CĂRȚI DE CĂPĂTÂI

V

GEORGE BARIȚIU (1812–1893)

SCRIERI ISTORICE

ACADEMIA ROMÂNĂ

GEORGE BARIȚIU (1812–1893)

SCRIERI ISTORICE

Ediție îngrijită de acad. Camil MUREȘANU
și prof. Nicolae EDROIU, membru corespondent
al Academiei Române

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2009

Copyright © Editura Academiei Române 2009.
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

Adresa: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5,
050117, Bucureşti, România,
Tel. 4021-318 8146, 4021-318 8106
Fax: 4021-318 2444
E-mail: edacad@ear.ro
Pagina web: http://www.ear.ro

Referenți: prof. univ. dr. Avram ANDEA
dr. Dumitru SUCIU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BARIȚIU, GEORGE
Scrieri istorice / George Barițiu ; sub îngrijirea : Camil Mureşanu, Nicolae Edroiu. – Bucureşti : Editura Academiei Române, 2009
ISBN 978-973-27-1859-9

821.135.1-821

Redactori: Alis ALEXĂ, Aurel GOCI
Tehnoredactor: Mariana IONICĂ
Coperta: Mariana ŞERBĂNESCU

Bun de tipar: 30.10.2009. Format: 16/70×100.
Coli de tipar: 31
C.Z. pentru biblioteci mari: 90(Barițiu, George)«1812:1893»
C.Z. pentru biblioteci mici: 90

George Barițiu (1812–1893)

CUPRINS

George Barițiu – istoric IX
Repere cronologice. Date despre viața și opera lui George Barițiu XXVII
Notă asupra ediției XXXV

GEORGE BARIȚIU - SCRIERI ISTORICE

STUDII DE ISTORIE MEDIEVALĂ 1

Despre numele proprii gentilice geografice, topografice străine și române 3
Raport asupra călătoriei la ruinele Sarmisagetusei și a informațiunilor adunate la fața locului, în anul 1882 10
Apulum, Alba Iulia, Belgrad în Transilvania 17
Împăratul și regele Sigismund 30
Despre rezbelul civil transilvan din anii 1437–1438 42
Ioan Corvin de Hunedoara, originea, genealogia, faptele sale imortale 53
Hyeronim Savonarola și Papa Alexandru VI Borgia 146
Biserica românească în luptă cu Reformațiunea 158
Catastrofele Brașovului în anii 1688 și 1689 177
Studiu istoric asupra raporturilor agrare din Ungaria și țările adnexe 183
Urbariile în Transilvania 205
Iobăgia veche și iobăgia nouă 216

STUDII DE ISTORIE MODERNĂ 225

Istoria Regimentului II românesc grănițer transilvan 227
Documente la istoria mai nouă a regimentului II 272
Cauzele pentru care au revoltat românii în an. 1784 302
Prinderea capilor revoluțiuni românești 1784/5 307
Sentințele de moarte și execuțiunile capilor revoluțiunii de la 1874 313
Horea, Cloșca și Crișan 320
Directorul de școale Gheorghe Șincai 330
Avram Iancu 339
Familia Hurmuzache 351
Thalia și Melpomene în Transilvania 361
Despre istoria mai nouă și mai ales despre istoria anilor 1848–1849 367

STUDII DE ISTORIA ISTORIOGRAFIEI 375

Istoria 377
Istoria noastră modernă 379
Răspunsul domnului George Bariţiu (la *Discursul de recepţie* în Academia Română rostit de Alexandru Papiu-Ilarian despre *Viaţa, operele şi ideile lui Gheorghe Şincai*) 384
Fragmente de teoria istoriei în *Părţi alese din istoria Transilvaniei pre două sute de ani în urmă* 389
BIBLIOGRAFIA OPEREI ISTORICE A LUI GEORGE BARIŢIU (1812–1893) (întocmită de Veronica Turcuş) 405
REFERINŢE BIBLIOGRAFICE ASUPRA ACTIVITĂŢII ŞI OPEREI LUI GEORGE BARIŢIU (întocmite de Veronica Turcuş) 427

LISTA ABREVIERILOR REVISTELOR 441

ILUSTRAŢII 443

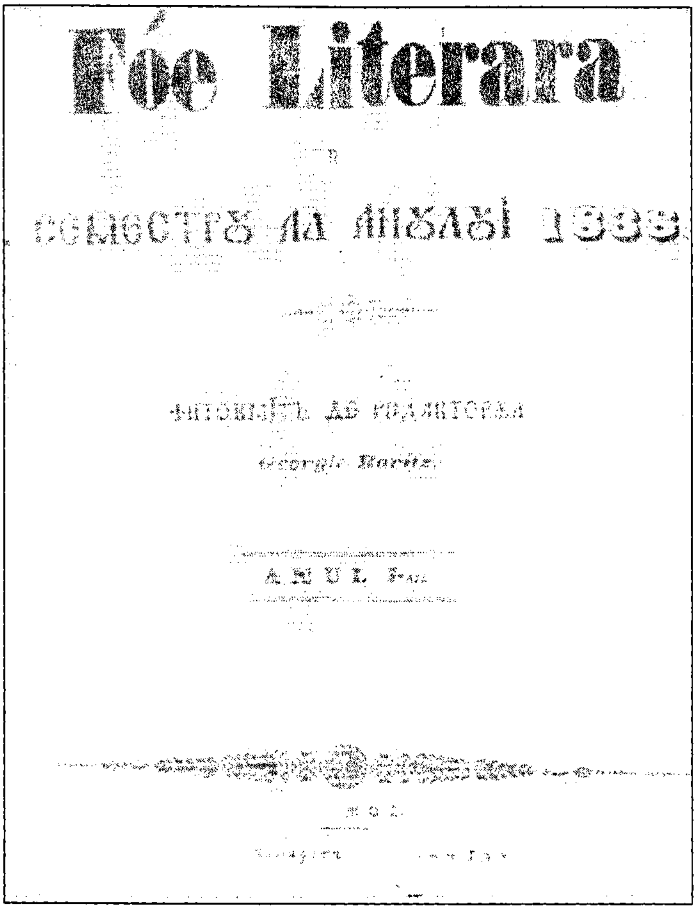

Fóe Literara

Fig. 6. Primul număr din „Foaia Literară” scoasă de George Bariţiu la Braşov (1838).

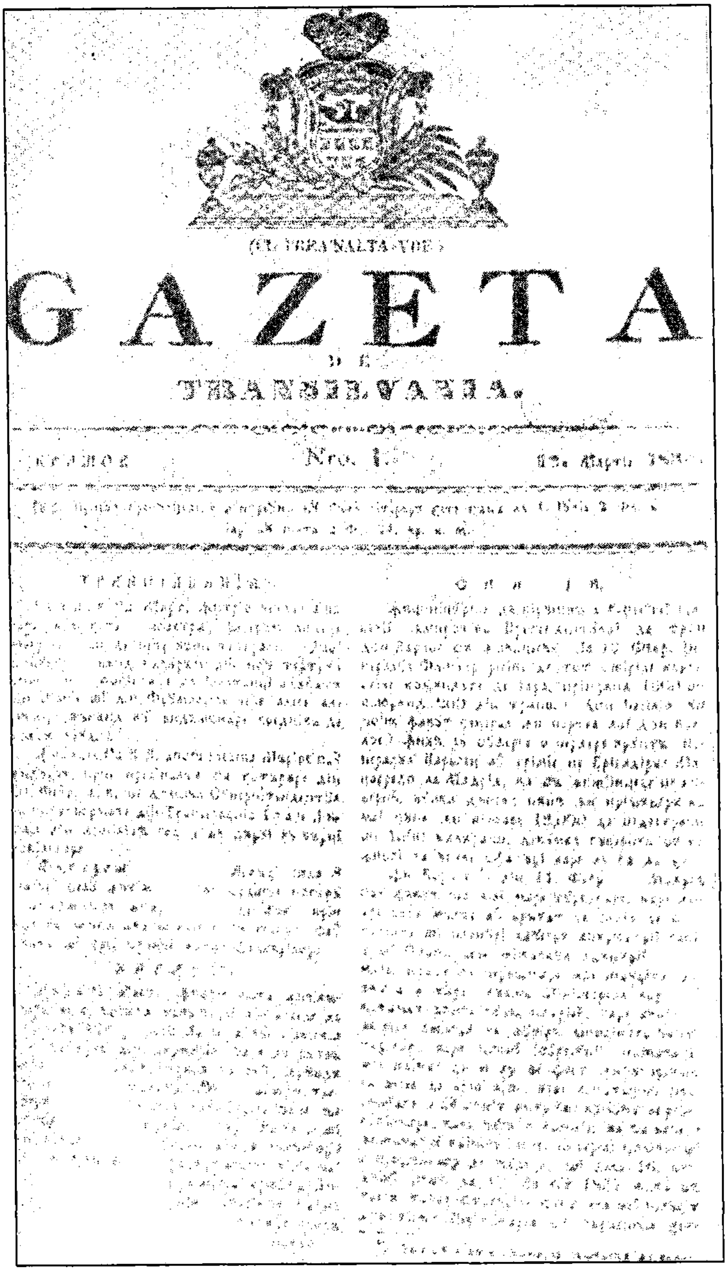

Fig. 7. Primul număr al „Gazetei de Transilvania” scoasă de George Barițiu la Brașov (1838).

GEORGE BARIȚIU - ISTORIC

Afirmația din titlul de mai sus nu este surprinzătoare pentru cei care cunosc densa și vasta activitate culturală, științifică și politică a acestei excepționale personalități românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Condeiul său de ziarist a ilustrat publicistica timpului, impunându-l drept Nestorul presei românești din Ardeal, astăzi putându-se afirma că din întregul spațiu românesc, prezența sa la ASTRA și la Academia Română încă de la fundarea acestor instituții științifice și de cultură românești fiind deopotrivă una de excepție, prin propria activitate științifică și culturală mărindu-le acestora prestigiul. Este drept, la prima vedere investigarea unor epoci mai îndepărtate de timpul unei activități extraordinare în principalele planuri ale vieții societale a timpului său, când prima afirmarea general românească, eliberarea politico-națională a tuturor românilor, cu deosebire a celor din Ardeal și unirea lor într-un singur stat național ar părea un lux pe care și-i l-a permis luptătorul politic, și aceasta în dauna obiectivelor esențiale ale unei vieți de om trăită și încadrată plenar acelor vremuri.

Cercetările istorice pe care le-a întreprins i-au fost benefice în vasta sa activitate politică și culturală, de ziarist nu în ultimul rând, asigurându-i argumentele irefutabile ale experienței trecute; observarea problematicii istorice frecventate este, în alt rând, edificatoare în privința relației acesteia cu chestiunile aflate la ordinea zilei în timpul vieții sale, cu deosebire la nivelul Transilvaniei, dar și al celui general românesc.

Cercetările pe care George Barițiu le-a întreprins în sfera științelor istorice și rezultatele acestora, concretizate prin studii publicate în revistele și ziarele vremii, pe care el însuși le-a condus, precum și în comunicările științifice prezentate în ședințele Academiei Române au fost analizate într-un volum special încă acum trei decenii de profesorul George Em. Marica (1904–1982)[1], fără îndoială cel mai bun cunoscător al operei științifice și culturale barițiene. Astăzi se consideră drept o mare pierdere științifică faptul că nu se știe unde se află manuscrisul bibliografiei întregii opere scrise a lui George Barițiu, pe care sociologul român a elaborat-o printr-o muncă de benedictin și pe care a înaintat-o spre publicare unei edituri bucureștene în anii dinaintea decesului său.

Socotim, în consecință, că înmănunchierea în volumul de față a studiilor istorice datorate lui George Barițiu poate explica multe din rădăcinile și laturile activității sale de om de cultură și totodată politic, de ziarist nu în ultimul rând, permițând mai buna cunoaștere a acestei multilaterale personalități românești din secolul al XIX-lea, iar studiul introductiv, datele cronologice, bibliografia scrierilor sale istorice aduc un plus de cunoaștere în acest sens[2].

---

[1] George Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelene din secolul al XIX-lea*. Vol. III. *George Barițiu – istoric*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 255 p.

*

Interesul lui George Barițiu pentru istorie survine, după propria-i mărturisire, în vremea studiilor sale la Liceul romano-catolic piarist din Cluj: în anul 1829 – avea atunci 17 ani – îi cade în mână un exemplar din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, a lui Petru Maior, lucrare polemică tipărită de cărturarul român la Buda, în 1812. Era puținul ce se publicase din scrierile istorico-filologice ale Școlii Ardelene, ai cărei reprezentanți exercitaseră o extraordinară fascinație asupra tinerimii studențești din Transilvania după începutul secolului al XIX-lea, cu deosebire asupra celor care urmau școlile Blajului. Tânărul elev pătrundea astfel în dezbaterea ce se purta în epocă asupra chestiunii fundamentale din trecutul românilor transilvăneni: originea și vechimea lor, aria geografică a formării poporului român și teritoriul locuit de acesta. Faptul l-a incitat la lecturi ulterioare, căutând în biblioteci, în anii următori, cărți de istorie și filologie pe asemenea problematică, pentru a se informa în adâncime. Concluziile desprinse din asemenea lecturi i-au fost deosebit de utile în redactarea articolelor sale asupra trecutului și prezentului românilor transilvăneni, pe care le publică începând din 1838 în periodicele scoase la Brașov („Gazeta de Transilvania" și „Foaie pentru minte, inimă și literatură"). Lecturile sale, precum și contactele pe care le are în perioada următoare cu intelectuali români de la sud și est de Carpați îi permit abordarea problematicii general românești, multe din articolele sale fiind reluate de gazetele din Muntenia și Moldova.

Să reținem mai întâi direcția de cercetare socotită prioritară în acel timp de G. Barițiu, anume aceea de a publica documente istorice referitoare la trecutul românilor și a țărilor în care locuiau ei. După aprecierea proprie, a publicat în ziarele și periodicele pe care le-a scos de-a lungul timpului, în jur de 2000 de documente istorice, repertoriul acestora fiind acum pe cale de întocmire. G. Barițiu avea solide cunoștințe de limbă latină și de paleografie latină medievală, precum și de scriere româno-chirilică. În aceasta din urmă și-a publicat gazetele sale până la mijlocul secolului al XIX-lea, fiind apoi între artizanii noii ortografii româno-latine discutată la nivelul intelectualității din Transilvania și a conducerilor școlilor din provincie și apoi în cadrul Academiei Române. Nu i-au fost străine elementele principale de diplomatică latină, studiile sale la Cluj (1827–1831) și apoi la Blaj (1831–1835) oferindu-i posibilitatea de a le fi însușit.

---

[2] Dintre studiile publicate anterior cu privire la viața și activitatea lui George Barițiu se detașează monografia elaborată de Vasile Netea (*George Barițiu. Viața și activitatea sa*, Editura Științifică, București, 1966, 365 p.).

*

Aruncând o privire asupra stadiului cercetărilor istorice româneşti din Transilvania şi Banat spre mijlocul secolului al XIX-lea, când se afirmă prin scrisul său George Bariţiu, constatăm un regres al acestora după afirmarea din anii 1780–1820 prin activitatea Şcolii Ardelene. Discipoli ai acesteia, ca Ioan Monorai ş.a., încercau să continue dezbaterea problematicii care a stat în atenţia înaintaşilor, dar cu mijloace şi instrumentar ştiinţific sărace. Unii dintre intelectualii români ardeleni trec – în preajma Revoluţiei de la 1848, dar şi după aceea, ca urmare a represiunii – în Principatele Dunărene, văduvind provincia intracarpatică de forţa creatoare proprie. Este cazul lui Florian Aaron, Damaschin Bojincă, August Treboniu Laurian, Alexandru Papiu Ilarian ş.a. Activitatea istoriografică a acestora va viza, ce-i drept, în continuare problematica istorică transilvăneană, dar se efectua în afara provinciei şi prin contacte mai reduse cu desfăşurările de aici.

Înfiinţarea ASTREI la Sibiu, în 1861, preconizată a fi o „Asociaţiune" culturală, era însă de natură să sprijine cercetările istoriografice. Direcţiile activităţii acesteia au fost îndreptate mai ales înspre teritoriul transilvănean, preocupările de realizare a structurilor locale şi la nivelul comitatelor pentru asigurarea unei baze organizatorice largi primând în cea dintâi fază din existenţa acesteia. Crearea Societăţii Academice Române în 1866 va însemna preluarea la vârf a îndrumării cercetărilor ştiinţifice în domeniu, dar cercetarea românească din provincia intracarpatică nu beneficia de instituţii ştiinţifice, universitare şi muzeale proprii, ca în cazul maghiar sau săsesc, unde acestea se structurează cu multă insistenţă în vremea Dualismului.

Consecinţa acestor stări de lucruri a fost producerea unui decalaj la nivelul cercetării istorice între cea românească ardeleană şi celelalte din provincie, dar şi la nivelul general românesc, fiindcă evoluţiile din Principatele Unite şi apoi Regatul României după 1859, respectiv 1881, au oferit condiţiile afirmării accelerate a istoriografiei. Decalajul astfel creat se va mări spre anul 1918, cu toate eforturile celor care lucrau la Blaj, Sibiu sau Braşov. Între aceştia şi George Bariţiu, ale cărui preocupări istoriografice, în asemenea context, merită a fi o dată mai mult relevate şi puse astăzi în valoare ştiinţifică.

*

George Bariţiu se trăgea din preoţimea românească a provinciei intracarpatice, ridicându-se deci din intelectualitatea rurală de aici. Tatăl său, Ioan Pop (1785–1869), era preot în Petridul Turzii, unde exista şi o mai veche mănăstire ortodoxă; descindea din mica nobilime armalistă românească din Chioar, care în noul timp al celui de al XVIII-lea secol, marcat de prezenţa habsburgică în Principatul Transilvaniei, când rolul oastei din teritoriu formată din elementele locale era preluat de armata imperială, este nevoită a îmbrăţişa alte cariere, cea preoţească fiind cea mai la îndemână după întemeierea Bisericii Greco-Catolice[3].

---

[3] Nicolae Edroiu, *Genealogii preoţeşti şi protopopeşti din Transilvania (Consideraţii privind studiul carierelor intelectuale româneşti din sec. XVIII-XIX)*, în volumul: *Biserică. Societate. Identitate. In honorem Nicolae Bocşan*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 73–81.

Din Petridul de Mijloc, „unde fuseseră alți trei ascendenți ai săi tot preoți”[4], Ioan Pop a trecut, la terminarea studiilor teologice, în parohia greco-catolică din Jucu de Jos (comitatul Cluj), funcționând aici în primii trei ani ai săi de preoție, între 1810–1813; este împrejurarea datorită căreia George Barițiu se naște în Jucul de Jos, la 12/24 mai 1812. Va copilări însă în Petridul de Mijloc, unde tatăl său revine ca preot, decedând aici la 30 mai 1869, la vârsta de 84 de ani, după șase decenii de preoție. În necrologul publicat de G. Barițiu în revista „Transilvania”, se spune despre bătrânul preot că era „un adevărat ardelean, concrescut cum am zice cu munții și cu văile patriei sale, astfel încât lui îi era peste putință ca să-și facă idee de vreo altă patrie care să se poată asemăna cu Transilvania lui”[5].

Dintr-o familie de preoți, de astă dată ortodocși, se trăgea și mama sa, Ana Rafila, fiica preotului Cornea din Șarpatoc (Glodeni), din apropierea Târgu Mureșului, strămoșii acestuia venind din Moldova. George, primul copil al familiei, va fi botezat, după canoanele timpului, în religia părintelui său, ca greco-catolic; viitoarea sa soție, cu care se căsătorește în 1841 la Brașov, Maria Velisar Stoian, era fiica unui negustor brașovean de religie ortodoxă[6].

Tânărul George Barițiu a avut patru frați și o soră: Alexandru (1815–1883), care a urmat și el studii teologice la Blaj, devenit preot în satul natal, Petridul Turzii, drept consecință a îmbrățișării altei cariere de către fratele mai mare George; apoi Veronica († 1891), căsătorită cu Amfilohie Pop, preot în Molosig, urmată de frații Leon, ajuns comerciant, Iosif († ante 1891), de profesie tipograf și, în sfârșit, fratele Octaviu (1833–1901), profesor la Năsăud.

Asupra numelui de familie și a celor purtate de istoricul nostru s-a deschis în urmă cu aproape un secol o discuție[7], care pare a nu se fi încheiat; și fiindcă în utilizarea lor persistă chiar astăzi unele incertitudini, datorate în primul rând necunoașterii evoluțiilor acestora și contextului de epocă, a documentației istorice existente, să urmărim acum acest aspect onomasiologic.

Să reținem de la început variantele sub care a fost redat numele: pentru cel de familie „Pop” / „Popu” / „Popovici”, respectiv „Bariț” / „Barițiu”, iar pentru cel de botez (Prenume) „Gheorghe” / „George”, de aici rezultând deopotrivă formele combinate ale acestora (prenume + nume).

Primul nume avut de familie este acela de „Pop”, denominând cariera preoțească îmbrățișată de ascendenții din familie, începuturile acestei cariere plasându-se la pragul de trecere spre secolul al XVIII-lea. De la el a derivat cel de „Popu”, probabil mai mult în grafia decât în pronunția de la mijlocul secolului al XIX-lea. Alături de acesta apare cel de „Popovici”, derivație tot din acel „Pop”, pus pe seama şederii la Arad a unchiului său după tată, Petru, şi posibila hirotonire a acestuia ca preot la episcopia de acolo[8]. O epistolă din 1810 a părintelui său, Ioan, adresată fratelui Petru („binevoitorul frate Petru Popovici, samtartău" – din maghiară, însemnând contabil, perceptor), este semnată: „Ioann Popovits Parocho Zsukiensi G. Catholico"[9]. Când George Bariţiu descinde la şcolile din Blaj în 1824, împreună cu fratele său Alexandru, unchiul lor Petru, ajuns între timp cantor la catedrala episcopală de aici, care îşi „luase connume de Popovici..., îi înscrise la şcoală cu connumele său de Popovici, pe care îl purtară patru ani, cât au stat în Blasiu; dară în a. 1827, când a trecut la liceul din Clusiu, rectorul piarist scrisese în dosul testimoniului adus din Blasiu «Popovici de inceps Baritz Georgius nominandus suscipitur ad I-am humanitatis scholam»"[10]. Motivul schimbării numelui de familie din Pop-Popovici în Baritz (după ortografia maghiară) de către rectorul din Cluj era acela al frecvenţei primului nume în rândul elevilor din liceul piarist clujean. Dar „connumele maghiar-croat era străin de familia sa", ţinea să precizeze G. Bariţiu[11], el fiind un diminutiv feminin croat (însemnând „baltă", „mocirlă", „smârc")[12].

---

[4] George Barițiu, *Biografia mea scrisă de urgență în opt zile, parte mare după documente și din memorie*, datată „1885 iunie 29”, Ms. în Biblioteca „Astra” Sibiu, fond. George Barițiu, M. XV, 8/3, p. 3; publicată de C. Diaconovici, în volumul: *George Barițiu, 12/24 mai 1812–1892. Foi comemorative la serbarea din 12/24 mai 1892,* Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1892, p. 1.

[5] Necrologul din „Transilvania”, 1869, II, nr. 12, p. 141.

[6] Pentru aceste aspecte vezi mai pe larg: Nicolae Edroiu, *George Barițiu (1812–1893). Contribuție genealogică și onomasiologică,* în volumul: Nicolae Edroiu, *Studii de Genealogie*, I, Cluj-Napoca, 2000, p. 94–132.

[7] O deschide Ioan Lupaș prin articolul *Cum se numea tatăl lui Gheorghe Barițiu?*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, 1921–1922, I, p. 401.

Forma scurtă de „Bariţ" (după pronunţia şi grafia maghiare) va fi înlocuită în jurul anului 1848 cu cea românească, de „Bariţiu", cu care nu numai George va semna până la sfârşitul vieţii – scrisorile, studiile şi cărţile publicate în a doua jumătate a sec. XIX, comunicările susţinute la Academia Română etc. – ci şi părinţii săi. Astfel, în *Testamentul* tatălui lui G. Bariţiu din 1866 acesta semnează pe scurt, cu litere latine: „Ioan Bariţiu m.p."[13], iar mama sa de asemenea, în propriul *Testament* din 1870: „Răchila Bariţiu născută Cornea"[14]. Toţi membrii familiei vor utiliza de atunci înainte forma „Bariţiu", care este cea românească a numelui.

În privinţa prenumelui, la botez a fost forma de „Gheorghe", prezentă obişnuit în mediul rural; ea se „intelectualizează" devenind, „George", sub influenţă latină („Georgius") şi a germanicului „Georg", aşa cum apare numele de botez al istoricului în Lexiconul austriac al lui Wurzbach (1856) şi apoi în Lexiconul Brockhaus din Leipzig[15].

Rezultă că, dincolo de numele şi prenumele în formele purtate sau date în prima parte a vieţii istoricului nostru, în ultimele patru decenii ale vieţii sale el însuşi a semnat „George Bariţiu", aceasta fiind forma prin care celebra personalitate românească din Ardealul secolului al XIX-lea trebuie să fie denominată.

---

[8] I. L.[upaş], *Cum se numea tatăl lui Gheorghe Bariţiu?,* în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", 1921-1922, I, p. 401.

[9] *Ibidem.* Epistolă legată în scoarţele unui exemplar din *Penticostarul* tipărit la Blaj în 1768, datată 18 noiembrie 1810.

[10] [George Bariţiu], *Biografia mea scrisă de urgenţă în opt zile, parte mare după documente şi din memorie* [datată „1885 iuniu 29"], ms. În Biblioteca ASTRA Sibiu, fond. *George Bariţiu*, nr. XV 8/3, p. 3–4.

[11] *Ibidem.*

[12] Vezi Nicolae Edroiu, *George Bariţiu (1812–1893). Contribuţie genelogică şi onomasiologică,* în *Studii de Genealogie,* I, Cluj-Napoca, 2000, p. 109.

[13] Biblioteca ASTRA Sibiu, Fond *George Bariţiu,* M. XV/1/1, f. 2v.

[14] Idem, M. XV/½, f. 1v.

[15] Iosif Pervain, *Două autobiografii necunoscute ale lui George Bariţ,* în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", 1963, VI, p. 94.

*

Pregătirea lui George Barițiu la învățătură a urmat cursul modest al familiilor românești de stare mijlocie, cum erau majoritatea celor de preoți.

Unii biografi au presupus că primele trepte de școlarizare i-au fost cele oferite în satul copilăriei. Faptul e verosimil, însă nu dovedit. Sigur este că a fost trimis la școala elementară de confesiune unitariană din comuna Trascău, comitatul Turda. Motivul acestei inițiative a familiei nu e limpede: poate să fi fost la mijloc un oarecare renume al școlii respective. Altminteri e greu de înțeles alegerea acestei localități cu populație exclusiv de limbă maghiară, pe care tânărul, fiu de preot român a și deprins-o, paralel cu limba latină.

Între 1824–1827 a continuat învățătura la Blaj și de îndată apoi la Cluj, la Liceul Piarist[16]. Aici a primit certificat de absolvire la clasa de filosofie, în anul 1831. Pe întreg parcursul studiilor a figurat ca elev eminent, iar temeinica pregătire clasicistă se recunoaște în activitatea sa de o viață.

Până la absolvirea liceului ajunsese, prin urmare, a cunoaște bine limba și cultura maghiară, limbile și culturile clasice și destul de bine germana, în care se va perfecționa tot restul vieții, datorită lecturilor și relațiilor sale cu mediul german din sudul Transilvaniei și din Imperiul Austriac în general.

Pentru limba română i-a servit ca bază cea vorbită în familie. Preocupările profesionale și conștiința de neam l-au făcut să se lupte multă vreme singur pentru a atinge, în limba maternă, un nivel de exprimare literară exemplar pentru epoca sa și pentru mediul ardelenesc. Un sprijin i-au fost studiile de teologie la Blaj (1831–1835) și lecturile din învățații Școlii Ardelene.

La absolvire, este reținut ca profesor de fizică aici, fiind coleg de dăscălie cu Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu, Ioan V. Rusu, împreună cu care va milita în perioada următoare pe tărâm cultural-bisericesc și politic-național.

A fost dotat cu inteligență și cu multă curiozitate și putere a asimilării de cunoștințe din toată ambianța intelectuală trăită în prima tinerețe. N-a fost însă posesorul vreunei diplome universitare și cea mai mare parte a imensei sale culturi enciclopedice și-a însușit-o prin eforturi proprii. A fost un autodidact de geniu, crescut pe temeliile modeste ale școlilor din Transilvania din primele decenii ale secolului al XIX-lea și ridicat la nivelul unui intelectual european.

În vara anului 1834, George Barițiu efectuează o călătorie la Brașov, ca invitat al negustorilor români din oraș pentru a le medita fiii la limba latină. Constată realitățile de aici, lipsa școlilor pentru românii ortodocși, din care motiv scrie în primăvara anului următor, 1835, o *Dizertație despre școli pentru toți credincioșii de lege grecească din Brașov,* care va avea consecințe benefice în privința organizării învățământului românesc brașovean. Barițiu însuși este chemat la Brașov în 1836 pentru a contribui la organizarea și susținerea acestuia[17], unde va rămâne vreme de 42 de ani.

---

[16] Ordin călugăresc înființat în Italia în secolul al XVII-lea cu rosturi în educația tinerilor, accentuate după desființarea temporară a ordinului iezuit, în 1773.

[17] I. Pervain, *Gheorghe Bariț profesor la școala negustorilor din Brașov*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Philologia, 1963, fasc. 2, p. 121–125.

Înainte de a se stabili la Braşov, George Bariţiu întreprinde, în vara anului 1836, împreună cu Timotei Cipariu, o călătorie în Muntenia, cu care prilej are contacte cu oamenii politici şi cărturarii din Bucureşti, precum şi din Giurgiu, Târgovişte, Curtea de Argeş[18], alături de care meditează asupra viitoarelor acţiuni politice şi culturale româneşti. Impresiile culese şi experienţa dobândite în urma acestei călătorii aveau să fie benefice asupra viitoarei sale activităţi cultural-politice.

Ca director şi profesor la şcoala românilor braşoveni George Bariţiu îşi pune în aplicare propriile idei pedagogice, în baza experienţei sale şcolare de la Blaj şi Cluj şi a celor învăţate din manualele de epocă[19]. Nu pentru mult timp însă, fiindcă la Braşov îl atrage ziaristica, încercând să recupereze întârzierea în privinţa apariţiei unor publicaţii periodice româneşti în Ardeal faţă de cele germane şi maghiare de aici şi faţă de cele din Muntenia. Încercarea negustorilor braşoveni prin „Foaia de duminică" de la începutul anului 1837 – un fel de „Sonntags-Magazin" românesc – eşuase; la fel s-a sfârşit şi iniţiativa cu „Foaia de săptămână" din iulie acelaşi an, în care s-a implicat şi G. Bariţiu, aceasta fiind considerată drept debut al său în ziaristică[20].

. Marile sale realizări în domeniul publicaţiilor periodice româneşti de natură cultural-literară şi politică rămân însă „Foaia literară" (1 ianuarie 1838), „Gazeta de Transilvania" (12 martie 1838) şi „Foaie pentru minte, inimă şi literatură" (2 iulie 1838), aceasta din urmă înlocuind-o pe cea dintâi. Prin eforturile de a asigura apariţia regulată a gazetei şi respectiv a foii culturale, publicaţii de pionerat în peisajul jurnalistic românesc transilvănean, de a publica în coloanele acestora materiale valoroase sub aspect informaţional, cultural şi ştiinţific, multe din articole fiind scrise chiar de redactorul lor, nu în ultimul rând durata în timp a apariţiei acestora vreme de 55 de ani, George Bariţiu a primit meritata apreciere de a fi fost „cel mai fecund ziarist român din secolul al XIX-lea", de „ziarist între ziarişti"[21].

Din George Bariţiu a ieşit la iveală un jurnalist de o vocaţie excepţională şi de o impresionantă putere de muncă. Un jurnalist de tip enciclopedic. S-a informat în variate ramuri de cunoştinţe şi a ştiut a folosi orice informaţie într-un mod ce putea fi gustat de cercuri largi de cititori şi înţeles, mai direct, ori mai subtil, ca un argument în favoarea aspiraţiilor de progres ale naţiunii române.

Bariţiu a condus efectiv „Gazeta" şi „Foaia" până la 1850, când regimul sever de după înăbuşirea Revoluţiei din 1848–1849 l-a obligat să se retragă din postura de redactor. Dar a rămas un colaborator activ al ambelor publicaţii, până la încetarea apariţiei „Foii pentru minte" (1865) şi până prin anii '70–'80, când unele împrejurări de ordin personal şi neînţelegeri cu redactorii l-au îndepărtat, deşi nu total, de „Gazetă".

---

[18] Notele de călătorie ale lui T. Cipariu sunt publicate de Al. Lupeanu Melin (*Prietenii istoriei literare*, I, 1931, p. 355–381), iar cele ale lui G. Bariţiu de V. Netea (*Timotei Cipariu şi George Bariţiu călători prin Ţara Românească în 1836. Note pe marginea unui text inedit*, în „Studii. Revistă de istorie", 1958, XI, nr. 1, p. 117–132).

[19] George Bariţiu, *Cuvântare scolasticească la examenul de vară în şcoala românească din Braşov din Cetate. Despre datoriile părinţilor şi a învăţătorilor asupra creşterii tinerimii*, Braşov, 1837; E. Domocoş, *Contribuţii la studiul operei pedagogice a lui George Bariţiu*, în „Revista de Pedagogie" (Bucureşti), 1964, nr. 7–8, p. 131–134.

[20] Vasile Netea, *George Bariţiu. Viaţa şi activitatea sa*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966, p. 89.

[21] *Ibidem*, p. 327, 329.

Într-un lung interval al acestei activităţi la cele două foi, Bariţiu a fost deopotrivă redactor şi colaborator. Sub numele propriu, sub pseudonime ori anonimat, a scris enorm; adeseori pare că numere întregi erau datorate lui. Inventarierea contribuţiilor sale la cele două „foi" (şi la altele) nu e încheiată până astăzi cu toată certitudinea. Pana lui pare a fi fost cea mai productivă din cultura română, după a lui Nicolae Iorga.

În primăvara anului 1841, cu puţin timp înainte de a împlini 29 de ani, George Bariţiu se căsătoreşte cu Maria Velisar Stoian (1819–1885), fiica unui negustor braşovean decedat, de confesiune ortodoxă. Au avut împreună nouă copii, născuţi între anii 1843 şi 1855. Patru dintre aceştia au decedat la vârstă fragedă, pricinuind soţilor multe necazuri şi amărăciune: Aurelia (8/20 martie 1843 – 6/18 mai 1843), Maria (10/22 aprilie 1844 - 3/15 iulie 1846), care erau primii născuţi în familie, George (16/28 iulie 1847 – 24 iulie/4 august 1847), de unde rezultă că primului fiu născut i-a dat ca nume de botez propriul prenume, apoi Cornelia (n. 1852 – decedată tânără). Ceilalţi cinci copii – un fiu, Ieronim (7/19 august 1848 – 6/18 martie 1899) şi patru fiice: Victoria (n. 1845), altă Aurelia (n. 1851), Octavia (n. 1854) şi altă Maria (n. 1855) – au supravieţuit tatălui lor.

Fiul său Ieronim a avut un destin aparte: a urmat gimnaziile român şi german din Braşov, apoi Facultatea juridică din Sibiu (1866–1868), continuate cu cele din Viena (1868–1874), revenind la Braşov, unde prestează activitate de publicist şi de traducător din franceză, germană, italiană şi engleză. Este răpus de o boală nemiloasă la vârsta de 51 de ani, fiind înmormântat în apropierea mormântului părintelui său din Cimitirul dintre Brazi al Sibiului[22].

Deceniul de apariţie al foilor braşovene reprezentase pentru Bariţiu o implicare progresivă în viaţa politică a Transilvaniei şi a Monarhiei Austriece, cu tot mai multă îndrăzneală în pledoaria pentru drepturile naţiunii române şi, în general, pentru revendicări democratice.

Izbucnirea Revoluţiei din 1848, în martie, la Viena, la Bratislava, la Pesta, n-a fost tocmai o surpriză pentru ardelenii de orice naţionalitate, stare socială sau orientare politică. Cunoscutele expresii entuziaste cu care Bariţiu a salutat vestea abolirii iobăgiei în Ungaria şi aşteptarea împlinirii aceluiaşi deziderat în Transilvania par a oscila între sentimentul de surpriză şi cel al unui deznodământ aşteptat în taină.

Deşi a urmat, în tot timpul evenimentelor, o conduită precaută, Bariţiu s-a angajat în pregătirea acţiunii politice româneşti. Poziţia sa a evoluat rapid de la nota de solidaritate cu revoluţia maghiară, în speranţa că aceasta va înfăptui idealurile de egalitate între naţionalităţi, către organizarea unei mişcări politice româneşti, având la bază condiţionarea oricărei solidarizări de satisfacerea unor revendicări specifice şi, ca o garanţie a acesteia, de autonomia Transilvaniei, cu participarea proporţională la conducerea ei a tuturor naţiunilor provinciei, recunoscute „politice", prin egalitatea lor deplină în drepturi.

---

[22] Vezi studiul introductiv la volumul Ieronim G. Bariţiu, *Din zbuciumul veacului. Scrieri literare, sociale şi politice*. Texte stabilite, studiu introductiv, note şi bibliografie de Bucur Ţincu. Cuvânt înainte de Vasile Netea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982, 199 p. şi Nicolae Edroiu, *George Bariţiu (1812–1893). Contribuţie genealogică şi onomasiologică*, în volumul *Studii de Genealogie*, I, Cluj-Napoca, 2000, p. 101–102.

Bariţiu s-a raliat, prin urmare, punctului de vedere al lui Simion Bărnuţiu, însă cu mai puţină vehemenţă de limbaj, în comparaţie cu al acestuia.

Nu lipsesc din scrisul lui Bariţiu, în această primă fază, ca şi mai târziu, notele de solidaritate cu mişcările româneşti din Muntenia şi Moldova. E notorie declaraţia sa că soarta naţiunii române se va hotărî la Bucureşti şi Iaşi, iar nu la Cluj sau Pesta.

Credinţa în rosturile democraţiei, deşi nu le-a văzut dintr-un unghi radical, l-a stăpânit în întreaga sa activitate. De aci respectul manifestat într-o primă perioadă a vieţii pentru Anglia, iar mai spre sfârşitul ei, pentru Franţa, republicană-moderată.

În 1848 a fost printre vicepreşedinţii marii adunări naţionale de la Blaj. S-a refugiat la Sibiu din faţa înaintării armatei lui Bem, şi mai departe, în Ţara Românească. A străbătut cu greu suspiciunea autorităţilor militare ruse şi, în cele din urmă, a aflat adăpost la familia Hurmuzaki, în Bucovina.

Revenit în Transilvania după sfârşitul revoluţiei, s-a văzut îndepărtat de la redacţia foilor sale, iar activitatea acestora, ca şi a lui personală, supusă rigorilor cenzurii de sub regimul neoabsolutist, numit, după ministrul de interne de atunci, „al lui Bach".

„O luptă e viaţa – scria el în 1849 – şi nouă viaţa ne place ... vom lupta, fiindcă avem un viitor pe care nicio putere şi nicio silă nu mai e în stare a-l abroga ...". Fără a se simţi, deci, deprimat sau dezarmat, s-a îndreptat, în aceste condiţii, către iniţiative economice şi culturale. A fondat şi condus o fabrică de hârtie la Zărneşti, o primă întreprindere modernă, cu capital românesc. În scopul dotării ei, a efectuat o lungă călătorie în centrul şi apusul Europei, din care a lăsat un interesant jurnal[23]. Din nefericire, experienţa s-a încheiat cu un eşec financiar, la care a contribuit şi nepriceperea lui Bariţiu în afaceri de acest nivel.

S-a implicat cu ardoare în problema construirii de căi ferate, susţinând alegerea traseului cu punct final Braşovul şi al legăturii feroviare cu România prin pasul Predeal.

În 1861 a participat la înfiinţarea Astrei, devenind, mai spre sfârşitul vieţii, preşedinte al ei. A fost unul din spiritele cele mai active ale activităţii editoriale a Astrei şi a manifestărilor cultural-ştiinţifice ale ei în numeroase oraşe ale Transilvaniei.

Terenul preferat i se deschide din nou, după actele imperiale din 1860 şi 1861, care au restabilit o relativă libertate politică şi un regim reprezentativ limitat, însă cu perspective mai favorabile de afirmare pentru români.

Bariţiu a publicat, în intervalul de pregătire a aplicării acestor reforme, importante articole programatice, având convingerea într-un apropiat viitor mai promiţător pentru destinul politic al românilor ardeleni. N-a fost pentru o forţare a lucrurilor, ci pentru dezvoltarea lor treptată, pornind de la cadrul constituțional care începea a se oferi. A atras atenția, acomodându-se spiritului aceluiaşi cadru, asupra însemnătății culturii şi instrucțiunii, căi prin care românii puteau accede la stadii superioare de autoritate politică.

---

[23] Într-altul, de prin 1836–1837, relatase călătoria în Ţara Românească, în compania lui Timotei Cipariu, cf. şi nota 18.

De la debuturile sale publicistice (1838) a considerat şcoala drept un instrument de afirmare şi de emancipare socială şi națională. A cunoscut, în esență, ideile pedagogice ale unui Pestalozzi sau Basedow.

A pledat pentru convocarea unui Congres Național al Românilor Transilvăneni. Acesta s-a întrunit la Sibiu, în ianuarie 1861, alegându-l pe Barițiu ca secretar.

În 1863 a fost numit deputat regalist în dieta de la Sibiu, organ reprezentativ în care, pentru întâia dată, românii au deținut o uşoară majoritate, reuşind astfel a face să fie votate legi de drepturi egale pentru națiunea română şi pentru limba română.

Totodată Barițiu a fost cooptat ca reprezentant al Transilvaniei în Senatul imperial de la Viena şi a participat, cu un rol nu lipsit de însemnătate, la şedințele de la Viena ale Parlamentului Imperiului[24].

Speranțele „constituționaliste" s-au risipit când prevederile actelor din 1860–1861 au fost abrogate şi Curtea de la Viena a trecut la politica „dualistă", de compromis între clasele conducătoare, austriacă şi maghiară, cu sacrificarea intereselor altor naționalități şi, deopotrivă, cu pierderea ultimelor vestigii de autonomie a Transilvaniei, care a fost încorporată părții maghiare a monarhiei.

Barițiu a redactat, împreună cu Ioan Rațiu, un protest împotriva acestor măsuri, semnat de 1493 de fruntaşi români.

Ignorarea tuturor demersurilor l-a determinat să opteze pentru formarea unui Partid Național Român în Transilvania. După unificarea acestuia cu partidul omolog din Banat şi părțile apusene, Barițiu – de-acum mereu în opoziție față de regimul guvernamental maghiar şi autor, printr-un memorandum din 1881, al unui veritabil program politic al partidului unificat – va deveni în 1884, preşedintele acestuia, până cu puțin timp înainte de încetarea sa din viață.

După 1877, determinat de motive atât personale, cât şi politice, s-a strămutat de la Braşov la Sibiu, acest din urmă oraş începând a-şi afirma mai desluşit importanța în viața publică a Transilvaniei.

Aici el a editat, vreme de şapte ani, un nou ziar politic propriu, intitulat „Observatorul". Prin el, Barițiu – cu veşnicul său simț al actualității – a căutat să imprime jurnalisticii româneşti ardelene o notă mai modernă, mai apropiată de experiențele din Occident.

Dar el rămâne necontenit ataşat promovării ideii naționale. „Iubiți-vă limba şi literatura – îndeamnă el pe cititorii săi – precum vă iubiți mântuirea sufletului ... lăsați discordia, fiți de trei ori uniți în cugete şi simțiri. Departe de la noi pesimismul: dreptul şi dreptatea sunt eterne ... le pierde numai cel ce renunţă la ele. Românii nu le vor pierde în veci".

---

[24] Ştefan Sorin Mureşan, *Discursurile parlamentare ale unui Român din Transilvania la Viena între 1863–1865. George Barițiu, deputat în parlamentul Monarhiei Austriece /Parliamentary Discourse of a Romanian from Transylvania in Vienna between 1863–1865. George Barițiu, Member of Parliament in the Austrian Monarchy*, Cluj-Napoca, Eikon, 2008, 178 + 123 p.

Nu întru totul domeniului jurnalistic îi aparţine activitatea de redactor al revistei „Transilvania". Fiindcă acest periodic al Astrei a avut profil ştiinţific, precumpănitor filologico-istoric. Prin documentele şi studiile pe care le publica, el trebuia să servească unor obiective oarecum paralele cu cele urmărite de jurnalele politice: de a contribui la argumentarea drepturilor naţiunii române, prin relevarea vechimii şi a creativităţii sale istorice şi culturale.

Ardelean, adânc ataşat ţinutului său de baştină, tradiţiilor şi aspiraţiilor de viitor ale acestuia, Bariţiu n-a fost însă un provincial. Întregul său spirit de creaţie a avut o tentă panromânească şi europeană.

Sunt semnificative pentru argumentarea acestor calificative relaţiile permanente cu oamenii politici şi de cultură din Principatele Dunărene (de la un timp, din vechea Românie) şi seriozitatea cu care şi-a tratat rolul, în calitate de membru al Academiei Române.

Bariţiu a fost printre membrii fondatori, în 1866, ai Societăţii Academice Române, ales spre a reprezenta Transilvania, împreună cu Timotei Cipariu şi Gavril Munteanu.

În cadrul acesteia s-a remarcat printr-o participare asiduă la lucrări şi rostirea de comunicări la intervale apropiate. Aşa au fost *Despre istoria mai nouă şi mai ales despre istoria anilor 1848–1849*, *Campania din 1444. Bătălia de la Varna*, *Fragmente din istoria Regimentului al II-lea grănicer transilvan*, *Raport asupra călătoriei la ruinele Sarmizegetusei* ş.a.

Între 1867–1885 a fost preşedinte al Secţiei Istorice a Societăţii Academice, devenită la 1879 Academia Română. În ultima sa lună de viaţă (martie – aprilie 1893) a fost ales preşedinte al Academiei Române.

Din însărcinarea şi cu sprijinul acestei instituţii a elaborat şi publicat între 1889–1891 cele trei volume ale lucrării *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă.*

E o operă care, deşi cum e inevitabil cu trecerea vremii, e depăşită sub unele aspecte, sub multe îşi păstrează actualitatea şi valoarea, mai ales în partea ei memorialistică, privitoare la anii 1848–1849 (de neînlocuit pentru documentarea istoricilor români) şi întrucâtva pentru deceniul următor.

*

Activitatea de istoric a lui George Bariţiu s-a derulat în legătură cu misiunea asumată, la vârstă tânără, din proprie iniţiativă, pe care mai târziu – în 1874 – şi-o argumentează prin îndatoririle faţă de Academia Română, al cărui membru fondator a fost, când invoca art IV, lit. B din *Statutul Societăţii Academice Române:*

„Secţiunea Istorică culege orice documente importante din ţările române sau din străinătate atingătoare de istoria românilor; organizează misiuni pentru asemenea lucrări; ia iniţiativa pentru explorarea ţărilor române din punctul de vedere arheologic; pune la concurs şi premiază operele istorice pe cari se cuvine a le populariza între români"[25]. Se poate constata că G. Bariţiu a împlinit cu prisosinţă toate aceste misiuni ştiinţifice înscrise în Statului Academiei în dreptul Secţiei Istorice, scrierile sale dovedind din plin acest lucru. A meditat, nu în ultimul rând, asupra valenţelor pe care le are istoria pentru cunoaşterea trecutului societăţii umane şi impactul asupra acesteia. Încă în 1845 definise istoria – după sensul cuvântului „atât latinesc, cât şi mai vârtos elinesc" – drept operaţie ştiinţifică semnificativă. „Istoria trebuie să fie numai supunerea sau înşirarea faptelor şi a evenimentelor care nu suferă nicio îndoială"[26].

*

Adunarea şi publicarea de izvoare istorice s-au constituit în preocupări de început şi apoi continue în activitatea publicistică şi ştiinţifică a lui George Bariţiu. Se constată de altfel, în istoriografia europeană – spre mijlocul secolului al XIX-lea – un interes deosebit pentru depistarea surselor necesare reconstituirilor istorice şi cercetarea acestora. Se întocmesc şi se editează colecţii de izvoare narative şi de documente istorice, acestea din urmă emise de cancelariile statale medievale şi ale principalelor instituţii centrale, politico-administrative şi bisericeşti. Interesul de a aduna şi depozita fonduri arhivistice în instituţii speciale, cum erau Arhivele Naţionale, care tocmai acum luau fiinţă, dar şi de către Academiile de Ştiinţe, a condus la o mişcare pozitivă în direcţia prezervării surselor documentare pe baza cărora să poată fi reconstituit trecutul. Mişcarea ca atare cuprinde şi spaţiul Ţărilor Române, în Transilvania fiind mai accentuat interesul istoricilor unguri şi saşi. Aici se constituie colecţiile arhivelor nobiliare şi cele ale oraşelor şi „Universităţii săseşti", importante mine pentru cunoaşterea istorică.

George Bariţiu a observat atent curentul afirmat în istoriografie încă în preajma anului 1848, participând la dezbaterile iniţiate cu privire la starea fondurilor arhivistice şi a documentelor istorice aflate în posesia diferitelor persoane prin articole inserate în paginile publicaţiilor sale, pe care le scoate la Braşov după 1838. A semnalat cu interes ştiinţific deosebit apariţia „Magazinului istoric pentru Dacia" (1845–1847), care îşi propunea să publice izvoarele istorice privind trecutul românilor, a „Archivului" scos de T. Cipariu la Blaj (1867–1870, 1872), deplângând încetarea apariţiei acestuia; a apreciat după cuviinţă eforturile lui Alexandru Papiu Ilarian de a tipări *Tezaurul de monumente istorice pentru România* (1862–1864), pe cele datorate lui B. P. Hasdeu de a publica documente istorice privitoare la istoria românilor[27], şi mai apoi, după 1876, ale istoricilor care au îngrijit volumele din ampla colecţie de *Documente privitoare la istoria românilor* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Deasemenea, G. Bariţiu a urmărit atent eforturile în această direcţie ale istoricilor unguri şi saşi din Transilvania, justificându-şi propriile eforturi de editare a izvoarelor istorice prin argumentul sincronizării acestora în vederea aşezării bazei documentar-informative pentru reconstituirile istorice care trebuiau să vină în privinţa provinciei intracarpatice. „Cernerea, combinarea lor [documentelor] critică rămâne pentru alt timp şi poate pentru alţi oameni. Cerul să dea numai ca istoria noastră să nu se scrie prea târziu" – concludea istoricul[28].

---

[25] Citarea acestui articol din Statutul Societăţii Academice Române o face în comunicarea prezentată în şedinţa publică a acesteia din 14/26 septembrie 1870, în prezenţa Principelui Carol I al României. G. Bariţiu, *Despre istoria mai nouă şi mai ales despre istoria anilor 1848 şi 1849*, în „Analele Societăţii Academice Române", Tomul III, Anul 1870, Bucureşti, 1871, p. 150.

[26] G. Bariţiu, *Istoria*, în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1845, VIII, nr. 49, p. 389.

[27] De altfel B.P. Hasdeu este în epocă printre puţinii istorici care l-a încurajat în eforturile de a publica documente istorice, fiind singurul din Bucureşti care le menţionează şi apreciază.

După publicarea disparată a mai multor izvoare istorice în „Foaia literară" şi în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură"[29] începând din 1838 chiar, George Bariţiu deschide în aceasta din urmă serialul *Documinte vechi pentru istoria naţională transilvană* (1853–1854), continuat prin cel intitulat *Clio* din noua publicaţie scoasă de istoric: „Transilvania" (în numere din anii 1868–1870). Cel mai valoros grupaj documentar bariţian rămâne însă *Colecţiunea de diplome din Diplomatariul comitelui Iosif Kemény, care privesc mai ales pe români (valachi),* inserat în anii 1871–1874 ale revistei „Transilvania". Numeroasele documente editate acum de G. Bariţiu – din secolul al XI-lea şi până la un document din 1576 – scot la lumină prezenţa politică, socio-economică şi cultural-bisericească a românilor în spaţiul transilvan în cadrele medievale. Istoricul a avut acces la arhiva depozitată de contele Kemény József (1795–1855) la castelul său de la Grind, la catalogul şi copiile după documente istorice fundamentale pentru cunoaşterea istoriei Transilvaniei, realizate de acest harnic căutător de fonduri arhivistice şi editor de izvoare istorice. A elogiat public meritele istoricului ungur[30], din 1831 membru al Academiei Maghiare de Ştiinţe şi apoi al Academiei Imperiale de Ştiinţe din Viena.

De numele lui Bariţiu se leagă sintagma *Documente istorice transilvane*, devenit titlul pe care l-a dat unui grupaj de documente publicate în revistele sale[31], titlu preluat după aproape un secol de Ioan Lupaş pentru colecţia de documente referitoare la secolele XVII–XVIII pe care intenţiona să o scoată sub egida Institutului de Istorie Naţională din Cluj[32].

Documentelor istorice medievale publicate de G. Bariţiu le-a urmat o altă categorie de izvoare istorice, anume cea referitoare la evenimentele din 1848–1849. Constatând că istoricii unguri sunt preocupaţi de documentele privind Revoluţia de la 1848, că în general la nivelul istoriografiei europene se manifesta în anii imediat postpaşoptişti interes pentru întâmplările de la mijlocul secolului al XIX-lea, istoricul şi redactorul publicaţiilor periodice româneşti ardelene face – prin intermediul acestora – un apel în vederea salvării originalelor şi textelor documentare din acei ani. „Adunaţi documente şi le păstraţi!” este strigătul istoricului în 1874[33], tocmai când era apostrofat în privinţa acţiunii lui de a publica izvoare istorice în periodicul său „Transilvania”. El însuşi supune unei analize conceptul de „istorie modernă”, de „istorie mai nouă”, pe care o leagă de Revoluţia din 1848–1849[34].

---

[28] *Nota Red.*, în „Transilvania", 1872, V, nr. 2, p. 16.

[29] Vezi George Em. Marica, *„Foaie pentru minte, inimă şi literatură". Bibliografie analitică, cu un studiu monografic,* Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1969, 559 p.; idem, *Studii de istoria şi sociologia culturi române ardelene din secolul al XIX-lea.* Vol. III. *George Bariţiu – istoric,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 255 p.

[30] G. Bariţiu, *Epilog la documentele istorice publicate până acum*, în „Transilvania", 1874, VII, nr. 17–18, p. 209–210.

[31] Idem, *Documente istorice transilvane*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 15, p. 178–179.

[32] Primul volum a apărut în 1940: *Documente istorice transilvane, I, 1599–1699*, Cluj, Tip. „Cartea Românească", 1940, XVI + 522 p., evenimentele prilejuite de războiul mondial împiedecând continuarea colecţiei. După reorganizarea Institutului de Istorie din Cluj în 1949 colectivul de Istorie medie al acestuia va edita seria *C. Transilvania* a colecţiei naţionale *Documente privind Istoria României* (DIR), devenită apoi *Documenta Romaniae Historica,* la care se lucrează şi în prezent.

Prin materialul documentar publicat de el însuşi, precum şi de alţi participanţi la evenimentele din Transilvania anilor 1848–1849, în coloanele „Transilvaniei”, „Gazetei Transilvaniei” şi „Observatorului”, G. Bariţiu a adus un imens serviciu istoriografiei Revoluţiei paşoptiste din Ţările Române, cu privire specială la cea din Transilvania. Textele acestora au fost avute în vedere ulterior de cercetările istorice româneşti, iar astăzi de colectivul de cercetători de la Institutul de Istorie „George Bariţiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române la editarea colecţiei *Documente privind Revoluţia de la 1848 în Ţările Române. [Seria] C. Transilvania,* vol. I–VIII (Editura Academiei Române, Bucureşti, 1977–2007)[35].

După o sumară estimare, G. Bariţiu ar fi editat în publicaţiile sale peste 2000 de documente istorice[36], într-un răstimp istoric relativ scurt şi când era mai mare nevoie pentru istoriografia română de un efort ştiinţific în asemenea direcţie. Într-un moment de popas în strădZuinţele sale de publicare a izvoarelor diplomatice medievale referitoare la Transilvania, ca acela din 1874, care i-a prilejuit şi o reflecţie asupra propriilor eforturi, George Bariţiu îşi mărturisea intenţia de a le fi scos în volum: i-au lipsit însă mijloacele financiare şi lectorii de limbă latină – se confesează istoricul[37]. La acestea se adaugă documentele editate în anexele studiilor sale istorice, dintre ele desprinzându-se sub acest aspect *Istoria Regimentului al II-lea românesc grănicer român* (1874), cu cele 16 anexe de texte documentare alăturate, în revista „Transilvania” continuând publicarea de „materiale istorice” privind istoria acestuia[38].

Publicarea de documente istorice în revistele sale, cu deosebire în periodicul ASTREI, „Transilvania”, pe care unii dintre fruntaşii politici ardeleni îl doreau să fie doar un ziar oficios al «Asociaţiunii», avea să-i pricinuiască întâmpinări şi reproşuri. A trebuit să se explice faţă de aceştia, pentru a nu-şi pierde prenumeranții, având în față exemplul „Archivului" lui T. Cipariu, care și-a încetat apariția în lipsa sprijinului acestora.

---

[33] G. Bariţiu, *Adunaţi documente şi le păstraţi!,* în „Transilvania”, 1874, VII, nr. 12, p. 137–138.

[34] Idem, *Despre istoria mai nouă şi mai ales despre istoria anilor 1848 şi 1849,* în „Transilvania”, 1870, III, nr. 24, p. 293–298.

[35] *Bibliografia lucrărilor ştiinţifice ale membrilor Institutului de Istorie din Cluj-Napoca. 1920–2005.* Întocmită de Veronica Turcuş, Felicia Hristodol, Gheorghe Hristodol, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2008, p. 30, 393–394.

[36] După un sumar calcul, textele acestor documente ar fi format cca cinci volume într-o colecţie specială referitoare la Transilvania şi ar fi constituit primul corpus românesc ardelean de izvoare diplomatice; ele au rămas risipite în publicaţiile periodice al căror redactor era George Bariţiu.

[37] G. Bariţiu, *Epilog la documentele istorice publicate până acum,* în *loc. cit.*

[38] Vezi anii 1874–1875 ai revistei „Transilvania” şi semnalarea numerelor respective în *Bibliografia operei istorice a lui George Bariţiu* din volumul de faţă.

George Barițiu a fost preocupat deopotrivă de izvoarele narative ca importante surse istorice necesare reconstituirii trecutului societății omenești. A consultat scrierile reprezentanților Școlii Ardelene, din care s-a socotit a se trage istoriografic, de opera lui George Șincai, fiind astfel cel mai indicat a da *Răspunsul* celui dintâi *Discurs de recepție* rostit sub cupola Academiei Române, datorat lui Alexandru Papiu Ilarian dedicat vieții, operei și ideilor lui Șincai (1869). A fost interesat de cronicile ardelene din secolele XVII–XVIII, prezentând și comentând, în 21 de numere ale revistei „Transilvania", în cursul anului 1869, extrase din cronica lui Mihail Cserei (1661–1711), iar în anul următor, 1870, fragmente din *Istoria* lui Ioan Bethlen (nouă numere din „Transilvania").

Să reținem apoi alte categorii de izvoare istorice față de care G. Barițiu a manifestat interes în lunga sa carieră de istoric și om de presă, cum sunt inscripțiile, pe care le semnalează și asupra cărora meditează în călătoriile sale istorico-arheologice intreprinse din proprie inițiativă sau la îndemnul și cu susținerea Academiei Române, sau vestigiile arheologice de la Sarmisegetusa, Deva, Hunedoara, Oradea, Aquincum[39].

George Barițiu a avut apoi preocupări de investigare a izvoarelor genealogice, fiind interesat de domeniul genealogiei. Știința auxiliară ca atare era intens frecventată în epocă, stăruințele cercetătorilor de atunci îndreptându-se mai întâi înspre culegerea de informații referitoare la biografiile oamenilor iluștri și întocmirea de dicționare și lexicoane în care acestea să fie cuprinse. Astfel, în 1857 publică articolul referitor la „biografiile sau viețile bărbaților renumiți din țările Imperiului austriac"[40], iar după un an pe cel despre „biografiile bărbaților noștri renumiți"[41], insistând apoi pentru adunarea de material istoric privind originea, viața și acțiunile personalităților marcante din cursul Revoluției de la 1848–1849. El însuși a publicat în revistele și ziarele sale numeroase necroloage, evocând biografic personalitățile respective, asupra unora insistând mai îndelung, cu instrumentarul genealogiei: Avram Iancu[42], Andrei Mureșanu[43] sau Familia Hurmuzache[44].

Din domeniul heraldicii l-a interesat pe istoric stema Transilvaniei și culorile heraldice ale acesteia, în articolul publicat pe asemenea temă dovedind cunoașterea adecvată a limbajului tehnic aferent[45].

Dintre științele auxiliare ale istoriei l-a preocupat paleografia și diplomatica latină și maghiară modernă, fără cunoașterea cărora n-ar fi putut avea acces la textele documentelor de arhivă. În privința scrierii româno-chirilice, practicarea acesteia şi-a însuşit-o încă de la părintele său şi perfecționat-o la şcolile din Blaj; periodicele sale apar, de altfel, la început, cu slove chirilice, G. Barițiu fiind implicat în procesul de înlocuire a acestora cu literele latine şi în dezbaterea ce a urmat în Transilvania şi la Academia Română cu privire la ortografia româno-latină.

---

[39] Vezi rapoartele prezentate Academiei Române asupra acestor călătorii în *Bibliografia* operei sale istorice din acest volum.

[40] G. Barițiu, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1857, XX, nr. 1, p. 1–2; nr. 2, p. 5–6; nr. 3, p. 9–10.

[41] *Ibidem*, 1858, XXI, nr. 15, p. 68–70.

[42] Idem, *Avram Iancu*, în „Transilvania", 1872, V, nr. 21, p. 243–245; nr. 22, p. 253–258, studiu scris la moartea eroului Revoluției de la 1848–1849 din Transilvania.

[43] Idem, *Material pentru biografia lui Andrei Mureșanu*, în „Observatorul", 1878, numerele 47–64.

[44] Idem, *Familia Hurmuzache*, în „Transilvania", 1878, XI, nr. 3, p. 25–28; nr. 4, p. 37–40.

[45] G. Barițiu, *Culorile heraldice ale Transilvaniei*, în „Observatorul", 1882, V, nr. 59, p. 234.

*

Varietatea domeniilor de cercetare istorică pare a se apropia, deşi într-un cadru mai restrâns, de aceea care impresionează în activitatea sa de jurnalist. Comparația are un substrat real, sprijinit pe constatarea că – enciclopedic în ansamblul publicisticii sale – George Barițiu n-a fost un specialist în câmpul istoriei, în care imboldul i-a venit tot din neobosita lui dorință de a cunoaşte (inversând dictonul antic) „nu mult, cât multe". Istoriografia lui e purtătoare de note ale romantismului. Crede în rolul educativ al istoriei şi în datoria istoricului de a judeca faptele. De la apărarea „dreptului istoric" a evoluat, după 1850, către elogierea „dreptului naturii" şi a „celui filozoficesc".

Parcurgând şi numai titlurile studiilor şi articolelor reproduse în acest volum, constatarea se confirmă. Predomină, totuşi, între preocupările sale, cele de istorie politico-militară, mai atrăgătoare şi mai la îndemâna culegerii de informații şi relatării lor. Nu arareori însă ele se întrepătrund cu date ce aparțin istoriei sociale. Ca exemple ar putea veni studiul despre „belul" (războiul) civil transilvan din anii 1437–1438, în care descrierea evenimentelor e ancorată în permanență în fondul lor social, în dramele lumii rurale şi în confruntările acestora cu vârfurile societății.

În aceeaşi tonalitate este şi studiul privitor la marea revoltă (Barițiu o numeşte „revoluțiune") din 1784, sau datele despre evenimentele anilor 1848–1849, asupra cărora Barițiu a revenit în mai multe ocazii, chemând mereu în ajutor experiența celor trăite de el însuşi.

Foarte important este marele studiu asupra lui Ioan Corvin, apelând la materiale din domeniul politico-militar în proporție covârşitoare, cu detalii – e drept – nu totdeauna controlate şi pe alocuri „romanțioase", mai ales când e vorba de a sublinia virtuțile de neam românesc ale eroului.

În istoria regimentului al II-lea românesc de grăniceri bogăția şi ineditul relatărilor evenimențiale îşi află un complement demografic şi social: prin istoria lui de un secol, regimentul grăniceresc din zona Năsăudului ilustrează ascensiunea socială a multor familii româneşti, pe baza angajării şi promovării membrilor lor în slujba militară.

Istoria economică, privită ca un sector bine circumscris, n-a fost teritoriul preferat al lui Barițiu, cultivându-l, la fel ca şi istoria socială, în întrepătrundere cu alte domenii. Ideile sale în materie par a se inspira din ale lui Széchenyi, Adam Smith şi Friedrich List, deci din aria liberalismului. Îl conduc mai ales precepte practice de bun simț, cum ar fi ridicarea nivelului agriculturii şi modernizarea prin dezvoltarea de fabrici.

Istoria socială o identifică mai bine, cu precădere în studii asupra fenomenelor agrare, a iobăgiei, a proprietății disputate între țărani şi nobili.

Tot într-o simbioză apar, în scrierile sale, istoria culturală şi cea confesional-bisericească. Cea de-a doua are darul de a stârni o uşoară nedumerire, prin care se relevă însă o calitate, în fond, meritorie. Provenit prin familie şi prin formaţia profesională din mediul greco-catolic, Bariţiu nu poate fi surprins cu tendinţe confesionaliste. Dimpotrivă, uneori – cum a fost Bărnuţiu în pasaje ale discursului de la Blaj – apare neaşteptat de detaşat de ele, ţinând astfel o cumpănă cu anumite intrusiuni ale ortodoxiei în ascendenţa familială şi în relaţiile sale publice. Nu prea agreează romano-catolicismul, ceea ce ar putea fi ecoul unor încercări izolate, pe la mijlocul veacului al XIX-lea, de a-i confunda deplin pe greco-catolici în dogmele şi riturile romane şi cu determinarea unor rezistenţe suficient de acute spre a le face să eşueze, oricât de atractive ar fi părut, din unele puncte de vedere. A manifestat rezerve faţă de rolul clerului în conducerea activităţilor politice.

Un capitol în care George Bariţiu excelează este biografia şi portretul istoric. Pentru că le scrie cu aplecare sufletească, reuşindu-i mobilizarea unui trecut altminteri nu totdeauna strălucit evocat: cel literar. Despre Avram Iancu a scris cum puţini au făcut-o, în literatura noastră istorică.

*

George Bariţiu rămâne una dintre personalităţile marcante ale societăţii româneşti de la mijlocul şi din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. A contribuit la pregătirea Revoluţiei de la 1848 prin articolele publicate în ziarele pe care le scotea la Braşov din 1838 începând („Gazeta de Transilvania" şi „Foaie pentru minte, inimă şi literatură"), implicându-se apoi în evenimentele din anii 1848–1849. A militat pentru dezvoltarea economică a Transilvaniei (a industriei, comerţului, extinderii reţelei de căi ferate etc.), creării de instituţii bancare. În plan cultural s-a implicat în organizarea ASTREI şi constituirii de societăţi şi asociaţii menite să contribuie la progresul românilor din provincia intracarpatică. Ca membru fondator al Academiei Române, ca preşedinte al Secţiunii Istorice a acesteia şi ca preşedinte al Academiei Române în 1893, George Bariţiu a contribuit la organizarea şi funcţionarea celui mai înalt for de ştiinţă şi cultură românească.

Activitatea sa de cercetare în domeniul ştiinţelor istorice a fost de natură să propulseze istoriografia română din Transilvania într-un răstimp când era cea mai mare trebuinţă pentru aceasta. Studiile istorice incluse în volumul de faţă relevă cu prisosinţă străduinţele lui George Bariţiu de a asigura afirmarea cercetărilor istoriografice din provincia intracarpatică referitoare la trecutul ramurii ardelene a poporului român, de a lărgi baza documentar-istorică a acestor cercetări.

Numele său, în semn de recunoştinţă, este purtat astăzi de institutul de istorie creat după Marea Unire din 1918 în principalul oraş al Transilvaniei, Clujul, institut investit să cerceteze desfăşurările social-politice din teritoriul esenţial al afirmării poporului român, pe linia trasată – între alţi istorici înaintaşi – de însuşi George Bariţiu.

Acad. Camil MUREŞANU
Prof. Nicolae EDROIU
membru corespondent al
Academiei Române

REPERE CRONOLOGICE.
DATE DESPRE VIAŢA ŞI OPERA LUI GEORGE BARIŢIU

1812 mai 12/24 – Se naşte la Jucul de Jos (Cluj) George Bariţiu. Tatăl său, Ioan Pop (1785–1869), se trăgea dintr-o familie de nobili armalişti din districtul Chioarului, înaintaşii săi fiind preoţi greco-catolici în Petridul de Mijloc (Turda); primii ani de preoţie – 1810–1813 – îi petrece la Jucu de Jos, unde se naşte primul său fiu, Gheorghe (George); revine la Petridul de Mijloc, aici născându-se alţi patru fii şi o fiică. Mama lui George Bariţiu, Ana Rafila Cornea, era fiica preotului ortodox din Şarpatoc (Glodeni, lângă Târgu Mureş), ai cărui descendenţi proveneau din Moldova.

1820–1824 – George Bariţiu urmează clasele primare la Şcoala maghiară unitariană din Trăscău-Rimetea (Turda), remarcându-se în învăţarea limbii latine, clasându-se primul dintre elevi.

1824–1827 – Urmează Gimnaziul din Blaj, fiind destinat, conform tradiţiei din familie, carierei preoţeşti, unde se distinge ca un elev eminent.

1827–1831 – G. Bariţiu este elev al Colegiului romano-catolic piarist din Cluj, clasele superioare ale acestuia fiind considerate facultate de filosofie. Aici, rectorul piarist îi schimbă numele de familie din Pop-Popovici în acela de Bariţ, pentru a putea fi deosebiţi între ei numeroşii elevii ai liceul care purtau numele de Pop. În Certificatul de absolvire eliberat la 4 august 1831 apare notat „eminens” la toate disciplinele din programa de învăţământ.

1829 – În timpul studiilor sale la Cluj consultă un exemplar din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* scrisă şi tipărită de Petru Maior la Buda în 1812, lucrare care îi dezvoltă interesul pentru cercetarea istoriei poporului român.

1831–1835 – Revine la Blaj pentru a urma teologia. Aici se remarcă pe tărâm literar şi teatral, prin reprezentaţiile oferite de studenţii teologi blăjeni.

1834, vara – G. Bariţiu întreprinde o călătorie la Braşov, în urma căreia întocmeşte – în primăvara anului 1835 – o *Dizertaţie despre şcoli pentru credincioşii de legea grecească din Braşov*, în care constată lipsa şcolilor în care să se instruiască tinerii români.

1835–1836 – George Bariţiu funcţionează ca profesor de fizică la Liceul din Blaj, unde atunci mai predau Simion Bărnuţiu, Timotei Cipariu, Ioan Rusu ş.a., cu care va lega o strânsă prietenie intelectuală.

1836, vara – George Barițiu întreprinde, împreună cu Timotei Cipariu, o călătorie în Muntenia, vizitând orașele București, Giurgiu, Târgoviște, Curtea de Argeș, având mai multe întâlniri cu oameni de cultură și intelectuali români, dintre care unii veniți din Transilvania și Banat. Între problemele discutate erau necesitatea înființării unei societăți literare de nivel general românesc și a unui ziar politic românesc în Transilvania.

– **toamna** – În urma contractului semnat pe trei ani cu eforii școlii românești din Brașov, G. Barițiu se stabilește în orașul de la poalele Tâmpei, ca director și profesor al acesteia.

1837 iulie 3-10 – La îndemnul și cu sprijinul negustorului Rudolf Orghidan, G. Barițiu scoate la Brașov, fără a avea autorizație, „Foaia de săptămână", marcând debutul său ziaristic.

1838 – G. Barițiu, în vârstă de numai 26 ani, scoate la Brașov primele publicații periodice românești din Transilvania: „Foaia literară" (1 ianuarie 1838), „Gazeta de Transilvania" (12 martie 1838) și „Foaie pentru minte, inimă și literatură" (2 iulie 1838), în care va publica numeroase articole social-politice, economice, de cultură și de natură istoriografică.

1839 – La numai un an după începutul activității sale gazetărești este chemat de poliția imperială de la Viena pentru conținutul multora din articolele publicate; de acum înainte asemenea acțiuni ale autorităților austriece și apoi austro-ungare se vor intensifica, lui George Barițiu intentându-i-se numeroase procese de presă.

1841 aprilie 13/25 – Se căsătorește, la Brașov, cu Maria Velisar Stoian din Timișul Brașovului, ortodoxă de origine aromână.

1843 martie 8/20 – Se naște primul său copil, Aurelia, decedată la 6/18 mai 1843.

1844 aprilie 10/22 – Se naște cea de a doua fiică, Maria, decedată la 3/15 iulie 1846.

1845 februarie 16/28 – Se naște cea de a treia fiică, Victoria.

1846 – George Barițiu formulează principalele revendicări ale românilor în lupta politico-națională a acestora, care se regăsesc în mai multe articole publicate în „Gazeta de Transilvania".

1847 iulie 16/28 – Se naște primul său fiu, George, decedat după numai o săptămână.

1848–1849 – George Barițiu ia parte la revoluția românilor din Transilvania. Participă la Marea Adunare Națională a Românilor de la Blaj din 3/15 mai 1848, fiind vicepreședinte al acesteia și membru al delegației alese pentru prezentarea hotărârilor luate Dietei Transilvaniei de la Cluj, convocată pentru sfârșitul aceleiași luni. În această dietă reprezentanții nobilimii maghiare hotărăsc „uniunea" Transilvaniei cu Ungaria fără consultarea poporului român în majoritate absolută în Principat, ceea ce îi stârnește o profundă nemulțumire. La 1 iunie sosește la Sibiu pentru a raporta Comitetului

Național Român evenimentele de la Cluj. După trei zile revine la Brașov, continuându-și activitatea ziaristică. În cele două ziare ale sale, pe care le scotea la Brașov, George Barițiu publică numeroase articole și comentarii politice asupra evenimentelor ce se desfășoară în Transilvania, în celelalte două țări românești și în Europa, luând atitudine împotriva forțelor reacționare ce se opuneau principiilor democratice și modernizării societății.

În perioada octombrie 1848 – martie 1849 se află la Sibiu, unde activează în Comitetul Național al românilor transilvăneni.

1848 august 7/19 – Se naște fiul său Ieronim, ziarist și om de litere, traducător de texte filosofico-politice. A supraviețuit morții ilustrului său părinte, decedând la Sibiu în 6/18 martie 1899.

1849 martie 16 – 1849 octombrie 5 – Urmare a evenimentelor tragice cauzate de ocupația maghiară a Transilvaniei, George Barițiu se găsește în refugiu mai întâi în Țara Românească, fiind arestat la Câmpina și închis la Ploiești, de unde este dus în lanțuri, ca supus austriac, la Cernăuți, în Bucovina, pentru a fi predat autorităților austriece. La intervenția fraților Hurmuzaki este eliberat și adăpostit pe moșiile lor de la Cernauca și Dulcești. După mai multe suferințe și umiliri revine la Brașov.

Datorită evenimentelor din Transilvania și a refugiului lui George Barițiu, apariția „Gazetei Transilvaniei" și a „Foii pentru minte, inimă și literatură" este întreruptă în lunile martie-decembrie 1849.

1850 februarie 25 – În urma unei hotărâri luată de cenzura regimului absolutist instaurat după înăbușirea Revoluției este oprită apariția „Gazetei Transilvaniei" și a „Foii pentru minte, inimă și literatură", George Barițiu, intrând în proces cu Magistratul Brașovului.

1850 septembrie 1 – 1857 decembrie 31 – Îndeplinește funcția de secretar al Gremiului (societății) negustorilor români din Brașov.

1851 ianuarie 12/24 – Se naște fiica sa Aurelia.

1852 ianuarie – George Barițiu este arestat și închis opt zile la Capitanatul din Brașov ca urmare a conflictelor în care se găsea cu autoritățile vremii.

1852 28 august/8 septembrie – Se naște fiica sa Cornelia, decedată tânără.

1852–1854 – Întocmește, împreună cu Gavril Munteanu, *Dicționarul german-român.*

1852 septembrie – George Barițiu este ales membru și președinte al Societății pentru înființarea fabricii mecanice de hârtie din Zărnești, fiind director comercial al acesteia până în 1872.

1852 octombrie 20 – decembrie 20 – Întreprinde o călătorie în Europa, urmând traseul Brașov-Sibiu-Szolnok-Pesta-Viena-Escherwiese (situat în Elveția)-Praga-Dresda-Leipzig-Hanovra-Köln-Tirlemond (Belgia)-Roulemont

(Olanda)-Bruxelles-Paris (unde ajunge tocmai în zilele când era ales Napoleon al III-lea)-Strasbourg-Basel-Zürich-München-Nürnberg-Leipzig-Dresda-Praga-Viena-Braşov pentru achiziţionarea instalaţiilor mecanice în vederea dotării fabricii de hârtie din Braşov.

1853 vara – Începe ridicarea edificiului viitoarei fabrici de hârtie din Zărneşti, încheiată în vara anului următor.

1854 ianuarie 18/30 – Se naşte fiica Octavia.

– **octombrie** – Începe transportul instalaţiilor tehnice cumpărate în Belgia, care ajung la Constantinopole, de aici la Galaţi şi apoi la Zărneşti, unde sunt depuse în iulie 1856.

1855 20 martie/1 aprilie – Se naşte fiica sa Maria.

1856 – Îi apare în *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich 1750–1850* (Viena) al lui C. Wurzbach propria „schiţă biografică".

1860 octombrie 28 – George Bariţiu organizează la Braşov o adunare politică românească în care sunt readuse în dezbatere revendicările românilor din Adunarea Naţională de la Blaj din mai 1848 şi se solicită un congres politic naţional.

1861 ianuarie 13-16 – Se desfăşoară la Sibiu Congresul Naţional al Românilor transilvăneni, avându-i ca preşedinţi pe Andrei Şaguna şi Alexandru Şterca-Şuluţiu, iar ca secretar pe George Bariţiu. Comitetul Naţional Român ales la congres este alcătuit din 20 de membri, G. Bariţiu fiind secretarul acestuia.

1861 octombrie 23/noiembrie 4 – La Sibiu are loc adunarea de constituire a Asociaţiunii Transilvane pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român (ASTRA), George Bariţiu fiind membru fondator, secretarul (1861–1888) şi preşedintele acesteia (1888–1893).

1863–1864 – George Bariţiu este numit deputat regalist în Dieta de la Sibiu, în care românii deţin pentru prima oară majoritatea, în conformitate cu ponderea lor numerică în peisagiul etno-demografic al Principatului, şi totodată reprezentant al Transilvaniei în Senatul imperial din Viena.

1863 octombrie 23 – 1865 martie 30 – George Bariţiu participă la şedinţele celei de a II-a şi a III-a Sesiuni Parlamentare a Camerei Deputaţilor (Camera Inferioară) a Parlamentului Imperiului Austriei (denumit Consiliului Imperial-Reichsrat) din Viena, intervenind în probleme de administrare a mandatului parlamentar propriu, de politică externă şi de apărare, de politică economică şi financiară, precum şi în privinţa intereselor specifice ale Transilvaniei.

1866 aprilie 22 – Devine membru fondator al Societăţii Academice Române, împreună cu Timotei Cipariu şi Gavril Munteanu, pentru Transilvania.

Sfârşitul anului – Redactează, împreună cu Ioan Raţiu şi înaintează Curţii Imperiale din Viena memoriul de protest împotriva „uniunii" Transilvaniei cu Ungaria, semnat de 1493 fruntaşi politici şi intelectuali români.

1867–1879 – G. Bariţiu este preşedinte al Secţiunii Istorice a Societăţii Academice Române.

1867 martie 7 – Se înfiinţează Partidul Naţional Român din Transilvania, George Bariţiu fiind membru fondator al acestuia.

1868 ianuarie 1 – George Bariţiu pune la Braşov bazele revistei „Transilvania", Foaie a Asociaţiunii Transilvane pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român, publicaţie periodică ce apărea la 1, 10 şi 20 ale fiecărei luni. Ca organ de presă şi ştiinţific, va informa despre activităţile ASTREI şi va publica în paginile ei studii şi articole de mare interes pentru societatea românească din Transilvania. Aici G. Bariţiu îşi va publica multe din studiile sale pe teme istorice.

1869 mai 30 – Se stinge din viaţă, la Petridul de Mijloc, Ioan Bariţiu (născut Pop), în vârstă de 84 de ani, după şase decenii de preoţie în Ardeal. În Testamentul său din 16/4 iulie 1866 se semnează „Ioan Bariţiu m.p".

– **septembrie 14/26** – Dă Răspunsul la primul Discurs de recepţie în Academia Română, rostit în şedinţă publică de Alexandru Papiu-Ilarian, privind *Viaţa, operele şi ideile lui Georgiu Şincai.*

1870 septembrie 1 – George Bariţiu dă citire, în şedinţa Societăţii Academice Române, biografiei răposatului Gavril Munteanu, fost membru fondator al Societăţii.

– **septembrie 14/26** – George Bariţiu comunică, în şedinţa Societăţii Academice Române, în prezenţa Principelui Carol I al României, *Despre istoria mai nouă şi mai ales despre istoria anilor 1848 şi 1849*, în care meditează asupra importanţei istoriei contemporane la români şi mai cu seamă a documentelor privind Revoluţia de la 1848–1849 din Transilvania, care se impun a fi adunate şi publicate.

1871 septembrie 15/27 – Prezintă în şedinţa publică a Societăţii Academice Române dizertaţia *Despre numele proprii, gentilice, geografice, topografice, străine şi române.*

1872 – George Bariţiu contribuie la înfiinţarea Băncii „Albina", prima bancă românească din Transilvania.

1873 august 20 – Prezintă în şedinţă plenară a Societăţii Academice Române comunicarea privind *Campania de la 1444. Bătălia de la Varna.*

1874 septembrie 8/20 – George Bariţiu prezintă în şedinţa Societăţii Academice Române *Fragmente din istoria Regimentului al II-lea românesc grănicer transilvan*, promiţând publicarea „a ceea ce mai avea" în coloanele revistei „Transilvania".

1874 – Publică la Braşov lucrarea *Istoria Regimentului al II-lea românesc grănicer transilvan* scrisă „după o monografie latină din 1830 şi după alte documente posterioare".

1875 septembrie 12 – Citeşte în şedinţa Societăţii Academice Române fragmente din dizertaţia privind *Biserica românească în lupta cu Reformaţiunea.*

1876 septembrie 18 – 1879 iulie 2 – George Bariţiu este ales vicepreşedinte al Societăţii Academice Române, deşi nu avea cetăţenia statului român de atunci, ci era supus austriac.

1877 sfârşitul anului – George Bariţiu părăseşte, după 42 de ani, Braşovul, mutându-se la Sibiu, unde va rămâne până la sfârşitul vieţii.

1878 aprilie 1/13 – 1885 iunie 15/27 – George Bariţiu scoate la Sibiu ziarul „Observatorul", cu două apariţii săptămânale, în care publică analize politice şi economice, studii şi documente istorice, între care cele referitoare la Răscoala lui Horea – la Centenarul acesteia – şi la Revoluţia din 1848–1849, pentru care este târât în mai multe procese de presă, ziarul fiind în cele din urmă interzis.

1879 – 1885 – Este ales preşedinte al Secţiunii Istorice a Academiei Române.

1881 mai 12-14 – Are loc la Sibiu conferinţa de constituire a Partidului Naţional Român din Ardeal, Banat şi Ungaria, prezidată de George Bariţiu, Vincenţiu Babeş şi Ioan Raţiu

1881 – Redactează şi tipăreşte un Memorial adresat opiniei publice europene conţinând principalele revendicări ale românilor din Transilvania.

1883 – În urma demersurilor lui G. Bariţiu, se înfiinţează la Sibiu un gimnaziu de fete care va deschide calea spre cultură a acestora.

– **martie 1/18** – Înaintează din Sibiu Academiei Române *Raportul asupra călătoriei la ruinele Sarmisagetusei* pe care G. Bariţiu o efectuase în iunie 1882, din însărcinarea Academiei Române în Haţeg, la Grădişte, pentru a constata stadiul cercetărilor ce se întreprindeau în perimetrul vechii capitale a Daciei Romane.

1884 iulie 1 – George Bariţiu este ales preşedintele Partidului Naţional Român din Transilvania.

1884–1885 – George Bariţiu publică, în ziarele pe care le conduce, la centenarul Răscoalei lui Horea, mai multe articole şi studii referitoare la principalele evenimente din aria răscoalei, autorităţile vremii şi cenzura monarhiei dualiste austro-ungare deschizându-i pentru aceasta procese de presă, în contextul interzicerii sărbătoririi evenimentului.

1886 aprilie 2 – George Bariţiu prezintă în şedinţa Academiei Române comunicarea *Apulum, Alba Iulia, Belgrad în Transilvania.*

1887 martie 28 – 1888 aprilie 16 – Este ales pentru a doua oară vicepreşedinte al Academiei Române.

1887–1890 – George Bariţiu este Preşedintele Partidului Naţional Român din Transilvania, îndeplinind şi funcţia de preşedinte al Comisiei Electorale Centrale. În aceste funcţii politice desfăşoară o intensă activitate pentru impulsionarea mişcării politico-naţionale româneşti din provincia intracarpatică.

1888–1893 – Este preşedintele ASTREI, remarcându-se în privinţa susţinerii activităţilor ştiinţifice şi culturale ale Asociaţiunii.

1889–1891 – Publică la Sibiu lucrarea în trei volume intitulată *Părţi alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani în urmă*, importantă pentru cunoaşterea evoluţiei provinciei româneşti intracarpatice în secolele XVIII–XIX, cea de a doua parte având un accentuat caracter memorialistic.

1893 martie 24 – George Bariţiu este ales preşedinte al Academiei Române.

1893 aprilie 20/mai 2 – George Bariţiu se stinge din viaţă la Sibiu, fiind înmormântat în Cimitirul dintre Brazi din jurul bisericii greco-catolice de peste Cibin.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ediția de față, care adună la un loc principalele studii din domeniul istoriei datorate lui George Barițiu, urmează normele generale, curente, de editare, așa cum acesta sunt stabilite de Academia Română. Prestigioasa colecție „Cărți de căpătâi”, îngrijită cu mult profesionalism de Editura Academiei Române, și-a conturat deja rigorile sale științifice, desfășurătorul general în care se înscrie fiecare dintre volumele apărute și normele specifice textelor selectate și incluse în cuprinsul acestora.

În privința scrierilor barițiene, ne găsim în fața unei multitudini de categorii de texte, de la cele aparținând domeniului gazetăresc, jurnalistic, presărate prea des de accente polemice, până la cele politice, destinate mișcării naționale românești din Transilvania; apoi de la cele literare și lingvistice la cele de caracter memorialistic, unde, față de rigoarea și claritatea discursului se întâlnesc licențe poetice; nu în ultimul rând se plasează textele comunicărilor sale științifice prezentate în ședințele Academiei Române sau ale Astrei, cele ale studiilor sale de natură istoriografică, acestea din urmă constituind obiectul ediției de față, operându-se o selecție riguroasă pentru aceasta.

O primă dificultate provine din realitatea că cele dintâi texte aparținând lui G. Barițiu au fost redate cu slove chirilice, la mijlocul veacului al XIX-lea survenind așa-numita scriere de tranziție. Transliterarea lor în scriere cu alfabet latin a respectat normele filologico-ortografice existente în privința categoriei de texte ca atare. Au fost avute în vedere edițiile ulterioare, în redacție cu alfabet latin, dar s-a făcut de fiecare dată verificarea cu textul original, româno-chirilic sau româno-latin din ediția primă, luată ca bază, pentru asigurarea fidelității și clarității studiilor respective.

După 1860, de când survin inconsecvențele primei perioade ale scrisului și tiparului româno-latin, și până la definitivarea de către Academia Română a ortografiei românești, la care a contribuit deopotrivă G. Barițiu, textele acestuia sunt redate în ediția de față cu unele îndreptări și uniformizări ortografice; au fost menținute însă unele forme arhaice, dragi exprimărilor din Ardeal, mai mult pentru a păstra savoarea și culoarea scrisului din epocă.

Notelor autorului li se adaugă cele ale editorilor, lămuritoare pentru cazurile respective: cele ale autorului sunt numerotate și redate cu cifre romane, continuativ, așa cum ele se găsesc de altfel în edițiile antume, iar notele editorilor sunt marcate continuativ cu cifre arabe.

Datele cronologice, bibliografia scrierilor istorice datorate lui George Bariţiu şi referinţele asupra activităţii şi operei întregesc informaţiile din acest volum.

La finele volumului sunt reproduse fotografii, portrete pictate şi imagini din epocă înfăţişând momente şi aspecte din viaţa şi activitatea lui George Bariţiu, precum şi un arbore genealogic al familiei marii personalităţi române din secolul al XIX-lea.

Editorii îşi exprimă gratitudinea faţă de dr. Dorina N. Rusu, secretar ştiinţific al Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie a Academiei Române, pentru contribuţia sa la realizarea acestui volum şi deopotrivă faţă de acad. Dumitru Radu Popescu, Directorul Editurii Academiei Române, pentru promptitudinea cu care a îmbrăţişat proiectul de faţă, prin care se valorifică opera istorică a unui membru fondator, slujitor desăvârşit, vicepreşedinte şi preşedinte al Academiei Române.

Editorii

STUDII DE ISTORIE MEDIEVALĂ

DESPRE NUMELE PROPRII, GENTILICE, GEOGRAFICE, TOPOGRAFICE, STRĂINE ŞI ROMÂNE[*]

După ce un popor şi patria sa cade sub domnia altui popor sau încai[1] sub despotismul unei aristocraţii de altă limbă, abia trece câte un secol, când iacă că numenele[2] persoanelor, familiior, triburilor, de una dată cu al ţării, cu al ţinuturilor, cetăţilor, comunelor rurale, cu al munţilor şi văilor, râurilor şi lacurilor etc., încep, parte a se schimba cu totul, parte a se schimosi, deforma, scalamba întru atâta, încât succesiv dispar încă şi urmele vechilor nomenclaturi.

Prin această prefacere înfricoşată am trecut şi noi cu întreaga patrie locuită de daco-romani. Mii de numene curat româneşti au dispărut cu totul, iar locul lor l-au luat altele slavice, slavo-maghiare şi nemţeşti, uneori şi turceşti. Nu ne mirăm de această prefacere, pentru că ea este una consecinţă naturală a decadenţei; au mai păţit-o şi alte popoare întocmai ca noi; deplângem însă factul cu atât mai vârtos, că este totuşi una mare diferenţă între perderile ce încercară pre acest teren popoarele lipsite de literatură şi între acelea cari s-au bucurat de oareşicare cultură ştiinţifică. Preste aceasta ne învaţă experienţa că adesea de la sunetul unui simplu nume s-au format pretensiuni de drept, cari apoi au fost ajutate chiar şi cu arma-n mână. Iaca pentru ce uneori filologia şi etnografia vine nu numai în ajutorul istoriei, ci şi în al politicii şi diplomaţiei, ba până şi în ajutorul advocaţilor în cauze private. Cunoaştem cu toţii anecdota despre *pipă* şi *lulea.* Un ungurean furase luleaua unui moldovean; acesta merge la jude, care trage pre compatriotul său înaintea sa. Ungureanul jură că el nu ştie, n-a văzut luleaua moldoveanului. Atunci bietul moldovean: «Auzi, mă, lucru necurat, ungureanul îmi fură luleaua, îi puse nume pipă, şi acum zice că este a lui».

Turcii zic cătră greci: „Aceea ce căutaţi voi, adică Bizanţul, Constantinopolis, Roma nouă, nu mai există! Acesta este *Stanbulul*, şi «Stanbulul l-am edificat noi, este al nostru în vecii vecilor»". Tot aşa au păţit-o grecii şi slavii încă şi cu renegaţii lor cei trecuţi la legea mahomedană şi la naţiunea turcească. Cu ocaziunea tăierii lor împrejur, toate numenele baptismali creştineşti se casară, iar în locul acelora li se dederă numene turco-arabice, precum Mahmud, Mehemed, Mohamed, Osman, Ali, Baiezit, Omer, etc., etc. Dacă istoriografii turci şi arabi nu ar fi aflat cu cale a însemna curat despre mai mulți renegați, că cutare pașă, vizir, ceauș, imbricor[3], fost grec, sau bosniac, ori alban, sau bulgar, nici una dată după nume nu ar fi mai putut afla sau măcar prepune cineva cât de puțin despre naționalitatea lor.

---

[*] Reproducere după „Analele Societăţii Academice Române", tomul IV, anul 1871, Bucureşti, 1872, p. 183–189.

[1] Măcar, cel puţin.

[2] Latinism, utilizat de Bariţiu pentru sensul de „numele".

Schimbarea numenelor, fact înadins cu plan precugetat din politica națională, a fost în toate timpurile și la toate popoarele ajutată foarte mult prin structura organelor vorbirii cutărui popor, adică prin modul pronunțării cuvintelor, carele precum știm cu toții și auzim în toate zilele la diverse popoare diferă nemărginit de mult. A voi să ilustrăm aceste teze cu exemple, ar fi a voi să cari apa în mare. Oricare dicționar de cel mare, căror li se adaugă și câte un catalog de numene proprii sau câte un așa-numit elench[4] geografic, ne dă exemple nenumărate. Din acelea se poate vedea, între altele, ce au făcut anticii latini și anticii teutoni din numenele acelorași țări, ținuturi, cetăți, sate, munți și văi și așa mai departe, cum apoi în limbile mai nouă aceleași numene au trecut prin alte și alte schimbări. Din latin. *Aquisgranum* germanii făcură *Aachen*, francii *Aix-la-Chapelle*, italianii *Acqui*[5]; *Augusta praetoria*, italianii îl pronunță *Aosta*; râul *Athesis* – it. *Adige*, nemț. *Etsch*. Din *Lacus larius* se făcu *lago di Como*, din *lacus benacus*, *lago di garda*, din *lacus verbanus*, *lago maggiore*. *Abbatis cella* (în Elveția) s-a făcut în gura neamțului *Appenzell*; *Augusta Vindelicorum*, rămase *Augsburg*; *Augusta Rauracorum*, *Augst*; *Aquae Pannonicae* (lângă Viena) se zice astăzi *Baden*; *Alpes Carnicae* (în Carinthia), se zic *Birnbaumerwald*; *Bolzanum* (în Tirol), *Botzen*; *Brigantinus comitatus*, *Bregenz*; *Aegida* sau *Justinopolis* (în Dalmația), astăzi, – it. *Capo d'Istria*; *Cassula* (cetate capitală), nemț: *Kassel*; *Curia Rhaetorum* (în Elveția), – nemț. *Chur*; *Confluentia*, nemț. *Coblenz*; *Forum Julium*, nemț. *Friaul*; *Augusta Trevirum*, nemț. *Trier*; *Vallis Tellina* (în Elveția), *Veltlin*, etc., etc.

Adesea străinii s-au mirat că cum au putut latini romanii, începând de la Traian, în curs numai de 176 ani, *Dacia întreagă*. Aceasta însă în ochii noștri nu este nici una mirare, îndată ce reflectăm de ex. la scurtul period în carele regii Ungariei au maghiarizat una parte considerabilă a ținuturilor Transilvaniei, iar sultanii turcești au turcit, ca să zic așa, întreg Imperiul bizantin în Asia și în Europa numai în curs de 200 de ani.

Apoi Traian și succesorii săi n-au romanit Dacia numai cu ajutorul limbii latine oficiale, ci tot una dată și mai vârtos prin necurmata ei colonizare în mii de familii de sânge romano-italian, în care singure putea se aibă încredere. Despre modul maghiarizării își poate face oricine idee îndată ce va fi cu luare-aminte la nenumăratele numene câte ocurg în documentele vechi, în care toate numirile de mai înainte sau se șterseră cu totul și se suplinіră cu altele maghiare, sau se schimosiră așa încât abia sau nicidecum nu le mai poți cunoaște de ce origine sunt. Nomenclaturile de origine dacică s-au fost șters mai de tot, iară locul acelora l-au ocupat cele latinești. Din periodul emigrării popoarelor barbare în Dacia și preste Dacia mai departe, deși vor fi rămas ceva urme, acelea însă la noi până acum mai n-au fost cercetate. Urmele cele mai dese și imprimate mai profund în Dacia sunt cele slavice, din cari apoi s-au format, sau şi deformat una mare cantitate de nomenclaturi, atât ungureşti, cât şi româneşti. Dar de unde atâtea şi aşa de potente urme ale limbii slavone în Dacia? Nu cumva şi dacii au fost de viţă sau rasă slavă, precum le place a crede unora? Până să se dea la această întrebare grea un răspuns îndestulător, noi la cestiunea de faţă să rămânem pre lângă aceea ce este adeverit prin istorie. Pre cât timp a durat Imperiul bulgaro-românesc, carele încă şi după venirea ungurilor în Transilvania se întinsese până în linia Murăşului şi a Târnavei Mari, şi după aceea până pre timpurile lui Mihai (1600), adecă preste 600 ani, limba veche slavonă a fost adoptată şi în Dacia de limbă a statului; apoi ştiut este că din orice limbă care ajunge a se înălţa la rang de limbă diplomatică şi oficială se dezvoltă una putere farmecătoare, ce străbate prin toate arterele statului, pătrunde afund până şi în relaţiunile intime şi familiare ale locuitorilor, deşteaptă şi produce în cei de alte limbi nu numai simţul necesităţii de a o învăţa, ci şi un fel de ambiţiune sau şi numai simpla vanitate de a vorbi limba cultivată la curte, în consiliul de stat, în armată şi în toate cercurile mai alese: *Maxima pars hominum auctoritate ducitur*[6]. Dar să vorbim româneşte cât se poate mai popular. Cei mai mulţi oameni, care râd de moime[7], căci acelea imită mişcările şi apucăturile oamenilor, întrec pre moime întru imitarea purtării şi acţiunii celor de la putere. Fanarioţii abia domniră cu limba lor una sută de ani în Moldavo-România şi românii de la oraşe ajunseseră ca se le fie ruşine a mai vorbi şi scrie româneşte, pentru că boierii cultivau numai limba grecească. După noi poporul maghiar este un amestec de rasă turcomană din Asia de Nord cu unele rase slavice, de unde şi limba maghiară în materialul ei este aproape jumătate slavică. Aşa schimbând maghiarii numirile locurilor şi ale oamenilor pre la noi, adecă maghiarizându-le, le-au slavizat totdeauna dată[8] mai mult decât fuseseră ele slavizate cu ajutorul limbii oficiale a Imperiului bulgaro-românesc.

---

[3] Corect *imbrohor*, cel ce îngrijea grajdurile sultanului.

[4] Verificare, control.

[5] Aquisgrana, în italienește.

Aceste premise, să nu ne pregetăm a lua în mână catalogul numenilor de cetăţi, oppide (oraşe) şi comune rurale, de ex. din Marele Principat al Transilvaniei[I]; să adăugăm la acestea numirile pre cari le dă poporul în mai multe ţinuturi ale ţării la părţi de locuri şi hotare, la regiuni, văi şi munţi (Pleşa, Zapode, Obârşia, Zănoaga, Zlatina, Tonoroage, Jazaru, Zăgazu, Zăvoiu, Pripora, Padina, muntele Neagul etc., etc.); să luăm lângă acestea şi numenele ca Vlad, Mircea, Neacşa, Pero, Paia, Sándor, Iános, Iancsi, Gyuri, Pali, Julis, Anisca, Máris şi nenumărate altele; să dăm în fine toate acestea nu numai în mânele istoricului, ci şi în ale filologului, pentru ca după aceea să auzim de la dânşii cum în modul acesta, sub atâtea numene străine, atât ţara, cât şi naţiunea apar ca nişte fiinţe mascate, pre cari sau nicidecum sau abia le mai cunoşti. Rămâne adică pentru totdeauna un adevăr practic că limba domnitoare imprimă oricărei ţări şi popor sigiliul şi caracterul naționalității sale. – Mai căutați una dată ce au făcut turcii în Asia Mică și în provinciile europene din nomenclaturile elene și latine: au șters, au schimbat, sau încai le-au alterat pre cele mai multe. Din râurile asiatice *Sangarius*, *Thymbrius*, *Melas*, *Halys*, au făcut *Sacaria*, *Pursuk*, *Jenischerssu*, *Kisilirmak*; din cetățile *Sebastia*, *Sivas*, *Caesarea Kaisarieh*; *Amisus Ssamsun*, *Neocaesarea Nigissar*; muntele *Taurus Alatagh*, *Seleucia Selefke*, *Iconium Koniah*, *Nicomedia Isnikmid*, *Dorilaeum Eski-Scher*, *Melangeia Karadgea Hissar*, *Belocoma Biledgik*, *Agrillum Agridge*, *Hadriani-ad-Olympum Edrenos*, *Chrisopolis Uskudar*, *Cubucle Lubludge*, *Lybissa Gebisa*, etc., iar în Europa din *Constantinopolis* făcură *Stanbul* și îl transnumiră pre turcește în toate părțile și regiunile lui; din *Adrianopolis* se făcu *Edrene*, din *Athenae – Setines*, *Philadelphia – Alascher*, *Larissa – Ienischehr*, *Patras – Badradgik*, *Lamia – Seitun*, *Thessalonica – Saloniki*, *Corinthus – Kordos*, *Prailabos – Ibrail* (la noi *Brăila*).

---

[6] Cea mai mare parte a oamenilor e condusă (influenţată) de autoritate.

[7] Maimuţe (magh. majom).

[8] De fiecare dată.

[I] La alt loc am fost citat *Elenchus*, cel latinesc tipărit la Sibiu, în a. 1824; Geografia lui Benigni şi Schaematismul unguresc tipărit la Cluj în 1863. („Au fost citat", formă inedită a perfectului compus; nota edit.).

Achrida[II] (anticul *Lychaus* sau *Lycnidus*), turcește *Ochri*, *Scutari* (în Albania), *Iskenderiie*, *Scutari* (Scodra) din fața Constantinopolei, pre turc. *Uskudar*, *Alba graeca – Arnaud-Belgrad*, *Castorea – Kesriic*, *Apollonia – Avlona*. Să apuce însă la mână oricine una chartă bună a Imperiului turcesc modern și să o alăture lângă alta făcută pentru aceeași parte a Europei și a Asiei până în Euphrat, însă pre timpul Imperiului roman, dintre anii 100 și 300 după Is. Chr., sau și cu alta scoasă numai din istoria Imperiului bizantin (greco-roman) dintre anii 800 și 1000. Diversitatea nomenclaturilor în aceleași charte este foarte bătătoare la ochi. Scrutătorul acelora vede cu ochii săi sufletești luptând pre același teritoriu, pre aceași suprafață a pământului geniul unui popor cu al aceluilalt, limbile lor între sineși. În mai multe cazuri, ambele, sau și câte trei limbi contemporane și convietuitoare își sustin drepturile lor în uzul de toate zilele, când din contra, în sferele oficiale, prin urmare și pre acele charte, cari sunt făcute din ordinea și pentru uzul națiunii domnitoare, limba acesteia sau domnește și acilea în mod esclusiv, sau încai dânsa ia preste tot rangul prim. Printre limbile viu luptătoare una cu alta vei ochi pre aici pre colea și limbile moarte, adecă pre antica elenă și pre latină, însă așa că ți se pare de ele ca și cum ar fi ridicat capetele din morminte și că ar întreba: «unde am ajuns noi? sau: Cine sunteți voi, aceste limbi, cari au încălecat preste mormintele noastre?»

Tot așa să aruncăm ochii încă și preste charta cea mare a Daciei sau încai preste a Transilvaniei; să ne însemnăm pre ea toate nomenclaturile, nu numai ale comunelor, ci și ale ținuturilor și cele uzitate pentru denumirea regiunilor și localităților, a râurilor, pâraielor, fontanelor, lacurilor, bălților, la munți și pre șesuri. Dumnezeule, câtă diversitate în nomenclatură, ce mai amestec, ce chaos de limbi, demne de cele fabuloase de la turnul Babilonului compune vocabulariul acelor nomenclaturi, așa precum se aud acelea în gura popoarelor conlocuitoare; adauge la acestea nomenclaturile câte le vei afla în documentele (chrisoavele) oficiale, ca de șapte sute de ani încoace, iar după ce în acest mod vei avea înaintea ta un vocabular respectabil, dat pre mânile filologilor celor mai ageri, sau dacă

[II] Residența unui arhiepiscop bulgăresc. Această cetate obvine des în istoria bizantină, iace (iace, zace, este situat), lângă un lac mare, din care ese râul *Drymon*, numit astăzi *Drila* (în albaneză: Drin i zu, nota edit.).

voieşti şi ale celor mai pedanţi, pentru ca să-l desfacă în elementele sale după limbile în care este el compus. Afla-vei tu în acel vocabular multe nomenclaturi comune la toate trei naţiunile conlocuitoare? din contra, vor fi poate mai multe locuri şi ţinuturi cari au câte două, trei, uneori şi patru numiri, căci adecă pre lângă cele trei limbi vii, se adaugă şi cea latinească; altele iarăşi şi încă foarte numeroase au numai câte un nume, iar acela încă este slavonesc, romanit la romani, ungurit la unguri, şi cine mai ştie cum schimosit la saşi; în fine vei întâmpina destule, cărora abia le vei da vre una dată de fund, de origine, pentru că aceasta li se perde cu totul întru întunecimea timpurilor de mii de ani.

Până aci ne ocuparăm mai mult cu nomenclaturile noastre geografice, topografice şi orografice. Dar cum stăm noi oare cu numenile proprii ale persoanelor şi cu numenile ce se zic gentilice sau de familie sau conumene? Cu acestea încă stăm mai tot aşa de rău ca şi cu cele topografice. Una parte considerabilă a numenilor noastre antice curat româneşti, adică romane-italiane, s-au perdut din uz, iară memoria lor a rămas numai în mulţimea de inscripţiuni latineşti, aflate pre pământul Daciei şi conservate până la noi; altele iarăşi s-au schimbat într-atâta, încât abia le mai poţi recunoaşte după fizionomia lor din afară. Cu îmbrăţoşarea christianismului ne veni şi Testamentul Vechi, iar din acela ne inundară cu cele mai multe nume jidoveşti, până şi cu ale unor femei ca *Esther*, *Iudith*, *Susana*.

Să zicem că numele jidoveşti, ca şi cele elineşti, adoptate de daco-romani, ca şi de toate popoarele christiane, au încai criteriul anticităţii şi al santităţii dat lor de religione; dar ce caută la noi nume ca *Eduard*, *Ferdinand*, *Gustav*, *Bela*, *Otto*, *Rudolf*, *Vladimir*, *Ida*, *Olga*, *Sultana* etc., când unele ca acestea nici sunt româneşti sau, dacă voiţi, latineşti, nici sunt sacrate prin religione?! Nu ne-a fost de ajuns cu mulţimea numenelor proprii slave câte ocurg în chronice şi în chrisoavele vechi, cum şi câte s-au adoptat prin baptism, fără ca să se afle în Sinasar[9], mai simţim oare încă şi lipsa numenelor curat germane, maghiare, ruseşti, turceşti?

Unii chronicari străini au observat despre «vlachi» că ei ar fi foarte buni imitatori şi că ar adopta cu plăcere datinele şi costumele[10] altor popoare. Talentul, facultatea de a putea imita şi decopia pre alţi indivizi şi pre alte popoare poate să folosească în mai multe împrejurări ale vieţii. Dacă însă dexteritatea de a imita se dezvoltă în dauna originalităţii şi a individualităţii, atunci imitaţiunea este condamnabilă, pentru că în acest caz ea este proba, e argumentul că lipseşte caracterul independent.

Cred că nu mă înşel susţinând că în zilele noastre maioritatea precumpănitoare a daco-romanilor literaţi este determinată a lucra cu toată energia pentru purificarea limbii noastre şi, cum am zice cu legiştii, pentru restituirea ei *in integrum*. Abia sunt zece ani de când în Dacia inferioară s-a introdus pre căile oficiale scrierea cu litere romano-latine. De atunci încoace limba făcu progrese, cărora asemeni nu mai ştiu care limbă europeană ar mai putea produce dintr-un period aşa de scurt. Încă mai avem mult până la ţintă. Cu toate acestea, de va mai merge numai precum a mers în aceşti zece ani din urmă, atunci limba noastră până pre la finea acestui secul va fi reintrată în toate drepturile sale de ereditate, din care fusese dejucată prin epitropii săi nechemați. Atunci această limbă va fi întru adevăr românească, pentru că ea va relua materialul său de acolo de unde-și are și formele sale antice, păstrate și apărate cu tenacitate și constanță extraordinară prin toate vicisitudinile miilor de ani.

---

[9] Carte în care se descriu, pe scurt, vieţile sfinţilor.

[10] Cutume, obiceiuri, iar nu costume, piese vestimentare.

Oare însă în același period de timp să nu poată suferi numenele noastre proprii și ale ținuturilor locuite de noi nici măcar câteva corecturi în sens național?

Știu eu bine cât respect suntem datori trecutului nostru pre pământul Daciei și n-am uitat de strânsa federațiune și chiar comuniune în stat a românilor cu bulgarii slavi, nici că ne este prin potenție a șterge toate urmele limbii slave din istoria noastră de pre timpurile, în cari aceea ajunsese și dincoace de Danubiu până sus în Maramureș limba statului și a bisericii. Eu însă astă dată mă ocup de prezent și de venitor, iară nu de trecut. Eu adecă nu pricep, de ex. pentru ce *Brăila* să se prezinte încă și de aci înainte sub nume de *Ibrailov*, *Giurgiu* ca *Giurgevo*, și chiar în loc de Dunărea slavă să nu se scrie *Danubiu*; cum și pentru ce să mai figureze *Gurla*, *Gârla*, *Girla*, *Gherla*, în loc de *râu* sau *fluviu* ori *canal*. Tot așa trebue să cuprindă pre orice om una străină mirare când vede scris și tipărit în acte publice oficiale românești: *Kronstadt*, *Hermanstadt*, *Karlsburg*, *Klausenburg*, *Temesvár*, *Besztercze* etc.; s-ar aștepta cu tot dreptul ca încai în acea parte a Daciei, în care dominațiunea țării este în mânele elementului românesc, țărilor, cetăților etc. să li se dea numenele proprii românești sau încai forma românească.

În decursul anilor pre pământul Daciei se vor înființa multe comune noi, mai mari și mai mici, cum și stabilimente mari de industrie, se vor deschide și mine diverse în sânul munților. Încai acelor comune și stabilimente să li se dea pre venitor numene latino-românești.

Încât pentru numenele proprii (din baptism) ale indivizilor de naționalitate daco-românească, eu cred așa, că necidecum nu poate fi lucru indiferent pentru națiunea noastră dacă fiii ei se vor prezenta pre venitor înaintea Europei apusene și meridionale sub nume de *Bratu, Bucur, Ivan, Staicu, Paicu, Raicu, Vlad, Neacșa, Stana, Adelaida* etc., sau sub nume ca *Adrian* și *Adriana*, *Aureliu* și *Aurelia*, *Antoniu* și *Antonia*, *Claudiu* și *Claudia*, *Corneliu* și *Cornelia*, *Juliu* și *Julia*, *Justin* și *Justina*, *Octavian* și *Octaviana*, *Traian*, *Cecilia*, *Clara*, *Livia*, și una mie de alte numene clasice românești.

Poate fi că-mi va obiecta cineva aceea ce mi s-a obiectat înainte cu vreo 16 ani că cele mai multe numene române clasice nu sunt cuprinse în Sinasar, prin urmare că nu ar fi creștinești.

Mi se pare că asemeni obiecțiuni nu ar merita multă perdere de timp. Numenele curat naționale rusești și în parte grecești încă nu se află în Sinasar; cu toate acestea clerurilor respective încă nu le-a plesnit neciunadată prin cap ca să elimine asemeni numeni din sânul națiunii. Apoi însă în Sinasar nicidecum nu se cuprinde numărul tuturor sânților, căci acela după unii scriptori se urcă preste numărul de 16 mii, iar după alții iese și la 40 de mii, fără însă ca să fi fost cu potenție de a înregistra undeva numenele tuturor.

Sunt mai mulți ani de când germanii zeloși de tot ce este curat național, propriu al lor, au scos din istoria Germaniei un lung catalog de numene bărbătești şi femeieşti din străvechime, de când ei erau idololatri şi le-au recomandat poporului, pentru ca să le dea pruncilor în baptism. Întocmai făcu şi grecii, şi maghiarii că-şi culeg numenele lor naţionale şi încă aşa că elimină pre cele biblice din Testamentul Vechi, pentru ca la generaţiunile următoare să nu se mai auză; totunadată ei aleg sau numene istorice memorabile, sau încai mult semnificative, cu cari adecă este împreunată vreuna idee mare sau virtute eminentă.

Iacă largul şi frumosul câmp, pre care avem să imităm pre alte popoare, nu prin uzurparea din partea noastră a numenelor cari sunt proprietatea lor, ci prin reintrarea în posesiunea numenelor proprii la cari avem noi dreptul de ereditate.

Domnii mei! Dizertaţiunii mele de astăzi îi lipseşte cu totul acea legătură a părţilor ei pre care o cere logica riguroasă. – Scopul meu însă nici nu a fost ca să mă încerc a convinge prin ajutorul dialecticii, ci singur şi numai a detorna luarea-aminte a contemporanilor noştri la una cestione care mie mi s-a părut destul de momentoasă[11] pentru ca să-mi permit a vă lua două trei pătrare de oră din timpul de care dispuneţi. Mai departe rămâne la înţeleapta d-voastră apreciere a decide dacă materia despre care eu vă vorbii numai în mod, ca să zic aşa, rapsodic, merită ca să medităm asupra ei cu seriozitate.

Domnilor! Doctrinele renumitului naturalist Darwin ţin spiritele învăţaţilor Europei în mare agitaţiune. Departe să fie de la mine ca să recomand acele doctrine ale faimosului naturalist ca nu ştiu ce dogme; din contra, mă tem că acelui erudit încă i s-ar putea aplica în mult respect cunoscuta sentinţă: *Scientia inflat* (ştiinţa ingomfa)[12].

Are însă Darwin una doctrină, a cărei esenţă se cuprinde în puţinele cuvinte: În toată natura decurge lupta perpetuă pentru existenţă. Fiinţele cele mai debile şi cele mai leneşe se extermină prin cele mai tari şi prin cele mai active, în interesul existenţei acestora.

Doctrină fioroasă aceasta! Ce vom face însă dacă în lumea morală şi organică a omului, nu numai istoria, ci şi filologia vine întru ajutorul ei?

A ne cultiva limba şi a o face să străbată în toate ramurile vieţii naţionale încă este a lupta pentru existenţă. Ori unde precumpăneşte puterea asimilatoare, acolo este şi victoria. Puterile nedezvoltate dispar de sineşi, fără a lăsa în urma lor un efect. Am zis.

---

[11] Actuală.

[12] Îngâmfă.

RAPORT ASUPRA CĂLĂTORIEI LA RUINELE SARMISAGETUSEI ŞI A INFORMAŢIUNILOR ADUNATE LA FAŢA LOCULUI ÎN ANUL 1882[*]

În urmarea ştirilor venite în anul espirat la acest corp academic despre săpăturile cari erau să se întreprindă în ruinele Sarmisagetusei (Ulpia Traiană) de către o societate istorică şi archeologică, d-voastră aţi binevoit a-mi încredinţa onorifica misiune ca să călătoresc la faţa locului, cu scop de a culege în interesul ştiinţei informaţiuni relative la acea întreprindere.

Înainte de a supune la cunoştinţa d-vostră pre cât se poate mai pe scurt rezultatele cercetărilor mele, premit[1] îndată acilea, că distanţa de la Sibiu până la străvechia capitală a Daciei este una de zece poşte austriace[2]. De la Sibiu până la Deva călăloria se face pe drum de fer; de acolo la Hunedoara, vechia reşedinţă a gloriosei familii a Corvinilor, cu poşta, şi de la Hunedoara prin oraşul Haţeg la ruinele Sarmisagetusei, adecă la satul astăzi Grădiştea, cu trăsura privată.

Am plecat de la Sibiu în 17/29 mai seara şi la 18/30 am ajuns la Deva, unde am stat în acea zi cu scop de a mă informa dacă se va putea, de către unii membri ai societăţei archeologice despre stadiul în care va fi ajuns realizarea planului la săpăturile de care se intereseză toţi oamenii ştiinţei. În Deva aflai numai atâta, că tânăra societate archeologică din loc, foarte zeloasă în executarea planului său, a şi adunat preste două mii obiecte de diverse specii, nu numai de la Sarmisagetusa, ci şi din alte localităţi ale vastului comitat al Hunedoarei, care, cu excepţiune de teritoriul cetăţei Alba-Iulia din comitatul limitrof, este în toată Transilvania cel mai bogat de anticităţi, nu numai din periodul domniei romane, ci şi din secolii 15 şi 16. Mai departe mi s-a spus că şi guvernul Ungariei a întins acelei societăţi o prea modestă subvenţiune de 500 f[lorini] (circa 1250 franci); în fine, că societatea s-ar fi apucat şi până acuma de săpături, anume în amfiteatru, dară locuitorii particulari ai comunei, ca proprietari ai acelor ruine, îi fac cele mai mari dificultăţi cerând pe pogonul (jugul)[3] de agru preţ mai mult de cât înzecit, preţ pe care societatea nu e în stare să-l plătească, pre cât timp ea dispune de un capital foarte mic în comparaţiune cu spesele prevăzute; se speră însă că în comuna Grădiştea preste puțin se va face așa-numita comasațiune, când apoi autoritățile respective vor întocmi lucrul așa că ruinele să cadă în partea proprietarului mare, care astăzi este în acea comună ilustrul comite Melchior Lonyay, fost înainte cu câțiva ani ministru de finanțe și apoi ministru președinte, iară locuitorilor pe ale cărora locuri se află ruinele li se vor separa locuri aequivalente din alodiatura boierului. Comitele Lonyay adecă avuse generositatea de a permite societăței archeologice, că pe locurile curței, precum se zice în Ardeal, adecă pe lanurile boierești să poată săpa ori și unde, fără nici o desdăunare.

---

[*] Reproducere din „Analele Academiei Române", Seria II, Tom. VII, Secţ. II. Memorii şi Notiţe, Bucureşti, Tip. Academiei Române, 1883, p. 221–230.

[1] Aduc la cunoştinţă (lat. praemitto).

[2] Măsură variabilă de distanţă, cea austriacă la fel cu una din valorile din Principatele Române era cam de 19 km.

[3] Jugărul (cu ceva peste ½ ha).

Acestea și alte informațiuni culese în Deva mă îndemnară să-mi accelerez călătoria, cu atâta mai vârtos că eu de la Hunedoara înainte nu mai cunoșteam așa-numita Țara Hațegului, limitrofă cu Oltenia, și simțiam imperioasa necesitate de a mă convinge în persoană despre importanța actuală a ruinelor de la Sarmisagetusa, exploatate, cum am zice, de lume și țară, descrise mai des ca de ani una sută încoace de către mulți călători, nu numai archeologi de profesiune, ci și numai simpli diletanți.

În Hunedoara mă apucă ploi mari, cari mă ținură două zile pe loc. A treia zi dimineața, după ce se mai insenină, plecai însoțit de un ginere al meu[4] preste păduri înainte spre Hațeg, cu trăsura descoperită; dară în pădurile Silvașului ne apucă din nou o ploaie torențială, care ne urmări până în Hațeg și străbătând prin toate veștmintele, încât nu simțirăm nici o trebuință de a mai lua și altă baie rece.

Hațegul este un orășel cu poporațiune în partea sa cea mai mare românească, care se închină D-zeului părinților în două biserici frumoase, sub conducerea a doi protopopi zeloși, amici ai științelor; am regretat însă foarte că n-am fost fericit a le cere consiliul frățesc asupra scopului călătoriei mele, căci unul se afla la un sinod bisericesc de mare importanță în această epocă pentru afacerile eclesiastice din Transilvania, iară altul, ca inspectorii de școale, pus din partea mitropoliei, absenta[5] la examene.

În ziua de Constantin și Elena (21 mai st. v.) ajunserăm de la Hațeg în 2½ ore la Grădiște. Protopopul era și aici dus pe sate tot la examene; am fost însă primit de notariul comunei, un maghiar înaintat în etate, care locuind de mulți ani în acea comună, cunoștea firește toate ruinele pre cât ele se mai află deasupra pământului, ne informă despre mulțime de obiecte prețioase, cărate de colo în tot timpul nu numai de către proprietarii de prin acel ținut, ci și de către străini; adaose însă că de când s-a format societatea istorică și archeologică în Deva, se poartă mare grijă, chiar și prin organele politice administrative, ca orice obiect antic de oareșice valoare s-ar observa ca descoperit de către locuitori, îndată să fie cumpărat pentru muzeul societății. De altmintrea măsura acesta e luată pentru toate comunele din acela district.

Bună măsură este aceasta spre a mai înfrâna vandalismul în câtva, este însă luată cu sute de ani mai târziu decât ar fi trebuit să se ia în tot coprinsul Daciei și cu atât mai vârtos în capitale centrale, în capitalele celor *trei Dacii*, în *colonii*, în *municipie*, în *castre stative*, în *castele*, în *specule* sau turnuri de pază, cum și în valuri (*Vallum Valla*)[1]. De s-ar fi luat de mult o măsură ca aceasta, istoria veche, chiar şi din Evul Mediu a acestora ţări ar diferi foarte mult de cea actuală plină de lacune, de corecturi şi conjecturi.

---

[4] Probabil Mihai Bontescu, notar în Hațeg, soțul Mariei, fiica cea mai mică a lui George Barițiu.

[5] Lipsea, fiind preot.

Voind a-mi face o idee, deşi numai superficială, despre întinderea esploraţiunilor şi săpăturilor cari ar fi a se începe în acele ruine ale Ulpiei Traiane, mă luai după scurta descripţiune publicată de repausatul archeolog M. I. Ackner[6], în anul 1857, care însă dacă s-ar redacta în zilele acestea, ar eşi mult modificată.

Am început îndată de la intrarea în comuna sătească, unde se află ruinele amfiteatrului, din care însă nici o parte de ziduri nu se mai vede deasupra pământului, căci tot ce a existat până jos la aşa-numitul soclu al edificiului, au dispărut, unde? vom afla îndată, iară restul jur-împrejur era acoperit cu iarbă deasă, sub care însă simţiai că calci pe petre. Locul unde au fost uşile sau mai bine portalele se mai cunosc foarte bine, două la mijloc şi una în capătul de către răsărit. În spaţiul dinlăuntru erau două sămănături crescute şi prea frumoase, una de grâu curat şi alta de orz, încât văzându-le trebuiai să-ţi aduci la moment aminte sentinţa lui Virgiliu: *Iam seges est ubi Troia fuit*[7].

În zi de sărbătoare, fiind oameni pe acasă, curând se şi adunară câţiva împrejur de noi, dintre cari unul mai fruntaş din comună cunoscut de aproape cu ginere-meu. Într-aceea noi aflaserăm că proprietarii acelui loc şi acelor ruine ceruseră ca preţ de vânzare 1300 fl. val. austr. (circa 3300 franci). Noi încercarăm să capacităm, ca să dea locul în schimb pentru altele mult mai bune de cultivat, unde să nu-şi frângă în fiecare an ferul plugului, iară după aceasta să câştige satul întreg sume mari de bani atunci când se vor apuca cărturarii să sape aici tot cu ajutorul sătenilor.

«Ci că bine ar fi şi aşa» fu răspunsul laconic al unuia dintr-înşii.

De aci luarăm pe colină în sus, către fostul odinioară *Castrum*, căruia locuitorii îi zic astăzi *Cetate*. Archeologii pun circumferinţa castrului militar la 1200 (una mie două sute) stânjini[8] de Viena; dară vai, astăzi nu mai stau nici măcar resturi ale zidurilor câte se mai vedeau pe suprafaţă până înainte cu 30–40 de ani; de altă parte, în tot parcursul pedestru, ca de 20 minute treci printre mai multe înprejmuiri de peatră, cum am zice, ziduri uscate, cu care locuitorii îşi împresurară livezile şi agrii lor, cu petre luate atâta din castru cât şi din alte edificii, cum temple, basilice şi alte locale publice şi private, ale cărora urme se văd pretutindeni pe unde au stat ele. Din unele au mai rămas numai boltele suterane. Ce se va fi aflând mai afund sub scoarţa pământului, se va şti numai dacă se vor întreprinde săpături sistematice.

De la cetate ne întoarserăm în sat, pe care-l luarăm de-a lungul şi latul preste tot pre unde un deştept călăuz sătean ne conduse, căci notariul ne lăsase încă de la amfiteatru, de unde se întoarse la afacerile sale. Satul întreg este pus pe o parte a planului înclinat spre o vale, precum se vede limpede că fusese situată şi capitala întreagă; acea coastă însă pare a fi mult accidentată, încât adecă locuinţele şi curţile sătenilor sunt aşezate parte mare pe ruine antice. Mergeam încet pe neregulatele strade, oprindu-ne la toată casa pe unde ni se spunea că este câte ceva demn de văzut. Cu câteva săptămâni mai înainte arseseră unele case şi alte apartinenţe economice. Unii economi se şi apucaseră de repararea caselor. Cei cari zidiau din peatră, luară materiale din ruine. Cu acea ocaziune, săpându-se şi câte un fundament, omenii iarăşi mai aflară unele obiecte antice, cari apoi toate călătoriră la Deva. La o casă aflarăm un monument pătrat din peatră cioplită cu o lungă inscripţiune latină aproape toată întreagă. Nu mi-am luat osteneala ca să o citesc, după ce aflai că un membru al societăţii archeologice apucase a o calca şi decopia, prin urmare că şi eu ca membru al aceleia o voi avea la timpul său.

---

[1] Numite de către popor în provinciile Daciei „Şanţurile lui Traian".

[6] Michael Ackner, autor, împreună cu Friedrich Müller, al unor lucrări despre inscripţiile din Dacia Romană.

[7] *Holde cresc pe unde a fost Troia*, Eneida, cartea a III-a.

[8] Stânjenul = cam 1,5–2 m.

Dând pe vale în jos, steterăm la casa omului în a cărui curte se aflase pavimentul de mozaic, despre care acest corp academic fusese înştiinţat că s-ar mai afla din el un rest, că însă proprietarul sătean îl are ascuns sub un cotineţ, în care-şi ţine caprele, iară din mozaic vinde la călătorii străini câte 1 florin bucăţica. În adevăr, aşa a şi fost: acum însă nu mai are ce vinde dinlăuntrul coteţului, de unde au dispărut mai toate petricelele, iară pre bietul ţăran nu-l tăia mintea, poate din norocire, în interesul ştiinţei, ca să descopere mai departe stricând acel mic adăpost şi depărtând pământul. Eu adică sunt de părere că acel strat sau paviment de mozaic se întinde şi pe sub alte superedificate ale acelui econom.

După acestea întorcându-ne la ospetărie, unde aveam să luăm ceva, apucarăm pe partea inferioară a comunei, pe lângă râuleţul ce trece cam în curmeziş, până ce dă în altul mai mare. În acele momente îmi bătu foarte la ochi micimea acelui râu şi mă întrebam cum se poate ca acea capitală să fi existat numai cu atâta apă; dară curând reflectai la informaţiunile date de către archeologii noştri ardeleni la două împrejurări de cea mai mare importanţă în această privinţă şi anume: 1. că în Ulpia Traiană se înfiinţaseră aquaeducte din cele mai mărețe, despre care se afla la Seivert[9] inscripţiunea No. XL, reprodusă şi de Ackner[II]; 2) că circumferinţa acelei capitale a fost neasemănat mai largă decât se crezuse, de ex. până înainte cu 50–60 de ani. Astăzi adecă e constatat că acea capitală cu suburbiele sale s-a întins jur-împrejur pre câte ½ până ¾ de oră, până unde se află astăzi comunele rurali Ohaba, Clopotiva, Suseni (Râu de Moară), pe sub minunatul munte Retezat, iară de cealaltă parte până la comunele Breazova, Peşteana şi Ostrov, prin urmare preste teritoriul Ulpiei Traiane n-a curs numai râuleţul numit în Grădişte Râuşor şi mai la vale unde se varsă în apa Haţegului, se numeşte apa Brezebia, ci încă alte vreo patru; prin urmare Sarmisagetusa, deşi lipsită de un râu mare, fusese totuşi aprovizionată bine cu apă.

Despre poziţiunea cea tare şi mărimea dată numitei capitale a Daciei ne pot da o idee încă şi unele evenimente istorice adeverite de ajuns, după care legiunile împăratului Traian, atâta în espedițiunea primă, de la a. 100, cât şi în a doua din 104 şi 105, au fost în stare să ia Sarmisegetusa numai cu asalt, după luptele cele mai crunte şi înfuriate, la cari au participat chiar şi femeile dace cu bravură sălbatică, care se poate asemăna eroismului femeilor din Cartaginea la asaltul acesteia, prin legiunile comandate de Scipione.

---

[9] Johann Seivert, autor al unei lucrări despre monedele romane în Dacia, apărută la 1783.

[II] Numele gubernatorului provinciei care a înfiinţat acelea aquaeducte a fost C. Marius Dnisus, tribunus laticlavialis, praefectus Leg. XIII, G. (Probabil eroare în original. Sursele moderne nu ne-au permis identificarea acestui personaj. Ar fi o asemănare cu numele lui M. Statius Priscus, guvernator al Daciei Superioare între 156/7–158 (Informaţie datorită amabilităţii dlui prof. univ. dr. Ioan Piso).

Aşa capitala Daciei fusese fortificată şi înainte de a fi fost bătută şi luată cu asalt de cătră armata lui Traian, care apoi a dat ordin să se facă un *castrum*, precum se vede, cam deasupra propriei reşedințe, după toate regulile strategice din acea epocă[10].

Din drumurile artificiali aşternute de romani atât împregiurul capitalei, cât şi mai departe se vede unul îndată în apropierea amfiteatrului, de unde duce prin sat înainte. Acesta, deşi coperit cu iarbă, se cunoaşte foarte bine, şi în partea din sus fiind tăiat la capu i se văd straturile din care fusese aşternut conform regulelor Romei, observate la aşternerea de drumuri numite în zilele noastre şosele, adecă din patru straturi cunoscute archeologilor sub numirile de *stratumen*, adecă petre cu vari; *rudus* sau pietriş mărunt; *nucleus*, pământ ales anume spre acel scop, în fine *summum dorsum* sau *summa crusta*, cum am zice *scoarța drumului*, făcută sau din petriş tăiat mărunt, bunăoară, ca de mozaic sau tot cu petriş amestecat cu var, apoi bătut şi pisat foarte bine cu măciuge de fer. Aşa făcute, drumurile Romei puteau să țină şi două mii de ani, eară nu ca cele din zilele noastre, cari nu țin decât douăzeci de ani. Drumul lui Traian tras din Banat încoace, prin strâmtoarea munților numiți *Poarta de Fer*, la Sarmisagetusa, trece de aci înainte pe la comunele rurale Ostrov, Poclisia (Pâclisa), Cârmeşti, la Toteşti, Nalatia, St. Maria, eară de aici se rămure prin pasul Vulcan în Oltenia, eară în stânga apucă pe valea Streiului spre Mureş, unde se îmbucă cu cel de la Deva, care merge pe Mureş în sus pe la Vintia şi Oda[11], unde se leagă cu cel tras prin Turnu Roşu la Talmaciu Sibiu S. Sebeş înainte, ear de la Alba-Iulia, rămurindu-se în mai multe părți, ajunge până sus în nordul Transilvaniei, în apa numită Silvania preste râurile Someş şi Criş (*Regio Transvallum et Regio Samus*).

Dară să ne întoarcem la Sarmisagetusa. După modesta mea opiniune, acea capitală situată într-o regiune din cele mai frumoase, fertilă şi sănătoasă, a putut să aibă, sub domnia Romei, în timpuri normali, cel mai puțin câte o sută mii locuitori. În această opiniune mă întăreşte şi mulțimea inscripțiunilor latine descoperite mai ales de 100 ani încoace atât în centrul, cât şi în suburbiile capitalei, adecă pe la satele sus-numite. Mulțime din acele monumente acoperite cu inscripțiuni, precum şi alte obiecte nenumărate descoperite în ruinele de la Ulpia Traiana, sunt de natură ca să se poată judeca nu numai rangul şi importanța sa politică, ci şi cea socială, calificațiunea claselor superioare şi mijlocii a locuitorilor ei; de la I. F. Neigebaur[12] aflăm de ex.: decopiate numai de pe la Grădişte 110 inscripțiuni, eară alte obiecte descrise tot acolo în număr de 120, de la satele învecinate şi anume la Pestava[13], ½ milă de Grădişte, 10; de la Densiuş 20 şi aşa mai departe.

---

[10] Capitala Daciei preromane era situată în alt loc, la Grădiştea Muncelului, în Munții Orăştiei.

[11] Corect Oarda, la sud de Alba Iulia.

[12] Johann Friedrich Neigebaur, autor a două lucrări despre Principatele Dunărene.

[13] Corect Peşteana.

După aceste informaţiuni adunate în partea lor cea mai mare la faţa locului, mă rezum în următoarele.

1. Atât ruinele proprii numite de la Grădişte, cât şi altele, ale cărora urme sunt cunoscute pe la câteva sate vecine, merită ca să fie explorate cu acea grijă şi regularitate, precum se întâmplă aceasta, spre ex. de zecimi de ani în ruinele de la Pompei, sau măcar numai precum văzurăm făcându-se în aceşti trei ani din urmă la Buda în ruinele cetăţei Aquincum, sub conducerea d-lui Carol Torma[14], eruditul archeolog şi profesor la Universitate, cu învederat folos al ştiinţei şi spre onoarea dietei ungureşti, care cu toate lipsele cunoscute ale ţărei, nu a pregedat a vota spre acel scop spese cu zecile de mii şi când nu s-au ajuns, eară au mai votat. Din norocire, speratele rezultate au fost din cele mai strălucite, precum ştiu astăzi toţi învăţaţii Europei.

2. Voind a explora ori şi cine ruinele Sarmisagetusei (Ulpiei Traiane), chiar şi în caz când comitele M. Lonyay nu şi-ar rezerva nici un drept la vreo dezdăunare, nici chiar când spre ex. s-ar descoperi case întregi sau alte edificii cari ar merita conservare perpetuă; nu pricep că ce rezultate ar fi în stare să arate fără a lua în mână sume cel mai puţin atât de mari ca cele întrebuinţate la Aquincum, însă şi acelea numai ca să desgroape castrul, amfiteatrul, arena, unele temple şi baselice, având fireşte totodată înaintea ochilor scopul de a dezgropa cât se poate mai multe inscripţiuni şi alte obiecte pe care ştiinţa pune cu tot dreptul preţ mare.

3. Societatea istorică şi archeologică din Deva, cu toată lipsa ei foarte simţită de fonduri, va folosi deocamdată mult ştiinţei chiar şi numai cu grija sa neadormită de a nu mai suferi ca obiectele vechi, străvechi, demne de conservat, să devină, ca până acuma, victimele neştiinţei şi ale vandalismului, nici obiecte de speculă egoistică, ci să se adune cu încetul în acel muzeu cum am zice filial din Deva, despre care sper să dau informaţiuni mai în detaliu în altă sesiune, decă voi mai fi în vieaţă; căci adecă la întoarcerea mea în 7 iuni st. n. în Deva, obiectele din muzeu înmulţite tare în lunile din urmă, se mai aflau în mare dezordine, încât d-nii preşedinte şi secretarul mă invitară cu toată bunăvoinţa ca să am pacienţa până la viitoarea adunare generală a societăţei.

Între-aceea făcând eu cunoştinţă cu câţiva membri din loc, onor. domn Francisc Solyom-Fekete[15], preşedinte la tribunalul regesc, un prea zelos adunător de documente istorice, de hrisoave sau diplome nobiliare, aşa-numite cărţi de moşii (sineturi), acte de procese şi altele, îmi făcu rara plăcere de a-mi arăta peste o sută documente vechi, între cari multe din veacurile 15 şi 16, partea cea mai mare adunate de la familii de naţionalitate românescă din comitatul Hunedoarei. Cel mai mare număr al acelor documente este în limba latină, altele în limba vechie slavă, câteva greceşti, unele româneşti şi ungureşti. Dintre documentele mai vechi slave d. Solyom-Fekete apucase a trămite vreo trei domnului Miclosich[16] la Viena, pe care-l rugă ca să binevoească a le traduce în una din limbile cele mai cunoscute. Cu acea ocaziune d-sa mă întrebă, nu cumva s-ar afla în capitala României buni slavişti cari să fie în stare de a traduce şi documente slave de care se mai află şi în Transilvania. Eu mi-am permis a-i numi pe trei domni membri ai acestei academii. Am cutezat să fac acesta, cu atât mai vârtos, că după cât puţin am priceput şi eu, documentele slave şi greceşti care se afla în mânile d-lui Solyom-Fekete, pot să fie de provenienţă numai din Muntenia, căci din Transilvania ar putea să fie numai latine, din cauză că aici limba statului a fost în curs de mai multe veacuri limba latină.

---

[14] Autor al unei lucrări asupra Daciei Romane.

[15] Jurist, istoric amator (1839–1906). Informaţie datorată prof. univ. dr. Ioan Piso.

[16] Franz von Miklosich, renumit lingvist (1815–1888).

În tot cazul, eu nu mă îndoiesc nici un moment că între documentele vechi, cari se adună la Deva, se află multe de o adevărată valoare istorică, relativă nu numai la un district, nu numai la ţara întreagă, ci şi d-a dreptul la elementul nostru naţional.

Temându-mă că acest raport al meu a eşit şi până acilea prea peste măsură lung, mai vârtos din cauză, că eu nu mă pricep a mă esprima în stil ceva mai lapidar, închei cu atâta, fără a mă mai demite încă şi la alte detaliuri ale experienţei făcute în acelea 10 zile, precum ar fi, între altele, vizitarea băiei minerale, săpate în peatră numite în inscripţiuni *Ad Aquas*, reşedinţa familiei Corvinilor, colecţiunea de obiecte preistorice şi de altele din periodul dac, care se află la Orăştie, în proprietatea domnişoarei Sofia Torma, soră bună a profesorului Torma, damă care sacrifică de atâţi ani sume considerabile pentru explorări archeologice, cu o perseveranţă rară; în fine nu mă pot conteni a nu-mi descoperi dorinţa, ca bărbaţii noştri de ştiinţă să binevoească a urmări şi de aci înainte cât se poate mai de aproape explorările archeologice şi rezultatele colecţiunei de documente scrise din sus-numita regiune a Transilvaniei.

Sibiu, 1/18 martie 1883

APULUM, ALBA IULIA, BELGRAD ÎN TRANSILVANIA[*]

Apulum, Alba Iulia, Belgrad sunt trei numiri ale aceleiaşi cetăţi fortificate din Marele Principat al Transilvaniei. În decursul acestui studiu scurt şi, cum am zice, fragmentar, vom afla că aceeaşi cetate mai este cunoscută locuitorilor ţărei sub alte patru numiri: *Alba Carolina*, *Weissenburg*, *Gyula-Fejérvár* şi *Károly-Fejérvár*.

I. Înainte de a intra în tratarea materiei ce mi-am ales astă-dată, am fost silit să premit diversele nomenclaturi ale aceleiaşi localităţi, pentru ca să poată evita oricine confusiunea ce se naşte în toate ţările poliglote şi cu atât mai vârtos în geografia şi topografia Transilvaniei din mulţimea nomenclaturilor care se dau în cazuri nenumărate aceloraşi localităţi, regiuni, districte, munţi, văi, râuri ş. a., precum observasem înainte cu câţiva ani într-un alt studiu al meu de aceeaşi natură[1].

Scopul meu însă la locul acesta este cu totul altul: îmi voi permite adecă, cu voia domnilor colegi din Academia Română, să relevez după putinţă importanţa istorică a unei cetăţi fundate mai întâi de către împăratul Traian, înălţată sub domnia Romei la rangul aproape alăturea cu capitala Daciei, Sarmisegetusa sau Ulpia Traiană, dară mai fericită decât aceea în acel înţeles, că unde Ulpia Traiană, căzută foarte de mult în ruine, a făcut loc numa la vreo zece sate şi cătune pe teritoriul său, din contra Apulum, prefăcut şi el de repeţite ori în ruine în curs ca de cincisprezece veacuri, tot de atâtea ori s-a restaurat din nou, tot ca municipiu fortificat mai bine sau mai rău, până în zioa de astăzi, când sub o numire când sub alta, însă aşa, că cu numele lui sunt legate prin toate timpurile şi epocele serii lungi de evenimente care au decis în cazuri nenumărate asupra soartei tuturor locuitorilor ţărei, a cărei capitală fusese această cetate de la 1542 până la venirea Transilvaniei sub domnia ilustrei dinastii de Habsburg.

Regiunea. – Călătorul străin care, venind cu trenul de către Arad şi trecând pe lângă moşiile d-loru Mocioni de la Bulciu şi Capalnaşu, va intra în Transilvania pe la Zam, care înainte fusese domeniu al altui proprietar român, anume Vasilie Nopcea, înaintând tot preste frumoasele şesuri ale Mureşului, când va trece podul la satul Oarda, să ştie că a intrat pe teritoriul străvechei cetăţi romane, care se întindea din țermii Mureșului pe distanța întreagă până sub murii fortificațiunilor de astăzi și pe tot teritoriul cât cuprinde orașul locuit de provinciali, iară după unii archeologi periferia acelui municipiu cuprindea preste un miliar sau 5 stadii romane[1].

---

[*] Reproducere din „Analele Academiei Române", Seria II, Tom. VIII, Secţ. II. Memorii şi Notiţe, Bucureşti, Tip. Academiei Române, 1887, p. 15–33.

[1] A se vedea „Analele Societăţei Academice" din 1871–2 şi „Transilvania" 1872, cum şi geografiile ţărei Ardealului, scrise înainte de anul 1867.

Străinii cari își iau ostenela de a călători prin alte țări, vizitând și Transilvania în mai multe părți ale ei și făcând comparațiuni află o mulțime de regiuni ale ei tot atât de frumoase și încântătoare, ca și cele mai minunate părți ale Elveției. Înțelegem aceste frumuseți cu aplicare la darurile naturei, nu și la cele produse de mâni omenești. Punctul pe care-l alesese Traian la Mureș pentru întemeiarea unui municipiu și a unei colonii latine este unul din cele mai frumoase ale țărei. În față curge Mureșul care, dacă, de la punctul acesta ar fi regulat, ar putea purta pe spatele sale și vapoare mai mici, precum poartă luntri sau caice încărcate cu sare. De-a lungul râului, șes larg din cele mai fertile; imediat de lângă cetate se încep Munții Apuseni, care se înalță gradați pe distanță de câteva miliare până în regiunile cele bogate în mine de aur, de argint, de metale nenobile și de minerale diverse.

Aici a fost situat *Apulum*, al cărui nume s-a mai conservat astăzi în graiul poporului numai prin numirea ce dă el râului *Ampoiu* (latinește Apullus) ce curge printre munți de către orășelul Zlatna până în șes, unde se varsă în Mureș. Pe acest râu se crede că l-a înțeles și Ovidiu când a scris:

Danubiusque rapax et *Dacicus* orbe remoto *Apullus*[2].

Așa se pare că Ovidiu și poate cu el alți romani din timpul lui Octavian August apucase a-și câștiga și unele cunoștințe topografice din Dacia Centrală, căci adecă rîul Ampoiu nicidecum nu se numără între râurile mai mari și principale ale Transilvaniei, cum sunt Mureșul, Oltul, două Someșuri, Crișul, două Târnave, Arieșul, Streiul, și totuși Ovidiu îl numește ca și cum ar fi voit să-i dea nu știu ce importanță.

Apulum sub domnia Romei. – Archeologii noștri au cu totul alte probe tari și numerose despre existența înfloritoare a municipiului și a coloniei latine Apulum decât ar fi un simplu versurel al lui Ovidiu. Francezul de Gerando[3], care înainte cu vreo 45 de ani se așezase în Transilvania și se căsătorise în familia grofilor Teleki, după ce făcuse studii archeologice și etnografice destul de serioase în noua sa patrie, în opul său intitulat *La Transilvanie* zice, în partea I, c. 1, că atâtea resturi (monumente) de ale Romei nu pot produce nici Galia, nici Hispania, nici chiar Italia câte au remas în Dacia.

Ladislau (Vlad) Kövári, unul din cei mai serioși archeologi maghiari, în cartea sa intitulată *Monumentele de architectură ale Transilvaniei*[II] începe introducțiunea sa cu această sentență:

---

[1] 1 stadiu = 190–200 m.

[2] Răpitoare Dunăre și Apullus dacicul, din lumea depărtată.

[3] Călător francez, autor al unei cărți despre Transilvania, apărută la 1845.

[II] *Erdély épitészeti emlékei* irta Kövári Lászlo, 30 fametszekuyel. *Erdély régiségei* második bövitett kiadása. Koloszvártt 1866. Kiadja Stein I. Muzeum egyleti könyvárus. 8^0, pp. 331.

«Transilvania este un muzeu bogat, însă necunoscut».

Această sentență se poate aplica cu tot dreptul și la ruinele coloniei Apulum, pe care astăzi se văd așezate alte localități. Cu toate acestea din miile de monumente, inscripțiuni și alte resturi ale gloriei sale au scăpat numai atâtea din perire, câte ne sunt de ajuns ca să probăm mai pe sus de orice îndoială, că Apulum, atât ca municipiu, cât și ca colonie, a fost situat la Mureș tocmai pe teritoriul descris mai în sus. O corabie încărcată numai cu monumente și inscripțiuni adunate, din ordinul împăratului Carol VI în anul 1723, cu mare diligență și grijă de către contele Ariosti, s-a cufundat la Seghedin spre dauna mare a științei; după ce însă contele Ariosti adunase monumente nespus de multe, o parte mare din acelea tot a ajuns la Viena, unde se pot vedea așezate în pereții bibliotecei. De almintrele Ariosti apucase a decopia cel puțin inscripțiunile[III]. De atunci s-au deșteptat abia și câțiva bărbați dintre fiii patriei, cari s-au pus pe studii archeologice, pe adunare de monumente și inscripțiuni. Mult mai înainte, adecă pe la 1549 adunase și Verantiu[4], în zilele împăratului Ferdinand, vreo 200 de inscripțiuni antice din Transilvania. Împărăteasa Maria Teresia pusese pe br. Hohenhausen ca să adune din această țară nu numai inscripțiuni, ci și alte obiecte antice de valoare istorică. De aci înainte colecțiunile câte au urmat de la Seivert încoace până la archeologii din zilele noastre, precum parochul evangelic Ackner, comitele Iosif Kemény, br. dr. I. F. Neigebaur prusianul[IV], profesorul C. Torma, apoi muzeul din Cluj, începuturile de colecțiuni la Deva și la Temișoara, încă și la Blaj, toate acestea sunt pe cale de a înmulți materialul istoric peste tot, a revărsa lumina dorită și preste cele dintâi veacuri ale vieței coloniilor latine în Dacia, între care Apulum ocupă un loc din cele mai de frunte.

Sus-citatul Neigebaur a concentrat în cartea sa, toate inscripțiunile din Dacia pe câte a putut pune mâna până în anul 1850. Până când se va mai afla un alt archeolog, care să nu-și pregete a publica într-un singur op încă și monumentele câte s-au mai descoperit în Dacia și anume în Transilvania, pentru ca amicii cercetărilor istorice să se poată folosi de ele mai ușor și să nu fie siliți a perde timpul vieței călătorind de la un muzeu la altul, colecțiunea lui Neigebaur, la care a recurs chiar și un Mommsen, rămâne și pentru noi o prea bună călăuză. Așadară.

Despre existența coloniei Apulum pe teritoriul unde se vede situată astăzi și Alba-Iulia mărturisesc inscripțiunile culese de Neigebaur pe paginele 124 până la 166. A le reproduce și la locul acesta pe toate cred că ar fi de prisos, după ce colecțiunea des citată poate fi consultată de către oricine.

Că colonia Apulum a fost totodată și *municipium*, care s-a bucurat de drepturi mari și frumoase, despre aceasta mărturisesc până acuma inscripțiunile sculptate pe monumente de marmoră, înregistrate la Neigebaur sub nr. 132, 44; 153, 209; 159, 256. Pe acestea două din urmă, adecă 153, 209 și 159, 256, Apulum e numit «MVN. SEPT. APVL» adecă *Municipium Septimum Apulum*.

Toate aceste monumente cu inscripțiuni s-au aflat pe teritoriul dintre Mureș și Alba-Iulia.

[III] *Inscrizioni antiche trovate e raccoltate a le rovine della Transilvania l'anno MDCCXXIII.*

[4] Anton Verancsics, cronicar maghiar.

[IV] Dr. I. F. Neigebaur, Kronstadt. 1851.

Încât pentru poziţiunea politică a acestei colonii în provincia Dacia şi în stat, ne spun tot inscripţiunile, că ea avea funcţionari de rang după norma capitalei şi a celor mai renumite colonii din imperiu, precum *Duumviri*, *Decuriones*, *Aediles*, *Quaestores* etc. Aşa se descoperiră între altele câteva monumente cu inscripţiuni, precum de exemplu:

C. Iul. Valens II. Vir. Col. Apul.
C. Pomp. Fuscus II Vir. Col. Apul.
P. Aelius Rufinus. Dec. Mun. et. Patronus Col. Fabrum Col. Apul.
C. Sinnius Anicetus. Dec. Col. Sar. Patron. Col. Fabr. Mun. Sept. Apul.
T. Laelius Q(uaestor). Col. Apul.

Garnisoana sau cu termen militar roman Praesidium in Colonia Apulum. Până acum s-au adeverit din inscripţiuni că în partea Daciei unde a fost Apulum se afla sub domnia Romei garnisoane din două legiuni *Legio V Macedonica et Legio XIII Gemina*, precum şi unele *Alae* (de călărime) şi *Cohortes* auxiliarie din trupe străine de ale aşa-numiţilor *Socii* şi mai din urmă alte legiuni curat romane, după cum cereau împrejurările; dară inscripţiunile care mărturisesc despre numitele două legiuni întregi (câte 10 mii şi mai mult într-o legiune) sunt nenumărate. Se vede că în Apulum au stat mai tot *cohorţi* (batalione?) din Legiunea XIII Gemina, căci despre aceasta se văd la Neigebaur într-o singură grupă şase inscripţiuni aflate tot în ruinele de la Apulum.

Adăogăm la inscripţiuni de pre monumente mulţimea mare de cărămizi romane însemnate cu Leg. XIII G, sau vreo cohorte de ale ei, din care o parte bună scoasă tot din ruinele de la Apulum ne convinge şi mai mult că la această colonie au stat zecimi de ani trupe din Legiunea XIII Gemina, cum şi din *Alae* (escadroane?) şi cohorţi auxiliarie, din care câteva erau alăturate la acea legiune.

Iosef Vass, călugăr piarist, fost profesor la Cluj, în cartea sa titulată *Transilvania sub Romani*[V], după mai mulţi autori citaţi de el la p. 122–124, patru aripe (*Alae*) de călăreţi şi vreo nouă (9) cohorţi auxiliare de pedestrime au fost alăturate tot la Leg. XIII. Între acestea se văd şi una *Ala* civium Romanorum, I siliana, una Cohors III civium Romanorum, prin urmare adevăraţi cetăţeni ai Romei, şi Cohors II et IV Hispanorum ex Legione VI Hispanorum.

Precum în ruinele altor colonii din Dacia Centrală, aşa în cele de la Apulum şi până sus în Munţii Apuseni spre Auraria se află şi urmele de profesionişti mititari, care îşi aveau *Colegiile* şi *Patronii* lor, precum era collegium *Fabrorum* (faurii şi geometrii), *Dendrophorerum* (architecţi, lemnari, sau, cum le mai zic, dulgheri şi bărdaşi), Centonariorum, sau ceea ce numim astăzi cusători, croitori, călţunari etc., liferanţi de vestminte pentru armată.

Nume de comandanţi superiori, precum Legati et Praefecti, cum şi câţiva mai după aceştia s-au aflat până în 1863 în număr de 44, din care vreo 14 au fost Legati sau Praefecti Leg. XIII Gem.

[V] *Erdély a Romaiak alatt. Kutáók nyomán.* Irta *Vass Iozsef*, kegyes szerzetbeli Aldor, gymnfsiumi tanár, s a magyar tudományos akademia levelezö tagja. Kolozsvártt, 1863. Carte scrisă cu mare diligenţă şi erudiţiune, ea însă abundă în conclusiuni logice imposibile la care s-au redus ura sa ce purta contra absolutismului austriac de înaintea dualismului şi uneori ura contra românilor.

Cultul religios exercitat și reprezentat în colonia și în municipiul Apulum. – Este cunoscut că ori unde au străbătut romanii cu armele lor şi au întemeiat colonii au dus cu sine divinitățile şi cultul lor, pentru care au înălțat temple mărețe. Au fost însă mult mai toleranți decât ca prin introducerea cultului lor să voească a extermina de-a dreptul religiunile altor popoare, deşi, în prea multe cazuri, mai absurde şi decât multe superstițiuni eline şi romane. Se pare însă că romanii s-au încrezut mult în pompa relativă foarte mare cu care se executa la ei ritul prescris pentru câteva divinități, precum şi în împrejurarea că oficiele principale bisericeşti, cum s-ar zice în limba christiană, erau întrunite în aceleaşi persoane de rang înalt profan, precum cu consulatul şi mai târziu cu persoana imperatorilor (*Pontifex Maximus* etc.); alteori le schimbau aceleaşi persoane, astăzi consules, preste un an pontifices etc.

După archeologii ardeleni şi unii străini, cu toții vreo şapte inşi, citați de către sus-numitulu scriitor Ios. Vass (pag. 130–131), în Dacia s-au aflat până acuma urme sigure de cultul următorilor *Dii consentes* sau *Dii majorum gentium*: *Jupiter*, *Neptunus*, *Vulcanus*, *Apollo*, *Mars*, *Mercurius*, *Juno*, *Minerva*, *Vesta*, *Ceres*, *Diana*, *Venus*.

Dintre divinitățile de a doua clasă sau *Dii minorum gentium*, semizei şi genii, prin care s-au personificat idei şi pasiuni, se află tot în acea parte a Daciei, adecă în Transilvania, urme foarte multe şi se tot mai descoperă neîncetat mai în toate părțile țărei, iară cele consemnate la Bartalis[5], Ackner, Neigebaur şi Carol Torma apropie numărul de patruzeci, ca inscripțiuni, ca statue, altare şi sub alte forme. Din toate acelea s-au descoperit mai multe chiar în Apulum. Aşa de ex.: în biblioteca episcopiei romano-catolice din Alba-Iulia (fost Apulum), între alte obiecte archeologice romane, se pot vedea patru reliefe relative la cultul divinității Mithras sau Soarele, fiecare cu inscripțiunea DEO INVICTO MITRAE. Încât pentru cultul lui Mithras se văd în micul muzeu de la Deva câteva obiecte descoperite de curând şi foarte interesante, care ne ajută să pătrundem încâtva chiar în misteriele acelui cult.

Acelea divinități de diverse categorii, avându-şi fiecare cultul lor, urma fireşte ca să aibă şi miniştri ai cultului. În Apulum s-au aflat inscripțiuni pe monumente pentru Pontifices, Augures, Flamines, adecă miniştrii cei mai de frunte ai cultului politeist, de unde se poate judeca şi mai bine marea importanță a acelei colonii. Aşa vedem trecuți în colecțiunile archeologice:

C. Iulius Metrobitanus, sacer Dei ejusdem (Aesculapii) Pontifex QQ. II. vir Col. Apul.
L. Ael. Lupus EQ. R. Pontif, ect II Viral. (Coloniae Apulensis).
Q. R. F. C. Num. Certus. EQ. Rom. Augur. Col. Apul.
Ael. Iulianus. Aug. Col. Apul.
P. Aelius. P. F. Fab. Augur. Dec. Mun. Apul.
Tib. Cl. Rufus. Dec. Col. et Flam. Mun. Apul.
M. Munatius cum Balbino. Quaestionum Causarumque Iudex.
Flam. Dial. Mun. Col. Apul.
P. Ael. Iulian. EQ. R. Flam. et II. Viral. Col. Apul.

---

[5] Bartalis Antal, arheolog amator din sec. XVIII (informație prof. univ. dr. Ioan Piso).

Câte nume şi titule de ai miniştrilor cultului politeist ar mai eşi la lumină dacă ar fi cu putinţă a se desgropa vreodată măcar unele părţi mai ridicate ale necropolelor (cimiterielor) acestei şi ale altor colonii de ale Romei în Dacia.

Din aceste opt şi din alte 18 monumente de ale capilor cultului religios al Romei aflate în ruinele altor colonii, precum *Sarmiz*, *Paralisum*, *Salinae*, *Napoca*, *Colonia Dac.* etc. învăţăm că aceia erau aleşi sau denumiţi mai tot din familii de frunte de ale Romei şi că cei mai mulţi erau învestiţi totodată şi cu funcţiuni civile şi militare importante. Din numărul şi rangul înalt al celor scoşi la lumină din ruinele de la Apulum cutezăm totodată a încheia cu cea mai mare probabilitate, că acea colonie a fost foarte întinsă, împoporată preste tot cu elemente latine, care ţineau tare la cultul religios al Romei, pentru că în caz contrar nu se pricepe cum locuitorii ar fi fost în stare să înalţe atâtea temple, basilice şi oratorie şi cum se întreţinea aţâţi popi şi sacrificuli câţi trebue să presupunem că au fost în colonii ca şi Apulum, unde în fruntea cultului au stat Pontifices, Augures, Flamines etc. Că locuitorii care ţineau la acel cult şi vorbiau limba Laţiului s-au înmulţit în proporţiuni considerabile îndată în primele decade ale colonisărei, ne convingem încă şi din alte date sigure istorice pe care nu le poate trage nimeni la îndoială. Îndată după prefacerea Daciei în provincie romană, încă sub Traian, s-au aşternut într-însa cele mai minunate drumuri; în munţii de la Apulum spre apus s-au lucrat cu adevărată sete de aur prin multe mii de oameni la minele cele bogate; agricultura, industria şi comerciul au luat ca prin farmec un avânt necunoscut până în acea epocă şi s-a continuat cu acestea aşa încât, după un period oarecare, ţara s-a putut numi cu tot dreptul *Dacia felix*. Înmulţindu-se tare poporaţiunea, guvernul s-a văzut îndemnat a întemeia curând tot pe valea Mureşului foarte aproape de Apulum colonia *Hydata*, în regiunea în care se văd astăzi numai sate ca Gioagiul cu ape minerale folosite de romani, şi alte câteva comune toate româneşti.

Cumpănind bine datele acestea istorice şi altele multe care n-au loc în acest studiu foarte scurt, nu se va mai mira nimeni observând că larga vale a Mureşului pe ambele părţi şi munţii situaţi de-a lungul de-a drepta Mureşului până dincolo unde se încep şesurile Aradului şi ale Banatului, au poporaţiune în partea lor cea mai mare numai românească, iară elementele neromane apar pe teritoriul acela numai ca nişte oaze sau insule mici.

Apulum «Colonia Nova» – La Neigebaur se vede, sub nr. 126, 9, copia unei inscripţiuni din filele împăratului *Decius* (249–251 d. Chr.) în care Apulum se numeşte *Colonia Nova*. Unii archeologi, cu Bartalis în frunte, sunt de părere, că în zilele lui *Caracalla* (211–217) goţii, străbătând în Dacia, ar fi prefăcut şi Apulum în ruine, că însă Decius l-ar fi restaurat, de unde apoi i s-ar fi dat titlul de *Colonia Nova*. Se poate şi aşa ceva, numai că apărătorii acestor opiniuni până acuma n-au temeiuri de ajuns pentru ca să ne convingă. Fie însă cum va fi, atâta rămâne adeverită pe deplin, că Apulum, fiind situat la un loc ales cu mare înţelepciune şi prevedere, a fost şi a perseverat a fi una din coloniile cele mai de frunte ale Romei. Ea a putut fi devastată de către goţi şi de alţi barbari, cum şi prefăcută în ruine, precum s-a întâmplat, se mai întâmplă şi până în zilele noastre într-un mod sau altul cu multe comune mari, cu cetăţi şi fortificaţiuni; dară locul, împregiurimea, importanţa strategică în capul valei Munţilor Metalici, cum şi cea economică şi comercială, de lângă Mureş nu au fost goţii şi nu va fi nici o putere omenească în stare să i-o schimbe vreodată. Numele Apulum a dispărut din graiul locuitorilor, dară descendenţii acelei colonii au rămas şi au perseverat pe acelaşi teritoriu ca prin o minune dumnezeiască în număr foarte considerabil, cu aceeaşi limbă a coloniei modificată numai încâtva prin influinţa firească ce a putut avea asupra ei 1600 de ani trecuţi de la primele invaziuni şi migraţiuni barbare, în care period lung au dispărut de pre acelaşi teritoriu nenumărate alte popoare cu nume şi fără nume, nelăsând nici cea mai neînsemnată urmă de existenţa lor, nici din limbile lor, nici în fapte memorabile şi cu atât mai puţin monumente scrise sau măcar altele formate din metale ori din alt material solid, cu excepţiune numai de la secolul al 13-lea încoace, de când tot se mai văd cetăţi şi fortificaţiuni aşezate pe ruinele edificielor monumentale ale romanilor.

Pe lungul period de ani 900 computaţi de la 300 până la 1200 în istoria Daciei mai domneşte până astăzi o tristă întunecime, prin care străbate numai ici colea câte o rază de lumină, care şi ea adesea ne seduce sub formă de tradiţiune, de cântec misterios sau de câte o ruină, a cărei origine este foarte problematică pentru adevăratul istoric decis a se apăra din răsputeri de coniecturi şi hipoteze visătoare. Încât pentru partea Daciei cunoscută în geografia modernă sub nume de *Transilvania* sau Ardeal, ung. Erdély, germ. Siebenbürgen, archeologii nepreocupaţi de tendenţe străine de problema istoricului au reuşit până acum a scoate la lumină şi a constata un mare adevăr, că adecă: mai toate oraşele şi cetăţile mai mari şi mai mici, fortificate sau deschise, situate în Transilvania, sunt puse pe ruinele cetăţilor, municipielor, castrelor stative, turnurilor şi fortificaţiunilor zidite de către coloniştii şi legionarii Romei, iară la altele s-au întrebuinţat chiar şi materialul de zid, petri şi cărămizi scoase din edificiele monumentale ale coloniilor Romei.

Întocmai aşa s-a întîmplat şi cu ruinele municipiului Apulum, cu acea diferenţă mare, că cei care au întemeiat acolo cândva *Cetatea Albă*, numită în limba slavă *Belgrad*, iară mai apoi Alba-Iulia, neînţelegând nimic sau foarte puţin din cerinţele şi operele civilizaţiunei antice ale lumei romane, în loc de a conserva încai edificiele publice şi anume templele şi basilicele, a le pune în serviciul christianismului, dacă cumva au fost christiani, ei mai vârtos le-au ruinat, unii din fanatism, alţii din neştiinţă barbară, precum se mai întâmplă pe alocurea până în ziua de astăzi.

II. De unde-şi luase Apulum numele, de Belgrad şi de Alba Iulia? La întrebarea acesta nu ştie da nimeni nici un răspuns care să merite a fi luat în consideraţiune de către istoricii serioşi. Un singur lucru îl ştie toată lumea, că adecă poporele s-au dedat a numi *Cetate Albă* toate cetăţile fortificate şi din întâmplare văruite cu var, prin urmare albe; de aici vine că popoarele slave numesc, fiecare după dialectele lor, multe cetăţi Belgrad, Bolgrad, Bielograd etc.; tot aşa în latinitatea Evului Mediu adoptată ca limbă diplomatică a Ungariei avem *Alba Regalis*, odinioară loc de încoronare şi de alte solemnităţi mari; Belgrad din Serbia se numesce *Alba Graeca*, iară cel din Transilvania *Alba-Iulia*. Mai avem şi comune numite *Biserica Albă*.

Dară de unde s-a numit Apulum *Iulia*? Scriitorii maghiari țin la o tradițiune oarbă, tot așa de copilărească ca și a lui Dragoș cu cățelușa numită Moldova, că adecă ducele maghiar, anume Giula, pe care maghiarilor le place a-l traduce cu lat. *Iulius*, venind în Ardeal, ar fi dat peste ruinele de la Apulum, preste care crescuse pădure deasă, pe care punând să o taie, a zidit acolo cetate nouă, pe care a numit-o pe ungurește *Gyulafejérvár – Alba Iulia*. Bonfiniu nu-și pregetase a releva și el aceasta fabulă (Decade I libro XI) pentru ca să aibă ce pune în locul vreunui document istoric ce-i lipsia cu totul în cazul acesta. De aci încolo fabula se propagă mereu până ce fu discutată și în «Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde» (Neue Folge II). Mai în scurt, până astăzi nu știe nimeni de unde-și luase Apulum numele de Iulia. Această neștiință însă nu ne va ține în loc pentru ca să nu scoatem câte ceva și din monografia Albei Iuliei, cu atât mai vârtos, că această cetate a fost în curs de mai multe veacuri nu numai capitala celui mai mare comitat (județ, district) al Transilvaniei, ci și reședința unui episcop romano-catolic latin, învestit cu multe și mari prerogative, cum și reședința unui mitropolit de rit grec oriental, prin urmare loc de luptă religioasă cu atât mai tragică și fatală între cele două rituri latin și grec, spre dauna cea mai cumplită a țărei și mai ales a poporului românesc din Ardeal și din Ungaria. Mai târziu Alba Iulia ajunsese a fi și capitala țărei și reședința domnitorilor, precum vom vedea mai la vale.

Date istorice din și despre Alba Iulia. – Istoria episcopiei latine, numită în limba oficioasă *Episcopia Transilvaniei*, se află scrisă bine rău, publicată în limba maghiară pe la anul 1864.

Istoria mitropoliei greco-orientale românești din Transilvania mai este încă în leagăn, până ce se va afla cineva, cândva, măcar pe la finea acestui secol, ca, ridicând-o de acolo, să-i dea picioare sănătoase.

În anul 1242 Alba Iulia fusese devastată de către tătari cu atâta sălbătăcie, încât bietul canonic Rogerius de la Oradea Mare, scăpat ca prin urechile acului preste munți și codri până la Alba, au aflat acolo numai ruine și oseminte de oameni.

În anul 1277 sașii, cari pe atunci trăiau în hostilitate mare cu episcopul și cu capitulul de canonici, comandați de comitele lor Alard, năvălind în 21 februarie asupra Albei Iuliei pe timpul serviciului dumnezeiesc, au omorât pe preoți și pe mulțime de popor, devastând totodată localitatea.

Aceste două evenimente ne dau să pricepem că Alba Iulia în veacul al 13-lea încă nu apucase a se bucura de nu știu ce fortificațiuni ca să poată fi apărată cu oareșicare succes. Se vede însă că aceeași localitate mai târziu tot a fost încâtva fortificată, pentru că, după ce aristocrații ardeleni rebeliseră contra regelui Matia Corvin, acesta, în 1469, a dat ordin ca murii cetății să fie dărâmați. După războiul cel sălbatic civil din 1514 sub, comanda căpitanului secui (maghiar) George Dozsa, sub cuvânt că poporațiunea rurală să fie ținută în frică și respect, din ordinul molaticului rege Vlad[6], murii cetății s-au restaurat așa de bine încât la anul 1550 au putut susține împresurarea cu 20 mii de ostași ai lui Martinuzzi, carele bătuse cetatea cu scop ca să scoată de acolo pe nefericita regină Isabella. După aceea Alba

---

[6] Vladislav al II-lea (1490–1516).

Iulia mai fusese bombardată de repețite ori și stricată rău, încât principele Gabriel Bethlen s-a văzut îndemnat a o repara pe la 1627, însă numai în măsura în care a voit aristocrația țărei, căreia nu-i plăcea ca principele să locuiască în vreo cetate fortificată bine.

Urmarea acelei leneviri a feudalilor a fost că, d. ex., Michai Vodă Viteazul, în 1 novembre 1599, a putut intra cu triumf în Alba Iulia fără nici o rezistență din partea cuiva, iară apoi în 10 iuliu 1600 a convocat tot acolo dieta care a depus jurământul de supunere homagială în numele țărei.

Tot din cauza negrijei bărbaților de stat pentru o fortificare serioasă s-a întâmplat că în anul 1658, când cu nebuniile lui George Rákoczi II, tătarii au ocupat fără mare greutate Alba Iulia și au devastate-o tătărește cu sabie și cu foc; iară în 1661 Ali Pașa cu turcii săi a dat-o din nou pradă barbarilor. Cetatea s-a mai reparat încâtva sub domnia lui Mihail Apafi; departe însă de a fi adusă la nivela fortificațiunilor din acea epocă, ea a rămas tot cu bastilele ruinate și cu șanțurile dărâmate, așa cât pe la 1703 nu s-a putut apăra nici măcar în contra curuților lui Francisc Rákoczi.

Fortăreața de la Alba Iulia, așa cum fusese ea așezată pe înălțimea de către Apus, a fost zidită și scoasă din fundamentele străvechiului Apulum al romanilor. – Despre acesta mărturisesc chronicarii ardeleni din veacul al 17-lea, și după dânșii cunoscutul istoric Wolfgangus (Lupul) Bethlen[7] în tomu V al istoriei sale scrise latinește. Fortăreața Iulia avuse figura pătrată, adecă ca și *Castra* de odinioară, iar în veacul al 16-lea împăratul Ferdinand I a pus să o împresoare cu șanțuri sau valuri afunde, dară n-a apucat a le termina, și abia sub Gabriel Bethlen s-a mai continuat cu săparea lor, însă tot fără rezultat definitiv. Nu se știe de unde au voit restauratorii cetăței să derive apa în șanțurile făcute sus pe dealuri afară numai dacă cumva vor fi reflectat la vechiul *aquaeduct* al romanilor cu scop de a-l restaura și pe acela.

Cetatea Iulia avuse numai două porți, una de către Răsărit, numită a S. George, deasupra căreia se vede așezată o peatră monumentală, pe care erau înfățoșați Romulus și Remus cum sug la lupoaică. Seamănă foarte, că și acea peatră fusese scoasă orecând tot din ruinele vechiului Apulum și pusă d-asupra porței făcute de un alt popor. A doua poartă era pusă spre Apus, în față cu comuna civilă care odinioră era situată în acea regiune. Această poartă se numia a lui Michail Archanghelului.

III. Alba Iulia prefăcută în Alba-Carolina. După scoaterea turcilor din propria Ungarie, dânșii, în urma tractatului de la Carloviț, încă tot mai ținură Banatul până la anul 1716. În aceeași epocă maioritatea ungurimei căuta mijloacele cele mai cutezate pentru ca să scuture domnia Casei de Habsburg. Partida lui Tökölyi și a lui Rákoczi niciodată n-a încetat a lucra spre acel scop în Ungaria și Transilvania; și, după cum cred eu, nu va înceta nici odinioară, de ar şti măcar că face *va-banque*[8] pentru totdeauna. Războiul antidinastic început în anul 1704 se curmase abia cu mare greutate după opt ani, în 1712. Atunci Curtea imperială din Viena începu a căuta serios la mijloace spre a-şi asigura domnia Transilvaniei, care ca în sine-şi a fost considerată totdeauna ca o cetate vastă şi formidabilă. Între alte măsuri luate, s-a decis şi zidirea unei cetăţi fortificate cu atâta ştiinţă şi artă, precum nu se mai afla nici una pe teritoriul acestui principat. Se învoiră ca cetatea nouă să se ridice acolo unde era Alba Iulia. Spre a se da planului caracter legal s-a convocat dieta ţărei, care în anul 1713 decise în principiu fortificarea, votând spre acelaşi scop şi suma de 54 mii florini, cum şi materialul de lemnărie din partea ţărei.

---

[7] 1639–1679, însemnat politician și istoric din Transilvania.

Între acestea genialul general Eugeniu duce de Savoia şi teroarea turcilor preparase planul cetăţei fortificate conform doctrinelor de fortificaţiune din acea epocă, iară cu executarea fu însărcinat inginerul german Weiss. Generalului Steinville, comandantului suprem al trupelor din Transilvania, după aceea şi a celor din Oltenia, i s-a încredinţat inspecţiunea şi controla preste lucrări.

Subt conducerea acestor bărbaţi militari se luară înainte de toate mai ales două măsuri radicale. Fortificaţiunea veche Iulia fu dărâmată din fundament, ca, dacă se poate, să nu i se mai cunoască nici locul unde fusese. În acelaşi timp comuna civilă (oraşul, opidul), situată până atunci spre Apus, fu prefăcută în ruine şi locuitorii forţaţi a se strămuta în regiunea de către Răsărit şi a-şi face case pe locuri destul de băltoase, acolo unde se află situat şi în zilele noastre orăşelul cunoscut sub nume de Belgrad sau Alba Iulia, locuit de colonıştii recrutaţi succesiv din vreo cinci rase de oameni: români, sârbi, maghiari, germani şi jidovi mai mulţi decât ori unde în Ardeal; aşa încât de aci se poate explica şi lipsa de simpatii şi cohesiune între locuitorii acelei comune orăşene.

Edificiile, cum am zice istorice, ca biserica catedrală romano-catolică, reşedinţa şi alte puţine au rămas cruţate; reşedinţa însă a mitropolitului gr.or. român, cu toate apartenenţele sale, a fost nimicită din cauză că linia nouă de fortificaţiune avea să treacă drept prin acea reşedinţă, precum s-a şi întâmplat. Ca desdăunare s-au scos ochii clerului românesc cu câteva miişoare, cu care s-a zidit într-o margine a oraşului nou o bisericuţă şi câteva chilii călugăreşti foarte strâmte, după ce şi din acea sumă mică o parte de bani se defraudase. Clerul însă avuse mari temeiuri ca să tacă la acea catastrofă care-l atinsese foarte de aproape. De o parte tocma în acei ani împăratul făcuse clerului donaţiune de două moşii ale statului, din al căror venit să-şi facă airea reşedinţă, mănăstire, seminarii pentru clerici, fonduri pentru coperirea nenumăratelor sale lipse; de altă parte acelaşi cler se putea consola cu împregiurarea că dacă i s-a dărâmat mitropolia, cel puţin a scăpat de robia calvinească, care tocma în Alba Iulia fusese mare şi tare, încât tocma acolo protopopii româneşti aduceau în sinoadele lor pe episcop (superintendenţi) calvini cu lectica pe umerii lor ca pe paralitici, pentru ca să ocupe scaunul presideal şi să conducă ei lucrările sinodului, iar nu mitropoliții, ca capi canonici și naturali ai sinodului. Dară în fine, cui și cum era să se opună clerul românesc, care până atunci fusese supus la goanele cele mai fanatice, adesea dejosit și maltratat cu bătăi și cu închisori de către ființele cele mai abjecte, nesuferit a-și înființa școale naționale și nici chiar pe pruncii preoților a-i trimete la învățături mai înalte? Și apoi cu cine avea să facă acel cler? Cu un Eugen și cu un Steinville și încă tocma în epoca pre când ajunsese și Valachia Mică sub domnia habsburgică.

---

[8] A juca totul pe o carte (fr.).

În 4 novembre 1715, adecă în zioa onomastică a împăratului Carol VI (Carolus Boromeus), generalul Steinville, înconjurat de fruntașii țărei și în prezența membrilor guvernului, a pus cu pompă mare peatra din fundament sau peatra din unghi, pe care era sculptat acest chronosticon latinesc:

LVCe saCra CaroLI sIMILes ALba aCCIpIt ortVs.
In soLIDa prIMVs ponItUr arCe LapIs[9].

Părțile constitutive principale ale cetăței, afară de murii cei cumpliți, sunt șapte bastioane, casemate puse cu multă prevedere, șanțuri afunde prin pregiur, mine și galerii, cum și două porți mărețe.

Fundamentele zidului din afară au lărgime de 12 urme și sunt înalte de 33 urme.

De către miazăzi, pe laturea din afară a unui bastion, în anul 1730, s-au mai pus o peatră de marmoră cu acestă inscripțiune latină:

SVb Deo et IMperante CaroLo seXto LapIs
Iste bono sIgno optatVs posItVs[10].

Pe una din monetele comemorative puse în fundament s-a înscris:

IVLIa nata fVI CaroLVs vIM robVr et aVxIt.
IVLIa sI LIbeat nVnC CaroLIna VoCer[11].

Așadar, Alba Iulia a început a se numi din acei ani înainte *Alba-Carolina*, unguresce Károlyfejérvár, nemț. Karlsburg, în loc de Weissenburg ca mai înainte; iară poporațiunea rurală românească îi zice tot *Belgrad* ca în veacurile domniei bulgaro-românești. Cetatea întreagă, așa precum o vedem astăzi, s-a terminat abia în anul 1738, adecă după 23 de ani de la dărâmarea celei vechi.

Câte monumente și inscripțiuni va fi adunat de ex. contele Ariosti din ruinele Iuliei, la care se folosise materialul din vechiul Apulum, acesta o va fi știut numai dânsul și cei care l-au ajutat în lucrarea sa până la an. 1723, când le-a înaintat la Viena din ordinul împăratului, precum atinserăm în partea I a studiului nostru. Noi însă credem că neasemănat mai multe au rămas înmormântate pentru totdeauna sub zidurile înălțate preste acelea până la terminarea fortificațiunilor de astăzi. Numai drumurile Romei și aquaeductele, ale căror urme se mai văd și în regiunea acestei cetăți, nu le-a putut încărca nimeni nici pe cară, nici pe luntri, pentru ca să le scoată din țară. De altmintrea se mai conservă și până în zilele noastre un număr frumos de anticități romane, anume în biblioteca episcopiei romano-catolice din acea cetate trecută prin atâtea catastrofe în prea lungul period de 1780 de ani numărați de la prima descălecare a coloniilor romane.

---

[9] „Din lumina sacră a lui Carol, Alba s-a împărtășit cu un răsărit asemănător adânc zidită se așează prima piatră a cetății".

[10] Întru Domnul, sub domnia lui Carol al VI-lea, s-a pus această piatră, ca de bun augur.

[11] Născută Iulia, prin puterea și sprijinul lui Carol, de acum o să fiu, cu voia voastră chemată Carolina.

Dacă însă din străvechiului Apulum au rămas monumente atât de puține în comparațiune cu mărimea și cu lustrul acelei colonii eminente, țara în care s-au ridicat pe teritoriul ei una altă cetate se poate considera desdăunată încâtva prin alte monumente perpetuate în istoria Transilvaniei și prin mai multe evenimente care au fost decisive pentru existența acestei țări. Din acelea însemnarăm câteva mai în sus. S-ar fi putut număra înzecit mai multe petrecute tot în Alba Iulia numită și Alba-Carolina; după ce însă cele mai multe dintr-însele stau în legătură strânsă cu istoria țărei, sau mai exact, ele fac câte o parte esențială dintr-însa, ca să nu fim aici prea lungi, presupunem că doritoriul de a le cunoaște va consulta istoria specială a țărei, prin urmare mai atingem acilea numai câteva, ca de încheere.

În Alba Iulia s-a ținut sub regele Andrei III, în 1291, memorabila dietă transilvană, la care au participat și românii ca națiune regnicolară, precum sună terminul juridic din Evulu Mediu.

În biserica catedrală catolică din Alba, reparată pe la a. 1444 din prăzile câștigate după nimicirea oastei lui Mezzet Pașa, se află astrucate rămășițele pământești ale marelui erou, voivod al Transilvaniei, apoi guvernator al Ungariei, *Ioan Corvin* de Hunedoara, lângă el fiiul său iubit, junele Ladislau, cărui vrăjmașii îi tăiaseră capul, apoi Ioan Corvin, fiiul regelui Matia, cunoscut și sub nume de Miles Junior. Tot în acea biserică, de-a stânga, își află repausul etern regina nefericită Isabella și Ioan Sigismund, mai încoace principii Ștef. Bocskai, Gabriel Bethlen, George Rákoczi, încă și alte persoane istorice ale țărei.

Episcopia catolică, care se înființase în veacul al 13-lea și se desființase prin reformațiune în al 16-lea, în a. 1715, adecă dintr-odată cu începerea zidirei la noua cetate, s-a restaurat de către imperatul Carol VI, dotată fiind cu domeniu mare, din ale cărui venituri mai toți episcopii câți au stătut până acum, îmbărbătați firește și de curtea imperială, au înființat multe institute de cultură, seminarii de clerici, școale catolice, biblioteci, tipografii, observatoriul astronomic și altele multe nu numai în reședință, ci și pe la parochii în țară, pe unde lipsiau biserici și școale. De aici a urmat, că în biserica romano-catolică, ai cărei credincioși pe la 1700 abia erau în toată țara vro cincizeci de mii, astăzi numărul lor ajunge la 300 de mii, adecă cam tot atâția cât sunt și calvinii în Transilvania, cu aceea diferență din punct de vedere al naționalității, că calvinii sunt toți maghiari, din contră romano-catolicii sunt un amestec de naționalități, maghiari, mulți germani, mai toți armenii, cechi ș.a.

În a. 1849 cetatea Alba Iulia, provăzută cu garnisoană puțină, în parte mare compusă din soldați români ardeleni și bănățeni, cum și din câteva companii de germani, a suferit bombardări din partea insurgenților comandați la început (în aprilie) de către generalul Bem, iară mai târziu de către colonelul german renegat anume Stein, prin care, în 23 iunie 1849, s-a aprins biserica, turnul ei, reședința episcopească, iară locuitorii români, cari au patru biserici jos în oraș, unde se înțepeniseră insurgenții, au fost supuși la cruzimi sălbatice, la torturi și omoruri[VI].

În august a.c. 1886 Asociațiunea Transilvană pentru Literatura și Cultura Română va ține adunarea sa generală a douăzeci și șasea în Alba Iulia, unde mai ținuse una în 1866.

Sunt foarte puține aceste informațiuni scoase din trecutul depărtat al coloniei Apulum și tot așa puține despre Alba Iulia numită mai târziu Alba-Carolina; îmi permit însă a observa că eu nu avui de scop a împărtăși unele ca acestea pentru istoricii consumați cari n-au nici o trebuință ca să le afle de la mine, ci eu am și astădată înaintea ochilor mei spirituali mai vârtos pe acea generațiune jună, care, silită de împrejurări, ascultă istoria țărei sale în școale străine, de la profesori în multe privințe preocupați[12].

Ianuarie 1886.

[VI] Despre evenimentele belice de la Alba Iulia petrecute în a. 1849 a se vede *Romanen der oesterreichischen Monarchie*, Wien, 1850, cum și câteva documente și raporturi publicate în „Observatoriul" din Sibiu, 1884, anume raportul lui Ioan Axente și al lui Simon Balint, apoi un memoriu al preotului Thalson, în „Transilvania" din 1885.

[12] Părtinitori, tendențioși.

ÎMPĂRATUL ŞI REGELE SIGISMUND*

Acest om fatal pentru toate ţările câte s-au fost supus sceptrului său, şi cu atât mai fatal pentru Transilvania şi întreaga naţiunea românească, a lăsat în istoria noastră urme cu atât mai multe, cu cât că domnia lui încă durase cincizeci de ani. De aici va urma că între documentele istorice latineşti pe care le publicăm şi noi, acele care vor ieşi dintre anii 1387 şi 1437, adecă din timpul domniei lui Sigismund, vor fi destul de numeroase. Pentru ca însă acele documente să fie înţelese şi de acei români care nu-şi făcură din istoria patriei studiu special, vom premite aici câteva liniamente din viaţa şi domnia împăratului Sigismund, care şi de altumentrea merită ca să fie cunoscută de aproape, din mai multe cauze.

Sigismund a fost de naţionalitate german, cel din urmă surcel din casa Luxemburg, fiu al împăratului Carol IV şi frate al lui Venceslau beţivul, carele a domnit ca rege al Boemiei. Sigismund s-a născut în 14 faur 1362. Să ne însemnăm bine anul naşterii lui Sigismund pentru că vom avea necesitate de el când vom ajunge cu publicarea documentelor la Ioan Corvin de Hunedoara, eroul imortal al daco-românilor şi salvatorul Europei de jugul turcesc.

După moartea tată-său, lui Sigismund i se veni la 1378 marchionatul Brandenburg, din care apoi succesiv s-a format regatul Prusiei. Prin încredenţarea (logodirea) şi contractul de căsătorie încheiat cu Maria, unica fiică a regelui Ludovic I, lui Sigismund i s-a deschis cale de succesiune la tronul Ungariei şi la al Poloniei. Însă după moartea lui Ludovic I, întâmplată la a.1382, polonii n-au voit să ştie de dorinţa răposatului rege, ci au ales de regină pe cealăltă fiică a lui, adecă pe frumoasa Hedviga. Dară Maria, care rămase să domnească în Ungaria sub epitropia mamei sale Elisabeta, fu respinsă de la tron prin Carol de la Dirachiu (Durazzo)[1], numit şi Carol micul sau Carol pârvul[2], chemat de altă partită croato-ungurească. Ţările numite ale coroanei ungureşti se văzură aruncate în furia guerei civile. În 1386, Carol fu asasinat; după aceea urmă una din anarhiile cele mai înfricoşate. Croaţii, răsculându-se, puseră mâna pe ambele regine inculpate de asasinat şi le aruncară în captivitate, iară după aceea Elisabeta fu sugrumată de înaintea ochilor fiicei sale de croatul Palisna, iară cadavrul ei fu aruncat peste murii fortăreței Novigrad, 1387. Auzind Sigismund de acele cruzimii, își adună ceva oaste din Boemia, cu care veni în Ungaria spre a-și salva mireasa și a restabili ordinea. Dacă ca tânăr ușor de minte, precum a și rămas în toată viața sa, singur de la sine nu a știut să facă nimic, l-au ajutat însă venețianii, iară ungurii în primăvara aceluiași an îl încoronară de rege la Cetatea Albă Regală. De aci, domnia lui Sigismund în Ungaria și Transilvania se computâ din anul acesta 1387. Venețianii înduplecară pe comandanții croaților ca să restituie pe Maria în libertate, ceea ce se și întâmplă. În 1 iuliu 1387, Sigismund și Maria convenirâ mai întâi în Zagrabia (Agram), de unde apoi trecură la Buda. Cu atâta însă belul civil nicidecum nu s-a finit, ci peste tot românii din toată Dacia, până la finea vieții lui Sigismund, adecă la bătăliile cele crunte și fatale din Transilvania, adecă până în a. 1437. Dară acea acțiune și activitate a românilor cere ca să fie demonstrată și probată prin documente istorice, carele este scopul nostru.

---

* Reproducere după revista „Transilvania", 1872, V, nr. 14, p. 157–159; nr. 15, p. 169–171; nr. 15, p. 181–183. În acest studiu, Bariţiu este excesiv de pornit împotriva lui Sigismund de Luxemburg, fiind influenţat de polemicile din cronicele de demult, care s-au făcut ecoul schismelor papale, luptelor pentru tronul Germaniei şi al Ungariei şi controversei husite.

[1] Azi Durrës, în Albania.

[2] Înv. pentru „creţ".

Să continuăm însă cu împărtășirea momentelor mai de frunte din viața lui Sigismund.

Cumnatu-său Vladislau, regele Poloniei, se învoi a încheia un armistițiu cu Sigismund, carele avea să poarte bătălie și în Dalmația. Îndată însă după expirarea armistițiului, Vladislau iarăși încheie confederațiune cu ambii domni românești, adecă cu al Moldovei și Munteniei în contra lui Sigismund, sau mai bine în contra ungurilor. De aici apoi se iscă un bel crunt, carele se purtă în Galiția și în Moldova, care însă până acum nu e descris cu fidelitate și cu destulă critică. Scriptorii unguri zic că ei au învins pe moldoveni, că însă au fost bătuți de poloni în Galiția. Cu toate acestea, Moldova rămase și după aceea Moldova, stat românesc (1390).

În 1394, Sigismund încheiase confederațiune cu Mircea, pentru ca să meargă în contra turcilor. Scriptorii unguri spun că acea confederațiune s-a încheiat în Transilvania. Auzind însă că soția sa regina Maria murise în primăvara aceluiași an, Sigismund se reîntoarse iute din Bulgaria în Ungaria, unde magnații se și desfășură în partite, din cauză că cei mai mulți nu voiră să recunoască lui Sigismund alt drept la tronul Ungariei, decât numai cel câștigat prin căsătorie; iară fiindcă Maria murise, dreptul bărbatu-său încă se consideră ca expirat. De aceea unii cheamă pe Ladislau, fiu al lui Carol cel asasinat, iară alții pe Vladislau de la Polonia.

Tot scriptorii unguri spun că, pe când s-a reîntors Sigismund de la Bulgaria prin Muntenia, Mircea-l întâmpină cu braț armat, încât era p-aci să-l prindă, dacă nu-l scăpă una ceată de franci auxiliari, care veniseră cu el. Cauza acestei hostilități încă nu este explicată până acuma. Ajungând Sigismund la Buda, mai întâi luă măsuri aspre în contra partitei neapolitane, care voia să aducă pe Ladislau; la treizeci și doi partizani fruntași puse de li se tăiară capetele fără nici una judecată și cu mare perfidie, în contra cuvântului dat că nu li se va întâmpla nimic. Cu această ocaziune un aprod (cadet) anume Csonka, necăjit pe Sigismund pentru că acesta-i tăiase și pe comendantele său, anume Kont, îi zise: „Măi porc de Boemia, eu niciodată, ție nu-ți voi servi!”. Îndată se taie și capul acestuia.

De aci încolo Sigismund cade tot mai adânc în ochii locuitorilor și ura și disprețul în contra lui crește neîncetat și cu atât mai vârtos, după ce ungurii aflară că Sigismund, pe la începutul anului 1396, a mers la frate-său Venceslau în Boemia cu acel scop pronunțat, ca să încheie cu dânsul un tratat familiar fără știrea țării.

Frate-său pe atunci era şi împărat al Romanilor, rege al Germaniei. Sigismund scoate de la el un document în care frate-său ca împărat îl denumeşte de locuţinător al împăratului şi gubernator al imperiului, renumera însă şi pe Ungaria între provinciile imperiului romano-german.

După aceasta, Sigismund plecă în contra lui Baiazet Iildirim, pierdu bătălia cea mare de la Nicopolis curat numai prin nebunia şi vanitatea sa şi a francilor auxiliari şi scăpă cu fuga ca vai de el (28 sept. 1396). Abia pe la finea anului 1397 s-a putut reîntoarce la Buda, pentru ca să afle ţara în cea mai mare dezordine şi spiritele iritate peste măsură în contra lui. Dieta ţinută la Timişoara nu-i ajută nimic. În 1398, ţinu alta la opidul Criş (Körös), unde iarăşi comise una perfidie spurcată, pentru că tăie pe renumitul Laczkovics, pentru că acela se afla în opoziţiune cu regele. Sigismund se încercă să supună pe opoziţiune cu armele, însă fără rezultat. Aşa, urându-i-se oarecum de afaceri, luă de nou lumea în cap, că-i plăcea peste măsură să bată ţările şi mările, merse mai întâi la Polonia, de aci la Boemia, de unde apoi colindă una parte mare a Germaniei.

Sigismund a petrecut anul întreg 1399 în străinătate. În acest timp, toată monarhia ungurească se afla în revoluţiune. Cauzele revoluţiunii se vor enumera mai la vale pe larg, pentru că de aici încă să se cunoască relele câte au adus acel monarh peste ţară. Regele abia s-a reîntors la Buda în 1400, pe când un mare număr de conspiraţi arhierei şi mireni, însoţiţi de cete armate, străbătură în palatul regelui, unde înfruntându-l aspru pentru fărădelegile lui, îl prinseră şi-l închiseră mai întâi în Visegrad, iară după aceea în Siklos, care era în posesiunea familiei Gara. Conspiraţii au fost determinaţi a lipsi pe Sigismund de coroană şi a-l trimite acolo de unde venise. Cu toate acestea, după 18 săptămâni de captivitate, Sigismund îşi recâştigă şi libertatea şi coroana, după ce mai întâi jură că nu-şi va răzbuna niciunadată de cei care l-au aruncat în captivitate. Fortuna lui Sigismund a fost că boierii ţării şi arhiereii nicidecum nu se putură învoi între sine asupra persoanei care era să ocupe tronul şi coroana. Unii adecă voiră tot pe Ladislau de la Neapole, alţii tot pe Vladislau de la Polonia, bărbat al Hedvigei, şi iarăşi una fracţiune pe austriacul Albert. Peste aceasta Stiborius, un magnat polon, ajută pe Sigismund cu armele, Gara cu negociaţiunile sale diplomatice şi comitele Cilley cu bani mulţi. Scăpând regele din captivitate, pe partizanii săi îi remuneră strălucit; pe Gara îl făcu palatin, pe Barbara (Varvara), fiica comitelui nemţesc Herman Cilley, o luă de soţie legitimă, iară lui Stiboriu îi donă mulţime de dominii de ale ţării. De aici vine apoi, că acea familie polonă Stibor a lăsat atâtea urme încă şi în istoria Transilvaniei[3].

Cu toată această împăcăciuire părută, spiritele locuitorilor nu s-au liniştit, conspiraţiunile s-au continuat; însuşi Bonifaciu IX[4], unul dintre contrapapii de atunci, surpa mereu la tronul lui Sigismund pe atunci, pe când acesta iarăşi alerga prin Germania cu scop ca să-şi câştige coroana imperială, pentru care petrecea în mare ură şi urgie cu frate-său Venceslau şi cu doi nepoţi ai lor. În 1402 Sigismund iarăşi adună dieta la Presburg, unde constrânge pe 110 boieri şi arhierei a subscrie un tractat, în puterea căruia, în caz de a muri Sigismund fără copii, austriacul Albert să-i succeadă lui la tronul Ungariei. Cu această faptă Sigismund iarăşi lovi în dreptul electoral al ungurilor, care, ca şi alte popoare din acele timpuri, nu voiau să ştie nimic de alt rege, decât numai de unul ales în dieta ţării. După aceasta Sigismund iarăşi a trecut în Germania, pe urma lui iarăşi a prorupt revoluţiunea, care a ţinut până pe la finea anului 1403, în care timp cauza lui Sigismund fu apărată iarăşi de membrii familiei Gara, de Petru Perényi, de Ioan Marótyi şi Pavel Bessenyei; mai mult însă decât toţi l-au apărat şi acum tot polonul Stiboriu, carele s-a bătut foarte bine în contra inamicilor lui Sigismund şi i-au învins. Cu toate acestea, în Slavonia, Croaţia, Dalmaţia revoluţiunea şi belul civil a mai durat, deşi cu întrecurmări, până în a. 1409, în care timp s-au comis o mulţime de cruzimi şi barbarii.

---

[3] Ştibor a fost voievod al Transilvaniei între 1410–1414.

[4] Antipapă, 1389–1404, în timpul „marii schisme" a bisericii apusene (catolice).

Credem că e timpul ca să căutăm cauzele pentru care la popoarele Ungariei, Transilvaniei, Croaţiei şi chiar la ale Germaniei, iară mai pe sus de toate la boemi se manifesta atâta ură şi urgie în contra lui Sigismund, de unde apoi purcedea neliniştea şi atâta amar de calamităţi peste ţări, încât numele lui Sigismund până în ziua de astăzi este la mulţi obiect de blestem şi urgie. Sigismund a fost unul dintre oamenii cei mai sceleraţi ai timpului său, precum despre aceasta mărturisesc mai în unanimitate toţi cronicarii de atunci, cum şi toţi historiografii, anume germani şi unguri câţi au scris cu critică şi fără pasiune istoria lui. Om foarte îngâmfat, amator în toată viaţa sa de pompe deşerte şi de toate vanităţile lumeşti, despreţuitor de oameni, caracter despotic, brutal, pasionat şi foarte aplecat la vindictă şi setos de sânge, adecă tocma cum e tiranul mai periculos, carele nu se jenează a omorî oameni sub orice pretext şi fără judecată; mincinos şi călcător de jurăminte, încât nimeni nu mai putea pune temei pe vorbele lui.

Aşa de ex. Sigismund nu numai şi-a călcat cuvântal dat lui Ioan Huss şi lui Hieronim, pentru salva gardia[5], ci a minţit şi atunci când a zis că el nu poate să o scoată la cale cu popii. El a fost acela care în martie 1415, după fuga cea ruşinoasă a papei Ioan XXIII[6], luase cheile de la prinsoarea lui Huss la mâna sa şi-l putea elibera, dară nu a voit, ci tocma din contra, în aprilie 1415, a iritat pe membrii Conciliului de la Constanţa ca să condamne pe acei bărbaţi scumpi naţiunii boeme şi să-i arză de vii, adăugând că şi numai una singură din doctrinele lui Huss era de ajuns pentru ca el să fie condamnat la moarte prin rug[I]. În an. 1418 Sigismund a decretat exterminarea totală a naţiunii boeme şi a scris frate-său Venceslau în sensul acesta. Aşadară nu avem să ne prea mirăm dacă acel tiran nebun ceruse benecuvântarea conciliului de la Pisa, ce să poată extermina pe tot poporul daco-românesc[7]. În martie 1420, Sigismund pune de tăie de înaintea ochilor săi pe 23 (douăzeci şi trei) cetăţeni din Vratislavia (Breslau)[8], din cauză că locuitorii, nemaiputând tolera cruzimile şi hoţiile membrilor municipalităţii (magistrat), îl luaseră pe fugă, iară pe unii îi aruncaseră pe fereştri, după datina slavilor. Pe senatorul Ioan Kracha din Praga, care se mutase tot la Vratislavia, puse de-l legară de cai şi aşa-l lăţiră până la locul de pierzări, unde-l arseră pe rug. Cauza acestei barbarii a fost că Kracha încă apărase pe Huss. Pe acelaşi timp Sigismund venind la urbea Leutmeritz[9] în Boemia, demandă ca să înece pe douăzeci de boemi în râul Elba.

---

[5] Promiţându-le salv-conduct.

[6] Antipapă, 1410–1415.

[I] Vezi după scriptorii contemporani şi după istoricii boemi, F.C. Schlossers „Weltgeschichte", IX, Bd. Seite 154–155.

[7] Informaţie îndoielnică.

[8] Azi Wroclaw.

Dară cine să mai enumere toate cazurile de omoruri câte a comis Sigismund în viaţa sa.

*

Regele Sigismund era şi om desfrânat în gradul suprem, încât nici una femeie de ceva frumuseţe nu era sigură de seducţiunile lui. Pe lângă că şi altumentrea era foarte risipitor de bani, apoi pe ospeţe şi pe orgii desfrânate vărsa milioane. Oriunde mergea, trebuie să-i aducă femei pe ales. Avea acel monarh de nimic şi câţiva soţi ai desfrânărilor sale, între care la locul întâi sta: Frideric de Habsburg, ducele de Tirol, numit „cel cu punga goală", pentru că şi acela risipea tot ce câştiga. Cu aceşti doi rivaliza contrapapa Ioan XXIII, un adevărat măscărici şi om spurcat, care vorbea şi făcea cele mai mari scârnăvii. Acel trifoi de domnitori ducea în zilele lor una rolă ce se poate asemăna foarte bine cu purtarea oamenilor cunoscuţi în Bucureşti sub nume de berbanţi, sau cum se zicea mai înainte, Crai de curtea veche, sau ce să zice la noi în Transilvania ştrengari. Pe timpul conciliului de la Constanţa, Sigismund şi Frideric făcură una călătorie prin Tirol, însă aşa că petrecură tot în danţuri şi beţii, în adulter şi fornicaţiune, până când se certară amândoi ţigăneşte.

Cu papa Ioan XXIII vorbea tot felul de măscări, în auzul altora, şi încă la una ocaziune îmbrăcat ca subdiacon (hypodiacon), precum se îmbracă împăraţii după un vechi uz, totdeauna când făcea papa liturghia. Acest Ioan fusese adecă acel papă pe care conciliul de la Constanţa l-a tras în judecată criminală şi l-au convins pe deplin că a comis adulteriuri (preacurvii, cu neveste măritate), incest (curvia cu nevasta frate-său), sodomie şi pederastie; că pe timpul cât a locuit în Bologna şi-a ţinut un harem sau mai precis un bordel, loc de femei desfrânate, în număr de două sute, că avusese împreunare trupească cu mai bine de trei sute călugăriţe, pe care apoi le remunerase făcându-le egumene, priorie, abatise, pe la diverse monasterii, al căror număr înainte de reformaţiune fusese enorm; în fine că acelaşi a comis încă şi omoruri şi lotrii de drum; iară după ce s-a finit investigarea asupra celor şaptezeci de puncte de acuzaţiune, fiscalul, sau aşa-numitul acuzator sau procuror public încheiase acuzaţiunea sa cu aceste cuvinte: „Acest Ioan (papa Ioan) nu poate fi considerat altumentrea, decât ca inamic al oricărei virtuţi, ca mocirla ruşinei, ca păcatul păcatelor; oricine-l cunoaşte, vorbeşte despre dânsul ca şi de diavolul împeliţat". Apoi iaca, dintre cei trei contrapapi care lupta pe atunci unii în contra altora, împăratul Sigismund tocma pe acest Ioan XXIII îl avea de cel mai bun amic şi-l apără de mâna dreptăţii. Bine ştia Sigismund că papa Ioan XXIII, numit mai înainte Balthasar Cossa, fusese în tinereţile sale corsar (pirat); că pe atunci numai cu mare greutate scăpase de furci; că rangul de cardinal îl cumpărase de la

---

[9] Azi Litoměřice.

Bonifaciu IX pe bani; că în această calitate, trimis fiind la Bologna turburată ca să o împace, puse jurământ că nu i se va întâmpla la nici un cetăţean vreun rău, ci cu toţii se vor bucura de pardon general, şi totuşi după aceea curând îşi călcă jurământul, spolie pe toţi locuitorii de averile lor, le răpi mulţime de femei şi fete frumoase şi macelă vreo două mii de bărbaţi; iară după ce s-a întors la Roma, începuse a omorî cu venin ori pe câţi îi sta în cale, până ce asasină şi pe papa Alexandru V, pentru ca să se facă el în locu-i, precum se şi făcu. Bine ştia Sigismund că acel Ioan era unul din cei mai mari simoniaci, carele adecă vindea toate sacramentele, toate funcţiunile şi gradurile tot numai pe bani, încă şi la bastarzii săi. În fine Sigismund cunoştea că Ioan XXIII era totunadată unul din ereticii cei mai periculoşi din lume, pentru că el îşi bătea joc în public nu numai de toate dogmele christianismului, ci despreţuia şi morala evangelică, iară imortalitatea sufletului şi reînvierea din morţi le numea fabule de nimic[11]. Cu toate acestea împăratul şi regele Sigismund a fost amic al papii Ioan XXIII şi a votat pentru concremarea lui Huss, care a fost omul cel mai moral din timpul său. Dară nu: papa Ioan a fost degradat în a. 1415 (25 mai) din rangul de papă şi pus la prinsoare foarte comodă, iară în a.1418, papa Martin V l-a eliberat din captivitate şi l-a făcut iarăşi cardinal şi preşedinte al colegiului cardinalilor. Aşa era dreptatea şi moralitatea în zilele împăratului Sigismund, inocenţii se ardeau şi spânzurau, bandiţii şi veneticii se remunerau.

Până la ce grad era corupt şi decăzut moraliceşte împăratul Sigismund, se mai cunoaşte şi din acea împrejurare, că având el pe fie-sa Elisabeta, pe aceasta fiind încă numai în etate de doi ani, o desponsese (încredenţase, logodise) principelui Albert de Austria; dară după ce domnişoara se făcuse de doisprezece ani, spurcatului de tată îi căşuna ca să vândă pe fie-sa pentru haremul sultanului turcesc carele poate că i-ar fi dat mulţi bani pe ea, pentru ca să poată zice că în haremul său este şi fiica sultanului ghiaurilor. După aceea Sigismund mai încercă şi alte specule cu fiica sa, căci lăsându-se de planul de a o face mohamedană, îşi propune a o da regelui Poloniei; însă curând se întoarse şi de către acela şi o promise lui Sigismund Corbut[10], nepot şi clironom la tron al marelui duce Witold din Litvania, prin urmare unui păgân şi încă păgân foarte barbar, pentru că poporul şi casa domnitoare a Litvaniei până în acele timpuri încă nu adoptase christianismul, nici măcar în scoarţă, necum în spiritul lui. Dară ce-i păsa împăratului Sigismund de aceste împrejurări? Scopul lui era cu acea ocaziune, ca dând pe fiica sa păgânului Corbut, să poată sparge prin această căsătorie confederaţiunea încheiată, între Litvania şi Boemia în contra sa. Aşadară scop curat politic de vindictă. În fine totuşi Sigismund află că va corespunde mai bine intereselor sale, dacă va da pe fiica sa tot lui Albert de Austria, pentru că acestuia era împăratul debitor cu două sute de mii de galbini luaţi de la el împrumut pentru ca să aibă spese în belul civil din Boemia; peste acea sumă Albert mai numără lui Sigismund încă şasezeci de mii de galbini; aşa cu totul 260 mii de galbini, şi apoi în a. 1422 se cunună cu tânăra Elisabeta. Acel Albert adecă avea bani, pentru că, fiind şi el un tiran foarte fanatic, persecută în modul cel mai fioros pe eretici (husiţi), iară pe jidovi îi ardea cu sutele şi confisca toate averile, atât ale aşa-numiţilor eretici, cât şi ale jidovilor. Acest tiran nebun succese apoi socru-său atât în Ungaria, cât şi în Germania.

---

[11] Să se vadă actele conciliului de Constanţa şi toată istoria acelui timp.

[10] Corect Korybut.

Sigismund dete lui Albert ca dotă provincia Moravia, pe care însă acesta trebuia să o ia de la boemi cu armele, pentru ca să o poată avea; boemii însă bătură de repetite ori atât pe Albert, cât şi pe Sigismund şi deprădară cumplit încă şi ducatul Austriei.

Sigismund necum să fie fost bigot şi fanatic în religiune, dară din contra, el nu era nici măcar religios în sensul teologilor dogmatici, pentru că istoria ne păstră exemple unde şi acest monarh îşi bătea joc de lucrurile religioase peste tot, precum batjocurea şi legile moralei în faptă, călcându-le pe toate. Deci dacă Sigismund persecuta cu toată furia pe husiţi, dacă el decisese exterminarea „valachilor schismatici", aceste fapte ale sale trebuie să se explice din alte motive şi anume din cele politice. Precum au crezut mulţi alţii monarhi, mai cred şi unii din zilele noastre, aşa crezuse şi Sigismund că unitatea confesiunii religioase şi a ritului religios ajută la consolidarea potestatei monarhice şi la unificarea, nivelarea provinciilor şi a popoarelor. Un Sigismund nu putea să sufere fundarea de biserici naţionale. Contrazicerea cu sine însuşi a lui Sigismund în materie de religiune se mai poate explica, încă şi din caracterul lui ca să zicem aşa, destrăbălat. De la un om ca el cine să aştepte logică, cine consecinţă în acţiune?

Iacă ce om a domnit cincizeci şi relativ 40 de ani peste una parte mare a Europei de la Rin până la Carpaţii Transilvaniei.

A doua soţie a lui Sigismund, adecă comitesa Barbara Cilley, încă nu a fost cu nimic mai bună decât bărbatu-său. Pe lângă că era una Xantippă[11], adecă femeie rea şi spurcată de gură, cum şi tirană, apoi în aşa-numitul punctum sexti a fost şi această femeie una adevărată Mesalină[12]. Dacă bărbatu-său alerga după femei prin toate ţările, apoi nevastă-sa ştia să-şi aducă la casă bărbaţi ori de unde-i plăcea ei. De altumentrea toată familia comiţilor Cilley a fost una din cele mai blestemate, la care minciuna, perfidia şi asasinatul trecea de virtuţi, ceea ce se adeverează şi mai târziu pe timpul Corvinilor Ioan şi Matei (vezi în biografiile acestora).

Considerând pe Sigismund ca pe regele Ungariei şi al ţărilor anexate la aceea, se poate susţine cu mult drept că el în cei de întâi douăzeci de ani, adecă de la 1385 până la 1404 a dominat şi gubernat aproape numai cu numele, iară în realitate mai nimic, pentru că era tot dus şi captivat cu totul de plăcerile şi desfrânările sale, peste aceasta-şi pierdea şi timp mult alergând încă şi după coroanele altor ţări. Aşa în Ungaria domina oligarhia, sau mai drept vorbind, în primii douăzeci de ani din regimul lui Sigismund a dominat belul civil, rapacitatea boierilor şi a episcopilor, anarhia generală. Numai după ce se mai astâmpără în câtva sângele lui Sigismund, adecă în etate de 42 de ani, pe la an. 1404 îşi mai veni în simţiri şi începu a reflecta că în fine s-ar cuveni ca să se mai ocupe ceva şi cu afacerile interne ale ţării. Sigismund era de altumentrea om deştept de la natură, când voia ştia ce să facă;

---

[11] Soţia (cicălitoare) a lui Socrate.

[12] Soţia împăratului roman Claudius, vestită pentru stricăciunea morală şi cupiditatea ei (15–48 p.Chr.).

dară volubilitatea spiritului său, temperamentul sanguinic şi lipsa de constanţă ca efect al acelui temperament, aducea cu sine, ca Sigismund să strice cu una mână tot ce făcuse cu cealaltă, să dărâme astăzi ceea ce a edificat ieri. Între anii 1404 şi 1406 Sigismund a ţinut în Ungaria trei diete, precum nu se mai ţinuseră în una serie lungă de ani. În acele diete s-au codificat mai multe legi, care cu referinţă la timpurile acelea se pot numi în adevăr bune. Dreptul de proprietate fu regulat de nou, pentru că acela fusese tulburat şi compromis foarte greu prin anarhia îndelungă. Se făcu încercare serioasă de a reînfrâna încă şi abuzurile şi excesele cele scandaloase, intrigele şi simonia papei, a cardinalilor şi a episcopilor, pe care Sigismund îi favorase foarte mult, până când acelora le căşunase a-l destrona şi a pune în locu-i tot pe Ladislau neapolitanul. S-a tras oarecare miezuină între potestatea civilă şi eclesiastică. S-au mai luat unele măsuri spre a regula şi asecura în câtva afacerile finanţiale, tranzacţiunile comerciale, măsurile, montanistica, vămile. S-a făcut şi mai mult, că în dieta din 1404 s-a decretat libera migraţiune a poporului rural, a iobăgimei, regulându-se totodată raporturile dintre ţărani şi boieri, sarcinile şi prestaţiunile acelora pe care boierimea le înmulţea cu toată ocaziunea şi sub toate pretextele.

Într-aceea toate acele reforme avea să rămână literă moartă, pe cât timp oligarhia cea brutală şi barbară nu era reînfrânată şi pedepsită pentru fărădelegile sale. Însă cum era să înfrâne pe oligarhi un Sigismund, care comisese atâtea rapine, vânduse şi risipise atâtea averi ale statului, lipsise pe mulţi oameni de drepturile lor şi carele cu toate acele rapine, totdeauna era cu punga goală. În fine, totuşi Sigismund, sătul abia şi el de legionul plânsorilor şi al proceselor care se acumulaseră după anarhia de 20 de ani, în două diete care s-au ţinut una după alta în anul 1405 s-au luat unele măsuri spre a reînfrâna rapacitatea oligarhilor. Spre acest scop Sigismund a decis ca dieta să se concheme mai des, ca la aceea să fie invitaţi şi nobilii de condiţiune inferioară, ca să fie adecă reprezentaţi prin mandatarii sau deputaţii lor; tot asemenea s-a învoit ca urbile şi cetăţile încă să fie reprezentate la dietă. Prin aceste măsuri, adecă prin lărgirea dreptului reprezentativ al ţării, credea Sigismund că va înfrâna şi ţinea în respect pe aristocraţii cei mari. Tot cu acel scop s-au adus şi oareşicare legi municipale, s-au luat măsuri pentru prosperarea comerciului şi a industriei, s-a înmulţit numărul urbilor regeşti şi li s-a permis ca să se înconjure cu muri, pentru ca în modul acesta să fie asecurate de rapacitatea oligarhilor, care în Ungaria, ca şi în Germania, ieşea din castelele lor cu argaţii lor, ţinea drumul comercianţilor călători, răpea vite şi tot ce apucau. Magistratele municipale câştigară drept de instanţă primă în ramura judecătorească, cum şi dreptul sabiei (*Jus gladii*), precum îl avuseră până atunci şi aşa-numitele foruri dominale, adecă tribunalele oligarhice compuse pe la domeniele boierilor din inspectorii, prefecţii şi epistaţii lor. Pentru ca populaţiunea cetăţilor să se mai înmulţească, s-a decretat de nou migraţiune liberă pentru iobagii câţi voiau să se aşeze cu locuinţa pe la cetăţi.

Toate acele reforme, care între alte împrejurări şi sub un alt monarh de caracter solid ar fi putut fi foarte salutare, au durat de joi până mai apoi. Am observat mai sus că Sigismund dărâma cu una mână ceea ce făcea cu cealaltă. Până aici văzurăm că el a fost de câteva ori în pericol învederat de a-şi pierde coroana şi tronul, că ungurii l-au şi aruncat în captivitate. În toate acele cazuri fatale pentru Sigismund, câţiva oligarhi l-au ajutat din toate puterile lor. Ei însă, atunci ca totdeauna, ştia foarte bine pentru ce-l ajută şi îl ţin pe tron. Cunoscând cât este de risipitor, aristocraţii erau cerţi că Sigismund îi va remunera strălucit. Aşa s-a şi întâmplat. Sigismund confisca de la unii şi da cu mâna plină la ceilalţi. Aşa dară anume oligarhii Gara, Cilley, Stiboriu, Frangepan, Kanizsai şi alţi mai mulţi au donaţii cu teritorii atât de întinse şi cu drepturi atât de multe încât fiecare din ei se putea considera ca şi un rege mai mic. Acei reguleţi făcea orice le plăcea lor, plesnea în faţă şi legi, şi auctoritate regească, şi tot, răpea averile orişicum şi oricând le plăcea, ucidea şi asasina întocma ca şi oricare bandiţi sau lotrii de drumuri. Afară de acestea, Sigismund cam de la a. 1409 înainte iarăşi nu s-a mai ocupat de afacerile interne ale ţării, pentru că după aceea iarăşi o luă la drumuri, alergând după coroana imperiului german, pe care o câştigă abia în a. 1411. Însă şi până atunci mai avu să încheie un bel civil în Croaţia şi Bosnia, unde el în dec. 1406 iarăşi patră (săvârşi) una cruzime înfricoşată, pentru că ocupând fortăreaţa Dobor în Bosnia, la 126 nobili unguri şi boieri slavi aflaţi acolo le taie capetele, iară cadavrele lor le aruncă în râul Bosnia de mâncare peştilor. Slavii meridionali abia s-au putut împăciui cu Sigismund pe la a. 1409, atât le era lor de nesuferit acel rege.

*

Am premis îndată la începutul acestei schiţe biografice, că domnia lui Sigismund a fost foarte fatală pentru Transilvania şi pentru întreaga naţiune românească. Această aserţiune trebuie să fie proptită şi justificată cu multe documente istorice. Niciuna dată daco-românismul nu a dezvoltat mai multă putere de viaţă decât s-a întâmplat aceasta pe timpul domniei de cincizeci de ani ai lui Sigismund. În timpul lungilor domnii ale regilor Carol Robert şi Ludovic I, românii avură a se apăra mai mult nu numai în contra fanatismului acestora; în zilele lui Sigismund au venit de una parte turcii cu putere formidabilă, iară de alta desele beluri civile şi anarhia, provocate prin oligarhi, au pus vitalitatea naţiunii la probele cele mai grele. Domnii Munteniei încă tot mai avea din Transilvania districtul Făgăraşului şi alte ţinuturi în potestatea lor, încât ei făcea şi donaţiuni ca orice rege. Atât Mircea al Munteniei, cât şi Ştefan al Moldovei au fost necesitaţi a purta beluri defensive crunte asupra lui Sigismund (1390–1392). Numeroşi cnezi româneşti se aflau în bel civil încă din zilele reginei Mariei (1384) până pe la 1393 şi mai târziu, atât în contra saşilor care se silea să ocupe neîncetat din teritoriul românesc, cât şi în contra oligarhilor venetici, trimişi în ţară şi aşezaţi în ranguri înalte, pentru că după aceea să încerce a sugruma vechile libertăţi ale mai multor districte româneşti câte îşi mai păstraseră până în acele timpuri autonomia lor. În fine românii avea să se apere încă şi în contra brutalităţii episcopilor de la Alba Iulia, care se bucurau de mare putere şi jurisdicţiune. În an 1395, Sigismund vine în Transilvania până la Braşov, unde invită şi pe Mircea, cu care se împacă şi încheie cu el tractat ofensiv şi defensiv în contra turcilor, cum şi tractat comercial[III].

[III] Acest eveniment Alexandru Szilágy îl descrise cu multă ură şi răutate (*Erdélyország története*, 1866, tom. I, p. 111).

În a.1398 dieta Transilvaniei ținută la Turda trimite deputațiune la Sigismund ca să-i subştearnă mai multe năpăstuiri mari, însă fără nici un rezultat. Cu această ocaziune se face vorbă multă şi despre români şi anume, cum să dea decimele şi cum să fie scoşi la bătălii. Revoluțiunea era să spargă încă de atunci, dacă faimosul Stiboriu, în calitatea sa de vodă al Transilvaniei nu ar fi ştiut să conducă afacerile şi să suplinească pe rege. Dară în 1402 tot prorupse revoluțiunea în Transilvania, ca şi în Ungaria şi Croația. Acea revoluțiune în Transilvania dură până la finea an. 1404. Domnii Munteniei şi ai Moldovei au rupt tractatele încheiate cu Sigismund şi s-au apropiat de Polonia. Despre câte s-au mai întâmplat de aci înainte în Transilvania vom afla urme interesante în documentele pe care le publicăm.

În a.1420 Sigismund se bate cu Dan domnul Munteniei. În 1421 vin turcii în Transilvania, în 3 aprilie ocupă şi Braşovul, spoliază, ard şi duc pe membrii magistratului în captivitate. Sigismund pe atunci se bătea ca turbat cu husiții în Boemia, pentru opiniuni teologice, iară turcii făcea aici ce le plăcea. Abia în 1426 vine Sigismund în Transilvania, unde şede până în septembrie 1427, petrecând în ospețe şi desfrânări după vechea sa datină. Totuşi au rămas şi de atunci oarecare urme ale petrecerii sale în această țară, şi anume unele documente, din care iese că acest rege era să aducă de nou pe cavalerii teutoni în Transilvania. Modul înarmării poporului încă se mai regulă.

Către finea domniei lui Sigismund vine cea mai cumplită criză peste Transilvania şi peste națiunea românească. Pe lângă alte cauze care prepară una catastrofă mare, s-a mai adaos şi împrejurarea că doctrinele lui Ioan Huss începuseră a se propaga şi a prinde rădăcini şi în Transilvania, încă şi în Moldova. Între aceste împrejurări episcopii şi Sigismund, nemaivoind să distingă nimic, porniră bel exterminător nu numai asupra „hereticilor", precum numea partizanii papei şi ai lui Sigismund pe husiți, ci şi asupra „schismaticilor", precum numea ei pe toți oamenii de confesiune greco-răsăriteană şi de rit bizantin. Ioan Huss şi cărțile lui fuseseră arse la Constanța pe rug la 6 iuliu 1415, la care omor participă şi Sigismund cu rola de executoriu, iară ducele Ludovic din Palatinat ținu locul de carnefice. Curând după aceasta boemii husiți porniră belul cel mai crunt şi crâncen din câte au devastat cândva țări şi popoare. Acest bel dură cu puține întrecurmări 21 de ani, se întinse până în fundul Germaniei şi în una parte a Ungariei. Husiții boemi bătea amar pe nemții catolici şi pe Sigismundeni, până când se împăcară abia la august 1436. Însă tocma pe atunci s-a început în Transilvania şi până sus pe la Oradea şi Satu Mare mai întâi un bel religios exterminător, care mai târziu se prefăcu în bel civil de caracter național şi politic. Influența ce exercitase belul husitic se întinsese, ca şi doctrinele lui Huss, până în Transilvania. Fiindcă tot pe atunci episcopii şi capitulile tirănea foarte mult pe popor din cauza decimelor, şi fiindcă clerul catolic lua decime nu numai de la credincioşii săi, ci şi de la români şi de la oricine, iară aceştia nu voia să i se supună, aşa românii caută tot felul de mijloace ca să scape de năpaste. La cearta cea mai mare şi învechită pentru decimi se mai adăogea încă şi rezistența obstinată a boierimii ungureşti şi a călugărilor, de a recunoaşte dreptul de migrațiune liberă a locuitorilor țărani, a populațiunii rurale, drept recunoscut de mai mulți regi. Secuii încă luaseră la fugă pe toți călugării catolici şi pe mulți popi, scoțându-i din ținuturile lor. Românii, ca şi secuii sperau uşurare de la doctrina cea nouă a lui Huss; dară numai Dumnezeu ştie cum li se propunea aceea, pentru că despre aceasta nu se află urme în documente. De altumentrea doctrina religioasă a lui Ioan Huss şi a partizanilor lui constau din următoarele puncte:

1. Ierarhia şi papismul sunt doctrine antichristiane. 2. Sărindarele pentru morţi sunt un abuz. 3. Purgatoriul este una fabulă. 4. Sfinţirea apei, a făclielor etc. este datină împrumutată de la păgâni, prin urmare antichristiană. 5. Predica sau adecă învăţătura ce se dă poporului în biserică trebuie să fie liberă. 6. Monahismul este stricăcios, adecă călugăria fundată numai pe cerşetorie, să se şteargă. 7. Hirotonirea de preoţi şi maslul nu sunt sacramente. 8. Mărturisirea păcatelor la preoţi este una nebunie. 9. A face biserice şi monasterie nu este nici un merit. 10. A cere ajutor sfinţilor ca ei să se roage pentru păcatele noastre, este păcat. 11. A căuta canoanele şi a posti nu este nici un merit. 12. Numai dumineca este sărbătoare, toate celelalte să se şteargă. 13. Darea de decimi sau zeciuieli este numai elemosină, milă, care nu obligă deloc.

Multe din aceste puncte teologice oamenii nu le înţelegeau deloc; de unde să le înţeleagă; ei însă au înţeles bine de minune când husiţii le-au zis: Măi oameni, să nu mai daţi vaca şi boul pentru câte un sărindar, că nu e nici un purgatoriu; să nu mai daţi nimic la biserici şi la mănăstiri; însă mai presus de toate, să nu mai daţi decima la popi din fructele muncii voastre. Aşadară nu avem să ne mirăm că husiţii au străbătut pe la români mai vârtos într-un timp, când la Alba Iulia era un episcop anume Lépes, om de familie fruntaşă, cancelar al regelui şi om foarte rapace ca şi domnu-său. Acel episcop întrebuinţa toate mijloacele pentru ca să ia câte două piei de pe locuitori.

Adevăraţii catolici striga în contra lui că-i despoia, luând prea mult de la ei, iară românii şi cu husiţii conform confesiunii lor, nu mai voia să dea nimic nici la episcop, nici la capitul, nici la monastiri, ba în Secuime mai nu rămăseseră nici popi de mir.

Era în acele timpuri între alţi mulţi călugări fanatici unul anume Jacob Picenus de Marchia[IV], vicar general al minoriţilor şi cel mai fanatic din toţi. Se crede că acel călugăr era de naţionalitate slav bosniac; însă fie fost el de orice naţionalitate, destul că juca rola mare atât la curtea lui Sigismund, care la bătrâneţe îl luase de confesor al său, cât şi aici în ţările noastre. Acel călugăr Iacob venise în Moldova cu scop de a combate şi a extermina pe husiţii încuibaţi în acea ţară, iară pe la începutul anului 1436, adecă numai cu un an înainte de moartea lui Sigismund, episcopul de la Alba Iulia şi cel de la Oradea în desperaţiunea lor chemară pe Iacob ca să le ajute a extermina acel „eres pestilenţial". Până în acele momente populaţiunea ajunsese aşa departe, încât nu mai plătea deloc decimile, nu mai postea deloc, şi fiindcă era la cuţite cu popimea, nu-şi mai boteza nici pruncii. Fiindcă autorităţile publice câte se mai aflau în partea clerului cercă să supună pe popor cu mijloace brutale, era p-aci ca poporul să-şi omoare pe toţi popii. În acele momente supreme călugărul Iacob merse mai întâi la Oradea, iară spre toamnă veni mai înlăuntru în Transilvania. Iacob însă nu pierdu timp mult cu predice, cu vorbe, ci adunând împrejurul său pe câţi popi a putut şi dându-le arme, mai aflând şi pe alţi mulţi de partita sa, se repezi cu furie asupra locuitorilor, tăind şi spânzurând pe toţi câţi nu se supunea voinţei lui.

[IV] Poate Marcea sau Marcia, connume cunoscut la slavi, încă şi la români prin unele ţinuturi.

Această victorie momentană a călugărului Iacob ameți pe episcopul Lépes ca să proceadă și mai tiranește asupra poporului. Dară episcopul și partizanii săi pentru astădată nu s-au bucurat mult timp de acel triumf. Iară partizanii episcopului era toți nobilii și sașii câți lua decimi de la popor.

În același timp cnezii, adecă familiile patriciane fruntașe românești transilvănene, bănățene și ungurene, mai era încă foarte numeroase, răspândite mai peste toate ținuturile, de la Caransebeș, Lugoj, Hațeg până la Brețcu și de la Rășinari-Săliște până la Beiuș-Oradea-Satu Mare și până în fundul Maramureșului, precum se cunoaște din mai multe documente. Acele familii patriciane având de direptar numai tradițiunea păstrată de la tată la fiu, cum și experiența proprie, vedea foarte bine că de la Bela IV și mai ales de la Carol Robert și Ludovic I încoace regii Ungariei, sub pretextul unității cerute în confesiune și rit, căuta să supună pe toți românii din toată Dacia sceptrului lor. În a. 1428, Sigismund luase măsuri și mai aspre în contra românilor, pe care ar fi avut mare plăcere ca să-i extermine cu totul, precum el însuși își manifestase voința și precum se încercase a face și cu boemii. Tot pe atunci aristocrații venetici trimiși de regi în țară și provăzuți cu donațiuni printre români, căuta tot felul de ocaziuni, au numai ca să ocărească auctoritatea patriciilor români, ci și ca să le ocupe locul și averile. Se înțelege că mulți din acei patriciani gravitau între asemenea împrejurări către Dacia Inferioară. Ducatele Făgărașului și Olmașului mai era încă în posesiunea domnilor Munteniei; prin urmare cnezii credea că cu atât mai ușor își vor apăra independența națională și confesională. Ceea ce le lipsea cnezilor românești era un plan fix și solidaritate mult mai mare decât s-a manifestat între dânșii în acea epocă critică. Se vede însă, că acuma mulți din ei se și corciseră prin căsătorii, care apoi debilitau foarte tare simțul național și solidaritatea.

*

În această stare aflase pe Transilvania și anume pe români catastrofa cea mare și decisivă, adică acel bel civil crunt și înverșunat carele se iscă între cnezii rămași credincioși națiunii și între aristocrații ungaro-secuiești uniți cu sașii în anii 1437 et 1438. Acel bel civil s-a început în primăvara anului 1437, pe când Sigismund se mai afla încă în viață. Primul foc al Bellonei s-au aprins în comitatul Solnocului între Olpret și Bobâlna, cum și totunadată în contra sașilor, apoi s-a încins peste partea cea mai mare a Transilvaniei, de unde a trecut și în comitatele învecinate ale Ungariei, lăsând peste tot urme fioroase de omoruri și devastațiuni mai ales în comitatele Solnoc, Dobâca, Cluj, Turda și Alba. Într-aceea Sigismund muri în 9 decembrie 1437 la Znaym în Moravia, fără ca să vadă Transilvania împăcată. Cu anul și zioa morții lui încheiem și noi aceste fragmente din viața lui, iară pentru descrierea tragicelor catastrofe din anii 1437–8 pentru totdeauna memorabili, dorim ca să câștigăm și fântâni, și timp de ajuns, pentru ca să ajungem la cunoștința deplină a epocii aceleia de trei ori nefericite, în care românii, după încordațiuni extraordinare și după luptele cele mai crunte, au căzut așa de greu, încât ei aici, dincoace de Carpați, ca națiune politică, ca individualitate națională, nici până în zioa de astăzi nu au mai fost în stare de a se reînălța măcar numai la rangul și condițiunile în care s-au susținut ei până la an.1438.

DESPRE REZBELUL CIVIL TRANSILVAN DIN ANII 1437–1438[*]

Revoluțiunea cea mare și rezbelul civil de care fusese ea însoțită în anul 1437/8 a durat aproape un an și a fost decizătoare asupra pozițiunei politice a acestui mare principat, a soartei locuitorilor ei, iar mai ales asupra națiunei românești. Istoricii moderni ai Transilvaniei s-au adoperat a scoate la lumină documente cât mai multe, după care se poată descrie cum se cuvine acea revoluțiune și acel rezbel civil pentru totdeauna memorabil. Pe lângă documentele cunoscute bătrânilor au mai eșit și altele la lumină, care însă tot nu sunt de ajuns, pentru ca din acelea să se poată limpezi pe deplin istoria anilor 1437 și 1438, cari de altmintrelea corespund așa de bine, în unele respecte, la anii 1848 și 1849, adecă după patru sute de ani aproape. Documentele din 1437–38, decopiate după colecțiunea comitelui Iosif Kemény[1], încă nu sunt de ajuns, pentru ca din ele să ne informăm deplin despre decursul evenimentelor din descitații ani de memorie nefastă. Pe cât însă acelea cuprind date de cele mai interesante și mai instructive, pentru mai buna lor înțelegere se simte necesitatea de a le aduce în legătură cu altele care au preces, cum și pe cele contimporane între sine.

Care și câte au fost cauzele revoluțiunei celei mari transilvane din anul 1437–38? Vom enumera cât se poate mai pe scurt numai cauzele principale, iară acelea au fost:

1. Vechia persecuțiune religioasă a românilor sau adecă lupta religioasă dintre Biserica răsăriteană și apuseană, dintre capii acelor biserice și călugării lor, cari pe la finea vieței regelui Sigismund și către finea mizerabilului imperiu grecesc bizantin, tocmai aici în Carpați își da în capete ca și niște tauri, cu mănia cea mai înverșunată și spre cea mai înfricoșată stricăciune a națiunei românești, care se afla între două focuri.

2. Persecuțiunea politică a nobilimei românești (primații, cnezii), care mergea alăturea cu cea religioasă și tindea a-i micșora autoritatea și a-i substitui aristocrația venetică, adusă de airea.

3. Tirania și rapacitatea oligarhiei, care călcase toate drepturile populațiunei rurale recunoscute și confirmate în favoarea ei de către mai mulți regi, începând de la regele Ștefan I, și chiar până la Sigismund, și încă cu dreptul prea bine respicat de migrațiune liberă, pe care aristocrația se încorda din toate puterile ca să o

---

[*] Text reprodus după: „Transilvania", 1873, VI, nr. 1, p. 1–4; nr. 2, p. 13–17.

[1] Remarcabil istoric și colecționar de documente (1795–1855).

desființeze, iar în locul ei să introducă servitutea sau sclavia în sensul antic, păgânesc, cu delăturarea totală a doctrinei evangelice.

4. Calamitatea zecimelor eclesiastice (Decimae), care apucase a învenina tot corpul social al Transilvaniei cu atât mai vârtos, cu cât clerul căzuse și pe aici în corupțiune spurcată până la atâta, încât de ex. săcuii, cari și așa n-au prea fost religioși, nici că mai sufereau popi în comunele lor, prin urmare nici administrarea sacramentelor nu o mai primeau de la nimeni. În această epocă episcopul catolic latin al Transilvaniei era Gheorghe Lepeş, venit aici din Ungaria și frate al vicevoivodului Lorand Lepeş, adus tot din Ungaria. Acel episcop era mai mult numai cu numele diecezan în Transilvania, pentru că el petrecea în calitate de cancelar mai tot la curtea regească afară din țara noastră; cu toate acestea el trăgea din Transilvania venituri cât se putea mai mari. Unul din veniturile cele mai grase ale episcopului latin erau decimele (*Decimae*), pe cari le lua de la toți locuitorii țărei, fără distincțiune de naționalități, clase și confesiuni, așadară și de la români. Acel Lepeş însă a făcut un pas și mai departe. S-a întâmplat adecă ceea ce vedem că se întâmplă adese și în secolul nostru, că în unele staturi se fac feluri de specule cu valoarea monetei. Episcopul Lepeş, știind cu mult mai înainte că se va schimba moneta, vreo doi ani nu a scos zecimele cari se rescumpărau în bani, iar după aceea le-a pretins în monetă bună. Nici una din diversele clase ale poporului n-a voit să-i plătească în monetă bună. Atunci episcopul, înfuriat, a dispus închiderea tuturor bisericilor din țară (*Interdictum*) și a oprit orice serviciu dumnezeesc. La o parte mare a poporului nu i-a păsat de această brutalitate a episcopului. – S-a mai observat și airea că în aceeași epocă doctrinele lui Ioan Huss străbătuseră peste Ungaria la Moldova și de acolo la Transilvania, din care cauză Lepeş chemase pe călugărul Iacob[2], ca să extermine doctrinele lui Huss, chiar cu vărsare de sânge. Așa țin unii istorici, alții însă adaogă că propaganda în contra eresului hussit a fost numai pretext, căci în adevăr scopul lui Lepeş a fost supunerea prin arme a românilor la jurisdicțiunea sa. Noi sperăm că cu timpul se vor afla documente istorice de ajuns pentru ambele opiniunii. Se pare că doctrinele lui Huss străbătuseră tare la săcui, pentru că altmintrelea abia s-ar putea explica cum săcuii au luat la fugă mai pe toți popii lor.

Ceea ce mai bate tare la ochi în toate documentele istorice câte s-au descoperit până acilea despre această revoluțiune și de acest război civil este că nu se uită nici cea mai subțire urmă despre participarea clerului românesc transilvan la acea luptă pentru existență; nicăiri nu se numesc nici arhierei, nici călugări și nici măcar un popă ca Stanciu sau ca Voicu; pare că pe atunci clerul românesc ar fi dispărut, ceea ce nu stă; însă ce a făcut el? Nu se știe.

Văzând episcopul Lepeş că nu o scoate în cale nici cu anateme și interdicte, a cerut de la regele Sigismund un decret, prin care să constrângă și să supună pe toți locuitorii la vointa lui. Sigismund, care pe atunci era cu un picior în groapă, și ca toți desfrânații, pe la finea vieței se făcuse foarte bigot și supus la toate vointele arhiereilor, în 1436 demandă aspru și sub pedeapsă, ca locuitorii să dea decimele întregi în monetă bună.

---

[2] Iacob de Marchia, călugăr franciscan, în serviciul Inchiziției.

Despre acel decret se poate zice oareşicum că prin acela s-a spart fundul vasului.

Din istoria revoluţiunei de la 1437–38 a publicat mai întâi Carol Eder[3] câte ceva fragmentar din unele documente care ajunseseră la cunoştinţa lui până la anul 1803[I]. După Eder au mai scris şi alţi saşi şi unguri, însă tot numai pe cât au aflat la el. Abia în anul 1846 comitele Iosif Kemény publică o disertaţiune istorică cevaşi mai amplă, proptită încă şi pe alte documente descoperite de el însuşi[II]. După Kemény venirä alţi scriitori, ca Ladislau Kövári[4] şi Aless. Szilágyi[5], iar dintre români, A. Tr. Laurianu şi I. V. Rusu[6], cari în istoriile lor se ocupară înadins cu descrierea acelor evenimente ingrecate de consecinţele fatale. Însă afară de Kemény, alţii n-au publicat şi documentele respective, după care au scris. Această împrejurare în alte mai multe cazuri şi părţi ale istoriei nu ar merita ca să fie relevată; aci însă şi mai anume la această epocă, noi românii avem necesitate neapărată ca să ţinem acele documente dinaintea ochilor noştri, dorind ferbinte ca din acea epocă să se mai descopere şi altele multe. S-a întâmplat adecă şi până acilea, că la mulţi scriitori neromâni, fără a falsifica întru nimic nici un document, le-a succes totuşi a le explica în câte un sens, încât nu ştii ce să mai alegi din logica lor. Alţii iarăşi, cari ar juca bucuroşi rolul de democraţi, fiindu-le însă şi până astăzi frică de oligarhie, încurcă adevărul de colea până colea, încât nu mai ştii ce să alegi din deducţiunile lor.

Revoluţiunea din anii 1437 şi 1438 s-a manifestat într-un rezbel civil iscat între democraţie şi aristocraţie, fără distincţiune de naţionalitate, însă cu caracter religios. În castrele aristocratice se afla oligarhia din comitate, patricianii saşilor şi primaţii săcuilor, episcopul latin cu clerul său şi cu toţi aceia trăiau din graţia lor. În castrele contrare se afla poporul ţăran de ambe naţionalităţi, adecă români şi maghiari, cum şi o parte din clasa nobililor, care sau că va fi fost asuprită şi maltratată de către oligarhi, sau şi de către episcop şi călugări pentru convincţiunile sale religioase. Acestea erau cele două castre, cari îşi stau faţă în faţă începând îndată din primăvara anului 1437. Spiritele fuseseră preparate mai de mult, conflictul şi catastrofa era inevitabilă. Încât pentru români am văzut că cei din districtul Haţegului îşi cercaseră fortuna armelor încă în anul 1427, iar cei din districtul Făgăraşului în anul 1434. Starea lucrurilor nu mai era de suferit pentru români, însă nici pentru poporul unguresc; aşa interesele comune înduplecară pe români şi pe unguri, ca în lupta lor pentru existenţă să facă cauză comună şi să impună armele în contra tiranilor, atât a celor iclesiastici, cât şi a celor laici (mireni). Dar sunt unele urme, că pe atunci chiar şi câteva comune săseşti se sculaseră asupra nobililor.

---

[3] Iosif Carol Eder (1760–1810), istoric ardelean, originar din Austria, adversar al drepturilor poporului român.

[I] Jos. C. Eder, *Observationes criticae et pragmaticae* etc., Cibinii, 1803.

[II] „Magazin für Geschichte Literatur” etc. von Anton Kurz. II Band III. Heft Kronstadt, 1840. Vezi de la pag. 357 până la 375.

[4] 1819–1907, istoric maghiar al Transilvaniei.

[5] 1827–1899, istoric, autor al unei cunoscute sinteze de istorie a Transilvaniei.

[6] Canonic la Blaj, autor al unor compendii de istorie a Transilvaniei, foarte populare printre cititorii români.

Prima vărsare de sânge şi predaţiune s-a început în săsime, în primăvara din anul 1437. În fruntea celor răsculaţi asupra patriciilor săseşti se pusese un ungur, anume Ioan Kardos (Cel cu sabia), care a început a spolia pe saşi. Aceştia se plâng la vicevoivodul Lorand Lepeş, care le şi promite ajutor prin epistola sa din aprilie 1437. Nu aflăm care parte din săsime suferea de la insurgenţii lui Kardos, aflăm însă că saşii din comunele Dumitra (Metersdorf) şi Terpisiu (Treppen) încă au fost început a ocupa şi devasta teritoriul unor nobili[III]. Adecă îşi făcea drept fiecare cum putea şi cum ştia, pentru că dreptul pumnului apucase de mult a predomina.

Partida democratică, adecă reprezentanţii poporului, formulându-şi punctele lor de gravamine, cerură peste tot uşurare şi vindecare, provocându-se încă şi la vechile sale drepturi, pe care le ştia asigurate încă din zilele regelui Ştefan I, precum arată şi renumitul istoric Pray. Oligarhia şi episcopul resping cu dispreţ propoziţiunile poporului. Atunci poporul află cu cale a se aduna la comuna Olpret sau Paretu (ung. Alparét) lângă opidul Dej în comitatul Solnoc, iar când văzu că partida aristocratică se prepară a-l lovi cu arme, poporul încă nu perdu timp, ci armându-se bărbăteşte, se aşeză cevaşi mai sus în castre (în tabără) pe un deal la comuna Bobâlna, care astăzi nu mai există sub acest nume[IV]. La locul acela poporul armat îşi asigura poziţiunea sa prin săpături de valuri sau şanţuri, despre care Lad. Kövári ţine că s-ar mai vedea până în zilele noastre.

Cine să nu-şi aducă aminte aici de retragerea plebei romane şi a ostaşilor în Muntele sacru, distanţă de trei milliari de la Roma, întâmplată tot din cauza tiraniei şi a perfidiei familiilor patriciane (496 înainte de Christos). Însă cine să nu vadă şi nemărginita diferinţă între modul de tratare al patricianilor cu poporul în Roma veche şi în Transilvania. În Roma patricianii, văzând că poporul nu le face nici un rău, ci că s-a retras numai dinaintea brutalei tractări şi că voieşte a-şi funda cetate separată, aflară pe Menenius Agrippa, pe care-l trimiseră la plebe cu scop de a o îndupleca la reîntoarcere. Menenius, care inventă parabola despre stomah şi despre ceilalţi membri ai corpului, luându-se cu blândeţă pe lângă popor, îl înduplecă în adevăr ca să se reîntoarcă la Roma. Cu totul din contră s-a întâmplat în Transilvania. Ladislau Ciacu[7] vaivodul, Lorand Lepeş vicevaivodul, Ioan Tămaş jun. şi Mihail Iaksi, spani (prefecţi) şi comandanţi ai oastei săcuieşti, pe care aristocraţii o şi chiemaseră în ajutor, pleacă în contra poporului, pe care-l provoacă ca să se răspândească şi să se ducă pe la casele sale. Poporul însă află cu cale a trimite la Ciacu vodă deputaţi, cărora le comit ca să între cu el şi cu ceilalţi oligarhi în negociaţiuni, comunicându-le postulatele poporului şi cerând asigurarea drepturilor lui. Ciacu vodă şi oliigarhii află în oarba lor trufie că demnitatea lor ar suferi mult dacă s-ar dimite în negociaţiuni cu poporul; aşa Ciacu vodă, uitându-şi de toate legile umanităţei şi de toată doctrina cea blândă a cristianismului, călcând peste dreptul ginţilor mai rău decât făceau chiar şi turcii din acea epocă, punea de omora pe deputaţii poporului. Acea faptă barbară a lui Ciacu vodă fu totodată

[III] Vezi la Jos. C. Eder, *Observationes criticae*, pag. 99.

[IV] Este în Transilvania o comună cu numele Bobâlna, care însă e situată în comitatul Hunedoarei la Murăş. (În zilele noastre s-a redat numele istoric dealului de lângă Gherla-Dej, presupus a fi fost sediul taberei răsculaţilor).

[7] Corect Csáki.

semnal dat pentru începerea vărsărei de sânge. Oastea democratică era comandată de către mai mulţi, din cari documentele numesc la locul întâi pe Antonie Lungul (*Antonius magnus*) de la Buda românească din comitatul Clujului şi Paul Lungul de la Vaidahaza din comitatul Dobâca. Se şi întâmplă o bătălie cruntă între oastea aristocratică şi între cea democratică. Istoricii cari se iau după Thuröczi voesc a şti că rezultatul acelei bătălii ar fi rămas nedecis; adevărul însă este că oastea aristocratică a rămas bătută de către oastea democratică, ceea ce se vede curat din împrejurarea că îndată după acea bătălie cruntă Ciacu vodă şi toţi aristocraţii nu mai ţinură nasurile aşa sus, ci se înduplecară îndată ca să asculte toate postulatele poporului, recepură deputaţi de ai lui şi se dimiseră în negociaţiune cu ei, precum să vede din documentele pe care le publicăm şi noi după Kemény, ca să le avem şi noi românii dinaintea noastră.

Ziua bătăliei de la Bobâlna nu se ştie, este însă bine cunoscută ziua tractatului de pace încheiat între aristocraţia şi între democraţia ţărei, ca două părţi egale. Acea zi de împăciuirea poporului cu aristocraţii şi cu clerul latin a fost 6 iulie 1437. Actul sau documentul ce cuprinde condiţiuiile de pace, în colecţiunea comitelui Ios. Kemény se află numai în fragment, ca şi la Eder; din contră, eruditul comite Ios. Teleki[8], fost gubernator al Transilvaniei până la anul 1848, îl avuse întreg[V].

Condiţiunile de pace din 6 iulie au fost acestea: 1. Episcopul declară că e îndestulit dacă i se vor plăti decimele în monetă curentă veche. 2. Aristocraţii feudali renunţă la pretensiunea lor de a mai stoarce de la popor încă şi a noua parte (*Nonam*) din toate productele, precum s-a fost introdus şi în Ungaria. 3. Libera migraţiune a locuitorilor ţărani de la un loc la altul, din o comună în alta, fu recunoscută de către aristocraţi ca drept străvechi al poporului. 4. Aristocraţia se obligă a nu mai împedeca pe locuitori în facerea de testamente, iar în cazuri de moarte fără clironomi, a nu mai răpi de la văduve şi de la consângeni colaterali averile rămase, ci a se îndestula cu câte o vită de trei ani din toată averea răposatului. 5. Se recunoaşte poporului dreptul de recurs la lege, iar în caz când acela ar întârzia cu confirmarea drepturilor şi sentinţelor, pe care le avuse şi poporul ţăran încă din zilele lui Ştefan, atunci locuitorii ţărani (iobagii) să fie obligaţi a plăti boierului câte zece bani, a-i lucra câte o zi în săptămână, a-i direge moara şi a-i da nişte prezente la zile anumite. 6. Poporul îşi reservă dreptul de a se aduna în fiecare an acolo pe dealul de la Bobâlna, spre a se consulta în cauzele sale şi a mijloci delăturarea şi vindecarea năpăstuiţilor. Aceste condiţiuni moderne afară din cale, puse de către popor, fuseră acceptate de către aristocraţie şi cler numai de frica impusă prin forţa împrejurărilor. Aristocraţii, ca şi episcopul, vedeau în acele condiţiuni una din cele mai profunde umiliri din câte li s-ar fi putut întâmpla în vieaţă. Comisarii plenipotenţi la acea încheiere de pace au fost din partea aristocraţiei: Ladislau al lui Benedic de la Siarcadea[9], Ladislau al lui Grigoriu (Gereu) din comuna Someşeni (de lângă Cluj), Benedic de la Jucu şi Dionisie de la Sfăraşiu (Farnas), iar din partea democraţiei, adecă a poporului, au fost Ladislau Biro, judele Vicente, Ladislau (Vlad) Bana de la Olpret, şi un iobag, anume Antonie.

---

[8] Editor al unei însemnate culegeri de documente medievale transilvănene.

[V] *Hunyadiak kora*, de unde l-au citat şi Kövári, Szilágy etc.

[9] Zárkád, localitate dispărută prin comitatul Turda-Arieş.

Complotul aristocrației cu clerul și cu sașii. Din ziua în care s-a ratificat această pace, aristocrații au și început a plănui cum să o înfrângă, deocamdată însă n-au cutezat a eși pe față cu planurile lor, pentru că, după bătaia ce luaseră, erau convinși că numai cu puterile lor din Transilvania nu vor mai fi în stare să mai subjuge de nou pe popor. Ceea ce durea mai amar pe aristocrați era condițiunea că pe viitor poporul să se poată aduna în fiecare an spre a-și vedea de interesele și de drepturile sale. De când lumea, toți tiranii și toți asupritorii mari s-au temut de adunări și de consultări publice și fiindcă le-au și împedecat oricând a stat în puterea lor, așa urmă, ca în locul adunărilor publice veniră conspirațiunile. Între aceste împrejurări ce mai era să facă aristocrații și clericii? Se puseră ei înșii pe conspirațiuni, pe comploturi, și începură să-și caute ajutor în toate părțile, cu care să poată subjuga țara de nou. Într-aceea poporul, care nu mai avea nici umbră de încredere către inimicii săi, încă n-a depus armele, ci din contră a fost cu destulă priveghiere asupra tuturor planurilor câte inverteau aristocrații și popii. Poporul românesc și unguresc avuse mari cuvinte de a nu da nici un crezământ subjugătorilor săi. În septemvrie al aceluiași an iată că nobilii feudali din comitate, primații săcuilor, patricianii sașilor și episcopul G. Lepeș improvizară un congres la Căpâlna în comitatul Solnoc, unde după ce se consultară între sine cum să sugrume drepturile poporului și cum să-i confiște în partea lor țara și toate avuțiile ei, apoi în 14 septemvrie al aceluiași an compuseră și subscriseră un document, o convențiune de înfrățire și uniune, despre care chiar și unii scriitori aristocratici mărturisesc că ea a fost îndreptată în linia primă în contra poporului. Mai înainte de a încheia această uniune, conspirații s-au împăcat cu episcopul Lepeș în cauza decimelor, se înțelege însă, că pe pielea poporului; după aceea, făcându-și cruce, depuseră un jurământ tare, că vor observa toate condițiunile câte s-au adoptat de comun, iar acele condițiuni au fost: 1. Să depună jurământ credinței către regele Sigismund. 2. Să jure fiecare parte conspiratoare că își vor da ajutor reciproc în toate cazurile grele și cu atât mai vârtos între împrejurările de atunci. 3. În caz când una din părțile unite și confederate ar cădea în disgrație la regele, ceilalți doi confederați să-i mijlocească iertare. 4. Fiecare parte confederată se obligă a da trupelor celeilalte victualii în prețurile usitate, vara loc de castre în câmp, iarna cortel. 5. Fiecare comandante va manuținea disciplina militară în conțelegere cu primarul comunei, și fiecare este responzabil pentru escesele ostașilor săi. 6. S-au luat și oareșicari măsuri asupra desertorilor. 7. Oricând vreuna din părțile confederate ar cere ajutorul armat al celorlalte două, aceste îndată la două zile după receperea scrisoarei provocatoare trebue să și plece și să meargă pe fiecare zi distanță de câte trei miliarii, pentru ca să dea ajutor iute, iar în caz de a nu se împlini această condițiune, prefectul cutărui district care ar fi de vină la acea întârziere, să fie pedepsit cu moarte. 8. Nobilii, săcuii și sașii, se împacă de nou cu episcopul Gheorghe Lepeș și cu capitlul și jură fiecare parte că va depune și va uita de orice ură și ostilitate care dominase până aci în contra clerului, cum și că se va feri fiecare a mai reînnoi acea ură și urgie, iar dacă vreuna din părțile contractante s-ar abate de la această învoire și împăciuire, să fie cunoscută ca călcătoarea de jurământ, și celelalte două părți confederate să nu cuteze a-i merge în ajutor.

9. În caz când o parte ar avea vreo cauză de judecată cu cealaltă, să se judece la tribunalul părţei adverse, iar judecătorii acesteia să-i facă dreptate.

Preşedenţia la acea adunare şi la compunerea actului de confederaţiune, cunoscut sub titlu de *Unio trium nationum*, a purtat-o vicevoivodul Lorand Lepeş, fratele episcopului.

A doua bătălie. Se vede că conducătorii şi comandanţii poporului românesc şi ai celui unguresc au şi aflat îndată despre acea uniune sau confederaţiunea încheiată la Căpâlna între oligarhii sau boierii cei mari din comitate, cu primaţii săcuilor şi cu patricianii saşilor. Pe cât de mult fusese poporul înverşunat până atunci, anume poporul din comitate, adecă din partea cea mai mare a Transilvaniei în contra oligarhiei, pe atât a trebuit acum să se cătrănească mai amar asupra primaţilor săcuieşti şi asupra patricianilor săseşti, cu cari poporul din comitate nu avuse nici în clin nici în mânecă, prin urmare nu putea pricepe de ce aceştia să aducă pe săcui şi pe saşi în contra locuitorilor din comitate. Se pare însă că poporul din comitate ştia prea puţin de maltratările şi spolierile la care erau supuşi încă şi locuitorii din săcuime şi din Fundul Regesc din partea oligarhiei lor, prin urmare că aceasta încă avea cauză de a se asigura de ajutorul reciproc al aristocraţiei feudale din comitate. Destul atâta, că poporul românesc şi cel unguresc din Transilvania, văzând noul pericol la uşă, s-a adunat îndată iarăşi sub arme. Supremul comandante al oastei confederate a fost iarăşi Lorand Lepeş, iar comandantele oastei democratice fu Antonie Lungu (*Antonius magnus*), carele apucase a câştiga mare autoritate la popor. Într-aceea nobilii îşi propuseseră a mai ţinea o dietă sau congregaţiune nobilitară la Turda, însă n-au avut timp, pentru că poporul îi strâmtora ca să iasă din nou pe câmpul sângelui. Se încinse iarăşi bătălie mare şi una din cele mai crunte, în care oastea oligarhică confederată fu iarăşi învinsă de cătră oastea democratică. Ziua bătăliei a doua încă nu se află din documentele câte le avem, dară din un decret al vicevaivodului L. Lepeş emanat în 30 septemvrie 1437 se vede curat că a doua bătălie se făcuse numai atunci de curând, adecă pe la finea lunei septemvrie, şi că el, Lepeş, în 30 septemvrie se mai afla cu oastea sa încă tot în castrele puse aproape de râul Someş, adecă la vrun punct undeva, între Gherla şi Cluj. Din alte documente contimporane mai aflăm că oastea democratică cuprinsese chiar şi cetatea Cluj şi Aiud. Mai departe se ştie, rezbelul civil carele erupsese în Transilvania încă din iunie până spre toamnă se întinsese şi peste comitatele învecinate Maramurăş, Sătmar şi Biharia, în care ţinuturi anume unul Martin ca conducător al poporului se bucura de mare autoritate şi făcea multe rele aristocraţilor, răzbunându-şi pentru nenumăratele lor crime şi tiranii, de care este plină istoria mai pe toate paginele sale.

Al doilea tractat de pace între oligarhie şi democraţie. Văzând cele trei fracţiuni confederate, adecă nobilii feudali, primaţii săcuieşti şi patricianii saşilor, că rebeliunea lor în contra ţărei şi a drepturilor poporului iarăşi nu le folosi nimic şi că remaseră de nou învinse, cunoscând de altă parte că trupele regeşti care petreceau afară din Transilvania, cel puţin pentru atunci nu vor alerga întru ajutorul lor, şi că aristocraţiei din Ungaria încă nu-i da mâna ca să le trimită sucurs, – a îmbiat pe popor iarăşi cu condiţiuni de pace, însă iarăşi cu aşa-numita reservaţiune mentală, sau cu cuget rezervat, ca adecă acele condițiuni să fie ținute în mod provisor, până ce va decide regele Sigismund în acea cauză de vieață și de moarte. Acest al doilea tractat provizor de pace s-a încheiat între oligarhie și popor la comuna Aput (Aputhi)[10] în comitatul Dobâcei, în luna octomvrie 1437, iară documentul ce conține condițiunile de pace s-a ratificat la capitlul de la mănăstirea Clujului, în 6 octomvrie.

Conferența de la Aput a fost compusă din mai mulți reprezentanți ai ambelor părți beligerante. Din partea oligarhiei confederate au fost: vicevaivodul L. Lepeș, comiții sau căpitanii săcuilor Mihail Jaks de Kusal și Enric Thamási, oareșicum ca reprezentanți ai autorității publice, apoi dintre ceialalți aristocrați Ioan din comuna Jucu, Ladislau Ceh de la Red, Ștefan de la Buda românească (în comit. Clujului), Iacob din Dragu, Nicolae de la Iclod, Benedic de la Vălcău, Petru din Bodoc, Ioan Lupul din Seserma,... un fiu al lui Ioan de la Codoru, Dionisie din Sfărașiu (Farnas în comit. Clujului), Petru din Turu (comitatul Turdei), Ladislau fiu al lui Turda de la Ceanu, Petru din Bogata, Nicolae din St. Pauru, unul .... din Dârlos (Darlatz, comit. Cetății de Baltă), Nicolae a lui Apa (Apati) de la Mălencrug (Almakerek, comit. Alba Sup.), Mihai al lui Solomon de la Biserica-Albă (com. Albei), Mihai de la Geoagiu (com. Hunedoarei), Iacob de la Cisteiu, Nicolae de la Uroiu (com. Hunedoarei), și un alt Nicolae (locul e șters, ros în document), iară din partea poporului au participat în numele căpitanilor comandanți și în al poporului întreg Antonie Lungul de la Buda, Toma Lungul de la Seco (opid mic), Mihail și Gall, vlahi de la Giracu (Virágosberek, comit. Solnoc Inter.), și magistrul Ioan din cetatea Cluj, aceștia toți căpitani (comandanți); pe lângă aceștia Benedec Gazda din comuna Diod (comit. Alba Inf., cercul Zlatnei), Paul Lungul de la Vaidahaza (Voivodeni com. Dobâcei), Valentin Faur din Satul-Nou[VI]), Gregorie Cegu, Blașiu Grebu din comuna Buza (comitatul Dobâca), Elie Lungul de la Almașiu[VII], Ștefan Hențiu din Șombor[VIII], Ladislau (Vlad) Banu de la Alpret, Nicolae Vălcăianul de la Huiedin.

Așadar reprezentanții ambelor părți beligerante, autorizate a negoția și încheia de nou pace între cele trei fracțiuni de popor, aristocrați feudali, primați săcui, patricii sași, și între popor, au fost trimiși la conferență din diverse ținuturi ale țărei, numai din săsime se pare că nu a fost nici unul. Mai este de însemnat că reprezentanța colectivă a poporului se numește în documentele respective cu terminul oficial și diplomatic usitat și mai înainte, și pe atunci, și mai târziu în această țară, adecă *Universitas*, prin urmare *universitas Hungarorum et Valachorum, universitas populorum et rusticorum*, ca și *universitas nobilium, siculorum et saxonum.* Se înțelege însă, că poporul își putu stoarce numai cu armele în mână acea titulatură onorifică, ce da testimoniu pentru vieața politică și națională.

---

[10] Apatiu.

[VI] Sate pe nume Satu-Nou sau simplu Nou, ung. Ujfalu, sunt 25 în Transilvania, așezate în diverse ținuturi ale țărei, începând din distr. Brașovului cruciși curmeziși până sus în comit. de către Ungaria și până spre Bistrița.

[VII] Comune cu nume Almașiu (Almás) sunt 11.

[VIII] Comune Sombor sunt 5.

Condițiunile de pace stabilite în conferența de la Aput, scrise și coroborate cu sigilele vicevaivodului Lepeș și ale celor doi comiți săcuiești, au fost transmise prin o deputațiune la conventul mănăstirei Cluj, pentru ca călugării de acolo să le dea afară în forma autentică, să le conserve totodată într-un original în arhivele mănăstirei, după cum era usul vechi de a se conserva actele publice sau în arhivele capitulari de la Alba, sau în cele mănăstirești de la Cluj. În acel arhiv a și aflat c. Ios. Kemény acest document memorabil din 6 oct. 1437, pe care-l vom publica și noi în ordinea celorlalte.

Acele condițiuni de pace din 6 octomvrie se pot contrage în următoarele puncte: 1. Fiecare om de condițiune iobăgească sau țărănească are să dea boierului (în document domnului, *domino*) său, taxa anuală câte un florin (galbin) de aur, dacă ară cu câte opt boi, jumătate după patru boi, 25 denari după câte doi boi sau doi cai; iar dacă țăranul nu ar avea vite trăgătoare, ci numai alte vite, cum oi, capre, vaci, apoi vii, care toate ar ajunge valoarea unui aratru, adecă pe cât ar putea ara cu câte opt boi, să dea tot câte un florin taxa pe an, iar cine are vite mai puține, să dea în proporțiune tot mai puțin, iar țăranul ce nu are vite de loc, ci este ziler, proletar, să dea câte doisprezece denari pe an. 2. Fiecare țăran să dea boierului usitatele trei daruri la zilele anumite[IX]. 3. Fiecare țăran să lucre boierului câte o zi în săptămână, adecă 52 de zile în an[X]. 4. Fiecare nobil are în moșia sa jurisdicțiune, adecă potestate de judecător peste iobagii săi, dar iobagul care se crede asuprit, să aibă drept de apelațiune sau de recurs la vreun alt boier din altă comună, de la a cărui sentință să nu mai fie loc de apel[XI]. 5. Dacă vreun iobag s-ar strămuta de pe locul boieresc, fără știre și fără a fi împlinit cu ceea ce era dator, boierul să aibă dreptul de a-l readuce și a-l deținea până ce va împlini cu ce era dator. 6. În oricare alt caz țăranii, voind a se strămuta de la un loc la altul, să nu poată fi împedecați de nimeni, nici readuși, îndată ce au împlinit tot cu ce erau datori boierului în sensul condițiunilor specificate mai în sus[XII]. 7. Iobagii să fie obligați a ținea morile boierești în stare bună. 8. Țăranii să nu facă la oamenii boierului nici un rău. 9. Însă nobilii să se abțină de la orice batjocură și maltratare și nici pentru cele întâmplate în decursul acestui resbel civil să nu impute și să nu încrimineze nimic, nici pe căpitanii poporului, nici pe popor, ci să-i lase în bună pace; întocmai căpitanii și țăranii să nu-și bată joc de nobili și să nu le facă nici un rău. Iar dacă vreun nobil ar călca condițiunea aceasta, atunci să fie tras în judecată, sau la vodă, sau la vicevodă, și să dea satisfacțiune. Iar dacă aceeași condițiune ar fi călcată de către vreun căpitan sau de vreun țăran, atunci nobilul vătămat să aibă drept asupra capului și averei celuia, tractându-l ca pe un călcător de jurământ. 10. Oricând, sau vodă, sau vicevodă ar provoca pe poporul țăran ca să se scoale cu arme pentru apărarea patriei în contra inimicilor ei, atunci poporul să fie obligat a se scula îndată, a se arma ostășește și a merge ori încătrău va fi comandat de către vaivod.

[IX] Acele sunt numite în documentul din 6 iuliu, adecă două gălete de ovăs, pogáci (tortas, turte) și pui de găină.

[X] Din care se făcuseră 104, încă și 208 zile pe an!

[XI] *Forum dominale*, sau cum se zicea pe la nemți, patrimoniale.

[XII] *Libera migratio*, pe care totuși oligarchii mai târziu o casaseră iarăși cu totul.

11. Toate aceste clauze câte s-au enumerat până aci, sunt obligate ambele părţi a le observa cu toată rigoarea, până când se va reîntoarce deputaţiunea lor de la împăratul Sigismund; iar acela sau aceia, cari se vor opune, să fie tractaţi ca perjuri şi călcători ai credinţei catolice, şi dacă va fi nobil, să fie tras în judecată criminală ca sprejur, sau la vodă, sau la vicevodă; iar de va fi ţăran, domnul sau (boierul) să-l lase, sunt numai provizorii, având valoare numai fişca toată averea. 12. Fiindcă aceste condiţiuni de pace sunt numai provizorii, având valoare numai până la reîntoarcerea deputaţiunei de la împăratul, aşa se obligă ambele părţi, adecă şi aristocraţii, şi ţăranii, ca până la 3 noemvrie să trimită nesmintit şi neapărat la împăratul, iar partea ce nu ar trimite deputaţi (*Nuntios*), să treacă de sperjură, călcătoare de jurământ.

Acest tractat de pace provisorie s-a transmis la conventul de la Cluj prin deputaţi anumiţi şi adecă din partea aristocraţilor prin Ladislau din Someşeni şi prin Benedic Pârvul de la Vălcău, iar din partea poporului prin căpitanul Mihail Vlahul de la Girac, Benedic de la Diod şi un alt Mihail de la Cehu (Csehi, în comit. Crasna). Călugării de la Cluj, perlegând acest document aflară, că unii articli ai aceluiaşi nu ar avea înţeles chiar, precum şi este aşa în adevăr; cu toate acestea ei îl deteră părţilor beligerante, în forma autentică, pentru ca să-l aibă la mână, iar un original îl păstrară în arhivele lor, unde se mai află până în ziua de astăzi.

Studiind şi acest document mai de aproape, moderaţiunea poporului ţăran te pune şi cu această ocaziune la mirare. El învingător, se supuse şi astă dată la nişte condiţiuni încă şi mai periculoase, şi mai umilitoare decât au fost cele din 6 iulie. Şi că poporul a fost învingător, se vede curat din împrejurarea că între alte puncte strategice mai tari, Clujul şi Aiudul încă apucaseră în posesiunea oastei democratice. Într-aceea, acest moment al revoluţiunei din 1437 merită un studiu înadins şi aprofundat, carele astă dată ne-ar duce prea departe.

De s-au trimis sau nu deputaţi la împăratul Sigismund nu se mai poate afla din documente, precum nu se ştie nici răspunsul şi respective decisiunea împăratului şi regelui, în caz când deputaţiunile vor fi mers în adevăr la Praga, unde petrecea pe atunci Sigismund. Aşa nu se mai ştie nimic ce s-a mai întâmplat în lunile octomvrie şi noemvrie. Se pare însă că tractatul de pace din 6 octomvrie în curând va fi ajuns la condiţiunea unei coale albe, fără ca Sigismund să fi apucat a decide ceva în acea cauză, pentru că într-aceea el muri în 9 decemvrie 1437. Aşa era lucru firesc, ca anarhia să se întindă şi mai tare, aristocraţii să recâştige curagiul pe care-l perduseră, pentru că ei acuma puteau face orice le plăcea, de capul lor, încă şi mai multe, decât făcuseră în zilele lui Sigismund, carele a lăsat de le-a fost crescut cornul mare ca niciodată mai înainte. Se ştie din vreo două documente, că aristocraţii, neputând lua Aiudul de la democraţi în alt mod, îi deteră foc şi-l prădară în 15 decemvrie al aceluiaşi an. Se mai ştie, iarăşi, că într-aceea partidei aristocratice îi veniră ajutoare considerabile de la aristocràţii din Ungaria, după care oastea boierească unită şi mult mai număroasă, să răpezi asupra oastei democratice, care într-aceea se văzuse necesitată a se retrage în Cluj şi a se apăra în acea cetate. După unele bătălii crunte, Clujul fu atacat şi încunjurat pe la 15 ian. 1438, şi aşa oastea democratică se văzu strâmtorată tare în acea cetate. Mai aflăm şi atâta, că în aceleaşi luni de iarnă revoluţiunea democratică, condusă de căpitanul

Martin în vecinatele comitate ale Ungariei, fusese călcată şi înfrântă de către aristocraţia de acolo, care după aceasta se şi văzu în plăcuta poziţiune de a trimite ajutor aristocraţiei transilvane în contra poporului.

Celelalte fase din acest al treilea period al rezbelului civil din 1437 et 38 nu ne mai sunt cunoscute, afară de singura împrejurare că în fine oastea aristocratică învinse pe cea democratică, după care pe comandantele primar Antonie Lungul puseră mâna la mănăstirea Clujului şi îl tăiară în bucăţi, iar pe dealul din faţa Turdei traseră în ţapă pe alţi nouă căpitani de ai poporului, iar la mulţime, altii le scoaseră ochii, le tăiară nasurile, buzele, mânile etc.; peste tot nu mai voiră să ştie de nici o cruţare în lume. Foarte bine observa A. Szilágyi în istoria sa, că între aristocraţi şi democraţi nicidecum nu putea să fie vorbă de învoieli serioase şi de pace, ci putea să fie numai de victoria şi subjugarea totală a uneia sau alteia din cele două părţi beligerante. Aşa nicăiri nu se poate aplica mai bine ca la locul acesta vechia sentinţă: Vae Victis! Vai de cei învinşi. Într-adevăr, că din acea epocă înainte a fost vai de popor, vai de naţiunea românească, zău însă, vai şi de poporul unguresc, carele încă a căzut tot mai tare sub jugul iobăgiei; a fost însă vai şi de o parte considerabilă a săcuilor orbiţi de D-zeu, cari au ajutat a călca drepturile poporului din comitate, pentru că după aceea succesive să se vadă şi ei iobăgiţi şi robiţi de primaţii lor. Rebelară de câteva ori ei de capul lor, însă nici românii şi nici chiar fraţii lor unguri din comitate nu le săriră într-ajutor, ci-i lăsară în prada tiranilor, precum se ştie din istoria următorului secol al 16-lea. Încă şi o parte a saşilor ajunse la stare de iobăgie, în care au gemut şi aceea până inclusive la anul 1848. Însă mai pe sus de toate a fost vai de ţara întreagă, pentru că prin acel rezbel civil şi prin cumplita tiranie a oligarhiei, o parte foarte considerabilă a puterei poporului fu palizată şi înfrântă; poporul adecă lipsit de drepturi în patria sa, oricând se apropiau turcii asupra ţărei, întrebă pe oligarhi, că pentru ce are să lupte, pentru ca să schimbe pe un tiran cu altul?

De altmintrelea sămăna foarte, ca poporul nici după ce oastea sa fu învinsă la Cluj şi Aiud, încă nu desperase de tot că nu-şi va recâştiga drepturile pe care le avea garantate de câţiva secoli încoace şi anume de la St. Ştefan înainte. Deci temându-se aristocraţia de reînnoirea revoluţiunei democratice, conciliantă la Turda congregaţiune generală unde în 2 februarie 1438 reînnoeşte uniunea sau confederaţiunea care se încheiase mai întâiu în septemvrie anul trecut la Căpâlna între nobili, primaţi şi patriciani sub numele fals de *Unio trium nationum*. În acest act de confederaţiune se vorbeşte curat despre „sfărmarea şi esterminarea totală a ţăranilor rebeli şi blăstămaţi". Aceiaşi uniune însă în decursul timpului îşi întoarse vârful cel mai ascuţit anume asupra poporului, asupra naţiunei româneşti şi a drepturilor ei. Într-aceea *Unio trium nationum* merita iarăşi altă apreciaţiune şi studiu cu conştiinţă, nu mai mult din punct de vedere oligarhic, feudalistic, separatist, egoist, ci cu totul din alte consideraţiuni, care să facă onoare la orice istoric şi om de stat, iar nu ca până aci să aducă infamia peste susţinătorii ei.

După acestea vom pricepe mai uşor documentele rămase din anii 1437 et 1438.

IOAN CORVIN DE HUNEDOARA
Originea, genealogia, faptele sale imortale[*]

I. INTRODUCŢIUNE

Eroismul şi toate virtuţile militare şi civile cu care strălucise Ioan Corvin în toată viaţa sa îi câştigară loc în ordinea celor mai geniali comandanţi şi generali ai tuturor timpurilor. Tot aşa, eminamentele sale calităţi de bărbat de stat, ca creştin, ca om privat, îi asecurară cele mai ilustre pagine, nu numai în istoria patriei şi a naţiunii, ci chiar în istoria generală a Europei. Oricine s-a ocupat mai de aproape de viaţa şi de faptele lui Ioan Corvin a trebuit să se convingă că acest bărbat genial a fost pentru seculul său cel încă barbar, corupt şi destrămat un adevărat fenomen în sensul cel mai nobil al cuvântului. Din aceste cauze nu ne putem mira dacă un foarte mare număr de scriptori străini zeloşi de extraordinarele virtuţi ale lui Ioan Corvin s-au încordat din răsputeri a-i nega originea lui curat daco-românească şi a-l face orice alta numai ca să nu fie crezut de ceea ce fusese în adevăr, adecă de român. S-a întâmplat adecă în oareşicare sens aceea ce se întâmplase după spusa elinilor oarecând cu Homer, pentru care s-au certat fierbinte şi mult timp vreo şapte republice şi cetăţi eline, susţinând fiecare că acel geniu s-a născut în sânul ei. Elinii însă erau de escuzat prin lipsa totală de documente scrise şi contemporane, din care cauză cearta lor pentru Homer se învârtea mai mult numai împrejurul unor tradiţiuni vage şi întunecoase. Disputa care decurge asupra originii lui Ioan Corvin încă şi după patru sute de ani este de un caracter mult mai intolerant. Opt scriptori contemporani, adecă din zilele lui Ioan Corvin şi ale fiului său Matheiu Corvin mărturisesc în unanimitate că această familie a Corvinilor a fost dacoromână (*valachus*, *valacha*) şi încă venită din Valachia, numită şi Muntenia, în Transilvania, numită şi Ardeal. Prin aceasta au mai ieşit la lumină încă şi unele acte publice autentice de stat, din care iarăşi se cunoaşte limpede că familia Corvinilor a fost familie curat daco-românească. Cu toate acestea însă ieşiră succesiv alţi şi alţi scriptori, unii mai renumiţi, alţii mai obscuri, care avură întru nimic[1], nu numai de a ignora toate testimoniile sincronice, ci încă cutezară a falsifica şi documente publice, sau că plăsmuiră documente apocrife, minciunoase numai pentru ca să poată întuneca adevărul şi să-şi sature invidia lor. Această lipsă de cunoştinţă istorică merse aşa de departe încât unii scriptori mai voiră ca să facă pe Ioan Corvin de bastard, sau cum se zice pe la noi, copil de lele (bitang) al unuia sau altuia, numai ca să nu treacă de ceea ce era, de daco-român. Unele din acele minciuni nu ar merita ca să fie memorate dacă nu s-ar mai afla încă şi până în zioa de astăzi, care au întru nimic a le repeţi şi a le adopta, când pe una când pe alta, cu tot cinismul de care sunt capaci. Mulţi scriptori maghiari, saşi, germani, slavi se mai încearcă ca să facă pe Ioan Corvin când maghiar curat, când secui din Transilvania, când iarăşi polon; după ce însă li se înfundară toate acelea încercări, ei luară recurs la fabule. Unii adoptară minciuna inventată de sasul Gaşpar Heltauer alias Heltai[2] de la Cluj, carele sub pretext că ar fi auzit – după circa 100 de ani – de la nu ştiu ce oameni de curte de ai Corvinilor, făcu pe Ioan Corvin de bastard al împăratului Sigismund. Ce e drept, încă Bonfinius[3] observase în zilele lui Matei Corvin că această minciună o inventaseră nemţii şi anume afurisita familie aristocratică Cilly[4] cu scop de a degrada şi înnegri pe Corvineşti[1]. Alţii minţiră una şi mai groasă, susţinând că Ioan Corvin ar fi fost bastard al reginei Elisabeta, care fusese soţia regelui Ludovic I, mamă a Mariei şi Hedvigei şi soacră a lui Sigismund. Această fabulă mai sună aşa, că zău regina Elisabeta nu ar fi fost prea fidelă bărbatului său, că dumneaei s-ar fi ţinut cu un aristocrat italian din familia Scaliger[5], care o ar fi ingrecat, iară după ce a născut în secret un fiu, îl dete spre creştere tot în secret lui Dimitrie episcopului de la Zagrabia (Agram), de unde apoi, după moartea lui Ludovic I l-ar fi dus Hedviga la Polonia, iar acest bastard ar fi fost însuşi Ioan Corvin.

---

[*] Reproducere după „Transilvania", 1873, VI, nr. 5, p. 49–52; nr. 6, p. 61–64; nr. 7, p. 71–76; nr. 8, p. 85–90; nr. 9, p. 97–100; nr. 10, p. 109–112; nr. 11, p. 121–123; nr. 12, p. 137–139; nr. 13, p. 145–148; nr. 14, p. 158–160; nr. 15, p. 169–172; nr. 16, p. 181–182; nr. 17, p. 193–197; nr. 19, p. 217–220; nr. 20, p. 235–237; nr. 21, p. 246–249; nr. 22, p. 259–262; nr. 23, p. 276–279; nr. 24, p. 287–290; 1874, VII, nr. 1, p. 1–4.

[1] Nu s-au sinchisit.

Altor scriptori unguri, neconvenindu-le ca să-şi scoată de adulteră (preacurvă) pe una din reginele lor, inventară o altă minciună, nu atât neruşinată, cât mai vârtos neauzit de absurdă, necălită, adevărată secătură. Aceştia zic că Ioan Corvin a fost fiu legitim al regelui Sigismund, născut din soţia sa regina Maria, însă pe atunci, pe când aceasta era prinsă împreună cu mama sa şi deţinută de insurgenţi în Croaţia, precum am văzut la alt loc în viaţa lui Sigismund („Transilvania", 1872); şi fiindcă petrecea în captivitate, după ce a născut pe prunc, l-a dat spre creştere la prepozitul Palizsna de la Vrana[6], adecă tot la un călugăr. Aceia care au scris asemenea absurdităţi n-au observat nici măcar atâta, că dacă i s-ar fi născut lui Sigismund un fiu, fie oriunde, în orice secret, legitim sau chiar şi bastard, după ferbintea dorinţă ce avea şi el ca toţi domnitorii pentru succesori de sexul bărbătesc, îndată ce liberase pe soţia sa din captivitate, ar fi luat pe fiu-său la sine şi l-ar fi educat împărăteşte, după care apoi toate lucrurile şi evenimentele ar fi luat cu totul altă faţă în aceste ţări nefericite.

---

[2] Cărturar umanist protestant, fondator al unei tipografii la Cluj, traducător al Bibliei în limba maghiară († 1573/4).

[3] Marco Antonio Bonfini (1434–1507), cronicar italian stabilit în Ungaria la curtea regelui Matia Corvin.

[4] Familie aristocratică din părţile Sloveniei şi Croaţiei, adversară a Corvineştilor.

[1] Bonfinius, *Decade*, III, Libro IX.

[5] Scaligeri (- della Scala), importantă familie aristocratică, stăpânitoare în Verona, în sec. XIV.

[6] Vrana, mănăstire în Slavonia.

Acestea şi alte asemenea opiniuni, cât false şi perfide, cât şi absurde, răspândite prin cărţile istorice ieşite în diverse limbi, se pot vedea adunate la un loc mai ales în opul cel mare al fostului gubernatoriu al Transilvaniei comite Iosif Teleki, în tom. I, p. 26–64[II]. Numai ne-am mirat şi noi de comitele Iosif Teleki, cum făcea cu atâţi scriptori contemporani citaţi de el însuşi în favoarea originii daco-româneşti a familiei Corvineşti, totuşi îndată la p. 26 suspină zicând că originea şi familia lui Ioan Corvin mai este coperită şi până în zilele noastre de mare negură. Iosif Teleki aduce ca martori pentru naţionalitatea daco-românească a lui Ioan Corvin pe scriptorii contemporani Thuroczi[7] (*Chronicon*, part. IV, cap. XXX), pe cardinalul Aeneas Silvius[8] (*Europa*, cap. I, p. 390), pe Galeotus[9] (la Schwandtner), *Annalile* comiţilor Cillei (la Hahn, *Chronicon Cillense*), pe Bonfiniu (*Decade* III, libr. IX, p. 351), Tubero[10] în *Comentariile* sale la Schwandtner, Liszt *Adnotationes in Bonfinium* apud Kovachich[11], *Lucius de Regno Dalmatiae et Croatiae* (la Schwandtner) apoi din cei noi pe Katona[12] şi pe Pray[13]. Acelaşi Ios.Teleki nu are încătrău, recunoaşte şi autenticitatea documentelor publicate de Fejér[14] relative la originea şi familia Corvinilor; cu toate acestea, lucru singular, la p. 44 a opului său se supără pe Katona şi pe Pray, că de ce mai aduc de martor încă şi pe Nicolaus Olahus, iară apoi la p. 57 face concluziunea cea mai nelogică din lume că adecă, fie cum va fi, din toate acestea tot nu iese altceva decât că familia lui Ioan Corvin a fost maghiară! Mare lucru mai este încă şi acea vanitate şi superstiţiune naţională, ca şi cea confesională, ea niciodată nu lasă ca oamenii să vadă lucrurile aşa precum sunt, ci ei le văd ca şi într-un caleidoscop, sucite, învârtite, scalambate, deformate. Apoi, dacă Iosif Teleki nu a fost scutit şi apărat prin eruditiunea şi prin poziţiunea sa de asemenea debilităţi, atunci ce ai avea să mai aştepţi, bunăoară de la un călugăr ca Iosif Vass[15], care tocmai cu asemenea logică scrisese despre originea românilor în Dacia. După ce adecă el însuşi aduce sute de documente şi probe pentru colonizarea şi romanizarea totală, ca să zicem aşa a Daciei, prin Traian şi prin alţi imperatori care i-au succes lui, mai apoi pe urmă încheie: Aşadară valahii de astăzi sunt în cel mai bun caz un amalgam, un amestec din cele mai curioase de nu ştiu câte şi mai câte popoare[III].

[II] *Hunyadiak-Kora, Magyar Országon.* Irta Teleki József, Pesten, 1852. Cinci tomuri groase istoria, două tomuri X şi XI cuprind documentele respective. Patru tomuri VI–IX n-au văzut lumina şi nici se crede că o vor vedea, după ce com. Ios Teleki a murit de mult.

[7] Thuroczi Ioan, sec. XV, mare cronicar în timpul lui Matia Corvinul.

[8] Aeneas Sylvius Piccolomini, învăţat umanist, papă sub numele de Pius al II-lea (1458–1464).

[9] Galeotto Marzio (1427–1492), învăţat umanist italian, a trăit şi în Ungaria.

[10] Tubero Lodovico (1459–1527), istoric originar din Dalmaţia.

[11] Kovachich Jozsef Miklos (1798–1878), istoric.

[12] Katona István (1732–1811), istoric.

[13] Pray György (1723–1802), istoric.

[14] Fejér György (1766–1851), istoric şi editor de documente medievale.

[15] Vass Iosif (1813–1873), călugăr piarist, istoric.

[III] *Erdély a Romaniak alatt.* Kutfök után írta Vass Jozsef, Kegyes szerzetbeli áldor, gymnásiumi tanár, s a Magyar tudományos academia levelező tagja. Az erdély Muzeum-egylet által, a Haynald-dijjal jutalmazott pályamunka. Erdély térképével Kolozsvártt 1863, 8^0 mare, 172 pagine. Acest călugăr piarist a murit în ianuarie a.c. în Ungaria. Sărmanul călugăr, pe cât era în viaţă, se lăuda că „are să le arate valachilor". Păcat de eruditiunea lui.

După ce văzurăm că istoricii altor popoare s-au ocupat şi se mai ocupă cu atâta interes şi chiar cu pasiune de istoria Corvinilor, după ce unii din cei mai renumiţi recunosc şi spun pe faţă că biografia lui Ioan şi a fiului său Matei este pentru acel timp însăşi istoria Ungariei şi a Transilvaniei, credem că au venit şi au trecut de mult acele zile în care ar fi trebuit să se scrie şi în limba noastră dacoromânească măcar biografiile acelor bărbaţi extraordinari, geniali şi chiar providenţiali, pe care necum contempuranii, dară nici chiar generaţiunile care le-au succes, nu i-au înţeles şi n-au voit să-i înţeleagă. Bătrânii noştri ne arătară calea, ne deteră îndemn, ei încă care avea să are peste tot în agru înţelenit, nici pe departe n-au ajuns să facă tot şi să împlinească toate. Fericitul Petru Maior în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* vorbeşte în vreo 5–6 pagine despre Ioan Corvin ca prin treacăt, la locul unde arată cum daco-romanii îşi apărau odinioară existenţa şi drepturile lor cu armele şi cu ce braţe vigoroase înfrângea şi umilea pe inamici (Cap. V, §§ 5 et 6). Georgie Şincai în tomul II al *Chronicei* sale scrie mai multe despre Ioan Corvin, precum scrie şi despre fiu-său Matei, însă tot numai pe atâta, pe cât suferea planul cronicei sale şi cu atâtea documente la mână, câte fusese în stare de a culege dânsul în vreo treizeci de ani. În compendiele istorice câte s-au scris ca de şaptezeci de ani încoace în toate trei limbile patriei, familiile Corvinilor ocupară loc, iarăşi numai pe cât suferea cadrul unui compendiu, uneori şi mai puţin. Unii scriptori, mai ales dintre maghiari, se apucară să tracteze epoca Corvinilor, viaţa şi faptele lor separat, în aşa multe dizertaţiuni, cei mai mulţi însă cu scop răspicat de a le şi transmuta originea lor naţională din românească în maghiară, precum s-a observat mai sus. În fine veni canonicul Georgie Fejér cu cartea sa titulată: *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad Regni Hungariae gubernatoris, argumentis criticis illustrata. Georgius Fejér, bibliothecarius regius. Budae typis typografiae regiae universitatis Ungaricae 1844*, 8^0, p. 34. Această carte coprinde în partea sa cea mai mare, adecă de la p. 32 până la 255 tot numai acte publice autentice, adecă diplome de donaţiuni, epistole oficiale şi altele ca acestea în număr de nouăzeci şi trei, care mai toate au a face cu familia Corvinilor, iară mai ales cu Ioan Corvin. Partea primă de la p. 9–32 coprinde citate şi extrase din istoricii şi cronicarii vechi contempurani ai Corvinilor, care mărturisesc despre originea şi naţionalitatea daco-românească a acestora. De la p. 255 până la fine se văd argumentaţiunile lui Fejér, prin care dânsul susţine atât originea românească a Corvinilor, cât şi extraordinarele virtuţi, atât civile cât şi private ale acestora şi-i apără în contra inamicilor şi calumniatorilor. Cele din urmă cuvinte ale lui Fejér sunt: „Nobis simplex veritas, quae nec invidiae, nec gentili insolentiae lenocinatur, fuerat consectanda"[16]. Adecă pe româneşte: „Noi avem să căutăm simplul adevăr, care nu e condus nici de invidie (pismă), nici linguşeşte vanitatea naţională". Acest exemplu de imparţialitate, carele este aşa de rar la istoricii Ungariei şi ai Transilvaniei oricând e vorba despre daco-români, cumpăneşte cu atât mai greu în favoarea adevărului, cu cât naţionalitatea curat maghiară a lui Fejér nu poate fi trasă la îndoială, precum poate fi trasă bunăoară naţionalitatea genetică a familiei Teleki, despre care ştim bine ce a scris cronicarul Cserei[17] şi precum se ştie asemenea despre una parte considerabilă a familiilor mai ales aristocratice.

---

[16] „Am urmat adevărul curat, care să nu fie atras nici de invidie, nici de mândria de neam".

După ce atinserăm pe scurt câteva fabule inventate despre originea familiei Corviniane, alte fabule în aceeaşi materie le trecem cu vederea; cel care voieşte să le cunoască încă şi pe acelea, caute-le în sus-citata carte a comitelui Iosif Teleki, că le va afla culese pe toate la un loc, şi încă ce e drept, resfirate şi aruncate în vânt ca şi pleava, ceea ceşi urmă fireşte, îndată ce stau de faţă atâtea alte documente autentice despre originea familiei Corvinilor şi anume despre activitatea lui Ioan Corvin. Aşadară, noi de la locul acesta înainte ne vom mărgini strâns numai la memorarea datelor, despre al căror adevăr istoric ne vom fi convins. Încât pentru faptele Corvinilor, republica istoricilor are mai multe fântâni copioase, din care vom scoate şi noi, se înţelege însă că pe scurt, pe cât adecă ne permit alte ocupaţiuni şi prea augustul spaţiu de care dispunem. În tot cazul, ne vom adopera, ca să punem şi noi Corvinilor un monument, deşi cel mai modest din toate. După intima noastră convicţiune, monumentul ce s-ar pune Corvinilor ar fi monument *per excellentiam* pus şi naţiunii româneşti; apoi zică oricâte vor vrea aceia care află că Corvinii nu s-au mai ţinut de biserica grecească şi de ritul grecesc. Împăraţii Traian şi Hadrian încă nu s-au ţinut de ritul grecesc; ba ce e mai mult, nici însuşi împăratul Constantin şi mamă-sa Helena nu au prea ştiut multe de rituri răsăritene şi greceşti, nici chiar cele latineşti, până ce nu s-au creştinat şi s-au strămutat de la Roma cu reşedinţa la Bizanţ; pentru aceea însă cine va fi acel om simplu, carele să voiască a susţine absurditatea că Traian, Hadrian şi Constantin nu au fost romani şi binefăcători ai omenimei. Orice om se naşte mai întâi ca membru al vreunei familii, al vreunei semenţii ori trib, al vreunui popor omogen ce se zice naţiune genetică, apoi se adnumeră la una ori alta confesiune religioasă şi se creşte în aceea.

Afirmarea naţionalităţii noastre *genetice* înaintea areopagului popoarelor europene este una din problemele principale din câte avem noi să dezlegăm. Lumea întreabă nu numai de vechimea originii unui popor, ci ea voieşte cu tot dreptul ca să se informeze de ajuns despre *puterea de viaţă* şi de *puterea productivă* a naţiunii noastre şi încă productivă *nu numai* în respectul fizic, ci şi *mai vârtos* în cel spiritual. Aceasta se poate proba mai vârtos prin enumerarea acelor indivizi ieşiţi din sânul naţiunii noastre genetice, care prin faptele sau prin scriptele lor au execitat înrâurinţă mare, poate şi decizătoare, asupra destinelor naţiunii sau a patriei sau asupra altor popoare ori ţări. Este apoi cu totul altă întrebare, dacă unii sau alţii din acei indivizi au rămas până la finea vieţii lor în mijlocul şi în sânul naţiunii lor ori că ei s-au rupt de către aceeaşi în urmarea vreunei persecuţiuni pornite asupră-le pe viaţă şi pe moarte ori alte conjuncture şi împrejurări i-au scos din corpul naţional, uneori şi din patria lor. Noi nu trebuie să ne ascundem niciun adevăr de înaintea ochilor noştri sufleteşti. Sunt aproape două sute de ani, de când popoarele europene întreabă la diverse ocaziuni că ce poate să iasă din Nazaret. Nu avem drept să imputăm lumii asemenea întrebări, pe cât timp nouă nu ne pasă de *istoria noastră*. Au fost timpuri, care n-au trecut tocmai aşa de mult, pe când se făceau relaţiuni la Curtea din Viena, că între români nu s-ar afla nici măcar indivizi buni de nişte subprefecţi: şi sunt abia 24 de ani de când generariul rusesc Hasford mai înainte de a intra cu oastea în Transilvania spunea ceea ce auzise de la ofiţerii austrieci din statul major, că „valahii ar fi răi soldaţi". Au trebuit apoi ca să se vadă aşa zicând cu ochii săi, bravurele lui David Ursu (atunci locotenent primar, acum colonel), Traian Doda (acum general, atunci căpitan), ale lui Novac (maior)[18] ş.a. şi să audă despre evenimentele din Munţii Apuseni, pentru ca să-şi schimbe cu totul opiniunea.

---

[17] Mihail Cserei, important cronicar din sec. XVII–XVIII.

*

I. Părinţii, frăţânii şi alţi consângeni ai lui Ioan Corvin. Împăratul şi regele Sigismund, în diploma sa de donaţiune de dato Visegrad în ziua de Luca evang. (18 oct.) 1409, arăta că da cetatea Hunedoara cu toate apartenenţele şi foloasele sale lui Voicu, care era fiul lui Şerbu (Şerban, Şierban, Servian) şi tată al lui Ioan, dar şi frate bun cu Mogusiu şi cu Radu, apoi văr primar după tată cu un alt Radu. Sigismund adaugă că da lui Voicu acea cetate cu titlu de nouă donaţiune, ceea ce după praxa veche semnifica, că donatoriul mai avuse acea donaţiune încă şi de la alt rege şi că acum numai cât se reînnoieşte diploma de donaţiune. Şi în adevăr G. Fejér însemna în nota la documentul acesta că Voicu câştigase donaţiune pe Hunedoara încă de la regele Ludovic I, în an. 1378, că însă acea diplomă de donaţiune au ars, după cum mărturisise br. Iosif Nalláczy, care încă se trăgea din români, ca şi toată familia sa. Vine însă regele Ladislau Postum mai târziu, adică tocmai la an. 1454, şi în diploma sa cu care vom avea a face şi mai în jos, spune iarăşi limpede că familia Corvinilor numai de la 1409 încoace câştigase proprietate de pământ în ţările coroanei ungureşti – „prima ereditate in hoc regno nostro donatus"[19]. Mare contrazicere şi totuşi ea s-ar putea complana. Acel Voicu a fost la Sigismund *miles aulae regiae*, care era un rang de mare onoare, cum am zice în zilele noastre general adjutant sau ofiţer din statul major[20]. Meritele lui Voicu au trebuit să fie mari, pentru că Sigismund le lăuda în termeni aleşi[IV].

Dar de ce naţionalitate genetică va fi fost acel Voicu şi toată familia sa, atât cea ascendentă şi descendentă, cât şi cea colaterală? Mai încape aici întrebare? Mai încape zău, pentru că de ess. c. Ios. Teleki şi cu el mai mulţi alţii susţin că numai din nume româneşti sau romano-slavoneşti încă tot nu e permis a deduce naţionalitatea cuiva, precum nu e permis a încheia din mulţimea numelor jidoveşti, greceşti şi latino-romane, adoptate şi uzitate de mai multe secole în lumea creştină la toate popoarele creştine; la care se mai adaugă că în timpurile vechi la maghiari încă era câte un Voik sau Vaik, şi că Magas semnifică în limba maghiară înalt.

---

[18] David Urs de Marginea, Traian Doda, renumiţi ofiţeri superiori români din armata austriacă. Novac maior s-a distins în lupta de la Königgrätz (1866).

[19] „Dăruit, cu întâiul drept de moştenire în acest regat al nostru".

[20] G. Bariţiu exagerează, „Miles aulae regiae" însemnând „vireaz al curţii regale", titlu onorific ce putea fi atribuit oricărui rang.

[IV] Vezi acest document reprodus întreg şi în „Transilvania", nr. 17 din 1 sept. 1872; îl afli însă la Ferjér, *Cod. Diplom.* X, p. 493 şi tot la Fejér, *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad*, pag. 32–33, iar originalul adus din archivul de la Onolsbach (Ansbach) în zilele împăratului Iosif II se afla depus în archivul thesaurariei de la Buda.

Au avut şi maghiarii Voicu (Voik), însă pre cât ştim noi, Wk, Wuk, şi mai românit Voicu este nume slavonesc, care româneşte semnifică Lup. Apoi nume proprii Lupu şi Ursu obvin până în ziua de astăzi la români, precum obvene de ess. şi la nemţi Wolfgang, la maghiari Farkas; Bade Ursule, frate Lupule, vino încoace, şi la unguri Bethlen Farkas, Kemény Farkas etc. Şi chiar Magas semăna foarte cu Moga şi Mogusiu, care iarăşi sunt nume cunoscute. Pe cât a dominat în Dacia şi în o parte a Panoniei limba slavă veche nu numai în biserică, ci şi în afacerile publice politice, precum alte cuvinte, aşa nume proprii slave au trecut şi la români, cum au trecut pe lângă cele latine mare mulţime de nume proprii greceşti şi jidoveşti. Voicu se aude şi astăzi foarte des, oamenii îl iau şi-l pun copiilor, fără ca să-i cunoască semnificaţiunea. Aşa din aceste nume c. Teleki nu avuse cuvânt a determina în sensul său naţionalitatea familiei Corvinilor.

Însă asemenea obiecţiuni dispar mai uşor, îndată ce vom lua în consideraţiune încă şi următoarele date.

Încă Iosif Carol Eder[21] mai descoperise între diplomele originale aduse în a. 1785 de la Onolsbach[22] alte trei diplome de-ale împăratului Sigismund, anume din anii 1434, 1435 şi 1437, în care toate Sigismund numeşte pe Ioan Corvin „*Johannes Oláh* filius quoadam Woyk de Hunyad”, adică Ioan Valahul, fiu al repausatulul Voicu de la Hunedoara.

G. Fejér mai produce încă şi o altă diplomă a regelui Albert[23], ginere al lui Sigismund, din anul 1439, prin care acel rege denumise de bani ai Severinului pe Ioan şi pe un alt Ioan, amândoi fii ai valahului de la Hunedoara, adică ai lui Voicu[V].

Comitele Iosif Teleki în tom. X produce sub nr. XXXIX o altă diplomă a regelui Vladislav[24], în care acesta încă numeşte pe Ioan şi pe frate-său Ioan fii ai lui Voicu, când le face donaţiune pe câteva comune în Ardeal şi pe una Bosiaru, în Banat. Diploma e dată din Buda, 9 aug. 1440.

Însă c. Ios. Teleki replica şi acilea, că din numirea de Olachus, Valachus, încă nu se poate proba naţionalitatea românească a lui Ioan Corvin şi a familiei sale, pentru că mai sunt până în ziua de astăzi destule familii maghiare cu connume de Olah, prin urmare că şi pe Voicu l-au putut chema regii Ungariei Olah, şi totuşi el a fost maghiar.

Las-că, precum observase şi dn. T. Cipariu în *Arhivul* său, în viaţa arhiepiscopului Nicolae Olah, nu ar costa nu ştiu ce greutate a demonstra că familiile cu connumele Olah, câte trec astăzi de maghiare, odinioară au fost româneşti, dar apoi toate cerbicoasele opoziţiuni ale comitelui Ios. Teleki şi mai înainte de el ale lui Kazinczy, Budai Ferencz, Aranka, Péczeli[25] etc. se înfrâng pe deplin cu testimoniul mai multor scriptori contemporani, pe care-i citase însuşi Teleki[VI], iar G. Fejér îi produce ca pe adevărate autorităţi istorice din epoca

---

[21] Josef Karl Eder (1760–1811), istoric sas ardelean.

[22] Ansbach, în Bavaria.

[23] Albert de Austria, rege al Ungariei 1437–1439.

[V] *Genus, incunabula* etc., pag. 32.

[24] Vladislav I, rege al Ungariei şi al Poloniei în 1440–1444 şi respectiv 1434–1444.

[25] Literaţi maghiari.

[VI] Com. Ios. Teleki, *Huniadiak Kora*, tom. I, pag. 44.

Corvinilor. Să însemnăm bine, că nici unii din acei scriptori n-au fost români şi nici amici, ba din contra, bunăoară ca Thuroczi, au fost inamici al românilor. Cu toate acestea este imposibil ca în limba omenească să poată scrie cineva mai răspicat şi mai la înțeles despre naționalitatea genetică a cuiva, decât vorbesc acei scriptori despre naționalitatea familiei Corvinilor; pentru că iată ce zic acei istorici şi cronicari.

1. Magistrul Ioan Thuroczi spune curat, că *Ioan de la Hunedoara* fusese născut în sânul poporului român, în Muntenia (Transalpina), din o familie nobilă şi ilustră, că regele Sigismund chemase de acolo în țările sale încă pe tatăl lui Ioan (adică pe Voicu) pentru meritele lui. Cu aceeaşi ocazie Thuroczi lăuda extraordinarele virtuți ale lui Ioan Corvin cu acel adaos că pe acest bărbat îl trimisese Dumnezeu (*fata ab alto*) pentru apărarea țării[VII].

2. Cardinalul Aeneas Sylvius, venit în Ungaria în calitate de nunciu al papei, mai târziu însuşi papă sub numele de Piu II (mort 1464), om de mare autoritate, în scriptele sale numeşte pe I. Corvin de repetate ori Valachus, Dacus, ba încă pentru ca să dispară orice dubietate, se exprimă la un loc aşa: Ioan nu era nobil ungur, ci era valah, şi iarăşi; el n-a adaus la gloria ungurilor, ci mai vârtos la a valahilor, din care era născut[VIII].

3. Galeotus spune că italienii cunoşteau pe Ioan Corvin aproape numai sub nume de Blachus[IX].

4. Cronica comiților Cilly numeşte pe Ioan Corvin tot valachus, şi încă cu mare ură asupra lui şi a naționalității sale[X].

Se ştie că Ulric, comitele de Cilly, care se afla în cuscrie şi în cumnăție cu familia regească prin împărăteasa Barbara, voind a înfiera originea românească a lui Ioan Corvin, zicea că acesta se trage din viță canescă (Fejér *Genus* etc. p. 319).

[VII] „Erat tunc in regno miles magnanimus, *nobili et claro transalpinae gentis de gremio natus*, Joannes de Hunyad, homo bellicosus, et ad flectendum arma dirigendasque res bellicas natus; et sicut piscibus aquas, cervisque umbrosas lustrare silvas, sic illi armorum bellique expeditionem vita erat. Hunc hominem, ut dici praesumitur, future pro regni tutela, rebus per ipsum gestis testantibus, fata alto elegerant, *peregrinisque de partibus* regni Hungariae deduxerant intra oras. Fertur enim, quod rex Sigismundus *virtutis* nomine genitoris militis hujus pulsatus, illum *partibus de transalpinis* suum traduxisset in dominium, *suique regni incolam effecisset*, et nihilominus digna, perpetuaque eundem *munitionis Hunyad* possessione, ubi nunc castrum nobile, aspectuque delectabile erectum est, dotasset. – Praefatus igitur Johannes de Hunyad, simper sui superioris lateri adhaerendo, cum iam virtute in virtutem crevisset, a minoribusque regni officiolatibus, quorum usque ad tunc fretus fuisset honore, seccessivo incremento in tantum claruisset, quod ad Vaivodatum partium regni transilvanarum suum extulisset titulum; vir in regno non parum potens, et ipse regni Vladislao adhaesit". La Cap. XXVIII et XXX.

[VIII] Aeneas Sylvius, în *Historia Bohemiae*, Libro XXVIII, p.m. 232: „Hungaris bello turcico occupatis ac saepius in illo, *ductore Huniade*, victoribus quam victis, *Dacus hic* (nunc Valachos appellant) *natione fuit*, haud claro genere ortus, sed factis per arma clarissimus, ut qui primum Hungaros docuerit, quomodo Turcae acie frangi superarique debeant. Eius opera factum, ut bonam partem Mysiae, quom Rasciam vocant, ab Amurathe (Turcorum Sultano) interceptam recuperaverint".

Acelaşi în relațiunea sa că nunțiu apostolic: „Janos, il quale non era Ongaro nobile, ma Valacho" (în orig. la Engel). „Janos non erat nobilis Hungarus, sed Valachus" (la Kovachich, *Scriptores minores*). „At homo valachus in relat. 1448".

[IX] *De dictis et factis Mathiae*, Cap. XIII, apud Schwandtner.

[X] *Cronik der Grafen von Cilly* bei Hahn. *Chronicon Cilliense*. *Annales Stiriae*. Citate şi de com. Ios. Teleki una după alta la p. 44.

5. Antonius Bonfinius násc. 1427 la Ascola în Italia, om învăţat, venise la curtea regelui Matei, ocupându-se în *Istoria Ungariei* mult cu familia Corvinilor, spune de repetate ori, că tatăl lui Ioan a fost valah din Valahia, iar despre mama lui zice că ar fi fost greacă; însă despre mama lui Ioan Corvin vom trata mai la vale înadins[XI].

Tot Bonfiniu, că regele Matei ştia foarte bine cum aristocraţii îngâmfaţi de barbara lor nobilitate, îşi bătea joc de el zicând că este român, „valacha ipsum gente oriundum", et „valachum regulum non esse ferendum", ca adică ţara să nu sufere pe acel rege valah.

6. Abatele Ludovic (Tubero), care se trăgea din Dalmaţia şi a scris pe la începutul domniei nefericitului rege Ludovic II, care a căzut la Mohaci, zice despre regele Matei că a fost român, sau cum se exprima dânsul, Get, care pe greceşte s-ar traduce cu Mavrovlahos[XII].

7. Mai cităm tot după G. Fejér şi Ios. Teleki încă şi alţi scriptori care mărturisesc de originea românească a familiei Corvinilor, precum Liszt Adnotationes în Bonifinium la Kovachich, Lucius de Regno Dalmatiae et Croatiae la Schwandtner, cum şi un anonym, carele pe Ioan Corvin îl numeşte „Marte al Daciei (Mars Dacius)", carele deşi nu a fost rege, era însă mai ilustru decât regii şi minunea (prodigium) eroismului creştinesc (Fejér din Petz Anecdotar. tom. III, p. 785).

8. Nu ştiu din ce cauză trecură cu vederea nu numai Ios. Teleki, ci tocma şi G. Fejér minunatul testimoniu pe care l-a dat împăratul şi regele Ferdinand[26] despre originea românească a familiei Corvinilor în diploma sa cunoscută mai deaproape şi prin publicarea ei în *Arhivele* domnului Cipariu din a. 1870. În acea diplomă din 25 nov. 1548 împăratul Ferdinand, încărcând de laude pe arhiepiscopul Nicolae, pe familia lui şi pe toată ginta daco-românească, recunoscu totodată şi originea românească a lui Ioan Corvin şi a fiului său, a regelui Matei Corvin. Acea diplomă împărătească merită ca daco-romanii să o aibă întotdeauna dinaintea lor, să o ţină şi să o scoată dintr-însa speranţa, bărbăţia şi curajul pentru viitorul lor naţional şi politic[XIII].

[XI] „Joannes Huniades, quo praestantiorem domi militiaeque virum illa tempora non viderunt. Polono (Vladislav I) nimium favisse perhibetur. Hic enim *valacho patre*, matre vero graeca natus, industria et virtute, supra omnium opinionem suum genus illustravit; parentibus nequaquam obscures editum tradidere. *Pater* namque inter *Valachos*, qui Getarum Dacorumque loca nunc incolunt et a Romanis superfuisse colonis, veluti lingvae similitudo testator, sane creduntur, plurimum apud eam gentem potuise dicitur. Quippe non consilio solum ac longa rerum experientia, sed et opibus et fortuna multum sibi auctoritatis compararat, assiduo bello exercitatus, non plus divitiarum quam nominis e militaribus studiis se se contraxerat. In Corvino vico natus, in Corvinam Romanorum familiam genus rotulit". Etc. cele ce spune Bonfiniu mai departe despre originea grecească a mamei lui Ioan Corvin şi de genealogia ei până sus la împăratul Theodosiu sunt conjecture fără probă. Bonfinius, *Rerum Hungaricarum Decades*, III, Libro IV. Mai spune însă şi Libro IX, că tatăl regelui Matei a fost Ioan Corvin, iar Ioan a fost filiul *valachului Budu*. Ci despre Budu încă se va vorbi.

[XII] „Hic autem rex, cum paterno genere Geta esset, quam gentem ab eorum asperiore cultu, commodiore ad componenda verba, graeca voce *Moroulocos* nostrates nuncupant, se se Corvinum, ut dictum appelavit". *Comment. de temporibus suis*, Libro I, § 2.

[26] Împărat romano-german (1558–1564). La 1548 el era numai locţiitor al fratelui său, împăratul Carol Quintul, pentru teritoriile germane stăpânite de acesta.

[XIII] Repeţim şi noi la locul acesta cel puţin una părticică din acea diplomă a împăratului Ferdinand I, acolo unde vorbeşte despre armele (insignia) arhiepiscopului Nicolae şi anume despre animalul Monoceros, carele după Ferdinand reprezenta *forţa* însoţită de *generozitate*. „Asperrimum

Pentru originea românească a familiei Corvinilor ar mai fi încă şi alte probe care se scot prin argumentaţiune sau raţionament din unele fapte şi evenimente istorice, noi însă credem că faţă cu testimoniile pe câte de numeroase, pe atâta şi tari şi neîmpumnabili, aduse până acilea, orice alte argumentaţiuni sunt de prisos. Trei împăraţi, un rege, un patriarh al Romei şi câţiva istorici contempurani spun şi adeveresc în faţa lumii că Ioan Corvin a fost fiul lui Voicu, al românului Voicu, al lui Voicu chemat din Muntenia în Transilvania şi donat cu cetatea Hunedoara şi cu toate apartenenţele ei pentru meritele sale. În faţa acestor testimonie disparu ca ceara de faţa focului toate fabulele şi minciunile inventate despre naşterea lui Ioan Corvin, dinspre Gaspar Heltai cu toţi copiatorii lui până la Benkö[27], pe care G. Fejér îl numeşte om neruşinat, pentru că a mai repetat şi el minciunile nemţeşti inventate de familia comiţilor Cilly şi culese de pe strate de acelaşi Heltai.

Despre mama lui Ioan Corvin şi a frăţânilor săi încă au curs multe dispute între istorici. Bonfiniu a susţinut că acea femeie fericită care născuse pe Corvini, ar fi fost greacă, care s-ar fi tras din una familie de cele mai de frunte; tot el însă la un alt loc lansând conjuncturile, recurge la tradiţiune, care în acest caz pentru dânsul era foarte scurtă, ca unul care a scris în zilele regelui Matei, şi aşa ţine, că după spusa oamenilor, mama Corvinilor a fost fiica unui român nobil, „nobilis cuiusdam valachi (Boyer) filia)". Scriptorii unguri şi saşi adaugă, că pe acel boier, tată al mamei Corvinilor, l-au chemat Morzsinai, adică Mărgineanu, iar fiica lui s-a numit Elisabeta. Însă c. Ios. Teleki întâmpină şi zice că nici Morzsinai nu este nume românesc, nici numele femeiesc Elisabeta nu ar fi uzitat la români.

Et bonus interdum dormitat Homerus[28]. Aşa i s-a întâmplat comitelui Ios. Teleki încă şi în cazul acesta. Orbit de vanitatea şi de trufia sa naţională, neputându-se împăca de loc cu ideea turburatoare, că de ce să fie Corvinii români încă şi după mamă, uită că scriptorii ungureşti au maghiarizat bărbăteşte mai toate numele proprii şi gentilice câte au trecut prin penele lor, prin urmare şi numele Mărgineanu. Mai departe seriosul c. Teleki aflase cu totul de prisos a întreba măcar pe câţiva preoţi româneşti, care baptiza pe români în religiunea creştină, căci atunci ar fi aflat că sunt mulţime de femei române, pe care le chiamă cu numele biblic evreiesc Elisabet, sau precum se pronunţa la noi românii, Elisaveta, era diminutivul Saveta, Savta, Saftica, Elisa, aşa de ex. doamna Elisabeta Ştirbei, cucoana Saftica G. Sturdza de la Dulceşti şi altele cu miile. Aşadară mama lui Ioan Corvin încă a fost română, iar unguroaică nu a fost în nici un caz, ceea ce nici că susţine nici unul dintre scriptorii contempurani.

---

ferarum, sed etiam generosissimum monocerotem esse aiunt: sic vero sunt omnes propremodum laudatissimarum gentium origines, inter quas *Valachi, gentiles tui*, minime postremas habent, ut quos *ab ipsa rerum domina urba Roma oriundos*, et in una illius Daciae opulentissima parte, cui nunc nomen est Transalpinae, ad arcendas finitimorum hostium in provincias Romanas incursiones collocates esse constant, unde nunc quoque sua lingua *Romani* vocantur.

Generis itaque tui nobilitatem refert monoceros, simul et ingenium; nam quae in fera asperitas est, ea in homine fortitudo vocatur, qua tua ista gens praepollens, fuit multorum praestantissimorum ducum Genitrix, inter quos et *Joannes Hunyades* inclyti Mathiae pater, et illius aetati proximi majores tui potissimum enituisse ferentur". Etc.

[27] Benkő Iosif, literat şi istoric (1740–1814).

[28] „Mai dormitează uneori şi bunul Homer". Se spune astfel pentru greşelile ce se observau în operele lui Homer.

– În ce an s-a născut Ioan Corvin? Anul naşterii lui Ioan Corvin nu se poate defige cu toată certitudinea, şi aşa scriptorii diferă în acest punct, iar până la G. Fejér diferea şi mai mult; acum însă între cele 93 de documente pe care le-a publicat el din zilele lui Ioan Corvin, la nr. 45 se află şi o epistolă lungă a acestuia către papa de la Roma, Nicolae V[29], în care Ioan iarăşi mai ruga pe papa de repetate ori ca să-i stea în ajutor în tot modul, pentru ca să bată pe turci. Acea epistolă păstrată între corespondenţele episcopului contemporan de la Oradea, anume Ioan de Zredna[30], fost secretar al lui Corvin, poartă data din 17 septembrie anul 1448, adică una mie patru sute patruzeci şi opt. În acea epistolă Ioan spune curat: *Eu mă aflu în etate trecut de şaizeci de ani*![XIV]. Aşadară dacă Ioan Corvin se afla pe la anul 1448 trecut de 60 de ani, el trebuia să fie cel puţin de 61 de ani, prin urmare se născuse în an. 1387. Dar G. Fejér, mai combinând încă şi alte împrejurări şi date istorice, susţine că Ioan Corvin fusese născut în an. 1386, adecă cu un an mai înainte. De aceea însă Corvin tot poate zice în 1448 că a trecut de 60 de ani, pentru că nu arată cu cât a trecut peste 60.

Această etate a lui Ioan Corvin, stabilită mai presus de orice dubietate prin chiar epistola sa, urmărea de sine, ca să cadă încă şi prin acest argument diversele fabule inventate despre nativitatea lui. Despre împăratul şi regele Sigismund se ştie că el se născuse în 14 febr. 1362, aşadar Sigismund a fost cu vreo 25 de ani mai mare decât Ioan Corvin. Dar regele Ludovic I, adecă socrul lui Sigismund, murise numai în an. 1383. După aceea urmă bellu civile şi anarhia cea mai fieroasă, aşa încât Sigisimund abia fu în stare să apuce frânele regimului Ungariei în an. 1387, în care an s-a şi încoronat[XV]. Despre venirea regelui Sigismund în Transilvania nu avem nicăieri urme istorice până pe la finele anului 1394, în care an venise în Braşov, unde încheie tratatul ofensiv şi defensiv cu Mircea, precum în acest punct convin toţi istoricii respectivi. Aşadar pe când venise Sigismund în Transilvania şi cunoscuse mai întâi această ţară, Ioan Corvin era cel puţin de şapte ani, prin urmare în nici un caz nu avuse de unde să fie fiul lui Sigismund. În a. 1409 Sigismund face lui Voicu donaţiune cetatea Hunedoara. Istoricii se întreabă, că de unde şi când a cunoscut Sigismund pe ostaşul oficial şi boier românesc Voicu. De unde l-a cunoscut? Din desele bătălii avute cu turcii, care de la 1391 înainte se reînnoia mai în fiecare an, când pe pământul Munteniei şi anume în Banatul Severinului, când în Serbia şi Croaţia până sus la Bosnia. De altiminterea Voicu se afla la oaste şi în lupte cu inamicii patriei mult mai înainte de a veni Sigismund în aceste ţări ca rege al Ungariei. Apoi acum s-a comis şi acea eroare istorică, după care se crezuse că Ioan Corvin ar fi făcut serviciu ostăşesc în oastea episcopului Dimitrie Zagrabia

---

[29] Papă între anii 1447–1455.

[30] Umanist, om politic şi episcop de Oradea (1445–1465) şi arhiepiscop de Strigoniu (1465–1472).

[XIV] „Jam supra sexaginta numeramus annos, quibus pene continuis furiam illam, fatumque bellorum sustulimus, in privatam curam, in private quoque unius gentis arma conversam etc. Gubernator Joannes Corvinus ad Nicolaum V.P.P.". Apud Fejér, *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad* etc., pag. 121–126.

[XV] Vezi despre Sigismund şi în această foaie „Transilvania", 1872, de la nr. 14 înainte.

(Agram)[31] în Croaţia. Nu Ioan, ci tată-său Voicu fusese la episcopul Dimitrie ca un fel de condottiere, după uzul de atunci. Episcopul Dimitrie a stat în scaunul său între anii 1375 şi 1379, pe când Ioan Corvin încă aici nu era pe lume, ci era numai tată-său ca june viguros[XVI]. De altminterea, judecând din spiritul diplomei de donaţiune şi chiar din unele expresiuni ale ei, familia lui Voicu, adică el, cu doi fraţi şi un văr şi cu fiu-său Ioan, era cunoscută mai înainte de Sigismund ca familie de ostaşi, de militari şi ca oameni nobili; de aceea şi ţine diploma, ca cetatea sau fortăreaţa Hunedoara cu apartenenţele sale li se da „titulo novae donationis... jure perpetuo et irrevocabiliter"; căci adică acea familie se aflase şi mai înainte în posesiunea Hunedoarei.

*

Despre locul naşterii lui Ioan Corvin nu se ştie nimic cu certitudine istorică. Că el s-ar fi născut în Transilvania, în o comună rurală anume Corvini sau Corbeni din comitatul Hunedoarei, pe ungureşte Hollos, este simplă conjunctură (gâcitură) ungurească. Las' că în comitatul Hunedoarei, oricât este acela de întins, nu se află nici una comună cu numele Corvini sau Corbeni ori Hollos, dar de ce să nu respectăm cuvintele diplomei din 1409 citate mai sus, şi să ne îndestulăm a presupune că locuinţa părinţilor lui Ioan a fost de regulă Hunedoara, unde li s-au putut naşte atât acest fiu cât şi ceilalţi prunci. De altminteri această împrejurare în cazul de faţă nu este de nu ştiu ce importanţă istorică, putem trece uşor peste ea. Într-aceea istoricul grec şi contempuran Chalkokondilas scrie limpede că Ioan s-a născut în Transilvania la Hunedoara; numai cât grecul scrie cuvântul Hunedoara sau Huniad, aşa precum îl şi pronunţau grecii, căci altminterea nu-l pot pronunţa; aşadar: *din cetatea Hunedoara în Ardeal*, precum traduce şi com. Ios. Teleki, care mai citează încă şi pe un scriptor, anume Cuspinianus[32], care încă afirma, că Ioan s-a născut în Hunedoara.

Ioan Corvin mai avuse un frate cu numele tot Ioan, bărbat care pre cât a fost în viaţă, îşi câştigase alăturea cu frate-su multă laudă şi glorie, precum vom vedea mai la vale. Că Voicu şi Elisaveta avuseră doi fii pe acelaşi nume, de aceasta să nu se mire nimeni, pentru că mai demult era lucru foarte uzitat ca părinţii să aibe câte doi prunci omonimi, iar când îi striga, îi distingea prin diminutive, sau prin vreo calitate oarecare; aşa ştim bine că de ex. din Ioan se face la noi la daco-români Iuon, Iuonel, Iuonaş, Iuonică, Onu, Nicu, iar mai de mult se făcea şi Iancu şi Iangu şi Ianu, cam pe greceşte, de unde vine că unii scriptori numesc pe Ioan Corvin Iancus, Iangus, încă şi Janus şi János, pe ungureşte. De altminterea şi c. Ios. Teleki produce mai multe exemple, unde familii din cele mai de frunte avea câte doi pe acelaşi nume. Ladislau vodă al Transilvaniei avuse doi fii, tot Ladislau, 1313. Ştefan Vodă avuse doi fii Nicolae 1399. Din familia Bethlen au fost doi fraţi

---

[31] de Zagreb.

[XVI] G. Fejér, cartea citată, pag. 303, punctul 6.

[32] Cuspinianus, alias Spiesshammer Johann (1473–1529), diplomat şi învăţat german, a trăit câţiva ani în Ungaria.

Grigorie[33]. Podiebrad, regele Boemiei, avuse doi fii Henric. Frideric, marchionul de Brandenburg, avuse doi fii tot Frideric etc. etc.[XVII].

Ioan Corvin avuse şi surori, şi încă pe cât ne permit unele documente ca să combinăm, atât surori bune, adică din aceiaşi părinţi, sau cum se zice cu termenul latinesc juridic *sorores germanae*, apoi şi surori vitrege, şi anume de la aceeaşi mamă, care se măritase a doua oară, adică cu termenul juridic *surore uterinae*, din acelaşi pântece. Una din surorile bune ale lui Ioan Corvin a fost Marina, măritată după boierul de frunte Manoilă sau Emanoil (nu Manzilla) de la Argeş, fiu al lui Dan Vodă. Aceasta fusese mama bună (lat. *ava*) a mitropolitului primat Nicolae de la Strigon, precum poţi vedea din istoria scrisă de acesta, din care dn. Cipariu reproduse interesantele excerpe în *Arhiva* nr. XXVI de la 1870[34].

Scriptorii mai vorbesc despre o altă soră a lui Ioan Corvin, care a fost mama banului Ioan Secula[35] şi a priorului de la Vrana (în Slavonia), anume Toma Secula, precum le zicea românii şi serbii, precum observase şi istoricul Istvánfy[36]; Zekel, Székel, cum scriau ungurii. Numele acestei surori nu se află nicăieri. Unii cred că tot această soră ar fi fost aceea pe care Ioan era să o mărite (dar ca văduvă?) după faimosul boem Giskra[37], cu care Corvin avuse atâtea bătălii şi cu care era să încheie pace, confirmând-o şi prin acea căsătorie, din care însă nu s-a ales nimic.

Cu totul pozitivă este ştirea despre o a treia soră a lui Ioan Corvin, anume Clara, aceasta însă era sora vitregă, numai din mamă, sau cum se numeşte ea în diploma de donaţiune dată de regele Ladislau postum în a. 1456, „sororem suam uterinam, sorori suae uterinae". Acea soră Clara fusese măritată după Pancraţiu (Pongracz) de la Dengeleagu[38], iară pe când i se făcu donaţiunea, ea era văduvă, rămasă cu trei feciori al săi, anume Ladislau, Ioan şi Andrei[XVIII].

Familia Corvinilor mai avuse şi alţi consângeni, anume în o familie tot românească din comuna Cincisiu, în comitatul Hunedoarei, district. Haţeg, care anume în limba ungurească s-a prefăcut în Chonok, Chionok, Csonok, mai târziu Csolnok şi de aici derivatul Chonokos, Csolnakos, Ioan Corvin în calitatea sa de guvernator al Ungariei făcând acelei familii de la Cinciş o donaţiune frumoasă pentru meritele ostăşeşti ale membrilor ei de sex bărbătesc, în diploma sa dată de la cetatea Timişoara în ziua de Înălţarea Domnului a.1447 îi arăta cu numele lor aşa: Nobilii Dan, fii ai repausatului Iaroslav de la Cinciş, apoi Voicu şi Petru Sorbe şi Ioan fii ai numitului Iarislau.

---

[33] Ladislau Kan, voievod al Transilvaniei (1295–1325) şi Ştefan I, domn al Moldovei. Familia Bethlen a fost foarte numeroasă şi ramificată, astfel că nu putem identifica în mod sigur pe cei doi Grigore la care s-a gândit G. Bariţiu.

[XVII] Teleki, *Hunyadiak kora*, tom. I, pag. 49 poţi afla şi mai multe exemple de acestea.

[34] Această înrudire nu este confirmată de critica istorică modernă.

[35] Un nobil, Ioan Székely, a fost într-adevăr căsătorit cu o soră a lui Ioan de Hunedoara, deci n-a fost fiul ei, cum nici acel Toma Székely, menţionat în text.

[36] Istvánffy Nicolae, cronicar maghiar (1535–1615).

[37] Recte Jan Jiskra, comandant militar din părţile Cehiei şi Slovaciei, adversar al lui Ioan de Hunedoara.

[38] Dindeleag, Dindileag, azi Dindeşti, lângă Carei.

[XVIII] Această memorabilă diplomaă de donaţiune aflată în archivul ţării cel de la Cluj-Mănăştur, nu a fost cunoscută până nu fu publicată de către c. Iosif Teleki în tom. X, pag. 495. Cu această diplomă, i se da lui Ioan, sororei sale vitrege Clara şi celor trei fii ai ei *titulo novae donationis* cetăţuia Lita în comit. Cluj, cu alte 14 comune şi adecă Savadisla (Szt. Lászlo), Feneşel, Hăşdate, Săcel, Filea de Sus, Filea de Jos, Agriş, St. Crai etc.

În anul următor 1448 Ioan Corvin emite de la Caransebeş un decret de protecţie în favoarea aceleiaşi familii de la Cinciş, în contra mai multor împilatori. Astădată guvernatorul I. Corvin spune că a mers la el Voicu de la Cinciş[39], pe care-l numeşte „frate al său împărţitor", „frater condivisionalis", adică cu care cineva împarte, de ex. lucruri de ereditate. Acel Voicu venise la Ioan Corvin în numele său şi în al fiilor săi, anume Ladislau (Vladu) şi Sandrin, cum şi în numele lui Dan, fiu al lui Iarislau[XIX].

Ambele aceste documente traduse şi de G. Şincai din partea II a *Cronicii* sale (p. 13 et 17), publicate de alţii după original, sunt recunoscute în tot respectul de autentice; totuşi ele ne lasă în mare dubietate despre natura consângenţii în care se aflase familia Corvinilor cu familia Cincişenilor. Nu cumva Elisaveta, mama Corvinilor, rămasă văduvă de primul său bărbat Voicu, s-a măritat după un Cincişian? Care să fie adevăratul înţeles al barbarismului latinesc „condivisionalis" în decretul din 1448 al lui Ioan Corvin? Aceste întrebări rămân deschise pentru scrutători; noi avem a face aici numai cu date cât se poate de positive.

Soţia de căsătorie al lui I. Corvin a fost Elisaveta Sălăgeanu (pe ungureşte Szilágyi), cu care avu pe cei doi fii geniali, Ladislau şi Matei. Anul acestei căsătorii încă nu se poate şti pozitiv; este însă prea bine cunoscut funestul eveniment când adecă s-a tăiat capul lui Ladislau în a. 1457. În acel an, Ladislau era june frumos de 24 de ani, prin urmare părinţii lor erau căsătoriţi circa pe la a. 1430. Prin soţia sa şi prin măritarea surorilor sale tot după oameni de poziţie înaltă, Ioan Corvin veni în cuscria şi cumnăţia cu mai multe familii din cele mai de frunte în Transilvania şi Muntenia, în Serbia şi Ungaria, precum s-a văzut şi până aci. Se ştie mai departe că renumitul bărbat Mihail Sălăgeanu alias Szilágyi, care se pusese cu pieptul ca nepotu-său Matei să fie ales de rege, a fost unchi după mamă al Corvinilor. În un document rămas de la a. 1448 Ioan Corvin numeşte pe comitele George Marnavici[40] de la Nissa în Bulgaria, consângen al său preaiubit. Dar şi pe fostul său coleg în voievodat Nicolae de la Uilac (Satu-Nou) îl numeşte Ioan Corvin într-un act de la 1443 frate prea iubit. Se pare însă că aceştia din urmă erau numai fraţi, precum le zicem noi, de cruce, mai mult manifestarea sentimentelor amicale, care se mai văd şi în zilele noastre ici-colea ca de raritate. Faţă cu inamicii săi, precum fusese îngâmfatul palatin Ladislau Giara, perfidul comite Ulric de Cilli, cu George domnul Serbiei şi cu Ştefan Tomaşevici, domnul Bosniei, cu boemul Ioan Giskra şi cu Pancraţiu de la Sacolţia[41], Ioan Corvin a cercat împăciuire şi relativă confederaţiune, parte prin dispensarea celor doi fii ai săi cu fiicele, bunăoară a lui Gara şi a lui Cilli, parte prin alte mijloace, cum donaţiuni, jurăminte ş.a., deşi toate acestea nu mult îi folosiră, ci i-au folosit virtuţile proprii, prundenţa însoţită de un curaj cu totul extraordinar, mai ales în acele timpuri de corupţiune barbară, când la cei mai mulţi magnaţi ai ţării le plăcea să-şi petreacă în beţii, în certe şi bătălii reciproce şi pe la femei.

---

[39] Ioan de Hunedoara avusese numeroase înrudiri cu familii de cnezi români, printre care şi cu cele din Cinciş.

[XIX] Ambele aceste documente ieşite în favoarea acelei familii româneşti de la Cinciş s-au mai publicat şi de către alţii, se văd şi la G. Şincai în tom. II, pag. 13 et 17 în traducţiune, vor urma însă şi în colecţiunea noastră.

[40] „Consângean" e un titlu de politeţe. Nu a însemnat înrudire de sânge. A se vedea mai jos şi cazul lui Nicolae Ujláki.

[41] Ladislau Garai, mare nobil, palatin al Ungariei. George este George Brancovici, despotul Serbiei. Ştefan Tomas sau Tomaşevici, rege al Bosniei până la cucerirea ei de către otomani (1463). Pancraţiu de la Sacolţia, probabil Pancraţiu de Szent Miklós, unul din numeroasele sate cu acest nume.

După ce compuserăm arborele genealogic al familiei Corviniene, pe cât ne permiseră documentele care au văzut până aici lumina, oricine poate vedea, fie şi numai din aceste însemnări istorice destul de contrase şi prescurtate, că toţi scriptorii câţi s-au încercat a deduce originea Corvinilor de aiurea, de la altă naţiune, au pierdut timpul în deşert, precum l-au pierdut şi aceia, care dacă nu-i putură nega originea românească, încai susţinură orbeşte că Corvinii s-ar fi tras din o familie prea obscură, într-atât cât anume Ioan Corvin ca junior ar fi servit mai întâi la un turc, anume Ali, de unde apoi ar fi trecut în serviciul domnului Serviei. De altminteri, amestecarea de fabule goale între faptele istorice de cea mai mare importanţă nu este nici un lucru rar; însă de aceea e critica, pentru ca să aleagă adevărul din fabule şi minciuni. Într-aceea ce lucru mare ar mai fi dacă Corvineştii ar fi ieşit tocmai şi din opinci, adică din poporul ţăran. Şi adică la început au fost mai bune acele cete semisălbatice, care şedeau în corturi, beau lapte de cal şi rodea la carne vie? Şi câţi oameni noi nu am văzut înălţându-se până la cele mai mari graduri ale societăţilor omeneşti, fie şi numai în secolul nostru. Cine au fost Napoleonizii, cine Murat şi Bernadotte, acel rege napolitan, cesta rege al Scandinaviei? Şi cine este Thiers, fiul unui simplu profesionist de la Marsilia? Dar ce faci vanităţii, invidiei şi ranchiunei omeneşti şi mai ales celei aristocratice şi celei naţionale! În deşert vei răspunde la mulţi din ei ca Cicerone; *Meum genus a me incipit, tuum in te desinit*, adică cum am zice: lauda şi gloria cea adevărată a familiilor noastre se începe de la noi, iar a voastră a încetat chiar cu voi. Ioan Corvin încă răspundea inamicilor săi tot în sensul acesta, precum adevereau unii cronicari.

După acestea credem că e timpul ca să trecem la descrierea vieţii şi a faptelor lui Ioan Corvin, în proporţiunile în care ne permite spaţiul foliei noastre.

II. Continuare, evenimente diverse. Despre anii pruncieі şi ai primei junii a lui Ioan Corvin nu se ştie mai mult decât aceea ce conţine diploma cea memorabilă, cu care Ioan Corvin fu onorat la bătrâneţele sale de către tânărul rege Ladislau Postum, adică cel născut după moartea tatălui său. Acea diplomă ce purta data din Praga, a treia zi de Rusalii 1454 şi se întinde la Fejér pe 14 pagini, conţine şi un fel de biografie a lui Ioan Corvin, în care se zice între altele, că el ca tânăr avuse purtări foarte lăudabile, că era pre cât serios şi cu gravitate, pre atât şi matur de minte, mai încolo că ceea ce alţii câştigau numai prin protecţiune, favoare şi cu titlul nobilităţii lor, lui Ioan Corvin îi venea după vărsare de multe sudori, prin virtute, minte deşteaptă şi fatige de zi şi noapte (*eo sudoribus, virtute, ingenio et vigiliis suis ascenderet*). Anii juniei îi petrecuse Ioan Corvin iarăşi foarte bine, exercitându-şi corpul la lucru, la fatige milităreşti, prin care arunca fundamentele la faptele cele mari şi glorioase, ca şi prin moralitatea şi purtarea sa cea nobilă (*ingenuis moribus*). Aceste purtări eminente ale junelui Ioan au îndemnat pe regele

Sigismund ca nu numai să-l înainteze la rang de ofiţer în armata sa, ci l-a luat şi între adjutanţii săi; iară fiindcă fidelitatea şi devotamentul său au plăcut foarte mult regelui Sigismund, aşa a urmat că succesiv a fost admis şi în conciliul regelui, care după aceea trebui să-l însoţească pretutindeni, atât în expediţii bellice, cât şi anume în călătoriile ce avuse a face Sigismund cu scop de a câştiga coroana imperială. Adesea Ioan îşi aruncase viaţa în pericol pentru regele său.

Din aceste cuvinte ale sus-citatei diplome se vede, că Ioan Corvin urmase tatălui său Voicu în calitate de „miles aulae regiae la Sigismundu". Cu toate acestea, mai sunt şi alte urme de documente, din care încheiem, că Ioan Corvin, ca recrut, cadet sau iuncăr, sergent, subofiţer şi ofiţer subaltern, sau cum se mai zice în limba modernă, nu servise mai întâi în armata regelui Sigismund, ci parte acasă, în patria sa România, parte în vecina Serbia în contra turcilor, cu care învăţase a trata şi a se bate de minune. În unul din bellurile turceşti îl va fi cunoscut regele Sigismund mai de aproape, după care apoi ajunse şi Ioan, cum am zice pe calea tatălui său, la curtea regească, bunăoară cum ajunse în zilele noastre Fr. Nopcea pe calea unchiului său, care până la bătrâneţi grele fusese în Viena cancelar al Transilvaniei şi bine văzut la Curtea imperială, sau cum ajunse Traian Doda în statul major fără pic de protecţiune, până ce se făcu general, sau cum fuseseră generalii Papilla, Calliani şi alţi români.

După scriptorul L. Chalcocondilas, Ioan Corvin şi-ar fi început cariera sa militară în Serbia la curtea domnului acelei ţări. Acolo cu ocaziunea unei vânători mari au dat peste un lup foarte mare; iar fiindcă domnul (cneazul, despotul) Serbiei descoperi dorinţa sa către ofiţerii săi că i-ar plăcea foarte ca să aibă pielea acelui lup, junele ofiţer Ioan Corvin, luând pe lup la goană, alergă după el peste văi şi peste dealuri şi nu se lăsă până nu-l ucise, iar pielea lupului o făcu prezentă despotului. Atunci acesta cuprins de mirare pentru extraordinara perseverenţă şi bărbăţie a lui Ioan, a zis către cei dimprejurul său: Din acest june valoros are să se aleagă om de renume mare.

De aici încolo chiar şi scriptorii contemporani diferă şi îşi contrazic foarte mult asupra locului şi timpului în care va fi servit Ioan Corvin până pe la a. 1410, adică până la etate circa de 23–24 de ani, iar aceste contraziceri nu le putură dezlega nici Fejér şi aici Ios. Teleki. Tot ce mai ştie acest din urmă să ne spună din acei ani despre Corvinul nostru sunt unele citate din memorialele franceşti ale lui Commines[42], în care acesta numeşte pe Corvin de repetate ori „cavalerul alb" şi „vigurosul cavaler alb de la Valahia, le chevalier blanc de la Vallaquie".

La episcopul din Zagreb (Agram) Ioan Corvin nu a servit niciodată, ci numai tatăl său, precum s-a observat şi mai sus.

Unii scriptori numesc, care pe Ujlaki, care pe Csaki şi pe Csanádi, sub a căror comanda ar fi servit fraţii Ioan Corvin. Dispută deşartă. Junii Corvini, ca oricare alţi soldaţi juni, au servit sub mai mulţi căpitani şi comandanţi, pe care i-ar şti cineva numai când ar avea de înaintea sa o biografie scrisă foarte minuţios sau registrele de atunci ale armatei. Noi să lăsăm şi aci conjuncturile disperate şi să trecem iarăşi la date pozitive.

---

[42] Renumit cronicar şi istoric francez (1447–1511).

Din sus-citata diplomă a lui Ladislau Posthum aflăm în mod pozitiv că, între anii 1410 şi 1430, adică vreo douăzeci de ani Ioan Corvin a fost în armata şi la curtea regelui Sigismund, l-a însoţit pe acesta la Frankfurt[43] cu ocasiunea încoronării, a participat la bellul religios şi de succesiune în Boemia, ca şi la cele turceşti, în care totdeauna s-a distins ca cel mai curajos din mai multe mii, şi mai adesea cu pericolul vieţii. În an. 1431 Ioan Corvin a însoţit pe împăratul Sigismund la Mediolan (Milano) în Italia, unde avea să suscepă coroana de fier a Lombardiei. Cu acea ocaziune Ioan Corvin rămase pe doi ani în serviciul ducelui de Mediolan, în scopul cum voiesc a şti unii scriptori, ca să cunoască mai de aproape arta militară, aşa precum era ea exercitată şi practicată în Italia şi peste tot în Europa Meridională.

În an. 1433 Ioan Corvin s-a reîntors de la Italia şi se pare că pe atunci Sigismund l-a trimis la Serbia cu scopul de a sta domnului Serbiei în ajutor contra turcilor; cel puţin aşa reiese din ştirea păstrată de Chalcocondilas. În a. 1437 s-a întâmplat o bătălie înfricoşată în Serbia între turci şi între oastea lui Sigismund compusă din unguri, serbi-croaţi şi români. Atunci turcii au fost bătuţi foarte crunt, patru comandanţi ai lor încă au căzut în captivitate şi au fost duşi la Praga, unde petrecea Sigismund înfrânt de morbul de bătrâneţe. Aici însă nu se ştie curat dacă în acea bătăile a fost Ioan Corvin supracomandant sau Pancraţiu (Pongratz).

Ioan Corvin de la 1437 înainte. Împăratul şi regele Sigismund a lăsat la moartea sa un adevărat haos, o confuzie din cele mai periculoase în tot cuprinsul Panoniei şi al Daciei, ca şi în Boemia şi în Croaţia, Serbia, Bulgaria. Revoluţiune în Transilvania, anarhia generală în Ungaria, turcii în tot momentul paraţi[44] a trece peste Danubiu în Muntenia, Banat, Transilvania, Boemia sbiciulată[45] prin agitaţiunile religioase şi de succesiune la tron, tezaurul regesc cu totul deşert. Aceasta fu ereditatea la care succese ginere-său regele Albert şi fiica sa Elisaveta, soţia acestuia. La confuzia aceasta se mai adaose blestemăţia văduvei împărătese şi regine, Barbara născută Cilly, care nu voia să ştie de succesiunea ginerelui său şi a fiicei sale la tron, ci lucru nemaiauzit, ea care acum era în etate de 48 de ani, îşi formase partida cu care agita ca să fie chemat la tron Vladislau de la Polonia, un copilandru numai de 12 ani, cu care însă ea, cotoroanţa aproape de cincizeci de ani, cerea ca să fie cununată! Sigismund însă, aflându-se pe patul durerilor, luase cel puţin atât măsură că, cu câteva zile înainte de moartea sa chemase la sineşi un număr oarecare de arhierei şi magnaţi, ungureni şi boemi, cărora le recomandă în cuvinte duioase şi cum am zice cu limbă de moarte pe fiica sa şi pe ginerele său, iar pe soţia sa Barbara o aruncă în prinsoare, pentru că din întâmplare apucase a-i descoperi planurile ei. În fine, Sigismund muri în 9 dec. 1437.

Albert fu încoronat de rege al Ungariei în 1 ianuarie 1438 împreună cu soţia sa Elisaveta. După aceasta însă nu trecu mult şi se aprinse un nou bellu civil în Boemia, unde una din partide nu voia să ştie nimic de rege şi îşi căuta alt rege. Soacră-sa, deşi o păţise, tot nu se aşeza, ci lucra cu adevărată cerbicie ca să câştige de bărbat şi rege pe băiatul Vladislau. Din acea cauză ginere-său îi confiscă mai multe cetăţi şi domenii, dându-le pe toate soţiei sale Elisaveta[XX].

---

[43] Pe timpul acela încoronările regilor şi împăraţilor germani aveau loc la Frankfurt.

[44] Pregătiţi.

[45] Sfâşiată.

Pe când Albert avea să lupte în dreapta şi în stânga în contra pretendenţilor, el alegea germanii de împărat[46], şi aşa mai ocupându-se şi în acea parte, ţările de la Danubiu şi Carpaţi rămân supuse la neîncetate invaziuni turceşti. În fine iată că în vara din anul 1438 turcii străbătură sub comanda lui Ali paşa, fiul faimosului Evrenos[47], până în Transilvania. Desideriu de Loşonţiu[48], voievodul de atunci al ţării, voi să ia măsuri spre a respinge pe turci şi a-i scoate din ţară. Toate în deşert. Partea cea mai mare a nobililor nu voi să iasă contra turcilor, ci ei rămaseră pe la casele lor, de frică ca nu cumva în absenţa dânşilor poporul să se răscoale din nou pentru libertatea sa. Dar şi poporul amărât până la suflet din cauza barbarei maltratări şi a tuturor aristocraţilor boiereşti, văietându-se speriat de drepturile sale în ţara sa, mai bine s-a retras în codru cu familiile şi cu vitele şi a lăsat pe nobili ca să se apere de turci în societate cu saşii privilegiaţi şi cu secuii. Urmarea fu că turcii au intrat pe la Poarta de Fier şi străbătând înainte, tot arzând şi spoliind, au ocupat şi cetatea Sebeş, au cercat opt zile să spargă şi cetatea de atunci a Sibiului, dar neplăcându-le a pierde mai mult timp sub dânsa, au înaintat la Mediaş şi la Sighişoara, pe care le-au spart, iar de aci au ieşit tocmai la Braşov, unde încă au ars suburbiile, apoi după ce petrecuseră în această ţară patruzeci şi cinci de zile, au ieşit din ea cu mulţime de prăzi şi cu şaptezeci de mii de locuitori duşi în captivitate[XXI]. Cu acea ocaziune saşii au suferit mai rău din partea turcilor. Adevărată Nemesis, pentru că ei în acelaşi timp ajutaseră pe oligarhie întru călcarea drepturilor poporului; ei îngrădiţi bine cu instituţiuni democratice, avuseră întru nimic a se confedera cu oligarhia în contra democraţiei şi aşa conlucra foarte mult la debilitarea puterilor ţării, la destrămarea şi umilirea ei.

*

Unii scriptori voiesc a şti că în an. 1438, Vlad II[49], domnul Munteniei, ar fi condus pe turci în Transilvania şi încă în urmarea unei promisiuni ce făcuse dânsul lui Murad, sultanul de atunci, însă acest episod din istoria acelor ani mai este încă atât de confuz, încât va fi foarte bine ca să fim cu rezervă mare în dejudecarea datelor istorice din acele timpuri; pentru că tot acei istorici adaugă că sultanul, nefiind îndestulat cu rezultatele invaziei din Transilvania, s-a mâniat rău pe Vlad şi, apucându-l la sine, îl aruncase în prinsoare, de unde nu l-au lăsat până ce nu le-a dat ostateci pe doi fii ai săi. Hammer zice că atât Georgie Brancovici, despotul Serbiei, cât şi Vlad II Dracula luaseră poruncă de la sultan ca să însoţească pe Ali (nu pe Mezet, cum zic unii) în Transilvania. Mai bine ar fi dacă scriptorii maghiari şi saşi ar recunoaşte şi mărturisi, precum şi fac unii mai cu conştiinţă, că ungurii, că

[XX] Vezi documentele respective la Ios. Teleki, tom. X.

[46] Căuta să despartă.

[47] Şef militar otoman în Peninsula Balcanică.

[48] Voievod al Transilvaniei (1438–1440).

[XXI] Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osman. Reiches*, tom. I, cartea 10.

[49] Vlad Dracul, 1436–1442, 1443–1447.

Ungaria peste tot şi anume aristocraţia cea mare nu numai că nu îngrijea întru nimic de apărarea statului în contra turcilor, dar încă îşi bătea joc de regele, când acesta le cerea ca să iasă la oaste cu banderiele lor peste fruntariile ţării. Peste fruntarie nu ieşim, ieşi Maiestatea ta, că de aceea eşti rege, răspundea oligarhii îngâmfaţi, dar poltroni. Chiar în urmarea acestei invaziuni Desideriu Vodă[XXII] al ţării, ruşinat şi amărât de batjocura ce păţise, mijloci confiscarea averilor de la câţiva aristocraţi, care în loc să iasă în contra turcilor, au şters-o la sănătoasa, ascunzâdu-se cine ştie pe unde, în fundul ţării.

Între aceste împrejurări, văzând regele Albert cumplitul pericol ce ameninţa lui şi statului din partea turcilor, a căutat ca să afle pe bărbaţii cei mai devotaţi, cei mai prudenţi, mai energici, mai eroici, spre a-i denumi de comandanţi şi totodată administratori ai ţinuturilor expuse la invaziunile turceşti. Acei bărbaţi au fost ambii fraţi Ioan Corvin, fii ai valahului Voicu, adică pe româneşte ai românului Lupu de la Hunedoara. Aşa Albert denumi pe fraţii Ioan Corvin de bani în Banatul Severinului prin diploma sa din a. 1439. A şi fost necesitate imperativă ca să se ia măsuri prompte şi decisive în contra osmanilor. Sultanul adică iritat de Isac-bei, precum spune şi Hammer, atât în contra domnului Munteniei, cât şi în contra lui George Brancovici, domnul Serbiei, au început iarăşi a concentra trupe asupra lor. George, văzând marele pericol, speriat şi până atunci de parte mare a ţării sale, adună şi el oaste şi victualii în cetatea Semendria, iar apărarea lui o concrede fiului său celui mai mare, anume Grigore, şi apoi el cu al doilea fiu al său Lazăr şi cu avuţia foarte mare se retrage în Ungaria, unde poseda câteva domenii, la care a mai adaus şi regele Albert donaţiunea ce-i făcu dându-i cetăţuia Siria (Világos) cu apartenenţele sale. În acelaşi timp fraţii Ioan Corvin, ca generali şi acum bani ai Severinului, au adunat câtă oaste numai au putut, au simţit însă necesitatea de a cere succurs şi de la unguri. Însă regele Albert era dus din Ungaria, iar consilierii săi de la Buda tăndălea zilele şi lunile fără nici un folos. Aşa Corvinii respingeau invaziunile numai cu românii şi cu serbii de primprejur. În fine, Albert vine la Buda, în mai 1439, conchiemă dieta, încheie cu oligarhia un fel de conversiune despre succesiunea la tron şi confirmă nenumăratele privilegii ale aristocraţiei[XXIII]; iar apoi se iau măsuri de insurecţie[50], însă numai pentru cazul dacă turcii s-ar apropia în adevăr de hotarele Ungariei. Se vede că acei oameni pe atunci încă tot nu pricepeau nici atâta, că cel care şede în Buda nu poate să doarmă în linişte de frica unui inamic viguros care domina în Belgradul sârbesc şi acum îi zicea ei *Alba graeca*. De aci încolo chiar şi regele Albert, de altminteri om blând, cu merite şi drept, dar lipsit de energie, purta cea mai mare grijă ca să încarce pe soţia sa Elisaveta cu mulţime de avuţii, donându-i aşa zicând ţinuturi întregi, fortăreţe, cetăţi şi alte venituri.

Abia se închise dieta ungurească în Buda şi membrii ei abia ajunseră pe la casele lor, pe când a şi venit ştirea că sultanul Murad ar fi trecut cu 130 mii de ostaşi râul Morava în Serbia şi ar fi împresurat cetatea Semendria sau Spenderovia,

---

[XXII] Desideriu, nu Dionisiu. Dezsö şi Dénes în ungureşte sunt două nume diferite.
[XXIII] Ios. Teleki, tom. I, pag. 126.
[50] Ridicare generală la oaste.

Senderovia ori Smedrovar, precum o numesc scriptorii greci și latini, iar ungurii Szendrö. Grigore Brancovici, fiu al lui George, apăra cetatea în contra turcilor cu mare devotament și bărbăție, sperând pe fiecare zi ca tată-său, carele mersese la regele Albert, îi va veni în ajutor cu oastea ungurească. Dar oastea ungurilor se aduna foarte încet și cu mare greutate. Nobilimea cea mai numeroasă, însă asuprită și împilată, voia să arunce toată greutatea și pericolele acelui bellu turcesc numai pe magnați, pe aristocrații cei avuți și potenți, care aveau de unde plăti soldați; magnații iarăși așteptau și pretindeau ca regele Albert și George Brancovici să adune numai ei oaste și să o scoată în contra turcilor[XXIV]. În aceleași zile iată că în Boemia iarăși se încinse bellu civil și religios. Așa Albert nu putea spera nici de acolo vreun ajutor. Peste acestea el, în calitatea sa de împărat, mai avea să se amestece chiar fără voia sa încă și în certele contra papilor și ale consiliului de la Basilia. Din Germania încă nu putea aștepta aici un ajutor, pentru că acea țară pe atunci încă era sfâșiată în partite nenumărate, locuitorii înnebuniți cu totul prin certele religioase, iar de puterea turcilor nu avea deloc idee.

În fine, totuși Albert veni abia în iulie 1439 împreună cu soția sa de la Buda spre râul Tisa, unde se aduna oastea; acolo însă află toate lucrurile în dezordine înfricoșată, cum și lipsa mare de spirit militar. Cum era el să iasă cu asemenea oaste nedisciplinată și rău aprovizionată în contra turcilor? În 29 iulie regele și regina veniseră la Segedin, unde au stat aproape două săptămâni, iar de acolo au trecut pe la Cabal și Salacamen la Titel[51], unde se afla pe la începutul lunii septembrie. De la locul acesta regele Albert constrânse pe tiranul episcop George Lépes din Transilvania prin un decret ca să nu mai cuteze a se opune la migrațiunea liberă a țăranilor. Albert adică vedea bine că nu era timpul de a irita și înverșuna pe popor încă și mai tare decât fusese el înverșunat și amărât până atunci; episcopul însă nu vedea și-și făcea de cap, precum se va cunoaște mai la vale.

Așadar, Semendria nu dobândi ajutor de la unguri nici până în septembrie. La răul acesta se mai adause și altă blestemăție mare, că Irina Cantacusino, soția lui George Brancovici, greacă avară și rapace, în loc de a conserva victualile pentru apărătorii acelei cetăți, le vindea pe bani scumpi la locuitorii cei mai avuți. Urmarea fu că ostașii în ultima disperațiune cerca să-și stâmpere foamea cu obiecte de cele mai scârnave, iară unii începuseră să-și roadă și carnea de pe mâini. Între acele împrejurări adevărat funeste Grigore Brancovici se văzu necesitat a capitula sub condițiune ca defensorilor acelei cetăți să nu li se întâmple nici un rău. Unii scriptori însă voiesc a ști că Murad, sub pretext că doi fii ai lui Grigore, adică Grigore și Ștefan, stau în corespondență secretă cu tatăl său, le-a scos ochii și apoi i-a trimis în exil în Asia[XXV]. Însemnăm că acești fii ai lui George erau cumnați cu Murad, căruia George-i dăduse pe fiica sa Maria de soție, sau mai drept, în sens christian, de concubină, precum au fost introdus grecii bizantini mai de înainte uzul, spurcat și umilitor, de a-și da din fiicele, surorile și nepoatele lor când pe una când pe alta în haremul sultanilor și al pașilor, pentru ca, cu acest mod, să cumpere

---

[XXIV] Ios. Teleki, *Hunyadiak kora*, tom. I, încă recunoaște acest adevăr fără pic de rezervă.

[51] Localități prin actuala Voivodina, la nord de Belgrad.

[XXV] Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, tom. I, cartea 13.

pacea efemeră şi umbra de independenţă de joi până mai apoi. Până la atâta degradaseră grecii bizantini religiunea şi demnitatea familiilor celor mai de frunte. Pe greci îl imitară bulgarii şi serbii spre pierirea lor.

După ce regele Albert recepu[52] tristul nunţiu despre căderea Semendriei, stete cu oastea sa în districtul Titel. Acea oaste adică abia era în număr de douăzeci şi patru de mii. Toţi scriptorii contempurani spun despre Albert că era un bărbat pe cât de blând şi omenos, pe atâta şi curajos în caz de pericol. Atunci însă el trebui să vadă că numai cu oaste de 24 mii nu are ce căuta în contra unei puteri turceşti, care era de patru sau şi de cinci ori mai numeroasă decât a lui. Cu toate acestea bătălii mai mici nu s-au putut evita, pentru că acum turcii începuseră a trece şi peste Danubiu în cete, străbătând înainte pe teritoriul Ungariei proprie. Se pare însă că sultanul Murad pe atunci încă nu aflase cu cale a cerca de-a dreptul subjugarea Ungariei; aşa el de la Semendria se întoarse iute spre cetatea Novobrdo, bogată de metale, apoi ocupând-o lovi drept în Bosnia, unde obliga pe regele Tvrtko la tribut anual de 25 de mii galbini. După aceasta Murad mai subjugă câteva districte din Serbia şi se reîntoarse la Adrianopole.

Pe când turcii subjugau şi împilau bărbăteşte jur împrejur, ungurii se certau în castrele lor, iar alţii strigau în contra regelui, că ce-i mai ţine pe acea căldură mare în castre, să-i lase pe la casele lor, că iacă turcii s-au depărtat, nu mai vin spre Ungaria, iar într-aceea se încinsese şi dizenteria (anima cea rea) între trupe, era şi mare lipsă de victualii. Câţiva magnaţi dezertară din castre. Exemplul acelora infecta spiritele. În aceleaşi momente, se lăţise şi faima că vin turcii. Se naşte şi o revoltă aşa de periculoasă, încât unii soldaţi cutezară a intra încă şi în localul unde dormea regina[XXVI]. Deodată se aude strigăt spăimântătoriu unguresc: A farkas, a farkas! ca şi cum ai striga româneşte: Iacă lupul, iacă lupul. Acest strigăt „a farkas, a farkas" era la maghiari un semnal tradiţional, de a fugi de dinaintea inamicilor care încotro, cu limba scoasă, cu capul rupt. Acel semnal de spaimă le rămăsese maghiarilor ca din tradiţiune, din zilele regelui Coloman (an.1095–1114), de când luaseră o bătaie înfricoşată în Rusia de la cumanii comandaţi de unul Monock, care prezisese la ai săi victoria din urletul lupilor. Se vede că cu acea ocaziune cumanii, tăind bărbăteşte la unguri, le striga mereu: Vă mănâncă lupii[XXVII]. Toată oastea ungurească s-a răspândit ca fărina orbului, rămânând numai o trupă mică de 6000 (şase mii) împrejurul regelui cu câţiva fruntaşi al ţării, care nici chiar faţă cu acea revoltă şi cu acea frică panică[XXVIII] ungurească nu-şi pierduseră curajul, avuseră şi ambiţia nobilă de a defende persoana regelui şi a reginei cu orice preţ. Între acei bărbaţi bravi şi curajoşi se numără la locul întâi Mihail Ország, maghiar, Ştefan de Rozgony, slovac, şi cei doi fraţi Ioan Corvin de Hunedoara. Se vede că aceşti doi fraţi au făcut regelui şi reginei încă şi cu acea ocaziune mari servicii, precum le făcuseră şi mai înainte, ceea ce se cunoaşte din unele diplome de donaţiune, prin care li se dau comunele rurale Madaras, Tawankoth, Zabatka, Halas, Chewzapa, opidul Morsina (Marginea) şi districtul regesc Ikus[XXIX].

---

[52] Primi.

[XXVI] „Extinde cum essent hostes in propinquo, difugerunt Hungari, Albertumque regem cum paucis dimiserunt qui vix evasit. Tanta inordinatio ibi fuit, ut etiam ad lectum regine jacentis Hungari irent". Fejér, *Codex diplom.*, II, pag. 853 etc.

[XXVII] După Turóczi, part. IV, cap. 27; Hormayr, Engel, Fessler, Ios. Teleki.

[XXVIII] Panica de la Semizeul mitologic Pann, despre care se credea că speria oameni, când se arăta prin codri şi în locuri singuratice.

După acel dezastru regele Albert, disperând cu totul de a-şi mai putea întregi armata pe acel an, ruinele ei le aşeza în câteva cetăţi, ceru apoi iarăşi ajutor de la magnaţii câţi nu era de a pleca fuga, pentru ca incai în anul ce urma, adică 1440, să poată ieşi în contra turcilor. George Brancovici, domnul Serbiei, rămâne fugar pe pământ, ne mai ajutat de nimeni, se trage în Antivari[53], singura cetate ce-i mai rămăsese; turcii însă nu-l lasă nici acolo în pace, George trece la Ragusa cu toata averea sa, care făcea circa 1/2 milion de galbeni. Turcii îl ceru şi de la ragusani, care de frică îl scot din cetatea lor. Aşa George se întoarce iarăşi în Ungaria, unde se pune din nou sub protecţiunea lui Albert. Aceste fatalităţi ale lui George Brancovici avem să le ţinem minte, pentru că ele au tras în urma lor pe altele mai multe, care au influenţat şi asupra ţărilor noastre. Să mai observăm că în acele timpuri veneau mulţi sârbi de se aşezau în Banat şi mai în sus către Arad.

Între-aceea Albert, pe lângă alte calamităţi ce avuse nu numai cu ungurii, ci şi cu clerul catolic, cu soacra sa Barbara, cu boemii şi cu nemţii, dăduse şi în morbul dizenteriei, de care a suferit mai mult timp, fără a se pune în aşternut. Iar fiindcă avea şi fierbinţeli, el mânca la pepeni, ca să-şi astâmpere setea, prin urmare morbul creştea şi mai tare. Disperat de viaţă, se ceru la Viena, la locul naşterii sale, de care dorea foarte; însă de la Neszmély[54] nu a putut merge mai departe. Aici a cerut ca să-şi facă testamentul pentru soţie, două fiice, Ana şi Elisabeta, şi pentru fătul pe care-l poartă regina în pântece. Ştiind el că soţia sa era femeia ca cele mai multe, neputincioasă, neaptă de a lupta în nişte timpuri atât de fatale, deşi ea altminterea era deşteaptă şi foarte onestă, iar nu precum fusese mama ei, a constituit un tutorat, pe care-l compuse din trei ungureni, trei boemi, doi austriaci şi unul din Praga, adică nouă inşi. Acel tutorat sau epitropia avea să stea sub controlul reginei şi a celui mai bătrân principe din Casa austriacă. După aceasta Albert muri tot la Neszmély, în 27 oct. 1439, iar corpul său se strămută la Alba-regale, în contra ultimei sale voinţe, de a se înmormânta la Viena.

III. Pe timpul Elisabetei. După moartea lui Albert, văduva Elisabeta, reîntorcându-se la Buda, îndată a şi pus mâna pe frânele regimului, fără a-i păsa de testamentul bărbatului său şi de tutorii care era să i se dea în sensul aceluiaşi testament. Ce e drept, ea adunase în noiembrie pe câţiva magnaţi şi arhirei împrejur de sine, care o recunoscură de regină şi deciseră cu majoritate că fortăreaţa Visegrad să se dea reginei împreună cu coroana, la care coroană acum ungurii începuseră a se închina ca şi la un idol, ca la un simbol de divinitate pământească. De la Buda regina trecu la Visegrad însoţită de toţi acei oligarhi. Acolo aceştia provocară pe comitele George de la Bazin care era custode al coroanei, ca să dea coroana şi toate clenodiele[55] ţării câte se mai ţin de aceea, în grija şi la

---

[XXIX] Scriem aceste nume aşa precum se află în documente.

[53] Azi Bar, în sudul Muntenegrului.

[54] În nordul Ungariei.

[55] Bijuteriile.

dispozițiunea reginei. George se supuse cu condițiune ca să i se dea reversul și cum am zice absolutoriu spre legitimarea și apărarea sa de orice răspundere. Oligarhii dederă lui George acel revers în 9 nov. 1439 subscris de mitropolitul primate Dion. Széchi de la Agria, de palatinul Laurențiu Hedervári, Ladislau Gara, banul de la Machov din Slavonia, Nicolae de Ujlak ș.a.

Această măsură luată de câțiva oligarhi fără știrea țării a fost una din erorile cele mai grele din câte se poate comite în acele timpuri pe terenul politic și au avut în mai multe respecte consecințele cele mai funeste din lume, adică bellu civil înverșunat care ținu până după moartea Elisabetei, adică până după a. 1442. Acei oligarhi, adică în acele zile uitaseră cu totul că Ungaria încă nu renunțase deloc la dreptul liberei alegeri de rege, precum și că în acele timpuri de pericol suprem pentru Iliria, Dacia, Panonia și în genere pentru creștinism, nici una din femeile cele mai geniale nu ar fi fost în stare, necum a înfrunta și a înfrânge puterea osmanilor, dar nici măcar a înfrâna cumplitul desfrâu și anarhia ce domnea în țară încă din zilele lui Sigismund. În timpuri grele și decizătoare se cer în capul regimului bărbați nu numai maturi și întregi, ci și de inteligență pătrunzătoare, de caracter energic și voință de fier.

La eroarea aceea politică, care se poate numi cu tot dreptul crimă politică, se mai adause încă și altă blestemăție. Din întâmplare, scaunul arhiepiscopiei primațiale romano-catolice de la Strigon era vacant. Abia recunoscuseră oligarhii pe Elisabeta de regină, cum am zice, în activitate, când doi concurenți, adică Dionisie Széchi, arhiepiscopul de Agria și Simion Rozgon, episcopul de Vesprem, ambii din familii de frunte, se alătură pe lângă regina, ca să denumească pe unul din ei la Strigon, cu dreptul regesc recunoscut în Ungaria, unde pentru catolici nu există nici până astăzi dreptul electoral în cler. Regina, fiind mai aplecată către Széchi, denumi pe acesta de primate, ca pe unul care și era fiu al lui Nicolae Széchi, fost ban de Dalmația și mai târziu palatin al Ungariei, iar lui Rozgon îi conferi arhiepiscopia de Agria. El acceptă, fără a mulțumi. Peste aceasta regina încă o luase gura pe dinainte ca să se exprime că pe cât timp va sta ea pe tron, acel Rozgon primat nu se va face. Într-aceea, tot regina mijloci la papa ca Széchi să câștige și rangul de cardinal, ceea ce în biserica rom. catolică se ține de nu știu ce fericire mare. La acestea zise apoi trufașul Rozgon: „Va vedea și regina ce pot eu face ca episcop și ca Rozgon. Eu încă jur că pe cât voi fi eu în viață Elisabeta încă nu va domina în Ungaria". Într-adevăr, că acel arhiereu își ținu parola de vindicta (răzbunare) ca nimeni altul, pentru că atât el, cât și consângenii lui au lucrat apoi din toate puterile, în adunări și la oaste, ca în locul Elisabetei și al fiului său posthum să se aleagă și încoroneze Vladislau polonul, ceea ce s-a și întâmplat.

Altă neplăcere foarte grea îi mai veni Elisabetei din Boemia și Austria, pentru că, dacă ea călcase testamentul bărbatului său în unele puncte, apoi adunările acelor țări îl declarară de anulat și căutară să-și asigure afacerile țării în alte moduri. Noi însă ne reîntoarcem la firul evenimentelor din Ungaria. Pe anul nou 1440 se adună dieta în Buda. Elisabeta mai comise și atunci îndată eroarea că distinse foarte mult pe unchii săi, adică pe comiții Cilly, iară pe Lad. Gara, care încă era om nesuferit din cauza trufiei și a brutalităților sale, pe lângă ce-i făcu donațiuni noi, apoi îl denumi și de comandant și custode al coroanei la Vișegrad. Aceste erori erau iarăși apă pe moara episcopului Rozgon, care acum umbla din om în om spunând la toţi că în acest mod ţara va ajunge de apanajul şi monopolul numai pentru trei patru familii, adică Cilly, Gara, Széchi, a cărui mamă Elena fusese fiica palatinului Gara, cuscrită şi cu Cilly; peste aceea se mai vorbea că Elisabeta cugeta să recheme din exil pe mama sa Barbara, atât de faimoasă pentru viaţa sa cea desfrânată, deşi acuma trecuse de 50 de ani. De altminteri, regina putea comite sau nu toate aceste erori, căci starea ţării tot era acea tristă şi nesigură, precum o descriu cronicarii contemporani, iar de preparativele sultanului Murad spre a străbate în Ungaria încă nu se mai îndoia nimeni.

Între acele constelaţiuni, membrii dietei recunoscură că regina nu e în stare de a domni singură, ci că trebuie să se mărite a doua oară şi încă după un bărbat care să aibă toate calităţile necesare spre a putea da piept cu nenumăratele dificultăţi şi pericole, la care era supusă patria. La început opiniunile dietei erau divergente. Unii recomandă de rege şi de bărbat Elisabetei pe Lazăr, fiu al lui George Brancovici; regina însă auzind de această opiniune zise membrilor dietei: Domnilor, nu-mi daţi păgânul, ci daţi-mi de soţ un creştin![XXX] (XXX). Aceste cuvinte le-a zis Elisabeta ca romano-catolică în spiritul de atunci al bisericei, pe când numai rom. catolicii se ţinea pe sine de creştini; toţi ceilalţi oameni puteau fi în ochii lor orişice, numai creştini nu; adică curat aşa, precum este şi până în ziua de astăzi în Orient, unde fiecare confesiune şi sectă creştină se ţine numai ea pe sineşi de creştină; aşa greco-rasăritenii ortodocşi zic: Noi creştinii, voi papistaşii, ei calvinii, luteranii, paulicianii, iacobiţii, copţii, arianii etc. etc. însă tot aşa vorbesc şi scriu de ex. paulicianii şi copţii despre sine; încă şi calvinii au confiscat chiar şi în legile ţării cuvântul de „ortodox" numai pentru sine; apoi grecii din Orient nu suferă să zici la alţii catolici, decât numai lor, pentru că în adevăr şi textul grecesc al simbolului credinţei de la Nicea care se aude până astăzi în biserică, zice limpede: eclesia catolică. De altminterea, Elisabeta ca femeie cu totul simplă în materie religioasă putea să ţină pe sârbul Lazăr de păgân şi nu numai din cauza că sora acestuia Mara era una din nevestele, mai bine concubinele sultanului Murad, ceea ce oricare femeie născută şi crescută în monogamie ţinea de un lucru prea infam.

În fine, dieta se învoi aproape în unanimitate asupra alegerii lui Vladislau regele Poloniei, care pe atunci era junişior abia de şaisprezece ani, dar îi ieşise nume de cavaleresc şi energios. Urmările vor arăta că ungurenii n-au nimerit-o nici aşa. Elisabeta din partea sa se opuse şi se ruga ca să aştepte măcar numai până ce va naşte ca să se vadă, fi-va postumul fecior sau fetiţă. Iar când văzu că dieta insistă cu tărie ca să accepte alegerea lui Vladislau, fugi de la Buda la Vişegrad, numai ca să scape de gurile oamenilor. Mai mulţi oligarhi alergară la dânsa, între aceia şi câţiva din cei mai credincioşi ai săi, precum Dionisie Széchi, Gara, însuşi Cilly, care toţi o rugară ca să nu se mai reziste, că astă dată rezistenţa nu-i foloseşte nimic; să aştepte alte zile mai oportune. În fine Elisabeta, în acele momente demne de toată compătimirea, iese în mijlocul oligarhilor adunaţi şi cu ochii scăldaţi în

---

[XXX] „Lieben herren, gebt mir nicht ainen haiden, gebt mir ainem Kristen paaren". Aşa spune Elena Kottaner, care fiind în tot timpul cu regina, după moartea acesteia îşi scrisese memorialele sale. Vezi la Iosif Teleki citate mai multe din acele memoriale.

lacrimi, sughiţând de plâns le zice: Deşi sunt eu clironoama[56] coroanei, dar simţindu-mă debilă spre a rege[57], nu mă opun ca să se înalţe un bărbat la tron, însă cu condiţiunea ca să am şi eu oareşicare influenţă asupra regimului, cum şi ca fiului care mi se va naşte să-i rămână rezervat dreptul de ereditate, deşi simt că nu voi naşte fiu, ci fetiţă. După acea declaraţiune a reginei stoarsă de la ea numai prin presiuni morale, se decise, totodată, ca dânsa, care era acuma de treizeci şi unu de ani, să se cunune cu feciorandrul Vladislau, care era numai de şaisprezece ani. Aşa sunt căsătoriile de convenţiune şi căsătoriile prin care persoanele sunt sacrificate scopului statului, sau adesea şi vanităţilor familiale. Cu aceeaşi ocaziune s-au mai luat şi alte măsuri în favoarea familiei regeşti, care însă n-au a face cu materia ce tratăm noi la locul acesta.

Cu condiţiunile stabilite în sensul arătat s-a transmis îndată mai departe o deputaţiune strălucită la Cracovia, pe atunci reşedinţă a regilor Poloniei. Plenipotenţia acelei deputaţiuni purta data din 18 ian. 1440. Deputaţiunea properând[58] foarte, ajunse în 24 ianuarie la Cracovia, unde fu receputä cu cea mai mare pompă, după care şi începură negociaţiunile, care se întinseră pe mai multe zile. În acelaşi timp se afla în Cracovia şi o deputaţiune a sultanului Murad, al cărui scop era ca să înduplece pe poloni sau la neutralitate, sau tocmai şi la acţiune în contra Ungariei.

Între acestea în Ungaria se schimba cu totul faţa lucrurilor. Îndată ce magnaţii şi arhiereii se reîntoarseră la Vişegrad la dieta din Buda, Elisabeta şi de îndată[59] se decise a fugi şi mai departe, a se retrage la Presburg, pentru ca să fie mai aproape de Austria. E mâneca cu una comitiva mica. Ajungând la Comarom (Komor), veni aici comitele Ulric Cilly, cu care ea se consulta serios asupra modului cum s-ar putea fura coroana de la Vişegrad. Executarea planului se concrezu Elenei Kottaner, care pe atunci era dama de curte lângă mica principesă Elisabeta. Kottaner, însoţită de un aristocrat ungur, se reîntoarse la Vişegrad sub pretext ca să aducă şi pe celelalte dame de curte şi pe alţi curteni, în adevăr însă cu scopul de a fura coroana şi de va putea, încă şi celelalte clenodia. Elena Kottaner cunoştea foarte bine camera în care se ţinea coroana, cheile de la camere le avea la sineşi date de regină, iar lacăţile de la lăzi le sparseră, apoi puseră altele noi în locul lor; asemenea sparseră şi sigiliile. După ce lucrară toată noaptea între frică mare, în revărsatul zilei, Kottaner aşeza şi ascundea coroana şi tot ce a putut fura din ale ţării în sanie şi o tulesc în fuga mare la Comarom. Acel furt al coroanei s-a întâmplat în 20 febr. 1440. A treia zi după furtul coroanei, adică în 22 febr. dimineaţa, Elisabeta născu un prunc sănătos şi frumos. Îndată fu chemat arhiepiscopul primate de la Strigon ca să baptiste pruncul, căruia îi deteră nume Ladislau. Din acea zi, Elisabeta nu mai voia să ştie de condiţiunile care i se stoarseră prin forţă morală. Deci ea trimise îndată la Cracovia pe un cursor, anume Heder, ca să recheme deputaţiunea regnicolară, care ajunsese acolo, precum se văzu mai sus, aproape cu o lună înainte de naşterea pruncului, iar nu precum ţinea unii că Heder ar fi ajuns deputațiunea încă pe drum. Elisabeta demandă în același timp ca să se publice în toată țara, că ungurilor li s-a născut rege nou și că nemaiavând necesitate de alt rege, se rechiamă deputațiunea de la Cracovia.

---

[56] Moştenitoare.

[57] A domni, a conduce.

[58] Grăbindu-se.

[59] Învechit.

Într-aceea negociațiunile în Cracovia încă mergea destul de greu. Majoritatea boierilor poloni se opunea cu tărie la acceptarea coroanei ungurești din partea junelui lor rege, zicând că acea uniune personală între Ungaria va fi foarte fatală pentru Polonia, pe care ungurii o vor încurca în bellu turcesc; le ajungea polonilor rebeliunea Lituaniei, luptele cu tătarii și alte calamități. Mama regelui Vladislau se opunea și mai mult. Tânărul rege, deși ambițios de a pune încă și coroana Ungariei pe capul său, simțea însă cel mal mare dezgust a se căsători cu Elisabeta, care mai că putea să-i fie și mamă. Cu toate acestea, obstinata perseverență a deputațiunei ungurești, care nu voia să știe nimic de nașterea pruncului și de rechemarea sa, triumfă asupra tuturor greutăților, înduplecă pe Vladislau ca să accepte coroana și să meargă la Ungaria. În 8 martie Vladislau declara în catedrala din Cracovia în auzul credincioșilor adunați că el acceptă coroana Ungariei și condițiunile puse lui de ungureni, ba se decide să se și cunune cu Elisabeta, îndată ce i se va împlini acesteia anul de doliu. A doua zi Vladislau demise pe plenipotenții turcești cu acel răspuns că Polonia este aplecată a încheia pace durabilă cu sultanul, dacă în aceea va fi cuprinsă și Ungaria. La Buda s-au trimis cursori iuți, ca să informeze despre rezultatul pe partizanii lui Vladislau câți îl așteptaseră la tot decursul negociațiunilor. Aceștia din partea lor aprobară toate punctele convențiunii de la Cracovia și în 12 martie trimiseră altă deputațiune măreață, spre a invita și a conduce pe Vladislau în Ungaria. Noul rege aflǎ cu cale a notifica alegerea sa împăratului Frideric[60] și reginei Elisabeta prin deputațiuni și epistole amicale. Împăratul respinse orice negociațiuni amicale, iar Elisabeta, plină de mânie, sfarmă sigiliile documentului ce i se prezentă și cum acum zice, arată deputaților ușa, iar după aceea oamenii ei îi puseră și în fiare. În tot timpul acesta Udalric (Ulrich) Cilly era acela care irita pe regină și țesea la intrigi, pentru ca dânsa să respingă orice propuneri ale ungurenilor. Cilly adecă spera că va ajunge tutore al pruncului și cu aceasta guvernator al Ungariei, ca unul ce avea multe proprietăți în acea țară și în Slavonia. Nu i-a succes, pentru că Elisabeta încheie în 10 aprilie o convențiune cu ducele Albert[61], frate mai mic al împăratului Frideric, luându-l pe acela nu numai de tutore, ci concrezându-i și administrarea averilor și a țărișoarelor, care făceau partea familiei sale în ducatul Austriei, iar acel tutorat avea să dureze până când pruncul Ladislau va împlini 16 ani. În 15 mai, care era ziua de Rusalii, acest prunc fu încoronat de către partida sa în cetatea Alba-regale (Székesfejérvár, Stuhlweisenburg), care fusese odinioară loc și de încoronare și de îngropăciune al regilor. Helena Kottaner ținu pe prunc în brațe, care plângea tare. Primatele Dionisie Hedervári[62] îi puse coroana pe căpșor. Mama sa Elisabeta depuse jurământul în numele sugătorului; Cilly îi dete sabia splendidă, vodă Nicolae de Ujlak îi dete lovitura uzitată, prin care se făcea cavaler.

---

[60] Frideric de Habsburg (1440–1483).

[61] Albert de Austria.

[62] Recte Szécsi.

Abia se fini solemnitatea încoronării pruncului Ladislau, pe când mama sa recepu ştirea că regele Vladislau ar fi descălecat în Buda, unde însă au ajuns numai în 25 mai. La acea ştire Elisabeta îşi văzu iute de drum, ca nu cumva să pice ea şi pruncul în mâinile partizanilor lui Vladislau, de care dânsa nu voia să audă. Aşa în loc să apuce spre Buda, îşi luă calea spre Iaurin (Raab)[63] între marea frică şi cu multă greutate. Mai târziu însă nici acolo nu s-a ştiut în securitate şi s-a mutat când la Presburg, când pe aiurea ca vai de ea.

Din acele zile înainte de bellul civil s-a şi început. S-au mai făcut unele încercări de pace, s-a conchemat dieta din nou, rezultatul însă a fost că Vladislau polonul fu încoronat în 17 iulie al aceluiaşi an 1440 cu mare pompă, tot în Alba-regale şi tot de către acel Dionisie arhiepiscop şi primat, care încoronase pe mititelul Ladislau, căci adică în scurtul timp dintre 15 mai şi 27 iulie s-au rupt de către partida Elisabetei atât acest primat, cât şi Ujlaki, palatinul Hedervári şi alţii mulţi. Adică tot cum se cam întâmplă ici-colea încă şi în zilele noastre, că mulţi oameni întrebaţi fiind cu cine ţin, îţi răspund ca şi jidovul din anecdotă: Cu cine-i mai tare. Mantela se întoarce după vânt.

Având Ungaria doi contraregi, precum tocmai în acel timp lumea catolică avea doi contrapapi, anarhia pe terenul politic, întocmai ca şi pe cel ecleziastic, era completă şi aşa zicând universală. Numai turcii se bucurau de un regim, deşi barbar, însă viguros şi, cel puţin pe atunci, prevăzător; iar Imperiul bizantin şi toată aşa-numita lume grecească era un cadavru, a cărui putoare infectase atmosfera până în Carpaţi, precum se ştie de ajuns din scriptorii cei mai buni şi precum se va vedea şi în decursul acestor fragmente istorice. Bellul civil dura în Ungaria, cu oareşicari întrecurmări şi încercări de pace, până după moartea nefericitei Elisabeta, care s-a întâmplat în 19 dec. 1442. Zicem până după moartea ei, pentru că anume Ioan Giskra boemul, ca cel mai bun generar al ei, a mai continuat bellul până în 1444.

Ce a făcut Ioan Corvin pe timpul anarhiei ungureşti? În tot răstimpul cât a trecut de la moartea regelui şi împăratului Albert până la moartea Elisabetei, Ioan Corvin a stat la postul său de ban al Severinului, armat cât se poate mai bine, şi a ţinut diverse bătălii mai mari şi mai mici asupra turcilor, care se încercau neîncetat a trece, când în Panonia, când în Dacia. Partea cea mai mare a speselor bellice le purta el din veniturile proprii şi din modestele venituri ce trăgea din ţinuturile supuse guvernării sale, pre cât a fost şi acesta în viaţă. Numai când a fost chemat şi el în sus la Buda sau Alba-regale, pentru ca să voteze în chestiunea principală a succesiunii la tron, a şi mers pentru ca să-şi spună opinia sa verde. Ioan Corvin a fost în contra reginei Elisabeta, nu însă din ură personală ca un Rozgon sau alţii şi nici din interes mizerabil, ci din toată convecţiunea sufletului său, că nu atunci era timpul a expune patria la pericole şi mai mari decât erau cele cunoscute prin inaugurarea unui regim de femei şi de prunci mici. Şi în adevăr că votul lui Ioan Corvin a fost în această chestiune decizător; căci adică nu numai alţi membri ai dietelor, ci şi partea cea mai numeroasă a oligarhilor ascultau cu respect mare opinia eroului român şi o adoptau cu plăcere. În dieta din 1440 a decis mai mult votul lui Corvin în favoarea lui Vladislau polonul. Însuşi actul încoronării acestuia s-a putut asigura prin armele lui Corvin, care a ţinut în frâne pe oastea Elisabetei la Iaurinu, ca să nu poată lovi asupra Albei-regale. Rău şi fără cale făcu c. Ios. Teleki, că pe Ioan Corvin îl acuza de ingratitudine pentru acest vot al său, reflectând că Sigismund, tatăl Elisabetei, îl ridicase şi pe el din pulbere şi îl înaintase din rang în rang tot mai sus[XXXI]. Dar mai încăpea aici gratitudine, când are cineva să aleagă, de o parte între patrie, creştinism, drepturi electorale la tron, şi de alta între o femeie, fie şi împărătească, cu un prunculeţ de patru luni pe braţe? De altminteri, îndată în acelaşi pasaj al său se correge şi Teleki încâtva, el însuşi pe sine. Apoi nici aceea nu sta, că Sigismund ar fi ridicat pe Corvin din pulbere, pentru că ei s-au tras din familia românească de cele mai de frunte ale Munteniei. Apoi monarhii sunt oare şi ei totdeauna mulţumitori? Şi dacă ridică pe unii oameni din pulbere, nu o prea facu aceasta pentru ochii lor, nu numai ca de flori de măr, ci o facu din interes, o facu pentru că simt lipsa sau de ingeniul sau şi de braţele lor. După câtă ură purtase Sigismund asupra poporului românesc în genere, niciodată el nu ar fi tras la curtea sa pe Lupu (Voicu) Corvin şi pe cei doi fii ai săi, au l-ar fi distins şi nu i-ar fi donat cu moşii întinse, dacă nu ar fi avut lipsă de ei. Aşadar aci nu poate fi în nici un caz vorba de ingratitudine. După căderea lui Vladislau la Varna, tot Ioan Corvin a fost acela care a stat cu pieptul pentru ca Ladislau să fie chemat la tron, după ce acum de bine de rău mai înaintase în etate şi ieşise îacai din cămaşa lungă.

---

[63] Azi Györ.

Am fost necesitat a permite mai multe schiţe din istoria Ungariei pentru că cu atât mai uşor să cunoaştem terenul pe care şi împrejurările pe care îşi câştigară Corvinii meritele lor imortale. Şi acum să trecem mai ales la faptele biblice ale lui Ioan Corvin.

Şi am zis mai în sus, că pe cât timp partidele şi oligarhii se băteau ca orbii în patrie, Corvinii ţineau pe turci în frâu la Dunăre şi în Transilvania. Că bătăliile lor cu turcii au trebuit să fi fost foarte dese şi crunte, se cunoaşte curat din diploma de donaţiune a regelui Vladislau polonul de la 9 august 1440. În acea diplomă regele da ambilor fraţi Ioan fii ai lui Voicu (Lupul) de la Hunedoara, bani ai Severinului, patru comune rurale din comitatul Hunedoarei, adică Şoimuş, Bârsau, Nevoliaşiu, Buruieni, cu toate drepturile feudalistice câte erau până atunci şi pe aici, iar meritele donatorilor le spune aceeaşi diplomă, arătând că acei fraţi de când ţinea şi guverna cetăţile Orşova, Severin, Mihăeşti (Mihaldu) şi Gyewrea (?)[64], cum şi alte fortăreţe mai mici, au respins mulţime de incursiuni ale turcilor şi i-au scos până în Bulgaria, că însă în acele bătălii necurmat au pierdut mulţi oameni de ai lor; cu toate acestea, şi încă şi acum îşi vărsa sângele pentru ţară şi pentru onoarea coroanei[XXXII].

Sultanul Murad, folosindu-se de anarhia ungurească, venise iarăşi cu oaste mare la Belgradul sârbesc, pentru ca să bată şi să ia încă şi această poziţiune din urmă şi cea mai tare a Serbiei, de unde se deschide poarta larg spre Buda. Cine era să mai apere acea cetate, când puterea sârbilor era înfrântă, iar fraţilor Corvin nu le

---

[XXXI] *Hunyadiak kora*, tom. I, cap. IV, pag. 207.

[64] Poate Giulvăz, sau mai probabil Giurgiu, localitate dispărută, pe lângă Mehadia.

[XXXII] Vezi această diplomă publicată întreagă la com. Iosif Teleki, tom. X, nr. XXXIX, pag. 89–92, iar la Fejér, *Genus* etc. numai în extras.

venea ajutor de la stat? În acele zile critice, se afla un călugăr popă, adică egumenul sau priorul de la Vrana, anume Ioan Tallotiu[65] alias Zovan, născut de la Ragusa, frate al banului Matko[66], cum se pare slav de naţiune, căci ungur n-a fost. Acel prior adunase din ţinuturile slavone ceva oaste cu care avu curajul de a ieşi în contra lui Murad, ca să dea cu el piept la câmp, însă după o bătălie cruntă fu respins în cetate. De acolo ţinu Tallotiu luptele cele mai crâncene cu oastea lui Murad în curs de câteva luni şi făcând excursiuni dese, îi ucise mulţime de oameni, iar prin o contramină ce făcu în mina săpată de turci pe sub cetate înainte, îi omorî mai multe mii, îi strică şi corăbiile din Dunăre şi aşa constrânse pe Murad ca să se ducă de acolo cu ruşine, însă ameninţând că peste puţin timp va veni cu putere mai mare. Murad avea datina de a-şi ţine parola. După cercetările istorice mai noi, acest eveniment cade pe primăvara anului 1440, adică cam pe timpul când curgea în Ungaria cearta cea mai fierbinte pentru alegerea de rege.

IV. Bellu civile. Corvin învinge. Se face voievod al Transilvaniei. Bătălia de la Belgrad. În acelaşi timp, Ioan Corvin încă se văzu adus în poziţiune de a participa la bellul civil din Ungaria cu arma în mână. Ostilitatea între văduva Elisabeta şi între Vladislau polonul ajunsese la un grad, încât numai armele mai puteau decide între ei. Pentru Elisabeta se bătea Giskra în Ungaria superioară şi Gara în Slavonia. Vladislau nu avea nici aşa oameni credincioşi precum erau fraţii Corvini. Între anii 1440 şi 1441 Ioan Corvin fu denumit de către rege de supercomandant în contra lui Gara, iar de generariu ad latus i se date Nicolae de Ujlaki, banul de la Machov[67]. Instrucţiunea dată lui Corvin suna ca el să încerce mai întâi toate căile de împăciuire, ceea ce poate că lui i-ar succede mai uşor prin cunoscuta sa elocenţie şi prin respectul ce-l ştia stoarce şi de la inamici. De cum a plecat cu oastea de la Buda, Ioan Corvin a ţinut ordine şi disciplină severă, nu a suferit nici un fel de spoliaţiuni şi tâlhării, pentru ca să nu irite minţile oamenilor şi să nu deştepte vindicta încă şi în cei mai flegmatici, căci Corvin vedea bine că acela fiind bellu civile în sânul patriei, orice rău faci inamicului tău, ţi-l faci şi ţie însuţi[XXXIII]. Totodată însă Corvin înainta cu paşi iuţi contra lui Gara, pentru ca să nu-i lase timp de a se reculege şi a lua poziţiuni mai tari. Gara însă, care cunoştea pe contrariul său, nici că avu curajul da a-l aştepta la câmp, ci se aşezase la Secsard[68], pe care-l fortificase de mai înainte, pe cât îi permise scurtimea timpului. Corvin se apropie de Secsard la distanţă numai de o mie de paşi, unde-şi înconjură oastea cu câteva şanţuri. După acestea Corvin invită pe Gara prin un parlamentar la convenire personală, cu scopul de a compune diferenţele fără vărsare de sânge. Trufaşul oligarh remite pe parlamentar cu răspuns că, dacă Corvin a venit ca să-şi producă bravură numai prin vorbe, atunci păcat de drumul ce a făcut. Din acel răspuns impertinent Corvin se convinse cu cea mai profundă durere, că aici numai sabia va decide, că bellul civil se va continua cu toată furia sa, că armele şi braţele care ar fi să lupte în contra osmanilor sunt condamnate a vărsa torente de sânge al fiilor aceluiaşi stat. Mănuşa însă pe care o aruncă un oligarh unguresc ca Gara cu atâta trufie, un român ca Corvin avea să o ridice la moment.

---

[65] – de Talovac, dintr-o cunoscută familie de origine croată (în ung. Tallóczi).

[66] Ban al Dalmaţiei, Croaţiei şi Slavoniei.

[67] Mačva, în fosta Iugoslavie.

[XXXIII] Cu totul altmintrea cugetaseră fruntaşii şi comandanţii maghiarilor în anii 1848–9; ei credeau în fantazia şi fanatismul lor, că împuşcând şi spânzurând, arzând şi spoliind, vor împăciui mai curând pe românii din Tranilvania, pe sârbi, slovaci ş.a. în Ungaria. Rău, foarte rău s-au înşelat, şi totuşi nici generariul Bem nu a fost în stare să le deschidă ochii.

[68] Székszárd, în sudul Ungariei.

Aşa s-a şi întâmplat. Bătălia se şi deschise îndată a doua zi. Dar calitatea puterilor nu a fost egală. Oastea lui Corvin era compusă din ostaşi bine exercitaţi şi probaţi; oastea lui Gara consta mai mult din cete neregulate. Corvin luă comanda în aripa dreaptă, pe Nic. de Ujlak îl lăsă în aripa stângă, iar centrul era comandat de un general polon care avea trupe aduse din Polonia. Corvin mai avea şi un corp de rezervă. Gara din partea sa luă comanda în aripa stângă, pentru ca să stea faţă în faţă cu Corvin, asupra căruia cocea mânia din unele cauze mai mult numai imaginate. Spun unii istorici că costumul şi armura din acea zi al lui Gara era de valoare de până la 100 de mii de galbeni, aristocratul adică voise să impună încă şi prin avuţia şi prin luxul extraordinar. Lovirea celor două armate a fost atât de înfocată şi furioasă, ca şi cum s-ar fi bătut creştinii cu turcii. Gara cu ai săi lupta colcăind de vindictă şi cu plan de a pune mâna pe Corvin viu sau mort; el însă tocmai prin acea furie şi prin desele asalturi şi atacuri îşi obosi oastea peste măsură, pentru că trupele lui Corvin susţineau toate atacurile cu sânge rece. În acele momente Corvin trage iute şi rezerva sa în linia de bătaie, sparge ca prin farmec liniile lui Gara şi le ia la fugă. Comandanţii centrului inamic, anume Andrei Botos şi Henric Tamás, temându-se ca să nu-i înconjoare Corvin, se retraseră repede spre pădurea vecină, cu scop ca de la marginea aceleia să reînnoiască lupta. Corvin însă cu ochii săi de vulture, pricepând manopera lor, îi apucă curând în flanc (în lature) şi-i ia la fugă pe câmp înainte. Gara se mai încearcă ultima dată a reînnoi lupta cu ajutorul oastei croate, văzând însă că toată încordaţiunea lui este în deşert, îşi caută şi el scăparea în fugă, lăsând lui Corvin gloria zilei. Generalul Botos fu taliat în fugă, Tamás ajunse în captivitate, iar pe Gara şi pe alt general, anume Korogbi îi salvară numai caii lor cei buni, pentru ca să ajungă cel dintâi la nefericita regină cu nunciul cel fatal. Castrele lui Gara căzură în potestatea lui Corvin cu toate avuţiile lor. De aici încolo însă Corvin voind iarăşi a cruţa sângele de patrioţi, interzise strâns orice omor şi predaţiune, înaintă cu oastea sa victrice pe la Simontornya et Siklos[69] la Buda, unde fu receput foarte bine, atât de rege cât şi chiar de aristocraţii din această partidă. Această bătălie s-a întâmplat către finea a.1440, ci nu i se ştie nici ziua şi nici măcar luna, deşi o au descris mai pe larg sau mai pe scurt câţiva cronicari şi analişti, precum Turoczi, Callimach[70], Bonfiniu, Fessler[71], iar pe urma lor au făcut cercetări cât se poate de critice istoricii mai noi, între care numim iarăşi pe com. Iosif Teleki, F. Pesty, Szilágyi ş.a. Scriptorii mai vechi adică aveau răul învertit de a scrie cutare fapte, întâmplări, evenimente, a trece însă cu vederea adeseori ziua şi luna, uneori şi anul, de unde apoi s-au născut nenumărate confuzii în istorie. Destul atâta, că în urmarea acelei victorii strălucite, câştigate de Corvin în favoarea lui Vladislau, acesta spre recunoştinţă şi gratitudine, ba încă şi din altă convicţiune, îl înaintă în 1441 din ban al Severinului la înalta funcţie de *voievod al Transilvaniei*.

---

[69] În Ungaria Centrală.

[70] Filippo Buonacorsi da Gemiganano (1437–1496), numit Callimachus, umanist italian stabilit în Boemia.

[71] Fessler Ignaţiu (1756–1839), istoric.

Au şi fost momentele supreme, în care atât juniorul rege, cât şi bătrânii săi consilieri trebuiau să-şi întoarcă toată grija şi atenţiunea lor către principatul Transilvaniei, de la cărui conservare sau pierdere depindea necondiţionat soarta statalui unguresc şi soarta Daciei întregi. După bellul civil transilvan din 1437/8 anarhia mai domina întru toată sălbăticia sa, iar incursiunile turcilor răspândiră teroare peste toate clasele locuitorilor. Nu se mai afla însă autoritate în ţară către care populaţiunile să aibă cea mai puţină încredere. Uniunea celor trei fracţiuni de locuitori încheiată în 1437 în contra poporului şi înnoită la Turda în 1438, în loc să apropie mai vârtos a dezbinat cumplit pe locuitori. Acum poporului ţăran, majorităţii locuitorilor nu-i mai pasă, oricine să domnească în ţară, că mai rău nu poate să-i meargă, mai ales românii era p-aci să facă Va-banque cu tot venitoriul lor. În acele zile rele dă Dumnezeu regelui fericita idee de a trimite la scaunul de voievod al Transilvaniei în persoana lui Corvin pe un român, carele prin naţionalitatea sa să reînvie speranţele celor de un sânge cu el, iar prin ilustrele sale fapte bellice şi prin talentele sale administrative să insufle încredere însoţită de respect la toţi locuitorii patriei, fără diferenţă de naţionalitate şi clase. Alăturea cu Corvin regele puse şi pe Nicolae de Ujlak, precum se pare, nu numai ca să satisfacă pretensiuni naţionale, ci şi ca pre când Corvin mai avea să petreacă încă foarte des în castre, între freamătul armelor, să mai fie şi altul care să guberne şi să administreze în ţară. Diplomele de denumire ale lui Corvin şi Nic. de Ujlak nu s-au aflat până acum, aşa nici data lor încă nu este cunoscută. Atât însă e ştiut că Corvin a funcţionat şi după aceea ca ban al Severinului şi comite al Timişoarei, pentru ca să poată opera la toate cazurile asupra turcilor. În acel timp, adică Banatul era oareşicum împreunat cu Transilvania. Între acestea în Ungaria curgea bellul civil cu multă înverşunare, pentru că încercările de pace între Vladislau şi Elisabeta se prefăcură din nou în nimic.

Bătălia de lângă Belgradul sârbesc. Sultanul Murad II, bătut la Belgrad, lăsase totuşi în Serbia pe Isac-paşa ca comandant în Semendria, spre a ţine pe sârbi şi pe unguri în respect. Acel paşă făcea incursiuni dese peste Sava şi Dunăre, arzând, spoliind şi ducând mulţi oameni în captivitate. Fraţii Corvin respingeau neîncetat invaziunile turcilor, cu toate acestea răul tot se făcea. În fine Isac-paşa, împins de trufia sa, străbătu până în vecinătatea Belgradului cu scopul ca să-l înconjoare şi să-l bată de nou. Acel turc ori pe unde a trecut cu oastea sa prefăcu în cenuşă toate locuinţele omeneşti, spolia şi măcelărea pe oameni. Regele Vladislau apucase a concrede lui Ioan Corvin şi comanda cetăţii Belgrad, pe care Georgie Brancovici nu o mai putuse ţine. Văzând Ioan Corvin că turcii sunt determinaţi a bate cetatea, chemă iute pe colegul său Nicolae cu oaste din Transilvania, iar apoi ieşi în contra lui Isac-paşa. Acesta însă aruncându-se cu toate puterile pe oastea lui Corvin, o respinge pe câteva minute; dar regimentele de călărime grea ale lui Corvin rezistă ca un mur la cele mai furioase atacuri ale turcilor, iar mai târziu se reped asupra lor în mase compacte şi sparg linia turcească; lupta se reînnoieşte cu furie, până ce Isac-paşa începe a se retrage. Dar în scurt retragerea i se preface în fugă înfricoşată; Corvin goneşte pe turci până la Semendria şi se reîntoarce cu spolie foarte mari şi cu mulţi captive. La bătălia aceasta încă nu se ştie timpul anumit, se ştie însă anul 1441 din o diplomă rămasă de la regele Ladislau Posthum.

V. Invaziunile turceşti în Transilvania. Bătălii. Moartea unuia din Corvini. Alte întâmplări până în 1443.

Bătălia de la St. Imbru şi cea de la Sibiu în Transilvania. Trufia sultanului Murad s-a simţit vătămată de moarte, atât prin respingerea ce păţise el însuşi la Belgrad, cât şi prin bătaia ce luase Isac-paşa, în fine şi prin împrejurarea că nu putea să-şi împlinească pofta de a pune mâna pe Georgie Brancovici, domnul Serbiei, carele petrecea în destulă securitate în Ungaria. Se pare iarăşi că turcii începuseră să priceapă că pe când timp comanda şi guberna Ioan Corvin în Banatul Severinului şi chiar în Belgrad străbaterea înlăuntrul Ungariei le este foarte mult îngreunată, dacă nu chiar imposibilă. Destul că după câteva luni de la bătălia ce avuse Corvin cu Isac-paşa, sultanul trimise pe unul din cei mai buni generali ai săi, anume Mezet sau Mezit-bei, om înaintat în etate, cu oaste în număr ca de optzeci de mii, cu porunca ca să străbată prin Muntenia în Transilvania. Se pare că Mezit-bei a pătruns în Muntenia cu mare iuţime şi fără dificultate, adică fără rezistenţă din partea muntenilor. Pe atunci Vlad II numit Dracula se afla tare umilit şi foarte strâmtorat de către turci, iar ajutor nu prea avea de unde să aştepte. Ungurenii se băteau între sine-şi cu toată furia; cu moldovenii se avea rău şi aceştia încă îşi pricepea pe atunci foarte rău interesele lor; sârbii erau trântiţi, iar Imperiul bizantin devenise un cadavru, a cărui putoare se simţea două şi trei de miliarie primprejur în Asia şi în Europa. Aşa s-a putut întâmpla uşor că Mezit-bei cu oastea sa străbătuse în martie 1442 printre munţi în Transilvania unde mai nimeni nu-l aştepta în acel anotimp. Se pare totuşi că Ioan Corvin pătrunsese încâtva planurile turcilor sau adică îndată ce văzu că ei au trecut Istrul şi au inundat Muntenia, a căutat să presupună că ei vor cerca să străbată şi în Transilvania; de aceea el alergase încoace cu ceva mai înainte pentru ca să concentre iute cât ar putea mai multă oaste împrejurul său spre a începe lupta cu rezultat fericit. Pe când ajunse Ioan Corvin la cetatea Alba Iulia, nu avea mai multă oaste împrejur de sine decât numai pe cât adusese din districtele româneşti prin care trecuse de la Alba-greca (Belgradul sârbesc) prin Banat, prin comitatele Hunedoara şi Alba încoace, iar episcopul rom. catolic Georgle Lépes, cunoscut şi mai înainte ca om iubitor de bătăi, îşi avea adunat banderiul său din comunele româneşti dimprejurul Albei Iuliei, supuse comandei sale. Din celelalte părţi ale ţării se adunase oaste foarte puţină. Cauzele acestei nerularităţi era învederată. Bellul civil transilvan, ca consecinţă firească a tiraniei sub care gemuse poporul apăsat şi împilat, cutrierase orice încredere între conducători şi conduşi. Mulţimea de aristocraţi nici nu cutezară a-şi aduna cetele lor împrejur de sine; alţii, surprinşi de neaşteptata venire a turcilor, nu avură nici atâta timp liber ca să se împace cu poporul şi să facă ambele clase de locuitori cauză comună în contra inamicilor din afară; altora iarăşi turcii apucaseră a le tăia drumul, încât ei nu mai putură ajunge cu banderiele lor în castrele lui Corvin. Aşa oastea lui nu era de ajuns nici pe departe pentru ca să se măsoare cu turcii. Cu toate acestea, Ioan Corvin, îndemnat de episcopul Lépes, decise a se arunca şi numai cu atâta oaste asupra turcilor, care se apropiau spre Alba-Iulia încărcaţi de prăzi şi ducând cu sine mulţime de locuitori în captivitate. În 18 martie 1442 Ioan Corvin şi G. Lépes se repezi asupra avangardei turceşti şi o respinge din valea Mureşului până la comuna St. Imbru (*sancti Emerici villa*). Aici însă aştepta Mezit-bei cu toată armata sa în ordine de bătaie. După cât spun cronicarii, se pare că Corvin nu ştiuse despre acea concentrare neaşteptată a turcilor la locul acela, pentru că el şi Lépes, înaintând cu fervoare în urma turcilor din avangardă, după ce trecură râul Ampoiul, de la comuna Barabanţ (Borbánd) înainte, se văzură cu totul pe neaşteptate în mijlocul armatei turceşti, înconjuraţi din toate părţile. Se încinge o bătăile scurtă, însă foarte disperată, în care oastea transilvană fu copleşită din toate părţile. Văzând Corvin acel mare pericol, trage partea cea mai mare a oastei sale împrejurul său şi, înghesuită umăr la umăr cum era, sparge cu ea prin liniile turceşti şi scapă sub murii cetăţii de la Alba. Episcopul Lépes însă, voind să sară cu calul său cel sprinten peste o râpă a râulul Ampoi, cade la pământ şi în aceleaşi momente este tăiat în bucăţi de către inamici. Aceasta fu finea vieţii episcopului Georgie Lépes, carele făcuse atâta rău acestei ţări.

După ce Mezet-bei câştigă bătălia de St. Imbru, crezând că cu atâta sfărmase toată puterea Transilvaniei şi că se afla din toate părţile în deplină securitate, îşi aruncă ochii asupra Sibiului, despre care auzise că ar fi plin de avuţii, precum şi era până la un grad oarecare, pentru că în timpuri de mare pericol nu numai saşii acumulau averile lor prin cetăţi, ci şi nobilii, cărora le lipseau cetăţile. Aşa Mezet-bei pleacă cu toate hoardele sale asupra Sibiului, îl înconjoară şi începe să-l bată. Fortificaţiunile de atunci ale Sibiului pentru timpurile noastre nu ar fi de nici o valoare; ele erau din cele mai modeste. De altă parte însă ştiinţa de a bate şi sparge cetăţi încă era numai în leagăn. Aşa Mezet-bei dete la Sibiu peste obstacole la care nu era preparat. Sibienii şi puţina oaste câtă se strâmtorase în cetate, ştiind ce-i aşteaptă în caz când ar cădea cetatea în mâinile turcilor, îşi adunaseră toate puterile şi se apără cu bun rezultat din dosul murilor şi din bastille.

Timpul pe care-l pierdea turcii cu împresurarea Sibiului, genialul Ioan Corvin îl ştiu folosi de minune spre nimicirea inamicilor şi spre salvarea patriei. Ca şi în alte cazuri de pericole supreme, aşa şi astădată, Corvin îşi dezvoltă puterea geniului său; prin elocinţa şi gravitatea caracterului său reuşi ca să împace spiritele cel puţin pentru momentele de pericol, şi aşa îi succese ca nu numai că-şi readuse resturile oastei de la St. Imbru, ci mai trase la sine încă şi alte cete din diverse părţi ale ţării, pe care le supuse disciplinei şi voinţei sale. După aceea luă lângă sine şi pe colegul său Nicolae de Ujlak, cu care-i plăcea să-şi împartă toate triumfurile sale, deşi talentele acestuia de belliduce nu ajungea cu ale lui. Cu acea oaste acum destul de respectabilă, Corvin properă în ajutorul Sibiului. Auzind Mezet-bei de apropierea lui Corvin cu oastea transilvană, zise în trufia sa: „Lăsaţi să vină, ca să ne dea ocaziune la un triumf şi mai strălucit". Îndată după aceasta Mezet-bei îşi întoarse toate puterile sale în contra oastei trasilvane sau ardelene, cum exprima scriitorul grec Chalcocondilas, iar la o trupă de spahii cei mai cutezători şi curajoşi le committe strâns, ca pe Ioan să îl aducă sau viu sau mort. Pentru ca să-l cunoască şi mai bine în amestecul bătăliei turcii cercetaseră cu de-amănuntul de la ardelenii luați cu sine-și în captivitate despre uniforma, calul și armătura lui Ioan Corvin. Într-aceea Corvin încă aflase prin spionii săi că scopul principal al turcilor era ca să pună mâna pe dânsul, pe Iancu sau Iangu, precum îl numeau grecii și turcii. Auzind aceasta ofițerii și anume adjutanții lui Corvin, unul din ei, anume Simion Coman, care semăna la statură cu comandantul său suprem, se decide și se oferă ca să ia uniforma, calul și toată armatura lui Corvin și așa să-și pună în pericol cel mai învederat viața sa pentru patrie. Corvin acceptă sublimul devotament al lui Simion Coman[72], luă însă toate măsurile posibile pentru ca totuși să asigure viața junelui și generosului erou, dete adică sub comanda lui un despărțiment de ostași din cei mai buni ai Transilvaniei pentru ca să-l apere până la extrem. Bătălia se întâmpla aproape de Sibiu la un sătuleț pe care cronicarii au uitat să-l numească. Îndată la începutul bătăliei, turcii, uitând de oricare alte legi strategice, se întreceau unii cu alții, care să pună mai întâi mâna pe Ioan Corvin; așa se întâmplă că bătălia cea mai înfocată se desfășură în partea în care se afla Simion Coman cu trupa sa; toate săgețile zboară în acea parte, cei mai curajoși turci se încearcă să străbată la punctul unde vedea până și calul lui Ioan Corvin. Trupa lui Coman și el însuși au făcut minuni de bravură și eroism, cu toate acestea el și partea cea mai mare din ai săi împresurați din toate părțile au fost uciși prin extraordinara mulțime a turcilor ce s-au aruncat asupra lor[XXXIV]. Simion Coman a picat ca un alt Leonidas la Thermopile cu ai săi, însă gloria cea mai radioasă a zilei a rămas legată de stindardele Transilvaniei și de numele lui Ioan Corvin. După ce adică parte mare a oastei turcești apucă în direcția în care se afla Simion Coman, eroul nostru voievod repezindu-se cu toată călărimea sa ușoară și cu câteva tunulețe ce avea, îi apucă din flanc și străbătând înainte face între dânșii vărsare de sânge, precum abia se mai văzuse în Transilvania de la Traian și Decebal. Păgânii însă ocupați până la furie cu Coman nici nu observaseră că Corvin trece peste claia de cadavre turcești pentru ca să ajungă a-l scăpa. Din contra, turcii după ce căzu Coman, crezând că cel căzut este Ioan Corvin, prorupseră în strigăte sălbatice de bucurie ceea ce, în oastea transilvană, produse și mai înverșunată poftă de vindictă. Lupta cea mai furioasă reîncepu. Într-aceea garnizoana din Sibiu, auzind bubuitul de tunuri și freamătul altor arme prorupse și ea din cetate, luând pe turci din dos. Observând aceasta numeroșii ardeleni câți apucaseră la turci în captivitate, sfărmându-și lanțurile și alte ferecături și apucând armele căzute din mâinile celor morți și greu răniți, se îndrepta asupra turcilor alăturea cu garnizoana sibiană și înaintează deculând și măcelărind. Acum turcii, văzându-se înconjurați din toate părțile, adică precum se întâmplase ardelenilor la St. Imbru, veniră în confuziune, după care-și și apucă teroare cu atât mai mare cu cât că supremul lor belliduce Mezet-bei și fiul său încă picaseră morți. De aici încolo încetă orice rezistență din partea turcilor și se prefăcu în fugă sălbatică mai ales spre Turnu-Roșu înainte, iar călărimea transilvană tăia și măcelărea din el bărbătește. Cronicarii spun că, cu acea ocaziune, ar fi rămas la douăzeci de mii turci morți, că însă dintre ardeleni ar fi picat numai vreo trei mii. Să stea proporțiunea numărului morților cum va sta, destul că acea victorie câştigată cu brațe şi arme transilvane şi mai ales româneşti a fost una din cele mai strălucite, iar Ioan Corvin şi după el Nicolae de Uilac, îşi adunaseră câte o cunună nouă triumfală la cele câştigate de mai înainte. Castrele turceşti cu tezaure euorme şi cu toate prăzile destinate de Mezet pentru sultan au rămas în posesia învingătorilor. Mai multe mii de compatrioți ajunşi în captivitate avură a-şi mulțumi scăparea lor numai acestei victorii. Corvin persecută pe turci printre munți şi pe şesurile Munteniei până la Dunăre, iar unii scriptori spun că el ar fi trecut tot în acel an încă şi în Bulgaria cu scop de a face rău şi mai mare turcilor. Atâta se ştie că Corvin cel puțin în acel an se avea bine cu domnii țărilor româneşti, încât îi era uşor a străbate pe la ei şi a trece Dunărea. O parte din prăzi, armure şi flamure turceşti, cum şi capul lui Mezet, al fiului său şi al altor turci de rang înalt s-au transmis ca prezent regelui Vladislau la Buda pe un car mare, tras de zece cai, pe lângă care fu dus şi un turc bătrân căzut în captivitate, pentru ca să nareze pe larg regelui şi lui Georgie Brancovici cele văzute şi pățite, adică tot decursul acelei bătălii. Din restul prăzilor prefăcute parte mare în bani, Corvin edifică în frumoasa vale a Teiuşului o mănăstire pentru nişte călugări eremiți cunoscuți sub nume de călugării Sfântului Paul Apostolul. Această mănăstire târziu s-a prefăcut în ruine prin desele belluri civile. După timpuri fu reedificată de comitele Ştefan Apor, apoi iarăşi fu desființată. Unii scriptori susțin, că Ioan Corvin ar fi mai edificat în memoria victoriei de la Sibiu încă şi o biserică în onoarea arhanghelului Mihail în Alba Iulia, în locul unde mai târziu se pusese reşedința principilor transilvani. Benkö vrea să mai ştie de alte două biserici, una la St. Imbru şi alta la Baia Mare, pe care Corvin le-ar fi edificat tot din prăzile turceşti de la 1442. Pe biserica de la Teiuş zice Benkö, că a apucat şi el în zilele sale această inscripțiune: *Anno Domini 1445 Joannes de Hunyad Regni Hungariae Gubernator*; iar în paraclis (sacristie) a văzut corbul ca marcă sau însemn al familiei Corvinilor.

---

[72] În izvoare, Komonyai Simon.

[XXXIV] Acest Simon Coman la Turóczi este numit Komonya și este unul din membrii familiei aristocratice cunoscute sub numele de familia Kemény, iar apoi mai departe știm de la însuși com. Ios Kemény, că și familia lor se trage din români, că e de origine daco-românească.

Ziua în care s-a întâmplat acea bătălie nu se află la cronicari şi nici chiar luna. În tot cazul bătălia de la Sibiu se pune în primăvara aceluiaşi an.

Victoria de la Sibiu a fost de mare importanță şi a exercitat influență decisivă asupra celorlalte evenimente din acele timpuri. Bucuria oastei transilvane s-a întins nu numai peste toată țara, ci şi peste toate popoarele creştine. Bătălia cea de lângă Belgradul sârbesc şi aceasta de lângă Sibiu au dat lumii probe că turcii încă pot să fie bătuți şi învinşi, ceea ce până în anii 1441–2 nu mai cuteza să creadă nimeni, pentru că multele victorii câştigate de turci unele după altele, insuflaseră mare frică şi grijă în toate părțile. De aci încolo însă numele de Iancu, care în turceşte semnifica Echo, Răsunet, ajunse a fi nume de spaimă la turci, încât până şi mumele îşi speria pruncii şi-i făcea să tacă, zicându-le: tăceți că vine Iancu. De altă parte, toate popoarele europene numea pe Ioan sau Iancu Corvin numai cu laudă şi cu glorie.

*

Bătălia din districtul Hațeg sau de la Poarta de Fier. Sultanul Murad, pe care furtuna bellică îl favorase foarte mult în viață, abia acum simți şi cunoscu, ce semnifica a fi bătut în loviri mari şi a pierde armate întregi. La primele ştiri care-i veniseră despre cumplita pierdere de lângă Sibiu, arzând de pofta răzbunării, s-a fost decis ca să vină el însuşi în persoană cu armată nouă asupra Transilvaniei; mai apoi însă denumi de comandant pe beglerbegul, adică guvernatorul militar din Romania, ce se zice astăzi turceşte Rumili, provincia în care se află şi Constantinopole[XXXV]. Acel beglerbeg e cunoscut la istorici sub numele scris chiar şi la orientali în moduri diverse, adică Sehabeddin, Seaddeddin, Schachinkul[XXXVI]. Noi ne vom ţine de numele Sehabeddin, pe care îl dete şi Hammer din toate celelalte, iar nu Sachin, cum îi zice A. Szilágy. Sultanul Murad pune sub comanda paşei Sehabeddin optzeci de mii ostaşi din cei mai buni pe care-i avea, şi-i comite strâns, ca mai întâi să pedepsească aspru pe domnii Munteniei şi ai Moldovei, pentru că după bătălia de la Sibiu au cutezat a se confedera cu Ioan Corvin, după aceea să ocupe şi să subjuge cu orice preţ Transilvania. Sehabeddin paşa plecă cu armata sa tot în acel an 1442. Ajungând la Nicopole în Bulgaria se cerură mai multe zile pentru ca să poată trece armata şi toate aşa-numitele impedimente sau aparate ale ei. De aici păgânul îşi împărţi oastea în două: o parte luă porunca ca să prade, să prindă, să ardă şi să omoare tot ce va întâmpina în Muntenia; cu alta înainta spre aşa-numita Poartă de Fier, adică spre comitatul Hunedoarei. Românii din Muntenia n-au dat piept nicăieri cu osmanii, ci după cum arată cronicarii[XXXVII], ei adoptaseră consiliul lui Corvin, că ezitând orice lovire, să se tragă cu tot ce avea mobil în munţi şi să aştepte acolo ziua vindictei în contra turcilor. Cu modul acesta şesurile ţării rămaseră şi astă dată cu totul în prada cea mai fioroasă a turcilor. Bătrâni, femei, copii, care au cutezat să rămână pe la locuinţele lor, au fost tăiaţi şi măcelăriţi în modul cel mal barbar, iar tăciunarii care la turci formau trupă anumită, prefăcură totul în flăcări; pe oamenii mai tineri şi sănătoşi câţi au căzut în mâinile lor, care puteau merge în captivitate îi ferecară în lănţuri şi-i duseră cu sine-şi, asemenea şi vitele câte au putut apuca. După ce sălbaticii tirani devastaseră ţara şi comiseră fărădelegi neauzite, Sehabeddin-paşa trase la sine şi pe acea parte a oastei care devastase Muntenia şi aşa înainta cu oastea întreagă asupra Transilvaniei. Sehabeddin, lăudăros şi trufaş precum fusese şi Mezet, mai înainte de a trece prin munţi încoace, începuse a zice că aici îi va fi de ajuns a-şi arăta numai turbanul, pentru ca văzându-l oastea cea fricoasă a transilvănenilor să o ia la fugă pe mai multe zile înainte [XXXVIII]. Până la atâta îşi pierduseră ardelenii renumele de buni ostaşi înaintea turcilor. Era necesitate supremă ca locuitorii acestei ţări să-şi restabilească gloria de ostaşi buni şi dispreţuitori de moarte, fără care nu este viaţa sigură.

[XXXV] Se zicea Romania, precum se numea şi grecii locuitori în trensa Romei, adecă romani, din timpurile Imperiului roman oriental, de unde mai există, până astăzi, foarte multe familii romane, româneşti, italiane, grecite cu totul.

[XXXVI] Vezi Hammer, *Geschichte des Osman. Reiches*, I, la Bonfiniu Sciabaddin, la alţii Saladin, Abadin, Abedin, Schach-Abadin, Sabatines Sachin etc.

[XXXVII] Bonfinius, Turóczi.

[XXXVIII] Despre această fală şi trufie a lui Sehabeddin ne spune Hammer în tom. I, cartea a zecea, după istoricul turcesc Nesri.

Ioan Corvin a învățat pe locuitorii Transilvaniei a disprețui moartea, a-i căuta în față și chiar prin aceasta a sfărma pe inamic. Îndată ce Corvin-vodă află de apropierea turcilor spre Dunăre, cu scop de a trece în Muntenia, și Transilvania, după uzul din acele timpuri trimite prin toată țara săbii cruntate în sânge. Arătând locuitorilor că iarăși se apropie supremul pericol, provocă pe toți așa-numiții comiți sau comandanți și pe toți cnejii ca să-și readune cetele lor și să alerge spre salvarea patriei. Într-aceea, Corvin concentră împrejur de sine toate așa-numitele bandere sau batalioane românești mai ales din două comitate Alba, Hunedoara și din Zarand pe unde avea el moșii de ale sale. După aceea veni și soțul său Nicolae de Uilac cu câteva batalioane. Însă cu toate măsurile extraordinare luate de Corvin, el tot nu a fost în stare de a mobiliza și concentra sub comanda sa oaste mai numeroasă decât cinsprezece mii. Oricâtă ar fi fost la număr populația de atunci a Transilvaniei ea pentru caz de pericol mare ar fi putut scoate ușor un număr îndoit de ostași buni, adică treizeci de mii și mai mult. Noi însă am văzut mai în sus tristele cauze pentru care poporul disperase, iar nobilimea rămânea pe la casele sale de frică. A rămas dară că Ioan Corvin cu farmecul numelui său și cu conexiunile pe care le avea el cu cei mai mulți cneji românești să suplinească lipsele cele mai mari în armata Transilvaniei. Cu acea oaste de cincisprezece mii, parte mai mare români, iar nicidecum nu numai secui și maghiari, precum i-ar plăcea lui Teleki și altora, Ioan Corvin ocupă iute valea cea mai strâmtă de la Poarta de Fier, pe unde se aștepta turcii; așeză însă trupele pe coastele munților la până așa, încât strâmtoarea să rămână deocamdată liberă pentru turci, să intre o parte din ei fără ca să fie atacată. Așa s-a și întâmplat. Intrând mai multe cete de turci și nedând peste rezistență, se răspândiră prin ținut spre a speria, omorî și anume a da foc după datina lor, fără ca să priceapă că ei sunt căzuți în cursa lui Corvin. După ce intră și grosul oastei turcești pe pământul Transilvaniei, Corvin se luă cu oastea sa după turci, însă tot numai pe coastele munților, prin codrii înainte, ascunzând cu grijă toate mișcările sale până la un loc pe care-l destinase de mai înainte pentru bătălia decisivă. Hammer numește acel loc Vasag[XXXIX], pesemne cum îl va fi aflat el la vreun istoric turcesc, la care numele locurilor noastre sunt de regulă schimonosite. După Chalcocondilas locul bătăliei nu a fost tocmai în strâmtoare, unde nu se putu întâmpla evoluțiuni, ci a fost două miliarie mai încoace, adică cam între comunele Hasdeu și Toplitia. Oricum, ea se numește bătălia de la Poarta de Fier. La locul acela Corvin descinde iute cu o parte a oastei sale din munte în vale și ține drumul turcilor. Aflând Sehabeddin de această stratagemă a lui Corvin sta pe loc cu oastea sa și în loc să atace îndată, ia măsuri pentru fortificarea castrelor cu șanțuri. Tot acea măsură o ia și Corvin pentru ai săi. Nu se știe câte zile au stat cel doi belliduci în acea pozițiune; este însă adeverit că bătălia cea mare din ținutul Hațegului s-a întâmplat în una din fierbințile zile ale lunii lui Cuptor (iulie). În acea zi înainte de răsăritul soarelui armatele își sta față în față una cu alta, turcii mândri de numărul lor cel mare, ardelenii tari în credința către Dumnezeu și în geniul belliducelui lor. Ioan Corvin, pătruns de mărimea acelor momente, înainte de toate se puse în

---

[XXXIX] Vasag, corupt din ungurescul Vaskapu, care pe românește semnifica Poarta de Fier. Regele Vladislav în o diplomă din 1444 încă numește locul acelei bătălii Kapu = Poartă.

genunchi cu toată armata sa şi cu ochii spre cer înălţă cea mai fierbinte rugăciune către Dumnezeul poterilor şi al părinţilor noştri. Îndată după aceea ţinu oastei sale una din acele cuvântări pline de însufleţire, precum numai el se pricepea să vorbească românilor şi maghiarilor. „Nu aş fi crezut, zise Corvin, a da piept cu inamici atât de tari şi numeroşi, când noi suntem aşa de puţini, dacă această cutezare nu ar fi cerută imperios de către patria noastră şi dacă nu m-aş încrede în sanctitatea cauzei şi în bărbăţia voastră probată de atâtea ori. Noi am alergat la arme nu numai spre apărarea religiei creştine şi pentru gloria prea charei noastre patrii, ci am apucat armele chiar pentru apărarea şi salvarea propriilor locuinţe, cum şi a familiilor, părinţilor, soţiilor noastre. Turcii ruşinaţi şi foarte iritaţi spre vindictă prin ultimele noastre victorii, dacă vor apuca să se străbată mai departe în ţară, vor trece toate prin foc şi prin sabie, necruţând nimic pe lume. Aşadar aici la locul acesta trebui să ne opunem inamicului, aici să înfrângem trufia lui, de aici avem să-l remitem acolo de unde a venit, ceea ce vom şi face cu ajutorul lui Dumnezeu prin perseverenţa şi prin curajul vostru neînfricat. Dacă însă Cel-atotpotente va fi decis altminterea, atunci încai să vă câştigaţi în luptă curajoasă moarte glorioasă şi viaţă eternă pentru sufletele voastre".

Dispoziţiunea ce luase Ioan Corvin era cam aceasta: La cele două aripi în linia dinainte aşeză călărimea uşoară. Călărimea sa cea grea, cum am zice dragonii şi husarii, o împărţi în proporţiuni egale pe centru şi pe cele două aripi în a doua linie. La dosul călărimei grele pune călăreţi de aceia, cari pe atunci mai erau însă înarmaţi şi cu aşa-numita praste[XL], din care aruncau pietre. În centru dispune pedestrimea cea grea, care apoi avea de rezervă la spatele sale o altă trupă de lanceri şi arcari sau arcaşi. De două laturi, adică la capetele sau marginile celor două aripe comanda serii lungi de care încărcate cu toate speciile de aparate bellice, însoţite tot de călărime uşoară şi dispusă aşa ca să ajungă de ambele laturi până sub poalele munţilor. În modul acesta Corvin închise cum se cade valea pe care era să iasă turcii şi să inunde ţara. Peste acesta Corvin împinsese centrul său înainte în figură cuneiformă, pentru ca cu atât mai uşor să poată sparge printre liniile neregulate ale turcilor. Sehabeddin-paşa, văzând dispoziţiunile lui Corvin, cunoscu îndată cu cine are a face; deci spre a nimici planul lui Corvin, Sehabeddin trase iute în contra batalioanele celor mai curajoşi ieniceri, iar pe spahii ca călăreţi foarte buni de atac şi de fugă sprintenă îi împărţi pe cele două aripi. În această poziţie aşteptă Sehabaddin trupele ardelene care se apropiau cu paşi lini. Ajungând la distanţă mai mică, centrul ardelenilor se aruncă în linii îndesate umăr la umăr cu toată greutatea sa pe ieniceri; acest atac însă ienicerii îl resping cu toata bărbăţia, iar pe unde li se spărgea linia, se şi închidea iarăşi la moment prin mulţimea pedestrimei asediate în dosul lor ca nişte mase de muri. În acelaşi timp spahiii din cele două aripi, aruncându-se asupra călărimii uşoare, o sparg şi o pun pe fugă. În acel moment de criză supremă ochiul cel ager al lui Corvin, văzând falsa poziţie în care ajunse prin retragerea călărimii uşoare, se şi decise a-şi schimba îndată dispoziţiunile făcute în acea dimineaţă. Aşa Corvin îşi retrage curând şi centrul,

---

[XL] Latin. funda, ae; nemţ. Schleuder, ungur. Parittya, cuvânt slavonesc.

pentru ca nu cumva să devină înconjurată de turci şi-l asedia în linia în care se afla husărimea ungaro-secuiască luată la fugă până în linia primitivă în care erau carele, unde pericolul înconjurării prin turci deocamdată era mai mic; de altă parte însă belliducele nostru aduce în luptă încă şi pe acea parte a pedestrimei uşoare, adică pe câteva batalioane româneşti care stau pitulate pe coastele muntelui în pădure, şi cu acea parte de oaste ajutată şi de ostăşimea dispusă pentru apărarea carelor lovesc pe osmani în flanc (în coastă) cu atâta repeziciune şi putere, încât pe când Sehabeddin se credea mai sigur de victorie, îl aduce în confuziune, ca să nu-şi mai poată dezvolta liniile spre apărare din coaste. Fiind şi valea prea strâmtă pentru atâta spurc de turcime, cetele lor se împingeau unele pe altele, unii pe alţii se împiedicau în mişcările lor, gălăgia şi confuzia ajunse la culme, numai nu mai ştia ce se întâmpla cu el. Corvin, folosindu-se de acele momente decisive, se aruncă asupra turcilor nu numai cu pedestrimea, ci şi cu călărimea sa cea grea pe cât numai suferea natura locului ca să poată opera şi acesta cu bun succes. Se produce un carnagiu sau măcel din cele mal teribile. Ardelenii adică, văzându-se scăpaţi prin înţelepciunea belliducelui lor de pericolul extrem de a fi nimiciţi, îşi recâştigară curajul şi reapucând ofensiva, nu mai voiră să facă captivi, ci tăia şi străpungea tot ce le sta în cale spărgând mai toate liniile turcilor. Frica panică cuprinse pe toată turcimea într-atât, cât ajunseseră ca nici unul să nu mai cugete la apărare, ci numai la fugă în toate părţile. Dar în ce parte erau să fugă când ei cunoşteau un singur drum, o singură strâmtoare de munte, adică pe unde veniseră. Acolo însă, pe acel drum, îl aşteptau cete româneşti din Muntenia, care se aruncară asupra turcilor cu toată furia ce produce aspectul cel fioros al locuinţelor arse şi devastate, al părinţilor şi altor confraţi omorâţi sau duşi în captivitate. O parte a oastei turceşti mai făcuse încercarea ultimă de a se ţine şi apăra la locul unde Sehabeddin asediase şi întărise castrele sau tabăra sa; peste puţin însă văzând că pe cealaltă oaste turcească nimeni nu o mai poate reţine din fugă, disperând cu totul de apărare pe sacrul pământ al Daciei, câţi turci au putut scăpa cu viaţă au luat calea drept spre Dunăre şi au properat a trece cât mai curând în Bulgaria. Aşa castrele turceşti cu toate avuţiile cele mari lăsate acolo au căzut iarăşi în mâinile ardelenilor, ca şi ale lui Mezet lângă Sibiu. În această stare, aflară câmpul bătăliei acele cete de turci pe care Corvin le lăsase înadins ca să treacă înainte. Reîntorcându-se acea parte de oaste încărcată de prăzi şi trăgând după sine şi mulţime de ardeleni captive, picară în mâinile oastei celei victorioase a belliducelui nostru, care înconjurând pe acea turcime din toate părţile, o măcelărea în partea ei cea mai mare; numai puţini ajutaţi de cai buni au putut scăpa în cete mai mici[73].

Această victorie fu perfectă şi ea se poate compara prea bine cu una din victoriile lui Traian repurtate în aceeaşi regiune asupra lui Decebal. Într-adevăr, dacă am fi vreodată în stare ca să credem în Metempsychose, atunci am susţine că sufletul lui Traian trecuse în Ioan Corvin şi că se împlinise dorinţa poetului antic: *Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor*[74].

---

[73] Indus în eroare de unele izvoare, Bariţiu descrie, de fapt, lupta de pe râul Ialomiţa, din septembrie 1442. La Poarta de Fier a fost o altă ciocnire antiotomană.

[74] „Dintre morţii noştri se va ridica un răzbunător". Celebru vers din Vergiliu, *Eneida*, cartea a IV-a.

*

Pe lângă avuţiile castrelor turceşti, au mai căzut în mâinile ostaşilor lui Corvin două sute de flamuri, cu vreo cinci mii de captivi, deşi unii vorbesc de mai multe mii. Între cei rămaşi morţi pe câmpul sau mai bine în valea bătăliei, au fost însuşi belliducele Sehabeddin, mai mulţi bei, precum Osman, nepot al faimosului belliduce, Timurtasch, Omer, Firiz, Iacob, Chisi şi Dedefutak, toţi generali de renume. Sultanul pierdu în acea bătălie una din armatele sale cele mai frumoase, iar numele lui Ioan Corvin, sau cum îl ziceau turcii, Iancu, ajunse a fi şi mai teribil pentru mahomedani, cu atâta însă mai glorios pentru lumea creştină. Scriptorii greci din acele timpuri compararā pe Corvin când cu Achilles, când cu Hector. Ioan Corvin restitui, precum zice şi comitele Iosif Teleki, renumele şi gloria armelor ungureşti, care în zilele lui Sigismund se întunecase, însă tot aşa el restabili şi susţinu renumele şi gloria armelor româneşti pentru că în bătălia cea de cu primăvară de lângă Sibiu şi în aceasta de la Iuliu din districtul Haţegului, partea mai mare a trupelor lui Corvin a constat din români, cu cnejii sau primarii şi cu alţi boieri sau aristocraţi români ieşiţi din comitatele şi districtele româneşti (*Districtus valachicales*) ca comandanţi în fruntea batalioanelor româneşti. Era şi lucrul cel mai natural ca din români să se compună grosul armatei românului Corvin, pentru că districtele româneşti, averile, familiile şi vieţile româneşti erau cele mai mult expuse la invaziunile şi devastaţiunile turcilor. Pe când familiile maghiare îşi căuta scăpare dincolo de Mureş şi de Someşuri, pe unde şi locuia în partea lor cea mai mare, iar saşii se trăgeau sub scutul murilor de cetăţi făcute de mai mulţi regi şi de ţară, daco-romanii sau trebuia să dea piept cu turcii în largul câmpului sau dacă aceasta nu se mai putea, să scape numai cu viaţă golană în ascunzişurile munţilor, lăsându-şi locuinţa în prada flăcărilor. Bătălia câştigată de ardeleni în iulie 1442 asigura ţara pe timp îndelungat de invaziuni, iar comandanţilor turci le trecu voia bună de a mai speria pe ostaşii lui Corvin cu arătarea turbanului lor.

Ioan Corvin, om religios cum a fost, a demandat ca să se facă în toate bisericile ţării rugăciuni de mulţumită lui D-zeu pentru victoria strălucită ce le-a dat cu acea ocaziune.

De aci încolo scriptorii diferă în nararea faptelor lui Ioan Corvin pentru restul anului 1442. Unii voiesc a şti că Corvin îndată după aceea ar fi trecut în Muntenia, nu numai spre a persecuta pe turci până peste Dunăre şi mai departe, ci şi spre a se bate cu Vlad II Dracula, care iarăşi ar fi căzut în prepus, că a dat mâna cu turcii. Aici însă cronicarii se încurcă aşa de tare şi confundă evenimentele de înainte cu cele din acest an într-un mod încât până acum nici un critic nu a ştiut ce să aleagă din spusele lor. De altminteri confuzia este chiar la Bonfinius şi la Chalcocondilas. Vor mai veni alţi critici moderni ca să o descurce; noi aici vom merge mai mult numai pe urma unor documente autentice din care mai aflăm unele fapte memorabile de ale lui Corvin.

Corvin a trimis şi astă dată mulţime de trofee la Buda, care au fost recepute cu bucurie atât mai mare, că tocmai pe atunci sultanul Murad II, ca şi cum ar fi fost sigur de victoria sa în Transilvania, trimisese la regele Vladislau ambasadori, care să-i ceară Belgradul sârbesc tribut şi pe deasupra pe Ioan Corvin de ostatec (*obses*).

Regele recepuse pe ambasadorii turceşti cu pompă mare, el însă avu atâta minte ca să nu le dea aici un răspuns decisiv până ce nu va asculta şi pe Corvin şi anume până ce nu va lua ştire despre rezultatul bătăliei. După ce-i veni regelui ştirea prin cursori iuţi despre glorioasa bătălie, ambasadorii turceşti se depărtară de la Buda cu buzele umflate. Se poate că în aceleaşi zile, adică în urma victoriei, Ioan Corvin a mers în persoană la Buda, în tot cazul însă el s-a reîntors curând la postul său de vodă al Transilvaniei şi ban al Severinului, pentru ca să ţină în ochi de aproape toate ulterioarele mişcări ale turcilor. Din documentul de împăciuire şi cuscrie încheiat între Corvin şi între G. Brancovici la an. 1444 se culege că Corvin tot ar mai fi trecut şi în 1442 în Bulgaria şi ar fi devastat ţinuturi turceşti, după uzul acelui timp, spre a insufla teroare şi a-i ţine depărtaţi de la frontiere. Ceea ce se ştie desigur este că în anul ce a urmat, adică 1443, Corvin iarăşi avu mari bătălii cu turcii, însă despre acelea mai la vale.

Moartea fratelui mai mic Ioan. S-a văzut mai sus că Ioan Corvin mai avuse un frate, tot Ioan cu numele, care pe cât era în viaţă se întrecea cu fratele său mai mare atât în virtuţile ostăşeşti, cât şi în alte calităţi frumoase ale spiritului şi ale inimii[XLI]. Acel frate Ioan minor a murit la serviciul statului şi anume în al Transilvaniei; însă anul repauzării sale nu se ştie cu siguranţă; dar din oareşicare combinaţiune ce se face după documente, se presupune că el a căzut în una din cele trei bătălii cu turcii în an. 1442 pe pământul Transilvaniei. Ceea ce se ştie cu toată certitudinea este că fratele său Ioan din exemplară caritate şi pietate ce avuse pentru sufletul fratelui său, prin diploma sa din 1443 face la capitolul cronicilor din Alba Iulia şi anume la biserica cu patronul Mihai arhanghelul donaţiune de patru comune rurale, anume Bulgar, Cerged, Giomal (Jomal, Biomal) şi Tinod, însă cu acea condiţiune ca acei canonici şi toţi succesorii lor în toate timpurile să fie obligaţi a face s. liturghie în numita biserică şi anume în toată sâmbăta în onoarea Preacuratei Virgine, tot a doua zi a săptămânii pentru sufletele celor repausaţi şi iarăşi tot a patra zi în lauda Sfântului Spirit, ca să lumine pe oameni, iar în alte zile ale săptămânii să se cânte liturghia pentru sufletele morţilor regulat la altarul doctorilor fără de argint şi martiri Cosma şi Damian, în aceeaşi biserică. Sublima virtute este amoarea, charitatea între fraţi şi surori. Din contra, vai şi iară vai de acel popor la care nu vei afla charitate nici măcar între frăţâni şi între ceilalţi consângeni, pentru că din mare nefericire se aflau dezbinaţi prin egoism şi rapacitate. Să ne fie şi în acest respect fapta lui Corvin de model. Iată cum împarte el cu fratele său atât binele pământesc, cât şi pe cel ceresc[XLII].

[XLI] Iacă cuvintele regelui Ladislau Posthumu: „...Praefatus Joannes, certe dudum fidelitatis opera continuo crescente augens, et in ipsius genitoris nostri obsequiis ac expeditionibus bellicis, quas idem sive adversus nonnulos rebelles regni sui Bohemiae, seu contra Teucros (Turcos) laudabili simper exitu confecit, nunc *prudentis consiliarii*, nunc vero *strenuissimi* militis agens officium, adeo fuit continuus et utilis, ut ab eodem genitore nostro primum de milite ad nostrum baronatum regni, Bani videlicet Zeuriniensis, qui clarus Baroniae titulus est, insignibus meritis creatus sit, ubi et gloriosa tandem adversus Teucros illis partibus oppido infestos, proelia ipse et egregius quondam alter Joannes de ipsa Hunyad, miles, sibi sangvine frater, *fortissimaque strenuitate par et socius*, victorioso semper fine saepius confecerunt" etc., etc. Diploma din 1453.

[XLII] Cuvintele diplomei: „Suplicarunt itaque nobis, ut nos praedictas possessiones ipsis Dominis et Ecclesiae ipsorum, intuitu nostrae salutis et quondam egregii Joannis Minoris de Hunyad, militis *militum, fratris nostri charissimi*, in actu rei publicae, *in partibus Transilvanis defuncti* et in

În an.1442, Ioan Corvin face un schimb de posesiuni cu un nobil anume Dionisie de la Farnasiu, care-i dă Bucerdea din comit. Albei de lângă Blaj, pentru alte două comune numite Filipeşul săsesc sau mic în comit. Clujului şi Filipeşul unguresc în comit. Turdei. De aici s-ar vedea că după bătălia de la Poarta de Fier Ioan Corvin mai avu timp a se ocupa şi cu afacerile sale private şi cu cele interne ale ţării. Pe la finele acestui an s-a mijlocit abia şi pacea între regele Vladislau polonul şi regina văduvă Elisabeta, după care însă aceasta muri în curând, adică la 19 decembrie 1442.

După moartea Elisavetei, câţiva din acei oligarhi care până aci ţinuseră cu dânsa, trecură în partea regelui Vladislau, precum şi unele despărţăminte de oaste, care erau de naţionalitate cehi, s-au retras în patria lor, crezând că cu atâta s-a curmat bellul civil. S-au înşelat. Mai mulţi oligarhi, câteva cetăţi şi în fruntea lor cunoscutul general ceh, bătrânul Ioan Giskra, faimos pentru eroismul său, ca şi pentru rapacitatea şi barbaria sa perseverară pe lângă micul Ladislau Posthum, trimiseră deputaţi la împăratul Frideric, rugându-l ca să le dea ajutor în contra lui Vladislau polonul, pe care voia să-l detroneze şi să-l scoată din ţară. Deocamdată se părea că Frideric ar voi să le stea în ajutor, după aceea însă curând se referase în poziţia sa cea misterioasă, într-o specie de pasivitate, pe care istoricii nici până astăzi nu o pot explica în alt mod decât că planul ascuns şi rezervat al lui Frideric ar fi fost ca în cele din urmă, delăturând şi pe Vladislau şi nepoţelul său, pe Ladislau, să pună el mâna pe toată Ungaria cu ţările câte se mai ţineau de ea. Aşadar prin moartea Elisabetei Ungaria şi Boemia se pacificaseră numai pe un moment şi dacă bellul civil nu a prorupt din nou, cauza fu mai mult numai anotimpul, căci intraseră în iarna anului 1443. Într-aceea, se mai făcură unele încercări de apropiere între Frideric şi Vladislau, deşi fără rezultate mari; însă acele rezultate puţine au fost mai mult fructul fatigelor puse de cei doi preoţi din Roma, bărbaţi de renume istoric, adică Aeneas Sylvius, care pe atunci era secretar al împăratului Frideric, şi cardinalul Iulian Cesarini, cunoscut istoricilor în calitatea sa de comisar al papei în contra husiţilor din Boemia, comisar la conciliul de Basilia, pe care l-a deschis el în numele papei, mijlocitor între greci şi latini în conciliul de la Ferrara ţinut cu scop de a se împăca grecii cu latinii, în fine ca legat al papei Eugeniu în Ungaria, trimis cu scopul dublu, de a împăca pe regi şi de a porni un bell exterminator în contra turcilor aşa încât să-i scoată cu totul din Europa, salvând deodată şi pe greci şi pe biserica lor de tirania turcească. Scriptorii află că acest Iulian Cesarini, născut din o familie patriciană din cele mai de frunte, om de talente rare şi de cunoştinţe intense, după temperament şi caracter ar fi fost mult mai bun ostaş decât preot.

---

praedicta Ecclesia B. Michaelis Archangeli tumulati, animae refrigerio remittere et declarare dignaremur, in cujus recompensationem praedicti domini disposuissent inter se pro salute quidem nostra et dicti fratris „nostri charissimi, stipendiis spiritualibus occurrere” etc., etc. Vezi această diplomă la Ant. Szeredai, *Notitiae Capituli Albensis Trans.*, pag. 87 şi la G. Fejér, *Genus Incunabula* etc., pag. 46–50.

VI. Preparative bellice şi campania cea lungă din Bulgaria în 1443.

Victoria dublă repurtată de către Ioan Corvin la Sibiu şi la Poarta de Fier asupra turcilor şi încă numai cu oaste ardeleană, a înfierbântat spiritele în mai multe ţări, nu însă în acea măsură în care sperase cardinalul Iulian Cesarini, al cărui scop era ca să scoale asupra turcilor expediţiune cruciată, precum se întâmplase odinioară în contra sărăcinilor, cu scop de a lua de la ei Ierusalimul şi toate locurile sfinte. În secolul al 15-lea se astâmpărase foarte mult fanatismul religios al popoarelor de care fuseseră cuprinse în zilele lui Petru Eremitul, Godefrid[75] ş.a. Împăratul nemţesc şi peste tot nemţii se interesau pe atunci prea puţin de turci; nici unul din ei nu prevedea că peste o sută de ani turcii au să ocupe nu sumai Buda, ci că aveau să străbată şi până sub murii Vienei, să ardă şi să devasteze în Stiria, Carinthia şi Austria inferioară. Peste aceasta, cavalerii şi oligarhii nemţeşti pe atunci (şi mai târziu) cu nimic nu era mai bun decât turcii şi decât tătarii, barbari cruzi şi răpitori unii ca şi alţii, precum arată istoria Germaniei mai pe toate paginile sale. Aristocraţia ungurească se provoca mereu astădată ca şi totdeauna la privilegiul său, de a nu ieşi la bătaie afară din mezuinele patriei. Acest privilegiu, pe care-l stoarseră oligarhii în timpuri diverse de la regi, a dat totdeauna la toţi poltronii fricoşi pretextul cel mai bun de a rămâne acasă şi a-şi petrece lângă femei şi lângă vedrele de vin în bună pace.

Aşadar obligaţiunea de a se bate afară din patrie cădea oarecum numai asupra regelui, care-şi avea trupele sale particulare, lângă care apoi se mai adăuga şi trupe de voluntari. În modul acesta Ungaria era un stat pe care aristocraţia îl condamnase a se ţine totdeauna numai in poziţie defensivă, prin urmare la orice caz a aştepta ca orice inamic să ajungă până la fruntariile ţării, când apoi dumnealor boierii ţării le ieşea înainte, dacă le ieşea, ca să-i respingă.

Între acestea împrejurări de la dieta Ungariei abia s-a putut stoarce o modestă subvenţiune în bani, iar mai departe s-a lăsat la voia fiecăruia de a ieşi în contra turcilor. Ungurii adică mai avea încă şi un alt pretext de a rămâne pe acasă; ei susţineau că acest nou bellu turcesc se întreprinde mai mult numai în favoarea lui Georgie şi a serbilor săi, a căror ţară căzuse în mâinile turcilor; ungurii însă nu voiau să vadă că, vorbind în limba ostăşească, cheile de la cetăţile Buda şi Viena se află în cetatea Alba-greca numită pe slavoneşte Belgrad. Ungurilor le plăcea pe atunci, le place şi până în ziua de astăzi, a striga în lume că Bosnia, Serbia, Bulgaria, Muntenia, Moldova erau ţări ale coroanei ungureşti, cu toate acestea spre apărarea lor ei nu făceau nimic. Aşadar s-a întâmplat şi în anul 1443 ca şi la alte câteva ocaziuni, că partea cea mai mare a oastei a constat din elementul slavonesc şi din cel românesc. Asupra lui Georgie a căzut greutatea cea mai mare de bani şi de sânge. Alăturea cu el a stat Ioan Corvin cu oastea sa adunată din Transilvania şi Banat, la care se alăturară şi trupele câte sta sub comanda colegului său Nicolae de Uilac. Şi fiindcă subvenţiunea de bani votată prin dieta ţării nici pe departe nu ajunse la acoperirea speselor bellice, Ioan Corvin se văzu necesitat de a lua împrumut treizeci şi două de mii galbini. Cu toate acestea, oastea adunată de principele Georgie sârbul şi de Ioan Corvin-vodă, abia ajunse la numărul de douăzeci şi cinci de mii, trupe alese, îmbrăcate, exercitate, prevăzute bine cu arme şi cu impedimentele necesare.

---

[75] Participanţi la Cruciada I (sfârşitul secolului XI).

La oastea aceea adause şi cardinalul Iulian Cesarini câteva cete de cruciaţi, scoşi mai ales din Boemia şi întreţinuţi cu banii papei de la Roma. Vladislau regele Ungariei nu a fost în stare să adune sub comanda sa oaste mai multă decât este ceea ce se zice în zilele noastre o brigadă, adică cam două regimente la care se adauseră unii (numai unii) magnaţi voluntari, cu companiile sau escadroanele lor, precum şi nişte cruciaţi din Germania şi Franţa. Oastea Moldovei şi a Munteniei aştepta în ţinuturile danubiene pe trupele despre care vorbirăm. Regele a mânecat de la Buda în 22 iulie[XLIII], însoţit de Ioan Corvin şi de cardinalul Iulian, a mers însă foarte încet, pentru ca să lase timp şi altor trupe de a se aduna împrejurul său şi a trecut Dunărea pe la Semendria[XLIV]. Aici îl aşteptase Georgie cu oastea sa. Tot aici îl ajunse şi Vlad II domnul Munteniei cu a sa. Până la acest loc armata întreagă compusă din diversele elemente arătate mai în sus ajunsese la modesta cifră de 35 de mii, din care majoritatea erau români şi sârbi. După repaus de câteva zile, trupele se puseră în mişcare spre a căuta pe turci şi a se lovi cu ei. Şi fiindcă armata se afla pe pământul sârbesc, pe care domnul Serbiei îl cunoştea mai bine decât oricare alt general, comanda supremă se concrezu acestuia, iar Ioan Corvin rămasă comandant peste douăsprezece mii de călărime, parte uşoară, parte de cea grea, corassata (loricata, cu lorica sau zea la piept). Cu acea armată se începu aşa-numita campanie cea lungă de cinci luni numită aşa numai pentru că a durat relativ mai mult decât alte campanii turceşti din acele timpuri.

Descrierea acestei campanii a cauzat multă bătaie de cap istoricilor moderni. Cauza este că cronicarii contemporani au descris-o în moduri diverse, de unde s-a născut confuziune mare. Cronicarii adică nu se unesc deloc în defigerea numărului bătăliilor, iar unii diferă şi în numirea locurilor de bătălii şi a timpului, alţii iarăşi făcură alte confuziuni, din care necum alţii dar nici măcar un scriptor ca Hammer nu au fost în stare de a scoate adevărul întreg şi limpede ce au comis erori. Din această confuziune i-au scos încâtva iarăşi numai câteva acte autentice originale ieşite la lumină în timpii mai dincoace, precum este de ex. diploma de donaţiune de la 1453 făcută lui Ioan Corvin de către regele Ladislau Posthum pe Deva şi Gurghiu, cum şi altă diplomă din acelaşi an dată lui Nicolae de Uilac. Acum încai se scrie că în acea campanie turcească din 1443 nu a fost nici numai o bătălie mare nici chiar opt, ci au fost şase bătălii mai mari, în care turcii au fost bătuţi înfricoşat, iar Ioan Corvin îşi adause din nou coroana triumfale la cele câştigate de mai înainte[XLV]. Din acele şase bătălii două au fost decisive. S-au mai întâmplat şi alte bătălii mărunte aşa-numite scaramusie, care însă rar decideau soarta armatelor. Pe toate aceste bătălii Hammer-Purgstall le contrage şi îndeasă numai în două pagini în care încă comite unele erori groase, pe care criticii abia le pot cuprinde. Din

---

[XLIII] Această zi a mânecarei o defig istoricii mai noi după Dlugoss şi după unele documente aflate în anii din urmă şi resping afirmarea lui Bonfiniu şi Callimach, cari zic că regele ar fi plecat în mai.

[XLIV] Semendria, Senderova, Ad salsum lapidem.

[XLV] „In quo quidem progressu (Joannes de Huniad) crebris, praecipue vero sex proeliis continuas adeptus victorias". Diploma de 1453.

contra Ios. Teleki nu-şi pregeta a purcede aci cu mai multă circumspecţiune şi critică, cernu bine pe cronicari, se încearcă să-i împace pe unde-şi contrazic şi să-i coregă cu documente autentice şi aşa se întinse cu descrierea acelei companii memorabile pe vreo 22 de pagini. Aşa noi aici încă vom urma pe Teleki, cu acea observaţiune însă că unde Teleki numeşte acea armată „maghiară" noi o vom numi peste tot confederată, pentru că ea nicidecum nu a fost numai maghiară, ci a fost compusă din mai multe elemente naţionale, precum el însuşi recunoaşte, dar pentru aceea tot o numeşte numai maghiară, iar nu confederată, precum fusese ea în adevăr.

*

Armata confederată după ce înainta prin Serbia stete la râul Morava[XLVI], unde se aşeză în castre (în tabără, lagăr) şi luă măsuri de trecere. La început au trecut râul numai vreo cinci sute călărime uşoară, atât spre a explora pe inamici, cât şi spre a câştiga victorii. Iată însă că acea ceată uşoară a şi dat peste o trupă mai mică de turci, cu care se şi încaieră, tăind mai mulţi din ei, iar pe alţii-i prinse. Comandantul cetei creştine aflând de la captivi că în vecina pădure ar sta la pândă cu două mii de călărime turcească se retrase iute cu ai săi; turcii însă prorupseră tot aşa iute din pădure şi luară la goană pe creştini, iar la râul Morava îi ajunseră. Se încinse bătălie cruntă, în care ceata creştină era să piară toată, dacă un caz ferice nu-i venea în ajutor. În aceea oară regele petrecea la vânătoare în pădurea ce se întindea pe malurile Moravei. Auzind el şi comitiva sa sunetul şi pocnetul armelor, iese iute din pădure, trage şi alte cete la sine şi trecând fluviul, ia la fugă pe spahiii turceşti.

După acea bătălie mica oaste confederată trece fluviul Morava, unde abia se aşeza iarăşi în castre, pe rând exploratorii (spionii) aduc ştirea despre apropierea grosului oastei turceşti. Îndată regele comite lui Ioan Corvin ca să iasă în contra inamicului cu corpul său de 12 mii călărime compusă parte mare din ostaşi veterani păţiţi şi învârtoşaţi prin viaţa plină de fatige şi lupte, să-l caute şi dând piept cu el, să spargă drumul pentru grosul armatei confederate. Având Corvin spioni foarte buni, aceştia îl conduseră drept la oastea turcească, care pauza fără multă grijă; el însă aşteptă ca să întunece. Era noapte senină 2 spre 3 noiembrie. La lumina lunei, Corvin înconjură din toate părţile o oaste turcească ca de 20 000 şi repezindu-se dintr-o dată asupra ei, o aduce în confuziune şi strâmtoare extremă. Turcimea în prima spaimă se încerca să scape cu fuga, iar văzând că-i erau închise toate căile de scăpare, chiar şi fără voia sa împumna armele şi se da să spargă printre liniile călăreţilor lui Ioan Corvin şi să iasă din cursa în care căzuse. Dar braţele cele viguroase ale oastei creştine au înfrânt pe turci într-atât cât bătălia se prefăcu în adevărat măcel, în carnagiul cel mai crunt, care dură până dimineaţa. Castrele turceşti căzură în potentatea victorilor cu avuţii foarte mari; vreo două mii de turci rămaseră morţi, alţi vreo patru mii căzură în captivitate, cealaltă oaste se răspândi în toate părţile, într-aceea pe mai mulţi turci fugari îi ucidea locuitorii din acel ţinut, care s-au fost săturat de cruzimile lor. Între captivi au fost 13 ofiţeri de stat

---

[XLVI] Margus vel Margis apud D'Anville.

major. Din oastea creştină încă au căzut vreo cinci sute. Din vreo şase scriptori contemporani nu ştie să spună nici unul cine a fost nefericitul comandant turcesc care a luat acea bătaie teribilă de la Ioan Corvin, iar cele ce scriu Engel şi Hammer despre această bătălie nu sunt întemeiate, încât e de a te mira cum de încai Hammer nu a putut limpezi lucrul după istoriografii turceşti, pe care-i avuse la mână, ba încă el confunda această bătălie de la râul Morava din 3 nov. cu alta întâmplată după aceea la cetatea Nissa[76], despre care vom vorbi îndată. Atâta se ştie desigur că sultanul Murad II nu a fost de faţă în acea bătălie nefericită pentru ai săi; el era pe atunci în Asia Mică, unde avea un alt bellu periculos cu mahomedani de ai săi.

A doua bătălie. Ioan Corvin, care dedese şi astă dată probe noi, atât de belliduce ingenios, cât şi de bravura personală ca orice alt erou mare, voind a se folosi de victoria câştigată, după un scurt repaus apucă cu brava sa oaste spre cetatea Nissa, pe care o ia cu asalt, o dă în prada ostaşilor, apoi o şi destină flăcărilor. De aici Corvin luă calea către cetatea Sofia, dar trei generali turceşti (paşi), care acuma prea târziu veneau spre ajutorul nefericitei Nisse, se încearcă să ţină drumul oastei creştine, să o înconjure şi nimicească. Corvin, văzând pericolul, strânge iute toată oastea sa la un punct, se repede cu toate puterile sale mai întâi asupra unui paşă, îl bate şi-l ia la fugă, apoi în aceeaşi zi, atacând şi pe al doilea, îl sfarmă şi pe acela, după care i-a fost uşor ca să înfrângă şi pe al treilea tot în acea zi. Pe doi din acei comandanţi turceşti îi numeşte însuşi Ioan Corvin în epistola sa trimisă către Nicolae de Uilac. Acei comandanţi au fost anume Eze, mai bine Isa[77], care la turci semnifica Isus, iar altul Turachan, amândoi bei după rangul lor. Numele celui de al treilea nu se ştie.

A treia bătălie. Ioan Corvin, văzându-şi calea curăţită de turci, purcede înainte spre Sofia şi ocupând-o cu ţinut cu tot, o dă iarăşi în pradă soldaţilor; de acolo însă belliducele se reîntoarce repede mai tot pe calea de înainte spre a se reuni cu armata regelui. Cauza acestei reîntoarceri iuţi a fost că un alt paşă readunând trupele celor trei paşi bătuţi de Corvin şi punându-le în ordine bună, era p-aci să lovească în flanc (în coaste) pe grosul armatei confederate şi să o rupă de către oastea lui Corvin. În acelaşi timp o altă oaste comandată de Turachan-bei se apropia spre a se uni cu cea readunată de paşa cel nou. Se mai lăţi încă şi faima că sultanul Murad s-a reîntors din Asia spre a reapuca el însuşi comanda supremă în contra oastei confederate. Situaţia era critică. Scopul lui Corvin era ca să apuce a se reuni cu armata principală până a nu ajunge turcii la ea. Cu tot mersul forţat, turcii apucară pe căi diverse înaintea lui. Pe când călărimea lui Corvin credea că este aproape de armată, dintr-odată se vede faţă în faţă cu mulţimea turcilor pe un şes larg, de unde se vedea în toate părţile. Evitarea bătăliei era imposibilă. Acea situaţie aduse pe soldaţi în mare confuziune, nu însă şi pe belliduce. Corvin adică folosindu-se de orice moment, cu autoritatea sa cea fermecătoare mai întâi restaura ordinea şi liniştea în spirite, le insuflă încredere în puterile proprii, curând apoi luând celelalte dispoziţiuni strategice îşi formează liniile de bătaie şi, punându-se în fruntea lor, nu aştepta ca să fie atacat, ci prevenind pe inamici, conduce oastea drept asupra lor. Turcii surprinşi foarte mult de acele mişcări iuţi şi de acel atac repede al oastei lui Corvin, până să se reculeagă şi să se vadă puşi bine în ordine, liniile lor au şi fost sparte pentru că comandanţii lor îşi pierduseră capul. Din acele momente ei îşi căutară scăparea numai în fugă. Un paşă şi mai mulţi ofiţeri, cum şi câteva flamuri au căzut în mâinlle oastei lui Corvin. Generalii mai de frunte turceşti în acea bătălie au fost: Ali-beg, fiu al lui Timur-tasiu, paşă la Vidin (Diiu), Balaban, paşa de la Tocatu, Casim-paşa, beglerbegul Rumiliei (Romania, provincia Constantinopolei), Mahumed-celebi, beiul de la Bög, cumnat al sultanului, frate cu marele vizir Chalil paşa. Au mai fost şi alţii, pe care Ioan Corvin îi numeşte în epistola sa, scrişi însă cu ortografie aşa de întortocheată încât nu ştii ce să alegi din numele lor. Destul atâta că Ioan Corvin, condus iarăşi de geniul şi de curajul său, bătu şi astă-dată pe o oaste mare comandată de generali turceşti din cei mai buni.

---

[76] Niš.

[77] Pare a fi o corupere din Hassan-bei = Ezen-bei.

***A patra bătălie*.** După acea victorie oastea lui Corvin se uni cu armata principală. Îndată apoi se ţinu consiliu bellic sub preşedenţia junelui rege. În acel consiliu Ioan Corvin îndemnă pe generalii armatei confederate ca să nu lase din mână ocaziunea ce li s-a dat de a lua la goană neprecurmată pe turcii înspăimântaţi în urmarea bătăliilor pierdute şi a-i scoate din Europa în Asia. Cardinalul Iulian susţinu opiniunea lui Corvin, şi aşa se decise continuarea campaniei bellice. Între-acea mai veni şi vodă Nicolae de Uilac cu trupe noi; el adică în vara trecută rămăsese acasă din cauza unui morb şi pusese numai batalioanele sale sub comanda lui Corvin; mai târziu însă colegul său Ioan Corvin îi scrise din 1 nov. 1443 ca să facă oricum va şti şi să vie la oaste. În acea epistolă zice Corvin între altele: *Semel moriendum est, et praecipue pro fide*[78]. După acestea armata confederată îşi continuă mersul său până la strâmtorile care duc din Serbia în Bulgaria. Acolo sultanul Murad reîntors din Asia, plin de mânie pentru pierderile câte pătiseră generalii săi, aştepta pe oastea creştină în o poziţiune din cele mai tari. Sultanul îşi aşezase armata sa pe culmea muntelui, iar avangardele sale erau înaintate până în gurile strâmtorilor, pe care le închisese cu arbori mari, din dosul cărora turcii se apăra prea bine. Aici credea Murad că va lega iarăşi pe capricioasa Fortuna de carul său triumfal. Armata confederată îşi aşedia castrele sale de faţă cu oastea lui Murad, în ţinutul Basilitia, lângă râul Zlatitia, precum îl numeşte Chalcocondilas (doar Islatin? întreba Teleki).

Într-aceea Murad încă a ţinut un consiliu mare bellic cu generalii săi, între care cei mai de frunte era Isa-beg, fiu al lui Evrenos, Turachan, paşa din Tessalia, Chasim-paşa, beglerbegul din Rumilia, Isac-bei şi alţii. Sultanul şi Chasim-paşa erau pentru atacarea cât mai curând a oastei creştine confederate; dar bătrânul Turachan a cutezat a ieşi cu opiniune contrară zicând că ar fi foarte periculos a duce pe Moslimii descurajaţi prin atâtea bătălii pierdute asupra generalilor îngâmfaţi de victoriile lor. Deci Turachan era de opiniune ca sultanul să se retragă deocamdată cu oastea sa, însă aşa ca să devaste şi să ardă totul pe urma sa, încât oastea creştină să nu afle nimic şi aşa să fie debilitată prin foame şi toate celelalte lipse şi prin greutatea iernii; atunci apoi turcii să se reîntoarcă iute şi să o spulbere ca şi cum nu ar fi mai fost cât lumea. Isa-beg fiul lui Evrenos (grec renegat) diferea în opiniunea sa de bătrânul Turachan numai într-atât, că el roagă pe Murad ca nici să atace acum îndată pe confederați, însă nici să se retragă dinaintea lor, ci să stea pe loc în poziţiunile acelea tari şi să le apere din toate puterile, până când frigul şi lipsa victualelor va constrânge pe confederați ca să ridice castrele din acel ținut şi să-şi vadă de drum; atunci apoi să se irepeadă pe urma lor şi să-i nimicească. După discuțiuni fierbinți se adoptă opiniunea lui Isa-beg, iar consecințele arătară că aceea fusese cea mai favorabilă turcilor. Îndată după aceea Murad dispune mai toate trupele sale europene spre apărarea strâmtorilor, iar grosul armatei sale care se compunea din trupe de Asia, îl aşeză pe culmile şi pe sprâncenele munților până în dosul strâmtorilor. Se poate înțelege uşor că Ioan Corvin față ca acele poziţiuni muntoase nu mai poate face nimic cu oastea sa de călărime grea şi cu cea uşoară ardelenească, care la şesuri executase minuni de bravură, prin urmare că acuma căzuse soarta pe oastea de pedestrime ca să sfarme fortificaţiunile de arbori şi spărgând prin strâmtori să ia pe turci iarăşi la goană. Corvin a şi încercat de câteva ori a străbate cu pedestrimea printre turci, tot de atâtea ori însă a fost respins cu destule pierderi. Ungurii locuitori pe şesurile (pustele, stepele) lor cele întinse, nededați a vedea munții cum este Balcanul (Haimos, Hoemus) nici crepături, clini şi repezişuri de a-ți frânge gâtul pe ele, nici strâmtori şi muri înalți de piatră se sperie de toate acele scenarii ale naturii, precum se speriaseră odinioară legiunile romane de elefanții lui Pirhus. La descurajul ungurenilor s-au mai adaus şi lipsa de nutreț pentru cai şi de nutriment pentru oameni, obosirea ostaşilor şi apropierea iernii. Toți cereau ca să fie readuşi în patria lor, încă şi ambițiosului rege i se urâse de fatigele campaniei. Unicul Ioan Corvin îşi mai ținea curajul rămânând neclătit pe lângă propusul său, iar ostaşii ardeleni şi bănățeni, care stau imediat sub comanda lui, admirând şi astă dată eroica perseverență, oareşicum îl adorau nu numai ca pe supremul lor, ci şi ca pe un părinte al lor ce câştigă atâta glorie de arme, îi şi trata mai uman decât alți comandanți. Către această parte a oastei confederate se adresă mai întâi Corvin, pe aceasta o răpi cu sine, iar corpului ofițerilor din cealaltă armată îi observă că mulțimea extraordinară a inamicilor n-are să le insufle grija, căci s-au mai văzut destule armate mari bătute de armate mici, iar de moarte să nu le pese nimic; pe cei morți pentru patrie şi religiune îi aştepta desigur eterna fericire, pe cei care rămân în viață ca victorioşi, îi aştepta lauda şi victoria şi gloria nepieritoare. Acea orațiune a lui Corvin a restaurat ca prin farmec voia bună şi curajul soldaților, într-atât cât oricând se arăta turcii pe la poalele munților, soldații cerea să-i comande în foc.

---

[78] „Odată trebuie să mori, şi mai ales pentru credinţă”.

Cu toate acestea însă, Corvin, cunoscând prea bine poziţiunea cea tare a turcimei, s-a reținut de la asalt asupra strâmtorllor pentru că nu a voit să verse sânge fără nici o perspectivă de rezultat; el însă luă recurs la cealaltă stratagemă. Văzând că turcii sunt decişi a defende strâmtorile sau defileurile cu orice preț, Corvin îşi propuse a-i înşela ca să iasă din şanțurile şi fortificațiunile lor; de aceea el ridică castrele ca pe furiş, apoi începu a se retrage, dar îşi alese o altă poziţiune foarte bună pentru cazul când turcii ar cădea în acea cursă şi ar descende din munte în vale. Atunci Chasim-paşa, beglerbegul de Rumili (Romania) crezând că oastea confederată se retrage în adevăr şi o tuleşte la fugă, descinde cu toată turcimea din munţi şi iese prin strâmtori mai în vale. Atât aşteptă să vadă eroul nostru. În aceleaşi momente dânsul şi întoarce oastea confederată cu frontul către oastea turcească, o dispune în formă de semilună, iar cele două aripi i le întăreşte cât se poate mai bine, pentru ca nu cumva turcimea mult mai numeroasă să spargă prin vreuna şi înconjurând pe creştini să-i ia între două focuri. De ambele laturi se întindea sălcet des, unde nu se putea face bătaia, era însă poziţiune minunată de a sta în desime la pândă. La locul acela comandantul nostru pune pe cruciaţii poloni cu lăncile sau picele lor cele lungi şi le demanda, ca nu cumva să se mişte din acea poziţiune, până când bătălia nu va fi generală; iar când vor vedea că turcilor le succede a înainta ca să respingă pe oastea confederată ei să-i şi lovească cu toată puterea în coastă. Turcii deschiseră lupta prin aruncare de săgeţi care veneau asupra confederaţilor ca un nor şi le făcea mari stricăciuni. Corvin, văzând că turcimea îşi reluase curajul, comandă o retragere momentană, după care însă urmă un repede atac general cu sabia împumnată. Săbiile confederaţilor străbătea până la os, ca şi ale turcilor, aceştia însă le sfarmă fără rezultat în corassele (pavediele)[79] călărimei celei grele a lui Corvin. Iată însă că, în miezul luptei celei mai fierbinţi, se aruncă de la pândă şi cruciaţii poloni asupra lor, care conform ordinului primit îşi înfingeau lăncile lor drept în caii cei înfocaţi ai turcilor; atunci escadroane întregi se reîntorceau fără voia lor şi da cu caii speriaţi şi înfuriaţi peste alte cete de turci călăreţi, aducându-i în dezordine totală, după care apoi o luară la fugă. Văzând pedestrimea osmanilor cum fugea călărimea, îşi caută şi ea scăparea în fugă. În acea spaimă Mahomed-Celebi, fratele marelui vizir, alerga înaintea oastei ce fugea, restaura ordinea şi bătălia, respinse de nou pe confederaţi sau cel puţin îi ţinu pe loc. Atunci însă un lăncier polon repezindu-se drept asupra lui Mahomed-Celebi, străpunse calul de sub el şi-l trânti la pământ. Atunci turcii, crezând că comandantul lor este şi tăiat în bucăţi, în loc de a mai încerca să-l scape, vin din nou în dezordine şi luând-o la fugă, lasă victoria în mâinile confederaţilor. Corvin cu ai săi îi urmări până în strâmtori, iar apoi fiind şi pe înserate, temându-se şi de vreo cursă, îşi retrase iarăşi oaste ceva mai la vale. Acea victorie încă fu perfectă; numărul morţilor şi al răniţilor, cum şi imensele prăzi ce au căzut şi astă dată în mâinile confederaţilor, nu se mai ştiu. În această unică bătălie mai mare a participat şi regele Vladislau în persoană şi a fost rănit la mână printr-o săgeată.

*

A cincea bătălie. Victoria cea mai nouă înfierbântase atât de mult pe oastea confederaţilor încât mulţi din ei cerea ca să fie comandaţi a lua strâmtorile cu asalt. Ioan Corvin crezu, ca mulţi alţi generali şi bărbaţi de stat, că este bine a folosi cineva momentele de entuziasm ale armatei şi decise ca să încerce a lua strâmtorile de la turci. Spre acest scop se luară toate măsurile necesare. Strâmtoarea din Balcani, care se credea a fi de cea mai mare importanţă, turcii o numeau Snain, care se rămureşte în două părţi, una spre Apus, care era fortificată şi strâmtată mai mult prin mână omenească, iar alta spre Răsărit, care se zice Islad sau Zlatiţia de la un râuleţ ce poartă acelaşi nume; acesta se zice şi „Poarta lui Traian", iar turcii o numesc Scula-Derbend, adică Poarta de apă. Sultanul Murad dispusese fortificarea acelor locuri prin pietre mari şi mulţime de arbori; îi veni însă în ajutor şi frigul cu nea destul de mare, peste care turcii aruncaseră apă de cu seară, pentru ca să îngheţe peste noapte şi aşa să se facă lunecuş periculos. Aşa s-a şi întâmplat. Văzând Corvin acele preparative ale turcilor, a disperat de a străbate din două părţi şi aşa s-a mărginit a încerca să înconjoare pe turci şi să-i scoată din acele poziţiuni tari. Încercarea se făcu. La început, confederaţii pătrunseră până la un punct oarecare pe munte în sus, tăiară auteposturile turceşti, deteră însă peste un precepis, peste un abis fioros, de unde numai cu pericolul vieţii ar fi putut înainta mai departe. Corvin comandă deasupra acelui loc nişte tunuri, care se trag în sus cu mare greutate. De aici începe să dea în turci. Dar Ali-beg, care avea comanda în acel timp, demandă turcilor ca să se lungească pe foale şi aşa să tragă în confederaţi. Cunoscând Corvin că acea bătălie de munte nu poate să aibă aici un rezultat, îşi retrase trupele de pe la diverse puncte şi descende cu ele în vale, fără ca să fie impetit (atacat) de turci, care nici că ieşiră din poziţiunile lor, ci lăsară pe Corvin ca să-şi aşeze oastea în castre. Această bătălie avu totuşi atâta folos că turcii, văzându-se atacaţi de către creştini până şi în poziţiunile lor cele mai tari, în strâmtori şi pe piscuri de munţi, au început să aibă respect mult mai mare de braţele popoarelor din Dacia şi Panonia, ei, care înainte s-au fost dedat a trece printre munţii Serbiei şi ai Transilvaniei, pe la Vulcan, Poarta de Fier, Turnu-Roşu, Temiş, ca şi de preamblare, iar acum îşi aduseră aminte, după ce fuseseră bătuţi în Carpaţi, că nu mai sunt singuri nici în Balcani.

---

[79] Pavezele.

Această împrejurare face pe Corvin ca încă tot să mai insiste pentru continuarea campaniei. Cardinalul Iulian şi Georgie Brancovici era tot de opiniunea lui Corvin, iar anume Georgie se obliga a mai da 100 mii de galbeni ajutor numai să-şi vadă scăpată ţara sa de turci. Regelui însă i s-a fost urât cu totul şi nu mai voia să ştie de perseverenţă; oastea încă începu să murmure, iar iarna deveni atât de aspră, precum în Bulgaria se întâmpla foarte rar. Aşa se decise încheierea campaniei şi retragerea în patrie. Turcii neaflând nimic despre cele decise în castrele confederate, observară dintr-odată că oastea din Dacia şi Panonia s-a depărtat; temându-se însă iarăşi de vreo cursă, nu cutezară a o urmări, ci steteră pe loc până ce s-au convins că aceea s-a retras în adevăr, iar atunci plecară pe urma ei, însă fără alt rezultat, decât că se întâmpla loviri uşoare între avangardele turceşti şi între ariergardele confederate. Într-aceea confederaţii ajunseră la nişte locuri băltoase, baracioase, acoperite cu nea, iar de altă parte era un codru des. Până să-şi aleagă direcţiunea ce i s-ar fi părut mai bună, oastea turcească ajunse pe cea creştinească, tăia din ea pe mai mulţi şi prinse pe vreo optzeci. Atunci Corvin se întoarce iarăşi asupra turcilor şi după o bătălie scurtă, îi face să stea iarăşi pe loc, mai prind şi vreo 180 din ei. Aceasta ar fi a şasea bătălie. De aici încolo confederaţii ajunseră netulburaţi până la Alba (Belgrad) în Serbia, lăsară însă multe prăzi pe care nu le mai puteau duce cu ei, iar o parte mare din bagaj o arseră. După un repaus de câteva zile, oastea trecu Danubiul, iar regele, Corvin, Georgie Brancoviei, Nicolae de Uilac şi alţi mai mulţi comandanţi merseră drept la Buda, unde li se făcu recepţiune triumfală, oareşicum imitaţiune a triumfurilor din antica Romă, precum o descrie Bonfiniu pe larg. În fruntea procesiunei triumfale era crucea, în urma ei se aduceau trofeele sau semnele de triumf, arme, flamuri, patru mii de captivi, între care 13 comandanţi; pe urma acestora mulţime de călugări, apoi regele desculţ, însoţit de magnaţii ţării şi urmat de oaste. În biserica Sfintei Fecioare se ţinu *Te Deum laudamus*, iar trofeele se aşezară în aceeaşi biserică, în care mai târziu s-au adaus mai multe cadre în care se vedeau zugrăvite faptele bellice ale câtorva generali, iar mai ales ale lui Ioan Corvin. Dintre generalii cei mai de frunte au fost numai patru ungureni, anume Nicolae de Uilac, Simion Paloczi, Sim. Czudar, Emeric Marczali; dintre poloni tot patru, adică Petru Sczekoczin, v. cancelar, Petru Schamotuli, Paul Voiniczki, Ioan Tarnow; dintre slavii meridionali afară de George, despotul Serbiei, a fost boierul George Marnavich. Generalii româneşti au rămas în patria lor, n-au mai mers la Buda.

Aşa campania cea lungă din Bulgaria, întreprinsă în iulie, începută însă abia în nov. al an. 1443, s-a finit în februarie 1444. Ios. Teleki face caz foarte mare din această campanie în acel sens, că el adscrie toate victoriile şi toate foloasele trase din aceea numai virtuţii militare, numai eroismului maghiarilor; el însă uită şi aici ceea ce singur, de repetate ori adevereşte prin mai multe citate, cu ce greutate nespusă se înduplecau maghiarii cei adevăraţi şi anume nobilii a ieşi la bătaie afară din patrie, apoi cum Ioan Corvin îşi avea oastea sa proprie înrolată din provinciile în care se afla el ca vodă şi ca comandant; în fine uita Teleki că magnaţii unguri, când au ales pe Vladislau de rege, au cerut de la poloni limpede şi răspicat, ca să-i apere în contra turcilor, precum i-au şi apărat în adevăr, pentru că polonii pe lângă toate alte virtuţi mari ale lor sunt recunoscuţi în tot decursul istoriei de ostaşi mult mai buni, mai bravi, mai eroici decât maghiarii. Dar Teleki voise a rămâne consecvent: în ochii săi, Ioan Corvin încă era maghiar, prin urmare oastea sa întreagă trebuia să fie tot maghiară.

Folosul campaniei celei lungi a fost foarte mare, pentru că a înfrânt barbara trufie a turcilor şi a constrâns pe sultanul Murad ca să încheie pace cu Ungaria; meritul însă cel mai mare a fost şi în acest caz al lui Ioan Corvin cu oastea sa, apoi al lui Georgie Brancovici, al ajutorului românesc, boem şi polonez, în fine şi al renumitului Georgie Castriota, numit de turci Scanderbeg sau Iskender-beg, care ca domn în Epir şi anume în cetatea Croia, tocmai pe atunci avea bătăliile cele mai crunte cu turcii şi aşa prin acelea-i ocupa şi distrăgea, ca să nu-şi poată concentra toate puterile în contra oastei confederate. Ungurii din Ungaria participaseră la campania cea mare numai cu atâta oaste cu care am văzut mai sus că au ieşit câţiva magnaţi, cum şi cu o parte a oastei proprii regeşti, pe cât aceea era ungureană, căci o parte dintr-însa era polonă.

După triumf, regele Vladislau donă lui Ioan Corvin două domenii mari, Cucevo şi Branicevo, în semn de recunoştinţă a noilor sale merite.

În anul 1443, Ioan Corvin a avut şi o bucurie în familia sa. În acest an la 27 martie s-a născut în Transilvania la Cluj al doilea fiu al său, căruia i s-a dat numele Matei şi care mai târziu se făcu rege al Ungariei, renumit de curaj, de ştiinţă şi de amoarea sa pentru dreptate. Până în zilele noastre se mai arată casa în care s-a născut Matei, deşi aceea trecu prin multe prefaceri în cursul mai bine de 400 de ani.

Acea casă fusese pe atunci a unui sas, care o dedese de locuință familiei lui Ioan Corvin pe cât timp el petrecea la Buda şi mai ales în câmpul sângelui, departe de ai săi.

VII. Încercări de pace. Preparative bellice. Încheiere de pace. Am ajuns în viața lui Ioan Corvin şi în istoria timpului său la o epocă care ar merita iarăşi ca să fie tratată mult mai pe larg şi mai pe deplin, decât suntem noi în stare de a face la locul acesta.

Faima victoriilor lui Ioan Corvin străbătuse la toate popoarele europene şi le înfierbântaseră în contra turcilor într-atât, cât se auzea din toate țările dorința de a extermina pe turci sau cel puțin a-i scoate din Europa în Asia. Acuma, după atâtea victorii câştigate, tot poltronii voiau să treacă de eroi, din gurile tuturor oamenilor buni de a pleca fuga, care au rămas frumuşel pe acasă, auzeai cuvinte de laudă: Am învins, am înfrânt şi umilit pe turci, noi aceştia, noi ungurenii. Acum ți se părea că toți se pregăteau ca să iasă din nou asupra turcilor. Tot aşa se poartă şi popoarele străine. În primăvara anului 1444 veniră deputați de la câteva state, de la Spania, Anglia, Franța, Burgundia, Veneția, Mediolanu (Milano), Genova şi de la Papa. Anume italienii se speriaseră de când turcii ocupaseră şi insula Zante şi amenința cu incursiuni până pe la Roma şi mai departe. În fine, veniră şi deputații nefericitului împărat bizantin Ioan Paleologos, care mai era împărat încă numai cu numele pentru că, afară de Constantinipole cu teritoriul său, abia mai rămăsese ceva sub domnia lui. Atât de greu căzuseră grecii bizantini până în acele timpuri. Cu toate acestea, bietul Paleologos promitea regelui Ungariei, prin deputații săi, că dacă acesta va reîncepe bătaia cu turcii, el încă va ieşi asupra lor „cu toată puterea sa". Tot aşa promitea şi papa Eugen că va sări în ajutor cu bani şi cu flota pe care o va trimite în Dardanele, precum şi că va îndupleca şi pe republicile Genova şi Veneția şi pe principele Burgundiei ca să dea oaste asupra mahomedanilor. Alți domnitori trimiseră junelui rege Vladislau din capul locului gratulațiuni bombastice, încurajări ca să scoată pe turci din Europa, iar de ajutor nici vorbă.

Vladislau răspunse la toți aceşti gratulanți destul de bine. Vă mulțumesc. Eu pentru persoana mea sunt aplecat să antepun folosul creştinismului la folosul meu particular şi al patriei; eu însă sunt dator să ascult şi voturile consilierilor mei, atât a celor din Polonia, cât şi a celor ungureşti. Într-adevăr că Vladislau a şi adus la consiliu şi la dietă chestiunea reînnoirii campaniei. Consilierii poloni au fost îndată de la început cu totul în contra unei campanii noi, iar argumentele lor erau destul de tari. Ei pretindeau totodată că după absență aşa lungă, regele comun să mai meargă şi la Polonia, să şadă şi acolo, să îngrijească şi de afacerile acelui stat. Nu aşa George Brancovici; el plângea şi ruga pe rege ca să-şi continue victoriile, să scoată pe turci cu totul din Serbia şi Bulgaria, iar anume cetățile sârbeşti să le ia din mâinile lui. Ioan Corvin la început încă era pentru reînnoirea campaniei bellice, din cauze care ne sunt cunoscute. Din toți însă, cardinalul Iulian îşi face de cap cu extraordinara sa insistență şi încordare de a duce pe toată lumea în bătaie asupra turcilor. Şi fiindcă în 24 mai 1439, adică cu doi ani înainte, apucase a se încheia în consiliul (sinod) de la Florența, aşa-numita uniune bisericească între răsăriteni şi apuseni, cardinalul Iulian mai aducea şi acest argument, zicând că papa s-a obligat a da grecilor ajutorul cel mai eficace în contra turcilor, a-i scăpa de ei, prin urmare trebuie să-şi ţină parola, pentru ca grecii să nu aibă cuvânt de a repasi, adică de a înfrânge pacea bisericească încheiată la Florenţa. Nici Iulian, nici papa nu vedeau că voind ei să scape de turci pe grecii bizantini, nu făceau mai mult decât luptau pentru un cadavru împuţit de mai mult timp, cum şi că în curs de atâtea secole grecii s-au fost dedat de mai mult cu mahomedanii, încât lor le era mult mai îndemînă a conversa şi a negocia cu aceştia, decât cu apusenii, precum îi vedem până în ziua de astăzi. Peste acestea, până în a. 1444 un mare număr de greci s-au fost tăiat împrejur şi au îmbrăţişat religia lui Mahomed. După toate acestea, în consiliul de stat se decise conchemarea dietei pe la începutul lui aprilie. Într-aceea totuşi lui Ioan Corvin i s-a comis că pentru orice caz să adune oaste, să reîntregească regimentele, însă, bine să însemnăm şi aici, nu pe spesele Ungariei, ci pe spesele sale şi ale lui Georgie Brancovici. 31 mii de galbeni dăduse Corvin din banii săi la preparativele campaniei trecute, iar acum avea să scoată tot de la sine şi spre acelaşi scop peste 60 de mii. Va întreba cineva că de unde avea Ioan Corvin atâţia bani. Îi avea de la veniturile Transilvaniei şi ale Banatului, apoi de la mulţimea comunelor pe care le poseda el şi familia sa ca toţi boierii, cu drept feudalistic.

În tot timpul cât a decurs bellul în Bulgaria, oligarhii rămaşi acasă, dezbinaţi precum ştim în două partide, au petrecut tot în certe şi în bătălii mărunte. După reîntoarcerea lui Vladislau s-au reînceput negociaţiuni între el şi între împăratul Frideric, unchiul micului Ladislau Posthum. După multe şi fierbinţi dispute, în fine prin mijlocirea cardinalului Iulian s-a încheiat abia în martie un armistiţiu, însă numai pe doi ani, adică pe un timp în care se credea oareşicum că se va ajunge scopul cu scoaterea turcilor din Europa. Credinţă foarte vană aceasta. În dieta ce se adunase pe aprilie, îndată la început se iscă o ceartă religioasă din cele mai nebuneşti. Între membrii dietei era şi husiţi, iar în fruntea lor faimosul Ioan Giskra boemul. Pasă-mi-te că cardinalul Iuliu ridică protest şi ceru ca Giskra şi ceilalţi husiţi să fie daţi afară din dietă. Se scoală însă sârbul Franco Tallotiu, boer de la Bosnia, şi reînfruntă fanatismele lui Iulian zicând: Nu ne-am adunat aici cu scop ca să disputăm despre dogmele şi riturile bisericeşti, nici despre primatul papei, ci ne-am adunat ca să apărăm creştinismul peste tot în contra osmanilor cu armele şi cu braţele noastre, iar nu cu vorbe şi cu dispute seci. Să lăsăm disputele religioase pentru alte ocaziuni, iar acuma să ne armăm bărbăteşte. Pe boemi (cehi) să nu-i supărăm, pentru că ei sunt soldaţi foarte buni şi în campania din anul trecut încă au participat dintre cehii cruciaţi mai mulţi ca din oricare altă naţiune. Atunci cardinalul nu a scos pe husiţi dintre soldaţii catolici, nu i-a remis acasă, precum ar voi el să se întâmple cu aceşti membri ai dietei; nu i-a scos, ci i-a însemnat cu cruce şi le-a plătit soldul din banii papei, pentru ca să-şi verse sângele în contra turcilor. Adunarea ascultă cu plăcere cuvintele lui Tallotiu şi husiţii rămaseră pe loc.

Tot cu acea ocaziune, şi mai înainte de a se apuca dieta de afacerea principală pentru care se adunase, s-a mai întâmplat unul din cele mai mari scandaluri publice. Magnatul Pancratiu de St. Nicoară[80], domn al fortăreţei şi domeniului Sacoltia din Ungaria superioară, cunoscut în toată ţara ca unul dintre lotrii şi banditţii cei mai teribili, avuse impertinenţa de a veni şi el la dietă, însoţit de mai mulţi banditţi care stau în soldul lui. Poporul înfuriat ne mai aşteptând împlinirea formelor, le făcu proces foarte scurt şi îi spânzură pe toţi. Numai Pancratiu scăpă de furci, fu însă prins, ferecat în lanţuri şi aruncat în carcere pe viaţă. De altminteri chiar şi faimosul Giskra era p-aci să o paţă, dar s-a întrepus însuşi regele, l-a scăpat însă numai noaptea şi cu veşmintele schimbate.

---

[80] Pancraţiu de Szt. Miklós. Acelaşi de la nota 41.

Acestea şi alte cazuri numeroase au convins pe dieta ţării ca mai înainte de a se ocupa câte de puţin cu bellul turcesc este de necesitate imperativă a regula pe cât numai s-ar putea afacerile interne, a reînfrâna anarhia şi toate tâlhăriile publice şi a restaura securitatea. Spre acest scop s-a şi votat în 18 aprilie o lege de 16 puncte foarte interesante, pe care au jurat regele Vladislau, apoi şi Georgie Branovici, despotul sârbilor, Laurenţiu Hedervari palatinul, Ioan Corvin şi Nicolae de Uilac voievod, cum şi mulţime mare de alţi aristocraţi le-au coroborat cu sigiliile lor[XLVII].

După ce s-au luat acele măsuri pentru securitatea internă, dieta trecu şi la chestiunea unei campanii noi asupra turcilor. După câte urme scrise au rămas din acea dietă, se crede aşa, că dacă nu toţi membrii, desigur însă majoritatea nu mai voia să ştie de un nou bellu turcesc. Însuşi regele dorea foarte ca, în loc să mai bată alte ţări, să-şi vadă pe mama sa şi pe frăţânii săi, să îndestulească şi dreapta cerere a polonilor de a mai petrece şi în patria lor. Într-aceea cardinalul Iulian, ajutat de ambasadorul Veneţiei şi al Burgundiei, cum şi de câţiva magnaţi unguri care se temeau că regele nu se va mai reîntoarce din Polonia se puseră cu gura pe rege şi pe toţi membrii dietei şi atât le mai vorbiră până când au înduplecat pe rege ca să nu meargă la Polonia, ci să plece în acelaşi an iarăşi asupra turcilor. Dar ce să vezi, când veni lucrul la frângerea pânei, dintre magnaţii ţării nici unul nu se decise a ieşi la bătaie; numai trei arhierei şi anume slovacul Simion de Rozgon, arhiepiscop de Agria şi cancelarul regesc Ioan de la Oradea şi Rafail de la Bosnia promiseră a ieşi ca banderiele lor. Mulţimea cealaltă a privilegiatorilor (boieri, boernaşi) imită pe oligarhi şi rămase pe la casele sale. Dieta din partea sa mai făcu încă numai atâta, că decretă o contribuţiune nouă, aşa-numita subvenţiune sau subsidiu bellic, din care să se poată plăti soldul oastei, care era să fie compusă numai din prea modesta oaste a regelui, din a lui Ioan Corvin şi a lui Georgie Brancovici, din batalioanele sau banderiele celor trei arhierei şi din cruciaţii pe care-i înrola Iulian şi-i plătea din subvenţiunea ce aduna de la episcopi şi călugări. Papa Eugen[81] nu i-a trmis astădată bani, pentru că-i trebuia lui însuşi sume mari la înfiinţarea unei flote italiene compusă din vreo 70 de galere şi destinată a intra în Dardanele.

*

Ioan Corvin a venit de la dietă drept în Transilvania cu scop de a lua cele mai întinse măsuri preparative. A şi luat, deşi se simţea foarte dezgustat după ce văzu că ungurii se poartă şi astădată cu nepăsare asupra marii întreprinderi patriotice şi

---

[XLVII] Acea lege din 1444 s-a descoperit foarte târziu, şi anume un exemplar în archivul statului Ungariei şi altul în mănăstirea de la St. Martin tot în Ungaria. Iosif Kovachich a publicat-o întreagă în *Monumenta legislationis veteris* şi în *Silloge Decretorum*. Iosif Teleki o dă în extras, în 16 articlii.

[81] Eugen al IV-lea (1431–1447).

religioase. Unii scriptori voiesc a şti că dezgustul lui Corvin mersese astădată aşa departe, încât uneori sta în cumpănă şi se întreba pe sine dacă mai merita ca să-şi sacrifice timpul, averea şi viaţa între asemenea împrejurări. Dar şi Georgie se dezgustase foarte tare, mai ales din cauză că în urmarea entuziastelor cuvântări ţinute de cardinalul Iulian s-a fost decis în dietă că oastea ce era să se ridice din nou, numai cât să treacă prin Serbia şi Bulgaria, să lase în potestatea turcilor toate cetăţile şi ţinuturile câte apucaseră a le cuprinde ei de mai înainte şi să apuce drept spre Romania (Rumili), să-i scoată de acolo şi din Grecia propriu-zisă. Nici un om cu experienţă militară nu putea încuviinţa planul acela, dar autoritatea popească şi fanatismul apucase pe de-asupra în acele zile, ca şi la mii de alte ocaziuni. Într-aceea, mai fuseră provocaţi de nou unii domnitori ca să alerge şi ei cu trupele lor. Împăratu' Paleolog fu invitat prin deputaţiune ca, conform promisiunii sale, să lovească pe turci din dos, îndată ce va afla că oastea confederată va fi ajuns în Bulgaria şi până la marginile Macedoniei. S-a scris şi lui G. Castriota (Skenderbeg), care bătuse cumplit pe Ali-beg ca să iasă şi el într-ajutor. Tot asemenea, fuseră provocaţi ambii domni româneşti, ai Moldovei şi ai Munteniei, cum şi Toma Cristici, despotul Bosniei, asemenea şi polonii şi cavalerii teutoni. Vom vedea mai la vale ce s-au ales din toate acele provocări.

Sultanul Murad aflase despre noua campanie ce se prepara în ţările creştine asupra capului său, iar faimele câte-i veneau lui despre acele preparative erau neasemuit de mari, mai cornurate decât cum sta lucrul în adevăr. Ce e drept, parola era dată de la Roma, precum văzurăm mai în sus: creştinii să extermine pe turci sau cel puţin să-i scoată din Europa în Asia. Sultanul Murad, deşi bărbat de mare curaj, însă şi de mare prudenţă, văzându-se încurcat foarte tare atât în bellul civil ce-l purta în Asia contra cumnatului său, cât şi în cel pe care-l avea cu George Castriota, era foarte aplecat a se împăca cu popoarele creştine câte stau să se scoale din nou asupra lui, de aceea trimise pe unii deputaţi ai săi la Georgie Brancovici, atât ca să scoată din captivitate pe iubitul său paşa Celebiu, cât şi ca să încerce cale de pace. Georgie înştiinţă îndată pe Ioan Corvin despre acel pas al lui Murad. Deputaţii turci promiseră în numele sultanului un preţ considerabil pentru eliberarea lui Celebiu, cum şi restituirea fortăreţelor şi ale ţinuturilor sârbeşti câte se află în potestatea turcilor. Nu numai lui Georgie sârbul, dar şi dacoromânului Ioan conveniră acele condiţiuni între împrejurările de atunci, de aceea Ioan supuse toate acestea la cunoştinţa regelui. Toţi s-au bucurat de acele ştiri, regele, din cauzele sus arătate, la care se mai adause că împăratul Frideric pândea de nou ocaziunea de a lovi asupra Ungariei; consilierii poloni, pentru că nu-şi vedeau capul de calamităţile patriei lor; aristocraţia ungurească, pentru că nu-i vor mai fugi din servitute la arme mulţimea de iobagi viguroşi care se înrolau pe la diversele trupe; în fine toţi vedeau că promisiunile lăudăroase ale celor mai mulţi domnitori de a ieşi în contra turcilor au a se resemna vorbe în vânt. Între aceste împrejurări, regele Vladislau, Georgie Sârbul şl Ioan daco-romanul se învoiră între sine aşa ca pe cât timp nu se poate încheia pace definitivă cu împăratul Frederic şi cu Giskra, care defendea interesele copilandrului rege Ladislau Posthum, să nu se mai poarte bătăi cu turcii, ci să se adopte condiţiunile de pace cu care-i îmbie Murad. Aşa Georgie sârbul fu autorizat ca să şi înceapă negociaţiunile cu sultanul. Îndată ce află turcul despre această prefacere a opiniunei creştinilor trimise la Ioan Corvin o deputaţiune nouă, compusă din 100 indivizi şi condusă de un grec renegat dintre cei mulţi greci renegaţi. Am zis că sultanul a trimis deputaţiune la Ioan Corvin, iar nu la rege. Aşa este, pentru că turcii, în neştiinţa lor despre împrejurările Ungariei, ameţiţi de faimele că ungurii ar avea câte doi, încă şi trei regi, ei s-au ţinut de „Iancu", pe care-l cunoşteau atât de bine şi de care ducea frică atât de mare. Iancu însă curând scoase pe turci din opiniunea lor, spunându-le curat că el încă este numai unul dintre supuşii regelui care este Vladislau, la care-i şi conduse. Atunci regele şi conchiemă pe consiliul său de stat, apoi şi dieta la Segedin, unde în 30 iulie fu receputǎ deputaţiunea cu mare pompă şi întru mult freamăt de arme. După mai multe concertaţiuni urmate între membrii consiliului şi între deputaţii turci, în fine turcii propuseră de bază a ulterioarelor negociaţiuni următoarele puncte: 1. Nici turcii, nici creştinii din Panonia şi Dacia nu vor mai face incursiuni reciproce peste fruntarie în răstimp de zece ani. 2. Sultanul Murad rămâne în posesiunea Bulgariei, restituie însă lui Georgie Brancovici Serbia, Chulma, Herţegovina, iar celorlalţi interesaţi la acea pace, o parte din Albania şi tot ce mai ocupase ici colea din Banatul Machovei şi din al Severinului. 3. Muntenia rămâne liberă, va plăti însă şi pe venitoriu un fel de tribut sultanului. 4. Captivii se schimbă din ambele părţi fără nici un preţ de răscumpărare, iar între aceştia la locul întâi fiii lui Georgie, despotul Serbiei. Însă 5. Pentru Mahmud Celebi paşa Anatoliei se vor plăti şaptezeci de mii de galbeni.

Înainte de a trece mai departe, premitem acilea că tocmai în acele zile din luna lui cuptor sultanul Murad încheiase pace definitivă cu cumnatul său în Asia, iar apoi, întristat foarte pentru moartea celui mai iubit fiu al său, anume Alleaddin, se decise a se retrage la Magnesia, unde petrecea ca într-o mănăstire cu Hamsa-beg, cu şeici şi cu dervişii, ocupându-se de chestiuni religioase şi filosofice, iar în locul său înălţă la tron pe un alt fiu al său, anume Mahomed, din care mai târziu s-a ales un tiran foarte energic, care dete şi bizantinilor lovitura din urmă. Din aceasta se vede că Murad era sigur încă şi de încheierea păcii cu popoarele creştine confederate. Aşa s-a şi întâmplat; pentru că, deşi cardinalul Iulian îşi reculese toată puterea elocinţei sale ca să abţină pe creştini de la încheierea păcii şi să-i arunce din nou pe câmpul sângelui, dar nu-l mai ascultă nici chiar regele şi nici Corvin, ci toţi se determin a încheia un armistiţiu de zece ani pe lângă sus-atinsele condiţiuni şi cu adaus ca turcii să iasă din fortăreţele Serbiei neapărat în opt zile computate din ziua păcii ratificate. Acum se născu altă dispută asupra formei şi a ceremoniei jurământului. Turcii pretindeau ca regele, consilierii şi generalii săi să jure pe s. cuminecătură. Arhiereii se opuseră din toate puterile, zicând că aceasta ar semnifica că creştinii îşi degradau cele mai sublime mistere ale lor înaintea turcilor. În fine, se învoiră ca confederaţii să jure pe S. Evanghelie, iar turcii pe Alcoran. Mai întâi a jurat regele, precum adeveresc mai toţi cronicarii contempurani, ceea ce trebuie să ne însemnăm iarăşi foarte bine, pentru că mai sunt unii oameni până în ziua de astăzi care ar voi bucuros să nege că Vladislav ar fi jurat; se mai află şi alţii care susţin că impertinenţa diavolească spurcată ţese că un catolic ori un grec ortodox nu ar fi obligat în conştiinţa sa de a ţine jurământul şi sacramentul depus şi dat necreştinilor, israeliţilor, păgânilor. Fost-au şi mai sunt oameni care susţin că nu ar fi dorit cu împlinirea parolei date sau a jurământului nici chiar către creştinii acatholici sau aşa-numiţii heterodoxi. Cunoaştem şi de aceştia. Cu această ţesere afurisită şi neruşinată ei voiesc să scuze înfricoşatul dezastru de la Varna. Mizerabilii, ei nu văd că cu asemenea doctrină antievanghelică se degradă şi se pun în categoria evreilor talmudişti, renunţă la demnitatea de om şi la tot ce se zice moralitate, onoare, caracter de om şi de bărbat şi că, cu aceasta propagă *Bellum omnium contra omnes*, pentru că ei dau ocaziune la toată lumea cealaltă, la toate confesiunile şi sectele, ca să le măsoare cu aceeaşi măsură, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte; sperjur cu sperjur, minciună cu minciună.

VIII. Călcarea de jurământ. Campania nouă. Pacea încheiată în 30 iulie 1444 la Segedin între sultanul Murad şi regele Vladislau, formulată, scrisă şi subscrisă în exemplare diverse, coroborată prin jurăminte solemne puse pe Evanghelie şi pe Alcoran, pe zece ani, a durat trei zile. Abia se depărta deputaţiunea turcească de la Segedin, împreună cu Georgie domnul Serbiei, care avea să-şi ia în posesiune fortăreţele sârbeşti, pe când ajunseră tot la Segedin nişte curieri de la cardinalul Francisc Condolmieri de Florenţa, pe care papa îl numise amiral sau comandant suprem peste flota italiană. Acei curieri aduseră ştirea că numitul preot-amiral ar fi ajuns cu flota în Hellespont şi că mai mulţi domnitori din Italia fac preparative mari de ajutor. Aceeiaşi cursori mai adaoseră şi neadevărul că Murad ar fi foarte ocupat cu bellul civil din Asia, prin urmare că tocmai acum ar fi timpul cel mai oportun de a lovi din toate părţile asupra turcilor. Toate acele ştiri şi altele câte mai circula, parte ca adevărate, parte ca mincinoase, au mânat din nou apa pe moara bellicosului Iulian. Se conchiamă iarăşi consiliul. Iulian, bun de gură cum era şi văzând cu ce oameni are a face, avu întru nimic a-i înfăşura cu sofisme de cele mai cornurate, în care uneori amesteca şi blasfemii. „Pacea ce s-a încheiat înainte cu trei zile", zice el, „este total nedreaptă, este în contra doctrinelor bisericii, lovesc în onoarea naţiunii ungureşti, iar regele a călcat peste datorinţele sale când a subscris şi confirmat acea pace în sine păgânească, condamnabilă, care din natura sa nu ar avea nici o valoare, prin urmare ea poate fi călcată oricând din consideraţiuni eclesiastice, dogmatice. Aţi încheiat pace cu un păgân, cu care domnitorii creştini trebuie să curme orice comunicaţiune[XLVIII]. Aţi nimicit prin aceasta sacra legătură ce s-a încheiat cu împăratul grecesc la Florenţa, aţi sacrificat această legătuinţă în favoarea Serbiei şi a sârbilor, care totdeauna s-au purtat cu perfidie către scaunul Romei şi n-au voit să-i recunoască autoritatea lui. Chestiunea de faţă nu mai depinde de voia ungurilor, ci ea ajunse a fi cauza comună a tuturor creştinilor. Ungurii nu aveau nici un drept să încheie pace cu turcii fără ştirea şi voia celorlalte puteri şi fără permisiunea papei. Principele bisericei creştine ceru ca ereticii şi prin urmare cu atât mai vârtos păgânii necredincioşi să fie exterminaţi cu totul de pe faţa pământului. De aceea el este şi autorizat a dezlega pe rege şi pe toţi subscriptorii păcii de jurământul lor, a declara pacea de nulă şi neîntâmplată şi a le da binecuvântare pentru noua campanie".

[XLVIII] „Promissa fides infidelibus servari debet minime. Iulian la Turocz, part. IV, Cap. 42. – Quibus neque dari potuit fides absque nefario crimine, nec postquam data creditur, potest sine graviori culpa servari". Iulian la scriptoriul Callimachus.

După acele blasfemii ieşite din gura unui popă-cardinal se mai sculară şi alţi ambasadori, precum Francisc, cancelariul de la Veneţia cu doi căpitani de la marină, care toţi vorbiră în sensul lui Iulian Cesarini. Capetele membrilor dietei se lăsară a fi ameţite cu atât mai uşor prin acele sofistării, cu cât că, precum am văzut şi mai în sus, aşa ori aşa, nici un magnat şi nici un nobil ungur nu se obligase a ieşi la bătaie afară din ţara sa, prin urmare scumpele lor persoane, ştiindu-se sigure, prea puţin le pasă dacă pacea era să se ţină sau nu. Peste aceasta însă mai ajunse şi o epistolă de la împăratul Ioan Paleologos, plină de laude şi fanfaronade greceşti, cu care promitea tot ce nu avea pe lume, iar pe nefericitul Vladislau îl compară cu împăraţii Titus şl Justinianus. Paleologos încă îndemna pe Vladislau, ca în caz când ar fi apucat a păşi la negociaţiuni de pace cu Murad, să le curme şi să apuce armele. În tot timpul acesta Ioan Corvin petrecu în tăcere profundă, neapărând nici pro nici contra, până ce în fine ameţit şi el de atâtea vorbe mari şi uitând cu totul de sanctitatea cuvântului dat, de jurământ şi de onoare, s-a învoit şi el la anularea păcii, punând numai o condiţie, ca bellul să nu se declare până la 1 septembrie.

4 august 1444 a fost acea zi de infamie şi de blestem, în care nefericitul rege Vladislau declară şi anunţă lumii cu toată solemnitatea, că este cu voia unanimă a dietei ca el să calce jurământul, să înfrângă pacea şi să se arunce iarăşi în pericole noi, el, patria sa şi toate ţările Daciei; să străbată Romania (Rumili) şi până în Grecia, cu scop de a libera pe greci şi biserica grecească de puterea turcilor cu sângele daco-romanilor, cu al ungurilor şi al slavilor. Pe acea proclamaţiune a sa regele depuse jurământul în mâinile lui Iulian şi o subscrise cu mâna sa, iar apoi anunţă despre noua decizie pe papa Eugeniu şi pe toţi ceilalţi domnitori. Cu aceeaşi ocazie, regele trebui să mai jure pe cuvântul său regesc, pe onoarea sa, pe credinţa sa creştină, pe viaţa viitoare, pe S. Treime, pe S. Vergina Maria, pe toţi îngerii şi sfinţii, pe regii cei sfinţi ai Ungariei, Ştefan şi Ladislau, că el se va ţinea de conclusele anului trecut de la Buda şi că în 1 septembrie se va afla la Orşova, de unde va trece Danubiul fără cea mai mică amânare şi nu se va reîntoarce în patria sa până ce nu va scoate pe turci din Europa.

Tot acel jurământ fu depus şi de către Ioan Corvin, iar ca martori se subscriseră vreo 13 magnaţi dintre cei care au rămas acasă, între care la locul întâi Petru episcopul de Cenad, palatinul Laurenţiu de Hedervár, judele ţării Georgie de Rozgon, Simion de Palocz, magistrul consilierilor regeşti, Mihail Ország de Guth, tezaurar regesc, unul Danciul Macedoneanu etc.

Seara, în 4 aug., adică după ce s-a confirmat prin alt jurământ călcarea păcii şi jurământului, în Segedin şi în tot ţinutul acela fusese un mare cutremur de pământ, prin care s-au ruinat edificii multe. Acel fenomen speriase şi descurajase încă de atunci pe mulţi oameni, cât religioşi cât şi superstiţioşi.

Această faptă infamă a ungurenilor a produs mare consternaţiune între poloni, din care cauză dieta polonă scrise regelui, aducându-i aminte de înfricoşata judecată a lui D-zeu şi rugându-l pe tot ce are mai scump şi sacru ca să se ferească de perjur, să nu calce pacea, să nu se arunce în pericol învederat. Vladislau perlese acea epistola udând-o cu lacrimi. Era prea târziu, sărmanul rege se afla fermecat şi ferecat pentru ca să nu se mai poată abate din calea pieirii. Ceea ce mai supăra pe rege era încă şi împrejurarea că George Sârbul nu mai voia să ştie de altă expediţiune, ci era bun bucuros ca să dea în preţul contingentului său de ostaşi sume considerabile de bani numai să-l lase pe dânsul în pace ca să-şi vadă de nefericita sa ţară. Peste aceasta, regele apucase a dimite atât oastea polonă, cât şi pe cea românească, pe fiecare în patria sa şi în districtele sale, după ce se reîntoarse din Bulgaria; ba şi oastea ungureană era demisă în parte mare. Şi totuşi, nefericitul rege apucase a jura în 4 august că el în 1 septembrie va fi cu oastea la Orşova. Dacă am fi noi fatalişti, am putea aplica la locul acesta sentenţia cunoscută care ţine că D-zeu ia mai întâi mintea celui pe care voieşte să-l piardă. Regele nu a putut ajunge pe 1 septembrie la Orşova, pentru că abia pe la 15 mâneca de la Segedin şi fiindcă călătorea încetişor, pentru ca să-l ajungă şi trupele care se adunau de aici de colea, aşa abia în 21 septembrie ajunse la Orşova, de unde peste puţine zile trecu Danubiul, însă numai cu oaste foarte modestă la număr, adică vreo 10 (zece) mii, iar după alţii cel mult 15 mii! Acesta şi numai acesta fusese rezultatul vorbelor mari şi late de la dieta din Segedin. Regele însă se consolă cu speranţa că Ioan Corvin şl Vlad II Dracula, domnul Munteniei, vor mai conduce încă pe atâta oaste românească, că şi grecii lui Paleologos se vor scula din dosul turcilor, că G. Castriota încă va opera din Epir încoace. În 3 octombrie, oastea regească, apucând de-a lungul Istrului, pe la 9 ajunse la Vidin, de unde se credea că până la Adrianopole peste Balcani (Hoemus, Haimos) s-ar cere un mers ca de două săptămâni. Acum însă cunoştea şi Vladislau cumplitele greutăţi cu care era împreunată trecerea peste Balcani, de aceea se decise ca să se aleagă altă cale, adică pe la Nicopole spre Varna, cu scop de a trece de acolo la Gallipoli. Într-aceea, ajunse şi Ioan Corvin cu oastea sa, pe care o trecuse prin Muntenia, însă şi el numai cu vreo cinci mii şi această trupă aplecată foarte la prăzi şi devastaţiuni, prin care s-au cauzat mari neplăceri şi urgii între Dracula şi Corvin.

În 16 octombrie, regele ajunse la Nicopole, unde veni şi Dracula cu câteva mii de călăreţi. Aici s-a întâmplat apoi acele scene pentru totdeauna memorabile, încâtva dramatice, în tot cazul însă neplăcute, pe care scriptorii mai noi le reproduc după Chalcocondilas, Dlugosz, Callimach şi Bonfiniu, care cum i se pare, şi mai vârtos cum îi vine la interes, la prea puţini păsându-le de curatul adevăr. Noi dacoromânii le avem în limba noastră de la Petru Maior p. 108–109, la Şincai, tomul II, p. 6–7; atât însă nu este de ajuns pentru ca să putem pătrunde la întregul adevăr. Episodul istoric al bătăliei de la Varna cu toate antecedentele sale, începând încă din iulie, merită el singur un studiu înadins, special, prin urmare cere şi timp şi spaţiu. Noi ne vom adopera ca să reproducem acele scene numai în esenţa lor.

Vlad Dracul, domnul Munteniei, care se încredea mai vârtos în armata sa de călăreţi, avuse bătălii nenumărate cu turcii şi făcuse minuni de bravură; dar văzând el de o parte că ţara-i e stoarsă şi despoporată prin atâtea belluri, iar de alta că nu numai Georgie Sârbul, dar şi alţii încheiaseră pace cu Murat, a legat şi el pace cu acel sultan şi ar fi dorit foarte mult ca să se bucure timp mai îndelungat de dânsa. Într-aceea ungurenii, după călcarea păcii, provocau şi pe Dracula ca să facă asemenea. Acesta, sedus şi el la perjuriu prin unguri, concentră vreo zece, după unii douăsprezece mii de ostaşi, mai tot călăreţi, iar după ce trece la Nicopole şi vede mica oaste ungureană întărită cu alta mică ardeleană, cu ceva cruciaţi şi cu câteva mii de poloni, stă deocamdată ca înmărmurit, după aceea se reculege şi observă regelui cu toată lealitatea că rău face de iese la bătaie numai cu acea oaste mică, pentru că sultanul este dedat a ieşi cu atâţi oameni la un simplu vânat de recreaţiune. Şi ţine consiliu bellic, în care Vlad îşi repetă argumentele sale. Cardinalul Iulian Cesarini se cătrăneşte asupra lui şi-l înfruntă cu atât mai aspru, cu cât mai mulţi ofiţeri de frunte de ai lui Vladislau apucaseră a se convinge de justele observări ale lui Vlad. Precum se întâmplă mai totdeauna în ceasuri când cineva da consiliu de moderaţiune, aşa i se întâmplă şi lui Vlad, căci Iulian şi alţii îi plesniră în faţă că ar ţine cu turcii. Unii voiesc a şti că tot atunci Ioan Corvin încă s-ar fi făcut foc şi flăcări asupra lui Vlad şi că ar fi tras sabia unul asupra altuia, aceasta însă nu se adevereşte; se ştie totuşi atât că Ioan şi Vlad se avea rău unul cu altul. Văzând Vlad Dracula că regele e decis a merge orbeşte în pierire şi dorind a rămâne curat de presupusuri, îi zise între altele: După ce văzui că nu te pot reţine şi abate de la propusul tău, iacă aici un ajutor de patru mii călăreţi pe care-i dau sub comanda fiului meu; iacă şi doi cai din cei mai buni fugari, pentru ca la caz de pericol să-i ai la îndemână; mai acceptă şi câţiva călăuzi fideli, care cunosc foarte bine locurile. Mai departe rog pe Domnul D-zeu ca să-ţi stea întru ajutor în această întreprindere a ta[XLIX].

Ce poate face un domn al Munteniei mai mult decât atâta făcea cu nişte oameni înfumuraţi, orbiţi şi de fanatismul lor cel oareşicum potenţat prin Iulian Cesarini!

Până la Nicopole toată oastea confederată era abia de douăzeci de mii, însoţită de vreo 2–3 mii de care încărcate cu victualii şi cu impedimente bellice. De aici înainte începură a-i întâmpina ici colea mai des trupe turceşti şi mai ales acelea care scăpaseră de la Nicopole sub comanda lui Mehmed-beg, se făceau însă numai bătălii mărunte, scaramuşie de avan- şi ariergarde. Ajungând oastea la râul Panissus, care astăzi se numeşte Camgicu, se vede în Istru vreo 28 galere (corăbii mai mici) prevăzute cu toate lucrurile necesare şi destinate de Murad, ca în caz când nu s-ar fi putut încheia nici măcar un armistiţiu cu regele Ungariei să străbată cu ele pe Istru în sus până în Ungaria. Vladislau demanda nebuneşte ca să se dea foc acelor corăbii, în loc de a le păstra pentru caz de necesitate sinistră. Aceasta s-a întâmplat în 24 octombrie.

Tot de la acel loc, regele Vladislau publica declaraţiunea de bellu în contra turcilor, cărora le spunea curat că el a pus jurământ că-i va extermina cu totul şi le cerea toate cetăţile şi fortăreţele care se aflau în posesiunea lor, apoi dimise pe mai mulţi captivi turci, ca să aibă ocaziune de a răspândi acea proclamaţiune pretutindeni. Într-aceea, trupele ungureşti devastau şi ardeau, spolia şi omora totul ce întâmpina, necruţând nici chiar bisericile creştinilor, încât cardinalul Iulian striga cu totul în deşert că acuma s-au unit cele două biserici, că nu mai e nimeni schismatic şi eretic; soldăţească fioroasă şi barbară nu se pricepea la subtilităţi

---

[XLIX] „Conversus itaque rursus ad regem Dracula: «Quando, inquit, aut fortuna, quae audentem magna quaeque nusquam te decepit; aut spes alienate opis, quam ratam velim, aut occulta fatorum necessitas, in diversum te trahit a sententia mea, consilium tuum, quod ratione immutare non potui, quantum tempus et improvisa res sinit, viribus adjuvabo». Et cum dicto quatuor millia equitum, duce filio suo, copiis regiis adjecit; orans obtestansque immortalem Deum, ut quidquid rex, ceterique de belli totius successu, animis suis promitterent, felicissimo eventu confirmaret". Philippus Callimachus, *De Rebus Uladislai*, Libro III. Vezi la Maior citatul acesta mult mai pe larg.

dogmatice, ci se pricepea la prăzi, la foc şi omor. Se înţelege că acea purtare sălbatică a înstrăinat şi spiritele locuitorilor creştini, iar pe turci i-a umplut de spaimă împreunată cu furoare şi vindictă înfricoşată. După acestea armata înainta mai departe, însă aşa, că Ioan Corvin acum ca şi în anul trecut mergea peste tot înainte cu o parte din oastea sa şi cu cei patru mii de călăreţi din Muntenia. Toate cetăţile şi fortăreţele de prinprejur li s-au supus, afară numai de două cuiburi de munte, fortăreţe tari, anume Sumi (Sume, Sumen, Saghanlic?) şi Pezech (Petreţia, Petreţiu, Balgic?)[82]. Luarea acelor două fortificaţiuni a costat sânge mult, mai ales pe poloni, care s-au purtat eroic pentru că turcii încă s-au apărat eroic, sacrificându-şi viaţa vreo cinci mii din ei.

Bucurie scurtă şi deşartă! Pe când oastea confederată credea că înaintează mai bine, iacă vine de la cardinalul comandant de flotă Francesco ştirea cu totul neaşteptată şi foarte consternatoare că sultanul Murad, părăsind singurătatea de la Magnesia şi reapucând frânele dominaţiunii, împreună cu suprema comandă peste armată, a şi venit la Gallipoli, unde văzând 128 de galere de ale creştinilor determinate a trece prin Bosfor în Marea Neagră, mai întâi se cătrăni de mânie, dar reculegându-şi curând cumpătul şi prudenţa, recurse la corupţiune, despre care ştia foarte bine că prinde loc la greci şi la italieni şi aşa se învoi cu mai mulţi căpitani de galere mai ales genovezi şi câţiva veneţieni ca să le dea câte un galben de fiecare soldat turcesc şi să-i treacă oastea prin Dardanele şi Bosfor, precum au şi trecut într-o singură noapte patruzeci de mii de turci armaţi, cu care apoi sultanul a operat de minune în contra oastei confederate, care acum ajunsese la Varna. Aşa se decise soarta Turciei, a Daciei şi a Panoniei într-o singură noapte prin setea de aur a căpitanilor italieni. *Quid non mortalia pectora cogis auri sacra fames!*

IX. Bătălia de la Varna. Confederaţii mai fuseră înşelaţi printr-o altă stratagemă a sultanului, care în loc să dea nebuneşte asupra creştinilor, se prefăcu că fuge spre Adrianopole, însă numai cu scop că de-a lungul ţării să-şi concentreze împrejur de sine toate părţile de oaste câte avea dincoace în Europa. Aceasta s-a şi întâmplat; îndată apoi Murad a întors fruntea oastei şi a plecat drept asupra confederaţilor de care se şi apropie la un loc foarte nefavorabil pentru creştini. Atunci, confederaţii deciseră a se retrage iarăşi spre Varna şi a căuta un loc mai acomodat pentru castre. Acum mai era numai distanţa de o zi dintre turci şi creştini. În fine, a şaptea zi ajunseră ambele armate la Varna.

Cetatea Varna, cunoscută mai demult sub numele de Constanţia, este aşediată pe partea septentrională a unui sin de mare, format de două aşa-numite promontorii. În acest sin de mare, se varsă cele două râuri Panissus şi Daphne, după ce apucă a se împreuna. Pe promontoriul de-a stânga, care este un picior al Balcanului, se afla pe atunci o urbe (oraş) anume Macropolis, adică urbea lungă. Pe promontoriul meridional era fortăreaţa Galata, în distanţă numai de cinci sute paşi de la Varna. Între Galata şi Varna loc băltos. În dreptul acelui loc se aşezase oastea confederată ungurească, ardeleană, croată, polonă şi munteană. Armata turcească ocupase teren în distanţă numai ca de patru până la cinci mii paşi de la castrele confederaţilor, de care-i despărţea numai unele culmi sau deluleţe.

---

[82] Şumla şi Petreţ.

În 9 nov. seara, Corvin, cunoscând fie şi numai din mulţimea focurilor de castre că armata turcească trebuia să fie cam de şase ori mai mare decât a creştinilor, el duplică numărul custozilor şi luă toate măsurile pentru ca nu cumva să fie surprinşi în cap de noapte. În aceeaşi seară regele convocă consiliul bellic. În acel consiliu lui Iulian Cesarini îi trecuse de orice glumă; el şi doi arhierei, cel de la Agria şi cel de la Varasdin, propuseră abţinerea absolută de la orice bătălie, până când nu vor spiona pe deplin potera turcilor şi până nu vor lua ştiri certe despre trecerea încoace a flotei italiene prin Bosfor; într-aceea oastea întreagă se şi retrage şi întărească în castre prin formarea unei cetăţui de care, în care la caz de atac să se apere. Franco, banul Slavoniei, şi majoritatea ofiţerilor unguri şi poloni înclinau tare către opinia lui Iulian şi a celorlalţi arhierei. Însuşi regele, cu toată fervoarea tinerească, începuse a sta în cumpănă cu atât mai vârtos că de câteva zile suferea tare de dureri cauzate printr-un buboi ce i se făcuse în şold. Se scoală însă Ioan Corvin şi observă că în acele momente, fiind inamicul aşa de aproape oastea confederată nu mai poate nici a se retrage, nici a înainta cu securitate; apoi a sta pe loc închis, cu o fortificaţie de care cu o oaste în mijlocul căreia se afla însuşi regele şi legatul reprezentant al papei, ar semnifica frica, ar descuraja pe ostaşi, încurajând însă cu atât mai mult pe turcime. Peste acestea, adause Corvin, victualile ne lipsesc pentru cazul unei apărări mai îndelungate, ba nici pulbere de puşcă şi nici tunuri nu avem de ajuns, iar în armata maritimă ne punem speranţe deşarte, când noi în aceste momente încă tot nu ştim nimic despre existenţa ei. Din aceste cauze Corvin votă pentru deschiderea bătăliei în largul câmpului. Consiliul bellic şi cu el regele adoptă votul lui Corvin. Atunci episcopul Simion Rozgon de Agria, necăjit şi amărât în sufletul său, zise către Corvin: Eu, Corvine, nu voi fugi, nici de luptă nu mă voi feri, iar de nu vom învinge, să ştii că eu am să pier aici; ţie însă-ţi spun că o vei lua la fugă, spre a-ţi conserva viaţa pentru alte timpuri[L]. Consolare târzie de la un arhiereu fanatic, precum fusese şi cel de Agria.

Încă în acea seară din 10 noiembrie, comandanţii ambelor armate inamice aşezară liniile de bătaie. Armata confederată avea călărime numeroasă, pedestrime mai puţină, artilerie foarte puţină. În acea stare a oastei valea cea largă ce se întinde dincoace de Varna trebuia să rămână liberă, pentru ca călărimea să-şi poată dezvolta operaţiunile sale. Aşa Ioan Corvin întinse aripa sa stângă până la bălţi, iar cea dreaptă ajungea până sub un deal repede. Spaţiul dintre bălţi şi deal era umplut cu carele din care se formase fortificaţiunea. Tot aici se aşezară şi puţinele tunuri, adică mai mult numai ca de rezervă. În aripa stângă au fost dispuse regimentele româneşti sub comandantul lor, iar dintre ungureni numai cinci escadroane şi acestea încă sub comanda lui Ioan Dominis alias Arbi a episcopului de la Oradea Mare, apoi şi puţină călărime polonă. Încolo aripa stângă era asigurată de atac prin lacuri. Aripa dreaptă de către Varna, fiind mult mai expusă la pericolul de a fi înconjurată, fu ocupată de grosul armatei, compusă din unguri şi slavoni ca stindardul cel mare negru al Ungariei. Aici comanda Franco, ban al Slavoniei şi episcopul

---

[L] „Ego, Corvine, non fugiam, neque praelium detrectabo et si vincere non dabitur, hic me scito interiturum, te autem terga versurum auguror, et ad meliora tempora te servaturum". Bonfinius, *Decadis* III, libro VI.

de la Agria. Tot în această parte sta şi cardinalul Iulian cu adunătura sa de cruciaţi veniţi din ţări diverse. În centru sta regele înconjurat de garda sa polonă, toţi feciori unul ca unul şi cinci sute de călăreţi ungureni cu flamura S. Georgie, pe care o poartă Ştefan de Bathor. În rezervă, unde stau carele şi tunurile, încă se aflau câteva trupe comandate de episcopul de Varasdin şi de polonul Lasco Bobnitiu cu despărţăminte de poloni. Ioan Corvin nu-şi alese nici un loc anumit, ci el cu românii săi, adică cu oastea sa transilvană, rămase în rezervă, însă aşa ca să poată alerga şi apărea oareşicum la moment în toate părţile, unde se va cunoaşte necesitatea, căci precum se exprima şi Hammer, el era sufletul acelei bătălii[LI].

În aripa dreaptă a oastei turceşti, adică faţă cu oastea românească şi cu puţina călărime ungureană erau spahii, adică călărimea cea aleasă, comandată de beglerbegul Turachan, care până în acele zile stătuse în prinsoare la Tocat în Asia, din cauză că în anul trecut pierduse bătălia de la pasul Isladi în contra lui Corvin, iar acum sultanul îi dete ocazia de a-şi repara onoarea de comandant. Aripa stângă, compusă din călărimea asiatică strălucitoare de aur şi de pietre scumpe, era comandată de beglerbegul Caradgea din Anatolia. În centru, pe o colină, de unde se vedea ţinutul întreg ocupase loc însuşi sultanul Murad, înconjurat de numeroasă pedestrime a ienicerilor, cum şi scutit de un şanţ improvizat; iar deasupra şanţului se vedea spânzurat pe o lance lungă acel document de pace care se scrisese la Segedin în două limbi şi se confirmase prin jurăminte puse pe Evanghelie şi pe Coran. În dosul sultanului erau cămilele, corturile şi toate impedimentele.

În 11 noiembrie, care era ziua de St. Martin după tipicul apusean, S-ta Mina după cel răsăritean, oastea confederată se afla dis de dimineaţă în ordine de bătaie; turcii însă au început a se arăta numai după răsăritul soarelui, înaintând de pe coline spre vale. În aceleaşi momente o volbură sau burrasca furioasă venită de către Apus sfâşie şi rupse stindardele ungurenilor, smulgându-le din mâinile stegarilor, cu excepţia numai a flamurei lui St. Georgie. Puţin mai înainte, pe când regele se prepară la bătaie, un aprod care voia să-i dea caseta de argint ca să şi-o pună pe cap, o scăpă jos; iar mai târziu pe când era să încalece calul, acesta speriat cine ştie de ce, îl trânti la pământ. Incidentele acestea fuseseră prea de ajuns pentru ca să readucă din nou în memorie la mulţi ostaşi călcarea jurămintelor de la Segedin. De când lumea, oamenii au pus temei mare pe semne, pe auguria, pe profeţii, pe fermecătorii, pe superstiţiuni. Aşa e lumea; destul însă că acele cazuri au descurajat pe mai mulţi, ceea ce noi încă nu putem trece cu tăcerea, din cauzele care se vor vedea îndată.

Bătălia se începu mai întâi în aripa dreaptă a confederaţilor, care fu atacată de către beglerbeglul Anatoliei cu cincisprezece mii de călăreţi. Banul Franco

---

[LI] „Sibi autem, cum Valachis, nullum certum locum designavit, ut minime turbatis ordinibus, quocunque res et periculum vocaret, accurreret, et nullum destinatum locum tuendo, omnia tueretur". Acestea sunt cunoscutele cuvinte ale scriptorului contemporan Philippus Callimachus, pe care se întemeiază şi Hammer. Cu toate acestea, Ios. Teleki are nespusa răutate de a explica cuvintele acestea aşa, că Corvin de aceea nu a destinat loc anumit românilor, căci nu avea încredere în ei. Dar tot Teleki, uitând dintr-una zi în alta ce a scris mai sus, recunoaşte şi spune curat după Bonfiniu, Callimach şi Chalcocondilas, că pe români sau daci, cum le zice Chalc., îi aşezase în aripa stângă, sub comandantele lor; aceştia erau românii din Muntenia.

respinge prima incursiune a turcilor. Alți vreo șase mii de călăreți turci îmbrăcați în verde se dau de vale spre ajutor; lupta se reînnoiește, în care însă arhiereul Agria cu trupa sa fu tăiat de către Franco și înconjurat de turci, așa încât îi mai rămase singura scăpare în fuga către Galata. Atunci Franco încă fu respins până la care, pe care turcii se și preparau ca să le ia cu asalt. În același timp Turachan se îndreptă cu toată puterea sa în contra aripei stângi, în care erau românii. Aceștia însă îl resping și-l iau la fugă cu atâta bărbăție, încât călărimea turcească se retrage până în dreptul corturilor. Unii țin că românii cu acea ocaziune ar fi străbătut până în corturile sultanului și s-ar fi pus pe prăzi, fără a mai asculta de comandă. Cei care susțin această împrejurare se încurcă în spusele lor atât de rău, încât nu mai știu încotro să dea, și totuși nu voiesc să vadă că, dacă românii ar fi fost în stare să străbată până în corturile sultanului, ei ar fi avut să treacă mai întâi peste corpul acestuia și peste al tuturor ienicerilor. Adevărat este că românii au respins pe turci cu cel mai bun succes, după care n-au avut decât a se ține în defensivă pe cât timp aripa dreaptă era în cel mai mare pericol. Într-aceea se repezi Corvin cu ardelenii săi români în ajutorul lui Franco și, după un carnagiu din cele mai crunte, luă pe turci la fugă. Tot pe atunci însă un alt episcop, adică Ioan Dominis de la Oradea, comite o altă eroare fatală, căci ieșind el din linie cu ai săi, cuteză să atace pe spahii, care însă-l înconjurară și-l strâmtorează așa, încât îi rămase numai calea deschisă ca să se arunce în bălți. Atunci iarăși aleargă tot Corvin cu românii săi și scapă printr-un nou măcel pe episcop de încercare și pieire. În aceste momente, se mai comite o altă eroare, care decise definitiv asupra acelei bătălii. Corvin rugase pe regele Vladislau ca nu cumva să-și lase locul său, să nu se miște din centru, să rețină și trupele câte stau imediat sub comanda regească de la orice luptă, până când el, Corvin, cu oastea sa, va bate și răspândi de tot pe spahiii europeni și numai după aceea să se arunce cu puteri unite asupra ienicerilor. Abia se depărtă Corvin de lângă rege, abia apucă el a se lăsa la luptă nouă cu aripa dreaptă a turcilor, pe când așa-numita camarilla, curtenii și lingușitorii regelui și toți pe câți îi rodea invidia faptelor glorioase ale lui Corvin începură să irite pe Vladislau zicând: Nu se cuvine ca regele să lase voievodului gloria zilei; oriunde stau regi în fruntea armatelor, rege cu rege trebuie să iasă la luptă[LII]. Atât îi fu de ajuns lui Vladislau pentru ca să uite salutariul consiliu al lui Corvin și să se arunce în pieire. Așa regele se și repezi îndată cu garda sa polonă și cu un singur batalion unguresc drept spre punctul unde sta Murad înconjurat de ieniceri. Văzând Murad că cele două aripi ale sale erau bătute, că acuma i se atacă și centrul era p-aci să-și întoarcă calul și să o ia la fugă. În acele momente Caradgea, beglerbegul Anatoliei, pune mâna pe frâiele lui Murad și-l roagă să stea locului. Alergă Iasidgi-Toghan marele aga al ienicerilor și înfruntă aspru pe Caradgea căci a cutezat să pună mâna pe frâiele sultanului. Într-aceea acesta se decide a sta pe loc și a continua lupta, iar Iasidgi-Toghan pică

[LII] „Erant apud tunc regem (Vladislaum) viri complures, qui invidebant Joanni Huniadi, ejusque virtutem aegris ferebant animis. Videntes igiutur, etiam pulchre, decenter bellum administrare, et in fugam egisse Asiae exercitum universum, nec non generosissime dimicare contra Europae exercitum, cujus ducem Carasiem nomine pervenerat, sic allocuti sunt Regem: O rex, quid hic consistimus et expectamus Joannem, eique, quasi solus vixisset, permittimus hostes vincere et reliqua omnia perficere?" (L. Chalcocondilas. Asemenea Ducas et Callimachus).

străpuns de lancea (sulița, gida) unui ungur. Într-aceea Murad demandă ca documentul de pace înfipt în lance să se poarte printre ostași, iar el chiamă în gura mare de martor pe însuși Dzeul creștinilor de la care cerea pedeapsă și vindictă asupra sperjurilor. Acum lupta se încinse înlăuntrul șanțurilor turcești. Regele Vladislau striga cu fervoare turcească și cu trufie polonă provocând pe Murad la duel, fără să ia aminte că mica sa trupă era acoperită de săgețile ienicerilor, că oameni și cai cad unii peste alții, că el însuși este împresurat din toate părțile. În acel pericol suprem în care se afla regele, o parte considerabilă a trupelor ungurești, în loc să alerge în ajutorul aceluia, o luă la fugă, iar fuga lor încuraja din nou pe turci. În aceste momente supreme se reîntoarce Corvin la centru, unde vede cu cea mai profundă durere urmările lipsei de disciplină și fuga ungurilor. În deșert mai încearcă el a reține din fugă pe ungureni; în deșert se mai repezi cu călărimea sa călcând și sfărmând printre ieniceri și strigând regelui ca să se reîntoarcă și bătălia să se restaureze mai în vale; căci pe când Corvin făcea minuni de bravură, pe când era p-aci să ajungă până la rege, un turc tăie piciorul calului ce purta pe rege, care și cade acoperit de săgeți și rămâne mort. Atunci un alt turc bătrân, anume Feriz Hodgea din familia Elpia, tăind capul regelui Vladislau, îl împlântă într-o lance și-l purtă cu mare pompă și bucurie printre liniile ienicerilor. Până atunci creștinii încă nu știau în confuzia luptei că regele era ucis; îndată însă ce aflară, fuga tuturor deveni generală și se auzeau zbierete înspăimântătoare: „Fuga oricine poate!” Numai Corvin mai încercă cea din urmă dată a reține pe fugitori și a restaura liniile de bătaie; acum însă nu-l mai ascultă nimeni, precum arată Chalcocodilas și Bonfiniu. Așa bătălia s-a finit seara cu sfărmarea și răspândirea totală a oastei confederate, iar pe lângă Ioan Corvin au rămas numai o trupă mică de români, precum însemna Callimach[LIII].

Pierderile creștinilor au fost enorme. Pe lângă regele june de 21 de ani, au mai rămas morți dintre comandanții oastei confederate arhierei și anume Ioan Dominis de la Oradea și Simion Rozgon de la Agria, cel tăiat în bucăți, sau înecat în lac, cesta tăiat între care. Asemenea pieriră și Ștefan de Bathor, Nicolae Perényi, Enric Tamasi, Georgie Stropkoi, iar trupa polonă a pierit întreagă, scăpând din ea numai doi inși. Cardinalul Iulian, urzitorul acelei campanii nefericite, a fost ucis chiar de unguri după pierderea bătăliei, iar cadavrul lui despuiat și aruncat fiarelor sălbatice. Pe mulțimea de ostași l-au ucis mai târziu poporul tiran de mânie, pentru relele câte făcuseră soldații în trecerea lor. Unii au mai pierit de foame și de sete, iar alții puțini au scăpat cu viață până în Epir, unde au intrat în serviciul lui G. Castriota.

În următoarea zi, sultanul vizitând castrele cele sparte ale creștinilor și văzând atâtea mii de morți mai toți tineri, a zis către Asab-bei: „Au nu e mirare că sunt tot oameni tineri și între atâția nici o barbă sură!” „De ar fi fost între dânșii barbe sure, nu ar fi cutezat să comită o nebunie ca aceasta”, răspunse Asab-bei. De aici încolo sultanul demandase ca capul regelui să fie muiat în miere, apoi purtat și

---

[LIII] „Substitit paulisper Hunniadianus, corpus regium si fieri posset recuperaturus, sed cum reliquis effusissime diffugientibus, paucos admodum Valachos qui remanserant, tam multorum inpetum secum minime laturos intelligeret” etc., etc. Așa Corvin și românii au fost cei din urmă cari au lăsat câmpul bătăliei!

arătat în tot cuprinsul imperiului turcesc. Guvernatorul Giubbe-Ali de la Brussa, care era capitala Asiei Mici, puse de spălă capul regesc în râul vecin Nilufer şi apoi înfipt în o lance, îl duseră în triumf prin stratele cetăţii, precum făcuseră odinioară parthii cu capul lui Crassus în a. 53 în. de Chr.

Toate celelalte detalii ale nefericitei bătălii de la Varna le trecem cu vederea, cu atât mai vârtos că din partea noastră ne îndoim mult despre adevărul lor, iar unele ni se par aşa de absurde încât ne prinde mirarea cum de scriptorii noştri moderni le repetă fără pic de critică şi fără a lua în considerare groasele contraziceri pe care le întâmpini la cronicarii câţi au descris bătălia de la Varna. Aşa de ex. infamiile pe care le aruncă polonul Dlugosz asupra lui Corvin merită cea mai riguroasă cernere şi critică. Aşa toate câte se spun în defavoarea oastei româneşti, însă contrazicându-şi la fiecare pas. Noi nu ne vom lăsa în critici, căci nu scriem pentru oameni eruditi, ci numai pentru începători în istoria patriei; în loc de aceea ne adoperăm a scoate aici numai atâta cât credem că poate să sufere critica. Încheiem acest episod de la Varna cu acel epitaf cunoscut, al cărui autor se zice că ar fi fost Ianus Pannonius[83], unii însă îl atribuie lui Petru de Reva (Revai)[84]. Acelaşi sună:

Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi.
Discite mortales non temerare fidem.
Me nisi Pontifices jussissent rumpere foedus,
Non ferret Scythicum Pannonis ora jugum.

Adică:

Romanii au dat renume Canaei cu pierderea lor, a Varnei cu a mea,
Învăţaţi oameni muritori a nu călca jurământul.
De nu m-ar fi constrâns papii a rupe pacea
Ţara Panoniei nu ar purta jugul osmanilor.

Drept are poetul; şi totuşi chiar bărbaţi ca episcopul Ignaţ Battyány şi ca George Fejér se încercau cu totul în deşert a scuza sperjurul şi perfidia comisă în 4 august 1444 la Segedin. Că lumea ar fi vorbit cu totul altminteri, în caz când ar fi învins confederaţii pe turci, aceasta încă nu este un argument. „Lumea” caută mai vârtos numai la succese, la rezultate; „lumea” vorbeşte foarte multe bune şi rele, verzi şi uscate; este însă un tribunal neasemănat mai înalt decât toată lumea, decât toţi episcopii, cardinalii şi pontificii câţi au fost şi câţi vor mai fi; acel tribunal decide în ultimă instanţă între virtute şi păcat, între moralitate şi corupţiune.

X. Scăparea lui Ioan Corvin prin Muntenia. Anarhie neauzită. Alegerea de rege. I. Corvin bate pe turci. Continuarea certelor cu împăratul Frideric. Ioan Corvin a scăpat din catastrofa de la Varna cu o parte a trupelor româneşti. După călătoria periculoasă de două zile şi două nopţi ajunse abia la Dunăre de unde trecu în Muntenia. Nu se ştie bine pe unde va fi trecut, pentru că numirea vadului Časlov nu ne este cunoscută. Corvin a pauzat câteva zile la domnul Munteniei Vlad Dracula, iar după aceea s-a reîntors în Transilvania încărcat de donuri sau aşa-numite presante, pe care i le-au dat numitul domn al ţării. Această petrecere scurtă a lui Ioan Corvin în Muntenia unii cronicari vechi o numesc captivitate, în care zic şi că l-ar fi aruncat Vlad şi încă cu scop ca să-l dea în mâinile turcilor. Această ştire strecurată în istorie este iarăşi una din cele mai confuse, mai puţin probabile şi chiar fabuloase, înavuţită cu nişte peripeţii şi episoade care-şi contrazic aprig unele la altele. Aşa, însuşi Ios. Teleki ştie şi recunoaşte că cel puţin nouă cronicari şi încă mai toţi dintre cei mai renumiţi confundă această captivitate a lui I. Corvin cu alta mai târzie, adevărată, când adică dânsul căzuse în mâinile lui Georgie despotul Serbiei, în urma bătăliei pierdute în Câmpul Mierlelor[LIV]. Mai scurt, cazul de captivitate al lui Ioan Corvin la Vlad nu este adeverit pe deplin istoriceşte; cu toate acestea, istoricii unguri făuresc din acest caz arme diferite în contra lui Vlad şi în contra românilor, fabulând despre răutatea, ostilitatea şi perfidia acelora. Nimic nu e mai absurd în acest caz ca naraţiunea istoricilor ungureni despre frica ce ar fi insuflat lui Vlad ameninţările palatinului şi ale celorlalţi boieri din Ungaria. Ca şi cum pe atunci încă ar fi fost poşte, căi ferate, corăbioare cu vapori şi mai vârtos telegrafe, că ungurenii să şi afle în câteva ore despre captivitatea lui Corvin. Este însă cea mai mare probabilitate că ungurenii n-au aflat nimic despre aventurile lui Corvin după bătălia de la Varna mai înainte de reintrarea lui în Tranailvania, precum în adevăr ei nu aflaseră nimic pe lume nici chiar despre moartea cea cruntă a regelui căzut în bătălie, căci despre pieirea regelui abia s-au convins după şapte luni, precum se poate şti din documente. Recunoaştem şi noi că Vlad avuse cauză de ajuns a face lui Corvin astă dată mari imputări, a-l apostrofa cu cuvintele lui Octavian August: *Vare redde legiones*. Semăna însă foarte că Vlad a judecat atunci lucrurile cu totul altminterea, adică cam aşa precum făcea odinioară senatul anticei Rome după unele bătălii pierdute în contra lui Hannibal, căci recepea cu ovaţiuni pe câte un comandant care apucase a salva vreo parte din armată. Oricât e să fi fost cauzele de discordii personale între Corvin şi Vlad, în faţa marelui paricol care acum luase dimensiuni şi mai cumplite din partea turcilor, ei trebuiau să se împace în sinceritate, cel puţin pe cât timp vor fi crezut în necesitatea acţiunii comune. Şi Vlad se împăcă într-adevăr cu I. Corvin în zilele pe când îl avea pe acesta cu totul în potestatea sa. Această împăciuire este adeverită istoriceşte. Cauzele noilor ostilităţi se vor vedea mai departe, deşi încă nu explicate de ajuns.

---

[83] Umanist şi poet (1434–1472).

[84] Mai corect Nicolae (1740–1814), teolog, literat şi istoric.

După ce I. Corvin reintră în patria sa Transilvania, în fine ungurenii încă se convinseră abia din relaţiile oficiale ale acestuia despre mărimea catastrofei de la Varna. Din acele zile înainte anarhia, care şi până atunci era prea bine cunoscută în Ungaria, luă dimensiuni nemaiauzite, se întinse adică peste toată ţara şi dură neîncetat de la finele anului 1444 mai peste tot anul 1445. Acea anarhie se vede scrisă minunat de către cunoscutul Ioan de Zredna alias Ioan Viteazul, ajuns mai

---

[LIV] Bonfinius, Chalcocondilas, Thuroczi, P. IV, capo. 43, Aeneas Silvius în *Europa* sa, la Freher, Barlettus, Marinus, Nauclerus, Curaeus, Cochlaeus, Raynald, *Annales eccl.*, toţi aceştia vorbesc despre captivitatea lui I. Corvin întâmplată lui mai târziu în Serbia, iară nu în Romania (Valachia).

târziu la episcopia de la Oradea, într-o epistolă a sa din 24 aprilie 1445. Dreptatea petrece în tăcere profundă, impudenţa (neruşinarea, sfruntarea) sfarmă toate barierele, legile nu mai sunt observate deloc, ci desfrâul şi pasiunile dominau peste tot şi venitorul nesigur insufla grija tuturor. Despotismul de fier, desmărginita, călca tot în picioare, nepăsându-i de nici un drept. Puterea legilor şi a confederaţiunilor a descins în mormânt; ura, trădările (proditiones) şi spoliaţiunile cele mai scârnave se comit pe fiecare zi. Din nefericire, această anarhie şi călcare în picioare a ordinei nu lovesc numai în neamici, ele se întind încă şi asupra consângenilor, amicul înjunghie pe amic; puterea brutală, despotismul şi ambiţiunea de a domina se simt împintenate. Puţini sunt pedepsitorii crimelor, dar cu atât mai mulţi autorii lor. Pacea publică a dispărut, credinţa este compromisă, legăturile sacre ale consângenităţii s-au lărgit, un singur lucru cert a mai rămas că precum a zis Seneca: frate la frate este inamic (*certi nihil nisi frater hostis*).

Aceasta era starea lucrurilor în Ungaria şi în Transilvania pe când s-a reîntors I. Corvin în ţară. Palatinul, speriat şi el de acea desfacere totală a legămintelor sociale, conchemase consiliul regesc pe 6 februarie la Alba-regale spre a se consulta şi a căuta mijloace de scăpare cu atât mai vârtos că se temea ca nu cumva împăratul Frideric să tragă potestatea în Ungaria la sine şi să înceapă a domina în numele micului Ladislau. Consiliul adunat în Alba luă oareşicari măsuri provizorii până la convocarea dietei. Pe I. Corvin îl lăsară în rangul şi funcţiunea sa de vodă al Transilvaniei şi mai supuseră jurisdicţiunii lui toate celelalte districte (comitate) din Ungaria până în Tisa, pentru ca în caz de incursiuni turceşti să le apere tot Corvin. Iacă unul din cele mai vechi exemple, în care bărbaţii de stat ai Ungariei au cunoscut, că şesurile ei până în Tisa se pot apăra numai de către Transilvania, din munţii ei, cu eficacitate şi cu bun rezultat. Acest adevăr practic şi bătător la ochi îl recunoscu până în ziua de astăzi toţi strategii, toţi comandanţii, câţi nu umblă cu capul în sac. De aici vine că în timpurile principilor patrioţi şesurile Tisei s-au încorporat la Transilvania, nu numai militariceşte, ci şi politiceşte, cu totul, în mod definitiv.

Din acele zile înainte prima grijă a lui Corvin a fost ca să restaureze securitatea publică şi administrarea justiţiei, pe cât putea fi pe atunci vorba de justiţie. De aceea el mergea din comitat în comitat şi uneori mai şi din comună în comună pentru ca să poată dispune şi regula el însuşi toate în persoană, că nu mai avea cui să se încreadă; oriunde ajungea, curând şi afla că funcţionarii publici meritau mult mai bine numele şi pedeapsa de spoliatori, de bandiţi sau tirani şi înşelători, ca de funcţionari. În acelaşi timp Corvin conchiamă şi în comitatul Bihariei la Oradea o adunare numeroasă, în care preşedenţia o purta în persoană. Cei adunaţi îl numiră înger custode al lor şi al ţării, acceptară toate măsurile severe propuse cu scop de a se restaura securitatea publică şi cu aceeaşi ocaziune aleseră în locul lui Dominis, căzut la Varna, de episcop catolic al Oradei pe Ioan de Zredna, cunoscut până atunci ca simplu călugăr şi secretar al lui Corvin, totodată om cu învăţătură frumoasă şi prea bun patriot.

Abia pe la începutul lui mai 1445 se aduna şi dieta ţării, care este într-atât memorabilă că parte mare a membrilor ei încă nici după şapte luni nu ştia sau nu voia să creadă că regele Vladislau căzuse la Varna. În aceeaşi dietă se vorbi încă şi despre înfiinţarea unei republici ungureşti, însă în fine se luă conclus ca să mai aştepte până la dumineca Sfintei Treimi, că doar tot se va reîntoarce regele, că doar tot nu va fi murit; iar de nu se va reîntoarce nici până atunci, ţara întreagă fără diferenţă de partide să recunoască de rege pe tinerelul Ladislau, fiu al repaus. rege Albert, nepot al împăratului Frideric. În aceeaşi dietă era şi o partidă decisă a da voturile sale lui Ioan Corvin şi a-l alege de rege; pe aceasta însă o a ştiut paraliza el însuşi şi a o îndepleca să stea pentru Ladislau.

Aceeaşi dietă a luat şi ea mai multe măsuri destul de severe pentru menţinerea securităţii publice; ţara s-a împărţit în patru districte mari sub patru căpitani generali; s-a decretat dărâmarea mai multor cetăţi, fortăreţe, castele aristocratice, cu tot atâtea cuiburi de lotrii şi tâlhari; s-au eliberat mulţi captivi, pe care făcuseră aristocraţii unii de la alţii; s-a decretat aspra pedepsire a celor care au răpit proprietăţi, diplome nobilitare, au omorât, au deflorat virgine şi pe nevestele altora; s-a şi reînnoit legea în favoarea liberei migraţiuni a iobagilor (locuitori ţărani); s-au mai luat şi câteva dispoziţiuni bellice, atât de frica turcilor, cât şi de a lui Frideric; s-a decis a se mitte deputaţiune la împăratul nemţesc, spre a cere pe regele Ladislau şi a-l aduce în ţară; în fine, s-au mai ales câţiva indivizi în calitate de vicari regeşti.

După închiderea dietei s-a readunat consiliul şi vicarii cu scop de a numi deputaţiunea destinată a merge la împăratul Frideric, cum şi a încunoştiinţa pe papă şi pe toate puterile europene despre cele întâmplate şi a cere ajutor în contra turcilor[LV]. Deputaţiunea la Frideric stete din cardinalul Dionisie, banul Lad. Gara, vodă Nicolae de Uilac, Matei episcopul de la Vesprim şi Emeric de Marţial. Ioan Corvin scrise cu această ocaziune papei Inocenţiu IV în 11 mai 1445[LVI].

Turcii n-au aşteptat până să termine ungurii certele lor, ci în decursul aceluiaşi an au şi început a trece fruntariile şi a devasta între râurile Sava, Drava şi Danubiu. Cine mai era în stare să respingă şi reînfrâne pe victorioasa şi trufaşa călărime a spahiilor după catastrofa de la Varna? Altul nimeni ci tot numai Ioan Corvin. Parcă acel bărbat ar fi ştiut să facă oastea încă şi din butuci, el readunase toate ruinele oastei de la Varna, recrutase de noi pe cât îi permise timpul şi veniturile, după aceea mânecă nu contra turcilor, însă în cel mai strâns secret, aşa încât turcii nu aflaseră nimic de preparativele lui, până când nu ajunse cu oastea sa la Sava, ceea ce însă s-a întâmplat noaptea pe întuneric. Turcii fatalişti n-au crezut că Corvin va mai avea încă şi curajul de a-i lovi în aceeaşi noapte. El însă a dispus a se face în castrele sale focuri cât mai multe şi mari, în aceeaşi oră însă a şi ieşit din castre cu toată oastea sa, pe care o a trecut Sava la un vad anumit aşa, încât să poată înconjura oastea turcească, precum s-a şi întâmplat. Turcii se aflau în castre la Sarno, în o poziţiune tare. Aici îi lovi Corvin aruncându-se asupra lor cu cea mai mare iuţime şi deşteptându-i din somn cu alarmă înfricoşată. După carnagiu de două ore, fruntariile ţării au fost curăţite de turci şi gloria faptelor lui Corvin încâtva restabilită.

[LV] Aceste deciziuni le dezgropase Kovachich din archivul ţării: vezi-le şi la Fejér.

[LVI] În această epistolă, zice Corvin, că îşi dispreţuieşte viaţa şi că nu va pauza până nu va şterge ruşinea de la Varna. Tot el şi numai el.

Vreo cinci cronicari vechi vorbesc despre acea bătălie de la râul Sava şi totuşi luna şi ziua ei nu se ştie; se combina însă că bătălia s-a întâmplat în toamna anului 1445.

În timpul în care Corvin îşi reorganiza oastea şi era ocupat totodată cu administrarea şi guvernarea ţării până în Tisa, ceilalţi căpitani şi bărbaţi de stat ai Ungariei nu numai că n-au făcut nimic spre binele ţării, dar ce a fost şi mai rău că înşii căpitanii, apoi vicarii şi guvernatorii diverselor districte au călcat mai întâi decisiunile luate în dieta din acelaşi an. Anume fortăreţele cele tâlhăreşti, de unde nobilii ţineau drumul oamenilor, spoliind şi omorând, nici unul n-a voit să le dărâme. Negociaţiunile cele lungi şi urâcioase cu Frideric încă n-au avut nici un rezultat altul decât că împăratul nemaiputând suferi desele incursiuni şi prăzi comise din partea ungurenilor şi Iuliu trimise oaste asupra fortăreţei Köszeg, unde se aflau mai multe cete de bandiţi nobili şi ocupând cetatea, pune ca să spânzure dintre ei pe optzeci de inşi, tot nobili unul ca unul. După aceasta Frideric îşi îndrepta oastea sa drept spre Buda. Atunci abia trufia oligarhilor fu încâtva umilită. Palatinul luă dispoziţiuni, ca deputaţiunea ungureană să meargă nesmintit la Viena. Primatele Dionisie şi Gara s-au şi dus, iar N. de Uilac cu ceilalţi au mai remandat mult sub pretexte diverse, iar apoi după ce se înduplecară a purcede, s-au prezentat în Viena cu pompă în adevăr nebunească, cu comitiva de 500 călăreţi nobili, cu 200 pedeştri corrasaţi şi cu 24 de trăsuri; iar dacă fuseră întrebaţi că pentru ce atâta paradă şi fanfaronadă, ei răspunseră că voiesc să aducă pe micul rege şi coroana cu solemnitate demnă în ţară; adevăratul motiv însă a fost numai trufia lor, care la Nicolae de Uilac a mers aşa departe, încât nici chiar în momentul convenirii publice a salutaţiunilor uzitate în prezenţa împăratului nu a descălecat, ci călare l-a salutat, ca şi cum ar fi fost şi el rege sau împărat. Drept că împăratul Frideric încă a receput pe oligarhii ungureni cu destulă paradă, însă tot deşartă. S-a întâmplat adică ca după negociaţiuni şi cabale de mai multe săptămâni deputaţii ungureni să se reîntoarcă cu buzele umflate, fără rege şi fără coroană; pentru că Frideric s-a ferit foarte de a da pe nepotul său necondiţionat în mâinile oligarhilor ungureni, în care nu avea nici o încredere şi cărora le-a spus verde că anarhia în care au aruncat ei ţara nu da nici un fel de securitate pentru viaţa şi autoritatea unui rege.

XI. Ioan Corvin în Ţara Românească. Conferinţa cu cardinalul Francesco. Intrigă nouă. Iarăşi dieta. Corvin bate pe cei doi Cillei. Corvin ales de guvernator al Ungariei. Cronicarii spun că pe cât timp deputaţiunea ţării a petrecut la Viena, Corvin s-a reîntors la Buda şi Alba iarăşi în Transilvania, pentru ca să mai vadă de afacerile ei, că apoi de aici a trecut în Muntenia cu scop de a pedepsi şi detrona pe Vlad. Din ce cauză? La locul acesta cronicarii şi după ei istoricii moderni se încurcă iarăşi peste măsură, încât nu mai ştiu încotro să dea, iar pe lectoriu îl fac ca să fie cu multă rezervă. Se zice că Corvin ţinuse minte batjocura arestării sale din anul trecut; noi însă arătarăm mai sus că acea incaptivare a lui Corvin prin Dracul nu este adeverită şi probată deloc, ci este adeverit din contra că Corvin, după câteva zile de repaus, s-a despărţit de Vlad Dracul omeneşte, încărcat de prezenţe. Cronicarii adaugă că astă dată Corvin a bătut pe Vlad II şi a pus în locul lui pe Dan, fiu al lui Dan. Iosif Teleki nu şi-a pregetat a cerne şi a conferi despre acest eveniment narațiunile de la Turoczi P. IV, cap. 44, Bonfiniu Dec. III cart. VIII, Chalcocondilas cart.VII, apoi din cei mai noi pe Pray Ann. III, Engel, Fessler, Katona, Schels, după aceea veni el însuşi în confusiune încât nu mai ştia ce să creadă, precum se poate vedea la el în tom. I, partea XII şi tom. II, partea I. Acum se spune că Corvin a trecut în Muntenia cu oaste în 1445, acum că în 1446, apoi iarăşi că el a fost acolo în doi ani unul după altul. Vin însă alții care vor să ştie că Vlad în anul 1446 murise, prin urmare nu se mai putea bate cu nimeni. În fine, Engel şi Katona pun fabulei capac cu aceea, că şi duc pe Corvin în acelaşi an ca pe un învingător prin Muntenia drept la Nicopole în Bulgaria. Ce curând uitară ei de Varna! Destul atâta, că cazul mergerei lui Corvin în Muntenia pe la 1445/6 este iarăşi din cele mai întunecate şi lăsat cu totul în prada conjuncturilor. Atâta este aproape adevărit, că Corvin a reintrat în unul din acei doi ani în Muntenia şi încă cu ceva oaste; cauza însă şi rezultatele intrării sale mai sunt acoperite cu văl. Se zice că Corvin avuse în anul 1445 conferință la Nicopole în Bulgaria cu cardinalul Francesco, comandantul flotei italiene, care întârziase cu ajutorul său în ziua bătăliei de la Varna, iar acuma se consulta despre căile şi mijloacele cu care s-ar putea reînnoi bellul în contra turcilor[LVII].

Acea conferință însă rămase fără nici un rezultat pentru că de o parte sultanul Murad îşi reîntregise armatele sale, iar de alta comitele Ulric Cillei, care avea pasiune de a-şi măsura trufia sa nemțească cu cea ungurească, lovi pe neaşteptate asupra Croației. Pretextul îl luă de la certele celor doi episcopi concurenți la scaunul din Zagrabia (Agram), anume Benedict Zolio alias Zoll şi Dimitrie Ciupor. Familia Cillei luase sub protecțiunea sa pe Benedict. Aşa în favoarea acestuia comiții Cillei calcă cu oaste numeroasă pământul Croației, bat pe renumitul comandant Iovan Tallotiu, ard şi depredă ținuturi întregi, în fine aşează pe Benedict în scaunul Zagrabiei.

Afacerile Ungariei devenind tot mai critice, palatinul şi consiliul deciseră a conchema iarăşi dieta pe decembrie 1445. Chiar însă şi conchemarea dietei era împreunată cu dificultăți. Anume palatinul avea temeiuri serioase ca dieta să nu se țină până ce nu va fi de față şi Corvin. Aşa dieta se conchiamă pe 9 februarie 1446, se adună însă abia în martie spre Paşti. Palatinul invitase în Corvin foarte de timpuriu la dietă, apoi cu aceeaşi ocazie-i observase că țara nu mai poate să rămână fără un guvernator, în a cărui mână tare să se concentreze potestatea regească, pe cât timp lipseşte un rege. Tot palatinul dete lui Corvin să priceapă că guvernator poate şi se cuvine să fie numai el, că însă colegul Nicolae vodă i-ar fi cel mai aprig rival, ceea ce se poate proba şi cu confederațiunea secretă ce a încheiat acel vodă în Transilvania în dosul colegului său Corvin şi cu cei mai înverşunați inamici ai acestuia, adică cu comiții Cillei din Stiria, care avea atâtea proprietăți mari în Ungaria şi Croația.

În acelaşi timp, adică în iarna an. 1445/6, Nicolae vodă[85] încă a început să priceapă că I. Corvin stă atât de bine încât fără el nu se poate face nimic, iar cu el

---

[LVII] Ios. Teleki pune această convenire pe a. 1446; mai la vale însă vom cunoaşte că Corvin nu s-a putut vedea cu Francesco la Nicopole în acest an.

[85] Nicolae Ujlaki, voievodul Transilvaniei. G. Barițiu începe a-l numi, în continuare Nicolae-vodă (nejustificat).

tot. Scopul adică primitiv al lui Nicolae fusese ca să ajungă el singur la înalta funcțiune de guvernator cu potestate regească și încă așa ca să delăture pe regele prunculeț pentru totdeauna; iar după ce simți că el singur nu va reuși, își schimbă planul și, mergând în persoană la Corvin, îi propuse confederațiune de duumvirat în sensul sus atins. Corvin, care cunoștea foarte bine pe Nicolae vodă, acceptă în principiu propunerea lui de duumvirat, respinse însă cu argumente tari planul delăturării micului rege, ba încă-l înduplecă ca să-l ceară ei amândoi de nou prin deputațiune de la Frideric, ceea ce s-a și făcut.

De aici încolo avem să urmărim cu îndoită atențiune toți pașii lui Ioan Corvin, cu documente amână și dacă se va putea peste anul 1446 întreg, pentru ca așa să vedem dacă și în ce timp al anului a mai putut să pătrundă el și în România și să se bată cu Vlad Dracul. Pe atunci Corvin petrecea în Transilvania. Invitat la dietă în Ungaria, o luă de-a lungul Transilvaniei, călătorind foarte încet și pauzând în locuri diverse; căci adică înțeleptul și modestul bărbat avea destule cauze pentru ca să absente cât se poate mai mult din mijlocul oligarhiei și să-i lase în voie ca să-și alerge caii în intrige și cabale, până ce vor da toți în nas, precum au și dat cei mai mulți. Așa în ianuarie 1446 vedem pe Corvin tocmai sus în Baia Mare (Rivuli Dominarum), precum se cunoaște din un document original conservat în arhiva acelui oppid[LVIII]. De aici în 9 februarie era în oppidul Vari[LIX], iar de acolo apucă spre Debrețin, unde petrecu până la finea lunii și unde recepu epistola de la cardinalul Francesco, că s-a reîntors în patria sa. Corvin îi răspunse din Debrețin în 21 febr. Tot de acolo scrisese și magistratului de la Ragusa și papei de la Roma, de la care iarăși cere ajutor în contra turcilor[LX]. În fine ajunse și Corvin în martie la Alba-regale, unde se deschisese dieta. Într-aceea înainte de a fi ajuns acolo, la distanță de vreo douăzeci de miliarie, recepe o epistolă de la palatinul țării, în care acesta-i face cunoscut în secret că colegul său Nicolae vodă i-a pus în Alba cursă, deci deocamdată să nu meargă la dietă, să se bată pe airea, ca să nu pice în captivitatea lui Nicolae. Se înțelege prea ușor, că acea știre neașteptată a zguduit și iritat pe Corvin, din care cauză el se și opri în drum. Într-aceea se vede că secretul palatinului a ieșit pe altă cale la lumină și că Nicolae Vodă încă a aflat despre acea denunțiațiune pentru că iată-l că el iese în persoană și fără nici un așa-numit salvus-conductus sau salvă garda, întru întâmpinarea colegului său, invitându-l la dietă. Atunci Corvin văzând a răspunde la încredere cu încredere, fără a mai sta în cumpănă, își continuă călătoria sa până la dieta de la Alba-regale în societatea colegului său. Ios. Teleki, descriind acest caz, sta și el în cumpănă, care fost-a aceasta numai o intrigă și minciună de la palatin, inventată cu scop de a irita și dezbina cu totul pe cei doi colegi unul de către altul sau că palatinul a descoperit un adevăr și că Nicolae vodă, văzându-și planul său infernal demascat și deochiat, a

---

[LVIII] „Datum in civitate Rivuli Dominarum die sabbati post octavas Epiphaniarum Domini (15 Ian. anno ejusdem 1446)". Subscris: „Vayvoda Transsylvanus, banus Severinensis, capitaneusque castri Nandor Albensis et huius Regni Hungariae Vicarius".

[LIX] „Datum in oppido nostro Wary feria quarta proxima ante festum b. Scholasticae Virginis a. D. 1446".

[LX] Vezi documentele respective, dintre care publicarăm pe unele la locul lor, scoase de Kemény de la Kaprinai, *Historia diplom.*, I, p. 95, Joh. de Zredna la Schwandtner etc.

întors iute foaia şi a jucat pe inocentul şi pe amicul sincer, cu adevărată perfidie şi astuţie asiatică. Ambele cazuri ar fi fost demne de acel secol barbar şi de acei oligarhi cu fruntea de fier şi cu conştiinţa tâmpită[LXI]. Atâta s-a adeverit că palatinul a lucrat după aceea din toate părţile ca să dezbine pe cei doi voievozi, pentru că el ţinea un duumvirat de foarte periculos pentru ţară; peste aceasta el avea încredere tocmai pe atâta de mare în caracterul şi în eminentele calităţi militare şi civile ale lui Ioan Corvin vodă, pe cât de multă aversiune simţea către Nicolae vodă. Dieta din martie nu a făcut mai mult decât au ascultat cu mare neplăcere ştirile aduse de către deputaţiune de la împăratul Frideric, a denumit altă deputaţiune şi a decis a se readuna pe 5 iulie, iar într-aceea Corvin fu însărcinat cu pedepsirea comiţilor Cillei. La aceeaşi dietă se mai înfăţişă şi Pancraţiu de la St. Nicoară, căpitan general de Sacoltia, cunoscut lectorilor şi până aici de cel mai periculos bandit dintre toţi oligarhii bandiţi, de care până atunci era plină Ungaria şi Germania. Acel Pancraţiu îşi călcase iarăşi toate jurămintele şi promisiunile sale, răpise şi spoliase fortăreţe şi ţinuturi nu numai private, nu numai de ale statului unguresc, ci făcuse incursiuni tâlhăreşti încă şi în unele ţinuturi ale împăratului Frideric, venise în conflicte grele cu Giskra, până ce în fine scoaseră asupra lui oaste în număr peste opt mii şi-l strânseră în pinteni, aşa încât se văzu constrâns a veni iarăşi şi a cere graţia ţării. L-au iertat, însă sub condiţiune ca să restiuie tot ce a răpit şi furat de la alţii, să-şi ceară şi de la împărat iertare. Însuşi Corvin încă a vorbit în favoarea acelui tâlhar, cu care în anul 1444 se văzuse necesitat a intra la Timişoara încă şi în o specie de confederaţiune[LXII]. Aşa o păţi ţara cu unul din cei mai de frunte căpitani ai săi, căruia tocmai şi scriptorii maghiari le dau epitetul de rabló, adică bandit, prădător, tâlhar (praedo). Până ce alţii pierdeau iarăşi timpul cu vorbe multe la dietă, Ioan Corvin adună împrejurul său o oaste ca de 15 mii şi purcese cu ea asupra comiţilor Cillei, pe care-i lovi în Slavonia şi Croaţia cu atâta celeritate, încât ei şi căpitanii lor nu avură timp de a se reculege mai nicăieri, pentru că pe tot teritoriul cât ţine de la Varasdin (în Slavonia), până sus la Pettavia (Pettau) au fost bătuţi şi luaţi la fugă; iar fiindcă prosesiunile comiţilor Cillei în Stiria era foarte amestecate cu ale împăratului şi căpitanii acestora în loc de a rămâne neutri, se aruncară pe partea acelora, aşa Corvin s-a văzut necesitat a-i pedepsi şi pe aceştia, din care cauză a şi avut neplăceri cu Frideric. În acest mod comiţii Frideric şi Ulric Cillei, cunoscuţi de rapacitatea şi răutatea lor, au fost umiliţi şi constrânşi să încheie pace sub jurământ că nu vor călca posesiuni străine şi că în calitatea lor de posesori în Ungaria se vor supune legilor acestei ţări. Această expediţie bellică s-a început în Săptămâna Patimilor şi a durat până între Paşti şi Rusalii şi aşa Corvin s-a prezentat din nou ca trimfător la dieta ce s-a redeschis pe la începutul lui iunie pe câmpia de la Pesta, numită Câmpul cu raci (Rákosmezö), iar poporul l-a întâmpinat cu mare bucurie şi – ceea ce este foarte rar – cu gratitudine.

În acea dietă din iunie cercetată de mare mulţime s-au adus câteva legi profund tăietoare. Tânărul rege a fost recunoscut de nou, mai vârtos la îndemnul şi

---

[LXI] Acest caz îl afli descris la Aeneas Sylvius, Epist. 93.

[LXII] „Datum Temeswar secunda die festi 6. Laurentii Martiris Anno Domini MCDXLIV". La Cornides şi la Fejér.

perseverența lui Corvin, s-a decis însă în mod definitiv, ca până ce va fi ajuns el la etate de maioren, să se aleagă și instaleze un guvernator general cu potestate aproape regească; iar pentru ca această alegere să poată decurge în toată libertatea, toți înalții funcționari să-și depună demisia îndată pe masa dietei și toate confederațiile particulare încheiate între oligarhi să fie declarate de nule și neîntâmplate; oligarhii să-și scoată garnizoanele lor de prin cetăți și oppide, în fine toți să se supună necondiționat la deciziunile dietei.

După ce s-au luat aceste măsuri preparative, dieta păși la marele act al alegerii de guvernator general în 5 iunie, care a fost întâia zi de Rusalii în ambele rituri, pentru că pe atunci încă nu erau două calendare. Este ușor de priceput că candidații să afle câte zile într-un an, din toți însă nume mai cunoscute erau Gara, Nicolae vodă, Cillei, banul Franco de Tallotiu, Georgie domnul Serbiei. Într-aceea, precum se exprimă cronicarii, părea că astă dată ar fi descins Spiritul Sfânt peste numeroșii membri ai adunării, care toți în unanimitate prochemară „în numele micului rege Ladislau pe Ioan Corvin vodă de guvernator al Ungariei și al țărilor unite cu ea". Modestul Corvin refuză acea mare onoare împreunată cu cea mai grea responsabilitate; dieta însă-i observa că a pus și el jurământ ca să se supună la orice deciziune a dietei. Atunci Corvin se supuse la voința generală, însă sub condițiune ca să i se dea instrucțiuni cât se poate mai răspicate și să i se circumscrie potestatea și atribuțiunile așa, încât să știe în toate împrejurările de ce are să se țină. Așa se întâmplă că un român fu aflat cel mai demn între toți de a ține locul unui rege și a guverna statul, întocmai precum în zilele noastre iarăși un român, anume Francisc Pescaru alias Deák[86], de origine din Macedonia, se afla singur demn de numele celui mai mare patriot și al celui mai înțelept legislator.

Aceeași dietă îndestulă încâtva și ambițiunea lui Nicolae vodă, căci îi dete titlu de vicar general al țării pentru cazurile când guvernatorul ar fi prea ocupat afară din patrie. Instrucțiunile încă fuseră elaborate în aceeași dietă, cum și o formulă nouă de jurământ înfricoșat. Documentele despre aceste acte de stat au rămas până la noi, se află și transcrise în colecțiunea legilor țării (*Corpus juris*), precum și în colecțiuni istorice. Pe temeiul deciziunilor dietei, alesul guvernator ia sub comanda sa toate fortărețele regelui și ale reginei; între împrejurări mai grele suprema comandă o poartă el peste toată puterea armată a țării. La guvernator este și suprema instanță de judecată, așa că membrii supremei Curți să se compună din palatin, judele țării (*Judex curiae*), doi membri din clerul înalt, doi magnați seculari și șase nobili, pe care să-i aleagă dieta, iar pentru cazuri de necesitate guvernatorul este autorizat a înmulți membrii Curții supreme cum va afla el cu cale. Această Curte însă nu era în permanență la un loc, ci membrii ei se adunau numai în timpuri anumite ale anului, iar până atunci justiția sau dormea, sau că guvernatorul decidea mulțime de cauze mai puțin complicate, ajutat de oameni aplicați în cancelaria sa. Dreptul de a bate monedă încă s-a numărat între atribuțiunile guvernatorului, se și află mai multe monede bătute pe numele lui Corvin, dintre care câteva exemplare de aur și de argint se pot vedea în colecțiunea muzeului din Pesta. I s-a recunoscut şi dreptul regesc de donaţiune, mărginit însă aşa ca să nu poată face la aceeaşi persoană sau familie donaţiune mai mare ca de moşii cu câte treizeci şi două de case ţărăneşti; din domeniile mari ale statului să nu poată dona la nimeni nimic; la nimeni să nu poată face două donaţiuni. Pentru nota infidelităţii nu poate pedepsi pe nimeni, nici poate pardona pe cei condamnaţi pe calea legii fără consensul consiliului său de stat. Episcopi şi arhiepiscopi denumeşte tot numai cu învoirea acelui consiliu. Veniturile ţării (finanţele) să fie administrate de doi magnaţi şi de un arhiereu; guvernatorul însă are dreptul de a dispune de întrebuinţarea veniturilor pentru scopurile publice, între care era şi acela de a răscumpăra cetăţi, oppide şi domenii, pe care le amanetaseră mai vârtos regii pentru diverse sume de bani pe la unii şi alţii. Aceste puncte formulate, s-a depus şi jurământul plin de blesteme, pe care le va fi cules la un loc vreun călugăr cu imaginaţiune vivace, care a ştiut să blesteme aşa ca Dumnezeu să nu-i ajute, vergura sfântă şi preacurată să nu-i câştige graţia (*char*), nici un sfânt să nu se roage pentru el, sfânta cuminecătură din ora morţii să nu-i ajute, pământul să nu-i sufere cadavrul, ci a treia zi să-l arunce afară, seminţia familiei sale să se stingă, în ziua supremă a judecăţii să nu vadă sfânta faţă a lui D-zeu, ci să fie aruncat şi înmormântat în fundul iadului.

---

[86] Deák Ferenc, om politic maghiar din sec. XIX. Românizarea numelui său e o exagerare a lui Barițiu.

Deciziile dietei s-au publicat prin însuşi guvernatorul în 13 iunie[LXIII]. De aici încolo dieta a mai fost în stare de a-şi continua lucrările sale încă numai până către finea lui iunie, pentru că de o parte venise ştirea că sultanul Murad a pătruns în Ţara Românească şi a copleşit cu trupele sale, iar de alta împăratul Frideric încă începuse cu ameninţări bellice, mai ales din cauză că I. Corvin pedepsise pe nişte comandanţi de ai împăratului pentru perfidia şi răutatea lor, când cu expediţiunea de deunăzi întreprinsă în contra lui Cillei. Corvin s-a scuzat la Frideric cu temeiuri bune, iar consiliul a trimis deputaţiune nouă la Viena. Dar ce era să întreprindă în contra lui Murad?

Corvin pricepea foarte bine un lucru, pe care mulţi oameni nu-l pot pricepe nici până în ziua de astăzi. Pentru ca să fii tare în afară, trebuie să fii sigur de pace şi concordie în casă la tine. Încă pe câte zile mai ţinu dieta, Corvin îngriji ca să se denumească funcţionari la toate posturile mai înalte, din care respectivii bărbaţi îşi dedeseră demisiunile din conclusul dietal. Palatinul rămase tot Laureaţiu Hedervári, asemenea şi Nicolae de Uilac rămas tot vodă al Transilvaniei alăturea cu Corvin, care-şi rezerva şi această funcţiune. Pe trufaşul Gara, partizanul cel mai fierbinte al regiuleţului Ladislau îl făcu ban al Croaţiei, pe Ladislau de Pallotiu jude regesc (*Judex curiae*, ceva ca ministru al justiţiei), pe Mihail Ország mare vistier, adică ministru de finanţe etc. Prefecturile (*Suppremi comites*) încă se împliniră. La împărţirile de funcţiuni Corvin mai observă iarăşi una din cele mai înţelepte maxime, el adică luă pe funcţionari de unde-i află, pe cât se putea mai apoi, fără a căuta la culoarea lor politică. Cu această măsură reconcilie cu sine şi îndată la început pe ambele părţi aşa încât urmările bunei înţelegeri se şi simţiră la începutul guvernării sale. În aceleaşi zile se aruncă şi o contribuţiune generală şi extraordinară pe ţară, la care au fost şi nobilii obligaţi şi încă sub pedeapsă aspră şi

---

[LXIII] „Datum in amplissima Praelatorum, baronum et regnicolarum congregatione generali in campo Pestiensi celebrata feria secunda infra octavas Pentecostes Anno Domini 1446".

avea să dea câte un galben de aur după câte cinci fumuri (case sau şi familii iobăgeşti). În fine se regulă şi cursul monedei, care încă suferise foarte greu prin anarhia îndelungată. Valoarea unui galben de aur se fixă la 200 dinari de argint, însă aşa ca metalul din care se bătea dinarii să aibă numai 1/3 argint şi 2/3 aramă.

XII. Iarăşi cazul invaziunii lui Corvin în Muntenia. Ştefan vodă al Moldovei. Belul cu Frideric. Încercări deşarte de pace. Tulburări în Transilvania şi Muntenia. Amestecul Papei. Armistiţiu. Îndată după închiderea dietei Ioan Corvin veni în Banat, de unde trecu iute în Transilvania. În iulie îl vedem (după documente) la Hunedoara (20) şi la Apold (31); după aceea însă trece comanda iarăşi la Ungaria, încât pe la 12 august se afla la Madaras[LXIV], iar în 23 august comite un decret din cetatea Segedin în cauza comunelor montaniste Ofenbaia[87], Zlatna ş.a. Mai încolo vedem că Corvin emite de dato 14 sept. şi 3 oct. 1446 decrete iarăşi de la Buda, capitala ţării[LXV] (LXXI).

Până aici urmărirăm pe Ioan Corvin peste tot anul 1446, începând de la ianuarie până la octombrie şi văzurăm că el în acele nouă luni ale anului a petrecut tot numai în Transilvania şi Ungaria, iar în afară n-a ieşit. Într-aceea cronicarii contemporani şi după ei istoricii moderni aduc tot în anul acesta, vara, pe turci în Muntenia, îi facu să străbată încă şi în Transilvania, spun că turcii au venit în Muntenia cu Vlad II, pe care l-ar fi detronat Corvin în anul trecut, punând în locui pe Dan, iar acum au gonit ei pe Dan şi au reaşezat pe Vlad; după acestea tot cronicarii socot iarăşi pe Corvin în Muntenia prin pasul Branului cu oaste numeroasă şi făcu ca să lovească pe turci şi pe oastea lui Vlad sub munţi, în vale, iar pe neaşteptate şi cu atâta bărbăţie, încât inamicilor nu le mai rămăsese loc de scăpare şi că în fine oastea lui Vlad, trădând pe domnul său, a trecut în partea lui Dan. De aici încolo, tot acei cronicari adăugau că Vlad II şi cei doi fii ai săi au fost prinşi de către oamenii lui Dan, după care apoi nefericitul domn şi cel mai mare fiu al său au fost tăiaţi în piaţa capitalei Târgovişte, iar celui mai mic i s-au scos ochii. Care din doi a pedepsit aşa cumplit pe Vlad şi pe fii săi, Corvin sau Dan? Aci cronicarii iarăşi se încurcau, precum se încurcau şi în defigerea timpului acestei expediţiuni, care însă a putut să fie numai toamna târziu, precum s-a putut observa din cele premise. Tot asemenea, nu se aflau acelea cauze grave pentru care Vlad să fi meritat moartea anume din partea lui Ioan Corvin. Această catastrofă de domnie se poate explica mai mult numai din ura cea cumplită ce domina între familiile Vlad şi Dan, precum se ştie din scriptele arhiepiscopului primat Nicolau Olahus. Cele ce scrie I. C. Engel[88] despre ingratitudinea şi răutatea lui Vlad trebuie să se cearnă prin sita cea mai deasă a criticii[LXVI]. Engel, ca şi toţi scriptorii ungureni, ţin orbeşte la ideea lor fixă că domnul Munteniei fusese vasalul regelui unguresc, prin urmare că acela comitea crimă mare oricând căuta protecţiunea sultanilor. Lui Engel şi

---

[LXIV] „Datum in opido Madaras tertio die festi S. Laurentii martyris Anno Domini 1446".

[87] Baia de Arieş.

[LXV] Vezi documentele respective în colecţiunea lui Ios. Teleki, tom. X.

[88] Johann Christian Engel (1770–1814), istoric.

[LXVI] *Geschichte der Walachei*, p. 167–170.

consorților săi le place prea mult a uita că cine are vasali și ține la ei are și cea mai strânsă obligațiune reciprocă de a-i apăra în tot timpul și în toate împrejurările în contra oricăror inamici. Mizerabili protectori și suzerani aceia care de la vasalii lor așteaptă fidelitate necondiționată, serviciu ostășesc, daruri și tributuri anuale, iar ei nu se simt obligați cu nimic către vasalii lor, ci oricând amenință pe aceștia vreun inamic îi lasă de capul lor ca să se apere cum vor putea. Curat așa s-au purtat regii Ungariei față cu domnii Munteniei și ai Moldovei; numai laudele deșarte, numai gura mare era de ungureni. Engel incrimina pe Vlad că de ce s-a împăcat cu Murad în zilele lui Sigismund și s-a retras de către acesta. Lucrul însă sta tocmai din contra. Sigismund a fost bătut înfricoșat de turci; a scăpat ca vai de el din bătălie; a umblat ca un vagabond peste țări și mări, încât nimeni nu mai aflase nimic despre dânsul, însă și după aceea el necum să apere Moldova și Muntenia de turci n-a fost în stare, nici Transilvania și nici Croația. Adăugăm la toate acestea nebunul prozelitism religios al regilor Ungariei, care mai pe urmă ajunsese a fi mult mai turbat decât al mahomedanilor. Însuși Engel n-a putut trece cu vederea că bunăoară în an.1444, după campania cea lungă și înainte de catastrofa de la Varna, lățindu-se știrea că Muntenia, Moldova și Bosnia s-ar fi supus de nou (?) coroanei ungurești, papa Eugeniu a și denumit îndată câte un așa-numit *Inquisitorem haereticae pravitatis*[89] pentru acele țări. Cu alte cuvinte în țările acelea, în loc de a introduce școli, științe, arte, reforme salutare, era p-aci să se introducă inchizițiunea religioasă, torturile, rugul de foc și confiscarea averilor. În acea situație instinctul sănătos al conservării proprii dictase românilor ca din două rele să aleagă pe cel mai mic, adică să graviteze spre Constantinopole, precum gravitaseră totdeauna de când Constantin a strămutat reședința imperială de la Roma la Bizanț, iar în unele timpuri să cumpănească, sau, cum am zice, să balanseze în câte două și trei puteri mai mari, precum au făcut și mai fac încă multe popoare și state mici. Așadar, oricine altul poate să inculpede una de alta pe români, numai ungurenii și regii lor n-au nici un drept a-i inculpa de ingratitudine, prin urmare nici I. Corvin nu avea nici un drept a ucide pe Vlad și pe fiul său din cauze curat politice și cu atât mai puțin în favoarea coroanei ungurești, de la care românii n-au avut nici un bine vreodată. Iară dacă cumva Vlad se va fi purtat tiranicește cu țara, cu poporul, această aserțiune mai aștepta ca să fie probată cu totul altminterea decât s-a întâmplat până acilea; cu alte cuvinte, biografia lui Vlad II să fie curățită de fabule; atunci apoi se va putea judeca mai bine catastrofa de la Târgoviște, despre care vorbesc Chalcocondilas, Bonfiniu și Turóczi destul de confuz.

După expedițiunea din Muntenia, Ioan Corvin a încheiat pace și confederațiune amicabilă cu Ștefan, domnul Moldovei, care detronase pe Ilie vodă[90]. Nu se află nicăieri cauzele care au dat lui Corvin și lui Ștefan ocaziune la acea confederațiune, căci episcopul Ioan Vitéz de Zredna, fostul secretar al lui Corvin, atinge acel eveniment pe scurt[LXVII]. Ce știi, doar va mai ieși la lumină încă şi pentru aceasta vreun document, care până acum stă undeva la întuneric. De altminteri, lui Ştefan nu i-a folosit nimic acea confederaţiune, precum vom vedea mai la vale.

---

[89] „Anchetatori ai stricăciunii eretice".

[90] Domn între 1433–1442, numit de obicei Iliaș, în cronicele moldovene.

[LXVII] „Pacem quoque cum Moldavia firmam pactus est" (Vitéz la Schwandtner în epistola din 17 ian. 1447).

În octombrie se reîntoarse abia noua deputaţiune ungurească de la împăratul Frideric, însă iarăşi fără nici un rezultat, ca şi înainte de aceea de repetate ori. Acum spiritele se aflã de amândouă părţi în mare iritaţiune. Ungurenii cereau morţiş pe rege şi coroana. Frideric persevera în refuzul său. Pe lângă aceea se şi prepară de expediţiune bellică în contra ungurenilor, căci aceştia călcaseră de repetate ori în teritoriul lui şi-i cauzaseră mari stricăciuni. Acuma consiliul unguresc încă decretă în unanimitate armare serioasă în contra lui Frideric, iar după ce se mai terminară unele certe iscate din cauza denumirii unor episcopi şi după ce ungurenii se încercară în deşert a trage cetatea Vienei şi pe Austria inferioară în partea lor, în fine guvernatorul Ioan Corvin fu autorizat a declara bellul, şi a mâneca în contra lui Frideric în nov. 1446.

În nov. 1446 Corvin inunda cu oastea sa provinciile Stiria, Carinthia şi Carniolia, fără cea mai mică rezistenţă din partea oastei lui Frideric, până când au ajuns la Urbea-nouă (Neustadt) şi de acolo la Biserica nouă (Neukirchen), unde îşi aşeză castrele şi apoi se adresă din nou către municipiul Vienei, ca să treacă în partea lui. Se începură negociaţiuni de pace, însă fără nici un rezultat; de aceea Corvin reîncepu devastaţiunile în arhiducat, până ce se întrepuse delegatul papei ca să se încheie iarăşi armistiţiu, după care iarăşi se reîncepură negociaţiunile de pace prin trimiterea unei deputaţiuni numeroase. Cardinalul Ioan Carvajal, delegat al papei, denumit în locul lui Iulian Cesarini cel căzut la Varna, un diplomat ager, în coînţelegere cu Aeneas Sylvius, care pe atunci era secretar al împăratului Frideric, s-au pus din răsputeri ca să restaure pacea nu numai între acesta şi între ungureni, ci şi cu boemii, însă iarăşi fără nici un rezultat.

Cronicarii spun că Corvin nu ar fi participat la negociaţiunile acelea din cauză că el a venit în Transilvania pentru ca să observe de aproape evenimentele din Muntenia şi Moldova, căci ambele ţări se afla din nou în bel civil. Anume în Moldova, Roman, voind a-şi răzbuna de unchiul său Ştefan pentru moartea tatălui său, l-a lovit cu oaste numeroasă şi l-a ucis; au avut însă a lupta şi cu Petru, fiu al lui Ştefan, care a venit în persoană la Corvin ca să-i ceară ajutor (după Engel). Toată pacificaţiunea ţărilor româneşti a ţinut de joi până mai apoi. Corvin a trebuit să se reîntoarcă iarăşi asupra nemţilor. S-a ţinut şi dieta în Ungaria. În fine, abia în 8 iunie 1447 se încheie nu pace, ci numai armistiţiu pe doi ani sub cinci condiţiuni din care lipsea tocmai cea mai de frunte, adică liberarea regiuleţului Vladislau din mâinile împăratului.

Acel armistiţiu avu numai atâta înţeles că pe când Georgie Castriota (Scander-beg) lupta eroiceşte în contra turcilor, a câştigat şi Corvin mână liberă ca să-şi reapuce ocupaţiunea sa de predilecţiune, adică să se bată iarăşi cu turcii. Acum, ca şi altă dată, el provoacă pe toate puterile spre ajutor, toţi îl laudă, iar papa Nicolae V îi trimite titlu de duce; de airea încai vin, tot ca înainte, promisiuni de nimic; iar Georgie sârbul îi spune verde că el nu-i va da nici un ajutor în contra turcilor. Georgie avea astă dată mare dreptate. El vedea curat că cei mai de frunte ungureni se substrag iarăşi de la expediţiunea bellică şi rămân pe la casele lor; peste aceasta îndelunga experienţă îl învăţase ca să nu mai aleagă deloc între turci şi unguri; să cunoască o singură distincţiune, care era cu totul în defavoarea ungurenilor, adică fuga nobilimei de arme, oricând era vorba de turci şi fanaticul curaj al acestora, condus prin mâna de fier a sultanilor din acele timpuri. Corvin pedepsi astă dată pe Georgie despotul Serbiei prin confiscarea tuturor domeniilor câte le avea acela pe teritoriul Ungariei. Sultanul Murad, auzind despre marile preparative bellice ale lui Corvin, se pune iarăşi în fruntea turcilor săi şi înainta spre Serbia. Toată Europa era iarăşi în aşteptare încordată a rezultatelor acelei expediţiuni noi. Corvin scrisese din nou papei ca să-i fie întru ajutor prin cunoscutele sale măsuri şi mijloace romane. Acest papă însă judecă lucrurile omeneşti, prin urmare şi puterile care erau să se măsoare din nou, cu ochi mai limpezi şi cu sânge mai rece, din distanţa în care se afla el; de aceea şi dete lui Corvin un alt consiliu, invitându-l ca pentru acel an să stea pe loc, să amâne bellul pe alt an, să nu precipiteze nimic, să-i lase şi lui şi altora timp de a se prepara mai bine ca să-i poată da tot ajutorul posibil. Corvin s-a supărat pe papă pentru acest consiliu, ceea ce se vede mai ales din răspunsul ce-i dete Corvin în 8 sept. 1447 de la oppidul Corvin[91] de lângă Dunăre, unde ajunsese cu oastea. În 14 sept. iară mai scrise papei că doar îl va îndupleca să încuvinţeze expediţiunea[LXVIII]. Nici cu atâta nu s-a îndestulat, ci în 17 sept. scrise din nou papei în aceeaşi cauză[LXIX]. În fine, pe la finea aceleiaşi luni oastea lui Corvin trecuse în Serbia. Şi câtă era acea oaste, ce reprezenta puterea coroanei ungureşti? Aceea fusese numai de 16 mii, la care veni cea românească din Muntenia în număr de 8000 sub comanda domnului său Dan vodă, adică cu totul numai 24 de mii, ce e drept, bine instruită şi ajutată de artileria mai numeroasă decât altă dată.

XIII. Bătălia din Câmpul Mierlelor. Din descrierea bătăliei de la Varna, cunoscută lectorilor noştri, s-ar părea că aceea fusese una din cele mai rău concepute şi proiectate din partea comandanţilor christiani în contra turcilor. Bătălia din Câmpul Mierlelor a arătat lumii că se poate ca oamenii să comită erori şi mai mari decât s-au fost comis în urmarea călcărei jurămintelor depuse la Segedin. Aşa se întâmplă totdeauna când oamenii nu-şi cumpănesc puterile proprii şi pe ale inemicilor mai înainte de a se măsura cu ei.

În 28 sept. 1448 Ioan Corvin îşi trecu toată oastea preste Dunăre în Serbia. Iritat şi plin de urgie în contra lui Georgie despotul Serbiei căci n-a încuviinţat noua expediţiune bellică, în loc de a-şi călca pe mânie şi a-şi rezerva vindicta pentru altă ocaziune, devastă provinciele sârbeşti în mod barbar. Mai târzior vom vedea că Georgie i-a ţinut-o minte. Între prăzi şi devastaţiuni Ioan ajunge până la cetatea Sofia, pe care o împresoară. Pe atunci sultanul Murad se bătea la cetatea Croia cu Georgie Castriota. Aflând că Corvin a străbătut în Bulgaria, sultanul ridică îndată obsidiunea Croiei şi pleacă cu toată puterea sa în contra lui şi iute ajunge până la Novoberda. Se pare că Corvin n-a prevăzut această manoperă a lui Murad. Văzând Corvin că se află în pericul de a fi înconjurat de turci, face iute dreapta împrejur, se întoarce pe la miezul lunii octobre în Câmpul Mierlelor, unde se aşează în castre fortificate. Acel câmp sau mai bine câmpie se întinde între Copanic şi Scopia pe un spaţiu în lungime de 20 de mii şi în lăţime de 5 mii paşi, este fertil şi locuit binişor. Râul Ibar adaos cu Sidnitia şi Rasca curge preste acea câmpie, până se varsă în Morava.

---

[91] Cuvin.

[LXVIII] „Data in descensu nostro exercituali apud vadum Danubii, quod vulgo lapideum dicitur 14 Sept. 1448".

[LXIX] „Ex terra Rasciae alias Serviae 17. Sept. 1448".

Pe ţărmul drept al Sidnitiei se înalţă coline. Castrele lui Corvin era puse în faţa acestora. Acelea coline voia să le ocupe oastea turcească, adecă locurile unde Miloş Cobilovici înfipsese odinioară fierul său în sultanul Murad I; Corvin însă, prevenind pe sultanul, ocupă el colinele şi le împănă cu tunuri, iar împrejur le fortifică cu cară. Aici voia să aştepte venirea lui G. Castriota întru ajutor. Amară iluziune. Sultanul încă a trecut Sidnitia cu oastea şi s-a pus faţă în faţă cu oastea confederată, ungureană, transilvană şi română, iar de aci încolo încercă diverse stratageme, spre a scoate pe oastea christiană din acea poziţiune tare. Numărul oastei turceşti nu se ştie, pentru că chronicarii difer aşa de mult în datele lor, încât în acest punct nu poţi să dai crezământ la nici unul. Câţiva defig numărul turcilor la 80 de mii; alţii cu Chalcocondilas îl înmulţesc la 150 de mii; în fine sunt şi unii atât de exageraţi şi copilăroşi, încât sustin că oastea lui Murad pe Câmpul Mierlelor ar fi stat din trei sute de mii călăreţi şi şasezeci de mii pedestri. Lui Iosif Teleki îi place cifra de 150 mii, iar noi o aflăm şi pe aceasta foarte exagerată şi lipsită de orice verisimilitudine, precum se va vedea din descrierea bătăliei. Ştim că turcii au fost totdeauna prea buni soldaţi, fanatici şi vigoroşi. Ce era să facă 150 mii cu 24 de mii! Preste tot descrierea bătăliei din Câmpul Mierlelor sună la cei mai mulţi chronicari atât de fabulos, atât de poetic, încât cineva simte cea mai mare greutate întru alegerea sâmburelui historic de fabule şi minciuni. De aceea noi ne vedem necesitaţi a ne restrânge aci numai la esenţa descripţiunei. Se spune că Corvin ar fi purtat pe un turc captiv prin castrele sale ca odinioară Scipione, apoi l-ar fi dimis la sultanul. Se mai adaoge că sultanul ar fi îmbiat pe Corvin cu pace acolo pe câmp în castre. Noi de unele ca acestea ne îndoim foarte.

În 17 octobre cele două armate se apropiaseră una de alta, încât antegardele se şi ciocniră între sine. A doua zi, adecă în 18 dis-dimineaţă, trupele se aflau în mişcare generală, ocupând fiecare punctele la care era comandate. Oastea lui Corvin era compusă din treizeci şi opt batalioane. În centru comanda Ioan Secula, alias Székely, nepot de soră al lui Corvin şi ban al Slavoniei, preste ardeleni şi preste călărimea corasată (*agmen Cataphractorum*). În dreapta sta Benedict de la Losiontiu cu ungurenii, iar aripa stângă era ocupată de cei opt mii români sub comanda lui Dan-vodă, lângă care se alătură şi Ştefan Bánfi cu alţi ungureni. Corvin şi Francisc Talotiu banul Croaţiei au stat la oastea de rezervă, pentru ca şi acum să alerge oriunde va vedea pericol mai mare.

Armata turcească era întinsă pe câmpie înainte, acuma însă mai mult în figura cuneiformă. În centru comanda însuşi Murad pe ieniceri; acolo era tunurile assediate. Dreapta era ocupată de călărimea cea lustruoasă asiatică sub comanda lui

Scuras-paşa, iar în stânga se afla oastea cea viguroasă a spahiilor din Europa sub comanda lui Caradgea. Ambii belliduci ţinură discursuri, deşi scurte, însă care de care mai înfocate către oastea lor, după care se şi începu vărsarea de sânge. Bătălia ţinu toată ziua, cruntă şi barbară, iar fortuna râdea când christianilor, când turcilor, până noaptea târziu. Calul lui Corvin lovit căzu cu el; atunci cneazul Todor descălecă iute şi dede calul său belliducelui ca să-l scape de moarte. Noaptea se reînnoi bătălia, în care confederaţii fuseră învinşi cu totul. În următoarea dimineaţă turcii, lovind iarăşi asupra confederaţilor, îi înconjură şi-i apucă între două focuri. Acuma tot eroismul personal al lui Corvin nu mai ajută nimic. Şaptesprezece mii de confederaţi, între cari şase mii români de ai lui Dan, coperiră Câmpul Mierlelor şi colinele Sidnitiei; iar restul scapă care cum a putut, dacă cumva nu au căzut în mâinile sârbilor colcăitori de vindictă pentru devastaţiunile şi cruzimile de înainte. Însuşi Corvin a scăpat de măcel iarăşi ca prin minune, mai tot ca de la Varna, precum se va vedea îndată.

Celelalte detaliuri ale bătăliei, consemnate de chronicari, ni se par şi aici atât mai suspicioase, cu cât e ştiut că mai toţi au scris numai din spuse şi auzite. Cu atât mai puţină credinţă putem da fabulei celei absurde şi răutăcioase despre trădarea ce se spune că ar fi comis Dan-vodă cu românii săi, acolo pe loc, în câmpul bătăliei. Adecă historicii ungureni şi austriaci[LXX], relevând cu multă plăcere una faimă mincinoasă, aflată la Chalcocondilas, voiesc a şti că în momentele decizătoare, pe când oastea confederaţilor era înconjurată din toate părţile de turci, pre când lupta decurgea în cel din urmă stadiu, Dan-vodă, sacrificând cauza comună a popoarelor christiane, atunci îndată, acolo pe loc, în furia bătăliei, ar fi trimis la marele vezir Chalil-paşa parlamentari, prin cari cerând ertare şi pace, a intrat în negocieri, ar fi şi eşit din linia de bătaie, lăsând un spaţiu gol, pe care Corvin nu a mai avut cu ce să-l împlinească. La această fabulă se mai adaoge şi un alt adevăr, că pre când confederaţii era înconjuraţi de turci, a picat şi unul din cei mai buni comandanţi, adecă sus-numitul Ioan Secula, nepot al lui Corvin. Atunci mai ales ungurenii, pierzându-şi tot curajul, au luat-o cei mai de întâi la fugă. Cu totul altul este adevărul despre purtarea lui Dan-vodă în această bătălie. El şi ai săi s-au ţinut heroiceşte, până când au văzut că turcilor le-au venit în ajutor una oaste nouă şi odihnită, prin care românii au şi fost încunjuraţi. Atunci au luat-o şi ei la fugă pre cât numai au putut scapa, precum spune Chronica familiei Cillei[LXXI], pe care o a citat şi comitele Iosif Teleki, însă fără a-i crede, dară şi fără a se îndoi de datele respective, ci iacă aşa, ca în fugă. Şase mii de români au rămas pe câmpul bătăliei, precum spune tot Chalcocondilas, împrejuraţi şi măcelaţi de turci. Dan nu a încheiat atunci nici un fel de pace cu Murad, ci el şi-a pierdut tronul, întrucât adecă sultanul a şi scos în contra lui pe Vlad, filiu al lui Vlad II. Mai târziu Dan tot s-a împăcat cu Murad, nicidecum însă pe câmpul bătăliei[LXXII]. Aşadar historicii ungureni n-au nici una temelie de a escuza nebuniile comise cu acea expediţiune, scornind sau propagând minciuni despre românii lui Dan, precum scorniseră şi

---

[LXX] După Engel, Hammer, toţi ceilalţi ca oile, unii după alţii.
[LXXI] *Annales Stiriae*, III, pag. 68.
[LXXII] Vezi la Gebhardi.

despre ai lui Vlad II. Ei nu ar trebui să uite că Dan, ca şi Corvin, ca consângeni şi bine înţeleşi unuia cu altul, desigur nu ar fi lăsat turcilor gloria zilei, dacă le-ar fi servit fortuna numai încâtva. Dar mai târziu la Mohaci tot românii au săpat mormântul Ungariei? Ungurenii l-au săpat şi ei şi-au înmormântat ţara lor.

Ungurenii mai adaogă că turcii n-au cutezat să urmărească pe oastea lor care fugea. Vai de capul lor! Turcii n-au mai avut pe cine să urmărească, pentru că mai toată oastea rămăsese moartă, vulnerată şi răspândită fără urmă prin codri şi păduri. Pe cine voliesc ei să mai înşele cu fraze lăudăroase?

Ioan Corvin a scăpat numai singur, părăsit de toţi ai săi, deşi unii chronicari scriind tot din auzite, fabulează aşa, că el însuşi ar fi comandat chiar şi sârbilor săi, că să-l lase singur singurel, pentru ca să scape mai uşor. Această naraţiune încă sună nu numai fabulos, dar şi absurd. Care este acel generar, ce aflându-se pe pământ străin şi inemic, să zică adjutanţilor şi întregii sale comitive, iar mai ales călăreţilor: Lăsaţi-mă singur. Au fugit ei toţi câţi au mai rămas în viaţă şi l-au lăsat singur. Se mai zice că a doua zi de fugă, fatigat cum era, ar fi dat drumul încă şi calului său şi ar fi plecat pedestru. Cei cari au scris şi mai scriu nimicuri de acestea[LXXIII] n-au călătorit în viaţa lor nici pedestru, nici călare, pentru ca să ştie distinge între una şi alta. S-ar mai crede aşa ceva, când s-ar zice: Corvin, fatigat de călărit sau şi spre a cruţa calul pe dealuri de vale, mai descăleca şi îşi ducea calul de căpăstru. De aci încolo să adaugă că la un loc ochiend Corvin una ceată de turci, s-ar fi ascuns dinaintea lor într-un lac; că însă mai târziu tot a căzut în mâinile altor turci mai numeroşi, cari neştiind pe cine au prins, au lăsat lângă el numai doi turci de custodie, iar ceilalţi au alergat ca să mai prindă şi pe alţi fugari. În acest caz Corvin nu ar fi fost singur, ci însoţit de mai mulţi. Bonfiniu şi Chalcocondilas zic că Corvin ar fi căzut numai între doi bandiţi, el însă spune curat în epistola scrisă decanului de la Cracovia că l-au prins turcii. Acei doi turci, observând că sub uniforma lui Corvin ar fi un lanţ de aur, se luară la ceartă pentru acela. Corvin, folosindu-se de acele momente şi smâncind sabia de la unul din ei, îl şi străpunge, iar pe al doilea îl ia la fugă şi aşa scapă din mâinile lor. Acum însă pe Corvin îl rupsese foamea. Văzând pe nişte sârbi afară în câmp, le cere ceva de mâncare. Sârbii îl duc la căscioara lor, unde Corvin se satură bine cu pâine şi cu ceapă, după care îşi stâmpără şi setea cu apă bună, ceea ce el după scăparea sa au narat mai de multe ori la alţii în tot restul vieţii sale. Într-aceea Georgie despotul Serbiei luase măsurile cele mai severe, ca toţi fugarii ungureni să fie arestaţi, până când va putea pune mâna pe Corvin. Aşa s-a şi întâmplat. Ţăranii ospătaseră pe gubernatoriul Ungariei cu pâine şi cu ceapă, dar îi şi spuseră că este arestat; el însă le promise bani mulţi ca să-l ascundă, şi în loc de a-l duce la Georgie în Semendria, să-l conducă pe căi laturali drept la Belgrad, unde era ungureni în garnizoană. În acea noapte Corvin petrecu într-un grajd[LXXIV] de vite. Într-aceea se aflară şi ţărani cari denunţiară persoana lui Corvin la dregătorii lui Georgie, de unde urmă că aceia-l şi trimiseră la Semendria.

[LXXIII] După Chalcocondilas et Bonfiniu.

[LXXIV] În România coşar, în Ardeal poiată, pe airea staul (Stabulum, i).

Acum Corvin se afla în potestatea lui Georgie, carele putea să-şi ia satisfacţiunea cea mai cruntă pentru relele ce-i făcuse adversariul său. Georgie a şi aruncat pe Corvin în prinsoare. Se spune că acesta, mituind vigiliele, s-ar fi încercat să scape din captivitate şi apoi să răscoale pe popor în contra lui Georgie, că însă acea conspiraţiune s-a descoperit, după care Georgie a ucis pe acei ostaşi cari au suferit a fi mituiţi şi că însuşi Corvin era p-aci să-şi piardă viaţa. Cu totul altceva iese dintr-un document autentic, publicat de comitele Iosif Kemény. După acela, însuşi Corvin acuza mai târziu la dietă prin un advocat al său, anume Sigismund Abalam, pe un ungur, anume Ladislau Pataki, care ar fi iritat şi încurajat pe Georgie, ca să arunce în prinsoare pe Ioan Corvin. Petrecerea lui Corvin fără volia sa în captivitate la Georgie încă se descrie în multe moduri; din toate însă iese numai atât că el a stat câteva zile chiar arestat, după aceea petrecu precum se zice în zilele noastre, internat, acolea pe loc în Semendria, fără ca să fi fost maltratat de către Georgie. Din contră, acela domn al sârbilor căuta să-şi ajungă cu totul alte scopuri prin captivitatea lui Corvin, şi anume, să-şi recâştige averile confiscate în Ungaria şi să-şi asigure bunăvolienţia gubernatoriului Ungariei pe venitor prin încuscrire. De aceea Georgie propuse lui Ioan ca să logodească pe filiu-său Matei cu prunca Elisabeta, nepoată a lui Georgie din fiica sa Catarina, măritată după faimosul Ulric Cillei. Corvin acceptă aceste condiţiuni; iar fiindcă Georgie cerea ca să le confirme şi dieta Ungariei, până atunci junele Ladislau Corvin să meargă ca ostatec (Obses) în locul tată-său la Semendria. S-a întâmplat şi aceasta, şi aşa gubernatoriul eliberat ajunse în 24 decembre la Segedin, unde se adunase dieta, unde Corvin află mii de mame şi văduve cu ochii scăldaţi în lacrime pentru perderea fililor şi soţilor; cu toate acestea ţara-l recepu iarăşi cu mare bucurie; căci cu toate erorile sale, care era efecte ale excesului său de zel crestinesc, oricând era vorba de mohamedani, oamenii tot numai de la el aştepta ceva bine.

De aci încolo Ioan Corvin se apucă iarăşi de regularea afacerilor cu împăratul Frideric, care în absenţa sa nu mai înaintaseră de loc. În acelaşi timp multele blăstămăţii câte se întâmplă înlăuntrul ţării îi dederă foarte mult de lucru; noi însă nu le vom mai enumera şi la locul acesta, pentru că ne sunt cunoscute de ajuns din câte comunicarăm până acilea. În anul 1449, Pongratiu şi Giscra iarăşi se scoală cu arme: pe cela îl bătu oamenii lui Frideric; în contra lui Giscra iese Corvin, însă fără vreun rezultat mare, şi se încheie un armistiţiu. Într-aceea nu se aşeză, ci se încercă de nou să înduplece pe ţară şi pe papă la una alta expediţiune în contra turcilor; însă mai nimeni nu-i urmează, iar papa îi scrie că să nu mai arunce ţara în pericol, ci să caute a o pune numai în stare de apărare în contra turcilor. Anul 1450 s-a petrecut mai tot asemenea, cu acel adaos însă că disensiunile cu Georgie sârbul s-au reîmprospătat şi înverşunat până la atâta, încât Corvin fu auctorizat a străbate în Serbia şi a o devasta de nou. Georgie adecă nu volise nicidecum să dimită pe Ladislau Corvin; acuma îl dimise, după care se închieie pace, însă de ambele părţi cu planuri rezervate. În acelaşi an a fost şi una lovire mică cu turcii, din cauza fortăreţei Crussotiu în Slavonia.

Anul 1451 a decurs mai tot în disensiuni şi bătăi civili. Giscra bătu pe Corvin, carele într-aceea o păţi şi cu papa, carele nu se ştie din ce cauză aruncă în captivitate pe ambasadorul lui, anume Nicolae Vagio, italian de la Florenţa. În

Moldova încă era bel civil, din care cauză Cazimir, regele Poloniei, călcă ţara cu oaste numeroasă în favoarea copilandrului Alexandru; dar Bogdan vodă bătu pe poloni şi-i scoase din ţară. Din această cauză Teleki numeşte pe Bogdan om perfid. Adecă în ochii lui românii totdeauna sunt perfizi, de câte ori îşi apără patria, libertatea şi independenţa; din contra, ungurii şi oricare alte naţiuni sunt heroice, sunt admirabili, de câte ori apără asemenea bunuri mari. Cu Georgie era p-aci să se reînceapă cearta sângeroasă; s-a încheiat abia una pace formală în cinci condiţiuni[LXXV]. În 9 febr. 1451 muri renumitul sultan Murad II, în etate numai de 49 ani, iară acelui domnitor pre cât de brav, pe atât de drept şi human, îi succese filiu-său Mohamed II în etate de 21 de ani; om deştept, însă tiran spurcat pe care însă turcii îl numesc Baiul, adecă mare. Cu întronarea acestuia lucrurile luară altă faţă.

XIV. Demisiunea. Donaţiuni. Expediţiuni noi în contra turcilor. Bătălia de la Crussotiu[92] în Serbia. Anii 1451–2 se trecură cu agitaţiuni politice, cu negociaţiuni diplomatice, din care au rezultat confederaţiunea ungurenilor cu austriecii şi cu boemii pentru ca să scape din mâinile împăratului Frideric pe tânărul rege, pe care-l cerură din nou prin deputaţiuni, însă tot în deşert. Se conchiamă dieta din care merge altă deputăţiune la Frideric; se trimite una şi la papa. Într-aceea împăratul călătoreşte la Roma cu mare pompă, atât ca să se încoroneze, cât şi ca să se cunune acolo cu Eleonora, principesa de la Portugalia, iar oamenii ţin drumul ambasadorilor ungureni trimişi la Roma şi le apucă documentele, apoi îi lasă p-aci încolo. Papa Nicolae însă, cum era şi călugăr aspru şi necruţător, iritat şi de Frideric, în loc să dea ascultare la rugămintea confederaţilor, trânti anatema anume în capetele austriecilor, pe care însă nu voi să o publice nimeni. Colegiul cardinalilor încă mustră şi respinse pe deputaţiune. Acum ungurenii şi boemii veniră la ideea ca să fure pe rege; însă nu reuşi nici cu planul acesta. Aşa, deşi se vorbea iarăşi multe despre expediţiunea nouă în contra turcilor, se încinge totuşi bel nou cu împăratul Frideric, a cărui oaste fu bătută şi Cetatea-nouă (Wiener-Neustadt) împresurată. În fine, după negociaţiuni volburoase de câteva zile, Frideric nu mai avu alt mod de scăpare decât ca să dea regiuleţului libertatea, ceea ce se întâmplă abia în 4 sept. 1452, însă numai aşa ca tânărul Ladislau se afla dat în grija şi tutoratul comitelui Ulric Cillei, ceea ce displăcu la mulţi care ştiau că tânărul rege fusese educat creştineşte la Frideric, iar acuma era să intre în o familie aristocrată din cele mai corupte.

Cillei duse pe Ladislau la Viena, unde a şi început să-l deprindă la viaţă desfrânată, iară din altă parte se folosi de buna ocaziune ca să-l umple de ură în contra lui Ioan Corvin şi a fiilor acestuia. Văzând Corvin în ce pericol se afla şi ce mulţumită i se prepara pentru toate faptele sale patriotice, a început a lua toate măsurile posibile pentru asigurarea sa şi a familiei sale. Spre a evita chiar pericolul vieţii, nu a mers la Viena cu prima deputaţiune ungureană, ci a văzut de multele afaceri ale ţării în calitatea sa de guvernator, a încheiat legături de amiciţie, s-a împăcat încă şi cu cerbicosul Giskra. Numai după ce a conchemat din nou dieta

---

[LXXV] „Datum Zendren, sabbato prox. ante festum S. Laurentii mart. 1451".

[92] Kruševac.

țării, a mers și el cu una alta deputațiune ilustră la rege în Viena, unde au ajuns în 11 nov. Acolo s-au început negociațiunile de nou asupra mai multor puncte, care s-au și adoptat, însă după ce au trecut prin mulțime de intrige, probe, amenințări, lupte, care au durat până în 11 iunie 1453.

În același timp, adică încă în ianuarie 1453, Ioan Corvin, sătul până în suflet de atâtea mișelități omenești, mai ales văzând consolidarea inamicilor săi personali și căderea regelui în potestatea lor, s-a decis a renunța la demnitatea de guvernator, ceea ce s-a și întâmplat cu pompă extraordinară, tot în Viena, pe piața Carmeliților, care astăzi se zice la Curte (am Hof). Regele veni însoțit de principii de la Bavaria, Brandenburg, Baden, înconjurat de mulțimea magnaților și de magistratul Vienei și ocupă un tron aurit. Atunci Corvin mulțumi regelui pentru demnitatea ce avuse și căzând în genunchi o depuse în mâinile lui. Într-aceea regele îi și întinse mâna, ca să se ridice și vorbindu-i în ton de recunoștință, îl denumi mare căpitan al țării (cum am zice astăzi mareșal sau generariu belliduce), îi comise și administrarea veniturilor țării, în fine îl confirmă și în voievodatul Transilvaniei. Așa Corvin își pierdu titlu de guvernator, în realitate însă potestatea principală a rămas tot în mâinile lui. Acum însuși Cillei se prefăcu reconciliat și rugă pe rege ca să denumească pe Corvin de comite hereditariu al Bistriței în Transilvania, ceea ce iarăși s-a întâmplat cu pompă mare, tot în Viena, în catedrala Sfântului Ștefan.

Pe la finea lui ianuarie, regele Ladislau descinse în Ungaria la Presburg, unde îl aștepta mai mulți primați ai țării. Corvin venise spre Transilvania, pentru că iarăși aflase de unele curse care i se pune și nici n-a mers până ce nu i s-a transmis carte de securitate (*salvus conductus*) că nu i se va întâmpla nici un rău. După acestea purcese la Presburg nu numai Corvin, ci și Vlad-vodă[93] al Munteniei, spre a saluta pe rege. Aceasta s-a întâmplat în Paresimi, pe când Ladislau împlinise 13 ani ai etății sale. De pe acest timp sună câteva diplome de donațiuni făcute lui Corvin, iar fiul său Ladislau, deși încă junișor, fu denumit ban al Croației. Cu toate aceste mari distincțiuni, comitele Cillei și alți câțiva magnați perseverară în conspirațiune secretă îndreptată spre ruina lui Corvin, de aceea nici el nu se încredea la nimeni pe lume, pentru că cunoștea foarte bine perfidia tuturor. În adevăr, că urgia și prorupse în același an, Cillei adică atâtea vorbi regelui despre barbaria și perfidia ungurenilor, până ce acesta înfricat se decise a se reîntoarce la Viena, tocmai pe când ungurenii speră că va petrece mai mult între dânșii. Atunci Corvin, pierzându-și pacienta, mustră aspru pe Cillei; acesta se apăra, însă iarăși cu minciuni, până ce-i succese a irita pe rege în contra lui și a-l face să plece de la Presburg. Acum Corvin, dezgustat, se trase la Timișoara, de acolo la Cluj, apoi la Bistrița, ai cărui locuitori nicidecum nu voiau să i se supună.

În același an 1453 mai 29 a căzut Constantinopolea în potestatea turcilor. În acea zi, sultanul Mahomed II prefăcu Sânta Sofia în Medgigia mahomedană, iar celebra icoană a Sfintei Fecioare, cunoscută sub numele de Hodegetria, obiect principal al închinăciunii creștinilor, puse de o tăie în patru, ca semn că el a despicat creștinismul în patru, ca și cum ai despica pe un om și așa l-ai omorî; în fine, capul celui din urmă imperatoriu bizantin îl despoie de piele și umplându-l îl trimise în toată Asia spre a-l arăta, precum a făcut şi tatăl său cu capul regelui unguro-polonesc cel căzut la Varna. Acesta fu destinul, aceasta fu pedeapsa ce ajunse pe greci, care înotaseră şi se afundaseră câteva secole în mulţimea fărădelegilor. Adevărat Nemesis. Acum puteau striga călugării şi călugăriţele că decât să se împace cu latinii, mai bine voiesc a ajunge în haremurile turceşti. Au şi ajuns într-adevăr în harem, în fundul mării, la sabia şi plumbul, în foc şi apă. Decadenţa imperiului oriental roman fondat de Constantin, mai târziu transformat în imperiu grecesc, o au preparat călugării într-o perioadă lungă de timp, iar turcii au fost numai executorii călugărilor.

---

[93] Vladislav II (1447–1456).

Ştirea despre căderea Constantinopolei a umplut de durere şi ruşine pe cei mai mulţi domnitori străini, iară papa Romei de supărare a căzut la pat şi de atunci zi bună nu a mai avut. Lui Corvin încă-i secă sufletul de durere; dară conştiinţa îl consola, că el făcuse tot cei stătuse în putere spre a salva creştinismul răsăritean, carele nu a voit a se salva el pe sine. În Ungaria domnea frica mare, pentru că se lăţise ştirea că acum sultanul se prepara a lovi asupra Ungariei. Se luară şi în Transilvania măsuri spre a se fortifica Branul, Braşovul, Sibiul ş.a. Papa trimise pe episcopul Ioan Castiglio[94] în calitate de legat la Ungaria; dară fiindcă regele petrecea în plăceri la Viena şi mai târziu la Praga, numai în ianuarie 1454 se conchiamă dieta ungureană. Dar ce era să mai înceapă şi aceasta în dezordinile şi anarhia din acele zile? Dânsa, ca şi consiliul regesc, îşi întoarse ochii iarăşi către Corvin cel persecutat, îl chemară la Buda ca să-i dea în mână din nou guberniul şi să-i comită armarea. Aşa se şi făcu. Se luară dispoziţiuni bellice severe în şase puncte, pentru că iarăşi să se uite şi delature ca totdeauna. Cu toate acestea Corvin veni în Banat şi Transilvania unde se apucă de concentrarea trupelor şi de exercitarea lor. Dar îngâmfatul sultan era preparat bine, iar pretext află iute, căci provocă pe Georgie ca în 25 de zile să se care din Serbia; iar fiindcă acesta nu se supuse, armata turcească inundă toată Serbia. Corvin ştia bine că încă nu e în stare să se măsoare cu tiranul în lungul câmpului. El însă află alt plan. Spre a-i face diversiune serioasă, străbate cu repeziciunea uraganului Bulgaria, devastă tot ce era turcesc până pe la Târnova, bate şi pe câteva cete turceşti care-i ieşiseră în cale; se vede însă necesitat a se reîntoarce peste Dunăre încărcat de prăzi, din cauză că Cillei aruncase masca şi, folosindu-se de absenţa lui Corvin, incursese[95] în Croaţia, cum se vede, cu scop de a o smulge de sub jurisdicţiunea junelui ban Ladislau Corvin şi totodată a împiedica pe tatăl său de la operaţiuni ulterioare în contra turcilor[LXXVI]. Mahomed ocupase unele fortăreţe în Serbia, mai târziu însă s-a retras la Adrianopole, lăsând pe Firuz paşa cu 32 de mii la fortăreaţa Crussotiu.

După ce Corvin reînfrână pe comiţii Cillei, se reîntoarse iute asupra turcilor şi, trecând Dunărea, ajunse în mers forţat de câteva zile la Crussotiu, unde lovind iarăşi în cap de noapte pe turci, ca şi la alte câteva ocaziuni, le sfărâmă oastea întreagă, iară pe Firuz bei şi pe mai mulţi alţi comandanţi îi luă prinşi. Corvin trecu în Bulgaria, devastând totul până la Vidin (Diiu), căruia-i dete foc, ca şi la alte trei cetăţi: Pirota, Melcovatiu, Drinovatiu[96]. După aceste victorii Corvin se reîntoarse la Belgrad, unde se ţinu *Te Deum* (Pe tine Te lăudăm etc.) şi se trimiseră cursori în toate părţile ca să se anunţe acele victorii.

---

[94] Este probabil o confuzie de nume cu Ioan Carjaval, fiindcă un Castiglio nu se identifică în izvoare.

[95] A făcut incursiune, a pătruns.

[LXXVI] Dacă nu ai citi acestea la cronicari, negru pe alb, ai crede că nu merită nici să le atingi. Pe cât adecă le pasă la câţiva puţin de christianism şi de patrie, tocma pe atâta oamenii ca Cillei îşi bătea joc de amândouă.

Acum papa iarăşi publică cruciata în contra turcilor prin bulla din 30 sept. 1454 şi cu adausul că pe anul următor să se scoale toţi domnitorii cu armatele lor. În Ungaria se conchiamă altă dietă pe ianuarie. Victoriile lui Corvin au avut atâta folos că Georgie îşi recâştigă ţara pe un timp, fiindcă sultanul află cu cale a încheia astă dată pace cu dânsul, ca să o ţină de joi până mai apoi.

Anul 1455 s-a petrecut parte mare cu certe de natură foarte periculoasă. Familia Cillei iară pusese curse lui Corvin; ungurenii iarăşi uitară de turci, până ce le veni ştirea pozitivă, că Mahomed a reintrat în Serbia. Atunci regele copilandru se luă iarăşi frumuşel pe lângă badea Corvin, însuşi Cillei se împăcă cu el. Cu toate acestea lucrurile mergeau nespus de greu, Corvin descense iar la Transilvania, unde pe decembrie conchiamă dieta la Turda. Din acele zile avem câteva documente de donaţiune, care au emanat de la Corvin, cum şi epistola către braşoveni, în cauza invaziunei lui Vlad-vodă în Transilvania. Papa trimite şi pe cardinalul Ioan Carvajal la Ungaria şi-i comite, ca ajutat de călugărul entuziast anume Ioan Capistrano, să publice bărbăteşte cruciata şi să împartă indulgenţele (cărţi de iertare) cu miile.

În ianuarie 1456 se conchiamă altă dietă în Ungaria. Legatul papei încă se prezentă acolo şi făcu tot spre a îndupleca pe ungureni, ca să se scoale asupra turcilor; dar chiar şi unul ca Ios. Teleki recunoaşte şi la epoca aceasta că nimic n-a putut face cu ei pentru că din toţi numai patru generali magnaţi ungureni s-au alăturat lângă Corvin, adică Korogyi, Sălăgeanul[97], Ország şi Rozgonyi cu regimentele lor, iar ceilalţi s-au purtat mişeleşte. Pe la 6 februarie a venit şi regele la Buda pentru ca, în mânia turcilor să-şi petreacă carnavalul între plăceri desfrânate. Corvin, a cărui speranţă era şi astă dată numai în populaţiunea Transilvaniei şi a Banatului, după ce a înrolat aici bărbăteşte şi a reîntregit corpul său de armată, a plecat şi el la Buda, însă iarăşi numai pe lângă carte de salva garda şi numai însoţit de Tomas Secula, priorul de la Varna, de Vlad-vodă al Munteniei, de Ladislau de la Canisia[98] şi de Sebastian de la Rozgon[LXXVII].

XV. Bătăliile de la Belgrad. Moartea. Nu numai regele şi consiliul său, ci toată lumea era informată de ajuns că după subjugarea Constantinopolei, sultanul Mohamed era determinat a subjuga şi Ungaria. Aşa îndată în primele luni ale anului 1456 se conchiemă şi se ţine iar dieta, se decretează măsuri represive ca totdeauna în contra turcilor, însă tot ca în anii trecuţi, pentru că greutatea expedițiunii bellice să rămână numai pe umerii lui Corvin. Regele, sau mai bine cancelariul său, scrise din nou pe la toți domnitorii străini că să-și împreune armele cu ale ungurenilor și ardelenilor. Cillei se împăcă cu Corvin pe lângă depunerea unui jurământ înfricoșat; ceilalți magnați se obligă asemenea în fața ceriului că vor participa la bellul de la care depindea existența statului. Regele promite sărbătorește că precât va dura expedițiunea bellică, el și cu ai săi din țară nu se va depărta, ci va rămânea în Buda.

---

[96] Localităţi la sud de Vidin.

[97] Szilágyi.

[98] Kanizsa, în vestul Ungariei.

[LXXVII] Aci bate foarte la ochi că unde mai sus se arăta din documente că Vlad ar fi lovit şi devastat cu câteva luni înainte Transilvania, acum să-l vezi împăcat şi dus la Buda. Se vede că acea invaziune a fost numai vreun caz de cionciri cauzale, la vreun punct oarecare al fruntariei.

După acestea Corvin veni la Banat, în Temișoara, de unde vedem din documente că provoacă de repetite ori pe sașii din Transilvania, ca sub grea pedeapsă să alerge și ei cu companiile lor la oaste. Sașii însă, atât pentru că preîngrijiseră foarte de timpuriu de a se răscumpăra de la servițiul ostășesc cu bani, cât și pentru că vedea cum tândălesc magnații și cum umblă cu șoalda, tărăgănând și ei orice preparative, își făcea coada colac. Se vede că sașii atunci, ca și oricând altădată, era prea bine informați; pentru că iacă ce se întâmplă: Cillei, ca tutor al regelui, caută diferite preteste ca să fugă din Buda cu rege cu tot, pentru că acuma nu se mai ținea siguri de turci nicăiri pe teritoriul Ungariei. Așa poltronul în iuniu luă dispozițiuni pentru una vânătoare mare, și sub acea mască fugi de la Buda împreună cu regele. Știrea despre fuga regelui produse frică și trepidațiune iepurească în clasele aristocrației ungurene; o luară la fugă care încătrău; însuși comandantele cetății Buda, pierzându-și mințile, fugi cu toată oastea din garnizoană, încât două săptămâni chiar rezidenția regească a rămas lipsită de orice custodie. Penele chronicarilor se revoltă când descriu acea poltronerie a ungurenilor.

În mijlocul acelei confuziuni babilonice și acelei desolațiuni fără exemplu; față cu acel pericul suprem, numai un român, adecă Ioan Corvin, și doi italiani, adecă cardinalul Ioan Carvajal nunțiul (ambasadorul) papei și călugărul franciscan Ioan Capistrano, nu-și perdură nici capul, nici speranța, nici curajul. Corvin avea oaste proprie permanentă de șapte mii, pe care o înmulți în câteva săptămâni până la număr de 15 mii. Carvajal cerea bărbătește bani și oameni de la domnitorii vecini și împărțea, ca totdeauna în cazuri analoage, la cărți de ertațiune. Capistrano era un călugăr franciscan de aceia de cari scaunul Romei trimitea și la poporul românesc între toate împrejurările cu scop, ca după ce împăcarea între cele două biserici mari suferise de atâtea ori naufragiu, să-l subtragă de la comuniunea cu grecii și să-l supună la jurisdicțiunea sa. Acel călugăr mai avea trei colegi, cu cari împreună predica printre români, anume Ioan Tagliacozzo, Nicolae Fara și Ambrosiu Langvedoc. Las' că acei predicatori nu se putea lăuda cu succese mari între români, pentru că monahii greci, fiind mai aproape și cunoscând mult mai bine natura românului, paraliza toată acțiunea monahilor italiani și franci; dar când se văd că turcii se apropie spre Dunăre, li se astâmpără toată pasiunea de a scoate pe români de sub influența grecilor, cari acum veniseră cu miile de mii printre români, mai ales după căderea Constantinopolei. Așa Capistrano și cu socii săi lăsând Transilvania, alergară la Buda, pentru ca să ceară permisiunea de a predica cruciata în contra turcilor, ceea ce au și câștigat de la Carvajal, care le dete și una cruce sânțită[99] ca să o poarte în toate părțile și mai adaose numărul loru cu alt monah, iarăşi bun de gură, anume Gavril de la Verona, carele mai târziu a jucat rol mare la curtea regelui Matei. Capistrano şi toţi colegii săi plecară curând prin ţară; din toţi însă Capistrano a făcut minuni cu puterea cuvântului său, căci dacă nu a fost în stare de a entuziasma pe români pentru scaunul Romei, a ştiut însă fanatiza pe multe mii de oameni armaţi aproape numai cu măciuci, cu coase, cu furci de fer, inblăcii şi cu securi, ca să iasă asupra turcilor. Chronicarii vorbesc de şasezeci de mii de cruciaţi, cari au alergat la Dunăre şi s-au alăturat la oastea lui Corvin. Dară ce era să facă un belliduce care ţinea la disciplină şi la exerciţiu în arme cu acea masă crudă? Cu toate acestea Corvin simţia lipsă mare de oaste, pentru că magnaţii şi episcopii nu venea cu banderiele (batalioanele) lor. Aşa grija cea de întâi a lui Corvin a fost ca în scurtul timp cât mai avea, dând cruciaţilor ofiţeri deştepţi şi zeloşi, să-i supună la ceva disciplină, să-i deprindă la unele evoluţiuni militare şi la învârtirea armelor de care avea, împărţindu-i în cete, după calitatea armelor ce purta, iar la un număr oarecare le dete lănci şi câteva muschete (puşti grele). Între cruciaţi se afla mai mulţi popi, călugări şi eremiţi (sihastri), toţi armaţi. Cu ajutoriul acestora Capistrano erta la păcate, promitea împărăţia ceriului la toţi cu adaos că dacă vor muri în bătălie au să meargă tocma în acea parte a paradisului, în care au să meargă călugării, sub condiţiune fireşte, ca fiecare să omoare turci cât va putea mai mulţi. Adecă monahii italiani decopia fanaticele cuvântări ale ulemalilor, şeicilor şi dervişilor turceşti, cari făcea promisiuni şi mai mari mohamedanilor, căci le mai promitea pe deasupra şi hurii, adecă femei frumoase.

---

[99] Sfințită.

Cu toate aceste încordaţiuni extraordinarie, Corvin şi Capistrano întârziaseră tare. În iunie Mohamed plecase de la Adrianopole cu armata de 150 mii, cu 300 de tunuri, dintre care mai multe era turnate din campane (clopote) greceşti de la Constantinopole; iar pe Dunăre în sus înainta 200 de corăbii de diverse dimensiuni. Se ştia şi atâta că tunarii lui Mohamed II era nemţi şi italiani, adecă creştini, pe cari-i plătea bine, iar de victualii pentru armată a îngrijit Georgie despotul Serbiei. Punctul de concentrare la început a fost destinat Vidinul (Diiu), de unde apoi era să plece asupra Ungariei, îndată ce va ocupa cetatea Belgrad. Înainte de a pleca, tiranul jură pe profet şi pe mântuinţa sufletului său că acea cetate, pe care tată-său o a opumnat[100] şase luni fără succes, el o va cuceri în două săptămâni, iar în şase luni va prânzi la Buda. În adevăr că acel sultan avea sub comanda sa armată, cărei asemenea nu se mai văzuse nicăiri în Europa. Acea armată pe la începutul lui iuliu ajunsese în ţinutul Belgradului, pe care-l copleşise ca totul.

Belgradul e situat pe dealul pietros din unghiul ce face limba de pământ între Dunăre şi Sava, unde se varsă aceasta în ceea. Pe culmea muntelui, de către ţărmul drept al Savei este cetatea fortificată de natură şi de mâini omeneşti. Faţă cu Belgradul este Semlinul, de la care ducea un pod la cetate. În distanţă de cinci miliarie în ţărmul drept pe Dunăre în sus este Salanchemen, situată pe ruinele anticului Ritium al romanilor. Până acolo se întindea castrele armatei turceşti, magazine şi mii de lucruri necesarie în belluri, cum şi cămile, vite cornute, lânoase, cai, mori de măcinat, cuptoare de pâine, apoi încă şi mulţime de fete frumoase robite de la creştini şi aduse înadins pentru ca să înşele pe ostaşii creştini şi să-i facă a dezerta. Aduseseră şi o haită mare de câini, destinaţi ca se mănânce corpurile creştinilor căzuţi în bătălii.

---

[100] Asediat-o.

Puţin după aceea sultanul se şi apucă de bombardarea cetăţei, pe care o bătea ziua şi noaptea, iar fragoarea[101] celor 22 tunuri mari, lungi de 27 urme[102] şi groase de 2 urme, se auziră până la Segedin, pe distanţă de 24 miliarie. Aşa murii cetăţei fuseră sfărmaţi în câteva zile, fără ca mica garnizoană ocupată zi şi noapte să fi fost în stare de a-i repara, din care cauză chiar şi ofiţerii creştini disperaseră de a o mai putea ţinea.

În acelea zile Corvin, amărât în sufletul său pentru atâta lipsă de religiozitate, moralitate şi de patriotism ce întâmpină de nou la ungureni şi anume în clasile aristocratice, de altă parte ştiind foarte bine că Belgradul este cheia Ungariei, era convins că acea cetate are să o apere cu orice preţ din lume, pentru ca nu cumva să cadă în potestatea sultanului. Cu acestă problemă îşi frământă el mintea, pre când ajunseră abia încă câţiva subcomandanţi de aceia, cari mai steteseră şi alteori în liniile de bătălie ale lui Corvin, precum au fost Ioan de Corogiu, banul de la Macio[103], cu oaste slavoană, Ladislau de la Canija, Henric Rosenberg cu 200 de călăreţi nemţeşti. Au mai venit şi cruciaţi din Boemia, Moravia, Polonia şi Austria.

Mihail Sălăgeanul, cumnatul lui Corvin, era comandant în Belgrad. Ambii cumnaţi au recunoscut că de vreo erupţiune cu succes nu poate fi vorba şi cu atât mai puţin de bătălie în largul câmpiei, pre cât timp corăbiile turceşti ţin cetatea închisă încă şi pe Dunăre; acele corăbii trebuia sfărmate, cufundate sau încai alungate de acolo. Se luară măsuri ca toate corăbiile mari şi mici câte se afla pe Dunăre în acelea ţinuturi să se concentre la un singur punct, pe la Salanchemen. S-au şi adunat vreo 200 de corăbii, care fuseră armate şi proveduite cu impedimente necesare. Pentru ca corăbiile să fie apărate de atacuri de pre ţărmuri, Corvin scosese şi aşezase acolo oaste şi mai ales călărime bună. În 14 iuliu Corvin da corăbiilor sale semnul de atac general. Corăbiile turceşti le aştepta în linia compactă. Avuse şi Mih. Sălăgeanul vreo 40 corăbioare împrejurul Belgradului, cu care apuca pe cele turceşti din dos. Repeziunea apei ajută pe cele 200 corăbii ale creştinilor ca să lovească cu putere multiplicată. După mai multe descărcături de tunuri, luptătorii ajunseră piept la piept. După cinci ore de luptă cruntă, linia turcească fu spartă, trei galere cufundate, patru prinse; celelalte apucară fuga, la care apoi însuşi Mohamed puse ca să li se dea foc, pentru ca să nu mai ajungă şi acelea în potestatea lui Corvin. Cea mai frumoasă corabie a lui Corvin încă s-a pierdut prin aprinderea pulberei câtă fusese pe ea. Victoria însă a fost perfectă; Dunărea ajunse în potestatea oastei christiane, comunicaţiunea cu Belgradul restaurată. Îndată după aceea Corvin conduse pe una parte a oastei în cetate şi o provăzu cu victualii şi impedimente bellice. Restul oastei rămase pe şesurile de la Semlin.

Acuma Mohamed, cătrănit şi înfuriat, îşi îndoi toate puterile, pentru ca să accelereze cucerirea cetăţei, cu atât mai vârtos că-i venise şi ştirea despre intrarea flotei papale în Dardanele. Pe 21 iuliu sultanul comandă asalt general, însă numai pe înserate. Corvin şi Capistrano n-au aşteptat venirea turcilor până la cetate, ci cu oastea lor însufleţită de victoria câştigată pe apă, le eşiră înainte, chemând pe Iisus Christos în ajutor, precum chemă şi turcii între zbierete fioroase pe profetul Mohamed. Între măceluri feroase, turcii de două ori au străbătut în urbe şi de două ori christianii i-au luat pe fugă. Corvin, deşi acum prea înaintat în etate, se vedea ca totdeauna pe la punctele cele mai periculoase, iar Capistrano, suindu-se într-un turn înalt, pentru ca să-l vadă toţi cruciaţii şi toată oastea, de acolo înălţa rugăciuni şi striga în toate părţile cuvinte de îmbărbătare. În fine, totuşi, după patru ore de luptă fioroasă şi foarte inegală, christianii se văzură necesitaţi a se retrage între murii cetăţei, pe cari apucaseră a-i repara încâtva. Turcii însă beţi de victorie au străbătut şi în cetate, unde în mijlocul pieţei se încinse de nou bătălia cea mai înverşunată. Turcii însă ocupară cetatea întreagă şi acuma christianilor le mai rămase numai fortăreaţa de sus. Dară turcii se încerca să sară şi preste murii aceleia. Un turc apucă flamura şi volieşte să o împlânte pe murul fortăreţei. Atunci unul Titu Dugonici[104], slav de naţionalitate, şi anume boem[LXXVIII], se încăieră cu turcul şi văzând că nu-l poate respinge se decide a muri eroiceşte cu el împreună; îl strânge în braţe din răsputeri şi-l trage cu sine în abis, unde, sfărmaţi amândoi, mor moarte glorioasă. În acele momente bătălia cea mai cruntă curgea în apropierea podului care lega fortăreaţa cu cetatea. În acea poziţiune le răsări soarele la luptători, căci adecă bătălia durase toată noaptea. Numai atunci văzură christianii toată mărimea de pericul în care se aflǎ. Încă puţine minute şi turcii era să străbată în fortăreaţă. Corvin însă şi Capistrano mai avea un singur mijloc de scăpare. Mulţime nenumărată de sucituri, şomoiege, de câlţi şi de alte materii inflamabili, muiate în răşină şi pucioasă, era preparate la îndemână. Un singur cuvânt de comandă şi turcii cu veştmintele lor cele largi se afla în mijlocul flăcărilor răşinoase, fără speranţă de scăpare. Oastea turcească, surprinsă prin această strategie fioroasă, arzând în flăcări, apucă la fugă. Corvin nu pierde un moment, ci, însoţit de cei mai buni generali ai săi numiţi mai sus, prorupe din fortăreaţă cu tot restul oastei sale cât mai avea de îndemână. Nimeni nu poate spune numărul morţilor şi al vulneraţilor din acea noapte, ceea ce se ştie este că în fine totuşi victoria rămase legată de standartele christianilor.

---

[101] Bubuitul (lat. fragor).
[102] Urmă sau picior, măsură veche de lungime, aporox. 30 cm.
[103] Korogyi, Mačva, la vest de Belgrad.

În următoarea zi, 22 iuliu, Corvin demanda sub pedeapsă grea ca oastea să nu se încreadă în victoria câştigată, să nu cuteze a eşi din fortăreaţă şi cetate, ci să stea înlăuntru, iar dacă turcii ar mai încerca vreun asalt, să reziste toţi ca unul cu toată bărbăţia. Cruciaţii însă nededaţi la disciplină, fanatizaţi şi înfierbântaţi de succesele neaşteptate, eşiră pe furiş, mai întâi în cetişoare, după aceea tot mai numeroşi, şi se aruncară de nou asupra turcilor. În scurt bătălia se întinde pe toate liniile. Văzând acestea, Capistrano începu să strige în toate părţile: volia lui Dumnezeu este, înainte feciori! Atunci sultanul, înfuriat, apucă el însuşi comanda, trage la sine şi pe turcii aşezaţi în şanţurile de obsidiune[105] şi se aruncă cu toate puterile pe cruciaţi. Corvin se foloseşte de acea eroare a sultanului şi ocupă şanţurile la moment cu oastea sa regulată. Într-aceea cruciații străbătuseră până în castrele turcești. Măcelul se continuă toată ziua atât la șanțuri, cât și între castre, până în noapte. Hassan, aga ienicerilor, care rușinat de insultele sultanului, volia să scoată cu orice preț pre cruciați din castre, pică mort alăturea cu mai multe mii de ai săi. Asemenea soartă ajunse și pe beglerbegul Turachan, iar sultanul fu înțepat greu de una lance în laturea stângă, din care cauză, spumegând de mânie, s-a văzut constrâns nu numai a se retrage din luptă, dară o și luă la fugă, lăsând toată oastea în știrea profetului, după care însă și acesta, dând foc castrelor și folosindu-se de întunericul nopții, își căută scăparea tot numai în fugă disperată și cu atât mai rușinoasă cu cât se văzu mai umilită trufia turcească. Restul armatei bătute așa s-a oprit pe la Sofia.

---

[104] După unele izvoare Dugovici.

[LXXVIII] Nu maghiar, precum au voit unii scriptori ungureni.

[105] Asediu.

Acesta fu rezultatul obsidiunei de 46 de zile a Belgradului. Toate părțile oastei christiane s-au purtat bărbătește, toate au dezvoltat bravură extraordinară, iar una legiune de 600 studenți cruciați veniți de la Viena a strălucit cu eroismul său mai presus de toate trupele. Numărulu celor căzuți în acelea bătălii iarăși nu se știe de nicăiri cu securitate, pentru că fiecare cronicar arată alte cifre; după un calcul aproximativ se crede că dintre turci la vreo 40 de mii ar fi rămas pe câmpul bătăliei, pe alți mulți au tocat sârbii, precum tocaseră pe ai confederaților după bătălia din Câmpul Mierlelor. Mai toate tunurile, mulțime de puști și toate resturile de avuții câte n-au fost ars, rămaseră în prada christianilor. Teroarea între turci a fost atât de mare, încât nu este exagerată opiniunea multora, care pe atunci era și a lui Corvin că dacă puterile christiane ar fi mai dat ajutor numai de 30 de mii ostași buni, turcii putea să fie scoși din Europa. Nu s-a întâmplat pentru că nu au volit christianii; acesta fusese destinul. Se mai încinse și una din pestilențele cele mai înfricoșate, produsă prin exhalațiunea miilor de cadavre neîngropate sau abia coperite cu țărână.

Ioan Corvin abia mai avu atâta timp ca să anunțe regelui, papei și la mulți alții victoria cea mai strălucită din câte se putea cugeta în acelea timpuri, pre când fu apucat și el de cumplitul morb al ciumei. Se adaoge însă că neauzitele încordațiuni de spirit și dé corp încă-l fatigaseră preste măsură și așa debilitat a putut cădea mult mai ușor în morb. Simțind că nu mai are multe, demandă ca să-l transporte la Semlin, unde spera ca sub cura medicilor în aer mai curat va avea cel puțin moarte mai ușoară. Capistrano se încerca să-l prepare pentru ceea lume, iar Corvin îi răspunse: „Cuvioase părinte, eu sunt gata pentru călătoria cea mare și eternă. Toată viața mea fusese numai preparațiune pentru primirea acelui amic bun, carele mă va conduce la tronul atotpotentului meu domnitor. Eu am sierbit[106] aceluia cu credință între toate prefacerile și fortunele vieții; m-am adoperat[107] a împlini locul la care mă dispusese el; sper că pe luptătorul său fatigat îl va recepe în grația sa și-i va da lui repaus în locul păcii eterne, la care aspiră sufletulu său". După aceea chemă pe fiii săi Ladislau și Matei, cărora le zise: „Faptele și exemplul tatălui vostru muribund să fructifice în animele voastre. Rămâneți și înaintați pe calea cea spinoasă a onoarei și a meritului, care este între toate împrejurările cea mai sigură. Problema principală a vieții mele pământești a fost ca să vă dau pe această cale exemplu bun. Frica lui D-zeu şi amoarea patriei este hereditatea ce vă las; cele ce vă mai rămân vouă după mine sunt tot numai donuri trecătoare ale fortunei". După ce-şi recomandă pe fiii săi la generalii cari sta împrejur, pe filiu său celui mai mare îl denumi comandant şi gubernator preste oaste şi Belgrad, până la alte dispoziţiuni ale regelui. Îşi luă apoi rămas bun de la corpul ofiţerilor şi de la câţi magnaţi se află pe loc. I s-a servit şi s. maslu, în una capelă edificată de el, unde la expresa dorinţă a sa fu dus cu crabatul[108]. În 11 august 1456, în etate de ani 68, Ioan Corvin îşi dete sufletul în mâinile Creatorului. Toată lumea christiană l-a plâns. Papa i-a făcut serviciul de înmormântare (prohod) în catedrala din Roma cu mare pompă. Însuşi sultanul Mohamed II, informat prin Georgie sârbul despre moartea lui Corvin, fu şi el mişcat pe câteva minute de simţăminte nobile, în care-şi descoperi durerea sa pentru moartea unui inamic atât de glorios.

---

[106] Servit.

[107] Străduit.

Corpul lui Ioan Corvin a fost adus în patria sa cea iubită Transilvania şi înmormântat în biserica cea mare de la Alba-Iulia, precum lăsase el însuşi cu limbă de moarte. Piatra de pre mormântul lui Corvin a dispărut cu totul, a rămas numai copia unei inscripţiuni, care se zice că fusese sculptată pe acea piatră şi care ţinea[109]: Joanni Corvino de Hunyad Reg. Hung. Gubernat. Pat. Mathiae Regis Hung. etc. Alţii mai produc şi alte epitafuri, precum cel compus de Janus Pannonius, care suna:

Joannes jacet hic, Turcarum ille horror in armis,
Ille gubematae gloria Pannoniae,
Huniadium creat hunc, Comitem Bistricia sumit,
Nandoris Alba rapit, nunc tenet Alba Julae[110].

Alt epitaf lung a rămas de la Hermann, care a scris cartea *Capistranus triumphans*.

După moarte, chiar cronicari inemici, ca polonul Dlugoss, n-au avut încătrău ci au recunoscut excelentele talente şi merite, atât militarie, cât şi civili ale lui Ioan Corvin.

Încheiem aceste fragmente biografice despre Corvin, pe lângă descoperirea dorinţei că laboarea noastră să fie îndemn altora de a se ocupa mult mai serios decât putem face noi cu trecutul celor mai iluştri bărbaţi eşiţi din sânul naţiunei noastre; cerem totodată indulgenţa lectorilor pentru unele erori care ne vor fi scăpat din vedere şi din care pe unele avem să le coregem cu altă ocaziune.

---

[108] Probabil o greşeală, în loc de cravat = pat (grec.).

[109] Suna astfel.

[110] „Aici zace Ioan, cel ce fu spaima turcilor,
Faima cârmuirii Pannoniei;
Hunedoara l-a născut, Bistriţa l-a înălţat comite,
Belgradul l-a răpit, iar [trupul] acum i-l veghează Alba-Iulia".

HYERONIM SAVONAROLA ŞI PAPA ALEXANDRU VI BORGIA*

Evenimentele din Italia au exercitat mai în toate timpurile influenţă mare asupra celorlalte popoare şi au lăsat urme în istoria lor. Acea influenţă s-a întins încâtva şi peste ţările locuite de români. Despre una parte Genuesi şi Veneţiani colonizaţi în Basarabia, de alta mulţimea de italiani din diverse clasi aduşi de regii Ungariei, călugări veniţi încoace nu numai cu scopuri eclesiastice, ci mai de multe ori cu scopuri politice, au lăsat urme în istoria patriei noastre, precum poate să ştie oricare se ocupă de dânsa.

În secolul al 15-lea cultura în ştiinţe şi în arte înaintase în Italia ca în nici una altă ţară, alăturea însă cu aceea se afla şi cea mai spurcată corupţiune, prin care se gangrenau şi alte popoare, dacă venea în contact mai de aproape cu italianii, precum o păţiau şi acele popoare care avea a face cu grecii insulani şi cu aristocraţia cea scârnavă din Constantinopole.

Spre a caracteriza una din epocele culturei ştiinţifice însoţite de corupţiunea morală vom înfăţişa două personage istorice aşa, cu acele trăsure de caracter, pe care le-au consemnat contemporanii lor şi după aceea le-a cernut şi stabilit critica.

Hyeronim (Girolamo) Savonarola s-a născut din una familie fruntaşă în 21 decembrie 1452 în cetatea Ferrara. Având el un unchi medic renumit, părinţii săi îl destinaseră ca să înveţe tot ştiinţa medicinei; dară băiatul Hyeronim, care citise pe Toma de la Aquino şi se simţea pătruns de mare pietate către călugărie, ca tinerel lipsit de orice experienţă şi cunoştinţă de oameni, încă în etate de 14 ani, merse la Bologna şi se înscrise ca noviciu la călugării numiţi Dominicani. După câtiva ani, venind junele călugăr Savonarola în Florenţa şi cercând să predice în una din biserice, necunoscând pe publicul de acolo, numai cât se făcu de râs şi de scandal, încât simţindu-se ruşinat, se decise a nu mai ascende în toată viaţa sa ambonul. Reîntorcându-se la Bologna, se puse pe studiul matematicei şi al fizicei, în care arăta mari succese. Pe atunci domnea în Florenţa Lorenzo (Laurenţiu) dei Medici, unul din membrii renumitei familii Medici. Acesta rechiamă pe Savonarola în a. 1489 la Florenţa, unde ajunse în funcţiunea de *Prior* la biserica S. Marcu. În această calitate a sa, H. Savonarola, mai înaintat în etate, prevăzut şi cu ştiinţă şi cu experienţă mai multă, îşi reîncepu activitatea sa din ambon, de unde el bătea şi biciuia în toate duminecile şi fără pic de cruţare toată cumplita depravaţiune morală, atât a popilor şi a călugărilor, cât şi pe a mirenilor. Predicele sale erau

---

[*] Reproducere după revista „Transilvania”, 1872, V, nr. 11, p. 121–123; nr. 12, p. 133–135; nr. 13, p. 145–147.

ținute în stil și ton profetic, ele pătrundeau la inimă și la rinichi[1], răpind cu sine pe ascultători și storcând adesea lacrime de penitență. Peste aceasta, Savonarola era și în viața sa privată, cătră sineși însuși foarte aspru. Savonarola însă nu se mărgini a predica numai pentru florentini, ci el se întinse mult mai departe, declarând în predicele sale că toată Italia, fără distincțiune, a devenit Sodoma și Gomora, iară pe papa Alexandru VI[2] și pe membrii familiei sale-i descria cu colorile cele mai negre, amenințând la toți perire, dacă nu se vor întoarce la calea lui Dumnezeu. Savonarola nu cruța nici chiar pe Lorenzo dei Medici. În fine, Savonarola fu acela carele ceru reforme radicale, străbătătoare, generale în toată biserica lui Iisus Christos pe terenul *disciplinei* și al *moralității*, care întru adevăr erau decăzute cu totul în ambele biserice, încât mai vârtos din această cauză italianii și grecii ajunseseră până și de obiect al bajocurei și al urgiei turcilor. Nimeni nu mai avea de ei nici un fel de respect, iară încât pentru învățătura lor, toată lumea zicea, precum se zice și în zilele noastre în asemenea cazuri, *Brânză bună în foale (burduf) de câine*. În adevăr, știința, pe ale cărei urme vine și corupțiunea și încă cea mai împuțită și mai grețoasă, mai bine să nu fie.

Savonarola oarecum amețit de succesele avute în vreo cinci ani, începuse a crede că el ar fi chemat de la D-zeu spre a reforma biserica. Dară Savonarola totuși avu atâta minte că de dogmele credinței nu se atinse deloc, în acelea el nu cerea nici una schimbare; numai cât zicea și el de nenumărate ori: credința fără fapte moartă este, sau precum se exprima lumea pe atunci: Pe cea lume credința ta nu-ți va folosi nimic, dacă pe această lume ești și rămâi până la moarte porc de câine, blestemat, hoț, înșelător, tiran, asupritor, perjur și desfrânat. Dară profetul din Florența căzu în altă eroare grea și fatală pentru dânsul.

După moartea lui Lorenzo, florentinii exilară pe fiul său Petru în a. 1494 și republica căzu în un fel de revoluțiune. Atunci Savonarola, ieșindu-și din rola sa, și altumentrea cu capul plin de învățăturile profeților testamentului vechi, se aruncă în valurile politicei și, formând una partită, se decise a preface Florența și peste tot provincia Toscana în un stat teocratic, care să aibă un gubern ce ar ieși din alegerea poporului. Această reformă Savonarola o înțelegea așa, ca poporul să aleagă din sânul său un senat mare ca de una mie persoane, investit cu potestate legislativă, iară acesta să aleagă din mijlocul său un senat mai mic, sau cum se zice astăzi pe la noi, magistrate. Aceste corpuri să aducă legi și să guberne republica în numele lui Dzeu și în spiritul scripturei sacre. Aceasta semnifica pe atunci că s-a restaurat libertatea republicană în sens patriarhal și s-a delăturat dominațiunea oligarhiei și anume a familiei Medici. Dară domnia lui Savonarola ca tribun al poporului era tot așa de simțită în Florența, pe cât fusese simțită înainte cu una sută patruzeci de ani domnia advocatului Cola (Nicula, Nicolae) Rienzi în Roma, cu acea distincțiune însă că acel tribun roman domina și regea în numele împăratului și al poporului roman, iară Savonarola în numele lui Dumnezeu; dară rezultatele esențiale era mai tot acelea, adunările decideau mai în toate cazurile aceea ce afla tribunul cu cale. Savonarola câștigase înrâurința cu atât mai mare asupra poporului, cu cât el pe lângă elocința sa mai era încă ajutat și de faima ce se lățise tare și se credea de foarte mulți că el în urmarea vieții sale celei rigoroase, ascetice, ar fi câștigat de la Dzeu și darul de a prezice viitorul și de a face minuni sau, cum zic grecii, *taumaturgia.* Se știe ce ușor a crezut totdeauna, crede și astăzi plebea orice minciuni. Era însă Savonarola mai ajutat de alți doi bărbați nobili și de înaltă cultură, anume Francisc Valori și Paul Antoniu Soderini. Până când aceștia dezvoltau neîncetat activitate, amestecându-se printre popor, Savonarola continua mereu cu înfocatele și pasionatele sale predice, presupunând la toată lumea perire sigură, dacă nu se va întoarce la D-zeu, descoperind înaintea poporului cele mai spurcate fărădelegi ale papei, ale familiei sale, cum și demascând toate blestămațiile și crimele secrete care se comitea de una parte în cercurile superioare ale societății, iară de alta în monasterie, bunăoară întru înțelesul în care scriu despre acestea cunoscutele *Epistolae obscurorum virorum*, sau și cum scrise dn. C. Aricescu[3] în cartea sa titulata *Sora Agapia* ș.a. Se înțelege că cu această purtare Savonarola trăgea asupra-și ura și vindicta cea mai furioasă a tuturor celor dezveliți, demascați și loviți așa cumplit de el. Papa Alexandru VI deocamdată-i interzise predicările, de care interdicțiune lui S. nu-i păsa nimic. Popularitatea lui Savonarola mai era încă așa de mare, încât nimeni nu cresta întru nimic amenințările papei, ci din contra, biserica era totdeauna plină când predica călugărul tribun.

---

[1] „până în rărunchi”, pentru „a fi adânc pătruns”.

[2] Alexandru VI (Borgia), 1492–1503, papă care a lăsat o amintire puțin recomandabilă, el și familia sa. Mai departe, studiul oferă amănunte biografice.

Florența întreagă și toate cetățile și ținuturile câte țineau cu acea capitală, se aflau pe atunci în agitațiune permanentă și unele chiar în afaceri belice. Între acele împrejurări Petru Medicis cel exilat din Florența, înțeles cum se vede cu unii partizani de ai săi din cetate, în 29 aprilie 1497, se înfățișă pe neașteptate cu vreo patru mii de soldați la poarta cetății, o află însă fortificată și apărată foarte bine, încât după așteptare și încercări de patru ori, Petru se văzu necesitat a se retrage cu nasul lung și a se duce de unde venise. Acum însă furia poporului fanatizat nu mai voia să cunoască margini; mulțime mare de cetățeni era să fie macelată, sub cuvânt că s-ar ținea de partita familiei Medicis, că ar fi conspirat în contra libertăților republicii și pentru restaurarea domniei oligarhice. Cu mare greutate a succes tribunilor a modera pasiunile numai întru atâta, încât poporul se învoi ca să institue un tribunal criminal ad-hoc, care să aibă a judeca în cauza concetățenilor compromiși sau încai căzuți în prepus greu.

Între aceștia, era însuși primarul (Gonfaloniere, lat. med. Scultetus, i), anume Bernardo del Neri, cunoscut ca amic al familiei Medicis. Acel primar, membrii familiei Medicis care se aflau în Florența și un alt număr de cetățeni fruntași fuseră condamnați la moarte în 17 august 1497, iară sentințele s-au executat în 21 august. În puterea unei legi introduse chiar de Savonarola, cei condamnați aveau dreptul de a lua recurs de la tribunalul de opt la senatul cel mare, adecă la adunarea poporului, care avea dreptul de a le da grația, a-i ierta. Dară ultrademagogii seminebuni și toți fanaticii alergau în acele zile ca turbați din case în case, din piață în piață, pentru ca să irite și fanatizeze pe membrii adunării, cerând viața celor condamnați. Unii cronografi cred că dacă Savonarola ar fi voit, ar fi putut reînfrâna furia demagogilor și a modera pasiunile, ca cei condamnați, luând recurs, să-și poată ajunge și scopul, că însă el n-a voit aceasta, ci moartea condamnaților; din care cauză aceștia nici că au mai luat recurs, ci au mers la moarte. Din acele zile Savonarola își pierdu orice reputațiune a partitei moderaților și se înțelege de sine că de atunci înainte toată partita familiei Medicis a lucrat în contra lui și așa popularitatea sa începu a-și pierde nimbul și lustrul său tocma la acea parte a cetățenilor care mai curând sau mai târziu tot era să iasă deasupra.

---

[3] Literat, 1823–1886. *Sora Agapia* a apărut în 1871.

Tocma pe când Savonarola înstrăina de către sine pe cetățenii moderați, irita în grad și mai mare vindicta papei în contra sa, prin împrejurarea că, întâmplându-se tot în a. 1497 niște crime cumplite în familia papei, despre care se va vorbi mai la vale, Savonarola continua a persecuta pe papa și pe toți ai săi cu pasiune și mai mare decât până acilea, cerând chiar destituirea și pedepsirea lui, cum și aspra pedepsire a mai multor călugări blăstămați, furi, înșelători, adulteri etc. Luând Savonarola texturi din profeții Amos și Ezechil, vorbea în contra popilor creștinești întocma cum vorbiseră acei profeți în contra popilor jidovești. Tot Savonarola prezise mai multe suferințe ale bisericii, care apoi au și urmat după Luther, Calvin, Zwingli etc., care au pus în mișcare toate spiritele prin combaterea despotismului scârbos și prin descoperirea celor mai înfricoșate abuzuri și crime. Prin acelea predice și prin auctoritatea de care se bucura călugărul dominican Savonarola se mai deștepta în contra lui încă și rivalitatea, invidia, ura și vindicta călugărilor franciscani. Diversele clase de călugări au trăit totdeauna rău unii cu alții, adesea urele lor prorumpea în hostilități pe față, bătându-se ca fiarele unii în contra altora. Astădată franciscanii nu avură curaj ca să lovească numai ei singuri în Savonarola și cu aceasta în dominicani; așa se însoțiră cu numeroșii inamici pe care-i ațâțase Savonarola în contra sa ca demagog, pentru că în acest mod să ajute pe papa de la Roma ca să răpună (să piardă) pe Savonarola. Călugării franciscani și mirenii uniți cu ei mai întâi declarară pe Savonarola de un fantast, de un deșuchiat, nebun. Ce e drept, că Savonarola pe lângă viața sa cea severă de sihastru (ascet), mai făcea și vorbea multe secături de acelea, de care vedem făcând și în zilele noastre unii oameni extravaganți, hipocondrii, mizantropi, încât uneori ți se pare că în adevăr le lipsește câte una doagă, dacă nu și două. Inamicii lui Savonarola mai întâi se plânseră la Roma în contra lui și a învățăceilor lui celor fanatici. Papa interzise de nou lui Savonarola predicarea și înjurăturile. Acum însă acesta începu să predice cu necumpăt și mai mare decât mai înainte. Atunci papa trânti asupra lui Savonarola una anatemă de cele mari, amenință pe toți câți vor mai cuteza să asculte predicile lui, tot cu anatemă, iară către guberniul din Florența scrise ca să-l aresteze și să-l pedepsească, pentru că de nu, el, papa, va lovi chiar cetatea și țara Toscana cu anatema și cu interdict, ca să taie toată lumea orice comunicațiune cu acea parte a Italiei, să nu aibă nici pâinea de toate zilele.

Aceste blestămății se întâmplară tocma pe când florentinii, încurcați în multe certe politice cu alte cetăți, cu Veneția și în parte cu Francia, simțea mare trebuință de ajutorul papei, al cărui mandat vicarul general al arhiepiscopiei, anume Leonard de Medicis, unit cu franciscanii și cu alți călugări numiți augustiniani, le împlinea cu orice preț. De altă parte însă, Savonarola, în decursul anul 1497, mai fusese încă ajutat bine de popor şi de auctorităţile publice, aşa încât el putea predica şi înjura după plac încă şi pe la începutul următorului an, iară guberniul florentin merse aşa departe, că exilă pe vicarul arhiepiscopesc din cetate. Între aceste împrejurări ce mai era să facă franciscanii? Iacă ce: dânşii aflară în monasteriele lor pe un alt călugăr, carele ştia să predice despre dogmele, despre articlii credinţei religioase tot cu acel foc şi necumpăt ca şi Savonarola despre morala cristiană şi despre moralitate în genere. Acesta însă, pe lângă ce înjură cumplit pe papa şi pe familia lui, începu, de la un timp înainte, să înjure şi pe scriptorii clasici, iară în una zi puse ca să se arză mai multe sute de exemplare din Boccaccio şi Morgante Maggiore[4].

Franciscanii pândeau la toate vorbele lui Savonarola, că doară l-ar putea prinde cu vreuna expresione care să miroase a eres, pentru ca să-i poată face proces de eretic şi apoi să-l arză. Ei îl şi acuzară de eretic, dară precum se pare, mai mult din cauză că el nu se ocupa cu dogmele, cât mai vârtos cu morala. Fiindcă nu-l putea apuca nici aşa, în fine franciscanii cătrăniţi pe Savonarola încă şi pentru că el se numea la toată ocaziunea profet, îl provocară ca să dea proba de darul profeţiei sale cu trecerea prin foc aşa, că de se va arde, are să rămână de minciună şi ars să fie, iară de nu se va arde, atunci nu vor avea ce să-i mai facă, îl vor cunoaşte şi ei de profet. Un rug (rogus) din câteva braţe de lemne era să se facă în mijlocul pieţei. Ce e drept, că Savonarola refuză această propunere nebunească a franciscanilor, s-au aflat însă alţi călugări dominicani destul de fanatici şi deşuchiaţi, care nici una, nici alta, s-au decis ca să treacă prin foc pentru profetul lor Hieronim Savonarola; au pus însă şi aceştia una condiţiune, că adecă să intre în foc în aceleaşi momente alăturea cu el şi un franciscan, ca de contraprobă. În adevăr că se aflară şi între franciscani câţiva tot aşa de fanatici, care declarară că zău ei vor intra în foc alăturea cu adversarii lor; franciscanii însă nu lipsiră a observa că ei ştia prea bine că de vor intra în foc, se vor şi consuma de acela, dară încai vor avea pe ceea lume satisfacţiunea frumoasă că dominicanii încă vor arde alăturea cu ei, şi aşa falsitatea doctrinei lui Savonarola va fi demascată şi compromisă pentru totdeauna.

Apoi să te mai miri de superstiţiunile şi de fanatismul poporului lipsit de oricice lumine ale ştiinţei.

*

Se vede, cu toate acestea, că părinţii călugări tot aveau respect foarte mare de flăcările focului şi că, cu tot fanatismul lor, tot le mai plăcea viaţa decât moartea, pentru că cearta dintre ei nu mai voia să ia capăt anume asupra modului cum să intre în flăcările focului şi alte nebunii călugăreşti. Într-aceea locuitorii de toate clasele petrecea în una agitaţiune cu atât mai iritată, cu cât fanaticii ştiuseră să amestece cestiunile politice ale republicii şi să lege chiar existenţa ei de asemenea încercări ale fanaticilor. În fine, guberniul Florenţei, nemaiputând suferi acea stare a lucrurilor, a decretat în termeni categorici că pe 7 aprilie 1498 construindu-se rugul de foc pe atât de mare pe cât să poată sta şi arde cu el doi călugări, în aceeaşi zi dominicanul Dominic Bonvici de la Pescia va trebui să intre în foc pentru Savonarola, iară franciscanul Andrei Rondinelli pentru adversarii celuia, ca aşa să se facă proba deplin. Acum însă urmă una din scenele cele mai neuzitate şi mai tragicomice. Piaţa publică şi toate ferestrele caselor erau pline înghesuite de oameni, ca şi cum ar fi fost într-an aşa-numit Circus din Roma antică, unde se lupta fiarele sălbatece sau oamenii cu ele şi gladiatorii; toţi călugării dominicani şi franciscani se aflau de faţă în despărţărminte anumite pentru ei. Rugului i se şi dedese foc; momentele supreme se apropiau. Când colo, iată că franciscanii aflau că s-ar fi călcat nu ştiu ce forme, iară dominicanul Domenico Bonvici puse condiţiune nouă, că el numai aşa se va arunca în foc dacă i se va concede ca să ducă cu sine şi s. cuminecătură, adecă cum este în eclesia apuseană hostia. De aici se porni iarăşi una ceartă furioasă, care dură câteva ore, până când din rug rămaseră numai tăciuni şi cenuşe. Orice înţelegere a fost imposibilă, ceea ce se poate explica uşor, pentru că în fine, oricât era de furios fanatismul călugăresc, dară instinctul conservării vieţii tot era şi mai potente, de aceea căuta fiecare pretexte de nimic pentru ca să îşi scape viaţa. Cu toate acestea franciscanii ştiură a se folosi astădată mult mai bine de momentele iritaţiunii generale şi de impacienţa plebei fanatizate, pentru că începură să strige în gura mare: „Auziţi, auziţi blasfemia, auziţi eres spurcat, cum voiesc dominicanii să-şi apere minciunile lor cu puterea sântei cuminecături!” Atunci publicul, dezgustat în gradul supreme, căci nu i se dede ocaziune de a vedea doi călugări nebuni arzând în foc, se răspândi care încătrău pe la casele sale, ducând însă parte mare opiniunea ce-şi formase cu acea ocazione că Savonarola n-ar fi decât un înşelător. De aci, în loc de laude şi glorificări, se auzeau numai bajocure şi înjurăture. Aşa a fost favoarea plebei de când lumea, şi mare nebun acela care pune temeiu şi se bucură de dânsa.

---

[4] Titlul unui poem epic cavaleresc, datorat poetului italian Luigi Dulci (1432–1485).

Îndată din acele momente câţiva ştrengari şi berbanţi desfrânaţi şi pierde-vară, care se simţiseră mai de multe ori loviţi prin predicele lui Savonarola, începură a se amesteca printre plebe, dându-i de mâncat şi de băut, până ce o iritară în acel grad, încât la două zile luă cu asalt şi cu vărsare de sânge monastirea St.Marcu, în care locuia Savonarola, iară pe acesta şi pe mai mulţi amici şi învăţăcei de ai săi îi târa în prinsoare. Între cei încaptivaţi era şi Domenico şi Silvestre Marussi. Fiindcă cu ocaziunea alegerilor nouă din martie al aceluiaşi an administraţiunea şi tribunalul ajunseră în mâinile inimicilor lui Savonarola, aşa aceia îi şi făcură iute procesul. Acum venise timpul în care avea să se împlinească ameninţarea papei Alexandru VI, carele zisese: „Acest om (Savonarola) trebuie să moară, de ar fi măcar şi un Ioan Botezătoriul”. Tribunalul care avea să judece pe Savonarola şi pe amicii săi, era compus din mai mulţi popi şi călugări, iară papa trimisese la Florenţa pe doi reprezentanţi ai săi, care erau generariul dominicanilor, un veneţian cumplit, şi un doctor în drept criminal spaniolesc, care pe atunci era cel mai barbar din toate drepturile ţărilor meridionale. Aceşti doi tirani aveau misiunea de a supraveghea şi a influenţa pe membrii tribunalului. În loc de a da cercetărilor curs liber, Savonarola fu luat în curând la tortură cumplită, încât el spuse orice voiră tiranii lui; dară după ce înceta tortura, revocă totul; îl torturară din nou; atunci spuse iarăşi. Se mai falsificară şi câteva acte de mare importanţă. Mai în scurt, în acest caz încă cineva trebuia să se crucifice. În fine tiranii enunţară sentinţa de eretic asupra lui Savonarola, Domenico et Silvestio Marussi. În 23 mai 1498 toţi trei acei călugări fuseră mai întâi strangulaţi, iară apoi arşi pe rug ca eretici; cenuşa lor fu răspândită în vânt, pentru ca se le piară memoria cu totul. Dară memoria lor nu a perit, ci ea s-a păstrat de istorie ca unul din acelea documente insuflătoare de fiori, care mărturisesc despre atât amar de aberaţiuni mentale, despre efectele fanatismului şi ale corupţiunei celei mai spurcate, coperite prea adesea cu trenţe lustroase, de porfiră şi mătase cusută cu fir[1]. Din toate scriptele biografice, câte au ieşit despre Savonarola din pene amice şi hostile, iese între altele atâta adevăr plin de învăţătură pentru mulţi alţi oameni, că Savonarola fusese un suflet nobil, pătruns nu numai de sanctitatea legilor morale, ci şi de acelea virtuţi civile, care dintru un om de bine şi de onoare fac tot una dată un patriot bun şi devotat, cu alte cuvinte, una din rarele excepţiuni lăudabile în una epocă împuţită de cea mai spurcată corupţiune, care se poate compara cu cea din timpurile Cesarilor Romei antice, cu cea bizantină, cu cea franceză dinainte de revoluţiunea cea mare. Dară eroarea cea mai grea în care căzuse Savonarola şi soţii săi a fost că ei s-au încrezut prea mult în puterile lor, că s-au încumentat a domni numai din monastire şi din ambon preste gloate şi a le conduce în contra celor potenţi, din a căror conştiinţă dispăruse orice scrupul moral. Lui Moise nu-i ajunseseră patruzeci de ani pentru ca să coregă pe jidovi măcar întru atâta, încât să cuteze a-i duce iarăşi în ţări locuite de oameni mai civilizaţi. Sodoma şi Gomora mai bine piere, decât să se corege în una generaţiune şi prin unul sau doi oameni.

Pentru ca să cunoaştem cevaşi mai de aproape gradul corupţiunei morale la care decăzuse clerul, aristocraţia şi una parte a burgheziei pe timpul lui Savonarola este de lipsă ca să vedem mai înainte de toate ce se petrecea pe atunci în curia papei de la Roma, către care caută toată lumea ca către cea mai înaltă auctoritate pe acest pământ. Aceasta trebuie să o facem cu atât mai vârtos, că altumentrea nu se pot explica înfocatele defaime, invenctive, înjurături, cu care Savonarola şi adepţii săi încărcară câţiva ani pe papa şi pe toata familia lui.

Papa *Alexandru VI* era spaniol de naţionalitate, născut la 1430 în Valencia din una familie aristocratică anume Lenzuoli, iară numele său baptismal fusese Rodrigo. Încât pentru conume, el se supranumi Borgia, care era numele unei alte familii spaniole prea ilustre din care se trăgea mama sa Isabella. Aşadară Alexandru VI era aristocrat mare, grand de Spania, după tată şi mamă. Unchiul său Alfonso Borgia fusese consilier intim al regelui Alfons de Aragonia, după aceea episcop de Valencia, iară în 8 aprilie 1455 fu ales de papă, în care demnitate a sa îşi luă numele de Calixtus III. Rodrigo Lenzuoli alias Borgia, nepot de soră al lui Calixt, ca june fusese trimis la cursul de drepturi, de unde trecu în statul militar şi ca tânăr ofiţer comisese mulţime de secături tinereşti. Văzând însă că în această calitate nu poate înainta mai curând, se puse sub protecţiunea unchiu-său şi se făcu popă în etate de 22 de ani. Înaintată sub protecţiunea unchiu-său foarte iute pe gradurile ierarhiei eclesiastice, încât curând ajunse şi cardinal. De altumentrea, papa Calixt înaintase şi pe alţi membri ai familiei sale fără pic de merit, încărcându-i şi cu avuţii de ale bisericii, iară pe un alt nepot al său îl făcuse nu numai duce de Spoleto, ci atentase a destrona şi pe regele neapolitan, pentru ca să pună pe acel nepot al său în locul lui. Calixt mori în 1455, iară lui îi succese renumitul istoric şi diplomat Aeneas Silvius Piccolomini sub nume de Pius II. Dară, după moartea lui Inocenţiu VIII, se făcu papă iarăşi un mare aristocrat, adecă *Rodrigo Lenzuoli alias Borgia*, om deştept, amator de ştiinţe şi arte, însă şi cel mai corupt şi mai criminal din toţi domnitorii timpului său, pentru că înaintea lui nu era nimic sfânt, el viaţa unui om o considera ca şi viaţa unui animal necuvântător, iară onoarea şi reputaţiunea trecea la dânsul de himeră. Pentru ca să se poată face papă, a luat recurs la corupţiuni colosale. Fiindcă-i rămăseseră avuţii mari de la unchiu-său, la unii cardinali sau la consângenii acelora le dede sume de bani, altora le promisese domini, comitate, principate şi alte demnităţi, atât eclesiastice, cât şi civile. Rodrigo câştigă în partea sa pe cardinalii Sforza, Riario et Cibo. Aşa Rodrigo Lenzuoli alias Borgia, omul cel mai periculos pentru biserică şi omenime, fu ales de papă în august 1492 sub nume nou de *Alexandru VI*.

---

[1] Predicele şi alte scripte ale lui Savonarola s-au cules şi publicat mai întâi la Lion între anii 1633–1640 în şase tomuri. Din acelea s-au tradus câteva şi în nemţeşte. *Storia di Savonarola* s-a publicat 1859 în 2 tomuri la Florenţa.

Inamicii papismului au exagerat multe lucruri şi fapte de ale unor papi corupţi, iară anume din Alexandru al VI-lea făcură un adevărat monstru de om. Istoricii moderaţi şi amatori de adevăr abstrag chiar şi de la predicele cele pasionate ale lui Savonarola şi de la tot ce a scris ori zis inamicii personali ai papei aristocrat Alexandru VI. Se provoacă însă la două auctorităţi, la doi marturi, ale căror descrieri şi adeveriri nici cei mai fanatici apărători ai papismului nu le pot trage la îndoinţă. Acei doi martori sunt *Ştefan Infessura*, fost secretar de stat al senatului şi al poporului din Roma (Senatus populique Romani) şi *Ioan Burcard*, cerimoniariul (Magister Cerimoniarum) papei Alexandru. Acei doi bărbaţi au consemnat în cronicele şi ziarele portate de ei în una serie de ani toate lucrurile câte s-au întâmplat la curtea şi în cele mai secrete camere ale papei. În acelea documente se enumeră crime, la a căror lectură natura omenească se înfioară şi lectorul stă să despere de posibilitatea de a se mai corege vreuna dată cercurile superioare ale societăţii omeneşti. Infessura şi Burcard adecă descriu asasinatele, rapinele, desfrânările trupeşti cele mai spurcate şi mai rafinate, ca şi cum s-ar înţelege de sine că trebuia să se facă, încât mai multe din acele scandale nici nu se pot reproduce la vederea şi auzul unei societăţi care se ştie stima pe sine.

Rodrigo Borgia, ca tânăr elegant, avuse multe aventure amoroase, iară fiind la Veneţia intrase în relaţiuni intime cu una văduvă bogată, anume Vanozza; după ce intră în cler, luă pe una din cele două fiice ale ei, adecă pe frumoasa Rosa lângă sine la Roma, o mărită pro forma după un spaniol meteleu, cărui îi făcu un venit bun, ca să poată juca un fel de rolă. Cu acea femeie trăind Rodrigo Borgia în adulter, generă cinci prunci, Francisc, Cesare, Ludovic, Lucreţia şi Godefrid.

Rodrigo Borgia ca papa Alexandru VI, după ce s-a săturat de mama copiilor săi, adecă de Rosa, ce acum începuse a se veşteji, a luat la sine pe Iulia Farnese, supranumită şi Iulia cea frumoasă (Giulia Bella), cu care încă a trăit în adulter. Acea Iulia fusese sora bună a unui cardinal, care mai târziu s-a făcut papă sub nume de Paul III, în 1534. Pe acel timp, apoi Savonarola repezea cele mai pasionate atacuri în contra papei Alexandru. Cu toate acestea, deşi predicele lui Savonarola făceau mare zgomot şi scandal în popor, nici papei, nici doamnei Iuliei nu-i păsa nimic pe lume, ci dumneaei se considera pe sine ca femeia legală a preasfinţiei sale şi ieşea la toate solemnităţile bisericeşti din locuinţa papei în această calitate, bunăoară precum ieşea în zilele noastre una călugăriţă frumoasă în trăsură elegantă alăturea cu un părinte episcop de peste Carpaţi în preumblare, sau cum ieşea înainte cu treizeci de ani faimosul archimandrid grec de la Horezu cu săscuţa cea frumoasă de la Râşnov, sau celălalt archimandrid grec de la monastirea Mărgineni, carele venea la Braşov cu câte două dame în adevăr frumoase, de-şi petrecea la „Pomul verde" şi pe la apele minerale cu lunile, sau cum făcea episcopul sârbesc Nako de la Timişoara etc. Frumoasa Iulia însă născu lui Alexandru VI în aprilie 1497 un fiu, pe care tată-său îl recunoscu de al său ca şi pe cei născuţi din Rosa. În iuniu al aceluiaşi an, se lăţi faima că fratele al doilea, Cesare, ar fi asasinat pe frate-său mai mare, adecă pe Francisc, precum zic unii, din cauza unei rivalităţi amoroase, iară alţii susţin că Cesare omorâse pe frate-său din invidie, pentru că acesta câştigase ducatul Gandia de la Ferdinand, regele Spaniei. Atunci Savonarola începu să atace pe papă şi pe familia lui cu furia şi mai mare decât până acilea. Însă toate zbuciumăturile lui folosea la nimic. El, ca mulţi alţi oameni de omenie încă şi din zilele noastre, nu putea să priceapă că pe atunci mai toţi cei mari ai pământului distingea între morala comună destinată a se observa numai de plebe şi între morala celor mari, care nu era alta, decât nişte legi de cuvenenţie, pe care le observa cineva pentru ca să placă în societate. Şi le observa până când îi place lui. Iată că chiar şi moldo-românii din zilele noastre au ministru grec românit, pe care mai anţărţi îl lua gura pe deînainte ca să zică în public că el cunoaşte două morale, două categorii de legi morale[5]. Este ştiut pe deplin, că în zilele lui Alexandru, tocma pe partea morală a christianismului nu se punea nici un preţ, ci se lua în bătaie de joc, zicându-se că nu voieşte să înveţe morala de la nişte pescari proşti, jidovi din Palestina, din contra, pe dogme punea temeiu foarte mare, pentru ca aşa să ocupe minţile oamenilor cu idei abstracte şi supranaturale, pentru ca să se abată atenţiunea de la spurcaţiunile morale ale celor mari.

*

Îndată ce Rodrigo Borgia se făcu papă îşi propuse tare şi vârtos a împărţi averile cele mari bisericeşti între copiii săi. Doi cardinali, Ioan de Medicis (mai târziu papa Leo X) şi Iulian de Rovere (mai apoi papa Iulius II) se opunea; dară cel dintâi era prea tânăr, de aceea papei nu-i păsa de el, iară Iulian a scăpat cu fuga în Francia, pentru că altumentrea nu era să scape de moarte prin venin, precum au fost trimişi pe cea lume cu venin toţi cardinalii câţi l-au reflectat mai cu energie la promisiunile făcute înainte de alegere, iară pe unii din ei îi aruncă în carcere. Aşa în fine amuţiră toţi.

Cesare încă ajunsese episcop de Valencia şi cardinal; însă după ce omorâse pe frate-său, tată-său papa, călcând peste orice legi, îl dispensă ca să se lase de popie şi să se facă ostaş, ceea ce s-a şi întâmplat tot în 1497. În anul următor tată-său trimise pe acest ştrengar al său la Francia, pentru ca să ducă regelui Ludovic XII bula de divorţ şi de dispensaţiune spre a-şi putea lăsa pe soţia sa Ioanna şi a se căsători cu clironoma provinciei Bretagne. Atunci Ludovic donă bastardului Cesare ducatul Valentina în provincia francescă Dauphiné (Delfina). În 1499 Cesare luă de soție pe Carolina d'Albret, fiica unuia din cei mai de frunte magnați ai Spaniei. După aceasta Cesare însoți în Italia pe regele Ludovic. De atunci înainte bastardul acela își propuse a destrona pe cei mai mulți duci și domnitori ai Italiei și a se proclama de duce al acelei părți din Italia, care era cunoscută sub nume de Romagna. Pe câțiva domni de aceeia-i curăți prin asasinat, pe alții-i prinse în bătălie, apoi îi sugrumă cu sfoară, cum fac și turcii, iară la Sinigaglia în 31 dec. 1502 bău sângele câtorva din domnii cei mai de frunte, tot prin sicari (asasini), însă după ce au jurat el și tată-său că nu li se va întâmpla nici un rău. Perjuriul adecă la Alexandru VI și la bastarzii săi era un lucru de toate zilele; nimeni nu putea pune temei pe vorbele lor. Măcelăria de la Sinigaglia s-a întâmplat asupra mesei, unde se ospăta papa Alexandru, Cesare, ducii și baronii confederați. Doi frați Orsini Eufreducci et Vittelli fuseră strangulați, ceilalți aruncați în temniță.

---

[5] Ar putea fi o aluzie la Ion Ghica. Presupunere neconfirmată.

Lucreția, fiica lui Alexandru VI, a fost femeie foarte frumoasă, însă și desfrânată întru atâta, cât scriptorii contempurani o asemăna cu Semiramis, cu Cleopatra din Egipt și cu Messalina împăratului Claudius. Tată-său o a măritat mai întâi după Ioan Sforza, domn de Pesaro. Nunta aceasta s-a dat în Vatican, chemați fiind peste trei sute oaspeți, cardinali, episcopi, magnați. Acela însă o prepunea (temea) chiar și de frații ei, cu care credea că încă-și face de lucru. Așa dânsa lasă pe Sforza. În a. 1498 Lucreția se căsători a doua oară cu ducele Alfons de Biscaglia, un fiu tot bastard ca și ea, al regelui Alfons II de la Neapole; dară pe acest bărbat al Lucreției îl omorî frate-său Cesare în 1501. În același an Lucreția se mărita a treia oară după Alfons d'Este, duce de Ferrara. După mulțime de alte aventure, Lucreția muri în a. 1520. Bate iarăși lucru curios, că și această femeie, pe cât era ea de coruptă, pe atâta-i plăcea științele și artele, și ajuta pe mulți bărbați de talent. De aici apoi se pot explica multe contraziceri în biografia dânsei, cum și extravaganțele poeților care s-au ocupat de viața și caracterul ei, ca subiect, ca temă poetică.

Papa Alexandru făcu cardinal încă și pe al treilea fiu al său, pe Ludovic, precum a făcut și pe un nepot, anume Ioan. Celui mai tânăr, Godefrid, îi câștigă de soție chiar pe fiica regelui Ferdinand de la Neapole, anume Sancia. Cu acea ocaziune papa Alexandru luă dispozițiuni peste tot, ca noru-sa să fie primită în toate cetățile „cu solemnitate ce se cuvine unei fiice de rege și noră a unui papă".

Papa Alexandru mai avuse un fiu bastard, născut din sus-numita Giulia bella Farnese. Lucreția încă avuse un fiu bastard, anume Roderic, pe care-l născuse târziu, după ce fusese asasinat al treilea bărbat al ei, iară despre tatăl acestui bastard se vorbesc mari spurcăciuni. Papa Alexandru, decis a înavuți și acei bastarzi, a-i și înainta la ranguri înalte, se înțelese cu fiu-său Cesare, ca cu puterea armelor ajutat de perjur și asasinat să mai răpească mai multe domenii și cetăți de ale câtorva magnați italiani, ceea ce s-a și făcut. Așa apoi acel bandit spolia pe Iacob IV, ducele de Piombino et Elba, pe Guidobald de Urbino, pe principele Iuliu Cesare de Camerino et Varono, pe care-l și asasină împreună cu pe trei fii ai săi. Din acelea rapine făcu apoi papa Alexandru ducatele Nepi et Sermonata, pe care le donă numiților doi bastarzi.

Pe când acum familia Borgia credea că domnia lor este sigură și că una parte considerabilă a Italiei va deveni regat pentru familia lor, Nemesis, care nu doarme nici una dată, a prefăcut în fum şi ceaţă toate planurile lor într-un mod extraordinar, care merită a fi cunoscut mai de aproape, pentru ca să se vadă că Dumnezeu cel îndelung răbdător în fine tot nu lasă nepedepsite crimele omeneşti.

Papa Alexandru VI, cu toată nemaiauzita sa rapacitate, încă tot mai simţea lipsă mare de bani şi avuţii; cele două femei sus-numite şi alte concubine ale sale, fiica sa Lucreţia şi feciorii, iară mai ales Cesare cerea sume enorme; peste aceasta mai ţinea şi oaste multă, cu ajutorul căreia căuta să se susţină. Din aceste cauze, simonia cea mai neruşinată încă era la ordinea zilei. Toate demnităţile civile şi eclesiastice se vindeau pe bani, iară anume demnitatea de cardinal costa regulat câte treizeci de mii de galbini. Însă ceea ce supără pe papă era că mulţi cardinali vieţuiau prea mult, şi aşa nu-i da ocaziune de a vinde staturile mai des. Papa şi fiu-său Cesare îşi propuseseră a subjuga şi ducatul Toscanei cu Florenţa, pentru ca cu acela să-şi mai mărească regatul pentru familia sa, din care credea el că va fi ales şi succesorul său. Ducatul Toscanei se putea lua numai cu armele, ceea ce iarăşi costa bani mulţi. Dară de unde bani? De la cardinali; însă cum? Foarte uşor; omorând prin venin pe zece cardinali din cei mai avuţi, între care la locul întâi sta cardinalul Corneto. Sub pretext că averile cardinalilor după moartea lor cad în proprietatea bisericii, papa şi fiu-său era să pună mâna pe toată avuţia lor, peste acestea mai era să stoarcă de la fiecare cardinal nou numit câte 30 000 de galbeni şi spesele belice era să fie câştigate.

Planul făcut în acest mod între tată şi fiu, în una zi din august 1503, papa trimite invitaţiuni amicabile către cei zece cardinali ca să meargă la cină în una vie nu departe de Vatican, ca să se ospete cu toţii. Cesare lua asupra-şi aranjarea cinei, aşa încât tot el avea să procure şi vinul amestecat cu venin, carele pe atunci se numea „Cantarella" şi se crede că nu era altceva decât arsenic alb, pentru că în alte cazuri când persoana destinată de moarte nu avea să moară îndată se amesteca suc de cuenta şi de aconite. Pentru ca nu cumva vinul cu venin (otravă) să se amestece cu cel bun, Cesare trimise pe cel mai fidel servitor al său cu vasul înainte, pentru ca să-l pună la un loc separat şi să aibă grijă de el, să-l dea numai atunci când îl va cere Cesare, sau adecă să toarne din acel vin numai la oaspeţii pe care-i va denota tiranul asasin. Servitorul supus la mandatele despotului său duse acel vin la vie şi-l puse la una parte. Într-aceea venind şi chelarul papei şi văzând vasul cu vin, întrebă pe servitor că ce vin este acela şi pentru ce l-a pus separat, iară acela răspunse râzând că vinul ce adusese el era de una calitate foarte bună, chiar extraordinară, din care se va prezenta numai la oaspeţii cei mai de frunte. Chelarul papei află acel răspuns îndestulător şi tăcu. Peste puţin ajunse şi papa în vie, cu ceva mai curând ca oaspeţii, pentru că el mai avea să vorbească ceva în secret cu Cesare. Providenţa, sau ceea ce zic filosofii *casus fortuitus*, voise aşa, ca papa să-şi uite amuletul său acasă. Acel amulet era una hostia de s. cuminecătură, pusă în una capsulă de aur, pe care o purta totdeauna la sine, pentru că cineva-i zisese odinioară că pe cât timp va purta la sine acel amulet nu va muri, sau încai nu va muri cu moarte rea. Este adecă şi acesta unul din fenomenele cele mai grele de explicat ale naturii omeneşti, ca de comun oamenii blestemaţi, corupţi, scelerați sunt foarte superstiţioşi; ei de D-zeu nu se tem, ruşine n-au, viaţa altor oameni o au ca şi viaţa unor pui de pasăre şi totuşi se tem adesea de toată umbra. Deci papa Alexandru VI trimise pe servitorul fiului său ca să meargă iute în Vatican, să-i aducă amuletul, fără care nu se ştia sigur. Acum nu mai era cine să îngrijească de vinul amestecat cu venin. Abia plecă servitorul, când iată că papa, obosit de căldura cea mare şi fiindu-i foarte sete, chemă pe chelarul său ca să-i dea un pahar de vin. Acesta crezând că va face bine dacă va da domnului său din vinul cel mai bun şi aducându-şi aminte de vorba servitorului, merse şi împlând una carafă din vinul cel de moarte, o puse pe banca pe care şedea papa. Fără a cugeta la cel mai mic pericol, papa-şi împlu paharul şi, setos cum era, îl bău până la fund. În aceleaşi momente venise şi fiu-său, cărui încă-i era sete, împlu şi el un pahar şi-l bău. Într-aceea venind şi oaspeţii, se puseră cu toţii la masă spre a cina; însă până a nu apuca să mănânce prima bucătură, pe papa-l apucară dureri atât de cumplite, încât se succa şi încârliga ca un vierme şi căzu la pământ. Aceleaşi simptome se arătară şi la fiu-său Cesare Borgia; aşa nu rămase decât ca să ducă pe ambii în palaturile lor. Se înţelege că din acea cină şi beţie se alese nimic, şi aşa cei zece cardinali scăpară cu viaţă. Medicii chemaţi îndată constatară că papa şi Cesare băuseră venin şi încă atât de mult, încât antidotul la papă nu mai ajută cu nimic, şi aşa el, după dureri neauzite suferite în câteva zile, în 18 aug. 1503 muri, după ce corpul său, atacat de puterea veninului Cantarella, începuse a putrezi de viu şi ieşea din el putoare atât de cumplită, încât nimeni nu se mai putea apropia de dânsul, iară limba i se înnegrise şi umflase aşa de tare, încât îi ieşise din gură. Roma şi toată Italia prorupse de bucurie mare când auzi că a scăpat de acel monstru.

Cesare Borgia, fiind mai tânăr şi mai în putere, după zece luni de suferinţe grele, se reînsănătoşă, pentru ca după aceea să ajungă obiect al vindictei inamicilor săi, care-l purtară din carcere în carcere, până ce scăpă abia cu fuga la Spania, unde apoi pieri de un glonţ cu ocaziunea unui asalt la fortăreaţa Viena, în 12 martiu 1507. Cap genial, însă monstru moral ca şi tată-său.

Îndată după moartea papei, atât familia cea renumită Orsini, cât şi toate celelalte familii fruntaşe, care fuseseră spoliate de Alexandru VI şi de bastarzii săi, confederându-se, îşi reocupară fiecare proprietăţile lor; numai averile în bani şi alte mobiliare răpite au rămas pierdute. Familia Borgia pe cât se înălţase de curând, pe atâta şi căzuse de adânc şi căzută a rămas până în secolul trecut, când prin un cardinal din acea familie se mai restaura încâtva.

După Alexandru VI a urmat papa Pius III, care însă după 1 lună fu intoxicat de inamicii săi, care nu-l voiseră de papă. Acestuia-i succese cardinalul della Rovere sub nume de Iulius II, care fusese persecutat de moarte de Borgia. Iulius a fost mai mult soldat decât papă; tot în bătăi îşi petrecu, peste aceasta era foarte beţiv; îi plăcea şi luxul. Acesta domni 10 ani (m.1513). Pe fia-sa Felicia o a dat în căsătorie magnatului Ioan Orsini. Pe cei doi fii ai amicului său, adecă ai cardinalului Farnese, născuţi din domnişoara Lola, i-a legitimat, precum se află din una bula cu data din 8 iulie 1508 publicată de Affo, „Vita de Pier Luigi Farnese", Milano, 1821. Succesorul acestuia fu Leo X, fiu al lui Lorenzo Medicis de la Florenţa. Pe acesta-l făcuseră cardinal pe când era încă numai băiat de treisprezece ani! Sub acesta au ieşit apoi Martin Luther, Melanchton, Zwingli, Calvin etc., şi aşa s-au împlinit multe din profeţiile, sau mai bine, fireştile şi logicele combinaţiuni ale lui Savonarola.

BISERICA ROMÂNEASCĂ ÎN LUPTĂ CU REFORMAȚIUNEA[*]

(Fragment istoric cetit în ședința Societății Academice Române din 12/24 septemvrie a. c.).

I. CONSIDERAȚIUNI GENERALE

Istoria politică şi națională a celor mai multe popoare, antice şi moderne, nu se poate scrie sau încai nu poate fi înțeleasă fără ajutorul istoriei ecleziatice. În cazuri nenumărate nici că este cineva în stare de a le separa; ele sunt țesute într-una, precum este în pânză urzeala cu bătătura.

Lupta de o mie de ani a Bisericei celei mari greco-răsăritene cu Biserica cea mare latino-apuseană este mult-puțin, bine-rău, binecunoscută acelor clase de oameni, cari au gustat câte ceva din istoria ecleziastică, iar cei cari nu vor fi auzit nici de numele aceleia, cunosc numai ura seculară dintre următorii acelor două biserici, pentru că o au şi ei erezită de la părinții lor, transplantată prin lunga serie a generațiunilor şi prin goanele reciproce la care s-au supus una pe alta în diverse țări şi timpuri, după care au încercat în deşert împăciuire sinceră şi durabilă până chiar în anul acesta, când reprezentanții lor şi ai sectelor catolice se adunară de nou la Bononia[1] spre a mai încerca încă o dată conțelegere şi reconciliare.

Tot aşa, lumei europene îi sunt cunoscute luptele gigantice de exterminare dintre biserica latino-catolică cu aşa-numita reformațiune, cu sectatorii doctrinelor lui Martin Luther, Ioan Calvin, Zwingli, Melanchton şi alții. Disensiunile lor dogmatice, hierarhice şi rituale au avut de rezultat resbeluri de cele mai crunte, devastațiuni de staturi şi provincii, ruina prosperității lor, exterminarea carității cristiane din milioane de suflete, altmintrelea inocente, şi înrădăcinarea de ură seculară nedurmită, adesea între fii şi fiicele aceleaşi națiuni. Resturile acelor goane religioase le mai vedem cu ochii noştri până în momentele de față în Irlanda şi în Germania modernă. Într-aceea, astăzi se zice că lupta înverşunată ar decurge între stat şi biserică; dacă însă vei cerceta mai de aproape natura luptei, vei afla că motivele sale principali sunt şi astăzi, deşi nu totdeauna curat religioase, în tot cazul însă ierarhice.

Reformațiunea lui Luther şi Calvin cu soții lor se poate numi cu mai mult drept una din cele mai mari revoluțiuni ale omenimei europene. Reformatorii vor fi voit la începutul activităței lor numai să reforme mai vârtos pe terenul corupt şi putred până în sâmbure şi măduvă, sau cum s-a zis în conciliurile apusene ţinute în secol. al 15-lea, *reformatio in capite et membris*. Din momentul însă în care dânşii au mişcat şi delăturat o singură peatră din edificiul milenar al dogmelor şi al ierarhiei catolice, celelalte trebuia să urmeze, mai curând sau mai târziu, toate una după alta, până ce totul era să se prefacă în ruine, din care apoi ar fi avut a se înălţa un alt edificiu nou, numit al Reformaţiunei. De aici se poate judeca şi natura cea furioasă a luptelor începute în secolul al 16-lea şi continuate pe atâtea generaţiuni înainte.

---

[*] Text reprodus după: „Analele Societății Academice", 1875, Tom. VIII, p. 60–79.

[1] Bologna.

Ostilităţile între biserica latină şi între sectele reformate cunoscute sub nume de luterană, calviniană, iar în Anglia sub nume de episcopale, presbiteriană şi altele mai multe, începute în anul 1520, în secolul nostru numai cât luară forma mai humană, dar nicidecum n-a încetat. Ne punem însă întrebarea, dacă acele lupte religioase seculare din occidentele Europei vor fi atins şi interesat cât de puţin biserica cea mare a Răsăritului? Această întrebare este cu atât mai vârtos la locul său, că cele mai multe dogme ale ambelor biserici mari sunt aceleaşi; fundamentele ierarhiei, adecă diaconia, preoţia şi episcopia, identice; prin urmare când reformaţiunea apuseană şterse cinci din cele şepte sacramente, când ea abroga orice ierarhie, când aruncă din biserice şi dete flăcărilor altarele şi icoanele, când declară de fabule şi minciuni tot ce este crezut şi venerat la greci şi latini sub nume de tradiţiuni sacre, în fine când ajunseră ca să nege şi divinitatea persoanei a doua din S. Trinitate, iar pe a treia să o declare de un product al imaginaţiunei, atunci ţi s-ar părea că a fost imposibil ca revoluţiuni religioase de natura acestora să nu străbată şi până în acele regiuni ale lumei în care este adorată crucea bizantină. – În ce proporţiuni vor fi pătruns doctrinele reformaţiunei lutherane şi calviniane la alte popoară de religiunea ortodoxă răsăriteană, nu poate fi subiectul cercetărilor mele de astăzi, ci acestea se vor mărgini numai la acea parte a poporului românesc, care locueşte de mai mulţi secoli amestecat cu alte popoară de limbi şi de instituţiuni diverse, pe un teritor ca de 2500 mii – în care luptele religioase avuseră influinţe adesea fatale asupra vieţei naţionale, asupra culturei, a stărei politice şi sociale a naţiunei noastre. Doctrinele lui Martin Luther le-a adus şi propagat în Dacia superioară, îndată la doi ani după prima lor publicare, acei comercianţi şi studenţi de naţionalitate săsească, cari în Evul Mediu, ca şi în zilele noastre, călătoriau pe fiecare an în diversele ţări ale Germaniei, şi aşa întreţinea comunicaţiunea naţională şi religioasă cu patria lor matre. Repeziciunea cu care doctrinele reformatorilor germani şi helveţieni au străbătut la saşii şi puţin după aceea la maghiarii din Transilvania, este cu atât mai memorabilă, cu cât resistenţa clerului apusean şi a regilor Ungariei în contra înnoirilor religioase era mai înverşunată. Înnoitorii erau persecutaţi şi pedepsiţi în modurile cele mai barbare, cu confiscări de avere, cu furci şi cu ruguri de foc[I]. Dar în Transilvania nu se află mai nimeni care să execute sentinţele regilor. Primul exemplu al ruperei totale de către biserica r. catolică apuseană îl dete cetatea Sibiului, ai cărei locuitori saşi conduşi de comitele lor

---

[I] Art. de lege 54 al dietei de la Buda din a. 1523 decretase moarte şt confiscare de averi asupra tuturor luteranilor.

Marcu Pemflinger în anul 1529 adoptară toate doctrinele reformațiunei, iar pe preoții și călugării catolici îi scoaseră din mijlocul lor. Până în 1542, toată săsimea se decise pentru doctrinele lutherane, pe care Ioan Honterus din Brașov, ca unul care stătuse în relațiuni amicabile cu Luther, le propagă cu zel și perseveranță admirabilă, prin fundare de tipografie, moară de hârtie, școale și predicatori decişi a muri pentru nouele învățături.

Între aceste progrese ale luteranismului, au pătruns și doctrinele mai severe ale lui Ioan Calvin. Atunci maghiarii le adoptară pe acestea, ca religiune a lor națională, de unde legea calvinească se zice astăzi în Transilvania lege ungurească, precum cea luterană se zice lege săsească. Căci, adecă acele două elemente naționale, maghiari și sași, diferitoare cu totul în limbă, în temperament, în datine și în cele mai multe instituțiuni ale lor, sub pretext de divergințe în dogme, aflară cu cale a se separa unul de altul și pe teren religios, pentru ca să se evite orice contact dintre ele, cu atât mai vârtos, că prin formațiune scotându-se limba latină cu totul din oficiul divin, fiecare naționalitate își substitui limba sa maternă în rit și în toate afacerile bisericești. Despărțirea lor se întâmplă în anul 1564. Sașii rămaseră cu toții pe lângă așa-numita confesiune augustană a luteranilor, iar partea cea mai mare a maghiarilor adoptă confesiunea lui Calvin, cunoscută sub nume de helvețiană. De biserica rom. catolică se mai țineau numai câteva familii aristocratice și o parte a săcuilor locuitori în vecinătatea Moldovei.

Sectatorii celor două confesiuni, separate de către biserica latină fără dificultăți prea mari, sub domnia băiatului rege Ioan Sigismund Zapolya lăsând poziţiunea defensivă, trecură curând în ofensivă, și dieta ținută la Cluj în anul 1556 desființând vechea episcopie rom. catolică numită a Transilvaniei, cu reședința în Alba Iulia, secularizară toate averile bisericești ale episcopiei, capitulelor și mănăstirilor, din care mai apoi cele mai multe se împărțiră între familiile aristocratice din țară. Aceasta fu desmințirea flagrantă a principiului cuprins în două cuvinte: Libertatea conștiinței, adoptat de protestanți, apărat în dietele de la Vormația[2] (1527), Spira[3] (1529), August[4] (1529) și scăldat în văi de sânge omenesc.

De altmintrelea, cazul acesta de infidelitate către principiul propriu al reformaților nu a fost cel dintâi. Înainte de aceea cu câțiva ani calvinianii au luat la goană sălbatică pe așa-numiții sociniani sau unitariani, cari pe lângă ce neagă divinitatea lui Iisus Christos, ca și în Anticitate sectatorii lui Arie, apoi resping și tot restul doctrinelor cristiane pozitive, câte nu se pot explica de rațiunea omenească[II].

Între acestea, ierarhia r. catolică cu Papa Romei în frunte, ajutată de câțiva monarhi europeni, cum și de noul institut monastic, cunoscut sub nume de Societatea lui Iisus, porni lupta pe vieață și pe moarte în contra reformațiunei, și anume pe teritorul Germaniei se încinseră rezbeluri religionare atât de crunte și sălbatice, precum nu se văzură nici chiar în Orient, în epoca sectei Donatiştilor. „Alegeţi-vă între doctrinele noastre şi între moarte”, era parola beligeranţilor.

---

[2] Worms.

[3] Speyer.

[4] Augsburg.

[II] Ca fundatori ai religiunei unitariane raționalistice se numesc eruditul bărbat Mihail Servet din Spania, care scăpat de inquisițiunea din patria sa, muri totuși ars pe rug în Italia. Doctrinele lui le propagară mai vârtos doi italieni, Leliu Socinu de la Siena și dr. de med. Georgiu Blandrata, cari scăpară de rug în țeri străine prin fugă.

Casa Habsburg, totdeauna catolică *per eminentiam*, străbătu în aceleaşi timpuri de repeţite ori cu armele sale în Transilvania, iar pe urma lor se introduseră şi iesuiţii. Atunci, cele două secte ale reformaţilor din Transilvania, care apucaseră a se acapara de toate afacerile ţării, conduse de interesele lor bineînţeles, în dieta din anul 1571 ţinută în Murăşeni[III] proclamară libertatea conştiinţei pentru patru confesiuni religioase, adecă calviniană (helvetică), luterană (augustana), r. catolică şi pe cea sociniană, sub numire de *Religiones receptae*. Această lege însă s-a observat faţă cu catolicii, numai pe cât timp se simţia presiunea armelor imperiale; din ziua în care acelea erau scoase afară de puterea evenimentelor şi anume de armele turceşti sau prin revoluţiuni, religiunea catolică era luată iarăşi la goană, ceea ce apoi catolicismul din Ungaria plătea reformaţilor din acea ţară scuturat şi îndesat, şi-i împingea tot mai mult sub protecţiunea regatului Transilvaniei. Scurt, lupta între catolici şi protestanţi era neadormită, ea se afla în permanenţă.

Dar oare în aceleaşi timpuri nu se mai afla în Transilvania şi în Ungaria încă şi vreo altă biserică cristiană, care să fi participat la mişcările religioase din secolul al 16-lea şi al 17-lea şi să merite ca istoria să se ocupe de ea? Se afla într-adevăr, adecă Biserica greco-răsăriteană a poporului românesc locuitor în Dacia Superioară, ca parte integrantă a bisericei autocefale româneşti, după care arhiepiscopul din Muntenia are drept la titlul de mitropolit al Ungro-Vlahiei şi de exarh al Plaiurilor, era mitropolitul Sucevei, totodată exarh al Plaiurilor.

Care a fost starea bisericei româneşti peste tot de la Reformaţiune încoace, şi care a celei din Dacia Superioară? Înainte de a ne ocupa de propagandele protestanţilor, ar merita să cercetăm de aproape condiţiunile întru care s-au aflat biserica ortodoxă a poporului românesc în secolul al 16-lea; dar la partea primă a întrebărei acesteia vom lăsa ca să răspundă acei demni membri ai clerului, al căror studiu de profesiune este Istoria noastră eclesiastică. La partea a doua răspunseră şi până acilea, că de 60 de ani încoace acei bărbaţi infatigabili, cari îşi petrecură vieaţa întru adunare de documente nu numai pentru istoria naţională şi politică, ci şi pentru cea bisericească, începând de la cunoscuţii triumviri nemuritori până la cei din timpurile noastre, vii şi răposaţi, precum dr. Vasile Pop[5], A. Tr. Laurian, mitropolitul Andreiu Şaguna, canonicul Tim. Cipariu, profesorul Moldovan[6] şi alţii, cari au adunat un număr considerabil de documente autentice pentru acest period al istorici noastre, multe cu totul necunoscute până aci, altele iarăşi devenite foarte rare. Dar din toate, cele mai preţioase publicaţiuni relative la periodul acesta se află în colecţiunea „Acte şi fragmente istorice biserceşti de Tim. Cipariu, 1855”, cum şi în scrierea sa periodică „Arhiva pentru filologie şi istorie”, începând de la 1 ianuarie 1867 până la octomvrie 1871/1.

Când aceste publicaţiuni istorice ar fi cunoscute în cercuri mai largi ale societăţii noastre româneşti, atunci eu m-aş fi putut dispensa prea uşor de la această

[III] Ungureşte, Marosvásárhely (Târgu Mureş).

[5] Probabil Vasile Pop, 1815–1875, jurist, consilier imperial.

[6] Ioan Micu Moldovan, 1833–1915, sau prepozitul capitular de la Blaj, Ştefan Moldovan, 1813–1900.

încercare a mea; aşa însă am crezut, că nu va fi tocmai de prisos a diserta câteva influinţe ale reformaţiunei religioase în biserica românească din Dacia superioară, cari apoi au decis chiar asupra destinelor naţiunii în acea parte a patriei române pe 150 şi respective pe 300 de ani înainte. Acele influinţe au provocat lupte între ideile reformatorilor şi între doctrinele primitive ale bisericei orientale, însă aşa că rezultatele lor a fost mai totdeauna funeste pentru aceasta şi pentru naţiunea noastră.

II. PROPAGANDA PROTESTANŢILOR ÎNTRE ROMÂNI DE LA IOAN ZAPOLYA PÂNĂ LA MIHAI 1540–1601

Am premis mai sus, că sectatorii celor două confesiuni protestante, văzându-se desbinaţi cu totul de către biserica cea mare apuseană, au trecut în ofensivă şi că fiecare din ele s-a cercat a-şi asigura, pe lângă unitatea naţională, totodată şi dominaţiunea bisericească. Religiunea rom. catolică devenise oareşicum vasala lor. Dar, în rapidul progres ce făcuseră le mai stă în drum biserica gr. răsăriteană, la care ţinea majoritatea preponderantă a populaţiunei, adecă românii. Atunci reformaţii protestanţi concepură unul din planurile cele mai cutezătoare, adecă de a sparge prin toate instituţiunile bisericei răsăritene şi a face pe toţi românii ca să adoapte doctrinele calviniane. Precum turcii şi arabii, aşa şi maghiarii calviniani începură propaganda lor mai întâi în familiile româneşti aristocratice, şi precum se va vedea din documentele ce se vor cita îndată, cam în 25 de ani de la consolidarea reformaţiunei în Transilvania, le-a şi succes a calviniza nu numai pe cele mai multe familii nobile fruntaşe ale românilor, ci şi pe o parte din popor.

Protestanţii adoptaseră maxima care ţinea că domnul ţărei ieste domn şi al religiunei, sau cum se zicea latineşte: *Cuius est regio, illius est etiam religio.* Petru Bod, eruditul paroh unguresc, în comuna Ighiu din ţinutul cetăţei Alba Iulia, scrisese în prima jumătate din secolul al 18-lea între altele multe şi o scurtă istorie a românilor locuitori în Transilvania[IV]. Venerabilul nostru coleg, d-l Cipariu, care posede manuscriptele aceluia, în *Arhivul* său nr. 33 din anul 1870 publică din acea istorie cap. I „Despre unirea valahilor cu reformaţii". Aci P. Bod, premiţând sus atinsul principiu, susţine şi el perniţioasa doctrină, după care domnul oricărei ţări ar fi obligat să dispună nu numai de afacerile externe ale acesteia, ci şi de credinţa religioasă a locuitorilor. Spre a proba că acea doctrină era în adevăr şi aplicată la credinţa religioasă a românilor, el citează cuvintele unui articol de lege al dietei transilvane, care se ţinuse la Sibiu în 13 decemvrie 1566, în care cei adunaţi acolo, adecă aristocraţii calvini şi patricianii saşi, decid în unanimitate, că religiunea veche este idololatria, inimica virtuţilor divine, care trebue exterminată, mai vârtos de la valahi, ai căror preoţi orbi, duc pe orbi, şi că atât pe sine, cât şi pe miserul popor l-au aruncat în curse[V]. Aşadar, libertatea conştienţei, proclamată la începutul

---

[IV] Brevis Valachorum Trausilvaniam incolentium Historia etc. Auctore Petro Bod de Felsö Csernáton, verbi divini minister (Manuscript).

[V] Cuvintele acelei legi: Idololatria virtutibus divinis inimica eradicetur: praecipue vero Valachis, quorum ductores coeci coecos ducunt, atque tam se, quam miseram plebem in foveam deduxerunt [Idolatria, duşman virtuţilor divine, să fie smulsă din rădăcină; mai ales la valahi, ai căror fruntaşi orbi conduc pe orbi şi atât pe ei cât şi pe poporul cel de rând l-au dus la groapă].

reformațiunei de către autorii ei din Germania și Helveția, fu călcată de nou de către aseclii săi în Transilvania, Banat și Ungaria. Cu alte cuvinte: reformatorii au fost tot așa de intoleranți și fanatici ca și catolicii, ceea ce se va cunoaște și mai luminat din descrierea purtărei lor ulterioare către biserica românilor.

Prin doi articoli de lege ai dietei de la Sibiu, din 30 noemvrie 1560, se comite popilor reformați ca să-și întindă propaganda lor mai vârtos printre poporul românesc; iar acei români cari s-ar opune la doctrinele calvinești, să stea la dispută religioasă cu episcopul Georgie al calvinilor, și dacă tot nu ar voi să lapede doctrinele bisericei răsăritene și să adoapte calvinia, să fie exilați din țară, episcopi, preoți, călugări, oricâți vor fi. (Articolul 36 et 37).

Dieta ținută la Turda în anul 1568 decretase ca principele să pedepsească pe toți românii câți nu se supun episcopului celui calvinesc dat lor[VI].

Din zilele principelui Christofor Bathori avem un alt articol de lege al dietei din 16 aprilie 1577, al cărui cuprins este după a mea opiniune, demn de toată atențiunea istoriografilor noștri. În acea lege se spune limpede că până în acea epocă trecuseră foarte mulți (*plurimi*) români de la religiunea grecească la cea calviniană reformată, din cauză că cuvântul lui Dumnezeu li se predică în limba lor, încât acum acea parte a poporului românesc avea episcop (*superintendens*) propriu calvinesc; și fiindcă episcopul de atunci al românilor calviniți murise, dieta decretă ca să i se dea voie a-și alege un alt episcop calvinesc, din sânul lor, sub a cărui conducere și predicațiuni doctrinele calviniane se poată face progrese și mai mari la poporul românesc[VII].

Pe cât timp reformații fuseseră strâmtorați de puterea împăratului românilor, cutezarea și fanatismul lor a trebuit să se mai astâmpere; după aceea însă proselitismul calvinesc nu a mai cunoscut nici un cumpăt, nici margine. Acei oameni însă au și știut să-și ușureze acțiunea lor față cu biserica răsăriteană a românilor. Aristocrația de ambele naționalități, maghiară și română, din Transilvania și părțile adnexe, prin adoptarea dogmelor calvinești și a ritului elvețian se contopi într-un corp mai solidar decât fusese el înainte de aceea, pe cât timp familiile aristocratice erau legate între sineși numai cu privilegiul feudalismului și prin un număr oarecare de căsătorii. Potestatea legislativă cu toată administrațiunea și cu afacerile politice ale țărei era de mult pusă exclusiv în mânile privilegiaților, ca în cele mai multe state ale Europei. Protecțiunea turcească, sub care sta și Transilvania, nu-i gena întru nimic pe terenul religios. Ideea ce le-a venit, de a căuta indivizi cât se putea mai mulți cunoscători de limba română și totodată inițiați în doctrinele calvinești, a produs rezultate cu atât mai strălucite pentru calvini și ruinătoare pentru biserica românească, cu cât asupra

---

[VI] Vezi I. M. Moldovan în *Archiv* nr. 11, p. 234.

[VII] Textul acestei legi se află pe la scriitori unguréște și latinește; aici îl reproducem în limba latină, precum îl dete d-l Cipariu după P. Bod așa: „Quoniam de plebe valachica sunt plurimi, quos Dominus Deus radiis veritatis illuminavit, a professione graeca recesserunt et verbum Dei propria ipsorum lingva praedicatum audiunt, quorum superintendens jam defunctus est. Decrevimus igitur, ut ex se ipsis eligant Superintendentem, ne vivi Dei inter illos verbi praedicatio cesset, imo vero progressum habeat".

Sub cuvântul lui D-zeu ei înțelegeau numai doctrinele calvinești; în legi și în alte acte publice numai confesiunea calvinilor se titula Ortodoxă, toate altele în ochii lor treceau de eterodoxe.

poporului românesc peste tot căzuse blăstămul milenar, ca să nu poată afla mai nimic despre lucrurile divine în limba sa maternă. Reformaţii se ştiură folosi minunat de eroarea piramidală a bisericei celei mari anatolice, care nu a îngrijit ca de exemplu pe un popor aşa de numeros precum au fost şi daco-românii, să-l îndemne şi să-l ajute a introduce în biserică limba naţională. Eclesia anatolică a ţinut numai la limba elină din primii seculi ai cristianismului, cum a ţinut şi eclesia occidentală la cea latină. Introducerea limbei antice slave în oficiul divin la câteva popoară de naţionalitate slavă a fost excepţiune de la regulă. Reformaţiunea venind a zis popoarelor cristiane: Voiesc ca fiecare popor să asculte şi să înveţe lucrurile divine, dogmatice şi morale în limba sa maternă. Plecând de acilea, calvinianii din Transilvania ştiură să zică românilor: Clericii greci şi slavi vă vorbesc vouă în limba lor, pentru ca să nu-i înţelegeţi; ei se tem să vă spună vouă adevărurile evangelice în limba voastră. Veniţi în bisericele noastre, ca să-l auziţi de la noi. Aduceţi-vă pe fiii voştrii în şcoalele noastre, ca să-i învăţăm carte latinească şi ungurească, după care să fie în stare de a vă face şi ei cărţi în limba voastră vlahă.

Acele invitări trimise de către reformaţi la adresa românilor au fost auzite de aceştia şi, în parte satisfăcute, cu atât mai vârtos, că, prin volburoasele agitaţiuni religioase ale acelor timpuri, se deşteptase şi în pieptурile românilor interesul şi curiositatea, ca să afle şi ei despre ceea ce se agită în lume şi chiar în patria lor. Clerul secular şi monastic al românilor se încearcă cu adevărat în mai multe moduri, ca să împedece orice comuniune cu heterodoxii, precum se încercase înainte de aceea seculi întregi de a împedeca cu catolicii apuseni. De o parte însă mijloacele cu care lucră clerul românesc erau mai mult numai spirituale, sau mai bine rituale, externe, mai tot negative, adesea rău alese, uneori cu totul naive, pentru că le lipsia puterea dătătoare de vieaţă, adecă ştiinţa în limba naţională; iar de alta potestatea legislativă a ţărei compusă numai din heterodoxi, după ce şi înainte de aceea confiscase destule averi mănăstireşti, în dieta generală ţinută la cetatea Mediaş în decemvrie 1588 pe lângă ce decretă măsuri aspre în contra catolicilor apuseni şi exilă pe iesuiţi din ţară, se întoarse şi asupra bisericei ortodoxe româneşti cu articolul 13 de lege, prin care confirma de nou toate legile tiranice aduse în contra ei, şi mai adaoge, că de aci înainte „episcopii de ritul grecesc să nu cuteze a face vizitaţiuni canonice prin ţară fără ştirea şi permisiunea patronilor, adecă a domnilor feudali”. Din acea zi mitropolitul şi episcopii româneşti fuseră puşi în imposibilitate de a se mai apropia de fiii lor spirituali şi a-i apăra de doctrinele calviniane.

În altă dietă generală, ţinută la Alba Iulia în noemvrie 1591, se decise în câţiva articoli de lege aproape exterminarea bisericei cat. apusene, din cauze mai vârtos, că Casa Habsburg încercase totul, că tocmai prin aceea biserică să-şi asigure dominaţiunea sa în Transilvania, fără a cărei posesiune nu se ţinea sigură de turci nici chiar în Viena. Îndată după doi ani, adecă în dieta generală din noemvrie 1593 ţinută tot la Alba Iulia, se luară de nou măsuri restrictive în contra vizitaţiunilor canonice, pe care le făceau nu numai episcopii româneşti, ci şi preoţii sârbeşti în părţile banatice, pe unde românii şi sârbii locuiau amestecaţi (Pe atunci Bănatul Timişoarei şi câteva comitate (districte) ale Ungariei erau incorporate la Transilvania).

Pe când consilierii împăratului Rudolf negoţiau cu nebunaticul principe Sigismund Bathori pentru abdicarea acestuia şi trecerea drepturilor sale asupra împăratului, dietele Transilvaniei începuseră de frică a se purta mai blând cătră catolicii apuseni, ceea ce se cunoaşte din actele dietelor de la 1595, 1598 şi 1599, cu care nu este locul aici a încărca memoria lectorilor. Tot aşa, pe timpul scurtei domnii a lui Mihai Vodă în Transilvania, dieta din iulie 1600, ţinută în Alba Iulia, aduce abia un articol favorit şi clerului românesc, adecă articolul 29, adaoge însă curat, că „La pofta Măriei Sale (a lui Mihai Vodă)", popii româneşti, încât atinge persoana lor (nu şi a membrilor familiei lor), să fie scutiţi pe tot locul de şerbitatea la care este supus poporul; cu alte cuvinte, ca de aci încolo preoţii româneşti să nu fie iobăgiţi, să nu fie obligaţi a lucra în brazda boierului calvin câte patru zile în săptămână, 208 zile pe an, să nu fie bătuţi cu biciul provisorilor boiereşti, nici să fie aruncaţi în prinsoare alăturea cu ţiganii, şi să nu mai ţină în iernatec cânii boiereşti de vânat prin casele lor.

Acea lege însă a durat de joi până mai apoi. Abia a eşit Mihai din Transilvania, pe când iarăşi se adună dieta generală în octomvrie al aceluiaşi an la comuna săcuiască Laţieni (Létzfalva)[7], unde 19 magnaţi şi mulţime de alţi nobili adunaţi în număr mare, declară în articolul 19 că, stricăciunea şi pericolul lor de atunci a venit din cele două ţări româneşti; de aceea ei decid ca de aci încolo să nu poată trece nimeni în acele două ţări spre a ocupa vreun serviciu; iar de ar merge, să-şi peardă capul şi averile. Nici un popă românesc să nu poată intra vreodată din ţările româneşti în Transilvania. Călugării româneşti să fie proscrişi pentru totdeauna; iar dacă totuşi ar intra vreunul în contra decisiunilor dietei, pe acela să-l poată prinde şi spolia oricine şi oriunde.

În ianuarie al anului următor 1601, ţinându-se o altă dietă generală la Cluj, aceea prin articolul 12 decretă ca popii româneşti, cari au participat la acţiunile rezbelice din acele timpuri, să nu mai fie suferiţi în ţară; totodată se comite prefecţilor şi judecătorilor (*comites et judices regii*) ca să-i prindă şi să-i pedepsească conform legilor, adecă în cele mai multe cazuri cu moarte. Aci se vede curat actul răzbunărei pentru cele întâmplate sub domnia lui Mihai. Nobilimea Transilvaniei adecă niciodată nu a putut să ierte acelui domn că el, iritat foarte de perfidia şi rara inconstanţă a boierimei transilvane, voise a decreta exterminarea lor; boierii însă ar fi trebuit să ia în consideraţiune că chiar episcopul lor cel calvinesc Naprágy iritase mai mult pe Mihai în contra magnaţilor şi-l îndemnase ca să-i taie pe cei mai mulţi, iar de altă parte, că Dimitrie mitropolitul românesc din Alba Iulia fusese acela care rugă pe domn ca să-şi închidă urechile la un consiliu aşa barbar: „Să nu faci una ca aceasta Măria Ta"[VIII].

După asasinarea lui Mihai, generalul Basta se aruncă cu furie de tigru asupra calvinilor, şi în scurtul period al domniei sale în numele împăratului Rudolf, merse cu crudelităţile aşa departe, încât pe unii popi reformaţi îi spânzură de grindă şi-i afumă cu cărțile lor, pe alții îi ardea, şi iarăşi altora le trăgea pielea. După eşirea lui Basta din țară, actele fanatismului său le plătiră rom. catolicii tot aşa de amar, ca şi românii ortodoxi. De aci încolo este cunoscut din Lupul Bethlen, unul din cei mai buni cronicari ai Transilvaniei, că după bătălia lui Radu Şerban, ținută cu Moise Székely în 17 iulie 1602, dieta Transilvaniei ajunse până la gradul de alienațiune, încât decreta exterminarea totală a poporului românesc locuitor în Transilvania. Se înțelege, că asemenea lege nu s-ar fi putut executa niciodată, destul însă că ea există şi pune în evidență caracterul acelor timpuri.

---

[7] Azi Leţ.

[VIII] Vezi cronica lui Gheorghe Şincai la an. 1599 după Enyedi Pál apud Anonymum Carolinensem. Istoricul Lupul Bethlen spune libro 13, că şi Basta urâse din suflet boierimea transilvană şi că o ţinea sub cea mai strânsă priveghiare, iar pe câţiva i-au şi ucis, cum arată şi Alex. Szilágyi în *Erdélyország története*, tom II, pag. 73.

III. Până la ce intensitate vor fi ajuns persecuțiunile continuate asupra bisericei româneşti din Transilvania şi Ungaria se poate cunoaşte mai bine din decretele unor principi ai Transilvaniei, cari deşi ei înşişi calvini zeloşi pentru restabilirea unității în credința lor, prin urmare făuritori ai propagandei calviniane, totuşi în unele momente lucide care-i vin uneori şi fanatismului religios, sau în zile de pericole mari, când avea lipsă de braciale armate şi de pungile românilor ori de confederațiune cu principatele româneşti, se înduplecară a o lua sub protecțiunea lor, chiar şi cu vătămarea unor legi tiranice aduse de către dietele țărei. Între acei principi aflăm la Petru Bod şi în Cronica lui G. Şincai la anul 1609 pe Gabriel Bathori, de altmintrelea om tânăr, spulberat şi setos de sânge, căruia totuşi i se făcuse milă de clerul românesc căzut în servitutea cea mai aspră din câte se pot cugeta. Deci acest Bathori emisese o diplomă cu data de Alba Iulia 9 iunie 1609 subscrisă de el şi de cancelarul (marele logofăt) Ştefan Cândea[8], strănepot al unei familii româneşti de cele renegate. În acea diplomă principele află că preoții româneşti din toată Transilvania şi Ungaria gem sub tractare neauzit de rea (*malum inconditum*), apoi decide, ca preoților româneşti să le fie permis a se muta, chiar şi fără voia patronilor (boierilor proprietari) de la o comună la alta, precum şi că să fie scutiți de toate serviciile țărăneşti şi civile, să dea numai patronilor onorările uzitate din vechime[IX].

S-ar părea la prima vedere că asemenea diplomă va fi uşurat mult starea clerului românesc; dar cercetând lucrul mai de-aproape, toată protecțiunea lui G. Bathori devine ilusorie. Las că trufaşii magnați [le declarară] îndată la emanarea lor de inconstituționale şi ilegale, dar apoi anume aceasta era paralizată cu totul prin altă diplomă eşită numai cu câteva luni înainte de la principele Sigismund Rákoczi, cu data Beiuş (Belényes) 1608, în favoarea acelor preoți şi episcopi de naționalitate românească, cari apucaseră a trece la calvinie cu poporenii lor, şi cari erau să mai treacă după aceea; căci adecă Sig. Rákoczi asigura popilor româneşti trecuți la calvinie toată autoritatea, onoarea, grația, privilegiuri, favoruri, libertăți şi prerogative, de câte se bucură clerurile confesiunilor recunoscute prin legi, şi anume popimea maghiarilor reformați calviniani, iar dreptul de a-şi alege episcopi şi protopopi li se confirmă de nou şi încă cu adaos, că aceia să fie traşi cu totul de sub jurisdicțiunea episcopilor şi protopopilor valahi şi sârbeşti, ceea ce se notifică şi mitropolitului gr. răsăritean Sava I., ca să nu cuteze a-şi subordina sieşi pe popii şi protopopii calviniţi[X].

---

[8] În documentele vremii, Kende.

[IX] Vezi această diplomă publicată întreagă în limba latină de d-l Cipariu în *Archiv* nr. 28 după cum se afla, la Fiedler, iară la Şincai tom. II, pag, 319 et sequ. româneşte.

Acel privilegiu mare, dat acelui episcop şi acelor popi româneşti cari se calviniseră, s-a înnoit şi confirmat de către principele Gabriel Bethlen de Ictar prin diploma sa din 25 iunie al anului 1614. Tot acel domnitor, de altmintrelea luminat şi curagios, care a apărat protestantismul şi cu armele, după ce înfiinţase şi şcoale superioare în capitala de atunci a Transilvaniei, luă totodată măsuri ca să ducă la acelea mulţime de tineri români din cei mai deştepţi, spre a-i instrui în doctrinele religiunei calvineşti. Cu acea măsură Bethlen imitase pe primii sultani ai turcilor, cari răpiau sau luau cu titlu de tribut mulţime de copii de ai cristianilor, pe cari îi dă în şcoalele Ulemalilor ca să-i institue în religiunea mohamedană, după aceea îi înrola în faimosul corp al ienicerilor. Întocmai aşa s-au înrolat mii din junii de naţionalitate română. Tot Bethlen a pus să se traducă şi Biblia în limba noastră, care însă nu s-a putut tipări sub donnia lui, ci mai târziu.

Acelaşi privilegiu al românilor calviniţi mai fu confirmat şi de către principele George Rákoczi I, prin diploma sa din 9 aprilie 1638. De altmintrelea privilegiul dat românilor calviniţi era întru toate în spiritul legilor dietale sancţionate în secolul al 16-lea şi anume articolul 13 din 1568 şi articolul 5 din 1577 citaţi mai în sus. Acest domnitor însă a mers şi mai departe întru exterminarea dogmelor, a ritului şi a tuturor instituţiunilor antice ale bisericei orientale. Domnul Munteniei Matei Basarab recomandase lui Rákoczi de mitropolit în Transilvania pe un ieromonah din Muntenia, anume Ilie Iorest, precum se spune, eşit din familie de frunte. Mitropolitul Iorest, după ce se văzu confirmat în scaunul mitropoliei, începuse a se opune măsurilor destructoare şi a-şi apăra biserica sa de calvini. Această purtare a lui fu considerată de crimă; se aflară însă alte pretexte spre a surpa pe Iorest. Îl încurcară în nişte istorii femeieşti, după aceea, convocând sinod, exoperară degradarea şi transmiterea lui în mânile autorităţilor civile, unde din mandatul principelui fu bătut cu nuiele, apoi exilat, iar averile lui se confiscară. După aceasta se comandă sinodul gr. răs. ortodox, ca să-şi aleagă alt mitropolit, însă aşa, că de nu va alege vreun individ plăcut episcopului maghiar calvinesc, să ştie din capul locului că principele nu-l va confirma. Sinodul sau mai bine zis simulacru şi umbră de sinod, alese pe popa Şt. Simion[9], iar superit. calv. Gelei îl recomandă şi principele îl confirmă, prin diploma din 10 octomvrie 1643, însă sub cincisprezece condiţiuni, dintre care cele mai memorabile sunt acestea: Toate părţile ritului bisericesc să se execute în limba românească. Catehismul calvinesc, care se impusese mai dinainte clerului, îl va introduce peste tot şi tinerimea va avea să-l înveţe pe acela. Sacramentul baptismului să se administreze numai cu apă curată, adecă să nu se pună şi untdelemn. Sfânta cuminecătură să se dea numai la cei adulţi, nu şi la copii. Sfintei cruci şi icoanelor să nu se dea nici un cult religios, ci să fie considerate numai ca decoraţiuni ale bisericilor. De la îngropăciuni să se omită ceremoniile superstiţioase. La cununie să ceară de la mire şi mireasă

[X] Vezi şi această diplomă întreagă în *Archiv* nr. 91 din 1870 pag. 609–610.

[9] Bariţiu este nedrept: e vorba de Simion Ştefan, mitropolitul care a îngrijit tipărirea *Noului Testament de la Bălgrad* (1648).

jurământ de credință, iar în cazuri de divorț să judece după canoanele bisericei reformate calviniane. Mitropolitul să nu cuteze (*non attentabit*) a se opune acelor români cari vor trece la legea calvinească, nici să întreprindă ceva în contra lor, ci și după apostasia lor să-i considere și tracteze ca pe frații săi. Mitropolitul să fie obligat a ținea în toți anii sinod general; însă atât el cât și protopopii săi nu va cuteza să aducă la îndeplinire canoanele sinodale, fără ratificarea episcopului calvinesc, din al cărui cuvânt n-au să iasă. Mitropolitul românesc ortodox să nu cuteze a pedepsi, a destitui, denumi vreun protopop, fără a cere mai întâi învoirea episcopului calvinesc. Toate cauzele mai mari de judecată atât de la protopopi, cât și de la mitropolit să se transmită spre reviziune la episcopul calvinesc al ungurilor. Prin aceeași diplomă G. Rákoczi scoate de sub jurisdicțiunea mitropolitului românesc câteva parohii din cele mai de frunte, și districtul Făgărașului întreg cu trei protopopiate, care toate rămân supuse jurisdicțiunei episcopului calvinesc.

Popa Ștefan Simion acceptă condițiunile cuprinse în aceasta diplomă și puse jurământ pe ea. Din acea zi, biserica ortodoxă a românilor din Dacia Superioară mai exista încă numai cu numele; mitropolitul și clerul se calviniseră.

Mai departe este știut că sub acest Rákoczi se înființase și tipografie românească, din care au și eșit câteva cărți românești, cunoscute literaților noștri.

George Rákoczi II încă a confirmat privilegiul popilor românești trecuți la calvinie prin diploma sa din 29 ianuarie 1650, iar prin diploma din 28 decemvrie 1650 confirmă în scaunul mitropoliei românești ortodoxe pe arhiepiscopul și mitropolitul Sava Brancovici et Corenici, de națiune sârb, din renumita familie a domnitorilor sârbești, acum însă scăpătată. Pe acesta îl recomandase principelui episcopul calvinesc, anume George Isulai. Din această diplomă merită să însemnăm că într-însa sunt arătate marginile, până unde se întindea jurisdicțiunea eclesiastică a mitropoliei de Alba Iulia, adecă nu numai peste toată Transilvania, propriu-zisă, ci și până jos la Dunăre în Banatul Severinului și de acolo în sus până în districtele Beiuș, Biharia și Maramurăș; dar cele 15 puncte cuprinse în diploma dată lui Ștefan Simion de G. Rákoczi I, aici lipsesc cu totul. Se vede că în situațiunea ce își preparase Rákoczi cu nebuniile sale, nu-i dete mâna deocamdată să se ocupe și de propaganda religioasă, precum făcuse tatăl său. În aceeași diplomă se comite și acestui mitropolit ca să îngrijească de tipărirea cărților în limba românească.

Georgie Rákoczi II aruncase țara în cele mai mari calamități prin ambițiunea sa de a ocupa tronul Poloniei. Bătut foarte rău în Polonia, provocă ingerința Poartei Otomane, de aci destituirea sa și numirea de alt principe. Turci și tătari, haiduci din Ungaria și nemți împărătești devastară iar câțiva ani, până ce o aduseră la marginea perirei. În scurt timp se schimbară trei domnii, a lui Francisc Rhédei, a românului Acațiu Barcsay (Borcea), a unui alt român renegat Ioan Kemény (Coman)[10], până când în fine pașii turcești impuseră țărei pe un boier de săcui, anume Mihail Apaffy, un om bun, însă bețiv; dar turcilor le plăcu statura lui cea mare.

În acele zile de ruină și decadință generală, ce se întindea peste toate trei principatele din Dacia, mitropolitul Sava II mai mijlocește o diplomă în favoarea clerului său, de la principele A. Borcea, cu data din 15 martie 1659. Principele Mihail Apaffy, rugat tot de mitropolitul Sava II, confirmă şi el diploma dată de Borcea în favoarea clerului românesc prin alta din 9 septemvrie 1663. După cinci ani, însă confirmă în 20 februarie 1669 şi pe a lui George Rákoczi dată mitropolitului Ştefan Simion. În acea diplomă, pe lângă ce se provoacă la actele respective ale antecesorilor săi la tron, mai cuprinde şi volenţa sa în patru puncte, zicând: Să se facă şcoale româneşti în mănăstirea din Alba Iulia, adecă la mitropolie, şi în trei districte, Hunedoara, Maramureş, Cetatea de Peatră. Să se restaureze tipografia românească din Alba-Iulia. Să se destitue toţi preoţii cari ştiu numai carte sârbească şi în locul lor să se pună alţii cari cunosc şi literatura românească (*qui et literaturam valachicam callent*). În fine, ca mitropolitul românesc în toate cazurile în cari va avea să hirotonească preoţi, să pună protopopi, cum şi în cazuri de pedepsire, de vizitaţiuni eclesiastice, de reviziunea cauzelor grele, în convocarea sinodului general, să depindă de la dispoziţiunile pe care le va lua episcopul calvinesc, care în toate actele poartă titlu de ortodox; iar după ce se vor termina lucrările sinodului general românesc, mitropolitul cu membrii ceilalţi să fie obligat a se prezenta în sinodul unguresc, oricând îi va comanda episcopul calvinesc, pentru că aşa sinodul unguresc să ia la revizuire lucrările sinodului românesc, şi membrii acestuia să aibă ocaziune de a învăţa canoanele calvineşti[XI]. Aceste puncte se impun clerului românesc sub ameninţare de pedepse. În modul acesta Apaffy cu consilierii şi cu popii săi calvineşti diregând eroarea comisă de Rákoczi II, cu ocaziunea confirmatei lui Sava, în 1650, când acestuia nu i se puseră cele 15 condiţiuni, se desfiinţară şi cele din urmă resturi ale autonomiei noastre bisericeşti.

---

[10] „Românizările" operate de Barițiu sunt incorecte.

Cu toate acestea, paharul încă nu era plin, scandalele şi tirania încă nu ajunseseră la culme. În aceleaşi timpuri dietele ţărei oricând era vorba de români şi de biserica lor, le arunca insultele cele mai barbare în faţă. Prin articoli de lege fundamentale naţiunea română (*oláh natio*) se declara numai de suferită (tolerată) în Transilvania şi Ungaria, până când vor cere interesele ţărei ca să mai fie suferită. Tot asemenea fu proscrisă şi excomunicată întreaga biserică ortodoxă românească cu tot clerul şi poporul său; peste acestea locuitorii de religiuni eterodoxe confederaţi între sineşi prin aşa-numita uniune transilvană, depunea jurăminte solemne, că vor observa strâns aceste legi de proscripţiune. Acel jurământ se înnoia la toate succesiunile în domnie, până în anul 1837. De aci încolo naţiunea şi religiunea românilor era lăsată cu totul în discreţiunea domnitorului.

Prin articolul de lege din 10 februarie 1643 mitropolitul şi episcopii româneşti sunt opriţi sub pedeapsa destituirei a hirotoni preoţi din fiii ţăranilor.

Prin alte legi, cum este cea din 1 mai 1639, se decide ca fiii preoţilor să fie supuşi la iobăgie, prin urmare părinţii lor nu puteau să-i dea nici la şcoală fără permisiunea patronului calvinesc, iar dacă îl da, boierul îl aducea de la şcoală şi-l supunea la pedepse grele. (*Aprobat. Const.* I. 8 art. 4).

Prin articolul 13 din 12 februarie 1651 se dictase pedeapsa morţei asupra protopopilor români cari ar cuteza să despartă căsătorii aşa cum ştiau ei, după canoanele şi praxa bisericei răsăritene, iar nu după cele calvineşti.

[XI] Vezi T. Cipariu, *Archiv* nr. 31 pag. 11.

Prin articolul 2 din 1 octomvrie 1678 se interzice nobilitarea preoţilor români, precum şi câştigarea de averi imobiliare (moşii, pământuri).

Am mai putea cita o serie lungă de legi, din care să se cunoască natura tiraniei sub care gemuse biserica românească în Transilvania şi Ungaria, dar celor cari voiesc a le cunoaşte, le stau deschise colecţiunile de legi, dintre cari multe se află şi tipărite; peste aceasta cred că scopul ce ne-am propus este ajuns şi cu enumerarea făcută până acilea.

Mitropolitul Sava II Brancovici nu era omul care să fi putut suferi acumularea ulterioară a nemaiauzitelor infamii peste clerul şi biserica sa şi cu atât mai puţin surparea progresivă a ei; de aceea el se decise a lua poziţiune defensivă cât s-ar putea mai tare. După ce văzu că superitendenţii calvineşti Petru Kovásznay şi succesorii acestuia în scaun, anume Mich. Thofeus şi Tiszabécsi se încoardă din toate puterile, ca după lupta continuă de o sută şi mai bine de ani, în fine să dea bisericei româneşti ortodoxe gr.-răs. lovitura de graţie, se puse şi el din răsputeri pe lângă Apaffy, ca să asigure încai uşurări materiale clerului său, şi aşa mai stoarse de la el, în anul 1673, o altă diplomă, în care principele recunoaşte că preoţimea românească era într-adevăr sărăcită şi asuprită peste toată măsura, de aceea o scuteşte din nou, mai ales de darea zecimelor din cereale, din must, legume, oi, porci şi stupi; iar fiindcă decimatorii nu se supuneau la mandatul domnitorului, în 14 iunie 1676 emite un decret ameninţător asupra lor. De altă parte însă mitropolitul Sava II, în loc de a salva măcar nişte ruine din autonomia bisericească, tocmai din contră, ajunge cu inima sfărmată de dureri ca să mai vadă şi un alt edict al lui Apaffy dat la cererea lui Tiszabécsi în 14 iulie 1674, către mitropolit, protopopi şi preoţi, prin care le demandă de nou, sub grea pedeapsă, ca să recunoască supremaţia episcopului calvinesc, căruia i s-a dat dreptul de superinspecţiune peste toate bisericile româneşti, pentru ca să îndrepte erorile lor şi după împrejurări să le guberne, să facă prin ele vizitaţiuni canonice, cu care ocaziune să fie obligaţi a se prezenta la el toţi câţi îi va cita înaintea sa şi nici unul să nu cuteze a rezista[XII].

Ce mai putea face mitropolitul Sava II, faţă cu această nebună poruncă a tiranului păgân? Aristocraţia românească trecuse în partea ei cea mai mare de mult la calvinie; chiar şi familii româneşti şi greceşti emigrate în urma revoluţionarilor din Muntenia în Transilvania se calviniseră; câţiva protopopi şi un mare număr de preoţi erau calvinii, iar alţii se clătinau tare. În situaţiuni de acestea popoarăle atacate chiar la altarele lor au recurs la ultima raţiune, adecă la arme. Această eventualitate însă era prevăzută prin câţiva articoli de lege, şi anume din anii 1620, 1622, 1632 şi 1650, prin care se interzice, anume românilor, purtarea de orice arme, cum puşcă, lance, tolbă cu săgeţi, sabie, paloş, cu mănunchiu lung, dardă şi orice altă armă, iar prin articolul 9 din 23 aprilie 1638 li se interzice şi călăritul[XIII]. Peste acestea, mitropolitul putea să ştie că la cea dintâi încercare de a-şi apăra religiunea cu armele, guvernul era să cheme îndată ajutorul turcilor staţionaţi în

---

[XII] Vezi toate aceste documente latineşte şi cel din urmă ungureşte în *Archiv* nr. 29 pag. 572–5.

[XIII] Vezi *Aprobatae Constitutiones* Edict CLIV. şi Comes Josephus Keménny, *Judex articulorum diaelitalium* etc. în Muzeul de la Cluj şi în colecţiune decopiate de Ştef. Moldovan.

Banat. Din principatele româneşti, ajunse şi ele între anii 1660–1680 la stare foarte problematică, nu putea să aştepte altceva, decât cel mult unele subvenţiuni materiale destul de modeste, şi acelea încă numai dacă nu era pericol de a se compromite ţara. Atâta se spune în vieaţa lui Sava, că de câteori se reîntorcea el sau frate-său Gheorghe din legaţiuni în care-i trimitea domnul Transilvaniei la domnii ţărilor vecine, totdeauna aducea de la aceştia recomandaţiuni pentru biserica ortodoxă orientală din Transilvania.

Până pe la anul 1668 turcii şi tătarii arseseră de două ori mănăstirea, biserica şi reşedinţa arhiepiscopească din Alba Iulia. Poporul nu era în stare de a le restaura, căci se afla stors până la măduvă şi totodată sălbătăcit. Sava ceru în acel an permisiune de la Apaffy ca să plece împreună cu frate-său la cerşite în ţările ortodoxe, cu scop de a reedifica Sionul românesc din Transilvania. Ei se deciseră a străbate până în interiorul Rusiei. Trecând pe la Smolensk, ajunseră la Moscva, unde ţarul Alexi Mihalovici, tatăl lui Petru I cel Mare, îi cuprinse foarte bine, şi dându-le întru ajutor pe boierul Artemon Sergievici, le deschise cale largă, pentru ca să poată face colecte de bani, iar pe Gheorghe l-a pus să şadă între boierii imperiului, precum scrie însuşi el în biografia frate-său, a mitropolitului.

Pe cât timp mitropolitul Sava II petrecuse în Rusia, superintendentele calvinesc Mihail Thofeus se folosi de toate mijloacele şi toată influinţa sa ce avea la curte şi la consilierii principelui, ca prima persoană bisericească a calvinilor, pentru ca de o parte să mai tragă pe câţiva protopopi la calvinie, iar de alta să scoată de la Mih. Apaffy un edict prin care mitropolitului să-i fie interzis a mai hirotoni preoţi fără permisiunea calvinului, să i se taie şi o parte considerabilă a veniturilor bisericeşti. La întoarcerea sa, mitropolitul se plânse la Apaffy în contra noilor măsuri tiranice; dar nu putu scoate de la el mai mult decât sus memoratul edict din 1673, şi acesta încă abia după cinci ani. Numai după ce superintendentele calvinesc se apucă să răstoarne chiar şi cultul divin al bisericei noastre şi anume să oprească serviciul sântei liturgii, cu toate celelalte părţi ale cultului şi alte datine bisericeşti, adecă abia după şepte ani de la reîntoarcerea mitropolitului din Rusia, Apaffy prin edictul său de dato Alba-Iulia 30 decemvrie 1675 subscris de el şi de secretarul său Francisc Lugasi, unul dintre renegaţii de la Banat, mai înfrâna cevaşi fanatism popilor calvineşti prin cuvintele: „Noi nu am dat până acuma nimărui voie ca să împedece (pe clerul românesc) în usul libertăţilor câştigate de la antecesorii noştri de glorioasă memorie”; apoi mai la vale demândă strâns, ca „bisericele româneşti orientale, preoţii şi protopopii să nu se smulgă de la scaunul bisericei orientale, de acum şi în viitor”, iar veniturile lui cele usitate, adecă câte un biet florin de la fiecare preot, să nu i se mai micşoreze, şi să fie lăsat în pace, ca să-şi poată restabili biserica şi mănăstirea, şi în fine, cele răpite din veniturile mitropolitului să i se restituie etc.

Acest rescript domnesc a trebuit să înţepe rău pe superintendentele calvinesc, de aceea se pare că şi-a pus piciorul în prag ca să peardă pe Sava. Numai aşa ne putem explica eşirea diplomei din 24 octomvrie 1679, prin care Apaffy confirma de nou pe Sava II. Acesta, văzându-şi scaunul subminat, a făcut tot ce a ştiut pentru ca să-şi câştige confirmaţiune nouă.

Acea luptă desperată dintre mitropolit şi calvini, care durase aproape 24 de ani, trebuia să se termine odată într-un mod oarecare. Ea se şi termină, însă în modul cel mai tragic pentru mitropolit, biserică, cler şi naţiune. Văzând calvinii că pe calea dreaptă nu mai pot răsturna pe Sava II, care acum era cunoscut şi în afară la curţile de la Viena, Moscva, Cracovia, Bucureşti şi Iaşi, se pun pe intrige. Doi renegaţi, anume Vlad Secuiu, consângean de aproape al mitropolitului, şi Ştefan Nalatiu[11], oameni rapaci, cari însetau după averea mitropolitului, conspiră cu superintendentele calvinesc, şi câştigă pe un blăstămat de popă românesc din Vinţul de Jos, ca să mărturisească contra lui Sava, că ar fi avut a face cu o muiere, îl denunţă la principe şi jură în capul lui. Îndată după aceea Thofeus mijloceşte mandat de arest în contra lui Sava şi a fratelui său. Mitropolitul era bătrân şi suferea greu de podagră în pat. Cu toate acestea, inimicii săi îl pun pe un car şi-l duc de la Alba Iulia la Ernot[12] (cam cale de 1 zi), unde petrecea principele Apaffy cu toată curtea şi cu consilierii săi. Pe Gheorghe îl dimit, însă sub condiţiune ca să descopere averile sale şi ale fratelui său. Gheorghe se folosi de libertatea sa ca să alerge pe la magnaţii ţărei, că doară ar putea să scape de la martiriu pe frate-său. Din combinarea unor documente ese că Gheorghe câştigase pe mai mulţi magnaţi din opoziţiune în partea fratelui său, nu însă pe maioritatea consilierilor. Intrigele şi cercetările împreunate cu tortura au durat mult. De o parte tiranii cereau de la Gheorghe sume mari de rescumpărare pentru capul mitropolitului, iar de alta pe acesta-l forţa ca să-şi abjure credinţa sa religioasă; dar Sava, care era bun teolog, se apără cu sentinţe din S. Scriptură. În fine, după ce Gheorghe scăpă cu ochii scăldaţi în lacrime prin pasul Vulcan în România Mică şi de-acolo drept la Poarta Otomană, calvinii luară pe mitropolitul Sava şi-l bătură înfricoşat. Mih. Cserei, unul dintre cei mai buni cronicari ai acelei epoce, deşi boier calvin şi el, totuşi descrie acel caz cu peana iritată şi cam cu aceste cuvinte: Principele, ca om simplu ce era, crezu toate. Pe Gheorghe îl trimiseră ca să mai adune din România trei mii de taleri bani de rescumpărare, iar văzând că nu mai vine, scoaseră pe bietul arhiereu, neputincios şi innocent, numai în cămaşă şi ismene, apoi atâta îl bătură cu biciul, până când se rupseră pe el cămaşa şi ismenele şi-i căzu carnea de pe şezut, din care cauză nu-şi mai putea ţinea nici necesităţile fireşti, ci le făcea sub el, până ce în fine trebui să moară de acele bătăi, iar averile lui le împărţiră între ei Vlad Székely şi Ştefan Nalatiu. „Neauzită crudelitate fioroasă şi păgânească", adaoge Cserei[13], apoi încheie spunând, că Şerban Vodă din România fusese decis a nu lăsa lucrul acela nerăzbunat şi că anunţase principelui Apaffy că de l-ar costa până la o sută de mii de taleri, va mijloci la sultanul detronarea lui; dar curând după aceea Şerban muri. În convenţiunea încheiată în 21 august 1681 la Constantinopole între Const. Brâncoveanu, pe atunci agent diplomatic (kapu-kiehaia) a lui Şerban Cantacuzin şi între doi magnaţi ardeleni refugiaţi, anume Vlad Csáki[XIV] şi Christofor Pascu, aceştia se obligă că dacă îşi vor ajunge scopul (adecă de a răsturna pe Apaffy), vor lucra pentru restaurarea drepturilor bisericei româneşti şi reaşezarea mitropolitului Sava II în scaunul şi onoarea sa. În alt document acelaş Vlad Csáki pune jurământ pe numele Sântei Treimi cătră G. Brancovici, pe care-l numeşte nepot, că va lucra pentru acelaşi scop cu ei, nedespărţit, pe vieaţă pe moarte. Aici este de însemnat că Gheorghe scăpase pe acesta şi pe mai mulţi boieri transilvani cu mari sacrificii din captivitatea turcească.

---

[11] Vlad (Ladislau) Székely şi Ştefan Naláczi.

[12] Iernut.

[13] Mihail Cserei (1669–1756), unul din cei mai importanţi cronicari ardeleni.

[XIV] Străbun al familiei comiţilor Csáki din zilele noastre.

Încercările de a răzbuna martirul lui Sava II au rămas pentru atunci deşerte, iar inimicii au mers înainte. La mandatul superintendentelui unguresc al calvinilor se convoacă sinod mare din protopopi şi preoţi, ca să judece pe mitropolitul lor şi să aleagă pe altul. S-a întâmplat şi acum întocmai ca cu mitropolitul Ilie Iorest. Sinodul adunat la comandă degradă pe mitropolitul Sava, iar în locul lui alese pe Iosif Budeanu[14], pe care-l şi confirmă Apaffy tot sub condiţiunile specificate mai în sus, formulate în 19 puncte, şi-i luă jurământul pe acelea. Acea diplomă de confirmaţiune poartă data din 28 decemvrie 1680[XV].

Din o diplomă a împăratului Leopold din 7 iunie 1683 aflăm că mitropolitul Sava II până în acel an se mai află în viaţă, pentru că împăratul îl înălţă pe el şi pe frate-său Gheorghe la rang de baron; dar din altă diplomă împărătească de la 20 septemvrie 1688 se pare că între-aceea murise. Moşii noştrii septuagienari ne spuneau din cele ce ştiau şi ei de la moşii lor că mitropolitul Sava II fusese bătut odată cu vâna de bou în curtea reşedinţei din Blaj, care pe atunci era proprietate a doamnei Ana Bornemisa, soţia principelui M. Apaffy, unde acesta petrecea bucuros din cauza aerului şi a vinului bun. Atunci martirul Sava, sculându-se de la pământ, a zis cuvintele acestea: Dumnezeule al părinţilor noştri, fă ca pământul acesta pe care se varsă sângele meu să ajungă în proprietatea românilor! După 58 de ani reşedinţa de la Blaj şi domeniul ce-i aparţinea era al statului, de la care trecu, prin diploma de donaţiune împărătească, în posesiunea unei mitropolii româneşti cu mănăstire, la care succesive se adaoseră diverse institute naţionale şi religioase, precum seminar de clerici, şcoala primară, gimnaziu, liceu, şcoală pedagogică, şcoală de fetiţe ş.a. Pioasa posteritate venerează acele cuvinte ale lui Sava ca profeţie împlinită.

În scurt period de la 1680 până la 1692, în care an Casa de Habsburg luase Transilvania în posesiune, au mai fost patru mitropoliţi în Alba Iulia. Acum însă situaţiunea se schimbase cu totul. Împăratul Leopold, ajutat de regele Poloniei şi de alţi domnitori cristiani, cu comandanţi buni, precum au fost un Carol de Lotharingia, Ludovic de Bavaria, un Stahremberg, Veterani, mai apoi Eugeniu de Sabaudia[15], după mai multe bătălii din cele mai crunte, scoase pe turci din Buda şi din partea cea mai mare a Ungariei până în Banat; în fine puse mâna şi pe Transilvania; dar ca să o poată ţinea, a crezut că este indespensabil de a restabili catolicismul şi a înfrânge cornul reformaţilor. Se proclamă şi sancţionă, cu adevărat, legalitatea de drepturi a celor patru confesiuni, se rezervă însă şi dreptul fiecăreia de a face prozeliți câți s-ar putea mai mulți. Atunci cardinalul Leopold Collonich, arhiepiscopul primate al Ungariei, luând în ajutor pe iezuiți, se apucă de lucru cu mâneci resfrânte până în cot. În același timp el învită și clerul românesc ca să adoapte cele patru puncte ale uniunei stabilite odinioară în sinodul din Florența. Acuma se porni una din luptele cele mai înverşunate între catolici și calvini; dar puterea luptei curgea mai vârtos împrejurul bisericei românești. Catolicii promiteau clerului românesc cer și pământ, egalitate prefectă de drepturi, înfrânarea tiraniei calvinești, protecțiune valoroasă din partea împăratului, donațiuni de moșii, institute de cultură. Catolicii își propuseră ca înainte de toate să tragă la sine pe românii cei calviniți definitiv, adecă pe nobilime, și să desființeze episcopia calvinească, care se afla în districtul Făgărașului, apoi să înceapă și cu poporul. Calvinii necum să cedeze în punctul acesta, dar își apără cu ambele brațe jurisdicțiunea nu numai peste popii și românii cei caliviniți, ci și cea usurpată în mod tiranic peste mitropolit și clerul cât mai rămăsese în credința veche. Despre acea resistență cerbicoasă a calvinilor ne rămaseră două documente foarte interesante. Mitropolitul Theofil denumește în 9 aprilie 1697 pe popa Ioan de protopop în Hunedoara; dar noul protopop nu poate intra în oficiul său fără confirmare de la superintendentele calvinesc. Acesta îl confirmă, însă, cu condițiune ca să meargă să-i depună lui jurământ; cu acea ocaziune apoi avu impertinența de a se subscrie și el, precum se subscriau și antecesorii săi, adecă: (L. S.) Veszpémi István, erdélyi reformatus magyar és oláh Püspök m. p.; românește (L. S.) Ștefan Veszpémi, episcop reformat maghiar și român din Transilvania m. p.[XVI].

---

[14] În documentele vremii e numit Budai.

[XV] A se vedea această diplomă în *Acte şi fragmente*, p. 60 et seqq., însoţită de notele d-lui Cipariu. Aceeaşi diplomă se retipări şi în *Archiva* nr. 32 din 5 febr. 1870. Lectorul va face foarte bine dacă o va căuta şi pe aceasta la locurile citate, unde va vedea şi preţioasele note ale d-lui Cipariu.

[15] Savoia.

În fine, mitropolitul Theofil văzând că nu mai este alt mod de a-și salva biserica de calvinie și nemaiputând suferi ca protopopii românești să aducă pe episcopul calvinesc în sinod cu lectica, purtându-l pe umerii lor, se decise a primi unirea cu Roma pe temeiul cunoscutelor patru puncte, ceea ce însă el, prevenit prin moarte, nu a mai dus la îndeplinire. Dar prin actul acesta biserica și națiunea română din Dacia Superioară intră în un stadiu nou și epocal al vieței sale religioase și politice.

Din luptele religioase câte au decurs în Transilvania, Banat și Ungaria până la anul 1700 între biserica ortodoxă și cea calvinească, s-ar putea deduce mai multe corolarii instructive; dar din această mulțime de premise poate trage oricine concluziuni, fără ca să aibă lipsă de reflexiunile mele ulterioare. S-a pus de ex. adesea întrebarea că pentru ce românii din Dacia Superioară sunt așa lipsiți de familii aristocratice și patriciane? Tot această întrebare se poate pune poporului Bulgariei, al Bosniei și al Herțegovinei etc. Răspunsul se poate da la moment. Din vreo șase sute de mii locuitori ai Transilvaniei, câți adecă trec de maghiari, cel mai puțin două sute cincizeci de mii au fost înainte cu două și mult trei sute de ani

---

[XVI] Documentul acesta tot la Cipariu, *Acte și fragmente*, pag. 253. Ne lipsește spațiul spre a-l reproduce aici întreg; dară spre a-i cunoaște caracterul, fie de ajuns numai aceste expresiuni adresate preoților și poporului românesc: „Kegyelmeteket azon kérem s egyszersmind parancsolom, hogy engedelmeskedgyek s mégis emlitet Popa Juonnak mindenekbe, mert valaki nem engedelmeskedik, a censurát el nem mulattya. Akkor osztán fel jüven, megis esketyük a Generalis elütt etc.”. Adecă episcopul calvinesc al ungurilor impunea clerului răsăritean protopopi de care-i plăcea lui, îi confirma el, iară nu mitropolitul românesc, apoi îi cita înaintea sinodului general calvinesc, și în fața aceluia le luă jurământul, ca să rămână credincioși bisericei calvinești.

români curați; aceia însă după adoptarea dogmelor calvinești și a ritului străin s-au maghiarizat cu totul, încât pentru nobili era o lege, în puterea căreia cei cari treceau de la calvinie anume la legea gr. răsăriteană își perdeau nobilitatea și averea. Iacă soții beilor sârbi turciți din Bosnia. Mai avem până în ziua de astăzi unele comunități rurale calvinite, ai căror locuitori vorbesc numai românește, dar în zilele noastre s-au luat cele mai energioase măsuri spre a-i face să învețe limba maghiară.

Ceea ce bate mai mult la ochi în acele lupte seculare este că românii din Dacia Superioară le purtară pe acele de regulă mai tot singuri singurei, neajutați de nimeni în lume, și cu atât mai puțin de biserica cea mare a Răsăritului. Constatăm această împrejurare fără a inculpa pe nimeni; rămâne însă adevăr că luptele religioase au fost mult ignorate, la căderea totală a bisericei lor sub calvinie. Pe când catolicii au început propaganda lor printre români, i-au aflat mai mult calvini decât ortodoxi, sau vorbind mai exact, nu catolici în sensul simbolului niceo-constantinopolitan.

După ce cunoscurăm starea deplorabilă și tragică a bisericei românești din Dacia Superioară cu mai multe peripeții și episoade ale ei, s-ar părea că ar fi fost imposibil ca ierarhia Răsăritului, episcopi, arhimandriți, ieromonahi și toți bărbații câți se vor fi ocupând cu studii teologice să nu între și ei în luptă spre a combate doctrinele reformațiunei și a se apăra de ele. Cu toate aceste, lucrul s-a întâmplat tocmai din contră. Răsăritul nu a participat mai întru nimic la luptele religioase din Apus, pentru că puținele scrieri care s-au văzut ici-colea eșite în limba grecească, asupra reformaților sau așa-numiților eretici, pe aceștia nu i-au durut nicidecum capul. Unii vor să explice acea nepăsare a ierarhiei grecești din ura seculară a ei către ierarhia latină, care o făcea să se bucure de cumplita strâmtoare în care venise aceasta. Alții atribue toată acea ținută a grecilor față cu revoluțiunile religioase din secolul al 16-lea numai indolenței răsăritene și acelei moleșiri de Fanar, care așteaptă până când arde mucul lumânării la degete. Au putut să fie ambele aceste cauze; dar să fim drepți și să nu perdem din vedere nici împrejurarea că biserica Anatoliei se afla pe acele timpuri în luptă de vieață și de moarte cu Islamul, cu fanatismul și tirania mohamedanilor turci și arabi, cari acum erau domni în Constantinopole. Sute de mii de greci curați din Asia Mică și milioane de alte popoară înainte cristiane ortodoxe adoptaseră religiunea mohamedană. Tocmai pe când luteranii și calvinianii lucrau cu mai mare foc spre a dărâma toate instituțiunile vechi ale ambelor biserici mari, armele lui Suleiman ocupaseră Buda și ajunseră sub murii Vienei. Tot atunci boierii bulgari și sârbi se turceau neîncetat. Între acele împrejurări clerul grecesc a putut scutura orice lene și a lucra pentru apărarea bisericei sale din toate puterile; era însă prea târziu. Consecințele ostilităților milenare dintre cele două biserici mari, apuseană și răsăriteană, nu se mai puteau corege. Ca holocaust (jertfă) al ostilităței a trebuit să cadă biserica românească și cu ea națiunea din Dacia Superioară. Bărbați, sfinți, inspirați, erudiți și determinați la orice sacrificiu, ca Vasile cel Mare, ca ambii Grigorii, ca Ioan Gură de Aur sub despotismul bizantin dispăruseră din biserică. Lipsa de solidaritate, de știință multă și energie apostolică la clerul Anatoliei a simțit-o partea națiunei românești locuitoare în Dacia Superioară mai mult decât oricare alt popor. Până la Reformațiune, cel din urmă stadiu și termin în care Roma Veche

Apuseană şi Roma Orientală îşi da în capete pe terenul religios, adesea şi pe cel politic, au fost Carpaţii Daciei. Pe acest teritor călugării apuseni se luau de pept cu cei răsăriteni. Aici regii Ungariei Bela, Carol Robert, Ludovic I, Sigismund, chiar şi Matei Corvin provocaţi de patriarhul Romei Vechi, se încercară să extermine prin legi şi prin arme toate urmele jurisdicţiunei patriarhului Romei nouă (toată ierarhia greco-răsăriteană). În văile şi câmpiile de sub acei munţi s-au adus succesive colonişti de religiune r. catolică din diverse părţi ale Germaniei şi din Holanda, în favoarea cărora s-au înălţat în acea parte a Daciei ce se zice Transilvania, biserici monumentale, cu colecte făcute în ţările europene şi cu diverse ajutoare date lor de la statul Ungariei. Acele colonii germane apărate şi îngrădite cu privilegii extraordinare mai există până în ziua de astăzi sub numele de saşi, cunoscuţi în Evul Mediu sub nume de oaspeţi (*Hospites*). Din acele lupte seculare biserica orientală reprezentată aici prin elementul românesc a eşit pentru totdeauna învingătoare în Dacia Inferioară sau România de astăzi; din contră, în Dacia Superioară a rămas învinsă şi subjugată. Puterea ambilor patriarhi de la Roma Veche şi Roma Nouă s-a înfrânt în aceşti munţi, prin care se desparte Dacia în două ţărişoare vaste. Doctrinele reformaţiunei religioase aflară pe ambele biserici mari fatigate şi debilitate în grad suprem. Calvinii din Dacia Superioară, ajutaţi de luterani şi de antitrinari, se prepară ca să le dea lovitura de graţie.

CATASTROFELE BRAŞOVULUI ÎN ANII 1688 ŞI 1689*

Generalul Antonie comite Caraffa, cunoscut tiran cumplit de la Casovia, Dobriţin şi Eperjes, venise în ţara noastră la a. 1688 ca comandant împărătesc în locul lui Scherfenberg. Faima venirei lui împlu pe locuitori de frică şi spaimă. Se lăţise adecă ştirea că Caraffa aduce cu sine câteva care cu instrumente de tortură, că va fi vai de toţi câţi nu sunt de legea lui şi altele ca acestea. Venind Caraffa de cătră Ungaria de Sus pe la Dej în Transilvania, Guberniul trimise înaintea lui deputaţiune şi mulţime de cai, pentru ca să-l aducă cu pompă mare. Caraffa refuză tot şi porunci să-i înjuge la caleaşcă doisprezece boi spre a-l aduce până la Cluj; aşa-l şi aduseră, pentru că scopul lui fusese ca şi în modul acesta să-şi bată joc de orgoliul aristocraţiei. De la Cluj veni la Sibiu, unde ajunge în 8 februarie şi trase drept în locuinţa principelui Apaffi, care în acelea zile petrecea oareşicum ca închis în Făgăraş. Din Sibiu Caraffa dede porunci aspre pentru dislocaţiunea trupelor peste toată ţara, căci adeca acelea fuseseră aşezate până atunci numai în comitate; iară fiindcă aşa-numiţii comisari sau intendenţi pământeni apăra cu totdinadinsul casele şi moşiile aristocraţilor de încartirări, Caraffa, spre a le arăta că şi aceştia trebuie să poarte sarcinile publice, iară nu numai poporul ţăran, trimise execuţiune în curţile aristocraţilor M. Teleki la Şoroştin şi a lui Lad. Székely la Alămor. Acum văzură şi cetăţile săseşti că nu vor putea scăpa de garnizoană nemţească. Totodată se aruncară şi contribuţiuni în bani şi în naturalie, cum grâu, vin, fân, ovăz etc. Caraffa pusese de condiţiune categorică, ca Transilvania să ia garnizoane austriace anume în cetăţile Hust (în Maramureş), Cetate-de-Piatră, Gurghiu, Făgăraş, Braşov.

Braşovul s-a supus la plătirea impozitelor şi la purtarea tuturor greutăţilor, a declarat numai că garnizoana austriacă nu voieşte a primi sus în fortăreaţă decât numai în oraş; iară după ce locuitorii aflară că Caraffa era determinat a ocupa şi fortăreaţa şi a le impune oaste cu forţa, una parte a locuitorilor se decise pentru rezistenţă şi apărare. Atunci Caraffa înfuriat porunci generalului Veterani ca să meargă asupra Braşovului şi să arunce pe toţi saşii în ascuţişul sabiei (Vezi în „Transilvania" din a. tr. după Cserei la a. 1688). Generalul Veterani veni pe la finea lui mai asupra Braşovului. Cancelarul comite Nicolae Bethlen, carele a fost de faţă la bombardamentul acestei cetăţi, descrie acel eveniment cu aceste cuvinte:

„Caraffa trimise pe Veterani la Braşov cu trei regimente nemţeşti spre a-l supune. Principele a trimis pe Teleki cu mulţi domni şi magnaţi, însă fără oastea sa, spre a-i îndupleca (pe braşoveni). Ne-am dus; saşii însă puşcau bărbăteşte asupra

---

[*] Reproducere după „Transilvania", 1870, III, nr. 5, p. 57–61.

noastră din cetate şi din fortăreaţă. La capul Livadei-cu-Flori (*Blumenau*) pe dealul din faţa fortăreţei saşii începuseră a face una trincea (şanţ), care însă în partea de către cetate încă nu era gata. Aşa Veterani comandând două scadroane de dragoni într-acolo, îndată şi luă pe saşi la fugă fără nici una vărsare de sânge. Dacă saşii ar fi putut găta trinceaua aceea mai curând şi o ar fi încărcat cu tunuri, nu rămâne îndoială că noi am fi ocupat Braşovul mai anevoie. În următoarea zi (în 26 mai?) Veterani comandă alte trupe în Şchei şi în Braşov-Vechiu, pentru ca să ridice baricade spre poarta cetăţii, din buţi deşerte, din cade şi coşuri; iară el însăşi aşeză un martor în grădinele de poame despre „livada cu flori", însă fără nici un şanţ. Noi cu Teleki încă eram în acea parte. De acolo aruncară vreo două sau trei bombe în fortăreaţă, iară una în cetate. Zău bine puşcau saşii la început din tunuri, din barboase[I] şi din puşte, ci după aceea se supuseră, fără a pune condiţiuni în favoarea capilor răscoalei. Puţin după aceea înşişi saşii judecară, condamnară şi uciseră pe Gaspar Kreutz şi nu mai ştiu pe câţi alţi din cei mai zeloşi. Preşedintele la tribunalul de sânge a fost din partea principelui Baltazar Macskási consiliariul.

Cu acea ocaziune Mich. Teleki comise una din faptele cele mai barbare, căci puse pe muşchetarii nemţeşti ca să împuşte pe un biet de trompetariu săsesc, carele era însărcinat cu purtarea scrisorilor în orele negociaţiunii de supunere. Din acea cauză Veterani se turbură foarte asupra lui Teleki" (Partea II, p. 95).

Despre acelaşi eveniment *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* part.II conţine la a. 1688 mai multe date, care trebuie să fie alăturate lângă cele cuprinse în cronica lui Cserei şi în memorialele sau biografia lui Nic. Bethlen. După acea cronică latinească, compusă din secol în secol de câţiva parochi săseşti, prima catastrofă a Braşovului a decurs aşa:

„Braşovenii şi de altumentrea îngânfaţi şi înfumuraţi, insultau pe sibieni, căci au admis pe nemţi în cetatea lor, pentru că ei, braşovenii, nu vor face niciunadată aşa ceva. Braşovenii au plătit nebunia lor foarte scump. Văzând ei adecă la câte greutăţi sunt supuse acele cetăţi care au admis garnizoanele nemţeşti, pe lângă ce sunt şi trufaşi, zicea că Coroana (Braşovul) totdeauna *vergura*, nicidecum nu va fi atât de simplă, încât să o poată înşela, ci din contra ei vor arăta nemţilor că voind să intre la dânşii, îi vor respinge prin şerbitorie[1], sau de vor fi apucat a intra, îi vor lua pe fugă prin aceleaşi. Aşa vorbea unii braşoveni nebuni şi porci-de-câine (*stulti et nebulones*), care nu cunoşteau deloc arta militară. Auzind nemţii despre acele vorbe lăudăroase ale braşovenilor, pricepură prea bine, că voind ei să reînceapă guera cu turcii şi cu Tökölyi, tocma la Braşov, adecă acolo la margine între două Valachii, adecă Muntenia şi Moldova[II] nu trebuie să lase la spatele său niciuna urmă de ostilitate. Deci ţinându-se pe atunci dieta, la care mersese şi primariul (judeţul) Filstich din Braşov, nemţii intrară cu aceasta în negociaţiuni, iară el se învoi ca cetatea „Corona" încă să admită garnizoană, precum admiseră şi celelalte cetăţi. Reîntorcându-se primariul Filstich de la dietă, porunci îndată ca cetăţenii care ţineau ocupată fortăreaţa din deal (aşa-numita Straja), să se strămute cu toate

---

[I] Puşcoaie lungi şi grele ca de 50–60 kg, care se aşează pe atelaje ca pe nişte picioare de lemn şi aşa puşcau din ele.

[1] Înşelătorii (?).

[II] Praecipue in confinibus duarum Valachiarum, Transalpinae scilicet et Moldaviensis.

lucrările lor jos în cetate, pentru că au să vină nemții și să ocupe fortăreața pe un timp oarecare. Lățindu-se acea știre între ciobotari (cizmari, șusteri) și între oamenii de soarte opusă, aceştia se opuseră dispozițiunilor senatului și alergând în cete ocupară ei fortăreața. Senatul încercă toate mijloacele spre a linişti pe popor, însă în deşert, pentru că acela se arătă foarte obstinat. Atunci senatul conchiamă pe cei mai mulți parohi săseşti din cetate şi district, pentru ca şi aceştia să încerce prin puterea cuvântului a abate pe răsculați de la planurile lor. Venind parohii, se adunară fruntașii răsculaților, câțiva centumviri (reprezentanți ai comunei) armați, cum și senatorii, și la poarta vamei (sub teii care astăzi nu se mai văd) decanul M. Albrich ținu una cuvântare pe textul de la Luca cap. II, după carele tot imperiul dezbinat în sineşi trebuie să cadă. Toate în deşert, ca şi cum ar fi vorbit surzilor, pentru că unii în loc să voiască a da vreun răspuns, neaşteptând finea orațiunii se duseră de acilea înfuriați în fortăreața de unde veniseră. Ce e drept, fruntaşii conducători ai lor tot s-ar fi mai înduplecat, urzitorii însă ai răscoalei era atât de înfumurați, încât se lăudau că fiecare din ei are să ascundă soarele la câte zece şi mai mulți soldați nemțeşti.

După ce răsculații (sedițioșii) ocupară fortăreața, conchiemară pe toți senatorii şi pe toate celelalte corporațiuni de meşteri şi-i provocară ca să apuce armele alăturea cu ei, că de nu, îi vor macela pe toți până la unul. În aceste împrejurări senatul, popimea şi partea moderată a locuitorilor, deşi vedeau înaintea lor pericolul care le venea de la nemți, trebuiau totuşi să se supună voinței răsculaților. Aşa porțile cetății se încuiară, iară persoanele eclesiastice, în loc să fi fost ascultate, fuseră batjocorite prin vorbe deonestatoare.

Între acestea generalul Veterani ajungând cu oastea sa (în 22 mai) la Braşov, mai întâi provocă pe răsculați, ca să nu se piardă pe sine şi pe alții, ci să cumpănească bine puterea împărătească cu care voiesc ei a se măsura. Ei însă, ca şi nişte berbeci, care se încred în coarnele lor, au răspuns că sunt determinați a respinge forța cu forța. După acest răspuns în fine se aduseră bombardele (tunurile) şi alte instrumente belice. Soldații nemțeşti, îndată ce ocupară suburbiele, au şi dat foc la câteva locuințe, aruncând rachete asupra lor. Atunci au ars 30 până în 40 de case şi încăperi. După aceea nemții aruncară vreo trei bombe sus în fortăreață (cetățuie, citadela). Atunci acei ciobotari „fii ai lui Marte" fuseră cuprinşi de atâta frică, încât cerură grația, şi aşa în 26 mai fortăreața fu ocupată de nemți, care luară pe răsculați la fugă, aruncând la prinsoare numai pe conducătorii lor".

Aceeaşi cronică latinească păstra despre acest eveniment încă şi una epistolă a principelui Mich. Apaffi I adresată cumplitului general comite Ant. Caraffa. În acea epistolă principele arăta că el, până în 20 mai 1688, data epistolei, trimisese succesiv trei deputați de Braşov, totdeauna cu instrucțiune, că aceia să se adopere a molcomi pe cetățeni şi să-i înduplece a recunoaşte tractatul încheiat între Caraffa şi între boierii țării (9 mai în Sibiu) şi a se supune condițiunilor aceluiaşi. În a doua parte a epistolei Apaffi roagă pe Caraffa ca să nu creadă că doar el, principele, ar consimți la rebeliunea braşovenilor, ci să fie încredințat că de ar fi aflat pe cineva dintre ai săi amestecat în acea rebeliune l-ar fi tractat îndată după toată rigoarea legilor țării.

În unele familii patriciane săseşti se scriu şi păstrează, din generaţiuni în generaţiuni, *chronice familiale*, în care se înseamnă pe scurt nu numai întâmplările memorabile ale familiei, ci şi ale comunei şi ale ţării. Din acele cronici se mai ştie că, văzând braşovenii cum soldaţii nemţeşti comit tot felul de crime şi excese în ţară, cum fură, despoaie, dau foc, atacă onoarea şi castitatea familiilor, cum în societatea şi sub protecţiunea acelei soldăţeşti brutale iesuiţii năbuşesc bărbăteşte în ţară cu scopul de a extermina toate confesiunile acatolice şi a restaura şi consolida potestatea absolută a papei, s-au determinat a se opune la invaziunea nemţilor, sau încai a-şi apăra una parte a libertăţii în contra lor. Însă generalul Caraffa, care era un instrument barbar al împăratului nemţesc, călcând peste dreptul ginţilor şi peste toate tractatele, când au trimis braşovenii deputaţi la dânsul, în loc să-i asculte pe aceştia, îndată după sosirea lor în Sibiu îi arestă la vardă, iară după aceea-i aruncă în una temniţă puturoasă şi afundă de cinci stânjeni, în care trebuia să descindă pe scară. După acestea Caraffa dede poruncă lui Veterani că, venind la Braşov şi aflând rezistenţa, să nu cruţe nici pe prunci în pântecele mamelor. Din mare fericire în acele timpuri dezastruoase Veterani era tocmai pe atât de uman, pe cât Caraffa era tiran. Aşa Veterani s-a îndestulat că, cu dragonii săi, să ia la fugă pe cei cinci sute de braşoveni postaţi în şanţurile de la Dealul Furcilor, să arunce câteva bombe în fortăreaţă, iară după ce Ştefan Baer, unul din căpitanii răsculaţilor, ieşi pe murii fortăreţei şi ceru graţie, Veterani încetă ca bombardamentul. Numai cetele secuieşti aduse şi comandate de Mich. Teleki depredară înfricoşat Braşovechiul şi vărsară la sânge omenesc. În 27 mai intră Veterani în cetate şi adunând pe cetăţeni în sala senatului, le luă jurământul de fidelitate către împăratul Leopold, după ce mai întâi le porunci să îngenuncheze ca înaintea lui D-zeu.

După sugrumarea revoltei, Veterani de una parte se încearcă a molcomi furia şi răzbunarea lui Caraffa, iară de alta lasă ca capii răscoalei să fie judecaţi şi condamnaţi după legile ţării, iară nu după cele nemţeşti, sau după cele marţiale. De aici urmă că veniră comisari atât de la dietă, cât şi de la universitatea săsească. Cercetarea decurse un an şi jumătate. Instanţa de judecată a fost senatul din Braşov, adecă tocma acele persoane căror capii răsculaţilor le ameninţaseră cu moarte. În 17 sept. 1689 se publică sentinţa celor condamnaţi. În 19 sept. cetăţenilor Ştefan Steiner, Gaspar Kreisch, Andrei Lang, Iacob Geiger şi Ştefan Baer li se tăiară capetele în piaţa cea mare, pentru că pardonul cerut li s-a refuzat. Execuţiunea se întâmplă în prezenţa unui număr mare de popor între cântece de îngropăciune ale poporului. Mai întâi căzu capul lui Ştefan Steiner, care era un bătrân neputincios de 85 de ani, şi se spune că acela se uită cu destulă bărbăţie în faţa morţii. După acesta căzură capetele celorlalţi sub paloşul carneficelui. Tăcerea mormântului domnea între popor; numai una femeie tânără, pătrunsă de spaimă şi fiori, dede un ţipăt şi căzu moartă. Capetele celor cinci fuseră înfipte în câte un par şi aşezate pe la porţile cetăţii şi sus pe fortăreaţă „spre exemplu", cum se zicea în sentinţa de moarte, iară cadavrele lor se scoaseră şi îngropară departe, afară din cetate. Unicul dintre cei mai greu compromişi, anume Rothenbächer, scăpă din prinsoare prin fugă, iară după aceea soţia lui îl ţinu ascuns mai mult de un an, până când află mijloace spre a merge la Viena, unde apoi împăratul îi dede graţie; căci adecă sentinţa celor condamnaţi sunase aşa, că ei trebuie să moară, pentru că „au rebelat în contra Maiestăței Sale, în contra Măriei Sale a principelui şi în contra autorităților cetățene".

Între acestea, adecă până ce decurgea cercetarea şi judecata răsculaților, peste Braşov mai veni încă şi a doua catastrofă, care încă fu una din cele mai fioroase din câte au ajuns în trecut peste cele mai multe părți şi ținuturi ale acestei țări. Acea catastrofă, adecă incendiul cel mare, e cunoscută încâtva şi din cronica lui M. Cserei; alți cronicari însă o au păstrat descrisă şi mai pe larg şi mai exact pentru posteritate.

În 21 aprilie 1689 zioa mare se iscă foc dintr-odată în mai multe părți ale cetății cu atâta furie, cât în răstimp de două ore partea cea mai mare a ei se prefăcu în tăciuni şi cenuşă, pentru că în acea zi bătea un vânt înfricoşat. Până şi biserica cea mare a luteranilor a luat foc, iară înlăuntrul ei bolta crăpă, campanele (clopotele) căzură topite, altarul şi organele se nimiciră, turnul de la municipalitate, ba şi bastilele de custodie din aşa-numita Livada-Poştei s-au aprins. Vechea bibliotecă, în care se păstrau şi manuscripte numeroase, încă se arse în partea cea mai mare a ei. Fiindcă focul se incinsese din mai multe părți, nu este mirare dacă se scrie că aproape trei sute de oameni îşi aflară moartea între flăcări. Din una epistolă rămasă de la diaconul luteran Pav. Trausch se vede că spaima şi teroarea fusese atât de mare, încât oamenii alergau ca smintiți în sus şi în jos, bărbații căutându-şi soțiile şi pruncii, iară aceştia pe părinți. Mulți copii spăimântați, fugind din cetate, căutară scăpare pe la satele vecine. Din toate celelalte ştiri câte au rămas până la noi se poate încheia cu mare probalitate că cetatea fu dată flăcărilor prin soldatesca şi încă precum se pare, în urmarea vreunei porunci secrete, precum s-a întâmplat bunăoară şi în a. 1849 cu Aiudul din partea lobonților baronului Puchner, cu S. Reginul[2] şi cu mulțime de comune româneşti din partea curuților lui Kossuth. Acelaşi diacon spune că el şi cumătru-său Barben, chemați fiind la comisiunea investigatorie, au jurat pe ceea ce au văzut cu ochii lor, adecă pe un soldat aruncând foc în casele oamenilor aşezate față cu casele lor. Printre ruinele caselor s-au aflat granate care se sparseră, iară altele împlute, care pesemne nu luaseră foc. Alții au văzut căzând globuri de foc (rachete?) pe biserica cea mare. De aceea nu e mirare dacă investigațiunea pornită spre a descoperi pe urzitorii acelei catastrofe teribile în scurt a şi fost suprimată, din porunca tiranului Caraffa.

Acelora care ştiu că saşii transilvani sunt germani ca toți germanii, cum şi că ei mai de multe ori au întins Casei austriace destule mijloace spre a înfige piciorul în această țară, li s-ar părea poate lucru de necrezut, că tocma un municipiu cum era pe atunci Braşovul, să vină într-un conflict atât de fatal şi tragic cu generalii austriaci. Se cuvine însă a însemna bine şi aici unele împrejurări, din care se explică toată acea contrazicere părută. În Austria domnea absolutismul cel mai feros, carele nu suferea cu sine alăturea nici un fel de libertate municipală, prin urmare nici ca cea săsească din Transilvania. Ştim că saşii, ca şi multe cetăți din Germania, nici pe principele țării nu-l suferea a locui în cetățile lor, decât numai în cazuri extraordinare şi pe lângă oareşicare garanții, pentru că se temea de călcarea imunităților cetățene şi de brutalitățile curtenilor. Însă trufia generalilor nemțeşti unde voiau să ştie de asemeni respecte? Peste aceasta saşii se ţineau ca şi astăzi de confesiunea luterană, pe care Austria o persecuta cu foc şi cu sabie, de aceea între soldatesca nemţească însoţită de iezuiţi şi între saşi se iscară îndată de la început diferite conflicte religioase. În fine să mai luăm în consideraţiune natura cea rece, totdeauna prepuitoare şi spiritul de separatism al saşilor, carele nu suferea lângă sineşi nimic străin, iară apoi soldatesca şi mai ales valonii, aduşi din Belgiu, apoi italianii, boemii şi câte alte seminţii erau străine pentru saşi, ca şi pentru toţi ceilalţi locuitori ai ţării. Saşii aveau şi mai păstrează până în zioa de astăzi între sine un nume de bajocură. „Muoser", pe care-l dau ei germanilor austriaci. Acest nume sună în urechile ostăşimei austriace atât de urât şi nesuferit, încât la a. 1687 se publică cu sunet de tobe la toţi saşii, ca să nu mai cuteze a insulta pe austriaci cu numirea de „Muoser", sub grea pedeapsă. De altă parte însă tot acei austriaci îşi bătea şi ei joc în tot modul de dialectul saşilor şi de toate datinile acestora. Atâtea cauze de ură şi urgie potenţate în Braşov încă şi prin sus descrisa răscoală au fost în stare de a produce încă şi a doua catastrofă, adecă prefacerea cetăţii şi a suburbielor ei în ruine prin foc, granate şi spoliaţiuni.

---

[2] Reghinul (Săsesc).

Dacă Braşovul în period de 180 de ani s-a restaurat mult mai frumos decât a fost el oricând altădată, această restauraţiune are să şi-o mulţumească numai fericitei sale poziţiuni dintre aceste trei ţări, cu care ţine relaţiuni comerciale mai multe şi mai întinse, decât oricare alt municipiu din Transilvania.

STUDIU ISTORIC ASUPRA RAPORTURILOR AGRARE DIN UNGARIA ŞI ŢĂRILE ADNEXE[*]

Chestiunile agrare de natură diversă au agitat pe popoare în toate timpurile şi în toate ţările, în care ele au fost silite de instinctul conservării lor a cultiva pământul ca să-şi scoată mijloacele de existenţă, pe care nu mai erau în stare de a le scoate numai din vânat, din pescuit şi din prăsirea vitelor de casă. Cu cât însă a înaintat agricultura, cu atât acele chestiuni au devenit mai încurcate şi foarte adesea fatale pentru staturi şi popoare, iar regularea lor dreaptă şi înţeleaptă, anume în Europa, nici până în ziua de astăzi nu s-a putut realiza, ci ele se află puse la ordinea zilei în cele mai multe staturi, începând de la Britania Mare până la Rusia şi de la Rin până la gurile Istrului.

Chestiunile agrare se află peste tot în legătură strânsă cu mersul culturii şi al civilizaţiei popoarelor; iar aşa precum se văd ele puse şi tratate din nou în ţările Coroanei ungureşti încep a lua un caracter foarte îngrijitor, ceea ce se poate cunoaşte învederat şi din evenimentele de la Croaţia din anul trecut, precum şi din câteva cazuri funeste apărute în unele comitate ale Transilvaniei, în care toate a trebuit să intervină putere armată spre a restabili pacea publică. Chiar şi aşa numit *Antisemitism* din Ungaria are totodată caracter eminent agrar, produs prin exploatarea poporaţiunei rurale de către usurari şi alte clase de speculanţi, apoi scoaterea ei de pe moşioarele cultivate dintr-o generaţiune în alta.

Economiştii cei mai valoroşi ai Ungariei se ocupă din nou de chestiunile agrare ale patriei lor şi corporaţiuni ştiinţifice, precum este Academia maghiară, Societatea istorică, societăţile agronomice şi colegiul juriştilor, le-au tras în cercetările lor cu atât mai vârtos după ce s-au convins că, cu proclamarea emancipării locuitorilor rurali în 1848 şi cu regularea lor posterioară, scopul propus nu s-au ajuns nici pe jumătate, ci că pericolul este învederat ca milioanele de cultivatori să recadă din nou în o servitute, dacă se poate şi mai amară decât fusese cea anterioară. Ca simptomă spăimântătoare a stării actuale se poate considera necurmata migraţiune din Ungaria în America septentrională, unde în anii din urmă au transmigrat de la 14 000 până la câte 16 000 de indivizi sănătoşi şi buni de muncă, iar din Transilvania emigra neîncetat pe an până cât 9000–10 000 de oameni nu numai români, ci şi mulţime de secui, adică maghiari curaţi, şi germani, sau aşa-numiţii saşi. Din toţi aceştia, o parte se întorc după câteva luni sau 1–2 ani iarăşi în patria lor, cei mai mulţi însă rămân în România, ieşind cu totul de sub protecţiunea statului Ungariei.

---

[*] Reprodus după: „Transilvania", 1884, XV, nr. 9–10, p. 65–68; nr. 11–12, p. 81–85; nr. 13–14, p. 97–101; nr. 15–16, p. 113–115.

Proprietatea mare, mijlocie şi cea mică din Ungaria şi ţările anexe se află, mai vârtos de la dualism încoace, într-o stare abnormă şi critică, pe care eu nu o pot caracteriza mai bine decât cu expresiunea uzitată la compatrioţii mei maghiari, „că ele caută una la alta cu ochi de lup". Arhivele tribunalelor şi ale curţilor de a doua şi a treia instanţă gem de miriadele aşa-numitelor procese urbariale, adică agrare de natură feudalistică, dintre care unele, decise definitiv în instanţa supremă, se pot executa numai cu ajutorul baionetelor.

Nu numai raporturile politice în sensul strict luate, ci şi cele economice şi sociale ale unui stat vecin au avut, de când există staturi organizate, o influenţă asupra vecinilor, încă şi în cazuri când un stat voia să se izoleze cu totul de către celelalte, precum bunăoară egiptenii şi evreii în cărunta vetustate[1]. În tot cazul, influenţa ce o au chestiunile agrare din Ungaria asupra poporului românesc întreg este învederată şi ilustrată cu mii de exemple, care ne întâmpină pe fiecare în patria noastră şi în vecinătatea ei; spre bine sau spre rău? Aceasta sper că se va cunoaşte către finea acestei încercări de a studia acele chestiuni agrare. Ce e drept, eu simt bine că la această etate înaintată nu mi s-ar cuveni să mă încumet a cerca să tratez o chestiune pe care umerii mei nu mai sunt în stare de a o purta; de aceea nici nu promit la nimeni dezlegarea ei; m-am supus însă la desele îndemnuri venite de la câţiva amici ai mei, care ţin –şi, precum mi se pare mie, cu tot dreptul – că istoria patriei şi a oricărui popor ajuns la conştiinţa de sine nu poate să aibă nici o valoare practică, nici un folos real dacă va înregistra tot numai domniile după serii de ani şi epoce şi cu acestea alăturarea războaielor, intrigele de la curţi, fenomene extraordinare în natură, boale epidemice şi altele ca acestea, ci, adaugă dânşii, datorinţa istoricului este a studia cu totadinsul legislaţiunea unei ţări şi toată dezvoltarea din veac în veac, din epocă în epocă a tuturor relaţiunilor sociale, a claselor în care s-au despărţit popoarele în staturi şi a influenţelor reciproce.

Eu unul cred aşa că anume în ţările agricole, precum este şi Ungaria cu ţările anexe, din toate raporturile claselor între sineşi, acela ce a domnit şi în parte încă tot mai domneşte este cel dintre clasele *privilegiate*, sau aşa-numita aristocraţie, şi dintre milioanele poporaţiunilor rurale, sau aşa-numiţii iobagi. Acele raporturi feudalistice, împrumutate succesiv de la germani înainte cu aproape nouă sute de ani, au fost adesea decisive chiar şi asupra destinelor statului. Acelea nu au fost întemeiate pe libertatea individuală a omului, nici pe dreptul de proprietate al său, ci pe principiile de *domnie* şi *servitute*, aşa ca şi cum s-ar înţelege de sine că oamenii, după originea şi natura lor, se împart între domni şi sclavi şi încă aşa ca numai domnul să fie considerat ca om, ca persoană, iar sclavul numai ca lucru (*tanquam res*) sau ca oricare animal bun de înjugat, de înhămat ori de încălecat şi, la trebuinţă, de scos în piaţă spre vânzare.

Aceste relaţiuni decopiate din lumea veche în Evul Mediu, conservate apoi şi mai departe, au domnit în mânia tuturor doctrinelor creştine în partea cea mai mare a Europei mai multe sute de ani, iar în Ungaria până în secolul al XVIII-lea şi o parte din ele chiar până la 1848, când ele s-au delăturat numai prin violenţă teribilă, pentru ca, după 25 de ani, să încerce a se restaura sub alte forme.

---

[1] Antichitate.

Atâta şi mai mult nu cutez a promite decât numai a da o umbră de istorie a raporturilor agrare din Ungaria şi ţările anexe. Rămâne apoi în grija economiştilor moderni ca ei, ajutaţi de vastele lor cunoştinţe teoretice şi practice, să-şi dea verdictul lor asupra noilor încercări de a regula chestiunea agrară tot în spiritul vechi feudalistic şi încă aşa ca regularea lor să nu mai cutremure statul din fundamentele sale... Eu unul adică mă tem că încercări de acelea în epoca de faţă pot să aibă numai rezultate din cele mai nefaste, din care cauză m-am şi supus la descrierea raporturilor noastre feudalistice din trecut, cu legile ţării în mână şi condus de unii scriitori patriotici din cei competenţi în materie.

Împărţirea raporturilor agrarie în perioade istorice

Economiştii Ungariei, puţini câţi au scris despre raporturile agrarie din patria lor, le-au împărţit pe acelea în cinci perioade şi le-au dat titlu de *Jus Georgicum*, care pe româneşte s-ar putea zice drept agrar. Atâta numai, că mai în toate acele perioade poate fi vorba mai mult numai de drepturi unilaterale recunoscute domnilor, nu şi de drepturi acordate sierbilor, căci aceştia aveau numai datorinţe.

Noi împărţim istoria raporturilor agrare în şase perioade.

Periodul I germano-magiar. De la venirea magiarilor în Panonia până la regele Ştefan I alias Voicu, fundatorul statului Ungariei (a. 1000 de la naşterea lui Iisus Christos).

Periodul II. De la regele Ştefan I până la încercarea desrobirei ţăranilor agricultori în anul 1298.

Periodul III. De la liberarea ţăranilor prin lege 1298 până la noua lor robire totală şi mult mai barbară, tot prin lege, în anul 1514.

Periodul IV. De la subjugarea definitivă în anul 1514 până la lărgirea jugului sub Maria Teresia între anii 1756–1767 în urmarea mai multor răscoale sângeroase, iar în Transilvania până după revoluţiunea urzită de cătră Niculae Ursu alias Horia şi soţii săi, sub împăratul Iosif II în anul 1784/5.

Periodul V. De la împăratul Iosif până în a. 1848.

Periodul VI, sau cel modern. De la 1848 până în zilele noastre.

Materia dreptului agrar

Aceasta fusese sub domnia feudală nespus de variată după diverse timpuri şi împrejurări, după cum raporturile sierbilor cătră domni erau regulate prin legi şi decrete regali, sau lăsate cu totul la liberul arbitru al domnilor. De aici şi teritoriile atât cele cultivate, cât şi cele deşerte de locuitori sau sterpe sau pădureţe, băltoase sau lăsate înadins numai pentru paşterea vitelor se împărţiau în mai multe categorii, precumu d. e. alodiali, adecă ale domnului; colonicali, împărţite între locuitori cu drept de proprietate condiţionată de la împlinirea diverselor serviţii (robote), taxe şi aşa-numite daruri sau plocoane de sărbători şi alte ocaziuni; emfiteutice (embaticari), zilereşti (*inquilinares*), curialiste, taxaliste etc.

Tot din raporturile de sierbi către domni s-au considerat şi tractat sub feudalism celelalte mijloace de existenţă şi trai ale poporaţiunei rurale, precum: paşterea vitelor, păduritul, ghindăritul, adunatul de gogoşi (*gallae*), dreptul la vânat, păsărărit, pescuit; mai departe dreptul de cârciumărit, măcelărit, de morărit, de tăiat trestia şi papura; dreptul de proprietate la tesaurele (comorile) aflate în sânul pământurilor cultivate de către locuitorii ţărani; dreptul de a înfiinţa târguri sau pieţe de săptămână, aşa-numite mărturii, cum şi târguri numite de ţară sau de preste an şi în toate acelea dreptul domnilor de precumpărare (*praeemtio*) înaintea altor locuitori; drept de a impune vămi şi navluri, cum şi de a deschide comerţ în aşa-numite bolte sau dughiene şi corturi sau siatre; mai târziu, dreptul exclusiv de a ferbe vinars numit şi rachiu sau horincă.

La toate acestea venia în toate perioadele feudalismului *decima clericală şi nona* (a noua parte) *dominală* din toate productele secerate şi din vii, sau aşa-numitul vinărit. Preste *decima* şi *nona* se mai trăgeau după locuri şi ţinuturi la zile anumite ale anului încă şi alte venituri în animale, precum boi, junci, vaci, oi şi berbeci, paseri de casă, încă şi unt, ouă şi altele multe.

Afară de munca bărbaţilor implicită preste tot anul în economia seniorilor feudali, în număr nedeterminat de zile până la Maria Teresia, mai era obligate şi femeile lor a lucra în curtea domnească: la smuls şi topit de cânepă şi in, la meliţat, peptenat, ecelat (dărăcit), la tors, ţesut şi cusut pentru familia şi casa domnească, precum şi la cernut în grânărie, iar primăvara şi vara la lucru în grădinile de verdeţuri şi de legumi. În fine, băieţii încă neapţi pentru muncă grea, între anii 12–15, erau mânaţi ca orice turmă de vite la plivit de buruieni în agrii (lanurile) domneşti.

Toate aceste îndatoriri ale poporului rural către seniorii feudali au produs o mulţime nenumărată de raporturi, care din natura lor au trebuit să aibă influinţă cu atât mai mare şi nu o dată decisivă chiar asupra destinelor statului, cu cât aceleaşi poporaţiuni rurali erau obligate a da şi acestuia tot ce pretindea gubernele de la locuitori, în bani, în producte şi în contribuţiunea de sânge în toate războaiele şi mai vârtos în cele externe.

Toate aceste prestaţiuni şi raporturi se vor cunoaşte mai de aproape după cum vom înainta în studiul nostru dintr-un period în altul, până când în cel din urmă ne vom convinge că un rest considerabil din acele relaţiuni feudali se mai susţin până în ziua de astăzi, prin urmare că de o emancipare deplină şi desfacere totală din ferecăturile feudalismului vechi încă tot nu poate să fie vorba.

Periodul I. Din primul period al aşezărei magiarilor în Panonia nici chiar cei mai buni istorici moderni ai acestei naţiuni nu ştiu să ne spună mai multe despre viaţa poporului lor, decât tot numai cât se compilase în alte timpuri din câteva fragmente aflate în unii scriitori bizantini şi în câte o cronică descoperită în monastiri de ale Germaniei. Academia de Ştiinţă din Budapesta îşi pune de un timp încoace toată silinţa ca să poată fixa cu oreşicare probabilitate, dacă nu anul, încai decada în care acest popor va fi trecut preste Carpaţi în Panonia, unde apoi ca nomad a ocupat mai mult numai vastele şesuri şi stepe, ca să aibă nutreţ pentru cai şi alte vite. De aci încolo el s-a pus pe devastaţiunile ţărilor învecinate şi mai departe, străbătând odată chiar şi preste Rin, până ce în fine înfrânt în câteva bătălii din cele mai crunte de către regii Germaniei, au fost respins în regiunile în care se află până astăzi; iar într-aceea capii bisericilor christiane din Roma veche şi Roma nouă, cari încă nu apucaseră a se învrăşmăşi precum se pare la mulţi, până la judecata cea de apoi, îşi luară de problemă a îmblânzi încă şi pe acel popor nomad cu ajutoriul Evangeliei. Patriarchii din Roma vechie pătrunseră la magiari prin misionarii lor alăturea cu armele imperatorilor romano-germani. Patriarchii bizantini avură ocaziune de a face cunoştinţa maghiarilor mai întâi de când împăratul Leon Înţeleptul i-a chiemat în ajutor şi i-a luat în soldul său, cum se crede, pe la a. 889 în războiul cel greu purtat contra bulgarilor. De atunci s-a încercat şi clerul grecesc a câştiga pe magiari pentru religiunea christiană şi a le îmblânzi barbaria; numai cât acest cler grecesc nici pe departe nu a lucrat cu acea energie şi perseverenţă de fer, cu care au lucrat mai totdeauna călugării misionari apuseni latini şi episcopii disciplinaţi, ca să zicem aşa milităreşte.

Relativ la obiectul de care tractăm noi acilea, ne lipsesc mai de tot documente scrise, din care s-ar putea descoperi vre-un raport ce ar fi existat la magiari între domni şi sierbi între anii 890 şi 1000 de la Christos. Una se poate şti limpede, că în acel period magiarilor le-a fost cu totul necunoscut sistema feudală, după care să fi fost împărţiţi şi tractaţi locuitorii ţărilor prin care treceau ei şi anume ai acelei ţări în care s-au aşezat în urmă pentru totudeauna. Că magiarii ar fi redus în acele timpuri la condiţiune de sierbitute pe vechii locuitori ai Panoniei este o fabulă ca multe altele din istoria veche, neadeverită cu nici un document scris şi nici măcar cu vreo tradiţiune de oareşice valoare istorică. Din contra, avem destule urme în cel mai vechi scriitor al lor, în *Anonimo Belae regis notario*, că maghiarii ca popor nomad venit din stepele Scithiei încoace preste munţi, la început au fost buni bucuroşi ca să-şi câştige teritorii bune de păscut pentru mulţimea vitelor cu care veniseră, şi numai după ce s-au aşezat în o parte a Panoniei, au mânecat spre a devasta ţări şi regiuni. În acele alergături ale lor au făcut mulţi captivi, pe cari i-au redus la condiţiune de sierbitute; pe aceia însă la ce serviciu era să-i pună şi cu ce să-i fie nutrit, dacă însuşi poporul magiar se susţinea încă tot numai cu carne crudă, cu lăptării, cu vânat şi pescuit, pentru că agricultura nu-i era cunoscută nici pe atâta pre cât se dezvoltase aceea la popoarele slave şi româneşti din Panonia.

Mai era însă şi alte cauze care nu lasă ca magiarii să ţină mai mulţi captivi în sierbitute. Scriitoriul unguresc Kollár şi după el dr. Carol Pfahler citează un loc din scrierile împăratului Leon Înţeleptul, care avuse pe magiari în soldul său, din care aflăm că primarii şi comandanţii magiarilor pedepsiau foarte cumplit pe cei inculpaţi de vreo crimă sau delict şi erau ţinuţi în subordinaţiune mai mult numai de frică decât prin iubire către ai lor, iar disciplina militară era şi mai cruntă. Din această cauză a crudelităţei, mulţi magiari deşertau din castrele lor la romani, adecă pe teritoriul Imperiului bizantin, unde erau tractaţi omeneşte[1].

---

[1] Nam postquam fortasse pauci transfugere coeperint, et hi a nobis benigne humaniterque fuerint suscepti, plurimi illos subsequuntur etc. Leo sapiens (apud C. Pfahler Ius Georgicum pag. II).

Dacă înşii magiarii fugiau de înaintea crudelităţei primarilor şi comandanţilor proprii, cu cât mai curând cercau a scăpa de biciul lor captivii de alte limbi căzuţi în mânile lor, iar fuga şi scăparea dintru o ţară lipsită de cetăţi închise şi de închisori, din mijlocul unui popor nomad, nu era împreunată cu vreo greutate estraordinară, afară numai când captivilor li se scoteau ochii, ceea ce se întâmpla mai adesea la popoarele scithice, după cum vor a şti unii scriitori.

Din toate acestea şi din oricâte cercetări istorice s-au putut face până acum în Ungaria şi ţările adnexe asupra primului period al petrecerei poporului magiar în Panonia, se poate deduce numai atâta, că viaţa socială a lui şi a popoarelor aflate acolo a putut fi oricât de primitivă, crudă, lipsită de orice civilizaţiune în sensul modern, dară existenţia sistemei feudale şi a sierbitutei, sau cum s-a numit mai târziu iobăgia organizată după clase, în Panonia şi în Dacia nu se poate proba până la anul 1000 cu nimic.

Periodul II. După anul 1000, adecă de la regele Ştefan I, sistema feudală cu toate ramurile sale a pătruns, cum am zice, pe toate porţile în Ungaria din Germania cu atât mai uşor cu cât atunci imperatorii îşi câştigau influinţa valoroasă asupra capilor poporului maghiar pe căi diverse, iar mai vârtos prin căsătorii cu femei germane, prin introducerea cavalerismului german în noul stat, cu toată organizaţiunea sa feudală, cu vasali şi subvasali, cu sierbi armaţi şi nearmaţi, cu profesionişti de diverse meserii, cu zidiri de cetăţi şi fortăreţe în mai multe părţi ale ţărei, destinate nu numai pentru retragere şi apărare din acelea contra invaziunilor din afară, ci şi pentru ţinerea în frâu şi apoi subjugarea locuitorilor ţărei în mai multe regiuni ale ei.

Poporul german, odinioară liber preste tot, în secolul al X-lea se afla despărţit în mai multe clase de oameni. După înfiinţarea regatului Ungariei şi primirea baptismului de către primul rege Ştefan, numit şi Sânt, din cauză că el a propagat Evangelia nu numai cu cuvântul şi cu decrete, ci şi cu ascuţişul săbiei, toate acelea distincţiuni de clase feudali s-au introdus din Germania şi în Ungaria. Aşa s-a format mai întâi oligarchia sub titlu de dinaşti, baroni ai regatului sau domni, iar sub aceştia alţi nobili vasali de clasa mijlocie şi nobili inferiori militanţi. Alăturea cu acelea clase privilegiate s-au mai format altele pe la locuri întărite, sau cetăţi, fortăreţe, borguri, burguri, în care împăratul Henric I convocase de la comunele rurali tot pe al noulea om bun de arme, ca să le apere şi în care se scuteau totodată comercianţii şi meseriaşii aşa-numiţi burgeri, cetăţeni, orăşeni, cives. Pe din afară de locurile fortificate a rămas mulţimea cea mare de coloni cultivatori de pământ, dintru început tot liberi; în fine, sierbi sau sclavi lipsiţi de toate drepturile omeneşti.

La germani, organizaţiunea militară stetea în legătură strictă cu cea politică. Din toată acea organizaţiune însă a urmat după natura lucrurilor omeneşti, ca în cursul timpurilor partea cea mai mare a naţiunei să-şi piardă libertatea şi să cadă în sierbitute.

Noi însă nu avem să ne ocupăm la locul acesta de istoria feudalismului german; voim numai să susţinem că introducerea aceluia în Ungaria a avut efecte şi mai funeste pentru locuitorii ţărilor aparţinătoare la coroana Ungariei, adecă: perderea libertăţei personale a popoarelor.

Se mai află istorici şi jurişti creştini pasionaţi a-şi lăuda şi glorifica pe naţiunea lor, că aceea ar fi subjugat nu ştiu câte popoare cu armele şi le-ar fi lipsit de libertatea lor personală. Alţii iarăşi ţin că poporul ţăran cultivator de pământul patriei ar fi o adunătură de oameni cari s-ar trage din locuitorii altor ţări, prinşi în războaie şi aruncaţi la condiţiune de sclavi. Dacă acei scriitori nu ar fi cristiani, ci sau ethnici din vechime, sau încai mohamedani, fala lor cu dreptul celui mai tare s-ar mai înţelege, deşi nu s-ar putea justifica în faţa umanităţei. Ei însă lovesc şi în adevărul istoric. Adecă cum? Zecile de milioane ale poporului german, cari până pe la începutul acestui secol încă tot mai gemeau sub jugul iobagiei, se trag tot numai din sclavi luaţi cu sabia? Nu cumva poporul Franciei până la 1790, sau locuitorii Rusiei până în anul 1860 fuseseră duşi acolo în captivitate din alte ţări străine? Din 5 milioane de magiari, preste patru milioane au fost până la Maria Teresia adevăraţi sclavi ai clasei privilegiate, tractaţi nu ca oameni cu drepturi personali, ci curat ca vite, încă şi mai rău decât acelea, iar restul, adecă burgezia ca semioameni; căci ca oameni întregi erau consideraţi numai nobilii privilegiaţi. Când vreodată oligarchia maghiară a adus din ţări străine în urmarea războaielor, pe patru milioane de magiari curaţi în captivitate, ca să-i degrade la stare de sclavi ai lor? Aceasta nu s-a întâmplat niciodată, ci cauzele căderei popoarelor în sierbitute, împreunată cu infamia, au fost mai multe, între care captivitatea bellică ocupa locul din urmă. În tot cuprinsul istoriei ungureşti de ani 900 nu vei afla un singur caz adeverit în care magiarii să fie adus dintr-odată, în urma vreunui război, măcar numai cincizeci de mii oameni în captivitate şi cu atât mai puţin oameni magiari, de cari nu mai erau nicăiri pe lume, decât numai în Panonia, iar mai târziu şi în o parte a Daciei.

Supunerea feudală iobăgească, sierbitutea, perderea drepturilor omeneşti a urmat atât în Germania, cât şi în noul stat al Ungariei în partea cea mai mare din alte cauze, între care noi aflăm pe acestea:

1. Încă înainte de regele Ştefan I, sub ducii magiarilor era lege la dânşii ca toţi bărbaţii câţi se subtrăgeau de la portarea armelor de câte ori erau chemaţi, se pedepsiau cu spintecare, precum se zice că se mai întâmplă în imperiul Chinei; mai târziu, după introducerea cristianismului, acea pedeapsă fu schimbată în sierbitute (sclavie) nu numai pe viaţă, ci pentru toate generaţiunile. De aceea zice faimosul legislator palatin Ştefan Verböczi pe la începutul veacului al 16-lea (1514), că acea lege militară a aruncat pe mulţi unguri în sierbitute de vecie[II].

2. Orice om liber ar fi avut a face de 3 ori cu o femeie de condiţiune servilă, în cazul de întâi era tuns şi ras, lucru care în acele timpuri trecea de infamie, a doua oară cădea tot în acea pedeapsă, iar a treia oară cădea şi el în sierbitute la proprietariul femeii sclave, dacă nu era în stare să-şi răscumpere libertatea cu preţ cât de mare[III]. A fost adecă adoptată şi de către magiari cunoscuta maximă juridică a germanilor vechi despre găină şi cocoş, care erau simbolul sclaviei: „*Tritts du meine Henne, so wirst du mein Hahn*".

[II] Multos Hunnorum (Hungarorum) perpetuam redegit in rusticitatem (Decreti tripartiti Partis I. cap. 2 §§ i 2. 3. 4. et 5).

[III] Si quis fornicaretur cum ancilla alterius, sciat se reum esse criminis et pro eodem crimine imprimis decalvari ei depilari. Si vero secundo cum eadem fornicatus fuerit, iterum decalvetur et depiletur; si autem tertio, sit servus pariter cum ancilla, aut redimat se. S-cti Stephani L. II. C. 26 §. 1".

3. Cel care lua în căsătorie ca om liber pe sclava altui om liber, chiar şi cu învoirea acestuia, devenia sclavul acestuia, conform celeilalte axiome germane: „*Die unfreie Hand zieht die freie nach sich*"[IV].

Mai târziu s-a făcut lege şi asupra preoţilor cari se cununau cu vreo femeie sclavă. În cazuri de acelea preotul era obligat să-şi vândă nevasta, iar dacă nu voia, i se lua şi se vindea de cătră autoritatea publică, iar preţul vânzărei se dedea episcopului diecezan[V].

4. Omul liber care fura odată cădea în sierbitute şi dacă nu era în stare de a se răscumpăra, era vândut ca orice animal.

Popoarele nomade foarte dedate la rapacităţi şi la invaziuni de teritorii străine, după ce se mai îmblânzesc şi se aşează la un loc cu casa, rămân mai ales cu patima de a fura. În periodul acesta de aproape trei sute de ani, furturile nu numai de vite şi de obiecte neînsufleţite, ci şi de oameni erau cum am zice *delicte comise* în toate zilele şi în toate clasele locuitorilor, de cătră bărbaţi şi femei. Acest rău se constata cu prisos prin mulţimea de legi aspre şi barbare aduse sub regii: Ştefan I, S. Ladislau, Coloman şi alţii, cum şi prin varietatea pedepselor aplicate asupra furilor de toată categoria întru atâta că Ungaria are legi şi pedepse chiar şi în contra magnaţilor şi popilor dedaţi a fura. Dară apoi tocma viţiul acesta naţional a dat ocaziuni fără număr la înmulţirea sclavilor în stat.

S-ar cere timp şi spaţiu prea mult a înregistra aici toate legile decretate asupra furilor, câte cuprind totodată pedeapsa aruncărei în sierbitute de veci a furilor; le vom cita deci numai pe scurt împreună cu acelea care dictau tăiarea de nas şi de urechi, scoaterea ochilor şi furcile pentru delictele de furt.

După o lege a S. Ştefan (L. II. C. 41) oricare om liber fura o dată, să-şi răscumpere libertatea, dacă poate; dacă nu poate, să se vândă. Vândut fiind, dacă fura din nou, devine sclav. Dacă fura a treia oară, să se spânzure.

Dacă un ostaş (nobil) fura o fetiţă, să o restitue chiar şi în caz de a o fi deflorat şi să se răscumpere cu zece junci (S. Stephani L. II. Cap. 25).

Femeia măritată pentru întâiul furt să o răscumpere bărbatu său; pentru al doilea asemenea; pentru furtul al treilea să o vânză (S. Stept. L. II. C. 29).

Această lege sub regele S. Ladislau s-a mai înăsprit în cartea III. C. 6. şi 7, unde se decide că femeia măritată, care fura, să-şi piardă nasul şi să se vânză, iar dota ei să piară. Văduva care fura, să-şi piardă un ochi şi partea sa de avere. Fetele nemăritate dacă fura, să se vândă şi niciodată să nu poată fi scăpate de sclavie.

Preste tot femeile magiarilor în acel period erau tractate numai ca sierbitoare.

Cartea a doua din legile regelui Ladislau mai toată, a treia în parte mare se ocupă numai de hoţii şi furturi.

În L. II. C. 13 popii cari fură gâşte, găini, poame şi alte obiecte de valoare mică sunt condamnaţi la bătaia cu nuiele, iar dacă comit furturi mari, episcopii să-i degrade (răspopească) şi să-i dea pe mâna judecătorilor civili, cari însă şi aceştia furau şi răpiau bărbăteşte şi pe întrecute.

[IV] S. Stephani L. II. C. 27 §. 1.

[V] Si quis autem presbyter ancillam suam uxoris in locum sibi associaverit, vendat, et si noluerit, venumdetur, et pretium ejus ad Episcopum transferatur (S-cti Ladislai Libro I. Cap. 2).

Sub acelaşi rege L. II. C. 1 se iau măsuri şi în contra furilor din clasa magnaţilor, cari se aflau în apropierea domnitorilor.

În legile lui S. Ştefan un sierb (sclav, iobag) care fura o dată, avea să-şi răscumpere nasul cu cinci junci; dacă nu-l putea răscumpăra, i se tăia; dacă fura şi a doua oară şi nu avea alţi cinci junci, i se tăiau urechile. A treia oară, furând, ajungea în furci (L. II. C. 39 et 40).

În puterea legei lui Ladislau L. II. C. 12 orice om liber ori sierb prins cu lucru de furat trebuia să moară tot în furci.

Dacă furul scăpa cu fuga în vreun azil, cum era biserica, episcopul sau unele monastiri, el nu mai pierea în furci, dară trebuia să rămână sclav al acelui loc de azil pentru totdeauna.

Un sierb care fura o gâscă sau găină avea să-şi piardă un ochi.

Dacă un fur vândut în altă ţară ar fi cutezat să se întoarcă în patria sa, i se scoteau amândoi ochii (L. III. C. 4).

Mai aflăm şi alte legi ungureşti, din care iese limpede că în acest period Ungaria avea şi târguri de sclavi.

Tot în acele legi mai dăm preste altele multe, din care se cunoaşte uşioritatea cu care se răpia libertatea personală nu numai a indivizilor singuratici, ci a unui număr nemărginit de familii pe generaţiuni înainte din cauza furturilor şi cum iarăşi viaţa oamenilor era despreţuită şi carnea de om eftină.

Furtul comis de om liber în valoare de 10 (zece) denari se pedepsia cu moarte (L. II. C. 14 S. Lad.) Toţi pruncii furului liber trecuţi de 10 ani cădeau în condiţiune de sierbi pe vecie. În altă lege anterioară din cartea I era luată pentru cazuri de acestea etatea de 15 ani la băieţi; mai târziu însă acea lege s-a înăsprit şi mai mult.

Dacă un judecător nu ar fi tăiat nas, urechi, sau nu ar fi scos ochii furilor şi nu ar fi spânzurat ori nu i-ar fi vândut în târg ca sclavi pe cei liberi, adecă nu ar fi executat acele legi, avea să-şi piardă toată averea şi să fie vândut în piaţă; dară fiii şi fiicele lui erau scutite de soarta sclaviei.

Judecătorii cari trăgănau procesele preste 30 de zile erau pedepsiţi cu bătaia.

5. Locuitorii statului unguresc îşi mai perdeau libertatea şi cădeau în sierbitute cu familiile lor încă şi pentru alte delicte sau crime. Aşa prefecţii sau comandanţii fruntarielor, aşa-numiţii castelani şi alţi funcţionari, dacă făceau comerţ în ţările vecine cu cai sau cu boi fără permisiunea regelui, erau destituiţi şi casaţi; iar custozii (păzitorii) fruntarielor îşi perdeau libertatea şi erau vânduţi, iar oficiarii comandanţi ai lor ajungeau în furci (S. Ladislau L. II. C. 17). Omul liber care înjunghia pe altul cu sabia îşi perdea toată averea dacă era bogat şi se condamna la închisoare; dacă însă era sărac, cu avere mai puţină de 110 bani numiţi pensa, cum ar fi 110 florini din zilele noastre, i se vindea persoana lui.

6. Alte mijloace de a condamna pe oameni la perderea libertăţei prin toate generaţiunile rezultau din procesele perdute, mai ales din cele criminali. Se pare că în Evul Mediu domnia ca o regulă juridică ca oamenii cari nu erau în stare să plătească cu bani sau cu alte obiecte de valoare o datorie, o daună cauzată altora, sau vreo amendă, gloabă, *birsagium*, învoială trebuia să plătească, cum se zice, cu pielea, adecă li se vinde persoana lor, iar din preţul câştigat se desdăunau creditorii

ori alți pretendenți și se coperiau spesele procesului, adecă se plătia o parte considerabilă judecătorilor.

7. Toți pruncii câți se nășteau din părinți sclavi sau și numai din una parte sclavă aveau să poarte jugul sierbituției, ca și odinioară în Grecia sau Roma, conform mai vârtos maximei cunoscute: *Partus sequitur ventrem*. Acest mijloc de a se înmulți sclavii în teritoriile domnilor era cu atât mai sigur și mai abundant, cu cât căsătoriile lor dependeau absolut de la voința domnilor, prin urmare aceștia alegeau și împreunau părechile după cum li se părea lor că vor contribui mai sigur la înmulțirea și propagarea sclavilor, cari făceau o parte esențială din avuțiile lor.

8. Mai există și legi din aceast period, care vorbesc despre răpirile oamenilor liberi și ducerea lor în alte părți ale țărei, ceea ce se întâmpla foarte des.

9. În timpuri de mari dezastre, precum foamete, devastațiuni hostili, războaie civili, mulți părinți de familie, spre a scăpa pe ai lor cu viață, se vindeau ei în persoană și chiar cu toată familia la cei bogați și potenți.

10. Istoria și legile acelui period ne-au conservat urme numeroase despre existența rasei semitice în Ungaria sub nomenclaturi diverse de ismaeliți, iudei și filistei, iar alăturea cu aceștia despre întinderea mai preste toată țara a usurăriei celei mai nerușinate și sugrumătoare, care au provocat și câteva revolte sângeroase. Pentru locuitorii aduși la sapă de lemn prin usuraria mai rămânea în cele mai multe cazuri calea unică de a scăpa cu viață, ca să-și vândă persoanele și să devină sclavii altora. Miriade ale locuitorilor au ajuns pe această cale în sierbitute pe veacuri înainte.

11. În fine, sclavii din țară se înmulțiau și cu captivii făcuți în războaiele avute cu alte staturi. Acei captivi, dacă nu erau uciși, se împărțeau între comandanți și oligarchi, cari-i întrebuințau după cum îi aflau buni sau pentru agricultură sau pentru alte servicii în curte ori la diverse profesiuni, în tot cazul însă ca sclavi hereditari ai soartei lor fatale.

Neputința de a se emancipa sclavii. Încă sub regele Ștefan I s-au înființat legi aspru pedepsitoare asupra tuturor domnilor de sclavi și autorităților publice, cari ar fi cutezat să încerce a emancipa vreun sclav fără învoirea domnului său. Câți sclavi străini voia cineva să libereze, tot atâți era obligați să piardă din sclavii săi, din cari două din trei părți se dedeau regelui, iar 1/3 domnului sierbilor; iar regele dona din ai săi 1/3 parte comitelui (prefectului) și așa el însuși sancționa sclavia prin faptă, deși acuma, baptisat fiind, trecea de rege christian. (S. Stephani L. II. C. 38).

Primirea sierbilor fugiți de la un domn la altul era pedepsită greu în bani și sierbii restituiți la domnii vechi.

Pentru ca sclavii să nu devină periculoși statului, atât regele cât și prefecții aveau câte o trupă organizată înadins însărcinată numai cu urmărirea în toată țara a sierbilor fugari și ascunși, apoi prinderea și adunarea lor la câte un loc anumit, întocma precum se întâmpla cu vitele pripășite, perdute, rătăcite.

Acei funcționari se numiau în actele latinești *Collectores* sau cu un termin barbar *Ioccerdech* și *Iokergeck* (din maghiarul *Iokergetö*, urmăritor de avere), iar fugarii sclavi se ziceau *Uzbeg* slav. *Ubech* (fugar).

Atât sclavii fugari cât și vitele aflate și adunate la un loc se țineau sub pază până la St. Michai (S. Sofia) pe la fortărețe și castele. Până atunci prefecții și comandanții îi folosiau la lucru precum voiau. Se scoteau însă în toate zilele de târg în piață și se striga că cine și-a perdut vita ori i-a fugit vreun sierb să meargă și dacă-și va cunoaște și documenta proprietatea, să o ia sub condițiune însă că pentru ținerea unui cal să numere 12, pentru un bou 5, iar de un sclav 90 denari. După ziua de St. Mihai, 29 septemvre, toate vitele și toți sclavii ai căror domni nu s-au arătat se împărțiau între episcopi, comite și rege. Episcopul lua decima din toate, comitele (prefectul), una, iar regele două părți.

Dacă colectorii sau comiții înșelau pe regele o dată, aveau să plătească suma întreită, de es: pentru 2 sclavi 6, așa și pentru vite; iar dacă-l înșelau de două ori, pedeapsa lor era pierderea libertăței, deveniau adecă și ei sclavi. Avem însă și urme în legile regelui Ladislau (Libro III), că înșelători de aceștia ajungeau și spânzurați. Toți domnii la carii regele dăruia sclavi de ai săi erau obligați sub pedepsa în bani ca se le tundă capul jumătate, iar dacă nu se supuneau la acea măsură, li se luau sclavii cu neveste cu tot (*Regis Colomanni L. I. cap. 41*).

Din toate legile citate până acilea și din mai multe altele coprinse în *Corpore juris hungarici* sau și în alte colecțiuni de legi și de documente istorice ne informăm pe deplin că nota caracteristică principală a sclaviei în sistema feudală a rămas în acest period și după introducerea christianismului tot cea cunoscută în dreptul roman, adecă trecerea jugului de la părinți la toți descendenții lor, însă cu acea distincțiune că emanciparea sau așa-numita manumisiune era în unele timpuri mult mai restrânsă decât în Roma veche, căci adecă se descoperă prea puține cazuri în documentele acestui period de trei secoli, care să mărturisească despre manumisiuni mai frecvente; din contra se află destule urme, că și oligarchia christiană încă tot mai ținea la cunoscutul principiu *partus sequitur ventrem*, așa că și pruncii născuți din bărbați nobili și din femei sclave rămâneau tot în condițiunea mamelor, adecă sclavi. Ținerea la acel principiu ethnic își avu urmările sale sociali și chiar politice în stat, nu numai în Evul Mediu, ci și în celelalte perioade ale istoriei în unele cazuri până în secolul nostru.

Un mijloc de a ușura încâtva soarta sierbilor în des citatul period apare ici colo prin documentele vechi, iar acela era donațiunile de sierbi la biserici și monastiri, pe care le făceau unii domni sau familii de domni mai vârtos cu două scopuri, adecă fundațiuni sau fonduri de sclavi cu scop de a ajuta și ameliora starea materială a bisericelor și monastirilor, și iarăși donațiune prin testamente, ca pomană, ca liturgii, ca parastase, sărindarie și alte rogăciuni cătră D-zeu și sânții săi, ca mijlocitori pentru repausul sufletelor în sânul lui Avram, iar anume în biserica apuseană pentru micșorarea pedepselor în purgatoriu și scurtarea terminului ținerei lor în acel loc curățitor, iar în credința celuilalt popor, pentru ca sufletele celor adormite în Domnul să nu aibă greutăți la trecerea prin cele șapte vămi și să li se deschidă mai curând porțile raiului ceresc.

Condițiunile acelor sclavi donați din religiozitate erau foarte diverse, după diversitatea testamentelor și fundațiunilor; în cele mai multe cazuri însă mult mai ușoare decât ale sclavilor rămași proprietate a domnilor seculari și se pare că de aici se trage în limba germană proverbul: „*Unter dem Krumstabe ist's gut wohnen*", cum am zice pe românește: Este bine a locui sub domnia episcopilor. Istoricii din Ungaria au adunat mai multe chrisoave și testamente de asemenea coprins.

Sierbii donați bisericelor sunt cunoscuți în chrisoavele latinești din Ungaria sub barbarismul *Dusch* și *Duscha*, suflet, căci erau donați pentru sufletele morților, precum se donau oricare alte obiecte și animale domestice sau pământuri.

Condițiunile de viață ale acestei categorii de sclavi se pot cuuoaște încâtva din unele exemple.

Când s-a deschis mormântul S-tului rege Ladislau, regele Bela dăruise înainte de moartea sa bisericei din comuna Besenő pe un sierb al său anume Vrug, ca „dusinic" cu îndatorire, ca el și toți descendenții săi să dea la acea biserică pe fiecare an câte două liturgii, una oaie, treizeci pâini, una gâscă, una găină, două vedre de med, iar decimele, ca și toți sierbii, să le dea popii, adecă două găleți de grâu și o găină.

După alt testament dusinicul Dera avea să dea pe la St. Michai un parastas (*exequias*), una oaie, treizeci bani și patru vedre de med.

Dintr-un proces portat pe acele timpuri între o monastire și o familie anume *Solese* aflăm că dusinicul avea să dea unei biserici pe fiecare an șasezeci de pâini, un bou de trei ani, trei gâște, cinci găini, șase găleți de med și în denari taxa pentru trei liturgii, iar două muieri, Scepa și Vederea, să rămână de spălătorese.

În alt caz doamna Benedicta, femeia lui Herczeg, văzând că i se apropia terminul zilelor, face dusinică pe sclava sa Agna numai cu legătura ca aceasta să dea la biserica din Ugra în toată viața sa pe fiecare lună câte o făclie de un cot (*unius cubiti*), iar fiul Agnei Heta ca dusinic să dea la aceeași biserică în fiecare an tot pe la St. Michai pentru parastas un junc de doi ani, pâini și cinci vedre de med, iar pe fratele acestuia, anume Furtun, îl pune de clopotar (*Campanarium*) din generațiune în generațiune[VI].

Sclavii în Ungaria se împărțiau în zisul period în două clase principali. Cei cari se numiau în actele publice latinești *Servi* erau destinați pentru cultivarea pământului. Cei numiți în acte *Lixae*, erau sierbi domestici și de curte, pușí sub inspecțiunea deregătorilor de curte, cari în acelea veacuri se numiau *Iobagiones* sau *Ministeriales*. Mai la vale vom vedea cum terminul *Iobagio* a luat cu totul alte semnificațiuni.

Periodul III. În descrierea raporturilor agrar din Ungaria în periodul II se văzură multele moduri cu care oamenii erau aruncați în sierbitute barbară; de aici însă a trebuit să urmeze, a și urmat firește, micșorarea numărului locuitorilor, pentru că cine nu mai putea, căuta mijloace ca să fugă dintr-un stat unde nu exista pentru el nici libertate și securitate personală, nici de avere. Afară de acestea, expedițiunile cruciate începute pe la 1097 și continuate până la 1291, adecă aproape două sute de ani, în cari au perit la 6 milioane de oameni din Europa, au consumat și din Ungaria mulțime nenumerată de locuitori, de cari și așa statul acesta niciodată nu avuse în abundanție, ci tocma din contra, adevărații bărbați de stat puțini câți erau simțiau tare lipsa locuitorilor, fără cari un stat nu merita acest nume, căci el rămâne totdeauna sărac și expus la invaziuni din afară. Spre a

---

[VI] Aceste exemple sunt scoase de sus-citatul Pfahler pp. LL et L II) din mult folositul *Registro Varadinensi* §§ 132, 142, 209, 341.

vindeca răul acesta şi spre a face ca oamenii în loc să fugă din ţară, mai vârtos să intre în ea de airea, câţiva regi şi consiliari mai prevăzători de ai lor s-a încercat ca de o parte să uşureze soarta clasei de locuitori căzuţi în sierbitute, iar de alta să îndemne pe străini a veni şi a se aşeza în ţară. Scopul întâi credeau ei că-l vor ajunge prin decrete apărătoare contra rapacităţii şi tiraniei oligarchilor, ale căror fărădelegi Pseudonimul Timoleon le-a descris aşa de bine în publicaţiunile sale din anul acesta, iar scopul al doilea se urmăria prin împărţiri de privilegie foarte preţioase la colonişti străini, precum este cunoscut din documente nenumărate.

Se află însă destule urme în documentele vechi şi chiar în decrete de ale regilor, din care ne convingem că, cu toată tendenţia oligarchiei de a supune şi înjuga pe toată lumea, totuşi afară de nobilii privilegiaţi şi de clasele clericali, mai era o clasă numeroasă de oameni liberi în persoana şi averea lor, fără a fi număraţi între nobili. Mai era şi alte clase de oameni semiliberi, cu drepturi personali şi cu drept de avere imobilă (pământuri, moşii), obligaţi însă către unii oligarchi, episcopi, monastiri sau cu oareşicari contribuţiuni anumite şi regulate prin acte formali, sau cu serviţiul militar ori de securitate publică. Aceste clase nu s-au numărat niciodată între clasele de sierbi, de iobagi, ci au fost libere *ab antiquo*, şi numai după lupte şi calamităţi secularie au fost reduse în stare de sclavie, precum s-au întâmplat d. ex. cu cneziatele cele multe româneşti şi cu aşa-numitele clase de *Servientes castri*, *Jobagiones castri* etc., cari, ca ostaşi mai ales pe la cetăţi şi fortăreţe de la fruntarie, serviau ţărei cu armele, iar întru altele erau liberi.

Spre a ne face oareşicare idee despre clasele oamenilor semiliberi de înainte cu 700 de ani vom cita şi acilea puţine exemple.

Regele Bela II Orbul avea în a. 1138 o fundaţiune pentru prepositura Demes, prin care obliga pe 59 sate mici cu 761 familii ca acestea să dea monastirei în fiecare an zecimea din producte, apoi toate la un loc 1522 oi, 1522 ferdele de farină, 1522 vedre de bere, 761 petri de sare. Câteva din acele comune mai dedeau şi 50 porci, 175 vedre de med şi 1000 de scânduri. Preste acestea toate 59 satele mai contribuiau părinţilor călugări la ziua de Sta. Margareta 4 boi îngrăşaţi, 30 oi din cele mai grase (*pingvissimas*), 30 gâşte, 40 găini, 20 grundi (petrii) de sare, apoi de sărbătorile Naşterii Domnului 20 gâşte, 40 găini şi 10 petrii de sare; tot atâtea daruri aveau să ducă şi de Paşti. Aceiaşi locuitori mai aveau să ajute monastirei şi la unele reparaturi, să-i cosească şi iarba din fânaţele ei.

În alte părţi prestaţiunile (robota, munca) locuitorilor ţărani erau şi mai uşoare; d. ex. cinci sătuleţe sau mai bine cătune, care toate aveau 90 de fumuri sau familii, Udvornik, Uten, Gran, Mathala, Setkeln dădea fiecare cătun pe la S. Georgie la s. monastire câte 20–30 până la 75 pei de jder (foina), ca să aibă părinţii călugări cojoace (blană, bundă) de iarnă; mai dădeau şi decima din porci şi din vase de care făcea dogarii şi strugarii. Chrisovul relativ la acea donaţiune este tot din zilele lui Bela II.

Din acelaşi veac al 12-lea se află după alte documente că aşa-numiţii domni sau patroni îşi rezervau foarte puţine locuri ca proprietate în sensul strict, sau cum se zice cu terminul barbar, *Allodium*, locul sau lanul ori labul curţei pe care îl cultivau ei de-a dreptul prin sierbi (*Lixae*) din curţile lor pentru trebuinţele de toate zilele ale familiilor; toate celelalte pământuri sau teritorii bune de cultivat erau lăsate în mâinile locuitorilor țărani, ca să le cultive și folosească ei pe lângă condițiuni la început foarte ușoare, însă fără a li se recunoaște acestora dreptul de proprietate la ele. Pământurile folosite sub condițiuni de acestea s-au numit înainte cu 700 de ani și chiar până în veacul nostru al 19-lea *Colonicatura*, iar locuitorii *Coloni*, care mai târziu s-a tradus cu terminul *Iobagio*, ung. *Jobágy*, ceea ce odinioară însemnase *Aristocrat*.

Ca usufructuari, clasa colonilor s-a bucurat de dreptul hereditățeі, sau adecă starea lor primitivă se apropia de acea cunoscută sub terminul juridic *Emphiteusis* (în România embatic, nemțește Erbpacht, arendă hereditaria)[VII]. Acest raport între patroni și cultivatori a convenit ambelor părți timp îndelungat, din cauze prea naturali. Patronii aveau pământ mult necultivat, iar locuitorii erau cu atât mai puțini. Totuși sunt încă urme din zilele regelui Coloman (mort 1114) că mulți coloni vechi erau scoși din locurile cultivate de ei. De aceea regele dispune ca acelora se li se restitue locurile[VIII].

Cel dintâi rege al Ungariei, carele s-a încercat a ușura soarta locuitorilor și a desființa sclavia pe generațiuni înainte a fost Andrei al III, numit Venețianul. Acesta pre cât a domnit a sancționat mai multe legi, dintre care legea sa 70 de la a. 1298 se poate considera ca lege fundamentală între toate celelalte legi ale țării, pentru că prin aceea se proclamase libertatea poporațiunei rurale sau așa-numiților iobagi. În acea lege se zice: „Fiecare țăran sau iobag al vreunui nobil, dacă va voi, poate să treacă în posesiunea altui nobil sau airea unde-i va plăcea cu toată averea sa să se poată strămuta și să petreacă în libertate, cu condițiune ca să dea de știre și să plătească *teragiul* (taxa, datoria) după dreptate și uz”[IX].

Vom vedea însă mai la vale că legea aceasta se adusese numai pentru Ungaria propriu numită. Pentru Transilvania, Croația și Slavonia a rămas și mai departe tot uzul vechi. Care a fost uzul acela se poate vedea din istoria acestor țări. Anume, încât pentru Transilvania însemnăm aici deocamdată numai atâta, că pe la 1298, adecă tocmai pe la finea secolului al XIII existau în Transilvania naționalități libere, mai multe clase de oameni liberi, fiecare cu drepturile sale, ceea ce se știe și din cunoscutul document de la 1291, emanat tot de la acest rege Andrei al III-lea, în care se vorbește de universitatea nobililor, sașilor, secuilor și a românilor[X]. Preste aceasta, încât pentru români existau de pe atunci mulțime de cneziate și chiar unele vaivodate, în care locuitorii nu erau sclavi de moștenire, ci oameni

---

[VII] Decrevimus regali nostra potentia, ut unusquisque habeat facultatem sua dividendi, tribuendi uxori, filiis filiabusque atque parentibus, sive eclesiae. §. 1. Ne post ejus obitum quis hoc destruere audeat. (S. Stephani L. II, C. 5).

[VIII] Veteres coloni ejecti, terram non habentes alibi, ad suam revertantur. §. 1. Si tamen terra eorum data est Monasteriis, vel Eclesiis, et ipsi aliam habent, hoc inviolabiliter ita permaneat. (Colomanni L. 1, C. 19).

[IX] Quilibet Rusticus, seu Iobagio alicujus Nobilis, si voluerit, de possessione Domini sui, habita licentia, et justo ac consveto suo Terragio persoluto, ad possessionem alterius Nobilis, vel alias quo ei placuerit, cum omnibus suis rebus, libere se causa commorandi, transferre valeat”.

[X] „Cum nos universis nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olachis in partibus Transilvanis apud Albam Iuliae proreformatione status eorundem congregationem cum iisdem fecissemus, ab eisdem Nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olachis diligenter inquiri fecimus, si dictae possessiones (Fogaras et Zumbathel) ad ipsum magistrum Ugrinum dignoscuntur, juste et legitime pertinere etc.

liberi, obligați a da numai unele taxe sau ajutoare deregătorilor cari administrau ținuturile.

Oligarchii și aristocrații din acele timpuri s-au văzut siliți a se supune acestei legi de liberă migrațiune, căci așa cerea interesul lor. Cele trei expedițiuni cruciate în Asia consumaseră multe miriade din locuitorii țărei. Preste aceasta invaziunea teribilă a mongolilor pe la a. 1242 a micșorat și mai tare numărul locuitorilor, din cauză că mongolii când au eșit din țară au omorât multe mii și alte sute de mii oameni de ambele sexe, cari se aflau în cele mai bune puteri fizice, au și dus din ei în captivitate, întru atâta, încât districte întregi au rămas cu totul deșerte de locuitori. De aici a urmat că atât gubernul cât și aristocrația au trebuita să ia măsuri mai blânde spre a îndulci și trage pe locuitori din alte țări, mai ales în șesurile Ungariei devastate cu totul neasemănat mai rău decât părțile muntoase și anume decât în Transilvania, ai cărei locuitori atât la venirea mongolilor, cât și mai târziu la invaziunea tătarilor lui Tamerlan, s-au retras în munți și în codrii neumblați, pe unde vrăjmașii n-au fost în stare să străbată, și așa locuitorii cu vitele lor au fost scutiți de peire pre cât timp oardele barbare au cutrierat alte părți ale țărei, ceea ce niciodată nu a durat prea mult timp, din cauză că după ce locuitorii fugiseră în locuri ascunse sau fuseseră omorâți, neavând cine să cultive pământul, barbarii erau siliți să se retragă și ei ca să nu piară de foame și de frig la apropierea iernei. Așa s-a întâmplat apoi că munții și codrii întinși pe sute de miliarie pătrate au fost pentru elementul românesc, pentru limba și naționalitatea lui în Dacia, cetățile cele mai tari, fortificate nu de mâni omenești, ci de mâna lui Dumnezeu.

Prin proclamarea libertăței și a liberei migrațiuni introduse în Ungaria au câștigat firește și poporațiunea rurală din țările vecine, întrucât adecă oligarchii ungureni, având lipsă mare de locuitori pe teritoriele lor cele vaste, pe lângă ce tractau mai omenește pe cari îi aveau, spre a îndupleca și trage și pe alții la sine, le puneau condițiuni mai ușoare, lăsându-le mijloace de ajuns ca să poată întemeia și crește familii numeroase, și rapacitatea încă se mai înfrâna. Mulți dintre locuitorii țărani cari ajungeau la o stare materială mai bună, răscumpărând orice îndatoriri avuseră către oligarchii feudali, își câștigau ei înșii pământ pe la orașe și în ținuturi scutite cu totul de jugul feudal. Pe aceste căi apoi și Ungaria începu a se împopora din nou în o parte mare a ei. Ceea ce însă nu trebue să uităm, nici la locul acesta este că poporul țăran se ținea sigur de libertățile sale numai sub condițiune, dacă regele avea mână tare și braț înalt destul pentru ca să o poată apăra neîncetat de asupritori și răpitori.

Dară nu toți regii Ungariei și voivozii Transilvaniei au fost tari destul pentru ca să-și poată împlini acea misiune de protectori ai poporațiunei rurale, iar unii făceau chiar și cauză comună cu oligarchii cei mai egoiști și răpitori. N-au trecut cincizeci de ani de la legea lui Andrei III citată mai sus până ce oligarchii au și început a o călca mai ales în două moduri. Unii adecă dintre domnii feudali aflau o mulțime de pretexte pentru ca pe țăranii așezați și muncitori pe moșia lor și maltratați de către ei înșii sau de către deregătorii sau argații lor să-i țină legați de glie și să nu-i sufere a se strămuta și a-și ameliora starea pe lângă condițiuni mai de suferit. Alții iarăși simțind lipsă de locuitori pe dominiile lor, ca oameni rapaci și hoțioși precum erau din firea sau din creșterea lor, făcând invaziuni în moșiile altor seniori, răpiau cu forța fizică pe coloniștii acestora și-i asiediau pe moșiile lor. De aici se poate pricepe prea bine și rațiunea legei 16 din 1351, adecă din zilele regelui Ludovic I, în care se interzice seniorilor feudali răpirea iobagilor de la alți domni fără învoirea acestora.

Până pe la finea veacului al patrusprezecelea se părea că legea regelui Andrei este dată cu totul uitărei; libertatea personală și a strămutărei de la un loc la altul a poporațiunei rurale deveni iarăși violată și batjocorită; ea își perduse orice auctoritate mai ales după moartea regelui Ludovic I, urmată în septembre 1382, pre cât a durat anarchia sub regina Maria dusă în captivitate la 1386 și până la încoronarea bărbatului său, a regelui Sigismund în 1387.

Acest rege, cu toata ușurătatea minței sale, văzând bine că mai ales față cu apropiarea și cu desele invaziuni ale turcilor țara poate să fie perdută dacă milioanele de locuitori țărani nu vor fi luați în apărare de cătră tron în contra tiraniei oligarchilor, în anul 1397 a dat un edict memorabil, în care zice, că după ce a aflat din nenumerate informațiuni ale baronilor, episcopilor și ale altor oameni fruntași ai țărei că mulți domni feudali caută tot feliul de pretexte infame ca să țină pe locuitori în sierbitute și să nu-i lase ca să se mute airea unde le-ar merge mai bine, dânsul, ca rege, se simte îndatorat a lua în apărarea sa pe acea clasă de locuitori cu atât mai vârtos că de la început toți oamenii s-au născut liberi și că nu natura, ci tirania omenească i-au aruncat în jugul sierbituței; deci el, regele, consultându-se cu baronii și cu alți magnați ai țărei, cu votul unanim al acestora a sancționat și statorit definitiv ca de aci înainte toți locuitorii, cetățieni, oaspeți (*hospites*, adecă coloniști străini aduși în țară), sau iobagii regești locuitori pretutindeni, în cetăți, în dominii regale, în orașe și sate libere, în ținuturile fortărețielor, în dominiile bisericești, în ale nobililor și ale oricăror, să se poată muta oriunde le va conveni, în cetăți, în orașe, pe la fortărețe, pe locuri bisericești sau pe ale nobililor, întru toată libertatea și totdeauna, în prezent și în viitor, îndată ce vor plăti fiecare cu ce este dator la locul în care petrecuse până atunci. Totodată regele decide limpede că dacă oricare domn de iobagi nu ar scoate în timp de una lună de la iobagii cari vor să se mute de la el orice taxe, datorii sau gloabe (*Birsagia*) ar avea de scos, după trecere de o lună să nu le mai poată scoate, ci să le peardă, iar iobagii să se poată muta de la el fără nici o pedecă sau vătămare. Alte contribuțiuni impuse iobagilor, d. e. pentru stat, trebuia să le încaseze seniorul (domnul) în 15 zile, iar dacă el nu le încasa în acel termin scurt, iobagiul rămâne scutit de plată. În acele timpuri adecă domnii, aristocrații încasau de la iobagii lor și contribuțiunile statului, dară apoi în cazuri nenumărate nu le administrau la fisc, ci le țineau în pungile lor. Așa se înțelege această parte a edictului.

Cu executarea deciziunilor coprinse în acest edict, cu apărarea locuitorilor de asupririle seniorilor și asecurarea liberei strămutări au fost însărcinați de cătră regele Sigismund deregătorii municipali, adecă prefecți, vice-prefecți, judecătorii primari, sau cum am zice astăzi preşedinții tribunalelor în numele regelui, sau cum se zice în edict, *mera regia auctoritate*.

Deregătorii comitatelor însă erau și ei luați tot din clasa nobililor, din aristocrați: prin urmare se împlinia cunoscuta zicătoare că corb la corb nu-și scoate ochii. Urmarea fu că acest edict, în tot respectul foarte memorabil, a fost dat de cătră rege şi în dezbaterea dietei ţinute în Ungaria la anul 1405, iar aceea votându-l cu schimbare de câteva cuvinte, pe o parte din el o încorporă la decretul său II art. 6 şi alta la decretul III din acelaşi an.

Dară nici cu acea lege poporaţiunea rurală nu a putut fi apărătă de rapacitate, din care cauză acelaşi rege Sigismund tocma după treizeci de ani, adecă la bătrâneţele sale s-a simţit îndemnat ca în decretul VI art. 7 din anul 1435 să înnoiască aceeaşi lege, să dicteze şi pedepse în bani asupra seniorilor cari nu lasă pe iobagi să se mute de la ei, precum şi asupra celor cari furau pe iobagi sau îi primiau pe moşiile lor fără ca să le ceară atestaţii de liberă strămutare.

Aceste legi şi anume legea de la 1435 se cuvine să ni le însemnăm cu atât mai bine, cu cât se ştie din istoria Transilvaniei că îndată la doi ani, adecă în anul 1437 a şi spart în aceasta acel război civil crunt în care nobilii şi saşii au format una, iar poporul românesc şi cel unguresc altă parte, iar apoi după primele bătălii sângeroase şi după proclamarea de armistiţiu aceste două popoare unite au înaintat cauza lor la împăratul şi regele Sigismund, care însă a repausat în 9 decembre 1437 la Znaim, în Moravia, şi prin moartea lui cauza poporului ţăran a ajuns din nou în starea cea mai critică, de unde apoi a şi urmat o serie lungă a dezastrelor pentru ambele ţări.

Importanţa supremă a cauzei poporului ţăran şi a evenimentelor legate cu aceea ne face ca să alăturăm aici încai una parte din des citatul edict şi respectiva lege dietală din anii 1397 şi 1405 în limba originală, cu atât mai vârtos că numai din acea lege se poate judeca şi cunoaşte dreptatea cauzei poporului ardelean răsculat în anii 1437 şi nedreptatea strigătoare la cer făcută lui prin aşa-numita uniune sau mai exact conspiraţiune tiranească a acelor „trei naţiuni" din aceiaşi ani, repeţită cu jurăminte până la a. 1848.

„... *Quia creberrimus plurimorum Praelatorum, Baronum et potiorum Regni nostri Procerum relatibus, nostrae insonuit auribus Majestatis, quod plerique forent Regnicolae, per climata regni nostri possessiones habentes et tenentes, qui eorum jobagiones, in aliorum possessiones commorandi causa accedere volentes, variis calumpniis, signanter in birsagiorum ac mulctarum seu dacionum receptionibus, ut ipsos erga se retinere valerent, super eos impositis, libere abire et pacifice permittere non curarent; per quod factum nonnullae nostrae regales, nec non ecclesiarum ac nobilium (etc). alterius dignitatis hominum possessiones, non modicum desolationis paterentur detrimentum. Nos igitur, cui interest, officio nostri regii regiminis incumbente, de bono communi, et condignis regni nostri commoditatibus salubriter invigilare volentes, imo dignum arbitramur et congruum, quod cum exordio omnes homines prima parens aequaliter producerit, hi liberi habeantur, quos non natura, sed humana potentia sibi ipsi jugo subjicere conaretur servitutis; una cum eisdem Baronibus, et pocioribus regni nostri Proceribus, decreto unanimi sanximus, statuimus et super statutum fecimus, ut a modo in antea, cives, seu, hospites, sive jobagiones nostri regales, de nostris civitatibus, possessionibus, Oppidis et liberis Villis, castrorumque nostrorum tenutis, in earundem Ecclesiarum nec non nobilium et alterius praeeminentiae hominum possessiones habentihus* (sic!), *et e converso earundem ecclesiarum et ipsorum nobilium ac alterius status hominum jobagiones, in praefatas nostras* *regias civitates, oppida et possessiones, castrorumque nostrorum tenutas, et generaliter quilibet liberae conditionis homines, de possessionibus ecclesiarum in nobilium possessiones, ut de nobilium possessionibus, in earundem ecclesiarum possessiones; temporibus semper successivis universis ei perpetuis, habita licentia, justoque teragio et aliis debitis eorum solitis expeditis, liberam, tutam et omnimodam moraturi se transferendi habeant facultatem, harum nostrarum Litterarum per vigorem, his moderaminum limitationibus, clare praesentibus expressatis, ut quicunque et quorumcunque jobagionum Dominus, aliqua Birsagia sua, quibus jobagio suus aliquo tempore fuisset convictus, infra unius mensis spatium differens, non exegisset super eundem, extunc ipsa Birsagia, talia super jobagionem suum, dicto uno mense elapso, recipere, et eundem jobagionem retinere non valeat, sed idem jobagio quo maluerit, modo praehabito, indempnis et illaesus moraturus accedat" etc. etc.*

Libertatea strămutărei iobagilor nu se putea decreta şi proclama în termini mai răspicaţi decât se vede în această lege din zilele lui Sigismund.

După răsboiul civil din Transilvania de la 1437/8 mai aflăm o lege de la 1444 din zilele nefericitului rege Vladislau, mort în bătălia de la Varna, despre libera migraţiune a iobagilor. Din acea lege se vede că această clasă de oameni venise din nou în pericol de a fi subjugată pe vecie. Acea lege este a 19-a în ordinea codificărei din acel temp şi, provocându-se la legi anterioare aduse în favoarea poporaţiunei rurale, decide ca să fie observat uzul vechi. Se pare însă că acea lege nouă a şi fost călcată îndată după moartea regelui. Micul rege Ladislau alu V-lea, aflându-se în etate numai de 4 ani, era ţinut la împăratul Frideric al III-lea în Austria sub tutoratul acestuia, iar Ungaria în loc de rege avea numai vicari ai statului cu Ioan Corvin în frunte. În aceea epocă şi anume îndată în anul 1445 vicarii ţărei s-au încercat în dietă a înnoi legea lui Sigismund pentru libera migraţiune a colonilor, dar n-a reuşit la nimic. De aici a urmat că iobagii îşi ajută sieşi prin fugă, de la un domn la altul şi dintr-o ţară în alta, iar domnii s-au pus din nou pe furate şi răpire de iobagi unii de la alţii.

În an. 1458, ales fiind Mathia Corvin ca băiat de 15 ani de rege al Ungariei, până a nu fi proclamat de majoren a stat sub tutoratul unchiului său, Michail Szilagyi. Acesta, ca gubernator, a luat îndată în acel an măsuri aspre în contra tuturor domnilor, cari sau trăgănau ori că opriau cu totul migraţiunea liberă a locuitorilor. El îi pedepsia mai întâi cu câte 6 mărci, după aceea le ocupa dominiile cu putere armată şi nu le libera până când nu se supuneau. Aceste măsuri se pot vedea în articolul 15 de lege de la an. 1458. Lupta însă între libertate şi sclavie a trebuit să fi fost din cele mai înverşunate, căci adecă aflăm îndată în articolul 30 din urmatoriul an 1459, cum că facultatea migraţiunei colonilor se suspinde pe un an întreg şi se decretă pedeapsa de 6 mărci asupra toturor domnilor câţi ar primi şi ar duce iobagi din dominile altora.

De aci încolo sub domnia lui Mathia Corvin, care trece în istoria Ungariei de prea glorioasă, libertatea poporaţiunei rurale a fost violată şi restrânsă tot mai tare, ceea ce se vede din articolul 17 al an. 1463, articlul 11 şi 14 din an. 1468, unde aflăm şi condiţiunea pusă că numai câte un iobag să poată trece liber de la un domn la altul. Raţiunea acestei restricţiuni s-a luat în acea epocă din împrejurarea că contribuțiunile datorite către stat au început a se arunca (repartiri) de-a dreptul pe capii familiilor iobăgeşti, de unde a urmat, fireşte, că prin migrațiune nețărmurită să fie îngreunată preste măsură încasarea în acel veac în care cei mai puțini exactori şi perceptori ştiau să scrie şi să cetească, prin urmare toate computurile comunali se crestau pe bețe sau aşa-numite revasie ori rebusie (răvaşe un răboaje). Tot cam din această cauză articolul de lege 14 din an. 1474 iarăşi suspinde migrațiunea liberă pe un an întreg. La legea aceasta însă observă scrietoriul Pfahler, ca între atâtea excepțiuni făcute de la lege a dispărut însăşi legea, precum şi că cu cât creştea mai mult pofta domnilor de a-şi ține pe iobagii lor, cu atât era şi pofta altora mai mare de a-i fura sau a-i răpi. Luptele acelor pofte de a fura şi răpi oameni le vedem în art. 14 din 1470 şi art. 39 din 1486.

Acesta fu soarta tragică a milionelor de locuitori țărani în Ungaria sub toată domnia regelui Mathia Corvin, adevărată jucărie a tiraniei oligarchice. Nu era de ajuns cu servitutea, ci se purtau procese şi alăturea cu acele războaie sângeroase; însă tot locuitorii le plăteau cu sudoarea şi sângele lor. Dictatu-s-au instrucțiuni şi pedepse asupra domnilor spre a înfrâna rapacitatea lor; s-au pus şi termin de 60 zile pentru migrațiune; au fost amenințați judecătorii cu destituțiune, dacă nu vor executa legea întocma; în fine, lucrul a ajuns aşa departe, încât prefecții comitatelor au fost auctorizați a convoca la arme pe toți nobilii comitatului în contra acelor domni, cari nu voiau a se supune legii şi a nu mai răpi iobagii de la alții, sau pe cei răpiți ori furați a-i libera.

Dacă relativ la locuitorii țărani a domnit în zilele regelui Mathia Corvin o anarchie aşa desfrânată, poate judeca oricine starea desperată la care ajunsese clasa cea mai numeroasă de locuitori după moartea lui Mathia Corvin, întâmplată în a. 1490. În timpul regelui imbecil Vladislau al II-lea, a cărui umbră de domnire a durat până în an. 1516, se poate zice că aristocrația nu mai voia să ştie de nici o lege care nu-i convenia ei. S-a încercat, ce e drept, şi regele acesta prin articol 93 şi 94 din primul său decret a uşura soarta țăranilor şi a înfrâna tirania oligarchilor; el adecă a repețit în decretul său aproape din cuvânt în cuvânt părțile cele mai importante din legea regelui Sigismund de la 1435.

Sub acest rege s-au mai adus şi alte legi relative la starea țăranilor. Aşa de ex. în decretul II, art. 18 din 1495 se pune pedeapsă de 25 mărci asupra acelor domni, cari ar primi la sine țărani căzuți în vreo crimă, iar în art. 22 din acelaşi decret opreşte pe iobagi sub pedeapsa de 100 florini în aur a strica şi duce cu sine şi orice superedificate – şi orice ar fi înfipt în pământul locuit de ei până la strămutare. Din an. 1498 aflăm iarăşi o lege din cele mai memorabili, întru care dieta Ungariei decide a se lua represalii din cauza migrațiunei locuitorilor, chiar şi asupra regelui. Spre a înțelege mai bine această aroganță a oligarchiei trebue să ştim că pe teritoriele cunoscute în Ungaria sub nume de Cumania Mare şi Cumania Mică, unde adecă fuseseră colonizati cumanii veniți din Moldova, precum şi pe teritoriul cunoscut sub nume de Jazigia, unde erau colonizați filistenii, se mutau foarte mulți locuitori din alte părți ale țărei, pe unde erau foarte rău tractați. Aceste teritorii stăteau, ca şi teritoriul rutenilor, sub o protecțiune specială a regilor, prin urmare erau cevaşi mai apărate de asuprire şi rapacitate. Aristocrații nu puteau să sufere acea tractare mai umană de care aveau parte locuitorii din Cumania şi din Jazigia;

de aceea pretinseră în dietă ca pe acele teritorii să nu se mai primească iobagi şi în caz de procese născute din cauza aceea, puseră pe palatinul ţărei de judecător. În fine, trufia şi aroganţia aristocraţilor crescu atât de mult, încât în art. 16 din 1504 recunoscură chiar ei în dietă că scandale nemaiauzite s-au mulţit şi se comit pe fiecare zi în tot coprinsul regatului Ungariei, cu atât mai vârtos, că pedeapsa de 6 şi de 25 mărci se scăzuse numai la 3 mărci[XI]. Acea pedeapsă fu defiptă iarăşi la 25 mărci, atât în contra domnilor cari nu lăsau pe iobagi să se mute, cât şi în contra acelora cari furau sau răpiau iobagi, iar tribunalele au fost auctorizate din nou a tracta pe acei călcători de lege ca pe turburătorii păcii publice.

Nici aceste legi n-au folosit întru nimic şi n-au înfrânat rapacitatea, nici tirania. Urmarea a fost ceea ce se va vedea îndată la începutul periodului al IV-lea, adecă revoluţiunea cea mai cruntă şi mai sălbatică din câte s-au văzut vreodată nu numai în Ungaria, ci şi în alte ţări ale Europei.

Unii dintre regii Ungariei îngrijiseră nu numai pentru libera migraţiune a locuitorilor ţărani, ci şi pentru administrarea dreptăţii pe sama lor. După ce adecă a început să străbată şi în Ungaria, deşi cu mare greutate spiritul christianismului, acei regi au crezut că trebue să împedece domnia absolută a aristocraţiei asupra poporaţiunei rurale ca asupra sclavilor cumpăraţi din piaţa publică. Aşa regele Ludovic I decide prin art. 18 din 1351 ca iobagii cari cad în vreo crimă să nu fie pedepsiţi de către oricine, cu auctoritatea proprie, ci domnul hereditar al pământului să fie dator a organiza un aşa-numit forum dominal, ceea ce s-a şi întâmplat, aşa încât această jurisdicţiune s-a conservat în toate ţările coroanei ungureşti până în an. 1848.

Din art. 10 de la 1405, sub regele Sigismund, acel forum dominal a fost declarat de instanţă primă, iar de instanţă a doua comitatul sau mai exact comitele suprem ori vice-comitele, ori preşedintele judecătoriei, după cum adecă cauza era sau civilă sau criminală. Articoli de lege de asemenea coprins se mai află şi din alţi ani, anume din 1447, 1486 şi 1492. Dar nici aceste mijloace de apărare n-au folosit clasei ţăranilor întru nimic, pentru că aristocraţii şi diregătorii lor nu se supuneau la acele legi, ca şi cum n-ar fi existat, ci din contra, aroganţa şi tirania lor a mers aşa departe, încât o mulţime de oligarchi exercitau şi dreptul sabiei (*jus vitae et necis, jus gladii*) asupra supuşilor.

Dreptul de hereditate al colonilor

Sistema feudală aşa cum a domnit ea până în anul 1848 n-a voit să recunoască colonilor sau adecă iobagilor drept de proprietate sau încai de posesiune hereditară pe pământul cultivat de ei, ci s-a susţinut că proprietatea la pământ este a coroanei, adecă a statului, iar posesiunea compete numai aristocraţiei privilegiate aşa că pentru milioanele de locuitori din clasa ţăranilor rămâne numai usufructul sau folosirea productelor scoase din pământul cultivat de ei cu sudori

---

[XI] Una marcă de aur din acel veac făcea cam 28 galbini tot din acel timp.

crunte, însă şi aceasta numai sub condiţiunile grele puse lor de către posesorii lui. Aşa se înţelegea cunoscuta lege ungurească: *Rusticus praeter mercedem laboris nihil habet.* Cu alte cuvinte, clasa privilegiată considera pe clasa ţăranilor numai de chiriaşi sau arendatori pe un timp anumit, iar nu de moştenire; dar apoi tot acea clasă de privilegiaţi venia în contrazicere cu sine de câte ori se opunea la libera migraţiune a poporaţiunei rurale, căci dacă ţăranii erau consideraţi numai ca chiriaşi, arendatori, taxalişti, atunci urma de sine ca să se poată muta îndată ce vor fi împlinite toate condiţiunile contractate ca arendatori sau taxalişti. Tocma pentru aceea însă merită toată atenţiunea noastră articolii de lege 49 din an. 1492 şi art. 22 din 1514, adică din anul revoluţiunei celei mari, însă cu puţin mai înainte de spargerea ei sub comanda lui Georgie Dozsa. Prin acelea se recunoaşte în cuvente respicate că colonii stăpâniau pământul cultivat de ei cu drept de moştenire, deşi pe lângă condiţiuni mai grele sau mai uşoare, iar dacă ei ţineau la libera migraţiune, nu făceau mai mult decât aceea ce face oricine până în ziua de astăzi, când nu-i convine a locui într-o casă sau pre o moşie şi din acea cauză se mută airea. De altmintrea, dreptul acesta al colonilor era confirmat prin aşa-numitul drept consuetudinar (*jus consvetudinarium*), care în Evul Mediu avea valoare cu atât mai mare cu cât se aflau oameni mai puţini în toată Europa cari să cunoască arta scrierei şi cu cât actele şi documentele făcute în scris în prea puţine exemplarie sau şi numai în câte două se perdeau sau se răpiau, sau se nimiciau mai uşor. De aici vine, că chiar şi după cea din urmă migraţiune liber câştigată cu sângele românilor în an. 1784 şi decretată cu mână tare şi cu braţ înalt de către împăratul Iosif II, mii şi sute de comune rurali de diverse naţionalităţi în Ungaria şi Transilvania au rămas nestrămutate din loc acolo unde se aflau astrucate din veacuri osămintele străbunilor şi s-au strămutat numai iobagii acelor aristocraţi, de către cari erau tractaţi mai tiraneşte, asupriţi cu munci nemăsurate, pedepsiţi chiar şi cu moarte, încă şi în cazuri unde domnii nu se bucurau de dreptul săbiei. Acel uz consuetudinar era pus în practică pe sute de ani, că deşi poporaţiunea rurală nu-şi făcea case şi alte superedificate din peatră sau din cărămidă pe moşiile cultivate de ei nici în ţinuturi unde se afla material solid în abundanţie, planta însă mulţime de grădini cu pomi buni, de care se mai văd şi până astăzi în foarte multe ţinuturi şi comune iobăgeşti, anume şi pomi seculari, meri, peri, nuci ca tot atâtea probe pipăite că locuitorii ţineau tare la dreptul hereditar al usufructului din pământul pe care-l cultivau. Cu toate acestea aceiaşi locuitori doriau din tot sufletul lor ca după atâtea maltratări şi asupriri suferite să li se asigure drept de migraţiune, pentru că cu aceasta se mai înfrâna rapacitatea seniorilor. Această politică simplă ţărănească ar fi adus pe locuitorii satelor din aceste ţări numai în acel caz în strâmtoare, dacă poporaţiunea s-ar fi înmulţit preste măsură, bunăoară ca în Anglia sau în Germania, ori dacă înmulţindu-se nu ar fi fost alte ţări învecinate, lipsite mai totdeauna de aţâţi cultivatori câţi se cereau. A fost însă tocma cazul opus, căci lipsa de locuitori mai mulţi s-a simţit în toate veacurile, nu numai în Moldova şi Muntenia, ci şi în ţările subjugate de osmani şi în Polonia. De aici urma iarăşi fireşte ca rapacitatea oligarchiei din una ţară să fie moderată şi înfrânată prin trebuinţele alteia din vreo ţară vecină, pe unde din lipsa locuitorilor rămâneau ţinuturi mari, teritorii întinse necultivate, chiar oraşe despoporate şi lipsite de orice comerţ, tot din lipsă de locuitori.

Din acea lipsă de locuitori se născuse şi oareşicare sistemă colonială prin chiemarea de aşa-numiţi oaspeţi din Germania, Olanda, Italia şi de airea sub condiţiuni foarte favorabili şi anume cu drept de hereditate la pământul ocupat de ei.

Starea oaspeţilor sau colonizaţilor străini în periodul acesta al III-lea

Oricât s-au încercat coloniştii străini a-şi asigura existenţa şi drepturile lor în Transilvania şi Ungaria atât înainte de venirea lor în ţară prin diplome emanate de la regi, cât şi după ce s-au aşezat, atât prin legi dietali cât şi prin diplome şi decrete, prin procese şi dare de bani, totuşi o parte considerabilă dintr-înşii au ajuns până în zilele regelui Sigismund foarte mult asupriţi de cătră oligarchia ţărei, unele comune de colonişti, lipsite cu totul de libertatea lor şi iobăgite, altele supuse la taxe inventate sub pretexte diverse, în fine unora li s-au lăsat drepturile personali, au fost însă lipsite de drepturi politice. Numai coloniştii locuitori în oraşe şi cetăţi întărite, cum şi aceia cari s-au alăturat pe lângă locurile fortificate şi au ţinut ca fierul cu acelea, au fost scutite de subjugare din partea oligarchiei. Istoria ne-a conservat documente numeroase, din care aflăm că chiar şi cetăţile fortificate ale saşilor numai între cele mai mari greutăţi şi lupte au scăpat de jugul oligarchiei. În această stare de luptă între libertate şi sierbitute se aflase Ungaria sub lunga domnie de 40 ani a împăratului şi regelui Sigismund, precum şi după aceea până la începutul veacului al XVI-lea. Într-aceea tocma pe la finea domniei lui Sigismund a erupt în Transilvania un război civil din cele mai crunte şi sălbatece între toate războaiele de natura aceluia, din câte au udat pământul acestei ţări în cursul veacurilor cu sânge omenesc. Cauzele care au provocat acea conflagraţiune au fost mai multe; unele vechi, dară continuate pe zecimi de ani înainte, altele mai noi, care însă toate se reduc la rapacitatea oligarchiei feudale şi totodată la a patricianilor din cetăţile săseşti. Acel război purtat între aristocraţi şi patriciani de una, între poporul ţăran şi muncitori de altă parte, face din toate punctele de vedere o epocă din cele mai memorabili în istoria Transilvaniei, preface dreptul public al ţărei din fundamentele sale, dezbină în consecinţele sale pe locuitori în clase strict separate, aruncă între dânşii sămânţa urei seculare, ale cărei urme se mai văd până în ziua de astăzi. Din aceste cauze războiul civil din 1437–1438 merită să fie tractat înadins ca monografie socială[2].

---

[2] G. Bariţiu a tratat de altfel într-un studiu special, publicat în 1873, problematica răscoalei de la Bobâlna, iar pentru următoarele „perioduri" (IV–VI), a publicat mai multe studii în revistele sale.

URBARIILE ÎN TRANSILVANIA*

1. Toată tirania feudală definită în legile verbӧcziane, amplificate cu cele din *Aprobate* şi *Compilate*, trebuie să ţi-o cugeţi în praxa Transilvaniei întreit mai atroce decât ţi se pare aceea citind legile. Nici un urbariu, adică regulament de serviciu şi prestaţiuni, nu exista pentru populaţiunea rurală; voinţa boierului era pentru ţăran lege supremă, de care nu-l putea apăra nici domnitorul, nici nimeni pe lume. Mulţi domni (boieri) îşi arogaseră şi dreptul de viaţă, adică dreptul furcilor asupra iobagilor; porumbariul, construit deasupra porţii boierului, era simbolul acelui drept, ca şi cum ar zice: precum sunt eu domn peste grumazii acestor porumbei, aşa dispun şi de viaţa voastră. Până la spaima din anul 1830 (revoluţiunea polonă şi frica de muscali), încă tot mai auzeai pe mulţi boieri zicând: „Nu numai voi iobagii mei mojici, ci încă şi stelele lucitoare deasupra domeniului meu sunt proprietatea mea. Regele vostru sunt eu, şi nici arhanghelii lui D-zeu nu vor cuteza să se amestece în afacerile mele...”.

Încă împăratul Carol VI se încercase în dieta transilvană din anul 1714 ca cel puţin să se fixeze robota (munca, robia), ca încai să se ştie care cât are să robotească în brazda boierului şi câte zile de labore mai rămân spre susţinerea proprie. S-a decis pentru aşa-numiţii iobagi cu sesiune (moşioară) întreagă 4 zile pe săptămână, 3 zile pentru aşa-numiţii zileri (inquilini, zsellérek) cu vite de jug sau numai cu palma, după cum va vrea domnul. Nimic nu s-a ales din acea lege; boierii, în loc de a se supune, începură să conspire din nou, căci în arta de a conspira totdeauna erau măieştri.

Împărăteasa Maria Tereza se încercă mai întâi în anul 1742 a uşura cevaşi soarta ţăranului; iarăşi fără rezultat. După ce mai scăpase de alte pericole mai mari, împărăteasa ieşi în 25 februarie 1747 cu alt rescript, întru care voia şi dânsa ca încai să fixeze modul şi timpul robotei aşa: iobagii cu sesiune întreagă să facă domnului câte 3 zile pe săptămână (156 pe an) cu vite trăgătoare sau, dacă nu le-ar avea, câte 4 zile, cu braţele, iar zilerul care avea căscioară, curte, grădină şi cel mult un pământel să robotească câte 2 zile cu vite sau cu palma; în fine, cei care şed în bordeie sau aşa-numite hurube (hurubaş, ca ţiganii) să dea câte o zi în săptămână cu palma. Acuma boierii, cătrăniţi din cauza acestei regulări nespus de cruţătoare pentru ei, începură să fie cu atât mai răi, cu cât episcopii şi călugării de la Blaj călcau mereu drumul Vienei, se făceau luntre şi punte ca să câştige audienţă

---

[*] Text reprodus după „Gazeta Transilvaniei”, 1876, XXXIX, nr. 6, p. 1–2; nr. 7, p. 1–2; nr. 8, p. 1–2; nr. 9, p. 1–2.

pe la miniştrii şi pe la împărăteasa, unde apoi umpleau urechile maiestăţii-sale cu nenumăratele reclamaţiuni şi plânsori, pe lângă care nu lipseau nici motivele religioase, care la acea damă foarte religioasă prindea locul mai curând decât oricare alte argumente de altă natură...

În fine, urându-i-se şi împărătesei Maria Tereza de atâtea blestemăţii, de agitaţiuni, care mergeau crescând, şi de nenumăratele plânsori atât ale poporului românesc, cât şi ale celui unguresc, de asemenea tiranii, se decise a tăia la mijloc cu toată plenitudinea potestatei sale, şi în 12 noiembrie 1769 emise un aşa-numit *motu proprio* sub titlul de *Certa puncta*[1]. Bizonyos punktumok – Gewisse Punkte, adică o specie de urbariu sau regulament agrar, ale cărui baze erau deciziunile anterioare sus-atinse, cu acel adaus însă că acum li s-a spus feudalilor foarte la înţeles: sau vă supuneţi voinţei mele, sau, de nu, veţi fi trataţi ca orice rebel. În acel urbariu se specifica robote de câte 4, 3, 2 zile şi o zi; se da ţăranilor voie ca să-şi răscumpere robia zilelor cu bani prin învoială, se defig orele robiei din răsărit până la apusul soarelui; se decide ca sclavul (iobagul şi zilerul) să nu poată fi mânat la muncă necurmată pe timp mai îndelungat ca 3 săptămâni şi numai 4 zile cu merindea sa, iar pe restul zilelor să-i dea domnul său pâine, iar vitelor vara la păşune, iarna de adăpost un şopron; se mai da voie robilor ca să poată şi recurge asupra tiraniei la autorităţile municipale (recurse cu totul vane). În pct. 7 împărăteasa se demite chiar şi la regularea serviciilor extraordinare iobăgeşti, care erau multe, precum: cărăuşii, mânături la vânat, pescuit, purtări de scrisori (căci lipsea orice poştă în ţară), treieratul, iar pentru femei tăiatul de curechi, plivitul, lucrul la cânepă şi in, tors, ţesut şi alte multe. Duminica şi în sărbători să nu lucre (p. 9), decima şi nona să se dea şi de aci înainte. Mulţime de alte abuzuri se casează, în cap. II al urbariului, precum de ex.: ţinerea în iernatic a vitelor (câinilor) domneşti fără nici o plată, smulgerea penelor de la gâştele femeilor pe seama cocoanei şi alte blestemăţii de acestea. În cap. III se numărau datoriile boierilor către popor, în cap. IV alte datorii reciproce.

Acest urbariu tot ar mai fi prins rădăcini; dar guvernul transilvan, umblând cu scalda, purtă pe împărăteasă de nas până în anul 1776, zicând că are să lucre şi el la nişte instrucţiuni urbariale, a căror elaborare fusese comisă de împărăteasă; când colo, curtea află că instrucţiunile guvernului nu plătesc un baraboi şi că lucrul trebuia să se apuce d'a capo, bunăoară ca şi cadastrele şi cărţile de moşii din zilele noastre, care, deşi costă milioane, dară sunt făcute ca de clacă. După 4 ani M. Tereza muri. După alţi 4 ani chestiunile agrare ale Transilvaniei se luară în furcile de fier şi în lăncile lui Horea, Cloşca şi Crişan, ca să fie prezentate împăratului Iosif II, care apoi se şi apucă de regularea lor în mod mult mai simplu, decretând libera migraţiune, pe care nu a voit să o retragă nici în ora morţii sale, care pentru popor a fost şi a rămas moarte misterioasă şi în care acest popor nu credea nici pe când eram noi copilandri, ci credea că împăratul mai trăieşte şi că iar va veni ca să-l scape cu totul de servitute. Tot aşa credeau şi bieţii iobagi ungureşti, care pe alocurea erau trataţi şi mai rău decât românii, pentru că ei mai aveau avocați de ai lor, se mai opuneau, mai ascundeau soarele la câte un dregător domnesc, la câte un arendator și la argați boerești mai tirani, prin urmare îi irita și mai mult. Dar să fim și aici drepți. Începuseră să apară și în Transilvania boieri de civilizațiune superioară, mai umani și prevenitori; numai cât aceștia erau peste tot în minoritate. Poporul îi cunoștea și-i respecta, ceea ce s-a văzut chiar în anul 1848, când în multe comune poporul le apără persoana și averea.

---

[1] Referire la un decret dat de Maria Tereza din proprie iniţiativă (*motu proprio*) privitor la situaţia iobagilor.

În anul 1791, sub împăratul Leopold II, se înduplecă abia și dieta Transilvaniei ca urbariul Mariei Tereza să-l cunoască de lege, decretă și migrațiune liberă, însă mai restrânsă decât fusese a lui Iosif II, dar dreptul poporului de a-și putea câștiga proprietatea permanentă pe banii săi nu i se concese cu nici un preț. Așa, în acest punct esențial al libertății omenești, partea cea mai mare a poporului Transilvaniei rămase spoliată și mărginită numai la un uzufruct plătit cu sudori de sânge, ca și poporul Rusiei și al Poloniei.

Acesta fu și rămase starea populațiunii rurale în Transilvania până în anul 1848. Între acestea, în anul 1819–1820 se încing revoluțiunile carbonare în Italia, Spania, Portugalia etc. Curtea imperială, crezând că în mijlocul acelei spaime ar fi momentul proprice de a mai ușura soarta poporului, se apucă de conscripțiuni și regulări. Atunci boierii zic poporului: „Măi, proștilor, nu vedeți voi ce vrea neamțul? Vrea să afle care câte locuri aveți, ca să vă ia dări mai multe. Să nu vă pună dracul ca să spuneți toate locurile câte le cultivați voi". Așa se și întâmplă: poporul, înșelat, minți bărbătește și jură strâmb de frica impozitelor statului, pe care le plătea numai el, iar nemeșii nimic pe lume. După ce trecu acea frică, nemeșii ziseră către curte: vezi acum: atâtea sunt moșiile iobăgești câte au aflat comisarii tăi; tot celălalt teritoriu al țării este al aristocrației.

II. Manopera din 1820 a boierilor o pătrund numai acei lectori ai noștri, care știu că în limbajul feudalistic al Transilvaniei se zicea că teritoriul său în așa-numitele comitate se împarte în pământ alodial, sau alodiatură, adică boieresc, și în pământ colonical, sau colonicatură, adică țărănesc, care se află în uzufructul poporului, care-l cultiva și pentru care robea. În alte distincțiuni să nu ne mai demitem, că aci nu ne permite spațiul; apoi și afară de aceasta relațiunile urbariale se învârt mai vârtos pe lângă această diviziune agrară. În loc de alte subtilități să vedem din ce principiu a mânecat[2] împăratul și cabinetul său. Acest principiu era că cel puțin atâta pământ cât se afla pe la 1819 în mâinile populațiunii rurale fusese totdeauna în mâinile acelea. Acest principiu avea în favoarea sa încă și împrejurarea că poporul plătise totdeauna contribuțiune la stat după locurile cât se aflau în uzufructul său, de aceea și plata de dări se lua de nota caracteristică a colonicăturii, iar neplătirea de notă caracteristică a alodiaturii, pentru că nobilii nu plăteau nimic la tezaurul statului. Mai era însă pământ mult în mâinile țăranilor, după care nu plăteau nici ei nimic la stat, ci robeau numai la domni pentru el. Curtea imperială voia să scoată la lumină tot, și anume, sub titlul de *antiquae sessiones*[3], să supună locurile la impozite, dar totodată să adjudece pentru totdeauna poporului țăran toată acea întindere de pământ, agri, fânețe etc., câtă se afla în realitate la mâna lui; ei, zău, dar privilegiații strigară: „Ho, ho! Verböczi al nostru este mai tare decât împăratul și Verböczi zice că poporul nu are nimic decât brațele sale. Ceea ce este *Alcoranul* pentru turci este *Tripartitul* pentru noi. Un Mohamed și un *Alcoran*, un Verböczi și un *Tripartit*. Iobagii noștri sunt proprietatea noastră, cu atât mai vârtos pământul pe care-i suferim noi din grația noastră. Națiunea valahă întreagă este numai tolerată aici în țara noastră a nemeșilor, dar încă iobagii! Așa e, măi mojicilor, că voi ați trăit până acuma pe moșiile noastre, iar nu pe ale împăratului? Ziceți că nu-i așa, că aci vă sfărmăm". – „Ba așa-i, așa măria-voastră. Ziceți și voi, Petre, că-i așa, că, de nu, iarăși mâncăm la bătăi, ne vor scoate și de prin case și moșii". – „Măi mojicilor, veți cuteza voi să arătați nemților toate locurile câte le cultivați voi?" – „Vom arăta atâtea câte ne va porunci măria-ta".

---

[2] A plecat.

[3] Loturi vechi.

Împăratul Francisc I se apucase la regularea relațiunilor urbariale transilvane, după un plan foarte larg, deși nicidecum radical. Normele după care voia împăratul să ușureze soarta poporului se cuprindea în rescriptul său din 17 mai 1819, numărul 1 677, înregistrat la guvern în Cluj sub nr. 7 054 al aceluiași an, iar pentru executare, după instrucțiuni destul de ample, denumi comisari aleși de însuși împăratul. Acei comisari erau patru inși: comitele Antoniu Cziráky ca plenipotente și cap al comisiunii, iar subordinații lui, consilierul George Mailath jun., consil. Ladisl. Goetz, consil. Ștefan Géczi, toți aceștia trimiși înadins din Ungaria și nici unul din Transilvania. Să fiți auzit pe nemeșii ardeleni cum mai înjurau de toți arhanghelii pe acei ungureni, iar noi, pe atunci băieți urduroși de câte 8–10 ani, însă nu știam ce înseamnă zbieratele: „Az az átkozott Cziráky" (acel blestemat Cziráky). Doi ani de zile lucrară acele comisiuni rămurite în mulțime de subcomisiuni și adunară un material enorm, cuprins în 147 de foliante groase, care se mai pot vedea până în ziua de astăzi în arhivul gub.[ernial], strămutat acum la Budapesta. Dar rezistența pasivă a nemeșilor, efect al unei conspirațiuni formale, fu atât de tare, încât împăratul nu a fost în stare de a realiza nimic din acele operate. Conscripțiuni, clasificațiuni și tot legionul de documente, acluze[4], suplemente zăcură 16 ani uitate în cancelaria transilvană de la Curtea din Viena, până când cancelarul br. Mischke, în 29 octombrie 1836, nr. 4 020, le transmise la gubern cu scopul că, în caz când s-ar deschide dieta, să le ia înainte acestea dacă va vrea; dacă nu, să mai doarmă alți 10 ani somnul drepților. Dieta se deschise în anul 1837 și se certă despre toate lucrurile văzute și nevăzute, numai cele 147 foliante le lăsă ca să mai doarmă.

Între aceste, dieta Ungariei, cevași mai aproape de Europa și mai expusă la dreapta ei judecată, votă mai multe reforme agrare prin care se ușura mult soarta poporului. Acuma să fiți auzit pe poporul ardelean cu câtă sete întreba mai ales pe preoți: vai, doamne, dară oare la noi când va veni orbariul (așa-i zicea), ca să mai vadă și de noi? – „En lasă, măi Nicolae, că ăla trebuie să fie orb de nu ne vede și pe noi". Mulți români și unguri din comitate călătoreau zile întregi pe ascuns în părțile Ungariei pentru ca să-și aducă „orbariul"; dar apoi și era vai de sufletele acelora pe care aflau dregătorii boierești că au mers după orbariu.

---

[4] Anexe.

În sensul instrucţiunilor împărăteşti din 1819, ţăranii şi boierii avuseră să răspundă sub jurământ la 9 întrebări. Astăzi însă acele nu ne pot interesa aşa mult ca cele 27 puncte în care împăratul comandase exterminarea abuzurilor. Din acestea se cunoaşte mai apriat[5] greutatea jugului sub care gemea poporul Transilvaniei, împăratul adică comanda ca: nobilii să nu mai spolieze pe familiile ţăranilor sub titlul de taxe de la creditaţi după moarte. Să nu mai ia taxe pentru puşti, nici decima de la obiecte mobiliare ce se vând. Să lase pe popor a vinde în toată libertatea tabac, miere, ceară, unsoare, in, cânepă şi alte producte, din care nemeşii făceau monopol şi le luau de contrabandă sau pedepseau pe oameni în bani şi cu bătăi. Nemeşii să nu cuteze a mai da în arendă productele proprii ale ţăranilor, ci să-i lase în pace ca să le vândă oricui vor vrea ei. Ţăranii să nu fie siliţi a-şi măcina bucatele numai în moara boierului, ci unde le va plăcea. Să nu mai ia taxe de la ţărani pentru adăpatul vitelor. Să nu silească pe oameni a duce gunoiul de la vitele lor pe locurile boierului, ci ei să-şi gunoiască cu acela locurile lor. Doamnele să nu mai smulgă de pene gâştele femeilor şatene. Ţăranii să nu mai fie obligaţi a da dregătorilor curţii boiereşti zeciuiala pentru tocitul penelor de scris, precum dădeau creştinii la turci taxa pentru tocitul dinţilor, după ce aceştia se săturau din bucatele celora. Oamenii să nu fie obligaţi a-şi da paiele lor la legatul viilor boiereşti. Pe vierii boiereşti să nu-i plătească ţăranii. Boierii şi argaţii lor să nu mai meargă pe capul ţăranilor spre a se ospăta din averea acestora. Boierii să nu mai cuteze a lua de la ţărani împrumuturi de bani cu sila sub pretext ca să-i aibă la mână, să nu poată fugi la alt boier. Să nu-i spolieze sub titluri neruşinate de bani husăreşti, bani de cvartir, bani de montură[6]. Boierii să nu silească pe locuitori a cumpăra carnea vitelor boiereşti bolnave, pe care le tăiau ca să nu crape! Boierii să nu silească pe oameni a-i bea de frică vinul muced, oţetit şi care se întinde, nici vinarsul puturos, ca să i-l plătească. Să nu le mai ia taxe pe găini şi pe seceră, nici vama din must. Pe la culesul de vii să nu le ia cu puterea vasele cu must, să nu le ia vama de drum la toate răspântiile. Boierii să nu mai cuteze a schimba locurile colonicale cu cele alodiale decât numai dacă vor da pentru acele altele întocmai de bune şi mari, însă şi aşa numai prin intervenirea autorităţilor municipale şi prin sentinţa formală de judecată şi cu drept de apelaţiune. Aşa poruncea împăratul. De altă parte, ţăranii încă să fie opriţi de a mai lăzui (extirpa) pădure, cu scopul de a-şi face loc de arat şi de fânaţ. fără permisiunea boierului; iar dacă totuşi ar face, să-şi piardă laboarea, să-şi plătească dauna ce vor fi făcut în pădurea boierească. Locuitorii venetici să nu fie primiţi în comună fără ştirea boierului. Iobagilor să le fie oprită şi de aci înainte ţinerea de puşti şi de câini de vânat. Între iobagi este oprită orice colectă de bani sau de produse, sub pedeapsa de 12 beţe pentru cei care ar cuteza să facă colecte. Dar nici boierii să nu mai cuteze a lua de la iobagi sub nici un pretext amende (gloabe) în bani, afară numai de cazuri prevăzute în legi, şi atunci încă prin sentinţă, cu drept de apel. Iobagii, în caz de nesupunere şi rezistenţă cerbicioasă adeverită, să poată fi pedepsiţi şi trupeşte, însă numai cu 12 beţe; regula însă generală să stea că ţăranii pentru erorile lor să fie pedepsiţi cu câte

---

[5] Mai clar.

[6] Diferite contribuţii de natură militară (găzduire, echipament etc.).

3 zile de lucru, iar mai multe nu. În cazuri extraordinare şi grave, împăratul permite ca persoane sănătoase şi tari, viguroase, convinse de culpa lor prin sentinţa ieşită de la aşa-numitul *forum dominale*[7] să fie pedepsite şi cu câte 24 de lovituri; din contră, oameni bătrâni şi neputincioşi nicidecum să fie bătuţi. Pentru femei era destinat corbaciul.

Aceste instrucţiuni, pe cât probează un mare progres al regimului austriac în civilizaţiune, pe atâta ele sunt probele cele mai întristătoare de barbaria cruntă ce domnea în Transilvania între 1820–1848. Privilegiaţii au respins şi acest regulament cu mare urgie şi nu s-au supus lui. Acuma să citească oricine cu toată atenţiunea istoria revoluţiei lui Tudor Vladimirescu şi a lui Alexandru Ipsilanti şi să caute cu felinarul lui Diogene diferenţa între spahii şi ienicerii sultanului şi între spahii şi ienicerii noştri. Să nu creadă cineva că noi comparăm acilea numai pe proprietarii maghiari; căci am cunoscut destui nobili români renegaţi, încă şi saşi, tot aşa de mari tirani ca şi maghiarii de sânge pur. Din contră, cunoscuserăm aristocraţi maghiari de umanitate superioară, care se adopera ca să înfrâne sălbatica brutalitate a ciocoilor curţii boiereşti.

În timpul nostru, se miră mulţi că la popor se mai află mult servilism, simţ de sclav. Dară pare-mi-se la Homer este acea sentinţă minunată care spune că chiar „omul liber, din momentul în care cade în sclavie, îşi pierde jumătate din demnitatea sa de om". Ce se întâmplă însă când sclavia trece peste mai multe generaţiuni? În cazuri de acelea, servilismul nu se mai poate extermina într-o singură generaţiune şi nici în două. Întrebaţi, vă mai rog iarăşi, pe poporul Angliei, care a luptat 200 de ani pentru libertatea sa. Vedeţi pe Irlanda şi luptele lui Daniil O'Connel[8] în cei 40 de ani. Poporul Franţei luptă de la 1790. Dară secuii noştri, cei de un sânge şi de aceeaşi limbă cu maghiarii, sunt ei liberi? Vai de capul lor, vai de „székelyi szabadság"[9] a lor! Adauge la toate acestea lipsa de ştiinţă, cultură, civilizaţiune, sau civilizaţiune bastardă.

III. Corpul legislativ al Transilvaniei (dieta) se compunea din 300–320 de membri, în sensul unei legi care încă se poate număra între cele mai absurde din lume. Între acei membri, vreo 290 inşi erau aristocraţi, mari şi mici, restul din clasa burgheziei (mai toţi saşi), iar clasa cea mai numeroasă nu era reprezentată prin nimeni, afară de vei zice că aceea o reprezenta unicul om, episcopul românesc de la Blaj. Să nu te miri dară că dieta din 1837, ţinută în Sibiu, pierdu timpul cu mulţime de alte secături, iar pentru popor nu făcu nimic. A urmat dieta cea lungă din anii 1842–1843, faimoasă pentru atentatul comis asupra limbii româneşti. Acesteia îi veniră nişte toane ca să permită nenobililor cumpărarea de proprietăţi imobile. Atâta şi mai mult nimic. Aceşti ardeleni, pe cât de egoişti, pe atât de proşti şi cerbicioşi, nu învăţaseră nimic nici după a doua revoluţiune a Franţei (1830).

---

[7] Instanţă patrimonială bazată pe dreptul feudalului de a judeca în anumite cazuri litigiile ţăranilor dependenţi.

[8] Orator şi om politic irlandez (1775–1847), remarcabil prin lupta dusă pentru eliberarea ţării sale de sub stăpânirea engleză. A fost mult admirat de Bariţiu, care îl pomeneşte de neumărate ori în periodicele sale. Interesul lui se datora asemănării pe care o găsea el între situaţia social-politică a Irlandei şi cea a Transilvaniei.

[9] Libertatea secuilor.

Dară Curtea imperială din Viena, care, având toate firele în mâna sa, ştia că Europa întreagă sta, întocmai ca şi astăzi, pe un vulcan cu cratere multe, se văzu iarăşi necesitată a lua ea însăşi iniţiativa, ca şi în secolul trecut. Cabinetul storsese de la dieta din 1842 alegerea unei comisiuni urbariale, sau, cum se numea pe aici în stilul oficial, *deputatio regnicolaris*, însărcinată cu elaborarea unui proiect regulat de relaţiunile urbariale, apoi stete de capul aceleia ca să nu tândălească. În fine, comisia îşi prezentă operatul său în anul 1845. Atunci împăratul Ferdinand, prin rescriptul său din 14 decembrie 1845, nr. 2 230–962, denumi acolo în Viena o comisie a sa, compusă din delegaţi de ai cancelariei ardelene şi ai celei ungurene, sub preşedinţia baronului Samuil Jósika, care tot în acel an se făcuse cancelar în locul bătrânului Alexie Nopcea. Împăratul declarase chestiunea de foarte urgentă, dară pe comisiune nu o durea capul de urgenţa lui, pentru că erau capete tari şi groase între membrii săi. Împăratul o mai îmboldi prin alt rescript din 22 februarie 1846 nr. 347–154. Nici că i-a păsat. – Într-aceea sparse ca din chiar senin revoluţiunea aristocraţiei din Galiţia[10]. Nu se mai ştie cui îi plesnise prin cap ca să producă între maltrataţii ruteni contrarevoluţiune şi să pună preţ pe capetele boierilor rebeli. Atunci se văzură ruteni aducând cu sacii capete de nobili, anume şi la colonelul maghiar Benedek, care comanda într-o regiune a Galiţiei, şi luându-şi câte 10 fl. remuneraţiune de fiecare cap. Acum operatul comisiunii urbariale din Viena se termină foarte iute, şi în 28 iulie 1846, adică tocmai pe când curgea mai mult sânge în Galiţia, se transpuse la cabinet.

În 1847 se deschise altă dietă în Transilvania, la care se transmise numitul operat spre luare în consideraţiune. Scenele teribile din vecina Galiţie umpluseră de spaimă mare pe una parte de privilegiaţi ardeleni; majoritatea însă nu voia să ştie nici acum de nici o uşurare a poporului cultivator, ba încă cerea asupra lui măsuri şi mai tiranice, lucru ce nu s-ar putea crede dacă nu l-ai afla negru pe alb în actele şi dezbaterile acelei diete. Lupta între cele două partide a decurs în modul cel mai înverşunat şi brutal ce se poate cugeta într-un corp legislativ. Partida tiranilor poporului stete învingătoare şi votă una lege urbarială care va rămânea pe paginile istoriei Transilvaniei adevărată prostituţiune pentru corpul său legislativ. Gubernatorul, com. Iosif Telek[11], protestă cu toată energia sa în contra acelui monstru de urbariu; com. Dom. Telek[12] cu minoritatea deteră vot separat; ministerul imperial se opuse; dară partida ce se numea conservativă, condusă de Iosika[13], înduplecă pe împăratul cel neputincios ca să-i dea sancţiunea sa în 31 octobre 1847. Punerea în activitate, executarea acelei legi barbare era să se şi înceapă din martie 1848, deşi executorii săi puteau să prevadă că la acel atentat poporul românesc şi unguresc era să răspundă cu vărsări de sânge din cele mai crunte. Curat le zise com. Dom. Teleki: cu pretexte şi ficţiuni de nimic voiţi să spoliați pe popor de partea jumătate a pământului pe care-l cultivă el din timpuri străvechi. Nu va merge, veți plăti foarte scump atentatul vostru. Dară boierii numiți conservatori, oameni foarte ruginiți în ideile lor, cum se știau linguși foarte bine pe lângă curtea imperială, calculau alminterea, zicând: poporul se află în lipsa armelor de foc, iar noi avem mii de puști, săbii și pistoale în curțile noastre. Peste aceasta, noi totdeauna ne arătarăm leali și supuși către dinastie, care se leagănă în credința că numai prin noi poate să țină Transilvania. Pentru că în cazul când s-ar răscula valahii noi am preparat de mult pe curtea imperială, ca să creadă tare și vârtos că orice rebeliune a acestui popor va fi înscenată numai de către Rusia, ca și bunăoară a lui Ipsilanti și Tudor contra turcilor. Așa împăratul se va învoi ușor că în cazul de strâmtoare să ne trimită regimentele sale spre apărarea noastră și sfărmarea valahilor. Încrederea partidei ruginite în ajutorul împăratului era atât de mare, încât mai mulți deputați și regaliști strigară în dietă că nu trebuie nici un urbariu, nici o ușurare, că poporului îi merge bine destul. Un aristocrat rugă pe dietă ca să nu-și facă de cap cu prea multă milă de popor. Alții iarăși zbierară: cu cât veți lăsa mai mult pământ pe mâinile țăranilor, cu atât va scoate neamțul contribuțiune mai mare. Lăsați pământul în posesiunea noastră, pentru ca neamțul să nu-l poată supune la dări.

---

[10] Referire la răscoala din 1846.

[11] Guvernator al Transilvaniei între anii 1842 şi 1848. A avut şi serioase preocupări în domeniul istoriei.

[12] Nobil cu tendinţe reformiste (1810–1876), autor al unei istorii a răscoalei lui Horea, Cloşca şi Crişan.

[13] Principalul conducător al partidei reacţionare filohabsburgică a nobilimii maghiare din Transilvania, în cursul anilor 1848–1849 şi a celor următori.

Într-adevăr așa s-a și întâmplat. Cu toate falsificările conscripțiunilor din 1820, cu toată rapacitatea exercitată de atunci încoace, totuși până în anul 1846–1847 mai era în Transilvania un număr considerabil de locuitori țărani care aveau în mâinile lor câte 20–30 până la 40 de jugăre sau fălci de Ardeal (de câte 1 600 stânjeni pătrați de Viena); în tot cazul, majoritatea iobagilor numiți și coloni poseda de la 10 până la 20 de jugări, agrii și fânațe, pământ bun, iar în unele ținuturi și mai mult. Vedeai în cele mai multe comune rurale destui economi cu câte opt boi buni, câte 2 care și 2 aratre, așa că, cu 4 boi, se afla mai totdeauna în robota boierească câte 2–3 zile în săptămână, adesea însă mânat în continuitate câte 3 și 4 săptămâni, iar cu 4 își lucra pe sama sa, și era ferice de acel econom, care avea feciori viguroși ca să-și poată împărți brațele între robie și între economia proprie. Acele moșioare țărănești i se părură dietei din 1846 prea peste măsură mari, deși vedea bine că, înmulțindu-se familiile cultivatorilor, tot boierii împărțeau sesiunile colonicale mai mari în câte două și trei părți, apoi totuși storcea robia de câte 2 zile în săptămână după fiecare parte. Așadară, dieta, spre a răpi pământ cât se poate mai mult de la popor, zise cu adevărat că ia de temelie conscripțiunea și clasificațiunea, bună rea, de la 1819 până 20, și așa împărți tot teritoriul Transilvaniei după calitatea sa în patru clase, dară apoi într-un răsuflet micșoră sesiunile colonicale (iobăgești), precum urmează.

Iobagilor să li se lase în proporțiunea întinderii hotarului fiecărei comune:

	Agrii	Fânațe
În regiunile de clasa I numai câte	4–10 jug.	2–4
În regiunile de clasa I numai câte	6–12 jug.	2–5
În clasa III et IV numai câte	7–14 jug.	4–6

Pentru casă, curte și grădină să li se lase iarăși numai câte 400 stânjeni pătrați de Viena, ceea ce minoritatea dietei află cu tot dreptul că este neasemănat mai puţin decât îi trebuiesc unui econom sătean ca să-şi aşeze casa, şura, grajdul, coteţe, să-i rămână loc de curte, unde să-şi pună stogul de bucate şi clăile de fân, loc de grădină cu legume şi de pomet.

Tot prisosul agrilor şi al fânaţelor câte să aflau în mâinile poporului se decise ca să treacă în proprietatea nemeşilor.

Cantităţile de pământ specificate mai în sus fuseră baptizate[14] de sesiuni întregi. La locul acesta trebuie să observăm că, după urbariul Ungariei introdus cu 10 ani mai înainte, sesiunea întreagă este aproape de patru ori mai mare decât era să fie sesiunile iobăgeşti în Transilvania dacă s-ar fi înfiinţat acest urbariu fatal. Pentru acele moşioare, iobagii erau obligaţi să facă 52 zile cu vite de jug sau 104 cu palma. În cazul când colonul nu ş-ar ajunge cu atât loc, să ia de la boier, pe lângă învoială, în arendă, chirie sau în parte.

În acelaşi urbariu, zilerilor (*inquilini*) li se dau numai cei 400 stânjeni pătraţi cu căscioară şi alt nimic, iar pentru atâta să facă 18 zile de lucru pe an. Scopul era pe faţă: de a crea un proletariat cât se poate mai numeros, pentru ca să aibă cine cultiva domeniile boiereşti fără nici o plată, şi apoi aceiaşi proletari, lipsiţi de orice avere, să fie siliţi să-şi cumpere mămăliga tot de la boier; doară pe bani? De unde? Nu pe bani, ci pe muncă înzecită.

Aşa-numiţii *subinquilini*, care se numeau sărmanii, în batjocură lipituri, şezători pe la câte un iobag, fuseră obligaţi a face câte 6 zile pe an boierului, nu iobagului.

În acelaşi urbariu se mai luară şi alte măsuri pentru locuri de păşune, pădurit, tăiat de trestie ş.a., asemenea se regulau şi chestiunea aşa-numitelor drepturi regale, precum cârciumăritul, fiertul de vinars şi bere, măcelărit, morărit, deschidere de bolte[15], vânat, ghindărit, pescuit, păsărit, ţinere de târguri, mai toate însă cu rara perfidie tot numai în folosul clasei privilegiate şi spre ruinarea poporului. Darea decimei şi a nonei încă fu susţinută din nou în toată puterea sa, cu prea puţine excepţii, precum, de ex., că din a doua cositură (otavă) să nu se mai dea decimă, dară decima din miei, iezi, purcei, stupi să se ia ca şi din cereale, iară femeile să ducă doamnei (cocoanei sau jupânesei) pe fiecare an câte 2 găini, 2 pui, 10 ouă şi să-i toarcă câte 6 funţi de cânepă sau in, ori să-i dea decime din cânepă şi in în natură. Adică curat ca în Bosnia şi Herţegovina.

În aceeaşi dietă, pentru comasaţiuni şi segregaţiuni se aruncară temelii largi şi cu plan bine precugetat, aşa încât cel cu ochii limpezi poate să vadă că încercările actuale de comasaţiune se află în legătură strânsă cu urbariul de la 1846–1847 şi că toată zbuciumătura de astăzi[16] nu are alt scop decât să împingă ţara îndărăt la 1847.

IV. Lectorii *Gazetei* vor fi observat în aceşti 15 ani din urmă că ziariştii şi corespondenţii purtători de şlepuri[17] au plesnit în faţa poporului românesc de nenumărate ori ingratitudine, zicând că boierii, ba mai mult, că naţiunea maghiară a dezrobit în anul 1848 de bunăvoie, din umanitate şi graţie, pe naţiunea românească din Transilvania, pentru care aceasta i-ar fi mulțumit cu vărsări de sânge, în loc să-i sărute mâinile și picioarele. Este una din nenorocirile cele mai mari ale Transilvaniei peste tot și ale națiunii maghiaro-secuiești în specie că din colegiile de la Cluj, Aiud, Mureșeni[18] au ieșit în trecut mulțime... de semidocți, literați, săraci ca șoarecii din biserică, dregătorii de curți care trăiesc din mână în gură, popi și dascăli care își trag viața din ceea ce pică de pe mesele boierilor. Aceste clase de oameni, demni de compătimire, sunt condamnate a linguși, a se pune la dispozițiunea celor mari, a le umple urechile cu fabule și a-i face să creadă că negrul este alb și albul negru. Aceiași oameni nefericiți s-au dedat din generațiuni a suci nasul istoriei și al legilor, ca și cum ar fi de ceară, și încă din ceară stoarsă numai din boștină[19].

---

[14] Botezate.

[15] Prăvălii.

[16] Aluzie la lucrările de comasare făcute în dauna ţăranilor şi în avantajul moşierilor.

[17] În sens de acoliţi, periuţe.

Mai întâi a știut și văzut Europa întreagă că însuși poporul maghiar, în majoritatea sa preponderentă, fusese până în anul 1848 nenobil, neprivilegiat, robit, iobăgit, întocmai ca și majoritatea poporului românesc, ca a celui sârbesc, rutenesc etc.; prin urmare, că libertatea maghiară, ca națională, fusese curat ficțiune, intrată ca de contrabandă în legile țării și în istorie, prin substituirea clasei privilegiate în locul națiunii. Așadar, cum putea emancipa pe poporul românesc națiunea maghiară când ea însăși era sclavă? Iar dacă acel merit al emancipațiunii din 1848 cutezau literații din Cluj, Aiud etc. să-l revendice clasei privilegiate, atunci nu avem decât să le punem sub ochi monstrul-stârpitură din anul 1847. Dacă nu da Dumnezeu Revoluțiunea din anul 1848 în Paris și mai în toată lumea europeană, robia cea nouă, sancționată în 31 octombrie 1847, era să fie consolidată cu ajutorul baionetelor și mitralierelor austriace iarăși până la vreun alt eveniment european extraordinar și teribil. Așa însă poporul român se folosi de ocaziunea ce-i dete lui Providența și, în adunarea sa din 15/3 mai, proclamînd mai multe drepturi omenești, alături cu acelea pronunță și desființarea iobăgiei, prin urmare și sugrumarea monstrului din 1847. În urmarea acelei manifestațiuni naționale și după câte se întâmplaseră în dieta Ungariei până în mai, dieta Transilvaniei, văzându-se strâmtorată între două focuri, nu mai avu încotro, fu nevoită să proclame și ea de frică în iunie – ce? – expropriațiunea zilelor de robotă, a zeciuielilor și altor prestațiuni boierești din veniturile statului, dară cu condițiunea ca privilegiații nu cumva să piardă ceva, ci să fie dezdăunați pe deplin. Dară și acele legi din 1848 (art. IV et V), ca și toate celelalte, sunt pline de rezervațiuni perfide, din care cauză românii nu le crestară[20] întru nimic, ca și cum nu ar fi văzut lumina. Din contră, precum observarăm și mai sus undeva, poporul din Transilvania întrebase mereu după urbariul și modul emancipării poporului din Ungaria. Mai departe dânsul nu știa să meargă cu mintea sa, căci îi lipsea știința și experiența. Tot de aci se poate explica și împrejurarea că la început, adică de la 15 martie până în mai, una parte a inteligenței românești transilvane nu era străină de uniunea cu Ungaria, pentru că credea că în acel caz legea ungurească de emancipațiune se va întinde și peste poporul Transilvaniei, precum și că românii se vor putea uni cu atât mai ușor într-un corp național românesc. Timpul era scurt, evenimentele se răsturnau unele pe altele, confuziunea ideilor creștea neîncetat, la noi ca și în toată Europa. Numai când românii se convinseră că Ungaria va accepta orice condițiuni de uniune va pune ei aristocrația transilvană, iar la condițiunile puse de popor își va astupa urechile cu bumbac, se reculeseră și ei în zilele din urmă și atunci declarară: „Așa nu vrem să știm nimic de uniunea formulată de voi, ci rămânem pe terenul diplomei leopoldine. Acolo e uniunea Transilvaniei ca țară autonomă, iar nu ca o vită de pripas. Despre emanciparea poporului vom îngriji pe altă cale, cum ne va lumina Dumnezeu și ne vor ajuta împrejurările".

---

[18] Tg.-Mureș.

[19] Rămășițe din fagurele fiert, după ce s-au stors mierea și ceara.

[20] Nu le însemnară, adică n-au luat cunoștință de existența lor.

Au emancipat națiunea maghiară transilvană ori încai aristocrația pe națiunea română din Transilvania? Pe cine vreau să mistifice literații? În 28/16 mai 1848 plecaserăm la Cluj în deputațiune națională de 120 membri. În diligență ședea cu noi și unul dintre domnii frați Zeyk, care venea din secuime și mergea tot la Cluj. Alăturea cu d-l Zeyk ședea una doamnă maghiară de etate mijlocie, bine nutrită. Știrea despre emanciparea poporului în Ungaria fiindu-ne cunoscută la toți, conversațiunea se întoarse și pe lângă aceea. D-l Zeyk era cam scump la vorbă, ceea ce mie mi se părea natural între împrejurările de atunci; acea doamnă însă, care pe noi nu ne cunoștea de loc, începu să dezvolte o elocință ce semăna unui torent, care culmina într-o filipică îndreptată asupra lui Ludovic Kossuth, pe care domnia ei îl credea de singurul cap al răutăților, de autor unic al emancipării. Blesteme crâncene, trăsnete și fulgere în capul lui Kossuth, mâncare viermilor de viu și să fi perit înainte de naștere, cum și alte complimente delicate de sensul acestora îi făcea nobila noastră ardeleană, lui și la toți partizanii săi, fără ca d-l Zeyk să-i fi putut ține gurișoara privilegiată. Acum dorința noastră cea mai de aproape era ca să aflăm dacă doamna vorbea de la sine sau că ea era numai un ecou al castei privilegiate. „Doamna noastră" nu credea că dieta din Cluj va cuteza vreodată să proclame emanciparea poporului, ci că urbariul din 1847 va rămâne în vigoare, deși dânsa afla că și cu acela i se făcuse nedreptate mare. Doamna vorbea în numele castei sale. Abia s-a închis dieta din Cluj când boierii au și început a sili pe popor la robotă, iar unde acela nu mergea de bunăvoie, sub un pretext ori altul scotea execuțiuni militare asupra lui; comandantele general de la Sibiu le punea companii de soldați la dispozițiune...

IOBĂGIA VECHE ŞI IOBĂGIA NOUĂ[*]

I. Cine mai cutează să mai vorbească de la 1848 încoace despre iobăgie, de servitute, de robie în această ţară ultrafericită?... cine cutează? în zilele noastre vorbesc despre iobăgia nouă mai mult decât toţi chiar proprietarii de pământ, reprezentaţi prin Societatea agronomică[1] din Cluj, prin conferinţa deputaţilor ardeleni câţi se află la dieta Ungariei şi prin comitetul ales şi exmis[2] din mijlocul acestora. Aserţiunea noastră va ieşi la lumină în decursul acestor cercetări, pe care ne propuserăm să facem şi noi cu atât mai vârtos, că mai deunăzi, când venise vorba în dieta Ungariei despre cele 68 milioane datorie făcută pentru dezdăunarea[3] proprietarilor din Transilvania, observaţiunile noastre fuseseră luate de către unii în nume de rău.

Ei bine, domnule, dară nu ştii d-ta că există publicaţiuni, ordonanţe încă din anii absolutismului, prin care este oprit să mai vorbească cineva de iobăgie, să insufle bietului popor ţăran, adică milioanelor de lucrători, grije şi frică? Au nu pricepi că, oricând pronunţi sau scri blestematul cuvânt iobăgie, oamenilor le vin aminte îndată cele 104 zile de muncă, zeciuiala din toate produsele, darea de miei, găini, stupi ş.a., cernutul, torsul şi ţesutul femeilor în curte la cocoana, cele 25 de beţe la spatele bărbaţilor, 15 lovituri de bici sau de nuiele femeilor, închiderea în aşa-numita budă şi alte graţiozităţi de natura acestora şi, în fine, vărsările de sânge de la 1784 şi 1848; „iară apoi, fiindcă înaltul împărat a şters iobăgia şi toate relele însoţite de ea, cel care mai cutează a vorbi despre acestea trage la îndoială cuvântul împărătesc, prin urmare şi merită pedeapsa grea ca turburător şi amăgitor al poporului", aşa zic publicaţiunile.

Aşa va fi, domnule, cum vei fi citit d-ta cărţile care ţi-au venit pe când erai, ştii d-ta, „domn"; noi însă ne propuserăm a vorbi de iobăgia cea nouă, de care înainte cu 20 şi 25 ani n-au ştiut nici miniştrii, nici guvernatorii împăratului. Dar tocmai să mai fie vorba de robia veche; ce strică dacă feciorii vor afla de la părinţi în aceste seri lungi de iarnă care de câte ori fusese bătut, la care câţi boi au picat pe brazda domnului şi pe care copil îl născuse muma sa secerând, ori culegând la cânepa doamnei, sau pe când ţesea mai moartă de foame? Precum se spun alte poveşti despre smei şi pricolici, de lei şi paralei, de ce să nu se audă şi de acestea ca reminiscenţe din trecut?

---

[*] Text reprodus după „Gazeta Transilvaniei", 1876, XXXIX, nr. 1, p. 1–2; nr. 2, p. 1–2; nr. 3, p. 1–2; nr. 4, p. 1–2; nr. 5, p. 1–2.

[1] Asociaţiunea marilor proprietari din Transilvania, înfiinţată la 1844 la Cluj.

[2] Delegat.

[3] Despăgubirea.

II... Şi adică ce înţelegeţi dv. prin iobăgia nouă?

Înţelegem aceea ce vedem şi noi cu ochii noştri, că adică poporul pierde pe fiecare an din pământul câştigat cu sudoarea multor generaţii şi cu sângele vărsat, iar pentru cât îi mai rămase în posesiune se află încurcat în multe mii de judecăţi, a căror parte cea mai mare curge de câte 15–20 ani. Este apoi în această devastaţiune a ţării foarte interesantă împrejurarea că, în fine, chiar şi privilegiaţii au început a pricepe abia că, pierind sau emigrând poporul, trebuie să piară şi ei nesmintit şi neapărat...

Din aceste şi din alte cauze grave se cere şi de la *Gazeta* că, precum fac toate ziarele maghiare, aşa să-şi deschidă şi ea din nou coloanele sale la discuţiuni asupra chestiunilor noastre agrare. Iar fiindcă acei lectori ai săi, acea generaţiune care pe la 1847–1848 umbla în cămaşe lungă nu prea are de unde să cunoască natura sclaviei vechi, nici diversitatea, nici fazele ei, *Gazeta* va trebui să înceapă cu istoricul acesteia şi numai după aceea să se ocupe de iobăgia nouă, pe lângă care d-nii deputaţi se învârt ca şi mâţa pe lângă castronul plin de păsat fierbinte...

Servitutea veche agrară în această ţară bătută de Dumnezeu era de diverse categorii şi atât de complicată, încât chiar organele administrative şi judecătoreşti imperiale din perioada absolutismului (1849–1860), în cei dintâi patru ani, desperaseră de a le putea da de căpătâi şi a le regula vreodată bine şi definitiv, precum nici nu le regulară, oricât s-au zbuciumat, pentru că la câte zece regule de ale lor răsărea ca din pământ câte una sută de excepţiuni; de aceea ei relaţiunile urbariale ale Transilvaniei le definiră cu termenul „Chaotische Zustände"[4]; acu, pasă-mi-te, fă-ţi idee despre dânsele. Şi apoi vă mai miraţi că astăzi unii judecători ameninţă cu pedeapsa temniţei acelor avocaţi care se mai încearcă să le descurce încai de aci înainte. Săracii avocaţi, cum mai toarceţi şi ţeseţi voi la pânza Penelopei. Relaţiunile urbariale un haos, legile şi instrucţiunile care se reduc la acelea alt haos, conspiraţiunile naţionale îndreptate asupra românilor un al treilea haos.

Dacă servitutea veche a fost un haos, un ghem încurcat în mii de noduri, apoi şi fiica ei, adică iobăgia cea nouă, seamănă cu mama sa ca două porumbele necoapte, de care ţi se face gura pumn. Este sentinţa unanimă a tuturor oamenilor de caracter câţi cunosc bine comitatele Transilvaniei, că de 8 ani încoace populaţiunii ruralei-i merge tot aşa de rău precum îi mersese până la 1848...

III. Apoi dară să începem tocmai de la Adam? Ar fi cam prea lungă istoria, ar şi cam intra pe teritoriul teologilor, cari nu prea ştiu de nici o glumă. Aşadară, să o scurtăm şi s-o începem numai de la un sfânt unguresc, anume Ştefan...

Numărul şerbilor fusese şi în zilele Sântului Ştefan, regele Ungariei, destul de mare, însă foarte departe de numărul celor căzuţi în servitute cu titlul de iobagi, care odinioară erau cu totul liberi, domni pe capul, pe familia şi averea lor, a căror libertate personală, dacă nu suferea din alte cauze accidentale, dară din cauză că iobagii se aflau în serviciul statului, în a regelui sau în a vreunui duce, căpitan, funcţionar public în afaceri publice, cu arme ori fără acelea, nu era să fie alterată întru nimic. Nici populaţiunea rurală propriu-zisă, ca atare, nu se afla în condiţiune de servitute, cu singura excepţiune a familiilor aduse în captivitate *jure belii*, adică cu dreptul pumnului, din alte țări și așezate în diverse regiuni ale țării pe locuri lipsite de cultivatori. Ce e drept, soarta acelor căzuți în captivitate și servitute era în adevăr tirană și păgânească. Sclavii adică, necum să se fi bucurat de vreun drept civil, dar nu erau considerați nici ca oameni, ci numai ca orice animal sau alt obiect de comerț, ori ca instrument de care te folosești și-l arunci ori îl nimicești când și cum îți place; cu alte cuvinte, omul liber putea să omoare pe sclav fără ca să fi fost pedepsit de cineva, iar dacă omul liber omora pe sclavul sau sclava altui om liber nu avea decât să-i dea un alt sclav sau altă sclavă sau prețul persoanei omorâte. Dacă șerbul unuia omora pe șerbul celuilalt, cela se vindea, iar prețul îl împărțea în două, al ucisului, și a ucigașului, sau că domnul ucigașului număra celuilalt 27 ½2 bucățele de aur, căci adică viața unui sclav era prețuită 55 dinari de aur. Corpul femeilor sclave era la dispozițiunea domnilor lor sau a fiilor lor.

---

[4] Stări haotice.

Acea condițiune barbară a servitutei, precum era pe la anul 1000 d.e.n. se întinse succesiv peste partea cea mai mare a locuitorilor țării, încât după vreo 200 de ani mai erau liberi încă numai aceia care se apărau cu armele până puteau. Dar sălbăticia nobilimii nemțești încuraja foarte mult pe nobili (numiți pe atunci *iobagiones*) și pe căpitanii din Ungaria și Transilvania. Așa feudalismul apusean se lățea încoace, ca și ciuma și lepra orientală. Se căutau mulțime de pretexte spre a răpi libertatea oamenilor. Dacă cineva nu ieșea la oaste când îl chema era declarat sclav. Cel care se amesteca trupește cu sclava altuia devenea sclavul domnului ei. Oricine ce fura era pedepsit cu pierderea libertății și se vindea în piață, iar furturile în acele timpuri erau foarte dese; furau chiar și copiii, cum fură corbii tot ce străluce. Cei care vindeau vite la oameni din alte țări și toți câți nu puteau plăti animalele (gloaba, birșagul) dictate asupra lor erau pedepsiți tot cu pierderea libertății. Dar, în fine, mai era și dreptul celui mai tare, mai curajos, sălbatic, astut[5], dreptul pe care-l au leii, tigrii, hienele și lupii, vulpile, vulturii și ulii. Pe lângă toate acestea, viața oamenilor era prețuită puțin; se spânzurau oamenii adesea pentru lucruri de nimic.

Am premis mai sus că, pe când se funda regatul Ungariei, populația rurală nu se afla în condițiuni de servitute. Acea populațiune era cunoscută în acele timpuri cu termenul latinesc *coloni*... Mai târziu cuvântul colon ajunse a fi sinonim cu iobăgie, iar după aceea amândouă de același înțeles cu sclav[6].

Peste colonii străvechi, locuitori ai țării, au mai venit și așa-numiții *hospites*, oaspeți, chemați și nechemați, cu condițiuni, cum am zice, de bună învoială sau cu condițiuni puse prin legi sau decrete. Mai târziu s-au călcat și condițiunile acestora în partea lor cea mai mare, scăpând numai cei care apucaseră a se așeza prin cetăți fortificate și care s-au pus sub protecțiunea regilor, bunăoară ca și sașii din Transilvania.

Până către finea veacului al XIII-lea, sclavia se întinsese peste majoritatea locuitorilor, fără distincțiune de naționalitate, din care cauză țările acestea sufereau înfricoșat. Pe atunci însă veni la tron regele Andrei III, numit Venețianul, care, în anul 1298, emite cunoscuta lege a emancipării poporului cultivator de pământ, prin care se decreta libertatea şi libera migraţiune a acestei clase foarte numeroase de locuitori. Acea lege însă s-a întins tocmai peste Ungaria propriu-zisă, iar în Transilvania, Croaţia şi Slavonia nu a putut străbate din cauza cumplitei cerbicii a feudalilor; chiar şi în Ungaria produse rezistenţă mare din partea aristocraţiei; totuşi, poporul încai se consola că avea la ce apela, adică la o lege adusă şi sancţionată în favoarea lui şi la persoana regelui, iară când vedea şi vedea că şi mâinile acestuia sunt legate şi că el a devenit jucăria feudalilor, atunci poporul îşi mai lua şi el satisfacţiune în moduri diverse, prin foc, prin omoruri, denegare de orice ajutor între împrejurări grele, belice, când feudalii aveau trebuinţă mare de ajutor. Acea luptă intestină între feudali şi cultivatori a curs 100 de ani, pe când în anul 1397 veni regele Sigismund cu alt edict foarte memorabil, în care el, pe atunci încă tânăr, viguros, pe lângă ce înfruntă aspru pe toţi tiranii, declară totodată că toţi oamenii sunt egali din naşterea lor şi proclamă libera migraţiune cu toată solemnitatea. După 8 ani, adică în anul 1405, acelaşi edict regesc se pertracta în dietă şi, cu învoirea reprezentanţilor ţării, se prefăcu în lege sancţionată. S-ar înşela foarte cine ar crede că cei care au adoptat acea lege se vor fi supus ei, nici vorbă. Apoi Sigismund, precum era tot dus din ţară, nici n-a îngrijit întru nimic de executarea ei. În fine, tocmai după 38 de ani, adică în anul 1435, îi mai vine în minte regelui că, zău, legea sa rămăsese literă moartă; de aceea el mai cercă cu alt edict în care ameninţa cu pedepse pe toţi câţi se opuneau la migraţiunea liberă. Într-aceea, după 2 ani prorumpe crunta revoluţiune în comitatele transilvane, care însă, după alţi 2 ani de lupte, se înecă în sângele poporului. Acum era *vae victis*! Însă curând după aceea vin turcii şi apoi, în anul 1444, vine catastrofa teribilă de la Varna. Învăţat-a oare din acestea ungurenii şi mai vârtos ardelenii minte? Nimic, precum vom vedea mai la vale.

---

[5] Viclean.

[6] Barițiu întrebuințează nediferențiat acești termeni. Probabil din motive politice, el identifica sclavul cu iobagul; or statutul social al celui din urmă era mai favorabil, întrucât stăpânul său nu avea dreptul de a-l ucide.

IV. Din articolii precedenţi s-a putut vedea că între secolii al XIII-lea şi al XIV-lea cuvântul iobag începu a se reduce aproape numai la populaţiunea rurală. „Rusticus seu iobagio”, zice legea; iar prin violenta restricţiune a strămutării locuitorilor de la un loc la altul, ca şi prin arbitrara împilare şi spoliaţiune, starea lor se prefăcu în servitute nespus de grea, care deveni încă şi mai nesuferită prin împrejurarea că, de o parte, poporul proptit pe legile citate mai sus, dacă tiranii nu lăsau în pace pe oameni, ei fugeau şi se puneau sub protecţiunea altor domni, iară de alta, domnii îşi furau iobagii unii de la alţii. După moartea regelui Vladislau[7], întâmplată la Varna, pre cât durase interregnul sub guvernator, aceştia cerură cu destulă energie de la dieta ţării ca să se ia măsuri însoţite de pedepse cel puţin în contra celor care furau şi răpeau pe iobagi; însă cu Transilvania se făcu şi astădată excepţiune, ţinându-se acolo (uzul) sau, mai bine zis, revoltătorul abuz vechi. Adică aristocraţia, în urmarea dezastrelor din 1438, încălecase şi mai tare pe popor. Sub Matei Corvin, la începutul domniei lui, unchiul său Mihai Selagianu[8], ca guvernator, luase măsuri severe contra domnilor celor tirani, anume şi contra celor ce furau pe iobagi. Îndată însă în anul 1459 facultatea migraţiunii s-a restrâns, deşi numai în mod provizoriu, din cauza unor expediţiuni belice. După aceea, tot făcând excepţiuni (1463, 1468, 1477 etc.), migraţiunea liberă deveni sub Matei cu totul iluzorie. Sub leneşul şi năucul rege Vladislau[9], chestiunile agrare se înveninară într-atât, cât dieta din 1504 enunţa în art. 16, cu toată solemnitatea, că nespusele scandaluri sunt la ordinea zilei. Nici o lege nu se mai observa şi nici o sentinţă de judecată adusă în contra domnitorilor călcători de legi nu se mai executa de către nimeni, pentru că executorii totdeauna erau respinşi cu armele. Rebeliunea nobilimii şi anarhia deveniseră generale.

---

[7] Rege al Poloniei (1434–1444) şi al Ungariei (1440–1444).

[8] Recte Szilágyi.

Consecinţa absolut necesară a rebeliunii nobililor în contra legilor făcute chiar de ei a fost după 10 ani, adică în a. 1514, belul civil, cel mai teribil din toate, numit însă pe nedrept rebeliunea plebei; pentru că aceea nu a fost rebeliune, ci apărarea cea mai dreaptă din lume a persoanei, a familiei, a drepturilor omeneşti naturale şi civile, cu un cuvânt lupta dreaptă pentru existenţă, la care luase parte şi un număr considerabil de nobili[10].

Nu se poate nega că poporul, în mânia sa disperată, a comis cruzimi fioroase, omorând şi spoliind ori pe unde ajungea; el nu cunoştea alt mod de luptă decât numai pe cel învăţat de la nobili, oricând aceştia se băteau între sine omorându-se, dându-şi foc şi răpind tot pe ce putea pune mâna. Poporul a fost învins şi astă dată în Ungaria, ca şi mai înainte în Transilvania, mai ales din lipsa de bun comandant şi de disciplină militară.

Atrocităţile dictate nobilimii de furiile vendetei sale asupra poporului întrecură în unele respecte chiar şi pe ale lui Gingis-han şi sunt prea bine cunoscute din istoria ţării. Lasă că junele Ioan Zapolya, voievodul Transilvaniei, un tiran îngâmfat cum fusese şi tatăl său, a pus să frigă de viu pe secuiul Gheorghe Dozsa, căpitanul suprem al poporului; lasă că, după sângele vărsat în câmpul luptelor, nobilimea victorioasă se apucă să dea foc la toate locuinţele ţăranilor, să decule[11] şi măcelărească pe toţi fără alegere de etate, de culpabili sau nu, dar apoi dieta, compusă tot numai din nobili, adunându-se în acelaşi an, aduse nişte legi care, pe lângă că sunt scrise cu sânge şi nu mai au păreche în sălbatica lor cruzime, nu se opresc a pedepsi numai pe generaţiunea care făcuse nobililor rău, apărându-se de tirania lor, dar ea merge mult mai departe, pedepsind pe toate generaţiunile până la infinit. Somnorea[12] de rege Vladislau zicea la toate: Dobzse, dobzse[13]. Legea barbară din anul 1514 a fost observată cu puţine modificaţiuni până în anul 1784 şi, în parte mare, chiar până în anul 1848; prin urmare, aceea este adevărata temelie a proscripţiunii poporului şi a sclaviei, totodată însă şi cauza principală pentru care Ungaria îşi aflase împreună cu regele său mormântul în bălţile de la Mohaci şi pentru care mai târziu Transilvania încă îşi pierdu independenţa sa. Din aceste cauze vom scoate şi aici unele deciziuni mai caracteristice din acea lege fioroasă. Iacă-le.

---

[9] Vladislav al II-lea, rege al Ungariei (1490–1516), în timpul căruia nobilimea a domnit după bunul ei plac. E epoca în care a fost înăbuşită răscoala lui Doja, instituindu-se legi draconice împotriva iobagilor.

[10] Unele elemente din mica nobilime, nemulţumite de abuzurile marilor aristocraţi şi doritoare să se ridice pe scara socială.

[11] Să decapiteze.

[12] Termen popular pentru tipul leneşului, care se complace în veşnică somnolenţă.

[13] „Bine, bine", în limba polonă. Cuvinte cu care se zice că regele Vladislav al II-lea, de origine poloneză, răspundea invariabil.

Dieta Ungariei enunţă cu fruntea de fier şi totodată cu naivitate barbară că toţi locuitorii ţărani (rusticii) s-au sculat în contra domnilor săi naturali (!!); ca trădători, ar trebui să fie pedepsiţi cu moartea; totuşi, pentru ca să nu mai urmeze atâta vărsare de sânge şi să nu exterminăm pe toţi locuitorii ţărani fără care nobilimea puţin ajunge, s-a decis: §1) Ca toţi căpitanii, centurionii şi decurionii, cum şi iritatorii[14] ţăranilor şi ucigaşii cunoscuţi ai nobililor... să fie omorâţi şi exterminaţi de pretutindeni fără nici o graţie. §2) Ca ceilalţi ţărani să fie lăsaţi în viaţă, dar să plătească daunele ce le vor fi făcut, cum şi aşa-numitul omagiu la nobilii pe care-i vor fi bătut. §3) Totuşi, pentru ca memoria trădării acesteia şi pedeapsa ei să treacă şi la descendenţii ţăranilor la neam de neam în toţi vecii (*in omne seculum*), toţi ţăranii din regatul acesta să-şi piardă dreptul de migraţiune de la un loc la altul şi să rămână sclavii domnului pentru totdeauna (*Dominis ipsorum terrestribus mera et perpetua rusticitate sint subjecti*), afară numai de locuitorii cetăţilor libere şi de aceia care au rămas credincioşi domnilor. §4) Acea sclavie să se întindă şi asupra văduvelor de ţărani.

După ce se publicase acest articol de lege, nobililor li se păru că pedepsele impuse poporului cultivator ar fi prea mici; aşa dieta Ungariei mai aduse altă lege, adică art. 25 din 1514, în care se decretă că să nu se mai facă excepţiune de loc şi toţi locuitorii cultivatori să fie declaraţi de iobagi sclavi, fără nici o distincţiune, în toate ţările coroanei ungureşti, prin urmare să se precurme orice strămutare de la un domn la altul. Mai mult, regele să nu mai cuteze a denumi episcop sau arhiepiscop de familie nenobilă, iar dacă totuşi ar denumi, să nu-i dea nimeni decimile. Nobilii care ar cerca să tragă la sine locuitori de la alţi nobili să fie pedepsiţi aspru mai întâi cu câte 100 fl., după aceea cu confiscarea averii imobile. Cetăţile în care se refugiau mai de multe ori iobagii să fie pedepsite şi mai aspru, cu câte 200 fl. de fiecare iobag primit la sine Tot asemenea păţeau şi episcopii, sau, şi mai rău, că li se tăiau toate veniturile. În fine, ţăranului care ar ţine puşcă să i se taie mâna dreaptă.

Cu aceeaşi ocaziune, dieta fixă şi datoriile sclavilor către domnii lor, şi anume: pentru cei cunoscuţi sub nume de iobagi, 52 de zile laboare grea pe an, decima şi nona din toate productele câte se secerau şi se cosesc, adică şi din fân; afară de aceste, pe fiecare lună câte un pui, în fiecare an câte două gâşte grase şi tot câte 10 inşi un porc îngrăşat să-l dea pe la Crăciun. La toate aceste împilări şi despoieri se mai adăugau mai multe altele sub titlul de daruri, precum şi mânături în cărăuşii diverse, lucru la mori, la poduri şi altele. Aceeaşi dietă mai obliga şi pe regele Ladislau ca să nu cuteze a trata pe iobagii săi mai omeneşte decât erau trataţi ai domnilor.

Legea din 1514 îşi aflase sancţiunea sa durabilă în *Decretum Tripartitum* a lui Verböczi, iar în Transilvania ea se sancţiona de nenumărate ori, sub diverse forme, precum şi în mai multe articole din *Aprobate* şi *Compilate*.

---

[14] Instigatorii.

Urmarea acestor legi tiranice fu că locuitorii țărani începură să ia lumea în cap şi să fugă cu miile în Polonia, Moravia şi Austria, precum mărturisi chiar acea dietă. Atunci însă tot acea dietă provocă pe regele Dobzse, ca să scrie la țările acelea şi să le oblige a da îndărăt pe sclavii nobililor (art. 70 de 1514). Dară numitelor țări nu le păsa nimic de furiile dietei ungureşti şi iobagii lor rămâneau pe unde scăpaseră, iar țara suferea amar din lipsa populațiunii, care fugea bărbăteşte chiar şi la turci, unde încă erau tratați mult mai bine decât în Ungaria, Croația, Transilvania, până ce apoi veniră aceştia de ocupară şi țara, căci acum poporului prea puțin îi păsa de oricine o ar ocupa: el tot nu mai avea să piardă nimic.

După ce se încoronase Ferdinand I din Casa Habsburg de rege al Ungariei, se făcură oareşicari încercări spre a se uşura soarta poporului; însă toate în deşert, căci tirania, în loc de a se mai îmblânzi, devenea tot mai cumplită, ceea ce se cunoaşte şi prin articolele de la 1536 et 1547, care se pot zice documente istorice monumentale. Aşa soarta poporului țăran rămase aceeaşi, crudă şi barbară, până în secolul al XVIII-lea. Ce zicem? Ea ajunse să fie şi mai funestă, prin împrejurarea că de la un timp înainte locuitorii țărani au fost opriți a-şi cumpăra proprietate imobilă, adică li s-a interzis să aibă şi ei patrie.

V. Istoria sclaviei poporului cultivator de pământ în Ungaria şi în aşa-numitele țări ale Coroanei este, în partea ei cea mai mare, istoria acestor țări sau, dacă vreți, tragedia cea mai fioroasă, care asemenea nu a ieşit nici una din imaginațiunea poeților lumii; dară cine să deducă într-un mic ziar toate actele, scenele şi episoadele tragice întregi? Volume întregi nu le încap, ca să ajungem la scopul ce ne-am prefipt; vom mai scoate aici încă numai unele acțiuni principale din drama cea mare. Tragem însă totodată atențiunea lectorilor la o împrejurare de cea mai mare importanță. Mai mulți regi ai Ungariei, afară numai de regele Dobzse, au luat la diverse epoce sub protecțiunea lor pe poporul țăran; iar dacă poporul nu se mai putea folosi de acea protecțiune regească, cauza era că clasa privilegiaților feudali, nobilii, uniți cu clerul înalt, luau pe regi de plete şi de barbă, îi luau jurământul aspru că va respecta şi apăra prerogativele lor tiranice chiar şi cu armele; peste aceasta ei îşi asiguraseră prin legi fundamentale dreptul de rezistență în contra regelui chiar cu armele înpumnate, ceea ce s-a şi întâmplat nu o dată, adică nobilimea au rebelat în contra regelui[15]. În aşa situație, ce puteau face regii mai mult decât să se compromită în ochii lumii, dând edicte şi alte dispozițiuni pe care privilegiații le aruncau, cum ziceau ei, *ad acta*[16]? Aşadar, poporului nu i-a rămas altă scăpare decât sau emigrațiunea, dezertarea țării, sau apărarea în contra tiraniei tot cu armele. S-a întâmplat una ca şi alta; de aceea nu avem să ne mirăm dacă multe regiuni ale Ungariei, Croației, Slavoniei şi chiar unele ale Transilvaniei au locuitori aşa de puțini.

Una din cele mai crunte revoluțiuni populare spărsese între locuitorii Slavoniei în anul 1655, care se începu pe întinsele domenii ale grofilor Erdődi şi pe ale canonicilor capitulari de la Zagreb (Agram). Acea revoluțiune, întinsă peste trei comitate, făcu pe dieta Ungariei ca să ia măsurile cele mai severe în contra revoltanților, adică să sară în ajutorul privilegiaților, precum face bunăoară guvernul turcesc în zilele noastre în Herțegovina și Bosnia. Banul Croației, generalii și căpitanii, comiții supremi luară ordine strânse ca să spânzure și să taie bărbătește; iar temându-se dieta ca nu cumva revoluțiunea să prorumpă și în Ungaria propriu-zisă, se deteră și palatinului instrucțiuni de același cuprins. Despre apărarea poporului în contra tiraniei privilegiate, nici un cuvânt legănat[17]. Sârbii însă nu s-au speriat de măsurile dietei, ci continuară a se apăra cu armele, iar când erau învinși, se trăgeau pe teritoriul turcesc, precum se trag astăzi de acolo sub protecțiunea împăratului Austriei. Acea revoluțiune ținuse patru ani de zile, ceea ce se cunoaște curat din noile măsuri luate de către dieta adunată la 1659. Dar, când vei căuta bine, turburările n-au încetat niciodată, căci, și dacă nu curgea sânge, focul tot ardea sub spuză. Cauza răului, adică tirania și spoliațiunile, nu încetaseră, nu erau delăturate, prin urmare efectele rămâneau. Sub domnia împăratului Carol (ca rege al III-lea), revoluțiunea țăranilor prorupse de nou. Atunci acest împărat și miniștrii săi, luând lucrul foarte în serios, precum și trebuia să facă, se pare că jurământului pus pe constituțiunile ungurești și pe prerogativele feudalilor îi deteră cu totul alt sens, ca și cum regele ar zice: eu am jurat pe constituțiunile voastre aristocratice, iar ca om și ca creștin nu am jurat și nu am putut jura nici ca să sufăr anarhie în țară, nici tirania minorității locuitorilor asupra majorității, nici emigrarea continuă la turci spre dauna și rușinea mea și a țării, nici să vă conced vouă dreptul vieții și al morții asupra iobagilor. Din contra, eu chiar și ca monarh constituțional, văzând că dieta nu face nimic pentru emanciparea poporului, ba încă îl apasă și mai mult, mă simt obligat în conștiința mea ca să trag toată puterea la mine și să dictez dreptate, cel puțin pe atâta încât nici lupii să nu rămână flămânzi, nici oile cu câte doi miei.

---

[15] G. Barițiu se referă aici la contradicțiile care au survenit adesea între tendințele unificatoare ale monarhiei şi cele ale marii nobilimi în cadrul procesului centralizării statului feudal. El exagerează, în bună măsură şi din considerente tactice, valoarea unor măsuri luate de regi în favoarea țărănimii.

[16] La dosar.

Împăratul Carol VI[18] așa a și făcut. A început mai întâi cu Slovenia din diverse cauze grave. Edictul împărătesc, ca cea dintâi lege numită urbarială, din 22 mai 1737, este în adevăr iarăși unul din documentele cele mai memorabile. Originalul e nemțesc, în limba din acel secol. Împăratul recunoaște că poporul desperat comise iarăși multe excese și cruzimi demne de mare pedeapsă, dar constată în același timp cumplita tiranie sub care gemea și suspina poporul; apoi, după ce declară că este foarte decis a o înfrâna, regulează relațiunile poporului cultivator contra domnilor feudali în 13 puncte...

Domnii nu s-au supus la edictul acesta. Țăranii din Slavonia s-au răsculat din nou, și se înțelege cu mai mult curaj, căci văzură că împăratul ține cu ei. Între aceea Carol muri în 1740. Fiica sa, împărăteasa Maria Tereza, călcă în această chestiune pe urmele părintelui său. După ce văzu că pe cale constituțională nu poate face nimic pe lume în favoarea poporului, împărăteasa se decise a face ea singură, cu miniștrii și consilierii săi, cum o va tăia capul. Așa în 15 martie 1756 ieși urbariul, adică legea agrară sau rurală împărătească, pentru Slavonia pe temelia celei caroline din 1737, însă mai amplificată. După 11 ani, în 23 ianuarie 1767, împărăteasa emise şi urbariul pentru Ungaria propriu-zisă, prin care înfrânse mult puterea tiraniei. Împărăteasa cercase cu dieta din 1764, dar nimic nu putu să scoată la cale, iar poporul se revoltase în unele locuri. Urmarea firească fu dictatura.

---

[17] În sens de nici o vorbă bună.

[18] Carol al VI-lea, împărat al Austriei și rege al Ungariei (1713–1740), tatăl Mariei Tereza.

Banatul, adică cele trei comitate, Torontal, Timiş et Caraş, luate de la turci în anul 1718, au fost administrate de-a dreptul din Viena cu legile austriace, ca provincie separată, până în anul 1779, când s-au încorporat la Ungaria, însă pe lângă un urbariu special, mai favorabil pentru locuitori decât cel introdus în Slavonia şi în Ungaria. Este adică de însemnat că locuitorii Banatului au fost înainte de aceea relativ mai puţin aserviţi decât toată mulţimea cealaltă din Ungaria şi din celelalte provincii ale coroanei ungureşti. Chiar sub „spahii" (sipahii, cavalerii) turceşti, bănăţenilor le mersese mai bine decât, de ex., ardelenilor sub „nemeşi" (nobilii feudali) sau cel puţin nicidecum mai rău; de aceea bănăţenii nu fac nici o distincţiune între domnii de turc şi între domnii ungureşti, pe care-i numesc până în ziua de astăzi „spaiia"; deşi aceştia nu sunt tăiaţi împrejur, nici se închină şi spală de cinci ori pe zi, ci fac altceva; iar sub guvernul austriac, în cei 63 de ani, bănăţenii au fost trataţi aproape ca şi poporul ţăran din provinciile ereditare de peste Laita. Au purtat şi bănăţenii destule greutăţi, acelea însă au fost fixe, regulate, cum zice poporul pe nemţeşte, încât au ştiut cu toţii care ce are să împlinească. Din această cauză este vechea observaţiune că bănăţenii, în starea lor mai tolerabilă, nu înţelegeam, de ex., strigătele ardelenilor ca din gura şarpelui şi chiar în zilele noastre abia le înţeleg. Bănăţenii au suferit multe împilări de la ierarhia gr.-sârbească; de aceea ei cât lumea despre aceasta îşi vorbesc...

STUDII DE ISTORIE MODERNĂ

ISTORIA REGIMENTULUI II ROMÂNESC GRĂNIȚER TRANSILVAN

Dedicată la umbrele ostașilor români morți cu arma în mână[*]

Introducțiune

Sub cei din urmă domnitori pământeni ai Transilvaniei spiritul ostășesc al diverselor populațiuni de care este locuită acea țară dispăruse în parte mare. Nu este locul aici ca să enumerăm cauzele acelei decadențe; ele însă merită de a fi enumerate și clasificate cât mai exact în historia numitei țări. Sub principii Michail Apafy, tatăl și fiul său, ostășimea transilvană era compusă din niște trupe foarte modeste, cunoscute sub nume de *plăiași* și *haiduci*, iară împrejurul domnului țărei se aflau, ca gardă, câte una sau două companii de nemți străini, pentru că în miliția pământeană nu prea putea să aibă încredere un domn, care fusese impus țării prin iataganele turcești. Mai departe se ținea, ca în sensul legilor țării, fiecare nobil sau boier, fie fost de orice treaptă, este soldat născut, obligat a se arma, a încăleca și a purcede la oaste, oricând țara l-ar chema; în adevăr însă lucrurile ajunseseră acolo încât pe acelea timpuri tocma clasa privilegiată fugea mai des și se subtrăgea de la serviciul ostășesc în Transilvania, ca și în alte câteva staturi europene. De altă parte, populațiunei neprivilegiate și anume poporului țăran îi era interzisă tot prin legile țării nu numai purtarea de orice arme, ci încă și ținerea de cai; numai boierii și locuitorii mai de frunte ai cetăților privilegiate aveau dreptul de a purta arme și a umbla călare. Clasele privilegiate aveau cauze grave de a se teme de poporul armat și mai ales de poporul românesc, a cărui libertate era călcată în picioare, când cu ajutor turcesc, când unguresc din Ungaria, când cu cel nemțesc. Așa, pe la 1699, în care an s-a încheiat pacea de la Carlovit și Transilvania schimbă protecțiunea turcească cu cea austriacă, acestei țări îi lipsea armata regulată, iară oastea ce se numea de insurecțiune, compusă din boierime, degenerase cu totul.

---

[*] Text reprodus după ediția originală: *Istoria Regimentului al II-lea românesc grănițer transilvan.* După monografia latină din 1830 și după alte documente posterioare, Brașov, Tip. Romer & Kamner, 1874, 110 p. Textul cuprinde numeroase nume de persoane și de localități din campaniile susținute de acest regimnent în Italia de Nord și Germania de Sud. Editorii nu au considerat necesară, adesea nici posibilă, identificarea tuturor acestora, ci s-au mărginit la datele privind operațiunile regimentului pe actualul teritoriu al țării noastre.

Ca oricare alt gubern prudent şi prevăzător, aşa şi gubernul împăratului Leopold I, după ce apucă a înfige piciorul pe pământul unei ţări câştigate prin tractat şi prin convenţiuni încheiate cu reprezentanţii ei, a trebuit fireşte să caute în populaţiunile aceleia elemente diverse, din care să se poată forma trupe regulate, care să ştie de disciplină, iar nu numai de privilegiuri. Prima încercare ce s-a făcut în sensul acesta fu în an. 1702, când din haiducii şi plăiaşii ardeleni se formă un regiment pedestru de linie, carele mai există şi până în zilele noastre. Planul de a continua cu formaţiunea încă şi altor regimente fu precurmat prin revoluţiunea cea mare şi prin bellul civil, carele a prorupt sub comanda principelui Francisc Rákotzi şi a durat până în 1711. Boierimea transilvană, compusă din magiari şi din mulţime de români renegaţi, nu putea să sufere nici după definitiva pacificare a ţării, ca Curtea imperială din Viena să ia, cum am zice, material din clasile neprivilegiate, spre a forma regimente regulate; într-aceea însă, armele privilegiate prindeau pe an ce mergea rugină tot mai groasă. În an. 1741, câteva puteri, anume Prusia, Bavaria, Francia, Ispania, se sculaseră cu arme în contra fiicei lui Carol VI, spre a-i combate drepturile de hereditate şi a sfărma sancţiunea pragmatică. În acele zile de probă grea pentru Casa Habsburg şi de criză europeană se mai formă din Transilvania încă un regiment de pedestrime şi altul de călăreţi husari. Aceste regimente se mai întregesc şi astăzi tot din Transilvania.

În tot timpul cât au durat bellurile de succesiune în ţările slavo-germane ale Imperiului, Transilvania, ca şi ţările româneşti de la Dunăre, era expusă când la invaziuni turceşti, când la călcările dese ale numeroaselor cete de bandiţi, când iarăşi la cele mai înfricoşate decimări ale populaţiunei prin ciuma orientală. Acelor rele, acelei stări de barbarie completă trebuia să se pună odată capăt. Dar probleme de acestea, a căror dezlegare chiar şi în secolul nostru ar fi împreunat cu destule dificultăţi, înainte de acesta cu un secul şi mai mult, cerea consiliul celor mai eminenţi bărbaţi de stat. Până pe la an. 1760 apucaseră a se organiza şi disciplina vreo 14 regimente confiniarie (de graniţiari) de-a lungul fruntarielor Dalmaţiei, Croaţiei, Slavoniei şi în Banat, până în miediuinele Transilvaniei. Acel cordon, acea pădure de baionete asediate mai ales prin comunele rurale era un obstaclu destul de respectabil, nu numai asupra ciumei şi a bandiţilor, ci şi asupra rapacităţii paşilor turceşti din ţările limitrofe. Împărăteasa Maria Theresia se decise a continua şi a întinde acel cordon, acea barieră de fer, încă şi împrejurul Marelui Principat al Transilvaniei, începând de la Poarta de Feru, spre Turnu Roşu, înainte prin districtul Făgăraşului şi al Braşovului, prin secuimea de către Moldova, până sus de către miazănoapte spre Bucovina, Galiţia şi Maramurăş. Planul era ca miliţia confiniaria transilvană să se formeze parte din români şi parte din secui. Secuii însă, iritaţi mai ales prin aristocraţia lor, se opuneau din răsputeri, zicând că ei nu vor să ştie de comanda şi de disciplina austriacă. Românilor nu le-ar fi fost nicidecum greu să aleagă între sclavia vechie iobăgească, împreunată cu infamia de a nu-ţi fi permisă purtarea armelor, şi între marea honoare de a ţi se restitui armele şi a te exercita în ele; deşi sub una disciplină aspră, adesea brutală; de una parte însă rezistenţa cerbicoasă a boierimei de a nu se da arme la niciun român, de alta iarăşi nefericita idee a împărătesei de a împreuna cu formarea regimentelor una specie de prozelitism religios, în anii de întâi a produs şi la români rezistenţă, care mai fusese nutrită încă şi prin brutalităţile unor ofiţeri împărăteşti necunoscători de limba şi de geniul poporului nostru. Din acestea cauze, secuii s-au supus la purtarea armelor numai după ce fruntaşii lor au fost trecuţi prin ascuţişul săbiilor unui regiment de dragoni, la comuna Madeni[1], iar românii cari fugiseră cu familii cu tot preste Carpaţi s-au reîntors numai după ce au fost depărtaţi ofiţerii cei mai brutali şi după ce prozelitismul s-a mai liniştit. Aşa între anii 1763 et 1765 se formară succesive şase regimente confiniarie în Transilvania, şi anume două româneşti de pedestrime şi 1 tot românesc de călăreţi dragoni, iară două pedestre şi 1 de husari secui. În limba poporului această ostăşime se numea „Militari". Regimentelor pedestre li s-a dat şi ceva artilerie. Pedestrimea se compunea din câte trei batalioane mari, afară de rezervă, iar călărimea de câte opt escadroane. În locul familiilor care n-au voit să ia arme, s-au adus câteva mii de juni aleşi, feciori de preoţi, de boieranaşi şi de ţărani, căutaţi înadins de valoroşi, căror li s-a comandat ca să se însoare, căutându-şi femei tot vigoroase şi sănătoase, ca şi ei; li s-au împărţit moşioare după număr şi s-au facilitat edificarea de case şi fundarea de câteva comune nouă.

Cel dintâi regiment confiniariu transilvan, compus numai din români, s-a numit totuşi, din cauze cunoscute regimului împărătesc, regimentul al doilea românesc (*Zweites Walacher-Gränz-Infanterie-Regiment*). În staturile mari şi mai bătrâne, în care armatele regulate şi cele confinarie era instituţiuni vechi, cele mai multe regimente îşi au historia specială, al cărei material se află adunat în archivele lor; se întâmplă însă cam rar ca nişte acte de acea natură să ajungă la cunoştinţa publicului. Regimentul al II-lea confiniar românesc din Transilvania face şi în acest respect una din acelea excepţiuni rare, precum se distinge de multe altele chiar în faptele sale. Una parte considerabilă dintru acelea se publicase în limba latină de către unul din acei români tari în credinţă, cari niciodată n-au uitat de aceea ce a fost odinioară naţiunea noastră şi nu pierd din vedere venitoriul. Urmând acelui monographist, îmi voi permite, Domnilor, a vă întreţine cu enararea numai a câtorva fragmente din historia regimentului, carele în curs de 110 ani şi-a conservat stindardul său pe atât de glorios, pre cât el ajunse a fi numai bucăţi şi petece, străbătute de mii de gloanţe, în nenumărate bătălii.

*

În partea de către miazănoapte şi răsărit a Transilvaniei se vede un mic district inclavat între Muramureş, Bucovina şi Moldova, constator din 44 comune româneşti, a căror capitală este modestul oppid Năsăudul. Acea regiune este în partea sa cea mai mare înconjurată şi curmată de munţi înalţi, coperiţi cu codri seculari, locuiţi oarecând mai mult numai de fiare sălbatece, între care fusese şi bourul, iară oamenii se retrăgeau în acele ţinuturi sălbatece numai de înaintea tiraniei, de care suferea după timpuri una sau alta dintre ţările limitrophe. 24 de comune se ţinuseră de străvechiul district Rodna, udat de râul Someş şi renumit de minele sale de argint, fer, plumb, precum şi de ape minerali foarte salubre. Locuitorii acelor comune s-au bucurat mai totdeauna de un grad oareşicare al libertății, apărat când cu armele, când prin purtări de procese îndelungi, când iarăşi folosindu-se de unele conjuncturi politice. Celelalte douăzeci de comune pre cât s-au ținut de aşa-numitul domeniu al Bârgăului, au fost supuse unor familii din aristocrația înaltă, de origine română, însă renegată, precum Betlén, Kemény (Coman) ş. a. Locuitorii acestora sunt parte ardeleni, cum am zice autochtoni, parte moldoveni transmigrați şi retraşi cu familiile şi cu vitişoarele lor în acei munți, în care-şi aflaseră azil de înaintea împilărilor de care suferea patria lor şi cu dânsa populațiunea întreagă. La populațiunea aceea se mai adauseră colonişti, tot români, oameni tineri, aduşi acolo din alte districte ale țărei. Locuri plane, şesuri cultivabile sunt puține în acel district; de aceea şi modul viețuirei locuitorilor era greu, cam mărginit la ținerea de vite cornute şi lânoase, la pădurit şi ceva vânat, iară împrejurul Rodnei la cultivarea minelor. Într-aceea regimul împărătesc s-a decis ca tocma în acea regiune, deşi frumoasă, dară pe atunci încă sălbatecă, să facă a se organiza un regiment românesc compact. Mai întâi s-au militarizat în an. 1764 numai 24 de comune; însă după 19 ani, adecă la an. 1783, văzând mai multe comune învecinate că populațiunii militarizate pe lângă toată rigoarea disciplinei militare îi merge relativ mult mai bine decât lor, care mai gemea încă sub jugul feudalismului, au cerut chiar ele arme şi s-au rugat ca să fie militarizate. Atunci regimul, dând familiilor aristocratice alte domeniuri în schimb, anume în Banat, precum şi diverse beneficiuri, au supus încă 20 de comune româneşti legilor ostăşeşti şi le-au încorporat la colosalul cordon, carele acum se întindea până la Marea Adriatică.

---

[1] Madefalău, azi Siculeni, jud. Harghita.

Împărăteasa Maria Teresia, cunoscând eroarea comisă prin trimiterea de ofițeri instructori pre cât de ignoranți, pre atât şi brutali, a trimis alții, mai ales născuți din Tirol şi din Italia, cari cunoştea totunadată şi limba latină. Dintre aceia colonelul baron Carol de Enzenberg, ajutat de căpitani ca comitele Silviu Tannoli, şi-au câştigat merite neperitoare pentru regimentul nostru. Acei ofițeri, dedați şi ei cu viața cea aspră a locuitorilor munteni, ajutați de limba lor maternă italiana şi de cea latină, descoperind spre marea lor mirare, mulțimea elementelor latine în limba noastră şi comuniunea acesteia cu cea italiană, n-au hezitat un moment de a tracta pe românii militarizați ca pe descendenții anticelor legiuni şi colonii ale Romei, au început a-i studia din acest punct de vedere, a face relațiunile oficiali către comanda supremă tot în sensul acesta; iar după ce au adunat pe moldovenii şi pe ardelenii răspândiți cu locuința printre văile ascunse ale munților şi i-au pus în linie, la patru comune au dat nume latineşti: Salva, Romuli, Parva, Nepos, care coprense în una sentenție, semnifică totunadată că prin darea de arme în mânile românilor şi prin disciplinarea lor, strănepoții coloniilor romane nu mai pot peri, căci sunt salvați. În acelaşi timp capitanul Tannoli în elegantul poem latinesc compus în honoarea colonelului său zice:

Has igitur prisca genti de stirpe Quiritum Romulidae terras habitant...

Şi mai la vale:

Romani servile jugum subiecre Coloni.

Iar după formarea regimentului:

Obstupuere, novas mirantes undique formas,
Romulidae, atque ingens animo fiducia crevit etc.[2]

Una din problemele principale care aştepta dezlegare justă şi promtă era ca ofiţerii instructori să înveţe şi să dedea pe colonia militarizată cu căutarea de mai multe mijloace ale vieţuirii. Spre acest scop br. Enzenberg a luat măsurile cele mai eficace. Preste Someşul cel furios se făcură poduri şi s-au curăţit albia lui de petri, pentru ca să poată umbla pe el plute cu lemne şi cu sare. De aci încolo se aşternură drumuri vicinali, se aduseră seminţe diverse de cereale şi de legume; bărbaţii au fost obligaţi a-şi ara şi semăna locurile din văi; femeile erau ţinute a cultiva grădinele, iar torsul, ţesutul, cusutul şi fiertul de bucate bune pentru toată familia, se înţelegea de sine.

După 14 ani de la înfiinţarea regimentului, văzându-se că locuitorii s-au familiarizat cu armele şi cu serviţiul ostăşesc şi după ce în acelaşi timp s-au edificat mai multe case de locuit pentru ofiţeri, magazine de arme şi de muniţiune, comanda supremă se apucă şi de înfiinţarea şcoalelor. Mai întâi de toate se deschise una şcoală la Năsăud în an. 1778 sub conducerea hyeromonachului Ieronim de la Blaj, carele pe lângă limba sa maternă cunoştea bine pe cea latină şi pe cea germană. După alţi şase ani se deschise în acelaşi opid un institut mai mare, cu destinaţiune ca să iasă din el tineri preparaţi de ajuns spre a putea fi înaintaţi până la rang de căpitani, cum şi la cursurile theologice şi pedagogice. În acelaşi timp s-au deschis mai multe sorgenti, din care s-au adunat fonduri considerabile în folosul regimentului.

Pre când comunele regimentului mergea prosperând şi erau ocupate numai cu custodia fruntarielor şi cu economia casei lor, împărăteasa, strâmtorată din mai multe părţi de inimicii săi, s-a văzut constrânsă ca să abstragă şi pe regimentele confiniarie transilvane de la primitiva lor destinaţiune şi să le scoaţă în alte ţări, pe câmpul sângelui, alăturea cu regimentele de linie.

În anul 1779, regimentul II românesc a fost comandat în contra Prusiei, cu care ocaziune şi luă cel de întâi baptism de sânge la cetatea Tropavia (Troppau)[3], unde, în una luptă parţială bătând pe prusiani, îi luă la fugă şi le ocupă castrele; avu însă şi regimentul nostru mai mulţi vulneraţi şi morţi.

După restabilirea păcii cu Prusia, regimentul se reîntoarse în patrie la focularièle sale, unde pe acele timpuri avea foarte mult de lucru de-a lungul fruntarielor. Carantinele în contra ciumei se înfiinţaseră, veghiarea asupra călătorilor era atât de severă, încât cei cari ar fi cutezat a trece fără a sta în carantină 20 până şi 40 zile, venea în pericul învederat de a fi spânzurat după una procedură sumară, conform articlilor legei marţiale. Preste aceasta, hoţiile de codri încă tot mai erau cum am zice la ordinea zilei· furcile şi ţeapa se vedeau înălţate pe la cele mai multe comune. Din aceste împrejurări poate oricine să judece greutatea serviciului de zi şi de noapte al militarilor.

---

[2] Aceste pământuri le locuiesc descendenţii lui Romulus din neamul de frunte al quiriţilor...
Romanii coloni au suferit jugul servil.
S-au minunat coborâtorii lui Romulus
de noile chipuri adunate de pretutindeni
şi nemăsurată încredere le-a crescut în suflet".

[3] Azi Opava, în Boemia.

În an. 1788, prorupse de nou bellul turcesc. Atunci comanda supremă se văzu iarăşi în starea neplăcută de a trage pe militarii de fruntarie de la vocaţiunea lor şi a-i scoate din ţară în contra turcilor cu atât mai vârtos, că cele două diete, a Ungariei şi a Transilvaniei, compuse aproape numai din aristocraţie, nu voia să voteze completarea regimentelor, iară puţinul număr de recruţi pe care-l votau dietele, nu-l împlinea consiliurile municipali, care se compuneau asemenea tot numai din nobili privilegiaţi, cu singura excepţiune de cele săseşti şi de unele oppide; insurecţiunea armată a claselor privilegiate încă venise cu totul în desuetudine, căci privilegiaţilor le plăcea mult mai bine să şadă acasă la familiile lor, să-şi vadă de economie şi de petreceri, decât să dea pept cu turcii prin munţii şi pe câmpiele României; aşa Curtea imperială se vedea necesitată a completa şi regimentele de linie mai mult cu juni români, cari, ca se scape de tirania de acasă, se decideau a-şi cerca fortuna cu arma împumnată. Anume din regimentul II românesc confiniariu s-au scos îndată la început 3420 de feciori, iar pentru paza fruntarielor a rămas numai rezerva regimentului şi aşa numiţii invalizi. Regimentul, pus sub comanda colonelului Heydendorf, în februariu fu transmutat în Bucovina, de unde în martiu înainta în Moldova până la Iaşi, însă numai după câteva bătălii crunte, pe care le avu cu turcii, anume la Dorohoi, la Folticeni, Botoşani, Baia, Larga. În toate acele lupte turcii au fost bătuţi şi scoşi de la poziţiunile lor. În iuliu regimentul nostru se afla staţionat la Hârlău, unde iarăşi s-a măsurat cu turcii, iar în septembre i-a lovit la Adjud şi i-a împins spre Muntenia. În anul următor 1789 regimentul nostru ajunsese în pasul Branului, pe unde turcii se încercaseră să spargă în Transilvania; dară după bătălia din Valea-Mulierei şi după cea de la Câmpulung, întâmplată în octombre, au fost constrânşi a se retrage spre Dunăre. În mai 1790 aflăm regimentul nostru pe la Turnu, sub comanda colonelului baron Craiu, iară în iuniu la Giurgiu, unde s-a şi petrecut una din faptele cele mai glorioase. Trei batalioane austriace de linie apucaseră a fi împresurate din toate părţile de turci, în pericul de nimicire totală. În acele momente supreme regimentul al II românesc, formându-se în quadrat oblung, sparge printre desimea turcilor, semănând moarte şi perire, până ce ajunge la camarazii săi cu cari unit sfarmă liniile inamicului şi-l iau la fugă. Cu acea ocaziune corporalul Ioan Botta, un ostaş ca turnat din bronz, văzând pe capitanul Zwilach înconjurat de şase turci, se răpede asupra-le, ucide, răneşte, ia la fugă din ei şi scapă pe căpitan. Pentru acea faptă heroică de la Giurgiu regimentul fu lăudat, iară sergenţii Despot şi Bob fuseră decoraţi cu medalia de aur, corporalul I. Botta, vicecorporalul Dimitrie Siacă, gregarii[4] Pantelie Holocea şi Ioan Spiridon cu medalia de argint. Puţine semne de recunoştinţă pentru atâta devotament şi adevărat heroism; dară nu care cumva să uităm că regimentul era românesc. Cu toate acestea, era şi în acelea tempuri ici colea câte un om iubitor de dreptate şi scutit de ură naţională. S-a văzut adică în Diariul de Viena încă la 13 novembre 1789 următorul pasaj: „Este de dorit ca regimentul al doilea pedestru românesc de graniţiari din Transilvania să afle ocaziune de a da probe de ajuns ale virtuţei sale bellice, pentru că în acest caz lumea s-ar convinge că simbolul „Virtus romana rediviva”, care s-a dat acestui regiment, este adevăratul şi nedubitatul simbol al acestei naţiuni”.

---

[4] Ostaşii de rând.

La testimoniul acesta să reflectăm, ca pre când fu el scris şi publicat, împăratul Iosif II se mai afla încă în viaţă şi că numai pe cât a domnit el a fost permis a se spune adevărul întreg despre români. Preste acestea se poate combina din mai multe fapte ale lui, că Iosif, carele călătorise de câteva ori prin Transilvania şi Banat, uneori incognito, începuse a crede că românii în majoritatea lor preponderent ar fi în adevăr descendenţi de ai coloniilor şi legiunilor antice, însă degeneraţi mult prin gangrenoasa înrâurinţă a Imperiului bizantin, efemeiat şi destrămat.

După încheierea păcii de la Şiştov, de la august 1791, regimentul nostru încă s-a reîntors în patrie, însă numai pentru un an şi câteva luni, şi cu perdere de 1218 indivizi; căci atâţi din ei au gustat moartea în bellul turcesc şi au rămas pe câmpul gloriei militare.

*

Revoluţiunea franceză cutremurase lumea şi începuse a clătina tronurile; bellul universal nu se mai putea evita. Comanda supremă austriacă, dedată acum şi mai mult a se folosi de virtutea militară a românilor, a decretat ca între alte trupe numeroase româneşti, regimentele confiniarie încă să fie scoase în contra Franciei. Din regimentul al doilea confiniariu se scoase în 9 martiu 1793 batalionul întâi sub comanda locotenentului colonel Stoianici tocma în regiunile Rinului, unde în acel an a luat parte la şase bătălii mai mari şi mai mici. În 27 august, batalionul comandat în una poziţiune grea la poalele muntelui Zabern în faţa unui mare număr de inamici; pe aceştia i-a respins; l-a costat însă moartea căpitanului Galliani şi 12 ostaşi, cari au căzut în luptă glorioasă.

În zilele din 11, 13 et 14 septembre batalionul transmutat în valea Bundenthal, după lupte crâncene, nu numai atacă şi ocupă fortificaţiunile pasagere ale inimicului, ci smulse din mâinile lui şi câteva tunuri ale unui batalion secuiesc, de la care le luaseră francii. În acelea zile s-au distins mai ales locotenenţii primari Berariu şi Kaup, iară sublocotenentul Viteazul cu 18 soldaţi rămaseră morţi şi căpitanul Richter cu alţi 6 feciori ajunseră în captivitate.

În lovirea de la 13 octobre, pre când s-a ocupat faimoasa linie strategică de la Weissenburg, locotenentul primar Gratze cu un număr de voluntari se aruncă asupra unui redut, iară locotenentul Berariu cu vânătorii batalionului străbătu în cetatea Weissenburg. În 26 octobre, acelaşi locotenent Gratze scoase pe inamic din pădurea de la Strassburg, iară stegarul Grallan cu vânătorii pus în avangardă, îi luă la fugă. În acea bătălie care se încinsese pe linia întreagă au fost răniţi 1 căpitan, patru ofiţeri subalterni şi 95 de soldaţi.

În lupta de la pădurea Krauder-Wald, tot aproape de Strassburg, în 18 novembre, locotenentul Jarda şi 18 soldaţi au fost răniţi, iară 11 au rămas morţi.

În bătălia de la pădurea Hagenau, din 12 decembre, batalionul întreg a luptat cu atâta bravură, încât comandantul suprem Wurmser l-a lăudat prin ordin de zi, şi între alţii a distins pe ofiţerii subalterni Berariu, Itul şi Deveanu.

Pe timpul expediţiunei bellice din 1794, acest batalion fusese comandat ca să ia redutele de la cetatea Schifferstadt, apărate foarte bine. Acolo în asaltul din 23 mai au fost răniţi capitanul Herseni, sublocotenentul Pop şi 135 ostaşi, iară 11 au căzut.

Între 29 mai şi 2 iuliu, batalionul era comandat ca să scoaţă garnizoana inamicului din Schwiegerheim şi Frayspach; o a şi scos, a avut însă 7 morţi şi 52 răniţi, iar 2 ostaşi au căzut în captivitate. În acele lupte s-a distins locotenentul Jarda cu voluntarii, căci au străbătut prin ploaia de glonţe la cetate, iară stegarul Georgie Ilieş cu vânătorii s-a distins prin bravură personală şi a fost decorat. De la 16 până în 24 august, batalionul dislocat la Mundenheim în faţa fortificaţiunilor renane s-a purtat în acelea zile atât de heroiceşte, încât principele Albrecht i-a mulţămit iarăşi în ordin de zi şi i-a promis a-l recomanda graţiei şi favoarei împărăteşti. Se pare că luptele batalionului au fost destul de fericite, pentru că în toate acele încăierări şi asalturi au căzut numai 4 ostaşi, iar 14 au fost răniţi, 27 înconjuraţi şi luaţi în captivitate; într-aceea inamicul fu respins până dincolo de Mundenheim. Din toţi, căpitanul Pfeiffer cu compania sa şi locotenentul Marinovici au fost lăudaţi mai cu distincţiune.

În 1 decembre, batalionul s-a bătut pe şesurile dintre cetatea Moguntia (Mainz) şi Tahlbach, însă luptele mai crunte au decurs în 20, 22 şi 29 dec. tot la Moguntia, sub comanda lui Stoianici, unde batalionul perduse mai întâi două tunuri, pe care iarăşi le reocupă împreună cu toate tunurile inamicului, pe care-l scoase din poziţiunile sale şi-l luă la fugă. Aici au căzut sergentul Andrat cu 5 soldaţi, iară locotenentul Banowszky şi 42 de soldaţi au fost răniţi.

În an. 1795, batalionul, scăzând la număr prin atâtea afaceri sângeroase şi prin fatige care întrecu puterile omeneşti, întru aşteptarea întregirii sale, nu mai fu dus în foc până în 20 septembre, în care zi ofiţerii Jarda, Carp şi Gramma cu compania lor separaţi cu totul de grosul trupei şi înconjuraţi de inamici, prin o stratagemă genială au ştiut să scape şi au ajuns la batalion cu perdere numai de trei feciori, căzuţi în captivitate. Aceasta s-a întâmplat în faţa fortificaţiunilor de la Welmich.

În 12 octobre, batalionul participă la bătălia de la Geisshein, iară în 10 novembre dislocat în pădurea Bingenwald et Stremburg, a scos pe inamic din Wormsroth prin bravura locotenentului Jarda; au căzut însă 5 ostaşi, au fost răniţi ofiţerii Itul et Mossery şi 33 ostaşi, iară locotenentul Banowsky şi 25 de feciori ajunseră în captivitate.

În 13, 26 şi 30 nov., apoi în 17 decembre, batalionul mai avu loviri parţiale cu inamicul, atât în pădurea Bingen, cât şi la podul de preste râul Nou, pe care locotenentul Jarda îl ţinu şi apăra cu mare perseverenţie, până când au trecut toate trupele împărăteşti. În acele zile au murit 5 şi s-au rănit 37 ostaşi de-ai batalionului.

În an. 1796, batalionul acesta fu condus în foc mai întâi în 1 iuniu la pădurea Sonnenwald; lovirea însă din 20 iuliu la Sorgheim ţinu până seara; cu toate acestea rămaseră numai 3 morţi, iar 66 răniţi; pentru că locotenentul Jarda cu compania sa şi locotenentul Berariu cu mica sa baterie atacând pe inamic cu energie extraordinară, îl aduse în dizordine şi-l persecută până târziu.

În 10 et 20 august, batalionul asediat între Sulzbach et Wolfung, lovit de inamic cu toată fervoarea, îi opuse rezistenţă atât de eficace, încât generariul locotenent mareşial de câmp br. Kray lăudă atât pe ofiţeri, cât şi pe soldaţi, şi le mulţămi de nou, tot prin ordin de zi. Această victorie costă 41 morţi, 185 răniţi, 28 căzuţi în captivitate.

După două conflicte, mai uşoare avute în 1 sept. la Schwarzfeld, în 3 la Sulzbach, apoi înaintând la Aschaffenburg, acolo batalionul, ajutat de artileria sa comandată de locotenentul Berariu în linia primă, a luat în captivitate una ceată de şase sute de inamici, avu însă şi din partea sa 35 vulnerați.

În 12 et 16 sept. una diviziune opumnă şi luă cu asalt reduturile de la Lahn, însă cu preț scump de 33 morți, între cari şi căpitanul Reissinger, iară v. colonelul Stoianici, căpitanul Gréth, locotenentul primar Donáth şi locotenentul Itul cu 67 ostaşi au fost răniți. În urmarea acestor lupte, archiducele Carol, comandantul suprem de atunci, a dat acest ordin de zi: „După ce în apărarea cetății Limburg întreg batalionul românesc s-a bătut în 16 ale acesteia, cu mare bravură, cu care ocaziune sergenții Mayer şi Cabalini s-au distins între toți, am aflat cu cale a da acelor sergenți medalia de argint. Hundsaugen, 18 septembre 1796.

Archiducele Carol”[1].

În octombre locotenentul primar Lenk, lovind pe inamici cu despărțământul său la Altkirchen cu mare curaj, a fost vulnerat el şi 11 soldați.

Durata păcii de la Campo-Formio (1797) a fost foarte scurtă. Aşa în martiu 1799 batalionul I românesc apare iarăşi pe câmpul lui Marte şi se distinge în câteva bătălii crunte, anume la Pfullendorf în 21 martiu, la Ach et Egen, în 24 avu 13 morți; capitanul Aradi cu 72 ostaşi răniți, iară locotenentul Cabalini, care se încumetase a înainta prea departe, cade în mânile francilor cu 35 ostaşi, dară căpitanii Lenk et Schwind scapă cu ai săi, spărgându-şi drum cu ferul împumnat. Îndată a doua zi în 25 martiu lupta se reîncruntă, 46 ostaşi căzu de nou, locotenentul Berariu, sublocotenenții Deacu et Orescovich cu 150 feciori sunt răniți.

În alte loviri mai uşoare de la Friedberg în 3 aprile, Koksheim şi Brundsmal în 6 novembre, Mingolsheim în 8, iară în 16 înlăuntrul acelei cetăți, în 1 dec. iarăşi la Koksheim batalionul mai avu 9 morți şi 62 răniți. În altă lovire ferbinte de la Visloch avută în 3 dec. au fost ucişi 24 şi 118 vulnerați. Cu acest preț, capitanul Aradi apără drumul țării de incursiunea inamicului.

În an. 1800, primul batalion da pept cu inamicii în 26 mai la Erbach, în 2 iuniu la Biberach, în 12 iuniu la Roth, unde capitanul Lenk fu respins cu perdere de 12 morți, 87 ostaşi cu locotenentul Harting vulnerați, iar locotenentul Zdelarovici, cu 25 de feciori ajunşi în captivitate. În 15 iuniu la Cell cad morți 12 şi 94 răniți; capitanul Zwillach cu 27 ostaşi ajunge în captivitate.

După una lovire mai uşoară, avută în 1 dec. la Obach, aproape de Regensburg în Bavaria, urmează alta mai cruntă în 23 dec. la Grünlach, aproape de Norimberga (Nürnberg), unde vânătorii batalionului comandați de locotenentul Itul în avangardă, aduc pe inimic în atâta dizordine, încât batalionul nostru prinde 650 din ei, însă cu sacrificiu de 15 morți şi 45 răniți împreună cu locotenentul Michici.

---

[1] „Postea quam in defendenda civitate Limburg, ubi tota Valachica phalanx 16-ta hujus rem magna cum fortitudine gessit, Vigiliarum Magistri Mayer et Cabalini singulariter se distinxissent, hinc duobus his Vigiliarum Magistris numisma argenteum concedendum duxi. – Hundsaugen 18-va Septembris 1796.

Archi-Dux Carolus”.

*

Batalionul al doilea din regimentul II a fost dislocat din patria sa numai în 9 septembre 1796, nu însă la oastea renană în societatea fratelui său, ci la oastea italiană, de unde abia în 1799 fu strămutat la Rin. Acest batalion era comandat de maiorul comite nemțesc Voestenradt.

Ostaşii din batalionul al doilea încă s-au distins în modul cel mai eminent îndată în prima bătălie avută la râul Piave din statul venețian în 30 octobre 1796. Acolo căpitanul Petru Mehesiu (din renumita familie nobilă românească de la Bun) pus la un punct de mare importanță, pe unde avea să treacă francii, lovit de două mii de inamici, a ținut pept la pept cu ei, de la 8 ore dimineață până la două postmeridiane în vederea armatei întregi. Generariul ungur Liptai, martor al acelei lupte cerbicioase şi a tuturor dispozițiunilor prudente şi curajoase luate de căpitanul Mehesiu, l-a lăudat prin ordin de zi. În acea lovire căzură morți 7 şi vulnerați 15.

În 15, 16 şi 17 novembre al acelui an, batalionul al 2-lea avu să susțină una din luptele cele mai feroase şi mai heroice din câte este oareşicum uzul de a le compara cu cea clasică de la Termopile. La Areda Veneției acest batalion fu comandat ca să apere tocma pozițiunea cea mai importantă din toate, pe care dacă o ar fi luat francii, ca să poată trece preste pod, armata austriacă era să fie înconjurată din dos, după care nimicirea ei ar fi fost mai mult ca sigură. Aici comanda însuşi Napoleon Bonaparte. Francii, pătrunşi de mărimea problemei, loviră asupra românilor cu adevărată furie. Trei zile întregi, din zori până seara târziu, batalionul românesc nu numai a respins cu neauzit curaj şi constanță toate atacurile şi asalturile francilor, ci a şi luat în captivitate 350 din ei. În acea bătălie cruntă şi înverşunată, căpitanii Mehesiu et Nemesiu (tot român, din familia transilvană a Nemesienilor) s-au distins între toți ceilalți ofițeri, atât prin prezența lor de spirit, cât şi prin încurajarea ostaşilor în dulcea lor limbă maternă, strigându-le în fiecare moment de criză: „Nu vă lăsați feciori, odată şi bine feciori, înainte bravii mei, trageți bine, în carne băieți, dă pe moarte, nu cruța". În acele trei zile au rămas din batalion căpitanul Wagner şi 135 soldați morți, iar căpitanii Nemesiu, Mehesiu, Carvath, locotenenții Schmidt et Bob, stegariul Reu şi 653 soldați au fost răniți, căpitanul Lange cu 45 de feciori ajunseră în captivitate; din cei răniți greu au mai murit în câteva zile 260, şi aşa apărarea podului a costat viața la 395 de ostaşi români! dară pozițiunea fu ținută, podul apărat şi armata imperială salvată. Cei cari luptaseră imediat la capul podului au fost stegariul Reu, sergentul Gravriil şi ductorul (Führer) Hertzeg cu cetişioarele lor, preste care francii n-au putut trece cu nici un preț.

Acea faptă bellică extraordinarie de la Areda fu lăudată şi recomandată prin ordin de zi, ca exemplu de imitațiune de către generariul en chef baronul unguresc Alvinczi; iară ceea ce înălța şi mai mult gloria batalionului al doilea românesc este relațiunea generariului Napoleon Bonaparte înaintată către Directoriul Republicei, în care dânsul admiră foarte mult constanța şi heroismul acelui batalion şi adaoge că numai rezistenția în adevăr marțială ce a întâmpinat din partea lui, îl aduse în imposibilitate de a înconjura şi a sfărma toată armata imperială. Chronicarii pun în gura lui Napoleon un verdict care ține că Austria are soldați foarte bravi, că însă comandanții nu-și pricep vocațiunea lor. În iuniu 1859, colonelul David Ursu încă a ținut la satul Solferino cu cinci companii, ceva călărime și 1 baterie, de la 3 ore dim. până la 7 un corp întreg pe loc, dară comanda supremă austriacă a lăsat să trecă acelea ore scumpe cu totul nefolosite și rezultatul zilei aceleia este cunoscut.

În ianuariu 1797 batalionul al doilea fusese comandat la Rivoli et Monte Baldo în provincia venețiană, unde în 16 et 17 luă cu asalt două redute, la care avu 17 morți, iară vicecolonelul comite Woestenradt, capitanul Remeteanu, locotenenții Balintu și Deveanul cu 45 ostași au fost vulnerați.

În mart batalionul acesta străbătuse în Helvetia, până la Grauüunden, unde în bătăliile din 12 et 15 căpitanul Lange și 35 ostași au rămas morți, iară 56 vulnerați.

După pacea de la Campo-Formio ajunse și acest batalion în garnizoana de pace, însă iarăși numai ca în armistițiu, spre a-și reîntregi liniile sale rărite prin atâți frați de arme sacrificați furiilor omenești. După reînceperea vărsării de sânge, în an. 1799, batalionul al doilea apare tocma în Piemont, la Zusca, unde în conflictul din 30 aug. avu 7 morți și 12 răniți împreună cu locotenentul Rechland.

Mai târziu acel batalion încă fu dislocat la oastea renană și asediat în cetatea fortificată Ulm, unde la erupțiunea din iuliu stegariul Barbu și 5 ostași rămân morți, iar 13 răniți.

*

Batalionul al treilea din regimentul II fu scos din patria sa tot în an. 1796 toamna, pre când fusese concentrat la S. Sebeș pentru exercițiu, de unde în 1 octobre fu pornit în marșuri forțate la oastea din Italia, unde, pus sub comanda maiorului Bohaciu, în 16 et 17 novembre, a intrat mai întâi în foc la Albaredo și după lupte feroase a luat de la inamic un tun și un car cu munițiune, a avut însă 12 morți, 44 vulnerați, iară 14 au fost prinși.

În bătălia cea mare de la Rivoli, din 14 ianuariu 1797, batalionul al treilea și al doilea avură soarta ca să combată împreunate, cu atâta putere și bravură, încât principele de Reuss, în calitatea sa de generar locotenent mareșial, le dede prin ordin de zi următorul testimoniu: „Mă simț obligat în puterea oficiului meu ca batalionului românesc (*valachicae phalangi*) din Transilvania, care stă sub comanda domnului maior Bohaciu, să-i dau atestat, că același, împreună cu un alt batalion românesc (*alia phalange Valachica*) ce stă sub comanda domnului maior comite Woestenradt, în bătălia de la Rivoli comisă în ianuariu 1797 au dezvoltat virtuți militare din cele mai eminente, nu numai în momentele când au ocupat redutele cu asalt, ci și în ordinea regulată de bătălie, care s-a restaurat sub aceleași redute între grindina de gloanțe ce se arunca de către inamic asupra lor; anume dn. maior Bohaciu, prin promptitudinea sa personală, prin îmbărbătarea ostașilor și prin laboare neobosită, a adaos mai mult la reușită. Ceea ce aflu cu cale a mărturisi și a confirma în puterea oficiului meu. Görz, 17 ianuariu 1797. Henric 15 principe de Reuss, locotenent mareșal de camp”[II].

[II] Vi Officii me obstrictum sentio, tertiae phalangi Transylvanico-Valachicae, moderamini Domini supremi Vigiliarum Praefecti Boháts creditae, attestari, quod eadem una cum alia phalange Valachica sub directione Domini supremi Vigiliarum Praefecti Comitis a Woestenradt constituta, in proelio Rivolyensi, mense Januario 1797 commisso, non solum in occupandis ibidem constitutis

În acea bătălie de la Rivoli batalionul al treilea avu 13 morți, căpitanul Remeteanu rănit greu, locotenentul Deveanu mai ușor, 37 feciori răniți și 18 ajunși în captivitate.

În 31 ianuariu, în retragere pe la Cavalese pe valea Flamese înainte, apoi cu ocaziunea trecerii preste muntele Penzer la Sterzing în Tirol, acest batalion a perdut 47 de ostași căzuți în mâinile francilor, din cauză că foamea și golătatea le înfrânsese puterile. Tot în acea nefericită retragere dincoace de Sterzing au rămas morți stegarul Siupu cu 6 feciori, locotenentul Wegetzky vulnerat și prins, stegarul Wilöz și 25 ostași răniți, 28 perduți fără urmă. Cu toate aceste perderi, acel batalion a trebuit să se poarte de minune în acea retragere, ceea ce se cunoaște curat din două ordine zi, și anume ordinul generariului B. Wukassowich cu data de la Niederndorf 27 iuniu 1797, în care spune că batalionul al treilea românesc, precum în toate lovirile câte avuse cu inamicul, așa și în lovirea din 2 aprile de la Mittelwald avută în vederea armatei întregi (*in conspectu totius exercitus*), a adus servitie esențiale și au dat documente excelente de prudenție și bravură (*prudentiae et fortitudinis insignia documenta*); de aceea generariul se simte obligat a face cunoscut maiorului, corpului ofițerilor și la toată ostășimea din batalion, că locotenentele mareșial br. de Kerpen a fost foarte mulțumit cu purtarea acelui batalion; în fine generariul Wukassovich încheie zicând că nimica nu dorește mai ferbinte decât ca să aibă honoarea de a i se da acel batalion sub comanda lui[III].

Vine însă locotenentul mareșal br. Kerpen ca să spună lumii, prin alt ordin de zi, de dato Tridente (Trient), 17 iuliu, că acel batalion pre cât a stat sub comanda lui, s-a distins, în mânia tuturor adversităților, cu prudență, bărbăție și curaj extraordinar[IV].

---

propugnaculis, sed etiam in recto, et sub vehementissima scloporum hostilium ejaculatione in proxima suprafati propugnaculi distantia redintegrato ordine strenuam, egregiamque suam virtutem exhibuerint, imprimis vero Dominus supremus Vigiliarum Magister Boháts personali sua promptitudine, et militum excitatione, indefessoque labore in hanc rem plurimum contulerit, quodipsum attestandum et confirmandum vi Officii duxi, Görz 17-a Januarii 1797.

Henricus 15. Princeps Reus,
Campi-Mar. Locumten.

[III] Quum Dominus supremus Vigiliarium Praefectus Boháts cum sibi credita tertia phalange Transylvanico-Valachica in cunctis cum hoste conflictibus, imprimis vero secunda Aprilis a. c. ad sylvam Mittelwald dictam, în conspectu totius esercitus realia praestiterit servitia et insignia suae prudentiae et fortitudinis documenta dederit – obligatum me agnosco Dominum supremum Vigiliarum Praefectum, et integrum Officialium Chorum, atque universam hujus phalangis militiam de gratiosa Domini Campi Mareschalli Locumtenentis Baronis a Kerpen complacentia certos reddere, eo addito: quod ego nihil ardentius exoptem, ac honorem, eumdem praetitulatum Dominum supremum Vigiliarum Praefectum, ejusque phalangem strenuam sub meo regimine habendi. Niederndorf 27-a Junii 1797.

B. Wukassovich,
G. M.

[IV] Tertia phalanx Valachica sub regimine Domini snpremi Vigiliarum Praefecti Boháts constituta, quamdiu meis copiis conjuncta fuit, se omni occasione, ut strenuos belligeros decet, exhibuisse, cujus rei singularia specimina dedit in proelio 2-a Aprilis an. c. inito, ut non obstantibus variis adversitatibus, et inimicis tempestatibus, indefesso fervore, et summa audacia se distinxisse testor, prout etiam super strenua Domini phalangis Commendantis, ejusque Dominorum Officialium cooperatione, plenam meam et indubitatam fiduciam, et animi conplacentiam hisce notam facio.

De aci încolo acest batalion încă se bucură cevaşi de scurta pace de la Campo Formio, care însă ar merita numai numele de armistiţiu.

Ziua din 6 martiu 1797 este trecută în analele europene ca zi stigmatizată prin perfidie şi prodiţiune. În acea zi, generariul republican Massena, călcând preste toate legile bellice care se observă între popoarele civilizate, atacă oastea austriacă pusă sub comanda generariului br. Auffenberg pe neaşteptate, fără a renunţa armistiţiul şi fără a denunţa bellul în regulă. Auffenberg, înconjurat din toate părţile, după încercări vane de rezistenţă, căzu în captivitate aproape cu tot corpul său de armată. Batalionul românesc se încerca să spargă printre inamici, dară între 12 şi 15 martiu căzând 25 de soldaţi morţi şi 40 vulneraţi, calul maiorului împuşcat sub el, restul companiilor ajunse în dizordine, căzură şi ele în captivitate, din care au scăpat numai în iuliu. Maiorul Bohaci şi ceilalţi ofiţeri câţi s-au reîntors din Francia readunară resturile companiilor, care apoi fuseră dislocate în ţinutul cetăţei Ulm; mai târziu însă batalionul fu strămutat iarăşi în Italia la Turin, unde conveni cu al doilea batalion. Amândouă s-au întărit prin camarazi aduşi din Transilvania; după aceea în 22 dec. se trimiseră de nou la oastea renană, unde pe la 14 februariu 1800 îi aflăm la Illertisch.

În 9 iuniu 1800, batalionul al treilea fu comandat ca să ia şi să strice şanţurile de la Offenhausen, ceea ce s-a şi întâmplat fără alt impas, decât că maiorul fu rănit şi trei ostaşi căzură în captivitate.

În 1 decembre acelaşi batalion participă la lovirea de la Obbach, unde locotenentul Tonciu cu una diviziune a prins un ofiţer şi 54 soldaţi francezi.

În 2 decembre, lovirea de la Lehnfeld fu mai cruntă, însă şi mai glorioasă pentru batalionul nostru, căci după lupte de trei ore inamicul fu luat la fugă, însă aşa că comandantul, 22 ofiţeri şi 870 soldaţi republicani au căzut în captivitate la români, cari din partea lor avură 8 morţi şi 13 răniţi. Locotenentul mareşal comite Klenau mulţămi batalionului pentru acea victorie prin ordin de zi.

În bătălia din urmă a campaniei din 1800, întâmplată la Feucht, acest batalion mai perdu 5 morţi, 19 vulneraţi şi 8 oameni în captivitate.

*

După pacea încheiată de nou în 15 februariu 1801, precum celelalte trupe confiniarie, aşa şi regimentul II confiniariu românesc s-a reîntors în patria sa. Când a trecut acest regiment prin Cluj, comitesa Susana Nemesiu, văduva comitelui Haller, ajutată de mai multe doamne şi bărbaţi, a dat în onoarea lui un ospăţ mare, iară cu acea ocaziune compatrioţii românilor au adeverit în faţa lumii că ostaşii de naţionalitate română ştiu să moară ca eroi pentru patrie şi tron, de unde ar fi putut încheia foarte uşor că aceiaşi ostaşi ar şti să moară încă şi pentru libertate şi pentru existenţă şi solidaritate naţională.

În campaniile austro-franceze dintre 1793 şi 1801 perderile regimentului nostru al doilea au fost din toate trei batalioanele de 1534 ostaşi, cari adaoşi la cei 1218 rămaşi în campania turcească, numărul total al perderilor a fost în 13 ani: 2752. La cifra aceasta se mai adaoge numărul celor morţi în bătăliile urmate de la 1805 până inclusiv în an. 1814 şi vom afla că acela trece preste 3000.

Artileria regimentelor confiniarie, formată în trupă separată la 1793, a operat mai vârtos în campaniele din Italia, şi anume în 25 martiu 1795, în lupta de la Tauffer din Tirol. De la 10 până în 22 iuliu 1799 la bombardarea Alexandriei. În 15 aug. 1799, în bătălia cea mare de la Novi. În zilele de întâi ale lunei decembre aceluiaşi an, la Cunione, Genua şi Mantua.

Pacea din 1801 a ţinut abia 4½ ani, în care timp regimentul al doilea încă s-a restaurat şi reîntregit prin soldaţi tineri. În 15 august 1805 batalioanele fuseră concentrate pentru exerciţiu şi revistă între comunele Bârgău, Suseni şi Salva, pre când dintr-odată în 22 aug. două dintr-însele fuseră puse în marş accelerat, aşa încât pe la 12 septembre ajunseră în Austria Superioară, în regiunile râului Enu (Oenus, nemt. Inn). Într-aceea armata lui Napoleon apucase a străbate în provinciile austriace şi oştile împăratului Francisc se afla preste tot în retragere spre Viena; aşa batalioanele româneşti încă au fost comandate să treacă râul înapoi, şi anume între cetatea Wasserburg şi între Orenburg al doilea, iară pe la Postenheim a întâilea; dară trupele franceze le ajunseră, şi în iuţile loviri ce avură, doi ostaşi au căzut morţi, 5 răniţi, 28 prinşi. După încheierea păcii, cele două batalioane ajunseră până în 28 februariu 1806 iarăşi pe la casele lor.

În septembre 1805, între alte înaintări câte s-au făcut anume pentru ofiţeri de stat major, căpitanul Petru Mehesiu fu înaintat la rang de maior, ceea ce din timpurile acelea se însemna ca un caz din cele mai rari; că adecă un român să ajungă în armată mai sus de rangul unui căpitan. Într-aceea din familia Mehesiu apucaseră a ieşi în zilele împăratului Iosif II câţiva bărbaţi distinşi, precum a fost Mehesiu secretar de curte, auctoriul documentului naţional cunoscut sub titlul *Supplex libellus Walachorum*, canonicul Mehesiu, traductor al unor cărţi theologice, camerariul Mehesiu de la Zlatna ş.a. Frumoasă familie, din care pot să iasă aţâţi bărbaţi distinşi.

Cu Mehesiu se mai făcu maior încă şi căpitanul german Kraiter, care a lăsat suveniri plăcute în regiment. Anul 1805 fusese unul din cei mai nefericiţi. Nu a fost de ajuns depărtarea bărbaţilor de la familii, au mai căzut şi ploi necontenite, iar pe timpul secerei în ţinuturile muntene a şi nins, încât secerătoarele trebuea să scuture mănunchii de nea; fânul în parte mare a putrezit, iar păpuşoiul a fost cules ud şi necopt. Afară de aceste calamităţi, pre cât timp regimentele de linie încă fuseseră scoase din Transilvania, batalioanele confiniarie rămase în ţară au fost dislocate pe la cetăţi; aşa acasă au rămas mai mult numai femeile şi bătrânii. Între asemenea împrejurări colonelul şi mai vârtos maiorii batalioanelor trebue să se ocupe şi de interesele materiale ale populaţiunii.

*

După trei ani, mişcările bellice se reîncepură în Polonia. Preste puţin Napoleon iarăşi plecă cu armata sa spre Viena. Bellul era declarat. Aşa în 28 februariu 1809, batalionul românesc care sta sub comanda lui Kraiter fu pornit spre Polonia şi în 9 aprile ajuns la cetatea Cracovia, unde generariul Barnowatzky îl dislocă în apropierea fortăreţei, iară archiducele Ferdinand îl luă în revistă şi-l lăudă atât pentru buna ordine, cât şi pentru că era bine instruit şi exercitat. După ce

Ferdinand strămută castrele la Varşavia, batalionul nostru în 14 aprile încă fu dislocat împreună cu celelalte trupe.

În 17 aprile, lovindu-se călărimea imperială cu ulanii polonilor, vânătorul Darie Roşca din comuna Poieni prinse un ulan călăreţ şi în naivitatea sa românească îl duse archiducelui Ferdinand, ca să i-l facă prezent[5].

Cu totul altă afacere bellică avu să susţină batalionul românesc îndată în următoarele zile ale lui aprile. În 19 aprile se decise împresurarea (obsidiunea) Varşaviei. Într-aceea batalionul întâi din regimentul II românesc încă ajunsese din Transilvania în castre. Ambele aceste batalioane întrunite în 25 aprile fuseră expuse cum am zice în gurile tunurilor Varşaviei; totuşi în acea zi numai un soldat a fost ucis. În 26 aprile noaptea pe la 1 ora generariul polon Kamentzky atacă regimentul românesc în pădurea pe unde acesta era să treacă. Mai întâi i se opuseră numai două plotoane sub comanda locotenentelui primar Iliciu; văzând însă că focul se încinge din părţi diverse, mai intrară alte două sub comanda stegariului Morariu. Acelea patru cete mici ţinură focul pe un ger înfricoşat până la 4 ore dimineaţa, cu perdere numai de 1 mort şi 9 răniţi. Inamicul se retrase puţin, însă numai ca pe la 6 ore să se reîntoarcă cu puteri îndoite şi ajutat de artilerie. Pe la 1 ora, acea una semicompanie românească postată de către suburbea Praga fu lovită din dos. Atunci compania comandată de Iliciu şi Morariu, perzându-şi direcţiunea printre stratele necunoscute, între focuri necontenite se retrase până la casele principelui Radzivil, unde, lovită de nou şi de aproape, Morariu căzu în captivitate la poloni, iar Iliciu, restaurând ordinile şi bătându-se mereu din strat în strat, ajunse până la grosul trupelor austriace, care acuma fuseră constrânse a intra toate în foc, însă lucru aproape inexplicabil, fără tunuri şi fără călărime; pentru că husarii ungureşti comandaţi de comitele Hotitz în aceeaşi noapte fuseră bătuţi foarte rău şi luaţi pe fugă printre păduri şi locuri băltoase necunoscute, pe unde intraseră orbeşte, ca orice trupă bătută de Dzeu cu comandanţi mizerabili. Aşadară trupele pedestre austriace, lipsite de orice ajutor energios, se mai ţinură bărbăteşte până la 10 ore înaintea amiezei, pre când li se anunţă că husărimea scăpase numai ca prin urechile acului de perire totală, condusă de doi husari, cari din întâmplare cunoştea locurile; prin urmare se retraseră toate regimentele de la Praga. Din batalioanele româneşti au ajuns în captivitate locotenentul Adamovici, stegarul Morariu, medicul Ohr, chirurgul Wilhelm şi 169 de soldaţi.

Din toată descrierea acelei bătălii iese că lupta din acea noapte şi dimineaţa susţinută de români a salvat trupele împărăteşti de un pericul neasemănat mai mare decât a fost simpla retragere de la Praga. Aceasta se cunoaşte mai vârtos din fapta archiducelui Ferdinand, carele îndată a doua zi, în 27 aprile, lăuda prin ordin de zi purtarea trupelor, iar soldaţilor li se dete carne şi vinars gratis; totodată pe locotenentul Coppiciu şi pe 50 de vânători români, cari steteseră în acea zi sub comanda generariului br. Mohr, pentru meritele câştigate la Praga Varşiaviei, îi recomanda de-a dreptul la împăratul Francisc, ca pe unii cari s-au distins mai mult decât alţii.

---

[5] Dar, cadou.

În două săptămâni trupele austriace, fiind restaurate şi prevăzute cu artilerie mai multă, au reînceput hostilităţile la Varşiavia. Pe la 16 şi 17 mai batalioanele româneşti încă se afla în faţa inamicilor. În acelea zile, vânătorul Ioan Drăguş, observând că doi poloni şi mai ales un franc făcu multe stricăciuni prin exactele lor ţintiri, îşi propuse ca să împuşte pe toţi trei; i-a şi împuşcat pe toţi trei de pre un pod; dară preste puţin fu rănit şi el prin un glonţ de tun. Generariul Mohr donă bietului Drăguş un galbin de aur; atâta tot.

După alte scaramusie[6] mai uşoare din 2 et 10 iuniu, îndată în 11, aflându-se românii dislocaţi la Szolkoska-Wala, trei companii româneşti, ajutate de ceva călărime, se îndreptară de trei ori asupra cetei inamice de 1500 ostaşi, care stă în faţa lor şi nu se lăsară până nu o sparseră, luându-i şi câteva tunuri şi mai mulţi prinşi, alţii răniţi şi morţi.

În 21 iuniu maiorul Kraitner a fost comandat în avangardă cu trei companii româneşti şi cu un escadron de călăreţi şi a înaintat până la Konsky, unde s-a lovit, cu inamicii, perzând 6 feciori în captivitate şi 2 răniţi.

În 11 iuliu batalionul lui Kraitner ajunse până la Xoncz, unde pus fiind în ariergardă, toată ziua stete expus la puşcăturile de tunuri, până când seara intră în foc alăturea cu călărimea şi ţinu la luptă până noaptea târziu. În 14 iuliu ajungând la Cracovia în şanţurile de împresurare, tot între puşcăturile inimicului, în fine, cetatea bătută toată ziua de austriaci şi de ruşi căzu în potestea acestora.

Alte conflicte şi scaramusie mai mici, întâmplate până în ziua începerei armistiţiului le trecem cu vederea. După încheierea păcii din 12 decembre trupele se reîntoarseră în staţiunile lor şi batalioanele noastre încă ajunseră în ianuariu 1810 în patria lor, unde au petrecut iarăşi numai doi ani pe lângă ocupaţiunile lor uzitate.

În a. 1812, Napoleon Bonaparte, decis a sfărma, cum zicea el, colosul septentrional, a declarat Rusiei bel, şi a plecat asupră-i cu armată din cele mai mari. Împăratul Austriei, care acum îi era socru, sub specie de ajutor a scos armata de observaţiune ca de 80 mii. Atunci regimentul al II-lea românesc fu pus de nou în mişcare. Concentrată mai întâi între comunele Iadu şi Bârgău, fu trecut prin revistă, după aceea batalionul 1 plecă în 20 aprile sub colonelul Lenk la Galiţia, de unde se reîntoarse numai în iuliu 1813, pentru ca să fie dislocat în garnizoanele transilvane şi anume trei companii la Braşov, din cauza ciumei, care în urma campaniei ruso-turceşti de şase ani îşi ridicase iarăşi capul în România. Batalionul al doilea fu trimis iarăşi la Italia, unde în lovirea din 28 octobre 1813 la Marco Pievo se răniră locotenentul Morariu şi 7 soldaţi; în 20 novembre la Veza sergentul-maior Borcocellu şi 20 soldaţi căzură în captivitate. În 27 novembre, diviziunea comandată de căpitanul Marincovici, unită cu miliţia naţională la Vumiglio, reocupă fortăreaţa Tonale, prinse şi un ofiţer şi 49 călăreţi corassati. Aproape de Laco de Garda corporalul Ionică Bichişianul cu 20 de ostaşi din compania căpitanului Mayer, aruncându-se asupra unei companii de inamici, o scoase din poziţiune, îi luă un tun şi deschise ostaşilor drumul ca să poată face requiziţiune de victualii, pre când nu mai avea de mâncare. Ionică fu decorat cu medalia de argint.

---

[6] Hărţuieli.

În 7 decembre, operând în Val Camonica sub Monte Tonale, stegarul Ştefan fu rănit greu, locotenentul Scheidel, chirurgul Pálfi şi 40 soldaţi ajunseră în captivitate.

De aci încolo preste iarnă, operaţiunile bellice au fost mai puţine până în 16 feb. 1814, ziua bătăliei de la Salo. În acea zi, batalionul românesc separat de grosul armatei, însoţit numai de puţină călărime, lovit de către viceregele Italiei[7] cu trei batalioane de granadiri şi cu trei scadroane de călăreţi, trebui să se retragă până la Toscolano cu perdere de 35 soldaţi morţi. A doua zi în 17 se restaura lupta şi mai cruntă, în care căpitanul Branowatzky fu rănit, locotenenţii Bertleff (sas) şi Moţiu, stegarul Ştefanovici cu 5 sergenţi majori şi mai mulţi soldaţi căzură în captivitate. Generariul comandant comite Belegarde, mirându-se de acel atac furios întrebă pe senatul de la Salo despre cauza care iritase pe viceregele aşa mult în contra batalionului românesc, încât să meargă în persoană şi cu atâta putere asupra lui. Răspunsul senatului fu: „Acel batalion a împuşcat pe mai mulţi ofiţeri de frunte şi chiar pe adjutantele viceregelui". Batalioanele româneşti aveau vânători minunaţi, cari oricând ochia, nemeria. De aici şi strigarea cunoscută în Transilvania, care se auzea din gurile insurgenţilor în 1848/9: „Moţule, hoţule, nu pune puşca la ochi". Puşca este armă excelentă în mâna celui care o cunoaşte şi o ştie tracta.

După pacea din 19 aprile 1814, batalioanele româneşti s-au întors iarăşi în patria lor, pentru ca să nu mai iasă până la a. 1846. În periodul de ani 33 imperiul nu mai venise în strâmtoare atât de înfricoşată, încât să-şi calce cuvântul dat în 1763, ca pe miliţia confiniarie nu o va trage de la destinaţiunea sa şi nu o va scoate în ţări străine.

*

În a. 1830, pre când Polonia numită a congresului de Viena, adecă Polonia rusească, se afla în flăcările revoluţiunei, era colera asiatică, până atunci necunoscută în Europa, propagată prin trupele ruseşti, începuse a decima populaţiunile ţărilor noastre, câteva companii de ale regimentului II românesc fuseră dislocate prin diverse garnizoane ale Transilvaniei, din care trupele de linie fuseseră înaintate către fruntariele Poloniei şi în Galiţia, pe linia dintre această ţară şi Ungaria, unde facţiunea inamică Casei austriace se încercă să facă cauză comună cu polonii. Trupele austriace de observaţiune au rămas în cantonamentele lor până la opresiunea totală a revoluţiunii prin marşialul Paskievitz şi până la încetarea colerei.

În a. 1846, pre când aristocraţia Galiţiei se sculase cu arme în contra domniei austriace, un batalion din regimentul II românesc fu translocat în acea ţară, unde însă n-a apucat a participa la vreo afacere sângeroasă, pentru că locuitorii ţărani, anume cei de naţionalitate ruteană, cari suferiseră mari şi multe rele de la domnii feudali, poloni şi renegaţi, au venit regimului în ajutor prompt, mai vârtos după ce între alţii faimosul Benedek, pe atunci colonel, pusese premiu câte 10 fl. mon. conv. pentru un cap de nobil, viu sau mort. Preste câteva luni batalionul nostru se reîntoarse în patria sa.

---

[7] Era Eugeniu de Beauharnais, fiul vitreg al lui Napoleon Bonaparte.

*

Anii 1848 et 1849 au fost pentru trupele confiniare sârbo-croatice şi româneşti, ca şi pentru cele de linie, ca şi pentru întregul imperiu austriac şi pentru toate popoarele sale, anii crizelor şi ai catastrofelor, cu atât mai puţin prevăzute de ochi nedeprinşi cu evenimente revoluţionare şi bellice, cu cât prin systhema cea absolutistică inaugurată de principele Metternich popoarele în partea lor cea mai mare au fost ţinute întru întunecime şi în neştiinţă completă de tot progresul ideilor care se dezvoltă în câteva staturi mai mari şi mai mici, occidentali şi meridionali din Europa. Aceeaşi întunecime şi neştiinţă groasă plana şi asupra populaţiunilor în care se formaseră regimentele confiniarie. În şcoalele acelora se propunea oareşicare cunoştinţe macre, care abia ajungea ca să prepare scriitori de cancelarii şi ofiţeri subalterni, cel mult până la rang de căpitan, iar restul avea să-l împlinească disciplina, care prea adese degenera în brutalitate şi chiar în barbarie. Unii ofiţeri tineri se mai cereau ca să intre în câte un regiment de linie, pentru ca să aibă ocaziune de a vedea şi în timpuri de pace lume şi ţară, şi a învăţa pe cale practică mai mult decât se putea numai între marginile unui district sau şi ale unei provincii. De altă parte însă ofiţerilor din regimentele confiniarie li se făceau nedreptate foarte mare prin necurmata vârâre de ofiţeri străini de la linie şi chiar din ţări străine în mijlocul lor, mai ales că între străini era destui şi de aceia cari venea în câte un regiment de graniţă numai pentru că la linie nu putea înainta deloc. În acea stare a lucrurilor regimul central din Viena, surprins de catastrofele pe care dacă nu şi-ar fi legat ochii cu 22 de ani mai înainte, ar fi trebuit să le prevadă, în aprile 1848 comitea eroarea capitală prin desfacerea în două părţi a întregii armate imperiale, prin supunerea uneia la ministeriul din Viena şi a celeilalte la cel creat nou nouleţ în Pesta, în a cărui potestate a dat şi pe regimentele confiniarie din Croaţia, Slavonia, Banat, Transilvania. Doar de când este acest imperiu, nu s-a mai văzut aversiune şi antipathie, ură şi urgie atât de aprigă, precum fu aceea ce se deştepta în pepturile militarilor în toate acele provincii din ziua în care dânşii aflară că „împăratul" (sârbii zic ţarul) i-a supus la ministerul unguresc şi le-a impus drapelul tricolor unguresc. Din această cauză sârbii şi croaţii s-au şi sculat îndată din mai asupra ungurenilor, zicând: Dacă ţarul nostru (împăratul Ferdinand) ne-a dat în prada ungurenilor, noi vom şti să ne apărăm de ei. Ungurenii zbieră din răsputeri pe toate tonurile că acea ură şi acea rezistenţă sângeroasă a sârbilor şi croaţilor ar fi numai artificioasă, semănată şi nutrită de către aşa-numita camarilă, adecă de membrii dinastiei şi de toţi adherenţii lor, despre cari se credea că lucra în dosul ministerului. Se poate şi aşa ceva, căci în lume sunt foarte multe lucruri posibile; cu toate acestea ungurenii se înşelau rău, dacă ei credeau că contrarevoluţiunea sârbo-croatică şi după câteva luni cea românească ar fi fost numai fapta mâinilor camarilei. Trecutul acestor popoare şi un prea sănătos instinct de conservare le spunea şi le dicta ca nu care cumva să facă cauză comună cu revoluţiunea kossuthiană, precum n-au făcut străbunii lor cu revoluţiunile lui Emeric Tökölyi şi cu ale lui Francisc Rákoczy, ci să aleagă în toate cazurile jugul cel mai uşor, iară de cuvântul unguresc szabadság să-şi astupe urechile, căci acelaşi, aşa precum îl definesc şi-l practică ungurenii, nu ar fi nici mai mult nici mai puțin decât ceea ce este în natură Fata morgana, apariţiune vană în aer, ce dispare ca şi orice nor. Camarila putea să stea tot anul 1848 cu mânile încrucite, să se uite cu sânge rece de la Viena la tot ce era să se întâmple în Croaţia, în Banat şi în Transilvania, spre a se corege groasa eroare din aprile. Mai în scurt, sârbilor le place mult mai bine să depindă de la unul singur, de la „ţarul", decât să le frece hrean sub nas câte o hydră cu mii de capete.

Aceste premise constatăm, că deşi regimentele româneşti confiniarie erau surprinse în modul cel mai neplăcut, deşi erau foarte puţin informate despre cursul evenimentelor, totuşi nici acestea n-au voit să jure pe constituţiunea ungurească, nici să primească stindardul tricolor, afară numai de una parte a ofiţerilor de alte naţionalităţi, de cari în acele regimente erau mulţi. Din această cauză mai vârtos regimentul II confiniar românesc avu să sufere mari persecuţiuni şi daune, atât materiale, cât şi în vieţi omeneşti, în tot timpul revoluţiunei şi al bellului civil, nu numai până în ziua în care se pusese v. colonelul polon Urban în fruntea lui, ci şi după aceea, până la pacificarea definitivă a ţărilor scăldate în sânge omenesc. De atunci şi până astăzi s-au aflat mai mulţi foşti comandanţi de diverse graduri, cari au descris şi publicat monografii de ale regimentelor şi batalioanelor de insurgenţi, pe care le comandaseră şi la care serviseră. Se poate oare, ca numai memorialele regimentelor româneşti confiniarie din 1848 şi până la transformarea lor în a. 1851 să nu le fi consemnat şi să nu le aibă nici un ofiţer din cei bătrâni, cari au servit şi suferit alăturea? Se poate oare ca monographia regimentului II-lea scrisă de profesorul şi secretariul gubernial Ladislau Vaida să nu voiască a o continua nici unul din fiii acelui regiment? Şi regimentul I-lea transilvan, escadronele româneşti transilvane, regimentele româneşti din Banat să nu aibă nimic demn de a se conserva în historie? Din contra, ele au foarte multe, dară unde sunt acelea? Culegem fabule şi cântece populare; bine facem că le adunăm şi pe acestea; dară faptele historice, dară acţiunile bellice şi heroice ale românilor care au costat atâta sânge şi atâtea văi de lacrimi ale familiilor româneşti din mai multe districte, să nu aibă mai multă valoare în ochii noştri? Să ne ferească Cerul de aberaţiune ca aceasta, căci atunci ar fi vai de sufletele noastre şi de ale tuturor descendenţilor noştri. Să adunăm şi să conservăm tot ce se reduce la dezvoltarea spiritului militar şi nici una din faptele de bărbăţie, bravură şi heroism să nu rămână necunoscute copiilor noştri.

Puterea armată a oricărui stat reprezintă în mod eminent puterea de viaţă a poporului din care a eşit. Ostăşimea de naţionalitate română reprezintă puterea de viaţă a poporului românesc.

Noi, din parte-ne, între numeroase şi grele ocupaţiuni de care suntem împresuraţi, cu ajutorul şi conlucrarea unuia din prea demnii fii ai regimentului II, carele astăzi nu se mai află în patria noastră Transilvania, vom depune aici pentru alţi 18 ani material historic despre regimentul II, iară însăşi monographia să o continue unul dintre membrii aceluiaşi regiment. Ce mai ştii, poate că Năsăudul va pune şi un premiu pentru una monographie, a cărei compunere şi publicare a ajuns a fi un punct de honoare pentru dânsul.

*

Ministerul unguresc întemeiat pe legile improvizate din aprile 1848, credea că are acum în potestatea sa toate regimentele staționate nu numai în Ungaria propriu-zisă, ci şi în Croația, Slavonia, în Banat şi în Transilvania, împreună cu regimentele confiniarie, cu cetățile fortificate, cu câteva sute de tunuri şi cu tot materialul bellic, bun rău, cât apucase în țările situate dincoace de râul Laita. Preste aceasta, ungurenii agitau bărbăteşte că regimentele ungureşti şi transilvane, câte apucaseră sub comanda renumitului mareşal Radetzky în Italia şi pe airea, de ex. în Galiția, să fugă de acolo şi să se reîntoarcă în patria lor. Într-aceea nu numai sârbii au scos curând pe minister din iluziunile sale, ci şi românii din Transilvania prin adunarea cea mare națională de la Blaj (15–17 mai 1848) şi prin concluzele aceleia. Chiar una parte considerabilă de militari secui se opunea ordonanțelor ministerului unguresc şi nu voia să iasă din secuime, nici să meargă la bătaie în contra sârbilor, iară cei cari s-au înduplecat a eşi comiseră mulțime de excese brutali, atât în drum, cât şi în garnizoane; aşa în Braşov se făcu într-o duminecă seară bătălie formală între militarii secui şi între soldații împărăteşti de la regimentul Bianchi, cu care ocaziune rămaseră vreo doi morți şi alți câțiva răniți. Pe airea trăgea cu puştile asupra trecătorilor, numai aşa, din chiar senin, răpea tot ce le cădea în mână, iară alții se reîntorceau din drum pe la casele lor, precum văzurăm că s-au reîntors şi în iuniu 1866 cei porniți de la Târgul-Mureşului preste Cluj înainte. La Turda şi împrejur prindea din români şi românce, le tăia părul şi spolia locuințele.

După ce bellul civil în Ungaria şi Slavonia începuse a lua dimensiuni tot mai mari şi, după ce ministerul unguresc reuşise ca să pună în mişcare câteva companii şi escadroane secuieşti, în fine, dete ordin ca să scoață asupra sârbilor şi un batalion de militari români din regimentul II. Pe atunci colonel al acelui regiment era Iovich, un sârb, om bun, însă ignorant, lipsit de talentul de a vedea lucrurile aşa cum erau, lipsit şi de tăria şi prezența spiritului absolut necesar mai ales în timp extraordinar; iar locotenent-colonel era polonul Urban, bărbat mai inteligent şi mai energios decât colonelul, amețit însă şi el ca şi toată lumea, prin erorile continue care se comitea în Viena. Unul dintre maiori era românul Leon Pop, soldat din şcoala veche şi care, ca toți românii soldați, ştia să împlinească orice ordin curat în spirit militar, aşa cum cere natura vocațiunei acesteia, dacă ordinele veneau de la auctoritate legală şi cunoscută. Celălalt maior, anume Hatfaludi, un ungur iarăşi fără agerime de spirit, bun de a servi în timpuri normale, între acele împregiurări însă nici el însuşi nu ştia unde îi sta capul. Însemnăm aici aceste trăsuri caracteristice înadins pentru că anume lui Leon Pop i s-a făcut nedreptate în acele zile volburoase, când se cerea de la el lucruri imposibile pentru un maior făcut pentru servițiu la fruntarie şi nu spre a juca rol politic. Să nu perdem din vedere nici împrejurarea că ofițerii confiniari era, tocma ca şi la cei de linie, un amestec din toate naționalitățile, unguri, saşi, nemți, poloni, bohemi ş.a.; iar ofițerii de naționalitatea regimentului se vedea totdeauna şi ca de regulă în minoritate, ce bătea foarte la ochi. Preste aceasta, mulțime de ofițeri erau însurați şi adesea benecuvântați cu familii numeroase, însă fără drept de pensiune pentru femeie şi copii.

Între aceste conjuncturi, veni ordinul ca să iasă şi un batalion românesc la Banat. Acel batalion se compuse din companiile culese din regimentul întreg şi pre cât numai s-a putut, tot din juni viguroşi, încă neînsuraţi, pentru că familiile să nu fie lipsite de capii lor. Companiile concentrate în Năsăud la staţiune de colonel, formate în batalionul I, plecară duminecă, în 23/11 iuliu 1848, cătră noua lor destinaţiune fatală[V]. În 26, batalionul ajunse în opidul Dej, unde-l aştepta colonelul Jablonsky şi un comisar bellic unguresc, anume Schopf, care era sas trecut la insurgenţi, cu scop ca să-i ia jurământul pe noua constituţiune a Ungariei, iar garda naţională magiară, formată acolo ca şi în toata ţara în lunile din urmă, întâmpină pe batalion în piaţă cu stindardul tricolor unguresc şi cu scop de a i-l da pe acesta şi a-l lua pe cel împărătesc, negru-galbin, sub carele jurase de atâtea ori. Spre a face românilor tricoloarea ungurească mai plăcută, locuitorii din Dej scoaseră şi câteva buţi de vin, cu care voiau să ospeţe pe feciori. Românii auziseră încă pe drum că planul era ca să le smulgă din mână drapelul împărătesc. Această împrejurare făcu pe feciori ca să aleagă îndată doi sergenţi, cari să meargă la raport. Acestora li s-a şi permis a merge la Jablonsky, carele venise ca supleant al unui generar de brigadă. Sergenţii admişi la raport se rugară în numele feciorilor batalionului, că „dacă este ca să li se ia jurământul ostăşesc de nou, să nu se adaogă nimic la cel vechi, căci batalionul este decis a-şi vărsa sângele şi a-şi da viaţa numai pentru drepturile prea înaltei case împărăteşti".

Colonelul Jablonsky, carele şi el însuşi se afla pentru poziţiunea şi persoana sa în situaţiune foarte critică, cum am zice, şezând în două luntri, avu atâta prudenţie ca să nu mai forţeze lucrul, şi aşa luă de la batalion tot numai jurământul vechi, după care se auzi un întreit „Să trăiască împăratul". Din acel moment garda naţională află cu cale a se retrage iute din piaţă, luând cu sine şi buţile de vin. Comisariul Schopf făcu îndată relaţiunea sa cătră ministerul unguresc despre cele întâmplate la Dej cu batalionul românesc, ceru totodată ca pentru districtul Năsăudului să denumească un comisar guberaial (*kormány biztos*), iar în această calitate a fost denumit vicespanul (viceprefect) Michail Gábor, carele fu auctorizat a publica şi în acel district legea stataria (*Jus statarium, Standrecht*), proclamată mai de înainte de br. Nicolae Vay pentru ţara întreagă, după care urmă, că precum se făcuse în celelalte ţinuturi, aşa să se ridice şi în acel district furcile la fiecare comună, ca simbol al noilor libertăţi constituţionale, ceea ce însă în cercul regimentului nu s-a putut executa[VI].

De la Dej, batalionul trecu pe la Cluj înainte la Oradea-Mare, unde ajunse în 5 august, de unde în 7 et 8 a fost înaintat în marşuri accelerate pe cară, până la Segedin, cu scop ca de acolo să fie trimis iute în castrele de la Becia Veche (Ó-Becse), spre a se bate cu sârbii; însă până să ajungă ordinul de la Pesta, batalionul stete în Segedin patru zile. În 12 august, batalionul primi ordin de marş la Becea; feciorii însă fără pic de conspiraţiune, fără cea mai mai mică coînţelegere cu ofiţerii, de care nici că putea să fie vorba, dechiarară în unanimitate, rotund şi

---

[V] Vezi Anexa Nr. 1.

[VI] Vezi: *Der Winterfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen, in den Jahren 1848 und 1849. Von einem österreichischen Veteranen*, Leipzig, 1861, la paginele 50–52.

răspicat, că zău ei în contra sârbilor nu se vor bate, prin urmare nici în castrele ungureşti nu vor merge; căci ei şi sârbii au tot acel drapel împărătesc şi ei nu pot puşca în propriulu lor drapel; să-i ducă în oricare alte castre, asupra oricărui alt inimic şi se vor bate cum s-au bătut şi părinţii lor. Feciorii atâta ştiau şi atâta răspundeau. Ei însă în dimineaţa din 13 august scurtară vorba şi în loc de a pleca spre Becea, se reîntoarseră preste podul Tisei cătră Banat între sunetul muzicei şi seara ajunseră la Beba. Dintr-un document, al cărui coprins se va vedea mai la vale, vom cunoaşte că şi în Cluj se făcuse încercare de a îndupleca pe acest batalion ca să pună jurământ pe uniunea Transilvaniei cu Ungaria şi în genere pe noua constituţiune ungureană, că însă feciorii au denegat acel jurământ şi s-au ţinut de cel vechi, depus mai de înainte.

În 14 aug. batalionul pauză în Beba. În aceeaşi zi ajunseră în acea staţiune colonelul Marziany şi un comisar ministerial, cari ajutaţi de maiorul L. Pop, înduplecară pe batalion ca să se reîntoarcă la Segedin, plecând chiar în seara de 14. Ceea ce influenţase mai mult asupra volenţiei feciorilor a fost împrejurarea că magiarii puseseră mâna pe conductorul Ordace, pe caii maiorului Pop şi ai căpitanului Petrizzevich, cum şi pe câţiva feciori, cari ajunseseră de la Oradea mai târziu la Segedin. Văzând ofiţerii că soldaţii se reîntorc fără voie, că sunt foarte cătrăniţi şi că descarcă ici-colea câte o puşcă, toţi apucară înainte pe trăsuri sau călare, lăsând batalionul de capul său. Vezi însă şi Anexele 2, 3 et 4, adecă strictele ordine venite chiar de la comandanţii împărăteşti din Becea şi Timişoara, anume de la generarii Bechtold et Piret, apoi judecă confusiunea.

Batalionul, ajuns la Segedin în 15, îndată şi fu îmbarcat pe corăbioare spre a fi transportat pe râul Tisa în sus la Solnoc, de unde în 17 a şi fost pus pe calea ferată (deschisă cu puţin mai înainte) spre a fi transportat la Vatiu[8] (Waitzen), de unde în 18 pus fiind pe vapor, în 20 ajunse la Presburg (Posion).

În Presburg, batalionul fu trecut prin revistă de către generariul de cavalerie comitele Lamberg şi de generariu-maiorul Gräser. În 21, pauzând batalionul în cazarmă, comitele Lamberg în loc de a-l tracta după rigoarea legilor ostăşeşti pentru denegarea subordinaţiunei la Segedin, îi dărui trei butoaie de vin şi asistă în curtea cazarmei ore întregi la petrecerile şi danţurile naţionale ale feciorilor. Acest incident se explică uşor din împrejurarea că generariul comite Lamberg încă fusese unul din acei magnaţi ai Ungariei cari condamnaseră din suflet erorile comise la Viena. Lamberg a şi plătit-o cu viaţa.

Între 22 august şi 16 octobre, batalionul se află împărţit şi dislocat la Presburg, Leopoldstadt[9] şi Sopron (Oedenburg). Îndată însă, pe la începutul lui septembre, ministrul Mészáros delegă una comisiune însărcinată a investiga fapta de insubordinaţiune a batalionului, întâmplată la Segedin. În acelaşi timp se auzea şi se citea prin ziarele magiare şi magiarone amerinţările şi pretensiunile cele mai sălbatece, ca batalionul românesc să fie decimat prin tragere la sorţi, încât tot al zecelea fecior să moară de glonţ sau în furci[VII]. Comisiunea care se aşezase în

---

[8] Vác, la nord de Budapesta.

[9] Mic oraş în Slovacia, la nord-est de Trnava. Posibil a fi contopit azi cu Favštak (Freistadt).

[VII] Bunăoară ca în zilele lui Wallenstein.

Presburg, sub asemenea presiune a fanatismului, își termină investigațiunile sale în vreo două săptămâni. Rezultatele investigațiunei și opiniunile comisiunei se pot cunoaște pe larg din relațiunea cea memorabilă, compusă de căpitanul auditor Leitzondörfer sub data 20 septembre 1848 și înaintată ministrului la Buda. Acea relațiune, compusă în limba germană, se poate considera ca un cap-de-operă; dară și ținuta feciorilor din acel batalion românesc este și rămâne un model de virtuți naționale și civile; căci necum să se afle un singur trădător, dară, nici măcar vreunul care să se clatine, să stea în cumpănă; toți pentru unul și unul pentru toți, și în fine toți decişi a suferi și a muri pentru convicțiunile aduse de acasă în pepturile lor.

Relațiunea sus-citată o scoatem cât în traducțiune, cât prescurtată, după una copie germană, pe care avu bunătate a ni-o communica domnul căpitan Nichita Ignat, împreună cu alte documente și cu un memorial particular al său de care ne folosirăm foarte bine în această parte a monografiei.

Iaca opiniunea comisiunei dezvoltată prin pana căpitanului auditor Leitzendörfer.

„Către înaltul minister regesc de bell în Buda

Presburg în 20 sept. 1848

În sensul înaltei ordonanțe ministeriale din 16 ale lunei tr. nr. 3266/99 comunicată prin decretul prezidial al înaltei comande generale din 18 ale l. tr. nr. 532, am onoare a subşterne cu toată supunerea relațiunea prin care se recapitulează toate actele respective în cauza batalionului I de români, pentru că acela se depărtase din proprie inițiativă de la stațiunea Segedin și că nu a voit a merge la locul de luptă, unde fusese comandat.

Fapta cu care batalionul este încriminat, că adecă, în noaptea din 12 spre 13 august, a părăsit stațiunea sa fără permisiune, și că nu s-a subordinat comandei de a merge la Becea Vechie, ca să intre în linia de operațiune, este adeverită pe deplin prin coînțelegerea manifestată de către toți soldații.

Din actele ce ne stau de înainte, iese la lumină că culpa acestei purtări demne de pedeapsă cade numai asupra soldaților, cari mărturisesc preste tot în unanimitate că atât domnul comandant de batalion, cât și toți domnii ofițeri și-au pus în cumpănă toată influența lor atât oficială, cât și cea morală, spre a-i îndupleca la subordinațiune.

Încât pentru cauza și temeiurile acelei purtări ilegale, apoi acelea nu trebuie să se caute în vreo instigațiune sau seducțiune din cele cunoscute, ci mult mai afund, în adevărata lor scaturigine. Investigațiunile făcute în acest caz ne conving că acelea cauze și temeiuri stau în legătură cea mai strânsă cu grandioasa și neașteptata prefacere a tuturor afacerilor publice, cu ruperea legămintelor în care se aflase miliția confiniarie până acum către stat și cu succesiva deșteptare a simțământului de naționalitate.

Mai înainte, adecă de mânecarea batalionului din statuțiunea sa, se ținuse la Năsăud adunare de popor în cauza uniunei, care era la ordinea zilei. În aceea, s-a luat între altele de către bătrânii poporului încă și decisiunea unanimă că ei voiesc să rămână în strâns și imediat legământ de până acuma către Casa împărătească și că nu voiesc nicidecum a participa la bellul iscat în partea meridională a Ungariei, care lor li se pare nenatural, încât nici nu pot crede că acel bell s-ar purta cu voia şi din mandatul monarchului, pentru că ei văd în partea cea mai mare granițari, despre ale căror sentimente bune, fidelitate şi devotament către împăratul au convicțiune deplină.

Acel concluz al poporului a fost subşternut şi prin deputațiune la Maiestatea Sa, şi ajunsese în tot ținutul confiniariu să fie considerat ca lege, de care militarul ascultă orbeşte. Deşi pe atunci se lățise preste tot faima că acest batalion va fi dislocat la Segedin numai ca să facă servițiu de garnizoană sau cel mult ca să fie aşezat în nişte castre de paradă, totuşi pentru cazul când ar fi comandat în contra granițiarilor, li s-a comis (de către parenti?) în terminii cei mai pătrunzători şi aducându-le aminte urmările cele mai grele, ca nu cumva să asculte de asemenea comandă şi în nici un caz să nu se încerce a sfărma prin asemenea luptă acele legăminți de concordie stabile, care existau între toată miliția confiniarie.

La acea învățătură de care feciorii erau pătrunşi s-a mai adaos şi îngrijarea insuflată lor prin ştirile aduse de foile publice şi prin vorba poporului, că grănițiarii vor fi rupți cu totul de către împăratul şi de către stat, ba poate că vor fi încorporați la Ungaria, în contra volenției lui şi vor fi supuşi la un regim care pentru ei a fost până acum străin. Cu cât aceşti granițiari înaintau în călătoria lor, cu atât mai mult se deştepta în ei îngrijirea şi nesiguranța şi nu o dată îşi manifestară temerile lor că-i vor face să-şi schimbe flamura împărătească, de care dânşii țin cu atâta fidelitate, cu alta oarecare.

Aşa granițiarii, cutrierați în sufletele lor prin prepusuri (*suspiciones*), când au ajuns la Cluj şi au fost provocați a pune un alt jurământ de drapel, s-au opus toți şi nu l-au depus, pentru că se temeau ca prin aceea vor comite crima de necredință către monarchul lor[VIII].

Cu cât militarii aceştia se apropiau mai mult de teatrul bellului, cu atât ei toți spuneau verde că sunt foarte decişi a nu intra în linia de luptă în acea campanie; aşa numai prin speranția ce le făceau domnii ofițeri, că prin rugăminți cuviincioase către dnii generari vor putea mijiloci schimbarea acelor dispozițiuni, se înduplecară a înainta, deşi între îndoieli necurmate, până la Oradea şi la Segedin.

Ajunşi acolo, feciorii din toate companiile se încercară pe calea cea mai legală, adecă prin deputați aleşi din sânul lor şi prin sincera descoperire a sentimentelor şi a deciziunei lor, de a mijloci ca să nu fie trimişi în contra fraților de arme. După unele vorbe consolatoare ce auziseră, începură a crede că rugarea lor va fi împlinită şi că, cu aceasta, va lua capăt şi marea lor luptă sufletească, pre când iată că veni porunca comandei supreme a trupelor, prin care batalionul fu comandat în termini imperativi la lupta de la Becea Veche şi aşa se făcu ca batalionul să-şi sacrifice simțul său militar de supunere la comandă[IX].

[VIII] Întru adevăr, aşa ar fi fost. Până la anul (în oct. 1849) s-au şi văzut mai mulți ofițeri împuşcați sau condamnați la temnițe grele pre câte 10–15 ani, precum s-a întâmplat cu alți ofițeri de la alte regimente împărăteşti, cari avură păcatul ca să treacă la unguri.

[IX] Vezi Anexele Nrii 2, 3, 4, adecă decretul generalilor comandanți Bechtold et Piret şi ordinul colonelului Kiss.

Aşa se întâmplă apoi că în 13 august, dis de dimineaţă toţi feciorii comandaţi în care auzind comanda de marş, declarară în unanimitate şi răspicat că sunt decişi a denega ascultarea, însă cu adaos, că oricare altă poruncă o vor împlini necondiţionat, numai la aceasta unică nu se vor supune cu viaţa odată, pentru că ea nu încape nici în anima şi nici în mintea lor.

În acest moment de iritaţiune supremă, nu mai putea să pătrundă la spiritele înverşunate ale militarilor nici amerinţări, nici alte învăţături; ofiţerii perduseră toată auctoritatea şi le mai rămase numai alternativa că sau să lase batalionul de capul său, sau să ceadă cererei sale unanime, de a trece pe malul stâng al Tisei, la Beba. Alternativa din urmă se părea că este cu atât mai vârtos pretinsă de împrejurări, cu cât, la cazul contrar, putea să urmeze disoluţiunea totală a regimentului şi securitatea publică să fie periclitată în gradul suprem.

După acestea batalionul îşi făcu pe voie şi plecă de la Segedin la Beba. Dar fiindcă despre cazul acesta se făcuse îndată relaţiune la în. minister, batalionul fu trimis la Pesta şi de acolo la Presburg etc.".

De aci încolo comisiunea face comentariu la partea întâia a relaţiunei sale, constată ilegalitatea faptei batalionului, îl escuză însă prin evenimentele revoluţionare şi precipitate, prin tradiţiunile militarilor; prin neruşinata purtare a ungurenilor cătră împărat şi cătră membrii Casei împărăteşti pe care-i înjură şi insultă în terminii cei mai scârnavi, ceea ce românii, ca imperialişti ce sunt ei după trecutul şi după toate tradiţiunile lor, nu putea să auză fără a se revolta în gradul suprem. Aceeaşi comisiune ţine în mare onoare naţionalitatea, simţămintele naţionale şi historia miliţiei confiniarie, cu toate tradiţiunile sale; află apoi că era lucru firesc ca românii să nu vrea a se bate în contra sârbilor şi a croaţilor. La aceasta noi mai adăugăm numai atâta, că între acei sârbi se află şi mulţime de români şi că în Banat erau multe mii de graniţiari români, de unde ar fi putut urma uşor ca românii să împuşte la români, pentru ca să schimbe domnia împărătească cu a lui Kossuth et compania.

Mai departe comisiunea constată că feciorii din batalionul românesc, pentru ca să scape de periculul de a se bate chiar cu fraţii lor de arme, se cereau mereu ca să fie trimişi la Italia, spre a participa la bătăliile din acea ţară şi spre a da probe că ei sub stindardul comun împărătesc se vor şti bate tot aşa de bine cum s-au bătut şi părinţii lor.

În fine, comisiunea mai aduce în favoarea batalionului şi în contra decimărei lui două momente mari, din care unul este că chiar în armata împărătească se vorbeşte de unele concesiuni pe care ungurenii le-au stors de la împărat fără voia lui (cum a şi fost într-adevăr), iar altul este că de va fi pedepsit acest batalion, românii confraţii lor, adecă poporul românesc, poate să se răscoale şi să-şi răzbune pentru sângele fiilor săi.

Din toate aceste raţiuni, comisiunea cere de la minister graţia pentru batalionul românesc. Acea graţie i-a şi venit pe la începutul lui octobre (vezi Anexa nr. 6).

Prea târziu. Rescriptul împărătesc, prin care se dizolvă dieta revoluţionară a Ungariei, se publicase; generariul ministru comite Latour spânzurat în Viena de câţiva ştrengari venetici; generariul comite Lamberg, în calitatea sa de comisar plenipotent împărătesc, omorât în modul cel mai barbar de către adunăturile de proletari fanatizați prin Kossuth; cei mai mulți generari și colonei de la cetățile și garnizoanele Ungariei și ale Transilvaniei, cari până atunci umblau cu doi bani în trei pungi, și nu cutezau să arunce masca, o aruncară acum departe, declarară și ei pe magiari de rebeli, de fanatici barbari, începură a denega ministerului unguresc orice ascultare și apoi tocma cu această acțiune a lor aprobară indirect și justificară în ochii lumii purtarea batalionului românesc din Transilvania, ai cărui membrii juni avură un instinct așa de fin și sănătos, precum îl avuse în acel an cea mai mare parte a românilor din Transilvania, încât s-ar fi părut că ei trag informațiunile lor din atmospheră, când le spunea aproape numai firescul lor instinct ceea ce era să mai urmeze preste țară și națiune. Tot de aici veni că batalionul asculta publicarea grației unguresti cu nepăsare mare; din contra, când li se publică rescriptul de disoluțiunea dietei, însoțit de înfruntări aspre, feciorii erupseră în strigăte de bucurie, ceea ce însă ținu foarte puțin.

Ruptura între coroană și magiari era făcută. Așadară ministrul unguresc publică proclamațiunea sa, prin care punea tuturor comandanților de cetăți și fortărețe termin peremptoriu de două săptămâni, în care atât ei, cât și ostășimea de sub comanda lor, să delăture flamura împărătească, să arboreze (să înalțe) tricolorea ungurească, să pună jurământ pe acesta, sub pedeapsa de a fi declarați de inamici ai patriei și de a fi cetățile respective împresurate, închise pe din afară de către miliția națională, iară cei cari nu voiau să poarte cocarda ungurească fuseră declarați de proscriși (nemt. *vogelfrei*), pe cari adecă să-i poată împușca sau spânzura orice ștrengar. În acele zile partea mai mare a batalionului nostru apucase a fi în garnizoana cetății Leopoldstadt împreună cu alte specii de arme. Îndată după acea proclamațiune teroristică, se adună corpul ofițerilor de toate armele la un loc, în prezența colonelului Bibra, care era totodată comandant al cetății. În acea adunare, corpul ofițerilor de la artileria cetății declară că el apucase a depune jurământul pe constituțiunea ungurească încă din mai, firește în urmarea permisiunii ce le venise pe atunci de la Viena. Acum ce era să facă batalionul românesc? Auzind că artileria din cetate poate fi considerată ca ungurească, se temea de trădare (*proditio*); așa nu se opuse la ridicarea flamurei unguresti, dară la jurământul pe constituțiunea ungurească tot nu se îndupleca. Într-aceea, personalul însărcinat cu aprovizionarea trupei (*Verpflegspersonale*) fugi în cap de noapte la Sâmbăta-Mare (Tyrnau), și așa ostașii veniră în pericul de a rămâne preste puțin chiar și fără pâne. Acum porțile cetății se încuiară și se luară măsuri de apărare. În același timp, gardele naționale unguresti se așezară prin comunele rurale învecinate; nimeni nu mai putea să intre în cetate fără permisiune prealabilă; se publică legea stataria cu pedepsă de furci în contra tuturor cari ar cuteza să ducă victualii în cetate. A erumpe din cetate și a face requizițiuni cu braț armat era imposibil, din cauză că precum armata austriacă fusese redusă foarte tare la număr și preste tot, așa și în acea cetate garnizoana era mică de tot. Între acestea veni la Leopoldstadt pe neașteptate un comisar al regimului unguresc, care notifica batalionului că are să se reîntoarcă în patria sa Transilvania, unde ar fi trebuință de el. Comandantul Bibra nu se opuse și așa batalionul plecă de acolo în 16 octobre 1848, iară în locul lui intra gardă națională.

În 24 octobre, batalionul ajunse pe la Neutra, Kálno, Keménd, N.-Maros la Vatiu, unde generauil Hrabowsky, carele trecuse în partea ungurilor, se încerca în toate modurile ca să înduplece pe batalion la depunerea jurământului. Pentru ca scopul să se ajungă mai uşor, ministerul unguresc a trimis la Vatiu pe advocatul Gosdu şi pe fostul profesor şi preot de Oradea, Sigismund Pop, ca în calitatea lor de români să vorbească feciorilor cât se poate mai la înţeles şi popular. Li s-a mai şoptit că iacă tunuri vor trage în ei cu mitralii (cartace), dacă nu vor jura. În adevăr, era şi nişte tunuri în apropiere. Ofiţerii, vai de ei, în poziţiunea în care se află, se înduplecară; dară când fuseră comandaţi subofiţerii (sergenţi, corporali etc.), ca eşind din linie să facă cerc şi să stea gata de a pune jurământul, dintr-odată se auziră fără nici o comandă sunând ţevile ca în pregătire de încărcatul puştilor. Atunci generariul spăimântat foarte de scena cu totul neaşteptată, temându-se de catastrofă sângeroasă şi funestă, zise numai cuventele: Was ist dass? Verrath, Verrath! Zurück! Marsch", adecă: Ce este? Trădare, trădare! Îndărăpt! Marş! şi jurământul iarăşi nu s-a depus. În aceleaşi momente, se retraseră şi cei doi comisari români ai ministerului unguresc cu spaima în oase şi cu încredinţarea că în românii ardeleni încă s-a mai conservat virtutea perseverenţei.

De la Vatiu, batalionul fu transportat în aceeaşi zi seara pe calea ferată la Pesta, instalat în faimoasa cazarmă cunoscută sub nume de Neugebaüde, locul de captivitate al multor oameni şi mai buni, şi răi, specie de bastilie ungurească; de acolo preste puţin fu strămutat în altă cazarmă numită de la Űllö, unde stete până în 15 novembre, în care zi batalionul nostru fu dezarmat între multe măsuri de precauţiune, apoi aruncat într-o cazarmă părăsită, puturoasă, fără ferestri şi uşi. De aici feciorii batalionului fuseră înaintaţi în 22 novembre sub comanda unor ofiţeri, pe cale ferată la Solnoc. De aci companiile fuseră împărţite prin locuri diverse, între Kis-Ujszallás, N.-Udvar, Ujváros, Egyek, pe unde bieţii feciori petrecură ca vai de ei până în februariu 1849, însă fără ca să fi murit din ei decât foarte puţini. Maiorul L. Pop şi cei mai mulţi ofiţeri ai batalionului rămăseseră în Pesta.

În 23 februariu 1849, batalionul concentrat în parte mare la Ujváros fu declarat de captiv (prizonier), ca şi cum ungurii l-ar fi prins în vreo bătălie, iară nu prin înşelăciunile din iuliu 1848. De aci patru companii, la care să aflau locotenenţii Lica şi Rainer, date sub custodia căpitanului Schuster, care mai înainte servise în armata austriacă, cu 70 de miliţiani (honvéd), fuseră conduse la St. Job. Apoi fiindcă feciorii noştri fugeau, care cum ştia, în Transilvania, îi duseră la Erkesöri, aproape de Székelyhid. Însă şi de acolo fugeau bărbăteşte şi se strecură pe unde numai avea cale cevaşi sigură, sau drept acasă, sau în vreun alt batalion împărătesc. Unii din ei au participat la bătăliile din Transilvania; alţii au apucat calea spre Bucovina, nici ei nu ştiu cum.

În fine, după pacificaţiunea din august 1849, s-au reîntors mai toţi pe la comunele şi companiile lor, în care au aflat mari desolaţiuni şi au avut să şteargă multe lacrime: institutul din Năsăud ars, locuitorii spoliaţi, iară alţii ucişi de insurgenţi şi mai ales de nişte mici tirani din Transilvania.

*

Celelalte două batalione, sau ca să vorbim şi mai precis, populaţiunea întreagă bărbătească din regimentul al doilea intră la 1848 în acţiunea bellică numai toamna sub comanda vicecolonelului său Urban, cărui îi trecuse prin cap ca să meargă în acel an la Viena, de unde se reîntoarse cu oareşicare instrucţiuni confidenţiali, pe temeiul cărora nu numai apucă comanda regimentului, ci provocă şi pe românii provincialişti la jurământ sub drapelul imperial şi la arme în contra insurgenţilor magiari. Acţiunile bellice câte s-au petrecut în anii 1848 et 1849 sub comanda lui Urban fac parte esenţială din historia bellului nostru civil, de aceea vor şi merita toată atenţiunea noastră la locul lor, adecă în istoria revoluţiunilor şi a bellului civil din acei ani.

Cu acea ocaziune vor eşi la lumină şi faptele renumitului batalion românesc de granadiri, cunoscut pe atunci sub numele italian Urracca, precum şi faptele regimentului I, ale husarilor româneşti, apoi ale regimentelor ardelene numite pe atunci Carol Ferdinand şi Leiningen.

După ce colonelul Jovich (de naţiune sârb) se retrase sub pretext de morb, v. colonelul Carol Urban, luând comanda regimentului II, conchiemă la Năsăud îndată pe 7 septembre deputaţi de la toate comunele şi companiile regimentului, apoi întrebându-i despre ceea ce vreu luă toate dreptele şi patrioticele lor cereri la protocol. Esenţa lor era: Noi nu voim să ştim de ministerul unguresc din cauză că toate faptele câte le văzurăm până acilea de la el au de scopul principal că să dezbine Ungaria de către imperiu şi pe acesta să-l sacrifice. Acea tendenţie noi o declarăm de trădare; noi vrem integritatea şi unitatea monarchiei, pentru care şi suntem decişi a lupta din răsputeri. Mai departe noi nu vrem cu viaţa odată ca să fim magiarizaţi; apoi ministerul unguresc tocma această tiranie voieşte să exercite asupra popoarelor nemagiare, căci el cutează şi se încearcă să introducă limba magiară în şcoalele şi bisericile altor popoare, ba încă şi la regimentele din Ungaria şi Transilvania. Această tiranie de limbă este singura cauză pentru care sârbii şi croaţii s-au sculat cu arme de apărare şi s-a incins bellul civil. În Transilvania, cele mai inocente manifestaţiuni naţionali ale poporului românesc sunt amerinţate cu furcile, ceea ce noi nu putem să suferim. În contra uniunei Transilvaniei cu Ungaria protestăm şi noi, pentru că aceea s-a proclamat în dieta din urmă în mod teroristic şi în contra protestului naţiunei româneşti. După ce batalionul I fu scos din mijlocul nostru, cerem ca pe lângă al doilea să se convoace şi un al treilea batalion şi apoi să se pună la dispoziţiunea ministerului împărătesc din Viena cu atât mai vârtos, ca populaţiunea regimentului nostrum, fiind deasă, se mai pot scoate încă alte două batalione, al patrulea şi al cincilea. Cele 1913 puşti cu cremeni, care s-au luat de la noi din porunca comandei generale de la Sibiu şi s-au dat gardelor naţionali ungureşti, să ni se restitue[x]. În fine, fiindcă cuvântul „Walach" dă ocaziune la unele observaţiuni bajocuroase, Maiestatea sa să binevoiască a dispune ca regimentele româneşti să fie numite de aci încolo pe nemţeşte *Romänen Regimenter*.

---

[x] Până şi de la regimente se luaseră câteva mii de puşti şi se împărţiseră la gardele magiare, pentru ca să aibă cu ce se bate în contra dinastiei şi să poată sugruma drepturile inalienabile ale celorlalte naţiuni conlocuitoare.

Acel protocol fu înaintat îndată la împăratul Ferdinand, carele pe atunci se afla la Eniponte (Innsbruck), iar în copie se transmise la ministrul bellic din Viena şi la cel din Buda, la comandantul general br. Puchner în Sibiu, la cel de la Leopole (Lemberg), la comanda militară de la Cernăuţi, cum şi baronului Nicolae Vay, care venise din 29 iuniu la Cluj şi carele încă tot se mai afla în Transilvania în calitate de comisar regesc.

În 10 septembre s-a ţinut şi la Orlat memorabila adunare a regimentului I românesc, la care au participat şi aşa-numiţii provincialişti, adecă nemilitari, în fruntea lor renumitul bărbat Aug. Tr. Laurian, pe care militarii îl scăpaseră din captivitatea ungurească prin intervenirea lor la comandantul generar br. Ant. Puchner. Colonelul regimentului I br. Carol Rauber, un german magiarizat, din secuime, văzând şi el, ca şi Jovich, că nu e în stare să lupte în contra valurilor, s-a cerut în pensiune. În regimentul I a început maiorul Iosif Riebel să imite pe Urban. Dară acestea au loc în monografia acelui regiment.

Ziarele magiare s-au ferit a publica manifestaţiunile regimentelor româneşti, care de frica teroriştilor, care iarăşi din cauză că şi ele se ţinea de partita celora şi nu voia să descurajeze pe ai lor cu publicaţiuni de acestea. Mare aberaţiune aceasta. De aici urmă că mulţime de familii ungureşti nu ştia nimic despre ceea ce se prepara şi ferbea în pepturile românilor, căci de ar fi ştiut desigur că multe lucruri s-ar fi întâmplat în Transilvania, cu totul altmentrea; dară teroriştii de una, poltronii de altă parte, o au pe sufletele lor, că de la septembre înainte orice împăciuire a devenit absolut imposibilă. Aşa se întâmplă oricând şi oriunde predomină trufia, fanatismul, egoismul, răutatea, căci în fine decid tot numai armele. Destul atâta, că mănuşa cu care partita teroristică plesnise în faţă pe români în curs de patru luni o ridică mai întâi regimentul II şi mai dintr-odată cu acela regimentul I românesc. Aşa bellul civil între cele două popoare era declarat înainte de a emite br. Ant. Puchner proclamaţiunea sa din 18 octobre în calitate de comisar plenipotente al împăratului şi comandant al micului corp de armată rămas in Transilvania.

Acel bel însă era să se poarte cu puteri foarte inegali, precum se ştie din nenumerate acte publice şi precum îşi vor aduce prea bine aminte toţi contemporanii mei. În aprile 1848, împăratul şi regele dăduse în dispoziţiunea ministerului unguresc toate regimentele din Ungaria şi Transilvania, cu toată artileria, cu muniţiune, magazine de montură, casele publice (banii). Din aceeaşi lună înainte magiarii începură a se arma bărbăteşte; înrolară neîncetat sub titlu de miliţie teritorială (*honvéd*), de gardă naţională, de voluntari (*önkéntesek*), de husari etc. Simbria soldaţilor ungureşti se adaose. Aristocraţia îşi deschise armamentariele sale şi împărţi armele la tinerime. Încă din iuliu, dieta votase un împrumut de 42 milioane fiorini moneta conv. şi două sute mii de recruţi, iar în august se începu tipărirea notelor ungureşti de câte 1 şi 2 florini cu milioanele. Monarchul nu sancţionase nimic din aceste proiecte; dară teroriştilor prea puţin le mai păsa de sancţiune; ei mergeau înainte. Pe lângă trupele de armată regulată câte erau în ţară, ungurenilor le mai veniră vreo 20 de batalioane şi 7000 husari de airea[XI]. Dintre ofiţerii împărăteşti au trecut în partea lor, nu numai cei de naţionalitate magiară cu

---

[XI] Kövári, *Erdely törtöénete 1848–1849-ben*, p. 73–74.

feciori cu tot, ci şi alţii, mai ales nemţi şi poloni, încă şi sârbi ca Damjanics şi câţiva români, dară anume polonii le deteră generari de renume mare, ca Dembinsky şi Bem.

Pentru români, nimic din acestea. Împăratul Ferdinand, atunci ca totdauna suferind de un morb greu, căzut până în septembre în potestatea ungurenilor, chiar să fi voit, nu putea face nimic în favoarea românilor. După adunarea cea mare de la Blaj din mai, românii câţi participaseră la aceea persecutaţi cu temniţa şi cu furci. După proclamarea emancipărei ţăranilor, introducere de iobăgia nouă sub titlu de restanţie, executată cu ajutor ostăşesc, pe care br. Puchner îl da aristocraţilor. Dezarmarea tuturor românilor sub cea mai grea pedeapsă. Paralizarea fatală a oricărei acţiuni naţionale mai energioase prin împrejurarea că cei doi episcopi, pe cari naţiunea îi alesese de prezidenţi şi conductori ai săi, nu numai şedea în Pesta şi participa la dezbaterile parlamentare, în care se prepara bellul civil şi dezbinarea monarchiei, dară condamna totodată orice măsuri de apărare justă s-ar fi încercat să ia ceilalţi membri ai comitetului[XII]. Acea paralizie luase caracter şi mai periculos din cauza purtării celei aequivoce (îndoioase) şi insuflătoare de mare neîncredere a comandantului generar şi a colegilor săi, căror nu le putea afla nimeni voia şi nevoia. Au trebuit să intrevină alte evenimente din afară, care au cutremurat imperiul din temelii, pentru ca comanda generală din Sibiu să-şi iasă din starea sa de pasivitate, fără însă ca să dezvolte altă energie mai mare decât numai pre cât se putea de la un om trecut de 70 de ani, care mai suferea înfricoşat şi de podagră.

În 11 septembre, ministerul unguresc îşi dete dimisiunea; din cel nou Kossuth şi Szemere au fost şterşi; dieta însă-i ţinu cu puterea şi ca să facă în mânia monarchului, auctorisă pe Kossuth ca să tipărească şi note de 5 fl. În aceleaşi zile românii se adunară a doua oară la Blaj, acum însă armaţi care cu ce avea. Vine acolo şi br. Vay; este primit omeneşte. El amerinţă mai întâi cu mitralii şi cu moarte; după aceea iese în mijlocul poporului, cearcă tot ce ştie prin elocinţă, dară se reîntoarce fără nici un rezultat. În 21 septembre, nefericitul archiduce Ştefan, provocat de dietă, a mers la banul Jelachich, cu scop de a împăciui diferendele între unguri şi croaţi. Nu s-a putut. Ştefan, dezgustat foarte, trece iute prin Pesta la Viena, unde încărcat la curte de mustrări amare pentru că dăduse crezământ necondiţionat ungurenilor îşi ia dimisiunea şi se duce în exil pe toată viaţa sa. În locul palatinului fu denumit generariul locotenent de mareşal comitele Lamberg ca comandant suprem şi comisar plenipotent împărătesc. În 28 septembre, dieta declară pe Lamberg de trădător al patriei, iară plebea, încurajată de Kossuth, precum credea toată lumea, îl omoară pe podul de preste Dunăre în modul cel mai sălbatec, iar studentul Georgiu Kolosi, secui transilvan[XIII], care-l tăiase mai întâi cu sabia în cap, alergând la dietă împreună cu complicii săi şi arătând arma încruntată de sânge, zbieră înfuriat: „Acesta este sângele lui Lamberg!" Fiori de ghiaţă coprinse pe cei mai mulţi deputaţi. Comitele Stef. Széchenу din acel moment îşi perdu minţile, după aceea se aruncă în Dunăre, de unde-l scoaseră ca prin minune. Chiar faimosul revoluţionar br. Nicolae Veselényi orbul luă lumea în cap împreună

[XII] Vezi între altele proclamaţiunea episcopească din 8-octobre 1848.

[XIII] De la Cuieşti (Kövesd), în comitatul Albei de Sus.

cu alții, apoi mai târziu, mustrat de conștiință, muri în desperațiune. Deputații sași fugiră și ei acasă. În aceleași zile rebelii călcară în cap de noapte locuința episcopului Andrei Șaguna, sub pretext că ar avea la sine stindarde muscălești, hățiră pe secretarul său Iacob Bologa prin câteva strate, ca să le arate unde sunt stindardele. Ambii scăpară cu viață ca prin urechile acului. Görgei prinde și pune de împușcă pe comitele Zichi în 29 septembre, apoi îi confiscă averea. În 20 sept. bătălia de la Pákozd între Jelachich și unguri. În 7 oct. generarii Roth et Philipovich bătuți de unguri și duși în captivitate cu 8 000 de ostași. Aci trădarea era pe față. În 6 octobre, plebea de la Viena și studenții spânzurară pe generariul de artilerie și ministru comite Latour. În 12 octobre spânzurară și ungurii de la Cluj pe juriștii români Bătrâneanul și pe Simion[10], iară la Târgul-Mureșului pe junele teolog de Sibiu anume Vasilie Pop, după ce mai întâi l-au torturat. Cu acele execuțiuni br. Vay și guberniul voia să insufle românilor teroare. Românii răspunseră cu represalii, căci în 13 oct. tăiară pe tiranii Alexe Gyárfás de la Sâncel și pe Sigismund Dobay din Roșia împreună cu fetele lui, după aceea în 14 octobre cu măcelul de la Sângătin (Kis-Enyed), unde după lupta de mai multe ore ținută din puști, 141 de membri ai familiilor unguresti au rămas morți, însă și câțiva români împușcați de prin ferestre.

Față cu atâtea evenimente amețitoare și fioroase era timpul ca episcopii românești încă să se întoarcă la turmele lor și comandantul Puchner să intre în acțiune. S-a întâmplat și una și alta, însă prea târziu.

Între aceea noi aici nu ne ocupăm cu istoria imperiului și nici măcar cu a Transilvaniei; dară acțiunea ulterioară a regimentului II stă în legătură strânsă cu alte evenimente; din această cauză căutăm să atingeam și acilea măcar pe unele dintre acelea.

*

După adunarea de la Năsăud, românii de prin comitate alerga la Urban ca la bărbatul cel mai popular și mai decis pentru acțiune, cu zecile de mii, ca să depună jurământul de fidelitate cătră „împăratul Austriei și al românilor” și să-i ceară protecțiune în contra tiraniei de acasă; iară tinerimea românească se îmbulzea cu miile la dânsul, cerând ca să fie înrolați, înarmați și exercitați alăturea cu soldații regimentului. Văzând Urban acel entuziasm al românilor pentru îmbrățoșarea armelor a rugat pe comandantul general br. Puchner ca să-i permită a înrola zece mii de juni români pe cari să-i formeze într-un corp de vânători, iară spre scopul acesta să-i trimită și bani. Idee sănătoasă și fericită, pe care însă br. Puchner o respinse, iar în loc de aceea adoptă nefericita idee de a răscula pe poporul întreg parte bărbătească, aptă de a purta arme, în număr de 195 de mii. Însă și această măsură se luă numai în momentele supreme, și cum? fără a împărți la poporul românesc nici măcar una mie de puști, nici un ban, cel puțin spre coperirea speselor mai indispensabile la începutul organizațiunii; vom vedea apoi că mai târziu s-a poruncit strâns că și puținele arme ce se aflau în mânile românilor să se ia de la ei.

---

[10] Simonis.

Aşadară colonelului Urban nu i-a mai rămas alta decât ca şi acea măsură salutarie să o ia numai pe răspunderea sa; prin urmare a şi înrolat 700 de voluntari; mai departe nici chiar dorinţa sa de a forma în regiment alte două batalioane, al 4-lea şi al cincilea, nu a fost în stare de a o realiza din lipsa armelor şi a banilor. 10 mii de vânători în partea septentrională şi alte 10 mii în cea meridională a Transilvaniei, adaose la regimentele de linie şi la cele confiniarie, ar fi dat campaniei bellice în Transilvania cu totul altă faţă; cruzimi şi devastaţiuni s-ar fi întâmplat mult mai puţine; pacificarea era să urmeze mult mai curând şi ajutoriul rusesc era să fie cu totul de prisos. Dară cu trei generali morboşi, cu alţi doi, cătră cari br. Puchner nu avea nici o încredere, cum era să se înţeleagă Urban şi cine să nu-şi piardă pacienţa!

În 19 septembre v. colonelul iese de la Năsăud numai cu 1000 de feciori şi cu trei tunuri mici până la comuna Macud[11], de unde provoacă pe colonelul unguresc Carol Dobay ca să se retragă cu trupele sale de la Dej, unde eşise de la Cluj în contra românilor, că de nu el îl va lovi. Dobay s-a şi retras.

Faimoşii secui Berzenczey, Pálfy şi alţi deputaţi secuieşti îşi dăduseră mai de înainte parola lor de onoare în dieta din Pesta că ei vor fi în stare de a scoate pe câmpul de bătălie în orice timp 100 (sută) de mii secui bine armaţi, prin cari să extermine pe români şi pe sârbi. Văzând Urban că în vecina secuime se iau în adevăr măsurile cele mai energioase de armare şi vărsare de sânge, se decise a ieşi din ţinutul regimentului mai aproape spre secuime şi aşa în 14 octobre veni la opidul Regin, însă numai cu două batalioane de graniţiari, cu 2 tunuleţe şi ceva călărime, precum recunoaşte chiar şi Kővári în sus-citata istorie (p. 96). În 16 octobre se ţinu faimoasa adunare fatală a secuilor la comuna Luteni[12] (Agyagfalva) sub preşedenţia comitelui Emeric Mikó, trimis înadins de către guberniul din Cluj şi de br. Vay. Se adunaseră ca vreo treizeci de mii, parte mare armaţi. De faţă erau şi colonelii regimentelor graniţarie secuieşti, Francisc Dorschner (neamţ) şi Alexandru Sombori. La provocarea furioasă a lui Berzenczey, se decide în contra câtorva oameni mai moderaţi, ca secuii, să se declare de gardă naţională, să-şi aleagă comandanţi şi să plece îndată asupra românilor. Aceasta s-a şi întâmplat a treia zi, adecă în ziua din care e dată proclamaţiunea lui Puchner. Comandant fu ales Sombori, cărui i se deteră coloneii Dorschner, Dobay, Donáth, Betzmann (neamţ, nevastă-sa sască din Braşov), comitele Dionisiu Lázár, iar de thesaurar comit. I. Bethlen. 10 mii armaţi cu puşti cu baionete, poate alţi atâţi cu lănci, plecară în patru coloane mari; ceilalţi mai bătrâni se duseră pe la casele lor[XIV]. Preste tot pe unde au trecut acelea coloane au lăsat urmele devastaţiunei şi ale satelor arse. Aflându-se pe drum, le veniră patruzeci de măji (cantarie) cu iarbă (praf de puşcă), cum şi altă muniţiune. Din acelea patru coloane, una parte comandată de comitele Dionisiu Kálnoki fu bătută rău de maiorul Kleiser de la regimentul Sivkovich în 25 octobre la comuna Siaroş. Trupa secuiască a lui Dion. Lázár bătu pe prefectul Micaş la Jernot şi-l goni până la Ludoş. Comunei Ernot

---

[11] Mocod.

[12] Lutiţa.

[XIV] Kővári la p. 94; dară la p. 103 pune numărul secuilor armaţi şi porniţi de la locul adunării numai la 16 mii. Prea destui şi atâţia în cazul de faţă.

(Radnoth)[13] îi deteră foc şi uciseră 20 de români. La Siaulia, Cipău, Ogra încă au dat foc şi au ucis 43 români; apoi br. Georgie Apor mai spânzură pe 26 (*Gazeta*, nr. 105, an. 1848). Grosul trupei secuieşti comandat de Dorschner şi Beczman, până ieri camarazi şi colegi ai lui Urban, apucă drept în contra acestuia, carele aşteptase în deşert că să ajungă generariul Wardener cu brigada sa în ajutor; căci în loc de alte trupe regulate, îi veniră numai 580 ostaşi sub comanda căpitanului Rosner şi câteva sute de lănceri de prin ţinuturile vecine, armaţi ca vai de ei. În 21 octobre trupele inamice se afla faţă în faţă la comuna St. Ioana (Vajda St. Iván) aproape de Regin şi adecă: 1300 ostaşi de graniţiari şi de linie, alăturea cu ei lancerii, sub comanda lui Urban; cel puţin 10 mii secui bine armaţi, în partea cealaltă. Rezultatul bătăliei era de prevăzut. După cele dintâi puşcături trase în carne, parte mare a lăncerilor o luă la fugă spre un batalion de graniţiari, pe care în loc să-i fie de ajutor, îl aduseră în cea mai mare disordine. Nu vă miraţi de aceasta; curat aşa o pătiră mai târzior lăncerii secui la Târgului-Murăşului; cum auziră bombănitul tunurilor o luară la fugă în toate părţile. Cu toate acestea, bătălia la St. Ioana a ţinut de la 1 ora până pe înserate. Urban perdu 30 feciori morţi şi doi ofiţeri, locotenenţii Hönig şi Kalivoda, şi aşa se retrase de la Regin fără ca să fie persecutat[14]. Secuii, încurajaţi de Berzenczey, deteră foc oraşului, prădară şi omorâră pe toţi câţi le cădeau în mână, iar pe 17 ostaşi rămaşi în spital îi măcelară ca orice sălbatici din America. Secuii mai deteră flăcărilor, iacă aşa, din chiar senin, încă şi comunele Mirasteu, Archiud, Biserica Albă, Grebeniş. Orice disciplină dispăruse dintre ei. Urmarea fu că bătălia de la Târgul-Murăşului din 5 novembre o perdură în mod atât de ruşinos încât, dacă generariul Gedeon ar fi dezvoltat numai cevaşi energie mai mare şi br. Puchner asemenea, secuii ar fi rămas pe pace în munţii lor. În loc de aceasta însă br. Puchner zise cătră comitetul românesc, carele în 19 nov. mersese la dânsul *in corpore* ca să-i gratuleze: „Ţara este pacificată, afară numai de Trei-Scaune, pe care le voi pacifica eu. Vă recomand ca să dezarmaţi pe popor şi să nu mai suferiţi niciun fel de cruzime".

„Vom dezarma Excelenţă. Cruzimi n-am suferit niciodată, ne-am silit să le evităm din răsputeri; dară cruzimile insurgenţilor produc represalii", observă Bariţiu.

„Represalii? Aşa? Bine. Aşadară jumătate tunurile mele am să le întorc asupra dvoastră şi jumătate asupra rebelilor. Aţi înţeles?"

Cu această rezoluţiune eşirăm de la septuagenariul podagrist, carele şi în acea zi abia se ridicase din aşternut. S-a înşelat bietul bătrân, amar s-a înşelat. El a ascultat de oameni ca Fronius, ca Bedeus şi ca secretarul său Florian Glanz, inamici juraţi ai românilor; a perdut Transilvania şi toată reputaţiunea sa şi a celorlalţi generari, dintre cari Gedeon şi Pfersman au fost traşi mai tarziu şi în cercetare aspră; ceilalţi au fost pensionaţi.

După ce generariul Wardener a venit în ajutorul lui Urban, cu 2420 ostăşime regulată şi cu 5 tunuri, s-a decis ca să ocupe capitala ţării, adecă Clujul, ceea ce s-a şi întâmplat în 17 novembre cu neaşteptată uşiorime, pentru că insurgenţii magiari, după două loviri scurte, o luară la fugă spre Ungaria. Cele două batalioane ale regimentului II au luat parte activă la toate operaţiunile câte s-au întâmplat pe linia dintre Năsăud şi Cluj.

---

[13] Iernut.

[14] Urmărit.

Puţine zile după ocuparea Clujului, un corp de insurgenţi comandat de Nicolae Katona şi de comitele Alexandru Teleki lovi de la Baia Mare drept la Dej cu 14 mii de armaţi şi cu 16 tunuri. Urban le-a eşit înainte în 24 nov. şi bătându-i i-a gonit până la Şiomcuta, în drum însă a dat numai preste sate arse şi ruine fumegătoare, pentru că acei doi boieri, ambii viţă de români renegaţi, încă avuseră pasiunea satanică de a omorî şi a da foc ori pe unde trecea[XV]. La bătălia aceasta luară şi cele două batalioane parte activă. Insurgenţii pierdură 100 morţi, câteva cară cu muniţiune şi cu victualii. De la cei împărăteşti rămaseră morţi capitanul Lambert, 1 sergent-major şi 2 soldaţi, 7 inşi răniţi şi 16 cai împuşcaţi.

Urban decisese a scoate pe Katona şi pe Teleki încă şi din Baia-Mare, dară generariul Wardener a interzis orice operaţiune ulterioară spre Ungaria şi în loc de a se folosi repede şi cu toată energia de victoriile câştigate până acilea făcu ca trupele să peardă în Cluj şi primprejur trei săptămâni ireparabile, până când insurgenţilor ardeleni le veni în ajutor de la Ungaria un corp numeros sub comanda renumitului generariu polon Iosif Bem. Într-aceea secuii se răsculaseră de nou, omorând şi devastând bărbăteşte mai ales în părţile Braşovului. Acum chemară iute de la Cluj pe generariul Schurter cu una parte de trupe în ajutor la Braşov. Aşa la Cluj mai rămaseră numai 3800 pedestrime, 410 călărime şi 13 tunuri. 1 batalion românesc era în garnizoană la Dej, vreo două companii de linie la Turda, altele la Aiud. Lângă acele trupe comandară pe un ger înfricoşat, în lipsă totală de muniţiune şi arme, pre trei prefecţi cu lăncerii lor la Huedin. Tot măsuri întârziate. Şi apoi ce este mai memorabil pentru românii ardeleni în acea oaste a lui Bem era cel puţin două batalioane de români de la Ungaria între lănceri asemenea mulţime de români ungureni. La partea românească a oastei lui Bem, episcopul Vasilie de la Oradea[15] dedese şi doi capelani, pe Munteanu şi pe Christian. Faţă cu trupele împărăteşti, Bem avea sub comanda sa 11 600 pedestrime regulată, 1318 călărime şi 28 de tunuri, preste aceasta şi lănceri din Ungaria. Aşadară Kövári înşiră lucruri de fantasie când zice că Wardener avuse la Ciucea 93 companii de pedestrime, 15 escadrone şi 37 tunuri. În ţara întreagă era atâtea, niciodată însă concentrate la un loc şi cu atât mai puţin în zilele de bătălie de la Huedin şi Ciucea (18 et 19 dec.), care tocma pentru aceea s-a şi perdut, după care trupele împărăteşti au fost scoase nu numai din Cluj, ci din toată partea septentrională a Transilvaniei până în Bucovina, iară generariul Wardener, înfrânt de supărare şi ruşine, muri lovit de apoplexie. Acum începură să cunoască şi la Sibiu că ţara nu era pacificată. Iarăşi prea târziu. După alte trei săptămâni, Bem ajunse chiar la Sibiu.

Într-aceea, colonelul Urban se strecură cu trupa sa cea mică până la Bistriţa printre inamici, zi şi noapte, pe un ger de 20 graduri, fără victualii şi cu soldaţii rău îmbrăcaţi. În acea retragere una parte de trupă se lovi cu insurgenţii la comuna

---

[XV] *Der Winterfeldzug*, p. 181–3. Vezi mai vârtos proclamaţiunea lui Urban, în care spune că în acea expediţiune aflase 32 de români spânzuraţi de acei tirani şi apoi neîngropaţi, lăsaţi mâncare lupilor.

[15] Vasile Erdélyi.

Căpâlna. Când au ajuns la Bistrița, mai avea sub comanda sa: batalioanele 1 et 2 de la regimentul de linie Carol Ferdinand, mai tot român, foarte bravi, cele 2 batalioane ale sale de granițiari, dară reduse numai la 4 companii, pentru că după ce ungurii au dat foc Năsăudului și altor comune, feciorii s-au cerut pe la casele lor, 2 companii de cordon de la Bucovina, 1 escadron călărime, cu totul numai 1680 pedeștri, 125 călăreți și 7 tunuri. Nu mai era vorba de a da pept cu Bem. Așa Urban, după unele loviri mai ușoare, s-a retras în Bucovina până la Câmpulung, unde a stat în neactivitate vreo cinci săptămâni, așteptând în deșert ajutor de la generariul Malkowsky. În fine colonelul Urban, perzându-și iară pacienta, s-a decis a lovi numai cu mica sa oaste pe trupele magiare ce ținea ocupat districtul regimentului său. Această expedițiune întreprinsă numai cu 6 companii de linie și cu 2 de granițiari (cele postate la Tihuța) în 5 februariu st. n., a eșit foarte bine. După un marș de zi și noapte, în timp de 20 de ore, printre munți neumblați și strâmtori foarte periculoase, înnotând oastea în nea uneori până în brâu, a doua zi dis-dimineață ajunseră la comuna Murășeni, unde ridicară, cum am zice, din așternut pe maiorul Kofler cu 11 ofițeri unguresti și cu un medic și duseră în captivitate trei companii de linie de la regimentul Alexandru, câțiva husari și tunari, 1 flamură, 2 tunuri, 2 cară cu munițiune, 74 cai și toate armele. În aceleași momente, celelalte trupe unguresti așezate în apropiere, alergară la ai lor în ajutor, dară trupa lui Urban le bătu și le luă pe fugă.

După această expedițiune măiastră, se decise, în fine și generariul Malkowsky ca să tramită lui Urban ajutor spre a reintra în Transilvania. În bătăliile de la Baiersdorf (Király-Nemethi)[16] și de la Magiaruș[17], insurgenții fuseră bătuți rău, colonelul Riczko împușcat, 3 ofițeri și 150 soldați căzuți în captivitate, ceilalți goniți până la Dej și la Cluj. Atunci Malkowsky, auzind că Bem le vine în ajutor cu toată puterea sa, în loc de a veni și el lui Urban în ajutor, mai vârtos îi demandă ca să se retragă iarăși spre Bucovina! El s-a retras după atâtea operațiuni fericite, însă cu anima înfrântă de durere amară, până la Câmpulung și Vama, după aceea atât el, cât și mulțime de feciori au căzut în langoare (typhus), care a fost rezultatul calamităților venite asupra lor, cum ger extraordinar, lipsa de veștminte și de mâncare, strapatie mai presus de puterile omenești, în fine tortura sufletească din cauza groaselor erori comise de comanda generală de la Sibiu, cum și de cea din Galiția. Așa toate operațiunile ulterioare din partea regimentului II s-au curmat până în iuniu, când au reintrat oștile confederate rusești și austriace, atunci însă comanda regimentului trecuse de la Urban la v. colonelul Springinsfeld. La ce puncte, în care bătălii au intrat batalioanele regimentului II-lea românesc în acțiune pre cât a durat campania de vară în 1849 nu mai suntem în stare să descriem în mod demn de credință, prin urmare aici rămâne lacuna pe care o vor împlini alții. Atâta este știut că acea parte de trupe austriace care eșise în februariu a doua oară la Bucovina, în 17 iuniu, s-a alăturat la Vatra-Dorna lângă corpul de armată al împăratului Rusiei, comandat de generariul Grotenhjelm, carele a intrat pe la Bistrița în Transilvania. În acea parte a țării, au fost cu adevărat câteva bătălii, între zilele din 20 iuniu şi până la 26 iuliu, însă uşoare, pentru că insurgenţii comandaţi de secuiul Iosif Dobai, de Sam. Inczédi, com. Dion. Lázár, Damaskin, Sárosi, Kálnoki etc., unde au ţinut mai mult în munţi la Murăşeni şi la Ilva, au fost trei ore, iar în alte cazuri, după câteva puşcături de tunuri şi descărcături de puşti, au luat-o la fugă; anume fuga lor din 26 iuliu de la Târgul Murăşului o numeşte chiar Kövári că a fost fără perechie[XVI]. În zilele din urmă, Urban se năcăjise rău pe graniţiarii săi; acel necaz însă a semănat foarte mult cu al unor taţi de familie, cari după ce au mulţime de neplăceri cu lumea din afară, apoi îşi descarcă mânia acasă pe ai săi. De ar fi fost el colonel la secui, atunci să-l fi văzut. Urban are să mulţămească renumele său românilor. Să nu uităm că batalioanele care au ajuns sub comanda lui de la regimentele transilvane de linie, anume Carol-Ferdinand şi Leiningen, încă au fost mai de tot româneşti, din cauză că magiarii din acele regimente fugiseră la insurgenţi. Apoi însuşi Urban a fost acela care a admirat virtuţile militare ale acelor trupe şi el însuşi îşi publică scrisoarea sa de cea mai mare laudă pentru batalioanele de la Carol-Ferdinand, adresată maiorului Wieser. Iacă limbaj adevărat ostăşesc:

---

[16] Crainimăț.

[17] Șieu-Măgheruș.

„Carol-Ferdinandianii sunt oamenii dracului; ei merg ca diavolii etc.". Acelea trupe făcuseră într-un singur marş de la Dorna-Cândreni până la Murăşiani şapte miliarie nemţeşti. Dară batalionul Urraca la Sibiu! În momentele supreme, bătrânul Puchner, văzându-se necesitat a băga şi reserva în foc, „Meine Grenadire vorwärts!" a comandat şi liniile ungureşti fuseră sparte, bătălia din 21 ianuariu câştigată. Niciun comandant împărătesc nu a păţit ruşine cu trupe româneşti, au păţit însă trupele nu o dată din cauza unor comandanţi năuci.

*

Anul 1851 aduse desfiinţarea întregii instituţiuni de miliţie confiniarie în Transilvania şi prefacerea respectivelor trupe în regimente de linie. Acel eveniment a lovit în modul cel mai dureros nu numai pe populaţiunea românească, militarizată în secolul trecut, ci pe toţi locuitorii de naţionalitate română din Transilvania. Românii adecă s-au simţit insultaţi, nu prin actul desfiinţării, ci pentru modul cu care şi timpul în care s-a întâmplat, adecă dintr-odată cu miliţia confiniarie a secuilor. Românii combătuseră pentru dinastia şi integritatea monarchiei, secuii în contra dinastiei Habsburg şi spre a dezmembra monarchia. Secuilor li se luară armele ca spre pedepsă şi infamie; dară pentru ce se dezarmară şi românii? Repausatul patrician din Sibiu br. Bedeus, pre cât timp petrecuse şi el trei luni refugiat la Bucureşti dinaintea gloanţelor de care au căzut Benigni şi parochul Aug. Roth, elaborase un memoriu politic în cestiunea Transilvaniei, în care dânsul da cabinetului din Viena mai multe consiliuri relative la organizarea acestei ţări, unele bune, altele nespus de periculoase şi iarăşi altele ce respiră ură naţională cumplită. În acel memorial, Bedeus cerea ca institutul miliţiei confiniarie să se desfiinţeze cu totul şi armele să se ia atât de la militarii secui, cât şi de la români. Încât pentru

---

[XVI] „E futás páratlan volt", p. 256. De altmintrea încă de mai înainte era cunoscută în ţară expresiunea lui Bem, care învăţase ungureşte să strige între altele: „Ne fuss mágyár, ne fuss mágyár". Au fugit şi ei sărmanii foarte des. Aşa e în bătaie, sorţile se schimbă.

granițiarii români, Bedeus află că ei în decursul bellului civil nu ar fi corespuns așteptărilor, că nu s-ar fi bătut bine, că la ei s-ar fi arătat mare lipsă de disciplină (firește după ce capetele cele seci și amețite de la Sibiu îi amețiseră și pe ei și demoralizaseră pe toate trupele); dară tocma să nu se fi arătat acele defecte este foarte necesar ca pe viitor să se ia armele din mânile românilor, căci se poate întâmpla ușor ca precum astăzi au rebelat secuii și aristocrații magiari, mai curând sau mai târziu să se răscoale și valachii, precum s-au mai răsculat și în zilele împăratului Iosif II și să se încerce a restaura imperiul Daciei etc. Alăturea cu Bedeus, au mai dat și alții tot asemenea consiliu Curții imperiale, care i-a și ascultat.

Consiliul lui Bedeus și al complicilor săi ar fi avut sens și ar fi fost onest numai atunci când ei ar fi zis împăratului: Maiestate! Invaziuni turcești nu mai sunt; ciuma nu mai este; securitatea publică este susținută de corpul jandarmilor; nu e cu drept ca numai una parte de români și de secui să fie supuși la greutatea purtării armelor. Introduceți conscripțiunea, serviciul tuturor în armată.

Se pare că cabinetul din Viena observase prea bine profunda rană ce s-a înfipt în animele românilor; de aceea în câteva decrete și ordine de zi se încearcă să îndulcească amarele pilule cu fraze de laudă și ceva recunoștință. Românii le citea și tăcea, pentru că și de ar fi voit să vorbească, legea marțială nu-i suferea. Un articlu anonim trimis *Gazetei* în această cauză de către dr. P. V. a rămas conservat până în ziua de astăzi numai în manuscript. Mai sunt mulți români cari n-au uitat insulta din 1851 nici până în ziua de astăzi și cred că nu o vor uita în tot restul vieții lor. De aci încolo populațiunea își văzu de calamitățile sale și de regularea averilor ce poseda regimentele, atât în moșii întinse, cât și în capitaluri.

În anul 1851, vedem comanda acestui regiment strămutată din Transilvania în Ungaria la Dobrițin, cu batalionul I, iar diviziunea a 6-a la Agria[XVII]. În 1852 comanda (Regimentsstab) e strămutată la Klagenfurth. În acea capitală a ducatului Carinthiei s-a întâmplat în 20 mai al aceluiași an solemnitatea memorabilă când Maiestatea Sa supremul belliduce al armatei a dat acestui regiment una medalie de aur, spre a fi legată la drapelul batalionului 1 în memoria constantei sale fidelități și a suferințelor din 1848/9. Cei 24 feciori rămași din acei ani la batalion fuseră numiți custozi ai stindardului (Vezi Anexele Nr. 7 et 8). Cu acea ocaziune, generariul Kellner, adjutantul gen. al Majest. Sale, purta toate spesele solemnității, iar șampania la masa cea strălucită ce s-a dat în onoarea zilei a fost trimisă din celariele împărătești. Pe atunci colonel al regimentului era Ștefan de Mesko.

În a. 1853, aflăm acest regiment în Italia, la Udine, la Treviso și la concentrațiunea cea mare de la Martigniaco, Fagania și St. Daniele.

Pe timpul bellului oriental, regimentul acesta fu trimis alăturea cu alte trupe de ocupațiune în Muntenia, unde la octobre 1854 îl vedem în Oltenia, dislocat între Craiova, Râmnic, Drăgășani etc. În acele localități stete el în garnizoană până în august 1855, de unde apoi în septembre reintra prin pasul Turnu-Roșu în Transilvania și trecând pe la Sibiu înainte ajunse în garnizoana din Alba-Iulia.

[XVII] Ung. Eger, nemț. Erlau.

În zilele noastre este faptă istorică adeverită pe deplin că cabinetul austriac participase la evenimentele orientale din acei ani cu scopul pronunţat, ca să ocupe ţările româneşti milităreşte şi nici să le mai lase din mână. De una parte însă moldavo-românii au aflat de acest plan şi au lucrat pe la cabinetele celelalte din răsputeri în contra realizărei lui; pentru că dacă românii s-au apărat la toate ocaziunile de rusificare, cu atât mai fierbinte erau ei determinaţi a se apăra de germanizare şi de potestatea absolută austriacă; de altă parte iarăşi la unele regimente de invaziune se comitea mulţime de brutalităţi şi cruzimi, bătăi cumplite, omoruri, incendiuri, prădăciuni, purtări brutale a unor ofiţeri. Din acestea ura cea mare ce colcăia pe atunci în pepturile românilor.

Regimentul nr. 50 a făcut una din excepţiunile cele mai lăudabile. Pre cât a stat acel regiment în România, feciorii, ca şi cei mai mulţi ofiţeri, s-au purtat de model, de aceea au şi fost primiţi bine de către populaţiune, care nu avea a se plânge de excesele şi brutalităţile soldăţeşti, cum s-a întâmplat de ex. în Bucureşti, Ploieşti, Focşani, Iaşi şi pe airea, despre care mai târziu însuşi monarchul, aflându-se în Cernăuţi, a primit informaţiuni de cele mai neplăcute atât de la Grigorie Ghica Vodă, cât şi chiar de la unii funcţionari de ai agenţiei c. r. din Iaşi.

În a. 1859, acest regiment, deşi comandat a merge de Italia, nu apucă să ia parte activă la campania italiană din cauza rapeziunei cu care s-a purtat bellul acela.

*

Deşi prefăcut, în 1851, din confiniariu în regiment de linie cu numele Thurn-et Taxis nr. 50, el însă nu a putut să uite că făcea serviciu patriei şi tronului de 100 de ani. În anul 1863, regimentul avu iarăşi una din acele sărbători, care au făcut totdeauna epocă în viaţa legiunilor. Aceea fu aniversarea sa seculară, serbată în memoria primei sale întemeieri şi formaţiuni din anul 1763. Solemnitatea fu înălţată încă şi prin împărţirea de drapele noi în locul celor vechi de 100 de ani, rupte şi sparte de mulţimea gloanţelor câte au trecut prin ele. Comanda regimentului (Ştab) era în staţiune la Ceneda, în provincia Veneţiei, cu batalionul 1 şi 2. Sărbătoarea seculară şi solemnitatea sânţirei drapelelor s-a întâmplat la Ceneda în 20 august 1863 cu adevărată pompă. Matrinele (naşele) drapelelor au fost Maiest. Sa împărăteasa şi Înălţimea Sa c. r. archiducesa Sofia, mama împăratului. Împărăteasa trimise în locul său pe doamna comitesă Hunyadi, născută comitesă Buol-Schauenstein. Colonelul regimentului era bravul şi amabilul bărbat Schwaiger, care apoi a picat la Custozza în 1866. Drapelele fuseră consacrate de către episcopul de la Ceneda şi de preotul românesc al regimentului, anume Bocşa. Profesorul italian Marinelli compuse în limba germană una odă sublimă în onoarea regimentului. Sărbătoarea aceasta pe lângă caracterulu său strict militar avu şi altul naţional. Drapelele s-au sânţit şi după ritul oriental; către ostaşi s-au ţinut cuvântări româneşti; pentru 60 de feciori se procuraseră costume româneşti naţionale din Transilvania, în care dânşii jucară „Căluşarul", spre marea plăcere a corpului ofiţerilor şi a tuturor celorlalţi oaspeţi. În fine, ostaşii de bucurie ce simţia ridicară pe generariul Mesko, fost înainte comandant al regimentului, şi pe colonelul de atunci Schwaiger, şi-i purtară pe umerii lor. În tot timpul solemnităţii, al petrecerii şi ospătării capela regimentului a executat între altele şi piese naţionali[XVIII] (Vezi Anexele Nrii 8, 9, 10). Pentru comunele regimentului aniversarea s-a serbat în 18 iuniu, iar anume în comuna Salva serviţiul dumnezeiesc se execută pe locul unde repausa ţărna sărmanului Todoranu şi a soţilor săi. El fusese sfărmat pe roată pentru că în inocenta sa neştiinţă agitase în contra militarizării, mai vârtos din cauză că, precum zicea el: „De ce ne jură că ne vom bate pe uscat şi pe mare (formula jurământului), că la noi nu este mare şi nemţii ne-au zis că luăm arme numai ca plăiaşi (graniţiari, confiniari), ca să apărăm hotarele de turci, de hoţi şi de ciumă". Convicţiunea lui Todoranu, a socrului său Pop şi a celorlalţi vreo nouăsprezece inşi cari au suferit moartea pentru rezistenţa lor a fost că ei fac bine, căci consiliul bellic ar fi înşelat pe popor. Anume Atanasie Todoranu a mers la moarte cu atât curaj, încât după ce l-au tras hoherii pe roată, el încă tot mai striga: „Oameni buni, eu mor, dară voi să nu vă daţi". Ce suflet de Regulus în acel ţăran! Umbra ta Todorane să înveţe pe toţi dacoromânii a cunoaşte ce este constanţa şi perseveranţia şi ce semnifică să aibă cineva caracter în orice poziţiune socială s-ar afla. Todoranu atâta pricepuse; el însă avea foarte mare dreptate dacă zicea ofiţerilor instructori veniţi de la regimente de linie: Nu ne purtaţi cu minciuna, nu vorbiţi cu două limbi; spuneţi-ne curat ce vreţi să faceţi din noi, ostaşi de linie sau numai plăiaşi, cum a fost şi mai de demult. (Vezi date mai speciali despre acele execuţiuni sălbatice în Appendice).

Al patrulea batalion a serbat aniversaria seculară tot la 20 august în Alba Iulia, cu solemnitate ce se părea a rivaliza cu cea de la Ceneda.

*

În anul 1866, regimentul nr. 50 sta în martiu pe la Rovigo, iar în aprile trecu la Verona şi în mai la St. Bonifacio, unde veni ordonanţa că are să fie întregit şi pus în stare de a intra în acţiune bellică. Între acestea bellul se declară. Aşa regimentul nr. 50 încă fu înaintat, în 22 iuniu, spre câmpiile destinate a se îngrăşa de nou cu sânge omenesc. În acea zi, trupele ajunseră la St. Michaile aproape de Verona, unde steteră noaptea între agrii sămănaţi cu păpuşoi. În următoarea zi seara pe la 10½ ore veniră la Castel-Nuovo pe o căldură africană înecătoare.

24 iuniu, ziua bătăliei celei mari, a fost pentru regimentul nostru una din cele mai glorioase, deşi gloria se cumpăra foarte scump. Trupele mânecară în faptul zilei spre a intra în acţiune. De la St. Giorgio până la Corte mersul a fost foarte încet; de aci însă înaintară în marş de asalt. Pe la 6¾ ore şuieră primul glonţ de tun italian pe deasupra regimentului. Bătălia cea mai cruntă ţinu mai vârtos de la 8 ore dim. până cătră 4 ore după am. Regimentul 50 înainta, între lupta de asalturi continue până la Monte Veneto, carele domina toată regiunea de primpregiur. Între altele, companiile 3 et 4 făcură patru asalturi asupra poziţiunilor luate de italiani, cari ataca şi totodată se apără foarte bine. Anume la Fontana Freda batalionul I, înaintat prea tare prin eroarea maiorului Krippel, care nu determinase „linia de

---

[XVIII] Pre cât timp se bătea cuiele la drapele, muzica executa acest program: *Rogaţiune înaintea bătăliei* de Körner, *Cleopatra* de Giorza, *Stabat Mater* de Rossini, *Il Templario* de Nicolai, *Oşteanul transilvan*, marş românesc de paradă.

foc", fu respins până la Casa Busetta şi adus în pericul de a-şi perde chiar şi stindardul; aici însă s-a recules şi întărit cu un despărţământ de vânători; îndată apoi în al patrulea asalt ocupă Monte Veneto. Aceasta s-a întâmplat pe la 3 ore; după aceea luptele parţiali mai ţinură până după 7 ore seara. Preste noapte, batalionul rămas în acea poziţiune. Victoria câştigată la punctul acesta a costat multe vieţi de om. Au căzut adecă morţi sau la moment, sau îndată după bătălie: colonelul regimentului Carol Schwaiger, cavaler al ordinului leopoldin, maiorii Frideric Krippel et Frid. br. Schirding, ambii cav. ai coroanei de fer, căpitanul Ioan Staff, decorat pentru merite, locotenenţii primari neuitatul Georgie Pop în asaltul dat asupra unei baterii la Casa Brina, Carol Sutsa, Casimir Jaroszynski, cum şi locotenenţii Eric Otto Th. Müller, Carol Frid. Beck şi Carol Steinbück, toţi decoraţi cu crucea pentru merite şi cu cea bellică. Dintre feciori de la sergent-major (Feldwebel) în jos au rămas morţi, cum şi mai greu răniţi 450 (Vezi Anexa 11).

Dintre ofiţeri au fost răniţi, mai greu şi mai uşor, căpitanii Weilenbeck, Vlad, Minkievicz, Statkievits, Schuhmacher; locotenenţii primari Glöckner, Dworzak, Wimmer, Popitian, Nichita Ignat; locot. Bartl et Toth. Cauza acestor perderi se explică din necurmatele asalturi date asupra diverselor puncte pe care italianii le apăra cu orice preţ, precum şi din împrejurarea că acest regiment se bătu toată ziua în primele linii, nemâncat, nebăut, fără ca să fi fost mai schimbat cu alte trupe; iar la acestea se mai adaose şi eroarea sus-memorată, comisă de nefericitul maior Krippel, carele o plăti şi el cu viaţa. Într-aceea auctorităţile supreme consolară pe regiment pentru enormele sale perderi cu victoria de la Custozza.

Cum se întinsese teatrul bătăliei de la Verona până la Valeggio, a doua zi seara, venind pe aici supremul comandant, archiducele Albrecht cu statul major şi cu toată comitiva sa, pe ploie mare şi văzând pe câţiva ofiţeri de la regimentul acesta nr. 50, le zise: „Vă gratulez, v. colonelului şi regimentului, care în bătălia de ieri s-a purtat cu atâta bravură". În acel moment apăru şi locotenentul colonel care acum comanda în locul colonelului căzut. Atunci archiducele mai adaose: „Mă bucur că acest regiment brav a corespuns înaltelor mele aşteptări pronunţiate înainte cu câteva zile"[XIX].

Preste puţine zile, regimentul nr. 50 trecu de la Valegio la Casa Nuova, unde în 1 iuliu iarăşi veni archiducele Albrecht spre inspecţiune. Pre când ajunse la batalionul al 2-lea, care-l întâmpină cu vivate româneşti, Înălţimea sa stete pe loc şi adresându-se cătră corpul ofiţerilor întrebă despre starea celor răniţi, apoi iarăşi mai pronunţă cuvintele acestea: „Acest regiment s-a purtat cu foarte mare bravură. Pentru aceasta mă bucur din suflet. Regimentul acesta merită medalia de aur"[XX].

Pentru ca să pricepem deplin cauza bucuriei archiducelui şi greutatea cuvintelor sale adresate acestui regiment să mai aflăm că Înălţimea s-a îngrijat ca oricare comandant serios în prezilele bătăliei, în 20 iuniu vizitase la St. Bonifacio brigada numită a baronului Piret, din care făcea parte şi regimentul nr. 50 şi având

---

[XIX] În limba germană: „Ich gratulire dem Obristlieutenant und dem Regimente, das sich in der gestrigen Schlacht so brav gehalten hat". – „Es freuet mich dass das brave Regiment meinen vor wenigen Tagen ausgedrückten hohen Erwartungen so glänzend entsprochen hat".

[XX] Das Regiment hat sich gar brav benommen; diess freuet mich ungemein. Das Regiment ist der goldenen Medaille würdig".

împrejur de sine pe corpul întreg al ofiţerilor brigadei se adresă cătră ei precum urmează: „Vă gratulez, domnule general, la o brigadă aşa frumoasă. Domnia ta ai aci un regiment, carele pentru fidelitatea şi constanţa sa poartă medalia de aur la drapelul batalionului 1, carele şi este unicul decorat aşa în toată armata. Eu sunt convins că în momentele decisive acest regiment eminent va fi tot aşa de brav precum au fost antecesorii săi"[XXI].

Ce satisfacţiune mai mare putea să aibă archiducele decât că prezicerile şi aşteptările sale despre acest regiment s-au împlinit, aşa zicând *ad-literam*! Iaca aşa ştiu tracta pe români acei comandanţi cari se înalţă mai presus de orice preocupaţiuni şi ură naţională şi cari în loc de a respinge, a dezgusta şi demoraliza pe oameni, mai vârtos îi împintena ambiţiunea şi le înălţă valoarea morală.

După ce veni ştirea despre cesiunea Veneţiei, Regimentul nr. 50, aşa cum fusese împuţinat la Custozza, fu pornit spre Viena în contra prusianilor. În acel marş, regimentul fu primit pe la diverse staţiuni cu mare bucurie şi ospătat de către popor, deşi noul colonel Penecke se opunea, se ştie din ce cauză. Regimentul ajunse la Simering tocma pre când se încheie armistiţiul între Austria şi Prusia, după care era să urmeze şi pacea definitivă. Dară neştiindu-se dacă va putea urma şi împăciuirea cu Italia, regimentul fu comandat iarăşi acolo de unde venise.

Înainte însă de a pleca regimentul către Italia, emană prea înaltul ordin de zi din 19 iuliu, prin carele Maiestatea Sa, pe lângă dispoziţiunile luate în favoarea altor regimente care au combătut la Custozza, pe temeiul informaţiunilor şi raporturilor ce-i veniseră pentru Regimentul nr. 50 cu numele de Baden, benevoi a destina: 1 Ordin-Leopold, 5 de al coroanei de fer, 11 cruci pentru merite, 3 medalii de aur pentru bravură, 13 medalii mari de argint şi 11 mici tot de argint şi tot pentru bravură. Celor aleşi spre a fi decoraţi, câţi se află în viaţă, Maiestatea Sa le înfipse cu mâna sa decoraţiunile în 25 iuliu în prezenţa corpului al 5-lea de armată, scos în paradă pe terenul numit *auf der Schmelz* (Vezi numele celor decoraţi în ordinul de zi al colonelului Penecke, Anexa Nr. 13).

În 26 septembre, aflându-se regimentul în staţiune la cetatea Lubiana[XXII], corpul ofiţerilor a dispus a se servi un parastas (Requiem) pentru repausul celor căzuţi la Custozza, ofiţeri şi feciori, care s-a şi executat cu solemnitate demnă de mărimea perderilor regimentului. Între cazurile de moarte din bătălia cea mare de la Custozza au fost mai multe în adevăr dramatic. Nouă ne sunt cunoscute de acelea numai trei, pe care ne-am ţinea de păcat a nu le depune în această historioară pentru posteritate.

[XXI] În limba germană, aşa cum s-a pronunţat: „Ich gratulire Ihnen Herr General zu einer so schönen Brigade. Sie haben hier ein Regiment, welches für seine Treue und Standhaftigkeit an der Fahne seines 1. Batallions die goldene Medaille trägt, das einzige in der ganzen Armee in dieser Art. Ich bin überzeugt, dass wenn der Augenblick gekommen sein wird, dieses ausgezeichnete Regiment ebenso brav sein wird, wie ihre Vorfahren".

[XXII] Ital. Lubiana, sloven. Ljubljana, nemţ. Laibach, capitala Carinthiei.

De la 5 nov. 1866 regimentul nr. 50 fu strămutat la Kaisers Ebersdorf; de la 28 aprile 1867 veni la Viena, de acolo – după înfinţarea dualismului – ajunse la Komarom (Komorn), de la 1. mai 1871 în Presburg, iar de la ianuariu 1874 batalionul 1 cu statul major este la Siopron (Oedenburg), 2 et 3 la Eisenstadt.

Este probat prin experiență și recunoscut de știință că unii oameni, de altmentrea sănătoși, cel puțin după cât poate vedea ochiul omenesc, chiar și afară de cazuri bellice, își presimt și prezic moartea lor cu mai multe sau mai puține zile înainte. În evenimentele bellice se întâmplă uneori că individul presimte cu una, cu două zile înainte că va cădea; în loc însă de a cerca să evite moartea, el mai vârtos o caută, alergând orbește tot la punctele cele mai periculoase, ca și cum ar vrea să-și bată joc de moarte și să lucre în mânia ei. Din zilele noastre știm despre trei ofițeri de naționalitate română cari au presimțit, dară au și căutat moartea. Unul din fiii lui Oprea Circa de la Cernat căutase moartea orbește la Veneția în 1848, unde o și află. Căpitanul Itul din regimentulu I confiniar românesc, adevărat ostaș născut și crescut în iarna anului 1849, își prezise moartea. Tocma se încredințase cu o femeie de familie fruntașă din Brașov; în ziua bătăliei putea să exopereze substituirea sa prin altul. Nici vorbă. El ieși pe câmpul bătăliei dintre Brașov și Herman, unde atins prin glonț de tun, rămase mort la moment. Locotenentul primar George Pop, bărbat asemenea de un curaj extraordinar, înainte cu o zi și chiar dimineața în 24 iuniu, prevăzu că va pica și totuși nimic nu-l împedecă ca în asalturile cele furioase de la Casa Brina, aproape de contrata Pasquali, să nu se expună orbește la grindina de gloanțe, căutând oareșicum să-și bată și el joc de ursită, până când tocma după amiază pe la 3 ore, adecă pre când armata italiană era mai de tot înfrântă, află și el moartea ca un adevărat erou, în floarea vieții de ani 34. Amicul său de cruce spunea în scrisoarea sa adresată de la Campagnola în 25 iuniu dlui Ioachim Murășianu, că îndată la începutul bătăliei pe la 6¾ ore George își pusese la ureche o garoafă frumoasă și așa intră în foc. Aici s-a împlinit zicătoarea românească: „Nu-mi pasă, flori la ureche (sau flori în pălărie)".

Alt caz de moarte dramatică, Nicolae Blebea, născut din Ilieni în districtul Făgărașului, comandant de ploton (Zugführer) în compania a 14-a, văzând că la Casa-Valpezone două batalioane italiane ocupaseră colinele, a fost cel dintâi care s-a decis să atace cu cetișoara sa pe acea trupă și așa deschise drumul pentru batalionul al treilea spre a face asaltul; căci focurile soldaților de sub comanda sa aduseră pe italiani în atâta dizordine, încât el cuteză a urca dealul și a-i ataca chiar în acea pozițiune a lor; dar versaglierii (vânătorii) italieni atacară acum batalionul întreg. Atunci Blebea retrăgându-se își află pozițiune bună într-o vale, de unde italienii voia să-l scoață prin stratagemă; el însă iarăși se aruncă asupra lor cu un curaj temerar, dară fu lovit de un glonț în brațul drept. Acum Blebea se putea retrage, dar nu: „înainte feciori!" Al doilea glonț îl lovi în umărul drept, care-l și răsturnă la pământ. După dureri înfricoșate, Nicolae Blebea își dete sufletul, însă înainte de a expira, zise de câteva ori către ofițeri și camarazi, gemând: „Mă bucur că mor moarte de erou pentru împăratul meu și patria mea!"

Al treilea caz. Soldatul gregariu Ioan Moca tot din a 14-a companie, născut în Dateș (com. Turdei), la fiorosul asalt de la Casa Pasquali luă trei gloanțe în pept; atunci își desfăcu peptul, arătă camarazilor săi ranele sale, strigând: „Să trăiască împăratul! Sunt mândru că am luat aceste rane pentru el; căci noi învingem și eu încă m-am bătut alăturea cu voi". Ultimele sale cuvinte fuseră: „Nu mai poci lupta; singura mea durere este aceasta!" Zicând acestea, căzu mort (Vezi atestatul căpitanului C. Klein, Anexa Nr. 14).

Mai are acest heroism, acest sublim respect către jurământ sub drapel vreo trebuință de comentariu?!

Înflăcăratul patriotism al poporului italian, mândria sa națională, cultura sa superioară, aspirațiunea seculară de a perveni la independența și la unitatea politică a Italiei, energia și perseverența cu care națiunea mergea către scopul acesta sunt tot atâtea calități ale italienilor cunoscute în Europa; ele însă au fost și tot atâtea arme viguroase cu care poporul italian combătea dominațiunea austriacă, nu numai în Italia superioară (Lombardo-Veneția) supusă imediat Austriei, ci și în celelalte provincii supuse dominațiunei vreunui archiduce austriac sau altui suveran consângen ori confederat cu Austria. De aici să judece oricine puterea de rezistență ce avea să întâmpine trupele austriace în Italia, mai vârtos de la 1848 încoace. Națiunea întreagă, cu puține excepțiuni, era conspirată în contra regimului, fără ca să mai fie vorba de formalități, de secrete de ale conspiratorilor, ci se știa pur și simplu că cine este italian născut trebue să fie inamic al austriacilor, ca și al burbonilor. Încheierile de pace erau în adevăr numai armistițiuri subscrise prin forța împrejurărilor, iar nu ca să fie observate, căci poporul nu voia să știe de nicio pace. Urmarea fu că trupele așezate în garnizoane trebuiau să stea gata zi și noapte de a trage arma ca și în campanie, la tot momentul, spre a se apăra. Mai vârtos ofițerii erau supuși la pericule permanente. Până și în locurile publice, în teatru, pe piațele de exercițiu, încă și în unele biserici se aruncă printre dânșii petarde și bombe orsiniane. În mai multe cetăți era vai de acel italian care ar fi cutezat a se însoți cu austriacii fără permisiune prealabilă și așa numai cu scop de a se iniția în secretele armatei și ale regimului. Chiar preoții și episcopii cari sta în prepus că se au bine cu austriacii sau că sunt în credinții regimului erau văzuți foarte rău, urgisiți și persecutați. În armata italiană se dă medalii comemorative anume la cei cari au participat la bătăliile avute pentru independența și unitatea Italiei[XXIII]; se împărțea scripte, poezii, cântece, prin care ostașii erau provocați și încurajați a-și sacrifica viața pentru sublimul scop național (Vezi între alte multe Anexa Nr. 15).

Iată cu ce inamci avea a face trupele austriace, prin urmare și regimentele împărătești scoase din Transilvania și translocate în Italia. Tocma pentru aceea însă cu atât mai mare preț trebue să aibă în ochii noștri virtuțile militare ale acelor ostași transilvani, cari fără să se pună înaintea lor ca de țintă liberarea patriei și libertatea națiunei, se bătu heroicește pentru cuvântul simplu că au jurat să se bată oriunde-și văd drapelul lor.

*

Marele Principat al Transilvaniei, așa precum este el trunchiat de patru districte încorporate în an. 1861 la Ungaria, din populațiunea sa de 2 1/10 milioane suflete, concurge la întregirea armatei imperiale de linie cu șapte (7) regimente de pedestrime, 2 batalioane de vânători, 2 regimente de călărime (husari); preste aceasta se mai recrutează din Transilvania câte un număr anumit de feciori încă și la regimentul 8-lea de artilerie la corpul de jandarmi și la institutul prăsirei de cai

---

[XXIII] Medalia commemorativa delle guerre combattute per l'independenza e l'unità d'Italia nel 1848, 1849, 1859, 1860 – 1. Instituita con. reg. Decreto in data 4 marzo 1865.

(eparii, stave, erghelii). Miliţia teritorială (Honvéd, Landwehr), înfiinţată şi pentru Transilvania de trei ani încoace, încă se află în ajunul formaţiunei sale în două brigade[XXIV].

Din acest conspect scurt, se poate cunoaşte că junimea transilvană are ocaziuni destule spre a îmbrăţişa statul militar şi a se perfecţiona în arta aceasta, întocma ca şi junimea celorlalte provincii ale Monarchiei şi, dacă vreţi, ca junimea din toate staturile Europei. Exemplele antecesorilor încă le are de înaintea sa. Curajul firesc nu poate să lipsească la nici unul, sub pedeapsa de a-şi perde dreptul la numele de român. Ştim cu toţii că cel care se teme de moarte va muri de frică. De altă parte, iarăşi, ne este cunoscut la toţi că în armata imperială în zilele noastre sunt vacante cel puţin pentru zece mii de ofiţeri subalterni şi până la căpitani, iară lipsa de subofiţeri (sergenţi-majori, sergenţi, caporali) încă este destul de simţită; prin urmare pentru tinerii cărora le place activitatea şi nobila artă a armelor sunt deschise carierele de înaintare. Şcoale bune militare sunt chiar şi în sânul fiecărui regiment. Tractarea de astăzi diferă foarte mult de cea veche. Disciplina e severă cum trebue se fie, dară indivizii brutali scad la număr pe an ce merge, iar cei cari îţi insultă naţionalitatea şi înjură cu „verfluchter Walach" au dispărut mai de tot; insulte ca cea de la Arad coprinsă în expresiunea „schlechtes Material" eşită din gura unui venetic încă a ajuns a se număra între rarităţi. Ofiţerii străini, veniţi în armata austriacă din mai multe ţări europene, iar mai vârtos din Germania cu miile, cari trecea pe de înaintea fiilor patriei, s-au împuţinat. Fiecare ofiţer este obligat prin lege a învăţa bine limba regimentului sau a se duce de la acela. Oamenii din regiunile superioare şi supreme ale armatei au venit la cunoştinţă că fusese una din erorile capitale pre când naţionalitatea soldatului era ignorată, limba lui naţională dispreţuită, datinele sale religioase şi naţionale batjocorite cu tendinţa de a substitui lor pe altele. Astăzi bărbaţii cei mai înţelepţi văd şi pricep că pentru ajungerea scopului este foarte necesar ca pe lângă ce te provoci la jurământul soldatului, la onoarea steagului, să faci totodată apel la simţul şi ambiţiunea lui naţională, la exemplele luate din sânul poporului, al cărui fiu este el; căci într-o armată poliglotă numai aşa se poate deştepta şi nutri adevărata rivalitate nobilă, iar nicidecum defăimând pe câte un popor, naţiune, gintă şi înălţând pe atâta, nici favorând mai mult pe unele decât pe altele. Şi în fine, lumea va vedea că bărbaţii de stat şi comandanţii de trupe se vor reîntoarce succesiv la cele mai multe maxime de stat ale împăratului Iosif II-lea şi ale celor eşiţi din şcoala lui. Când Iosif II a scos mai întâi pe regimentele româneşti în contra turcilor, nu a stat un moment la îndoială a deştepta ambiţiunea lor, declarând pe ostaşii români de descendenţi ai legiunilor romane, dându-le de simbol „Virtus romana rediviva", asigurându-i că sub imperiul

---

[XXIV] Până înainte cu câţiva ani în armata austriacă se numeră 62 regimente infant. Pe lângă alte reforme, din care unele radicale, cu statul regimentelor s-au schimbat şi numărul lor, care astăzi este de 80. Regimentele de pedestrime care es din Transilvania sunt cu numele ce poartă şi după numărul lor acestea: Împăratul Alexandru nr. 2; Marele duce de Mecklenburg-Strelitz (mai înainte Culoz, vechi) nr. 31, Marele duce de Baden (Năsăud) nr. 50, Archiducele Carol Ferdinand (vechi) nr. 51, Regele de Bavaria nr. 62, Regele Olandei (Bistriţa) nr. 63; Sachsen-Weimar (Deva) nr. 64. Regimente cal. sunt 41; de husari, din Transilvania sunt M. principe Nicolae nr. 23 et comite Crenneville nr. 28. Batalioane de vânători 30.

său va fi „Salva Romuli Parva Nepos” şi aşa a făcut din ei heroi şi a văzut minuni de bravură. În campaniile austro-franceze, li s-au dat mai mulţi ofiţeri români şi câţiva italieni, cari au ştiut se le vorbească în limba lor şi să le strige „înainte feciori!” iar rezultatele admirabile ale acelei tractari le văzurăm din extrasele protocolare publicate până la anul 1814[XXV]. Şi dacă colonelul Urban ar fi zis românilor în 1848: „Veniţi feciori după mine ca să vă învăţ cum să vă prefaceţi în germani sau în magiari”, oare cu ce animă şi cu ce curaj s-ar fi mişcat ei din loc. Aci să răspundiă purtarea batalionului al regimentului II-lea documentat în această istorioară a noastră.

Distincţiunea făcută regimentului acestuia în a. 1852, prin darea medaliei de aur pentru că feciorii batalionului 1 îşi aruncaseră la 1848 viaţa în şanţ pentru imperiu şi tron, ca români, a fost un balsam vindecător turnat preste ranele naţiunei întregi. Sărbătoarea cea mare de la Ceneda Veneţiei, în 1863, tocma pentru că i se dete totodată caracter naţional, a preparat aşa de bine pe feciori pentru ziua cea mare de la Custozza.

Din istoria regimentului al II-lea de militari români transilvani învăţăm, întocma ca şi din istoria altor regimente, că depind foarte mult de la modul cu care este tractat poporul şi ostaşii eşiţi dintr-însul pentru ca să faci din ei cei mai buni ostaşi din lume. Cere de la ostaşul român orice serviţiu greu, pe care ai drept să-l ceri în proporţiunea puterilor omeneşti, dară nu-l purta dezbrăcat, desculţ şi mai mort de foame, ca în iarna an. 1848/9, ca la Magenta şi la Solferino. Pedepseşte dacă o merită, conform legilor, dară nu-l mai insulta, şi cu atât mai puţin să cutezi a te atinge de onoarea lui naţională, că-l doare şi-l săgeată până la suflet. Înalţă valoarea lui morală şi simţământul demnităţii omeneşti; dă-i educaţiune în limba lui maternă, că această puţină osteneală nu te costă milioane. Fă-l să simtă că, precât timp el stă sub arme, părinţii şi toţi cei de aproape ai lui sunt apăraţi cu mână tare şi cu braţ înalt de împilările şi spoliaţiunile unora mici tirani de acasă şi preste tot să nu mai sufere privilegiuri sub nici un titlu şi nici un pretext; să înfrâni orice atentat al unui popor de a încăleca peste celălalt. Aşa tratat soldatul român va fi totdeauna în stare să-ţi treacă prin foc şi prin apă.

[XXV] După cărticica *Poemation, de secunda Legione valachica* etc., Magno-Varadini, 1830.

DOCUMENTE
LA ISTORIA MAI NOUĂ A REGIMENTULUI II

***Anexa Nr. 1**. Formarea batalionului I în iuliu 1848, comandat a eşi în contra sârbilor.*

Das am 23. Juli 1848 nach Ungarn ausmarschirte 1. Bataillon des 2. Romanen 17. Grenz-Regirnents bestand aus:

Batallionsstab

1 Major Leo Popp
1 Adjutant Lieut. Rainer
1 Oberarzt Dtor. Jancsia
Unterarzt Wimasal
2 k. k. Kadeten Mihailas u. Molnar
1 Fourier Georg Wasilichi
3 Stabsführer: Ordace, Macarie Pop u. Oproe

1. Feldcomp. Mannschaft von der 1. u. 2. Haus-compagnie
Hptmann Carl Minier
Lieut. Jacob Rinsis Malkomes
Feldwebel Sever Hangea

2. Feldcomp. Mannschaft von der 3. u. 4. Haus-compnie
Hptmann Carl Osmolsky
Oberlieut. Carl Kohl
Lieutent Wilh. Vellican
Feldwebel Johann Purceilla

3. Feldcomp. Mannschaft von der 5. u. 6. Haus-compnie
Hptmann Anton Pebrizzević
Oberlieut. Ignatz Ditz
Lieutent Simion Voith
Feldwebel Stefan Borgovanu

4. Feldcomp. Mannschaft von der 7. u. 8. Haus-compnie
Hptmann Maximilian Kafka
Oberlieut. Teodor Piorasiu

Lieut. Aron Philippović
Feldvebel Demeter Rusz

5. Feldcomp. Mannschaft von der 9. u. 10. Haus-compnie
Hptmann Franz von Zatetzky
Oberlieut. Albert von Szöts
Lieut. Georg Licca
Feldwebel Johann Popp

6. Feldcomp. Mannschaft von der 11. u. 12. Haus-compnie
Hptmann Josef Reichel
Lieutent Carl Kontz
Lieutent Eugen Borceocselu
Feldwebel Leo Puteleanu

Naszod 21. Juli 1848.

Urban mp. Oberstlieut.

Anexa Nr. 2. *Baronul Bechtold, comandantul corpului mobil trimis în contra sârbilor, provoacă pe maiorul L. Pop că dacă nu e în stare să aducă batalionul la Becea, să dea comanda la un căpitan şi să ia protocol asupra cazului.*

Vom mobilen Corps Comando zu
Ó Becse am 11. August 1848.

An Das Wallachen I. Bataillons Comando.

Der hier anwesend gewesene Herr Obertswachtmeister Leo Popp erhält hiemit von dem obigen k. k. mobilen Corps Comando den bestimmten Befehl, sich sogleich zu seinem Bataillon zurückzubegeben, und selbes über die Art seiner Bestimmung und Dienstesleistung vor dem Feinde – gleich wie es alle k. k. hier befindlichen Truppen aller Waffengattungen getreulich leisten – deutlich aufzuklären, und unweigerlich hierher ins Hauptquartir Ó Becse mit demselben abzumarschieren.

Sollten der Herr Major mit der beschworenen Pflicht Ihres Ehrenstandes, nicht auch die hinlängliche moralische Kraft in sich finden, das unterhabende Baon[1]. welches vielleicht von irrthümlichen Begriffen befangen zu sein scheint, zur Schuldigkeit, d. h. zur unbedingten Gehorsamsleistung zu vermögen, so haben der Herr Major das Bataillons Commando an den ältesten Hauptmann, oder den im Range nachfolgenden zu übergeben, und über eine neuerlich erfolgende Renitenz ein Protokoll mit der eigenhändigen Unterschrift aller Gehorsam versagenden

---

[1] Bataillon.

Herrn Offiziers – wie auch zweier Unteroffiziers und Gemeine per Kompagnie – zur weitem höheren Entscheidung hierher vorzulegen, zugleich auch diesen Befehl anzuschliessen.

Baron Bechtold mp. FMLt.
und Corps Commandant.

***Anexa Nr.** 3. Generariul Piret, comandant general în Timişoara, informat fals de către comisariul regesc Vucovich, înfruntă pe maiorul L. Pop; îl amerinţă cu legile marţiali şi apelând totodată la onoarea militarie, îl trage la răspundere.*

K. k. General Comando in Temesvar.
Nr. 414
Präsidial.

An Das Baons. Comando des nach Ó Becse
beorderten 2-ten Wallachen Grenz Regiments.

Temesvar am 13. August 1848.

Nach einer von dem königlichen Commissär Herrn von Vukovich erhaltenen Mittheilung soll das Bataillon gegen den Befehl des Corps Comandanten Herrn Feldmarschallieutenant Bechtold statt nach Ó Becse, in das diesseitige Generalat abgerückt sein.

Ich befehle dem Bataillons Comando kraft der zu Recht bestehenden Kriegsgesetze, und bei der Militär Ehre unweigerlich der ihm vorgezeichneten Bestimmung zu folgen, und sogleich den Vollzug dieser Anordnung, wie überhaupt die Ursache anzuzeigen, welche das Bataillons Commando vermocht hat, einen unter allen Umständen nicht zu rechtfertigenden Akt so eclatanten Ungehorsams zu begehen.

Piret mp. Fmlt.

***Anexa Nr.** 4. Colonelul Kiss, comandantul de brigadă la Becicherecul Mare în contra sârbilor, trage asemenea la respundere pe maiorul L. Pop pentru rezistenţa batalionului.*

Mobile Truppen Brigade in Banat.
Nr. 362.

An Das Bataillons Commando des 2. Wallachen
Grenz Infanterie Regiments.

Ich erhalte soeben die Mittheilung, dass das Bataillon heute früh von Szegedin über Béba gegen Grosskikinda abgerückt ist; da ich aber in Kenntniss bin, dass das Bataillon nach Ó Becse bestimmt war, so fordere ich das Bataillons

Commando hiemit auf, mir unter persönlicher Verantwortung, durch Ueberbringer dieses ohne allen Verzug die grundhältige Anzeige za erstatten: was es mit dieser Bewegung zu Land, für eine Bewandtnis habe, und wohin das Bataillon nun an marschieren beabsichtigt.

Gross-Becskerek am 13. August 1848.

Kiss mp. Oberst.

Anexa Nr. 5.

Abschrift.

An Das hohe königliche Kriegsministerium zu Ofen.

Pressburg am 20. September 1848.

Mit Bezug auf den durch die hohe General Commando-Präsidial Verordnung dto. 18 v. Mts. Nr. 532 herabgelangten hohen Befehl ad. 16 v. Mts. Nr. 3266/99 habe ich die Ehre über das 1. Bataillon Walachen, wegen dessen eigenmächtiger Entfernung aus der Station Szegedin und Verweigerung der dortigen Gefechts-Verwendung angeordneten Erhebungsakten mit nachstehendem, den völlig aktenmässigen Resumirungs Bericht gehorsamst vorzulegen.

Durch allseitiges Einverständniss völlig ausser Zweifel gesetzt, erscheint die dem Bataillon zur Last gelegte Thatsache, dass dasselbe in der Nacht des 12. auf den 13. v. Mts. die Station eigenmächtig verliess, und den schuldigen Gehorsam gegen den Befehl nach Ó Becse zur Operationslinie abzurücken verweigerte.

So wie es die vorliegenden Akten darthun, ist nur die Mannschaft allein dieses sträflichen Benehmens schuldig, indem sie durchaus einstimmig zugesteht, dass sowohl der Bataillons Commandant, als auch sämmtliche Herrn Offiziere allen ihnen zu Gebothe gestandenen moralischen und dienstlichen Einfluss aufgebothen, sie zur Erfüllung jenes Befehls zu vermögen.

Was nun die Veranlassung und Gründe eines solchen gesetzwidrigen Betragens betrifft, so müssen selbe nicht in der gewöhnlichen Aufwiegelung oder Verführung, sondern in ihrem eigentlichen Ursprünge viel tiefer gesucht werden, und die deshalb gepflogenen Nachforschungen geben an die Hand, dass dieselben mit dem grossartigen Umschwünge aller öffentlichen Zustände, mit der Rüttlung der Grenze aus ihrem bisherigen Staatsverbande und mit dem almälligen Umsichgreifen des Nationalitäts Gefühls im engen Verbände stehen.

Schon vor dem Ausmarsche des Bataillons war es nämlich zu Naszod, wo in einer Volksversammlung über die damals angeregte Unionsfrage unter andern auch der einhellige Beschluss von Seite der Volksältesten gefasst worden, nur in dem bisherigen iunigen und direkten Anschluss an das Kaiserhaus verbleiben und sich keinesfalls an dem ihnen unnatürlich erschienenen Kriege im Süden Ungarns betheiligen zu wollen, den sie umsoweniger als mit Wille und auf Befehl des

Monarchen geführt ansehen konnten, da ja unter den gegenüberstehenden Feinden sich grösstentheils Grenzer befinden, von deren gleich guter Gesinnung und völliger Treue und Hingebung für den Kaiser sie ja die innigste Ueberzeugung hegen.

Dieser Volksbeschluss wurde auch mittelst Deputation S. Majestät unterlegt, und galt schon gleichsam in ihrer ganzen Grenze als Gesetzausspruch, dem der Grenzer mit blindem Gehorsam folgt.

Obgleich damals die allgemeine Meinung vorherschend war, dass das Bataillon lediglich nach Szegedin als Garnison oder höchstens zur Vergrösserung eines Paradelagers auszurücken habe, so wurde doch schon dieser Mannschaft für den Fall, als sie zu jenem Kampfe berufen werden sollte, mit den eindringlichsten Worten uud unter den schwersten Folgen aufgebothen, einem solchen Kampfbefehl sich nicht zu fügen, und in keinem Falle durch ein feindliches Gegenüberstehen, das unter allen Grenzbrüdern eingeschlossene Band stetter Eintracht zu zertrümmern.

Zu solch tiefeingeprägten Lehren gestellte sich nun auch die durch öffentliche Blättern, und Volksreden in ihnen vorgerufene Besorgniss aus ihrem bisherigen Verbände zum Kaiser und dem Staate gänzlich losgerissen, vielleicht auch gegen dessen Willen an Ungarn abgetretten, und einer ihnen bisher fremden Regierung unterstellt worden zu sein.

Mit dem weitern Marsche stieg auch immer mehr und mehr des Grenzers Befangenheit, die Unsicherheit in seinem Innern, und mehrmals äusserte sich sein lautausgesprochenes Misstrauen, seine kaiserliche Fahne, welcher er so eifersüchtig treu angehängt, mit einer andern vertauschen zu müssen.

So in seinem Innern durch Zweifel erschüttert, war er auch nicht zu bewegen, den neuen Fahneneid, während des Marsches zu Kolosvar abzulegen, lediglich aus Besorgniss, hiedurch einen Treubruch gegen seinen Monarchen zu begehen.

Je näher dem Kampfplatze rückend, desto lauter sprach sich der feste Entschluss jedes Mannes aus, in jenen Gefechten sich nicht verwenden lassen zu wollen, und nur die von den Herrn Offizieren ihnen gegebene Hoffnung durch gehörige Bitten und Vorstellungen bei den Herrn Generälen eine Abänderung solcher Bestimmung zu erlangen, vermochte sie unter stettem Schwanken den Marsch bis Grosswardein und Szegedin fortzusetzen.

In völlig gesetzlichem Wege versuchte es nun zu wiederholten Mahlen daselbst die gesammte Mannschaft mittelst ihren Deputirten durch unverhohlene Darstellung ihrer Stimmung und ihres Entschlusses die Befreiung von jenem so gefürchteten Rufe zu erwirken, und schon glaubte sie nach manch vernommenen Worten die Erfüllung ihrer Bitten, und mit ihr das Ende ihres harten inneren Kampfes in nächste Aussicht gestellt, als denn doch plötzlich jener Befehl des Truppen Ober Comandos erschien, der sie beharrlich zum Kampfe nach O Becse beorderte, und ihr unverletztes militärisches Pflichtgefühl zum Opfer werden liess.

So geschah es denn also des frühen Morgens am 13. v. Mts., dass die in Quarré aufgestellte gesammte Mannschaft nach Vernehmigung dieses Marschbefehls mit festem einmuthigem Entschlusse den Gehorsam verweigerte, und sich erklärte, jeden andern Befehl unverbrüchlich, aber diesen ihrem Herzen und Verstande widerstrebenden Befehl unter keiner Bedingung, und gälte es selbst ihr Leben, vollziehen zu wollen.

In diesem Momente der höchsten Aufregung konnte keine Drohung und Vorstellung der Herrn Offiziere in den erbitterten Gemüthern Eingang finden, und es blieb denselben bei ihrer völligen Ohnmacht nur die Alternative, das Bataillon zu verlassen, oder dem einstimmigen Begehren desselben auf das linke Theisufer nach Beba zu rücken, nachzugeben.

Letzteres schien nun durch die Umstände um so dringender geboten, als sonst eine völlige Auflösung des Bataillons, und hiedurch die für die öffentliche Sicherheit gefährlichsten Folgen zu besorgen standen.

So erfolgte nun der eigentliche Abmarsch des Bataillons aus Szegedin nach Beba, von wo dasselbe über sogleich erstattete Anzeige dieses Vorganges an das hohe Ministerium, nach Pesth und sohin nach Pressburg beordert wurde.

Zwei Gefühle waren es also, wie dieses hohe Ministerium aus den vorliegenden Akten und dem gegenwärtig getreu entnommenen Berichte hocbgefälligst zu entnehmen geruhe, welche diese jungen unerfahrenen Gemüther aufregte und als Hebel ihres jedenfalls gesetzwidrigen Benehmens angesehen werden müssen, nemlich das Gefühl der Treue und Hingebung für Tron und Gesammtvaterland, und das Gefühl der Anhänglichkeit für seine Gefährten und Landsleute im engen Sinne.

Das erstere hat sie bei der plötzlich neuen Unterstellung der Grenze unter ein anderes Ministerium von argen Zweifeln umstrickt und insbesondere durch die vielen auf Ungarnsboden vernommenen, in den Akten näher detaillirten argen Ausbrüche gegen den Monarchen und den treuen Sinn des kaiserlichen Kriegers tief verletzt; und gerade in diesem Gefühle dürfte das hohe Ministerium einen Anhaltspunkt der Gnade erblicken, umsomehr, als man bei der minderen politischen Bildungstufe des Grenzers eine feinere Unterscheidung der verwickelten Fälle mit Billigkeit wohl kaum fordern kann.

Das Letztere machte die Grenzer aber auch abgesehen von dem insbesondere in der Heimath empfangenen dringenden Verbothe, vor dem Gedanken zurück, beben, gegen jenen zu streiten, welchem er als seinen Waffengefährten seinen Bruder erkennt, dem er durch Kleidung, Pflicht, Recht. Verfassung und gemeinsame, erhebende, durch Volksgesänge und Traditionen Gemeingut gewordene Geschichte, unzertrennlich verbunden ist; es dürfte dies als ein Gefühl erscheinen, welches die Gegenwart wie keine Zeit noch ehrt, und welches dafür in den öffentlichen Stimmen der Gegenwart den Stempel höherer Menschlichkeit aufdrückt.

Aus dieser vermeintlichen Collision von Pflichten suchte sich des schlichten Grenzsoldaten einfacher Sinn mit aller Innigkeit den Auswog auf Italiens Ebene, wo Ungarn, Slave und Deutsche derselben Fahne folgend, für des Vaterlandes Blüthe und Grosse mit gleichem Muthe und gleichem Ruhme kämpfen, und wollte so durch die That beweisen, dass er auch für Ungarns an die Gesammtmonarchie geknüpftes Interesse freudig Blut und Leben in die Schanse schlagen möchte.

Also nicht für Ungarn seine Pflichten zu erfüllen, weigerte sich das Bataillon, sondern bloss gegen seine vermeintlichen Brüder wollte es nicht fechten, und also nicht in die Kategorie jener bereits von der öffentlichen Stimmung im Königreiche verdammten Grenzer versetzt zu werden, welche gegen Ungarn in den Waffen stehen.

Lässt sich nun auch des Bataillons Vorgang vom gesetzlichen Standpunkte durchaus nicht entschuldigen, so dürfte die Menschenfreundlichkeit dieses hohen Ministeriums doch im Gesagten – Gründe zur Milde gnädigst entnehmen können.

Hochdasselbe möge dem Irrthum der Verblendung, welche aus dem verweigerten Ausmarsche anderer Grenzkörper, so wie aus dem in den Akten berührten Unstrafbarbleiben der vom Hussaren Regimente Würtenberg im änlichen Wahne entwichenen Escadron ebenfalls Nahrung sog, gnädigst Rechnung tragen, es möge die allgemeine Weltwirrniss, die Stimmung der Armee, welche selbst hie und da so manche neue Zugeständnisse des Monarchen, als unfreiwillig öffentlich erklärt, und selbst in höheren Schichten oft mit Widerstreben sich ihren anschmigt – einzig und allein aus der höchst ehrenwerten Besorgniss ihre beschworene Treue zu verletzen – berücksichtigen; – es möge auch hochgeneigtenst die grossen Schwierigkeiten in Exequirung extremer militärischer Massregeln, ja selbst, wie es vorliegt, die zum Zwecke der Rache zu besorgende Erhebung der Stammgenossen nicht unberücksichtiget lassen, und überhaupt der Stimme der Gegenwart das Ohr nicht verschliessen, welche lehrt, dass in einer Zeit, deren Pulsschlag so fieberisch geht, Gnade, Nachsicht und Geduld, weit heilsamer als heroische Mittel wirken.

Mit der Bitte bei der Wichtigkeit des Falles die freiere aber pflichtgemässe Sprache des Richters gnädigst zu entschuldigen, erlaubt sich der ehrerbietigst Gefertigte gehorsamst den Antrag zn stellen, das hohe Ministerium möge sich im vorliegenden Falle zu Gnade bewegen, und die angedrohte kriegsrechtliche Untersuchung zu erlassen bestimmt fühlen.

Leitzendörfer m/p.

Hauptmann Auditor.

Anexa Nr. 6*. Decretul ministerului unguresc bellic de dato Buda-Pesta 4 octobre 1848, prin care notifică comandantului gener. br. Puchner la Sibiu pe cale prezidială că după cercetarile făcute în cauza rezistenței batalionului românesc 1 din regimentul II, feciorii sunt de escuzat, prin urmare în loc de a purcede după rigoarea legilor, li se dă grația. Acest decret ajunsese în Sibiu pe la 15 octobre, de unde ajunse la Năsăud în 19, adecă după începerea bellului civil, după făcuta ruptură totală.*

Auszug

aus dem Befehls Protocolle der 11. Compagnie des II. Romanen 17. Grenz Infanterie Regiments.

Nr. 1155. am 15. Oktober 1848 Pag. 2338.

In der Anlage wird dem Regmte eine Abschrift des ungarischen Kriegsministerial Erlasses dtto. Buda-Pest am 4. dMts. 5814/441 h. u/h n. t. zur Verlautbarung im Regimentsbezirke übermacht.

Hermannstadt am 14. -Oktober 1848.

Im Namen des kommandirenden Herrn Generals

Gedeon m/p. Feldmschlt.
expedirt Hermannstadt 29. 8-bcr 1848[XXVI].

Naszod am 29. 8-ber 1848.

Vorstehende hohe General Comando Verordnung wird den Compagnien zur Wissenschaft und Verlautbarung in Abschrift mitgetheilt.

Reininger m/p. Obstlieut.

vidi Angerer m/p. Hptm.

Abschrrift.
5814 h. u./44 h. u. t.

An das siebenbürgische General Comando Präsidium

Budapest am 8. 8ber 1848.

Aus den mit dem Berichte des ungarischen GComando Präsidiums vom 26. v. Mts F. 532 vorgelegten Voruntersuchungs Akten, über die eigenmächtige Entfernung des 1. Walachen I. Feld-Bataillons von dem ihnen angewiesenen Bestimmungsorte geht zwar hervor dass der Mannschaft desselben dieses höchst pflichtwidrige Betragen wirklich zu Last falle, allein das selbes keineswegs durch eine Renitenz gegen das ungarische Ministerium bedingt war, vielmehr in der unrichtigen Meinung, als ob die getroffenen Anordnungen gegen das Interesse der Dynastie stünden, und dadurch ein Treubruch gegen die Fahne, auf welche sie geschworen, herbeigeführt werden wollte, ihren Grund hatte, wozu noch kommt, dass durch den in neuester Zeit stattgefundenen Umschwung aller Verhälnisse, die Mannschaft nicht im Stande war, solche gehörig aufzufassen, und richtig zu würdigen, bewegen dieses Kriegsministerium nicht die gesetzliche Strenge eintretten, vielmehr die Gnade vorwalten zu lassen. Hievon wird das General Comando Präsidium mit Bezug auf den hierstelligen Erlass vom 16. August d. J. 3266/99 h. n. t. mit dem Beifügen in Kenntniss gesetzt, dass in dieser Angelegenheit weder der Mannschaft noch dem Offiziers Corps etwas zur Last falle, man es übrigens dem eigenen Ermessen das General Comando Präsidium überlasse, ob dasselbe für nothwendig finde dem Feld-Bataillone des 2. Walachen Rgmts., die von diesem Kriegsministerium, der Mannschaft des I. Feld Bataillons ertheilte Straf-Nachsicht bekannt zu geben.

Das ungarische Kriegsministerium
Mészáros m/p. General-Major.

Anexa Nr. 7. *Comandantul militar din Clagenfurt notifică prin ordin de zi că Maiestatea Sa trimise regimentului nr. 50 (mai înainte graniţiariu nr. 2) prin adjutantul său general-maior Keller medalia de aur, spre a se lega la drapelul*

[XXVI] Se pare că aici este eroare în copierea datei 29. Doară 19?

batalionului 1, cu solemnitate cuvenită.

K. k. Militär Comando in Klagenfurt.

Nr. 1654.

An Das k. k. Bataillon des Inftr. Rgmts. Thurn Taxis in Villach.

Der Herr General Adjutant Sr. Majestät des Kaisers, General Major von Keller ist Allerhöchst befehligt, die für die Fahne des ersten Bataillons des Inftr. Rgmts. Thurn Taxis Nr. 50 bestimmte goldene Medaille „für standhaftes Ausbarren in der beschworenen Treue im Jahre 1848" demselben zu überbringen und mit angemessener Feier im Namen Allerhöchst Sr. Majestät an dessen Fahne zu heften.

Zu diesem feierlichen Anlasse ist das Regiment zu Folge Allerhöchsten Armee Ober Commandobefehl vom 14. dieses Monats Nr. 2870/gd. am 20. dieses Monats in Klagenfurt zu concentriren.

Das Bataillon hat nach Erhalt des gegenwärtigen Befehls noch heute derart von Villach abzurücken, um heute noch in Velden einzutreffen; morgen, am 17 dieses Monats wird der Marsch nach Klagenfurt fortgesetzt, und ist zu trachten, sobald wie möglich hier einzutreffen.

Nach geschehener Feierlichkeit rückt das Baon. am 21. dieses Früh von hier wieder nach Velden, und am 22. nach Villach ab.

Es versteht sich, dass das Bataillon möglichst gut adjustirt und in der grösstmöglichsten Rottenstärke hieher abrücke, und nur dasjenige an Montur mitnehme, was dasselbe zu dem Zwecke der Parade benöthiget.

Zur Bestreitung des Dienstes in Villach ist blos das unumgänglich notwendigste, an Mannschaft zurückzulassen.

Vom Inhalte dieses ist die dortige k. k. Bezirkshauptmannschaft in Kenntniss zu setzen.

Klageufurt am 16. May 1852.

Keller m/. GM.

Anexa Nr. *8. Ordin de zi al comandei regimentului în aceeaşi materie, cu adaos că cei 24 feciori cari se mai află în batalion de la 1848 să fie denumiţi custozi ai drapelelor.*

50 Regmts. Commando. Tagsbefehl.

Klagenfurt am 19. Mai 1852. Art. 1.

Seine Majestät der Kaiser bewilligt der gesammten Mannschaft für den morgigen Tag eine 3tägige Gratislöhnung, welche zuversichtlich noch morgen auszuzahlen ist.

Die noch im Regimente befindlichen 24 Mann des nach Ungarn im Jahre 1848 ausmarschirt gewesenen 1. Bataillons erhalten ihre Eintheilung bei 3. und 4. Compagnie zunächst der Fahne, sind als Fahnenhüter zu bezeichnen, und beziehen von morgen an die Grenadierslöhnung.

Die Feldzeichen haben heute Nachmittags in derart wie bereits befohlen abgeholt zu werden.

Morgen ¼ 8 Uhr früh haben die Bataillone in grösster Parade auf dem Fürstenplatze gestellt zu sein, worauf auf den Paradeplatze (Haide) abgerückt wird. Vor dem Kapellenzelt sind die 2 ansehnlichsten Mann des 2 Bataillons aufzustellen.

Das 1. Bataillon sendet vorher einen Zug unter Comando des Herrn Oberlieutenant Russ mit dem Fahnenführer Timofteiu Alexa in die Wohnung des Herrn Generaladjutanten Sr. Majestät, um die der Fahne bestimmte goldene Medaille in Empfang zu nehmen, und zur Kapelle auf die Haide zu bringen, allwo sie unter Hut des Herrn Oberlieutenants, des Führers und eines Doppelt-Postens bleibt.

Die in den Stand der 3. und 4. Compagnie gelangenden Fahnenhüter sind:

Zur 3 Compagnie
Gem. Timoftei Titieni
Gem. Stefan Kirku
Gem. Ioan Slevoaka
Gem. Ilie Bretan
Gem. Gregor Wemesian
Gem. Thoader Kosma
Gem. Petre Petras
Gem. Gabriel Gabor
Gem. Basil Popp
Gem. Basil Marku
Gem. Gregor Filip und
Bataillonstambour
Gabriel Popp

Zur 4 Compagnie
Gem. Ion Uretse
Gem. Gabriel Muskan
Gem. Basil Hordovan
Gem. Basil Botta
Gem. Basil Wararian
Gem. Ioan Iedean
Gem. Grigore Csianka
Gem. Kirnile Moldovan
Gem. Theodor Niamtz
Gem. Ion Csira Prostul
Gem. Alexander Ionel u.
Bataillonstambour
Arsente Eremie.

Mesko m/p. Oberst.

Anexa Nr. 9.

Anrede

Gesprochen vom Herr Obersten und Generalcommandanten Karl Schwaiger an das I. und II. Bataillon bei der Fahnenweihe zu Ceneda am 20. August 1863.

Soldaten!

Hier übergebe ich Euch die Fahnen, welche soeben der priesterliche Segen geweiht!

Die alten Fahnen, welche ihr heute zum letztenmaale in Euerer Mitte sahet, waren durch ein Jahrhundert Zeugen der Treue, der Tapferkeit, des unerschütterlichen Gehorsams Euerer Väter, Eurer Brüder! Ihr hoher stolzer Flug, hat das Regiment über so manches Schlachtfeld ruhmvoll geführt; viele Eurer Vorgänger haben unter diesen Fahnen den Kriegertod gefunden, doch nie und nimmer – selbst in den grössten Gefahren – hat ihnen deren mannhafter Schutz gefehlt.

Nicht vor lange erst in unseren Tagen haben Eure Brüder wieder Beweise von unerschütterlicher Treue für ihren Kaiser – von unerschütterlichem Ausharren in der beschworenen Soldatenpflicht gegeben! Seine Majestät – unser Allergnädigster Kaiser und Kriegsherr hat dem Regimente als Zeichen ewiger Erinnerung an dieses ruhmvolle Benehmen Euerer Vorgänger durch Anheftung der goldenen Medaille an die Fahne des I. Bataillons die schönste Belohnung und Auszeichnung verliehen.

Die zwei erhabensten Frauen: Ihre Majestät unsere geliebteste Kaiserin Elisabeth und die durchlauchtigste Mutter unseres erhabenen Monarchen, Ihre k. k. Hoheit die Frau Erzherzogin Sofie, haben geruht bei diesen neuen Fahnen die Pathenstellen huldreichst anzunehmen. –

Zeigt Euch stets würdig dieses höchsten Vertrauens – würdig auch des ehrenvollen Rufes Euerer Vorgänger!

Nie sollen Euch diese Fahnen wanken sehen, wo es gilt Beweise der Treue, der Tapferkeit, der unbeugsamen Ausdauer und des Gehorsams zu geben!

Hoch sollen sie fliegen im dichtesten Gewühl des Kampfes, im Kugelregen, im Kartätschenhagel sollen sie Euch weisen den Weg zum Ruhme!

Euer Wahlspruch bleibe gleich Enerer Väter:

Alles für den Kaiser! Alles für's Vaterland! Ihnen unsere Liebe, unsere Treue bis zum Tode!

Hoch Oesterreich über Alles!

Ansprache an die beiden Fahnenführer:

Uebernehmen Sie hier in Ihre getreueste Obhut diese Fahnen – das kostbarste Gut des Regiments! Nie sollen sie Ihren Händen entsinken! Hoch und fliegend sollen sie von Ihnen dem Regimente selbst in der grössten Gefahr vorgetragen werden. Der Tod allein darf Sie von diesen Fahnen trennen.

Cuvântul

pronunțat de cătră domnul colonel şi comandant al regimentului Carol Schwaiger,
adresat batalioanelor 1 şi 2 cu ocaziunea sânțirei drapelelor la Ceneda în
20 august 1863

Ostaşi! Aici vă dau eu vouă noile drapele sânțite tocma acum de cătră preoți.

Vechile steaguri pe care voi astăzi le vedeți mai pe urmă au fost în curs de un veac întreg martore ale credinței, ale bravurei şi nestrămutatei supuneri a părinților şi a fraților voştri! Zborul lor cel înalt şi mândru a condus pe acest regiment cu mare glorie peste multe câmpuri de bătălii. Mulți dintre antecesorii voştri au aflat sub aceste drapele moartea de ostaş; totdeauna însă şi chiar între cele mai mari pericule au ştiut să le apere cu cel mare curaj.

Nu este aşa de mult de când frați de ai voştri, acum în zilele noastre, au dat iarăşi probe de credință neclătită pentru împăratul şi de perseverență extraordinară

întru împlinirea datorințelor de ostaşi! În semn de aducere-aminte eternă la acea purtare glorioasă a lor, Maiestatea sa prea grațiosul nostru împărat şi belliduce suprem le-a dat ca cea mai frumoasă răsplată şi distincțiune acea medalie de aur ce se vede atârnată de drapelul batalionului 1.

Augustele două doamne: Maiestatea sa prea iubita noastră împărăteasă Elisabeta şi prea înălțata mamă augustului nostru monarch, înălțimea sa cr. reg.[2] doamna archiducesa Sofia, au benevoit cu multă grație a lua locul de matrine (naşe) la aceste drapele noi.

Arătați-vă totdeauna demni de această prea înaltă încredere, demni şi de onorifica chemare a predecesorilor voştri!

Aceste stindarde să nu vă vază pre voi niciodată stând la îndoială oriunde se va cere ca să dați probe de credință, de bravură, de perseverență neînduplecată şi de ascultare. Sus să fâlfâie aceste drapele în amestecul cel mai mare al luptelor, în ploaia de gloanțe, în grindina de mitralii, să vă arate vouă calea către glorie!

Simbolul vostru să fie cel care a fost şi al părinților voştri: Totul pentru împărat, totul pentru patrie! Lor să păstrăm iubirea şi credința noastră până la moarte!

Să trăiască Austria mai presus de toate!

Apostrofa către ambii stegari (port-drapeli).

Luați aceste drapele ca cea mai prețioasă avere a regimentului, în paza credincioasă a Dvoastră! Acelea să nu scape niciodată din mânile dumneavoastră. Sus şi fâlfâind să le purtați în fruntea regimentului chiar şi în cele mai mari pericole. Numai moartea să vă despartă de drapelele acestea[XXVII].

Anexa Nr. 10.

Cuvântare
pronunțată de către un dn. ofițer în limba românească[XXVIII]

Ostaşi! Astăzi regimentul nostru ține una din sărbătorile cele mai rare. El îşi serbează întemeierea sa cea dintâi, care s-a întâmplat tocma înainte cu o sută de ani.

Poate fi că sunt unii dintre voi cari nu cunosc bine istoria regimentului acestuia; de aceea eu voiesc să v-o fac pe scurt cunoscută.

Nenumăratele năvăliri ale turcilor îndemnaseră pe împărăteasa Maria Teresia cea bună şi vrednică de aducere-aminte vecinică ca să înfiinţeze în Marele Principat al Transilvaniei, înainte de aceasta cu 100 de ani, cinci regimente de graniţă, dintre care unul fusese şi acesta al nostru.

---

[2] Probabil prescurtare a traducerii româneşti din Kaiser und Königliche = crăieşti şi regale.

[XXVII] Din galicismul *drapeau* în România făcură *drapel*, ceea ce mai înainte se zicea *steag*, de unde şi *stegar*. Noi încă traduserăm nemțescul *Fahne* cu *drapel*, nu numai pentru scopul de a veni la uniformitatea limbii militarie, ca şi la a limbii noastre preste tot, ci şi din alte cauze. Steag (lat. *Vexillum*) în Transilvania se zice şi *flamură*, cu care însă am fi aplecați a înțelege numai steaguri mici. Dar steag şi flamură sunt numiri generale, iar noi avem trebuință şi de numiri care să se dea exclusiv steagurilor şi flamurelor ostăşeşti, lat. *Signum militare*, Semn militar. Sub drapel se înțeleg steagurile mari de la regimentele de pedestrime. Sub stindard (franc. *Etendard*, nemt. *Standarte*, de la lat. *Extendo*) înțelegem flamurele mici la călărime.

[XXVIII] Această cuvântare concepută în stil şi termeni cât se poate mai populari, mai la înțeles, era destinată ca să fie înțeleasă şi de ostaşii cari nu avuseră parte de învățătură la şcoală.

Regimentul nostru, ca regiment de graniţă înfiinţat în a. 1763, a existat până în a. 1851, adecă 88 de ani. În acest răstimp istoria ni-l arată într-un şir lung de ani luptând pe câmpul de onoare, pentru împărat şi patrie. Despre bărbăţia şi de bravurile regimentului nostru voi aduce aminte din cele multe numai una. Marşalul principe de Coburg, ca comandant al armatei în contra turcilor, în una din relaţiunile sale scrie următoarele cuvinte: „Dacă regimentul al doilea românesc de graniţiari ar avea ocaziune de a da probe despre virtuţile sale ostăşeşti, atunci simbolul său: «Virtutea romană reînviată» s-ar adeveri totdeauna".

În viforosul an 1848 batalionul I al acestui regiment până la atâta ştiu să rămână statornic în credinţa pe care jurase, încât prea bunul şi graţiosul nostru împărat – totdeauna însetat a da meritului coroana sa, decoră steagul acelui batalion cu medalia de aur, care pe una parte ne arată chipul Maiestăţii sale, iar pe cealaltă poartă inscripţiunea ce sună aşa: „Pentru statornicia în credinţa jurată la anul 1848".

Frumos semn acesta şi unic în toată armata cea mare austriacă.

Precum însă în lumea aceasta toate lucrurile omeneşti sunt supuse la schimbări, aşa s-a întâmplat şi cu acest regiment în calitatea sa de graniţar. Maiestatea sa prea bunul nostru împărat află că ar fi mai bine dacă s-ar preface şi acesta în regiment de linie. Aşadar, voi de la anul 1851 încoace sunteţi ramurele tinere eşite din tulpina cea veche.

Virtuţile cele mai frumoase ale ostaşului sunt bravura şi credinţa. Precum aflarăţi din această vorbire scurtă, părinţii şi fraţii voştri au fost totdeauna bravi şi credincioşi. Urmaţi deci voi înainte pe calea cea arătată de ei. Fiţi totdeauna bravi şi credincioşi, căci numai aşa vă puteţi câştiga onoare şi glorie pentru împărat şi patrie, care să trăiască!".

Aceeaşi tradusă în nemţeşte.

Soldaten!

Heute begeht unser Regiment die seltene Feier seines 100 jährigen Bestandes.

Es dürften einige unter uns sein, welche die Geschichte dieses Rgmts. nicht genau kennen, deswegen will ich Euch im Kurzen mit derselben bekannt machen.

Die unzähligen Einfalle der Türken veranlassten unsere gute und der ewigen Erinnerung werthe Kaiserin Maria Theresia vor 100 Jahren 5 Grenz Regimenter in Siebenbürgen zu errichten, von denen eines auch das unserige ist.

Als Grenz Regiment bestand dasselbe vom Jahre 1763 bis 1851 (d. 88 Jahre). Im Verlaufe dieser Zeit wird uns dasselbe durch die Geschichte zu sehr viele Malen am Felde der Ehre gezeigt, für Kaiser und Vaterland streitend.

Ueber seine Bravuren will ich von vielen andern nur eines Dokumentes erwähnen.

Feldmarschall Prinz Koburg, Armee-Commandant im Türkenkriege, sagte in einer seiner Relationen folgendes:

„Wenn das 2. Romanen Grenz Rgmt nur immer Gelegenheit hätte Beweise

seiner kriegerischen Tugenden zu geben, so würde man sein Symbol «Virtus romana rediviva» (die römische Tugend aufgewacht) bei diesem kriegerischen Volke stets bewährt finden. Im stürmischen 1848 wusste das 1. Baon, dieses Rgmts. mit einer solchen Standhaftigket in der beschworenen Treue auszuharren, dass unser ritterliehe Monarch, – stets bereit dem Verdienste seine Krone au bringen, – die Fahne desselben mit der goldenen Medaille decorirte, die auf einer Seite das Bild Sr. Majestät repräsentirt, auf der Kehrseite aber die Inschrift trägt „Für standhaftes Ausharren in der beschworenen Treue im Jahre 1848".

Ein schönes Zeichen dies, und einzig in seiner Art in der ganzen grossen österreichischen Armee.

Wie aber in dieser Welt Alles veränderlich ist, so war auch das Schicksal dieses Regiments in seiner Eigenschaft als Grenzer.

Unser guter Monarch fand den Zeitverhältnissen entsprechender, dasselbe in ein Linien Inft.-Rgmt, umzuwandeln, und so seid ihr seit 1851 her die jungen Triebe aus dem alten Stamme.

Tapferkeit und Treue sind die schönsten Tugenden des Soldaten und wie ihr aus dieser kurzen Rede erfahren habet, waren Eure Eltern und Brüder stets tapfer und treu. Wandelt also die durch sic vorgezeichnete Bahn, seid tapfer und treu, denn nur auf diese Weise werdet Ihr Ehre und Ruhm ernten für Kaiser und Vaterland, welche sollen leben!!

Anexa Nr. 11.

Zur Säcularfeier und Fahnenweihe des k. k. 50. Linien-Infanterie-Regiments
Grossherzog von Baden
zu Ceneda im Venetianischen
am 20. August 1863.

Virtus romana rediviva!

Es waren schmucke Führer, die Salva einst gebar:
Auf ihrem Kleide prangte der kaiserliche Aar,
Auf ihrem Scheitel ruhte ein jugendfrischer Kranz,
Und ihr Gewand, es strahlte im gold'nen Kriegerglanz.

So kamen sie zur Kirche, dem Herren sich zu weih'n,
Dem Gott der Macht und Stärke, dem Gott der Schlachtenreih'n,
Und die mit ihnen kamen zum hehren Gotteshaus,
Sie riefen All' begeistert: „Wir harren standhaft ans!"

Und was sie da gelobet, das hielten sie auch treu:
Es folgte diesen Führern ein jeder ohne Scheu;
Gen Preussen, Türken, Polen, in Frankreich, Ungarland[XXIX],

[XXIX] Aşa suna acest vers în original şi în ediţiunea primă tipărită; în a doua ediţiune, se schimbă aşa: Gen Preussen, Türken, Polen im fernen Frankenland. Cauza acestei corecturi este învederată.

Hob ihre kühnen Waffen die siegesreiche Hand.
Die vaterländ'schen Grenzen, so oft vom Feind bedroht,
Sie färbte der Romane mit seinem Blute roth,
Und was ihm gold'ne Berge auch der Rebell verhiess, –
Der Treue treu geschworen, nicht von der Treue liess!

Wohl sanken all' die Väter, doch Söhne kamen nach,
Und keiner von den Söhnen der Väter Treue brach,
So viel auch ihrer fielen im wilden Sturm der Schlacht,
Ein Wink der alten Führer hat neue Schaar'n gebracht.

– Und kennt Ihr diese Führer, für die Ihr selbst gekämpft
Und unter deren Augen den Aufruhr Ihr gedämpft? –
Sie stehn in Eurer Mitte, sie sanken nicht ins Grab,
Sie schauen ernst und mahnend auf Euch noch jetzt herab.

Zwar ist ihr Leib voll Narben und ihr Gewand verblich;
Doch sagt mir, welche Zierde der gold'nen Zierde glich,
Die mit dem Bild des Kaisers und seinem hehren Wort
Der Eine dieser Führer für alle trägt hiufort?![xxx]

Die Führer sind die Fahnen, zu Salva einst geweiht,
Sie sehen ein Jahrhundert im Meer der Ewigkeit,
Und schlachtenmüd wie Keiner, der unter ihnen fiel,
Geh'n heut die Invaliden zur Kirche in's Asyl.

Noch eh' sie scheiden, winken dem Regiment sie zu,
Als sagten sie! „Wir danken!" und gehen jetzt zur Ruh!
Doch unser Erb, die Medaille, und Euerer Ehre Pfand
Die heftet stolz und freudig an's neue Fahnenband.

Und denkt der alten Treue und bleibt den Väter werth,
Die nur die Brust dem Feinde, den Rücken nie gekehrt,
Und schwört: „Wir halten Treue und harren standhaft aus!"
„Gott schütz' des Reiches Einheit und Habsburgs Kaiserhaus!"

Marinelli, professor.

(În traducțiune).

La sărbătoarea seculară și sânțirea acuilelor c. r. regiment
de infanterie de linie nr. 50 marele duce de Baden, la Ceneda
în Veneția, în 20 august 1863.

Virtus romana rediviva!

[xxx] Die Fahne des 1. Bataillons erhielt die goldene Medaille mit dem Bilde des Kaisers und der Umschrift; „Für standhaftes Ausharren in der beschwornen Treue im Jahre 1848".

(Telegraful român, nr. 72 1863).

Ce mândri fură ducii, cari Salva îi născu!
În haina lor un vultur cesareu se văzu,
Pe creştet li se puse cununa virginală,
Veştmântul lor purtat-a splendoare triumfală:

În templu se jertfiră, împinşi d-un sacru dor,
La domnul cel prea tare, la domnul oştilor,
Şi toţi câţi mai intrară în murii cei giganţi,
Strigară dintr-un suflet: „Noi rămânem constanţi!"

Şi ceea ce votară, ţinură credincioşi;
Acestor duci urmară cu toţii curajoşi.
Polonii, turcii, prusii, precum şi franci, ungari
Simţiră mâna gravă şi armele lor tari.

Al patriei fruntariu duşmanii atacându-l,
Îl apără românul, cu sânge colorându-l;
De-i promitea rebelul tot munţi de munţi aurii,
Cel ce jură credinţă, credinţa şi-o păzi!

Căzură, drept, părinţii, dar fiii răsăriră,
Credinţa lor nici unii din fii n-o părăsiră;
Oricâţi lăsară viaţa în luptele barbare,
Bătrânii duci creară oşti nouă c-o strigare.

Cunoaşteţi-vă ducii sub cari voi aţi luptat,
Şi sub a căror umbră revolta o-aţi călcat? –
Ei sunt în sânul vostru, nu intrară în mormânt,
Spre voi privesc şi astăzi severi şi-mbărbătând.

Cu corpul plin de plage, cu haina învechită;
Dar spuneţi-mi: e stima atât de mult mărită,
Ca cea cu-naltă vorbă şi tip împărătesc,
Ce-o poartă din duci unul, dar toţi se renumesc?![XXXI]

Acuilele sunt ducii la Salva consacraţi,
O sută de-ani văd ele-n vecie străcuraţi,
Şi obosiţi, că nimeni din cei căzuţi sub ele,
Merg invalizi în templu, la loc scutit de rele.

Salută regimentul în ora despărţirii,

[XXXI] Acuila (steagul) batalionului I primi medalia de aur cu tipul împăratului şi emblema: „Pentru eroica constanţă în credinţa jurată la anul 1848".

Şi-n mersul spre repaus zic vorba mulţămirii;
Medalia eredită, eterna-vă decoare[3],
De steagul nou legată, lasaţi-o-n vânt să zboare!

Ţineţi credinţa vechie; la moşi, părinţi, urmaţi,
Tot peptul la duşmanul, nu spatele să-i daţi!
Juraţi: Păstrăm credinţa, stăm: Domnul sânt păzească
Pre Austria una şi Casa habsburgo-mpărătească!

Z.B.

Anexa Nr. 12. Necrolog

Mittwoch am 26. September 1866 um 10 Uhr Vormittags wird in der hierortigen Domkirche für die in der Schlacht bei Custozza am 24. Juni gefallenen und nachträglich ihren Wunden erlogenen

CARL SCHWAIGER
k. k. Oberst und Regiments-Commandant, Ritter des k. k. österreichischen Leopold-Ordens mit der Kriegsdecoration;
FEIBDEICH KRIPPEL
k. k. Major, Ritter des k. k. österr. eisernen Kronen-Ordens 3. Classe mit der Kriegsdecoration, Besitzer der k. k. Militär Verdienstkreuzes mit Kriegsdecoration;
Friedrich Freih. v. SCHIRDING
k. k. Major, Ritter des k. k. österr. eisernen Kronen-Ordens 3. Classe mit der Kriegsdecoration;
JOHANN STAFF
k. k. Hauptmann, Besitzer des k. k. Militär-Verdienstkreuzes mit der Kriegsdecoration;
GEORG POPP
k. k. Oberlieutenant;
CARL SUTSA
k. k. Oberlieutenant;
CASIMIR JAROSZYNSKI
k. k. Oberlieutenant;
ERICH OTTO THEOD. WILH. MÜLLER
k. k. Unterlieutenant;
CARL FRIEDRICH BECK
k. k, Unterlieutenant;
CARL STEINBÖCK
k. k. Unterlieutenant.

sämmtlich Besitzer des Militär-Verdienstkreuzes mit der Kriegsdecoration, und für die gebliebene Mannschaft des k. k. 50. Linien Infanterie-Regiments ein Seelenamt abgehalten, zu welchem das Officiercorps des Regiments höflichst einladet.

---

[3] Podoabă (lat. decur -oris).

Laibach am 25. September 1866.

Anexa Nr. 13. *Ordin de zi al colonelului Peneke, în care se cuprind numele celor decorați în a. 1866.*

Auszug
aus dem Regiments-Tags-Befehl Nr. 167, Hütteldorf am 24.
Juli 1866.

Art. 12.

Seine k. k. Apostolische Majestät haben mit Allerhöchster Entschliessung d. d. Wien am 18 d. Mts. (Armee Verordnungsblatt Nr. 37) in Anerkennung hervorragend tapferer Leistungen in der Schlacht von Custozza am 24. Juni 1866 verliehen:

Die Kriegsdecoration des Ordens der eisernen Krone 3. Klasse:

Dem Herrn titular Major Friedrich Freiher v. Schirding, den Herrn Hauptleuten Carl Weilenbeck, Ferdinand Vlad und Achilles Gatti.

Das Militär Verdienstkreuz mit der Kriegs decoration: nebst mit noch dem Herrn Majoren Wilhelm Wellikan von Boldogmező, den Herren Hauptleuten Josef Tehsach, Adolf Stattkiewitz, dem Herrn titular Hauptmann Adolf Schuhmacher, den Herren Oberlieutenants Basil Popizzan, Carl Glöckner, Alexander Stokliu, Friedrich Wimmer von Ebenwald und titular Oberlieutenant Casimir Jaroszinski.

Die Allerhöchste belobende Anerkennung wurde ausgesprochen:

Dem Herrn Majoren Vinczenz Krafft, den Herrn Hauptleuten Jacob Offenmacher, Heinrich Gabor, Albert Scholtes, Carl Klein, Josef Kämpf, Anton Weber, Friedrich v. Bundschuh, Josef Pochnert, Franz Siegl v. Siegwille, und Adolf Ulrich, den Herren Oberlieutenants Franz Klein, Allois Csikos, Wilhelm Hiden, Rudolf Holenia, Franz Kick, Victor Kuckgaber, Camillo Gadzinski, Josef Toth, Anton Guth, Paul Ferenczi de Bodok, und Gusztav Zidek, den Herren Unterlieutenants Franz Mally, Ignaz Budzinski, Felix Graf Orsini-Rosenberg, Johann Martin Rumph, Vincenz Benischko, Anton Angerholzer und Emil Kitter von Streerovitz.

Ferners haben Sr. Majestät Nachbenannten, welche vor dem Feinde geblieben, oder ihren Wunden erlegen sind, allergnädigst zuerkannt:

Das Ritterkreuz des Leopold Ordens:

Dem Herrn Obersten Carl Schwaiger.

Den Orden der eisernen Krone 3. Klasse, mit der Kriegsdecoration dem Herrn Majoren Friedrich Krippel.

Das Militär Verdienstkreuz mit der Kriegsdecoration:

Dem Herrn Hauptmann Johann Staff, den Oberlieutenants Georg Popp und Carl Sutsa; den Unterlieuteaauts Otto Wilhelm Müller, Carl Friedrich Beck und Carl Steinböck.

Mit hohem Armeebefehl Nr. 43 ddto Galliera am 11. Juli haben der Herr Armeecommandant Sr. kais. Hoheit der Durchlauchtigste Erzherzog Albrecht Nachstehendes an erlassen geruht:

Auf Grund commissioneller Prüfung der eingelangten Belohnungs-Anträge finde ich der nachstehenden Mannschaft für ihre hervorragenden Waffeuthaten, sowie für besonders tapferes und rühmliches Verhalten in der Schlacht von Custozza am 24. Juni l. J., sowie bei den vorhergegangenen und nachgefolgten Gefechten, folgende Auszeichnungen, dann Belobungen zuzuerkennen, und zwar:

Beim 50. Linien-Infanterie-Regimente:

Die goldene Tapferkeits-Medaille:

Fahnenführer Michael Bajutz des Stabes, Feldwebel Franz Jeczminek der 13., Leo Grohmann der 6. Compagnie.

Die silberne Tapferkeits-Medaille 1. Classe: Führer Stutz Anka der 14., Gemeiner Juon Prutza, Gem. Vice-Gefreiter Georg Witzu und Gefreiter Theodor Popa der 15., Corporal Samuel Kerestury der 16., Gefreiter Vasilie Puja, Gemeiner Josef Borbely der 18., Filip Onitz der 1., Gefreiter. Georg Kretsun und Gem. Josef Kristea der 2., Corporal Peter Zbutea der 7., Führer Dionis Illicsch und Corporal János Zsida der 8. Compagnie.

Die silberne Tapferkeits-Medaille 2. Classe:

Fahnenführer Samuel Aranyi des Stabes, Gemeiner Johann Pack, Georg Kováts, Juon Rusa, der 16., Gemeiner vice Corporal Michael Berkopatz, Feldwebel Johann Stancs der 3., Feld. Corporal Thodor Wintilla, Gemeiner Wasilie Popp der 5. Führer Stefan Kaszt, Zimmermann Iuon Haiduk, Gemeiner Simon Pragia, Feldwebel Josef Becker, Corporal Wasilie Woda, Gefreiter Michael Csiki und Gemeiner Rustan Hendrea der 7. Compagnie, – Gemeiner Miron Kuok, Führer Michael Botzan der 10., Führer Constantin Opris der 12 Compagnie. –

Belobung.

Gemeiner Pavel Udrea, Alexander Kulda, Feldwebel Sigmund Hengl, Corporal quasi Feldwebel Geisa Laszloffy, Führer Theodor Stoika, Georg Wermescher der 14. Compagnie, Führer Nicolae Kozma der 18, Feldwebel Johann Szentpéteri der 4. Compagnie, Corporal Simion Placsintaru der 16. Führer Theodor Kostin der 4., Corporal Nicolai Romosan der 6. Feldwebel Johann Wallassa, Gemeiner Pavel Wana der 10., Feldwebel Erasmus Starkl und Corporal Thodor Kioran der 11. Compagnie.

Ich gebe mit Stolz dem Regimente diese allerhöchsten und höchsten Anerkennungen tapfern Benehmens bekannt, und bin überzeugt, dass wir in künftigen Gelegenheiten den erlangten Ruhm des Regiments nicht nur festhalten, sondern auch erhöhen warden.

Peneke mp. Oberst.

Anexa Nr. 14. *Atestatul căpitanului Carol Klein, despre eroismul lui Nicolae Blebea şi al lui Ioan Moca.*

„Gr. H. von Baden 50. Lin. Inf. Regiment Abschrift. G. H., von Baden 50. Lin. Inf. Reg. Hauptmann Karl Klein.

Beiträge zur Ehrenhalle
aus der Schlacht bei Custozza am 24. Juni 1866. über den
Zugsführer Nicolai Blebea der 14. Compagnie obigen Regiments,
gebürtig aus Illie[4], Fogaraseher District in Siebenbürgen.

Bei der allgemeinen weiteren Vorrückung der Brigade des Herrn General-Major Bar. Piret nach der Einnahme von Oliosi gegen Monte-Vento erhielt das 3. Bataillon obigen Regiments den Befehl Casa-Valpezone und die sonst südlich davon gelegenen, von zwei Bataillons des 43, Infanterie-Regiments und 1 Bataillon Bersaglieri[5] (italienische Truppen) stark besetzten Höhen zu nehmen.

Bei dieser Gelegenheit zeichnete sich der obgenannte Zugsführer, welcher einen Schwärm der 14. Compagnie befehligte, durch kluges Vorgehen, Kaltblütigkeit und Tapferkeit besonders aus.

Durch seinen Hauptmann auf die vom Feinde besetzte Hőhe aufmerksam gemacht, eröffnete er mit seinem Schwärm ein wohlgezieltes Feuer, und war beim allgemeinen Sturm der erste, welcher die Höhe erklimmte und mit seinem Schwärm Alles niedermetzelte, was sich ihm entgegen warf.

Während des weitern siegreichen Vorgehens der ganzen Brigade gegen Monte-Vento respective des 3. Bataillons auf Casa Pasquali wurde letzteres in der rechten Flanke durch eine 80 bis 100 Mann starke Abtheilung Versaglieri bedroht, da war es der obgenannte Führer, welcher sich in eine muldenartige Vertiefung anfangs ihrem Anblicke entzog, und als die feindliche Abtheilung einige Mann von ihm bemerkten, schwangen sie ihre der Kopfbedeckung unserer Jäger ähnliche Hüte, um zu täuschen, was ihnen aber nicht nur nicht gelang, sondern damit bezahlten, dass der besagte Führer, ohne sich einen Augenblick zu besinnen, auf diesen bedeutend starken Gegner mit Ungestüme warf und ihn nach kurzem, aber energischen Kampfe in die Flucht jagte.

Anfangs erhielt er einen Schuss in den rechten Arm; – er beachtete denselben nicht, setzte die Verfolgung des retirirenden Gegners fort und spornte die Mannschaft zu weiteren kühnen Thaten an.

Bald darauf erhielt er einen zweiten Schuss in der rechten Schulter, worauf er ohnmächtig auf den Verbandplatz zurückgetragen wurde, und in Folge seiner Verwundungen bald darauf starb.

Nur hörte man ihn sagen, er freute sich für seinen Kaiser und sein Land ehrenvoll den Heldentod erwarten zu können.

Ueber den Gem. Juon Moka der 14. Compagnie des Gr. H. von Baden 50. Lin. Inf. Reg. gebürtig aus Maros Datos[6] in Siebenbürgen. Derselbe erhielt am 24.

---

[4] Probail Ileni, la sud de Făgăraş.

[5] Ţintaşi, soldaţi din unităţi italiene de infanterie uşoară.

[6] Azi Dătăşeni, lângă Luduş.

Jnni 1866 bei dem Sturme auf Pasquali drei Schusswunden in der Brust; er riess seinen Mantel auf, zeigte selbe seinen Kameraden und rief: „Es lebe unser Kaiser! Ich bin stolz für ihn diese Wunden erhalten zu haben, denn wir siegen, und ich habe dazu beigetragen". Seine letzten Worte waren: „Ich kann nicht mehr, – dies mein einziger Schmerz", – fiel und verschied.

Kaiser-Obersdorf, am 16. Februar 1867.

Karl Klein mp., Hauptmann.

Anexa Nr. 15.

Lo spirito militare scritto dal caporale del-corona
del 30. Fanteria.

Nei verdi campi de Somma e Fojano,
Mia bella Italia, si studia per te,
Non si abbandoni il fucile alla mano,
Ma si ricolmi dì giubilo il Re.
Già risorge nella mia mente
Uno spirito dolente;
Dico: Italia, sei possente,
Ti dobbiamo liberar.
Or l'armistizio finito vogliamo
Le posizioni dei Campi imparar,
Roma e Venezia d'assalto pigliamo,
Allor Durando potrem ringraziar.
Già risorge ecc.

Ogni mattina che il gallo mi desta,
Annunzia l'alba col canto arrivar;
La mia trombetta squilante e più lesta,
Chiama suoi fidi Guerrieri a pugnar.
Già risorge ecc.

Ogni mattina mi sveglio e ripenso,
Dicendo: Italia, tu soffri per me!
E vacillando ricerco un compenso.
Per liberare la Patria ed il Re.
Già risorge ecc.

Vieni; deh vieni, Vittorio Secondo,
Il Padre nostro sta in Cielo e poi Te,
Leggi a'tuoi figli nel core giocondo,
Sei nostro Duce, Monarca e sei Re.
Già risorge ecc.

Noi ti aspettiamo, magnanimo Duce;
La tua rivista vogliamo passar;

Quel Dio suppremo che qua ti conduce,
Voglia il Trono in eterno salvar.
Già risorge ecc.
Ma iddio spirotti nel core, lorquando
I tuoi Guerrieri volevi assufar
Ai gran disastri; mandasti Durando.
Che altro dal Cielo poteva calar.
Già risorge ecc.

Noi conserviamo coraggio e pazienza;
Amaci dunque, Sabaudo Re,
La tua tremenda e marziale presenza
Farà tremare chi fia tremar Te.
Già risorge ecc.

Tu sei innalzato fra milli regnanti,
E mille, e mille han' temenza di Te,
Diran la terra dei suoni e dei canti
Fu liberata col sangue del Re.
Già risorge ecc.

Ma voglia il Cielo che Italia languente,
Non perda il fido suo Sposo Guerrier;
Che se perdesse l'Italia il Reggente,
Sara fallito per sempre Falier[7].
Già risorge ecc.

Io ti conosco, magnanimo e bravo,
Da quei momento che venni con Te,
A Solferino tu fosti Zuavo[8]
E abbandonasti le spoglie di Re[9].
Già risorge ecc.

Se le papali scomuniche elette,
Potranno un di ritrocedere in là,
Ei le riprende e in tasca le mette
Ed ai Latini ne da la metà.
Gia, risorge nella mia mente
Uno spirito dolente;
Dico: Italia, sei possente,
Ti dobbiamo liberar.
Brescia 5 Giugno 1866.

---

[7] Sens obscur. Posibilă aluzie la Marino Faliero, doge al Veneției condamnat pentru trădare la mijlocul secolului al XIV-lea.

[8] Ostaş colonial din armata franceză.

[9] Anecdotă (incertă) relatând faptul că în lupta de la Solferino (1859), regele Victor Emanuel al II-lea ar fi luptat în uniformă de simplu soldat.

Anexa Nr. 16 şi Apendice.

Planul primitiv la compunerea acestei istorii fragmentarii fusese numai: a scrie una disertaţiune, a cărei lectură să ţină cel mult 1½ oră. Mă văzusem îndemnat a mă răstrânge numai în cadrul unei scurte disertaţiuni cu atât mai vârtos că rugările mele ca să se comunice şi din ţinuturile fostelor regimente confiniarie documente demne de a cuprinde loc în istoria patriei şi a naţiunii, în curs de şapte ani, au rămas fără rezultat; iară a călători în persoană pe la archive, pe lângă că costă timp şi spese grele, nu permiteau celelalte ocupaţiuni. De altă parte, credeam că scopul pe care-l urmărim de mulţi ani, de a îndemna pe junime la purtarea armelor, se poate ajunge şi cu mai puţine documente şi cu vorbe mai puţine. Cu toate acestea, nu ştiu cum se întâmplă că scriind, materialul mi se îmbulzea în pană şi disertaţiunea creştea fără voia mea.

După ce începurăm a publica fragmentele în „Transilvania" şi după ce în nr. 20 se anunţase eşirea acestei istorioare, veniră abia spre cea mai plăcută surprindere din vreo trei părţi câteva informaţiuni istorice şi unele observaţiuni critice. Acum însă eşise şi coala a patra de sub tipar, prin urmare era prea târziu ca să mă folosesc de acele informaţiuni şi observaţiuni în contextul istoriei; iar ca să le dau cu totul la o parte până la altă ocaziune, îmi ţineam de păcat. Aşa m-am decis a scoate din toate acelea ce mi s-a părut a fi mai esenţial, poate şi mai de urgenţă, iar restul rămâne ca să-l folosească acei bărbaţi de la Năsăud şi Orlat, cari se vor decide a scrie sau a pune să se scrie istoria regimentelor confiniarie. Atunci apoi documentele pe care le-au ars insurgenţii unguri în Năsăud se vor căuta în duplicate şi în copii la Sibiu, Buda, Viena.

Despre turburările din a. 1763 însoţite de pedepse feroase, luarăm de la dn. Ioan Mărginean aceste informaţiuni.

Năsăud în 5 novembre st. n. 1874[XXXII]. Prea onorate domnule! La preţuita scrisoare a Dvoastră din 29 octombre st. n. 1874 am onoare a vă da la 2 puncte din acea scrisoare următoarele informaţiuni autentice:

Ad. 1. Tănase Todoranu, născut în comuna Bichigiu[10], în partea septentrională a acestui district, situat sub muntele Cibleş (Cibeleş)[11], ai cărui strănepoţi şi acum trăiesc, a fost după tradiţiune cunoscător de carte, om fruntaş în comună şi precum se zice, colector de contribuţiune în comunele de pre apa Bichigiu şi Sălăuţa, pe care o administra, după spusele bătrânilor, la magistratul din cetatea Bistriţei. Acel român, învoit cu mai mulţi fruntaşi a tracta în anul 1761 et 1762 cu guvernul de atunci din Viena pentru de a se militariza 21 de comune de pre valea Bichigiu, Sălăuţa şi Someşul Mare; el a fost şi în persoană la Viena, însoţit de alţi oameni fruntaşi, unde a şi încheiat pactul cu guvernul din Viena pentru militarizare şi li s-au făcut cunoscute acolo în Viena condiţiunile favorabile pentru locuitorii români liberi de pre văile sus-memorate.

[XXXII] Cuprinsul acestei corespondenţe cu informaţiunile sale adunate de la unii veterani dintre cei mai înaintaţi în etate este destinat a înplini încâtva lacuna dela p. 7 şi 9 ale istoriei. Lucruri de acestea nu s-au putut publica cu nici un preţ sub vechea cenzură de cărţi.

[10] La nord de Năsăud.

[11] Ţibleş.

Acei bărbați români fruntași din mai multe comune, întorcându-se de la Viena mulțămiți, au comunicat poporului pactul și condițiunile de militarizare încheiate în Viena cu guvernul militar de acolo, la a căror sfătuire românii, sătui de asuprirea sașilor din districtul Bistriței, au primit cu mulțămire acel pact și încă în anul 1761, 1762 li s-au trimis ofițeri militari spre a-i deprinde în arme și au format dintre români miliția pedestră, tunari și călăreți. Sosind anul 1763, vara s-au trimis comisari împărătești de la Viena, ca pre acei români deprinși în arme să-i jure sub steagul lor propriu și să continue cu formarea și regularea și să-i deprindă în arta militară.

Cu această ocaziune au chemat pre toți fruntașii de pre sate și miliția tânără la comuna Salva, situată pre ambele maluri ale apei Sălăuța, care e de la Năsăud spre apus în depărtare de 4/8 mile. Deasupra acestei comune în partea orientală se ridică un poderei[12] larg, numit „Mocirla". Pre acest platou frumos comisarii trimiși au publicat miliției pactul și condițiunile încheiate în Viena, apoi au voit a lua jurământul prescris pentru soldați. Ca acea ocaziune fiind de față și Tănase Todoranu cu alți fruntași cari fuseseră la Viena, – s-a sculat acesta și a spus miliției tinere că pactul e falsificat și nu e acel original, căci condițiunile publicate sunt prea apăsătoare pentru ei și au îndemnat pre popor că sub acele condițiuni să nu se primească armele și să nu se depună jurământul. De aici, s-a născut tumult și din această cauză Tănase Todoranu și vro 20 consoți ai săi au fost arestați și tractați ca tumultuatori după legile marțiale. După spusele autentice ale consângenilor lui și ale altor oameni bătrâni, procesul lor a decurs cam în 14 zile, în urma căruia Tănase Todoranu a fost tras pe roată, iar unii din soții lui au fost trași în țeapă și alții condamnați la moarte prin ștreang, și anume deasupra comunei Salva în marginea de către comună a podereiului „Mocirla", unde și astăzi se află mormântul sau groapa sedria[13] unde sunt înmormântați acei athleți români.

În memoria acestor bărbați, s-a serbat parastas în 18 iuniu 1863 tocma în locul unde sunt înmormântați pre podereiul Mocirla, deasupra comunei Salva, la care și eu, ca asesor la sedria districtului Năsăud, am luat parte și am fost de față cu toată familia. Procesiunea a fost încântătoare și mișcătoare de animi; conducător al ei a fost fericitul în Domnul preposit Macedon Pop, vicarul foraneu Grigorie Moisil din Năsăud, apoi toată preoțimea din district și mai multe mii de oameni din tot districtul și dimprejur, așa că tot platoul acel mare era un câmp de sărbătoare, unde fâlfâiau mai multe stindarde și prapore în onoarea repausaților bravi români.

Bătrânii mai spun că, în 1763, cu ocaziunea tumultului cauzat între popor prin Tănase Todoranu și consoți, ar fi fost de față și un episcop românesc (după cum știu eu din istoria bisericească, acel episcop a putut să fie Petru Pavel Aaron de Bistra, care a murit în vizitațiunea canonică în Baia Mare la 25 februar 1764). Acel episcop, văzând tumultul și neputând molcomi cu orațiunile sale pre malecontenți și neputându-i aplica la supunere, s-a depărtat de pre „Mocirla" fără nici un succes. Unii vor a ști că ar fi fost episcopul Grigore Maior, ce însă nu convine cu cronica, pentru că Grigore Maior a fost consacrat de episcop în 23 aprile 1773 în Viena prin Vasile Bosicovici, episcopul din Criș în Croația.

---

[12] Platou, podiș.

[13] Cimitirul comunal.

Locotenentul c. r. în pensiune Petru Tancou mi-a narat că, după cum îşi aduce el aminte din istoria regimentului scrisă prin fostul director şcolar Istrate şi copiată prin Petru Tancou pe la anul 1830, însă perdută în anii 1848/9[XXXIII], la acel tumult între tumultuatori pe Mocirla ar fi fost de faţă şi un călugăr cu numele Sofroniu Popp, care încă ar fi fost condamnat la moarte. Eu în această privinţă ştiu din istoria bisericească a lui Petru Maior că pre acel timp agita între români călugărul Sofronie ca poporul să nu se unească cu biserica Romei; însă cum a fost finitul vieţii călugărului Sofronie nu-mi mai aduc aminte din istorie, pentru că acuma nu o am la mână. Toate acestea din spuse şi izvoare autentice.

ad. 2. Fostul vicar Ioan Nemeş, care în anul 1834 a fost denumit de canonici la capitulul din Blaj, a fost născut din comuna Băiţa[XXXIV], comitatul Clujului, cercul Milaşul Mare, dincolo de opidul Teaca. L-am cunoscut foarte bine, pentru că eu tocma în toamna anului 1834 am mers la şcoală în Blaj şi mi-a fost director gimnazial. În anul acela şi 1835 ştiu foarte bine, că prea onorat Dvostră eraţi profesor de fizică în liceul din Blaj; şi aşa ce se atinge de Nemeş, la el locuiau mai mulţi studenţi din satul său natal Băiţa, la care eu, ca conşcolar, mai adeseori mergând, ştiu apriat că fostul canonic Ioan Nemeş a fost născut din Băiţa şi precum îmi aduc aminte, el a învăţat teologia în Leopole (Lemberg), mi se pare cu un coleg al său cu numele Boer sau Popp din Lechinţa de lângă Ernot. Despre această jurstare[14] am între scrisorile mele nişte însemnări, însă nu dau de ele. Atâta îmi aduc aminte, că acei 2 români, fiind în seminarul din Leopole şi mergând marele împărat Iosif II pre acolo, au vorbit cu împăratul şi i-au descris soarta românilor din Transilvania.

La 3 şi al 4 punct nu vă pot da răspuns, pentru că şi de am rugat pre mai mulţi domni ofiţeri în pensiune ca să-mi dea informaţiuni, încă până acuma nu am putut dobândi.

Cu altă ocaziune voi scrie mai multe.

Asigurându-vă despre deosebita stimă care o am cătră prea onorat dvoastră, am onoare a mă subscrie s. c. l.

Ioan Mărgineanu.

Adnotaţiuni şi îndreptări care vin la paginile 46–47 ale acestei istorii.

Nu este exact ceea ce s-a narat după cartea „Der Winterfeldzug in Siebenbürgen" că batalionul întreg ar fi fost dezarmat, ci numai două diviziuni, adecă acele patru companii, care au fost aduse la Pesta de la Leopoldstadt. Alte două companii nu au fost şi n-au putut fi dezarmate, pentru că acelea apucaseră în garnizoană la Presburg, unde rebelii nu putuseră să străbată aşa uşor. De la Presburg aceste două companii ajunseră la corpul de armată comandat de banul Croaţiei locot. generariu mareşal Ielachich, în care dânsele au şi participat la campania întreagă, până ce în august ajunseră la Timişoara. La acea diviziune

---

[XXXIII] Acea istorioară a lui Istrate a fost temelia istoriei regimentului pe câtă se află ea trecută în carticica *Poemation* de la p. 45 până la 89, dară îi lipsesc multe. G. B.

[XXXIV] Ungureşte Szász Banyitza.

[14] Depoziţie.

(2 companii) erau căpitani Osmolsky şi Keichel, locotenenţi primari Philippovich, Borcocellu, locotenenţi Velican şi Carol Michailaş.

Renumitul drapel al regimentului îl ascunseseră în momentele dezarmării locotenenţii Lica şi Rainer (alias Buscoiu, din comuna Zagra). Acest Rainer apoi se strecură pe la Şimleu înainte şi în februariu ajunse cu drapelul la Urban.

*

Este bine că, cu această ocaziune, să cunoaştem şi unele familii româneşti mai vechi din Transilvania, cum şi mai mulţi indivizi de naţionalitate română. Aristocraţia cea mai veche românească apucase a se renega, adecă a se magiariza, însă de la epoca domniei austriace a început să se distingă şi să iasă pe deasupra alte familii, câştigându-şi renume, care prin peană, care prin arme. La alte popoare s-a scris şi publicat în volume numeroase genealogia familiilor, care s-au ilustrat în cursul secolilor prin fapte patriotice. Din sutele de documente vechi latineşti, câte se publicară în diverse timpuri şi locuri, ştie acum toată lumea că familiile magnaţilor şi altor aristocraţi, precum de exemplu Kendefy, Zeik, Kemény, Kenderessy, Bethlen, Vass, Teleki, Majlath, Nádasdy, Iosika, Nalátzi, Barcsai, Macskásy, Pogány, Gál, Katona, Boér, Koszta, Orosz, Nopcsa şi altele nenumărate, sunt de origine românească, eşite din sânul naţiunii româneşti, care însă cu ajutorul confesiunilor religioase şi prin căsătorii amestecându-se cu familii secuieşti şi cu altele magiare din Ungaria successive, schimbându-şi numele primitiv după vreo proprietate sau dominiu ce poseda şi dându-i terminaţiune magiară, s-au renegat cu totul, curat aşa precum o pătiră familiile boierilor slavi din Bosnia şi Herţegovina, care prin adoptarea religiunei mohamedane s-au turcit sărmanele toate şi astăzi tractează pe popor mai rău ca turcii cei adevăraţi veniţi din Asia.

Dar puterea productivă a poporului românesc este minunată; în locul familiilor vechi perdute prin renegare, el în mânia tuturor persecuţiunilor produse altele şi produce, deşi între mari lupte, însă neîncetat, atât din nou, cât şi ridicând pe familiile vechi nobile rămase româneşti, însă căzute sub apăsare. După informaţiunile pe care le avem, vom număra iarăşi numai ca de exemplu câteva din familiile rămase româneşti şi între acestea pe cele mai multe dintre familiile militarizate.

Despre familia Mehesiu, dn. secretar ministerial Ladislau Vaida avu bunătate a ne comunica următoarea informaţiune.

Fericitul Petru Mehesiu a murit la Feneşiul săsesc în comitatul Clujului ca locotenent colonel în pensiune şi a fost înmormântat în comuna Cluj-monastire[15] lângă Cluj. (Când?)

Iosif Mehesiu înaintase din secretar de curte la funcţiune şi rang de consilier tot la cancelaria Curţii în Viena[XXXV].

---

[15] Mănăştur.

[XXXV] Acea înaintare ne era cunoscută şi nouă; aici însă s-a luat acele zile ale vieţii sale, pre când Mehesiu în coînţelegere cu episcopul Ioan Bob şi Gherasim Adamovici şi cu călugării de la Blaj lucrase la *Supplex libellus Valachorum*. G.B.

Canonicul a fost Teodor Mehesiu.

Camerarul din Abrud a fost moşul meu după mama mea, anume Ladislau Mehesiu, carele a petrecut şi în Zlatna, ca Homo regius[16], iar la Câmpeni fusese mai înainte ca span[17] erarial. Fiica dsale a fost mama mea Iosefina Mehesiu.

Petru, Iosif, Teodor şi Ladislau, toţi fraţi buni, fuseseră fiii protopopului românesc Avram Mehesiu, carele-şi avuse parochia şi scaunul său protopopesc în sus-numita comună situată în contiguitatea cetăţii Cluj, în partea de sus, de către stravechia monastire.

Ladislau Vaida.

*

De la un domn căpitan în pensiune, carele nu voieşte să fie numit, primirăm una serie de informaţiuni de mare valoare, din care însă astă dată suntem în stare de a transcrie aici numai pe câteva, iar la celelalte le vom face loc între documentele istorice, care se publică în „Transilvania".

Se pare că în iarna anului 1849 nu s-au ars tocma toate documentele de la Năsăud, ci au mai rămas unele pe ici-colea. Dn. căpitan află în biserica romano-catolică de acolo un protocol, care se începe de la anul 1764 şi este titulat: *Liber status animarum districtus militaris Rodnensis 1765*. Aci se vede transcrisă şi Tabela de dislocaţiune a cadrelor de companiile câte fuseseră înfiinţate până atunci. Aci renumitul Carol Enzenberg vine încă numai ca „vicecolonellus". Acel ofiţer fusese născut din Doblack în Tirol, căsătorit cu Monica, fiica generariului Siscovich, carele a înfiinţat toate regimentele confiniarie în Transilvania. Enzenberg s-a făcut mai târziu colonel şi a stat în fruntea regimentului până la a. 1773, când fu înaintat la rang de generariu.

Comitele Antoniu Cosimelli, către care este adresată oda scrisă de Zacharias Nenel ca către autoriul laudelor titulate *Poemation*, subscrise însă cu numele Comes Silvius Tannoli (pseudonim?), a fost născut din Roma, a organizat cel dintâi compania a 9-a de la Năsăud şi trece în memoria locuitorilor de un mare binefăcător al populaţiunii; pe la 1771 este maior.

Cel dintâi auditoriu (judecator) al regimentului fusese Iosef Urli din Stiria.

În staţiunea de la Feldra se vede un maior, anume baronul de Toussaint, de naţiune franc.

La Rusu este căpitan Carol de Syli.

La Budac vezi un locotenent Ioan Iellachich croat.

La Rebrioara căpitan Ios. Bocquerde.

La Salva căpitan Anton de Belloni.

Ceilalţi ofiţeri sunt luaţi din diverse ţări şi naţionalităţi, maioritatea însă germani, apoi boemi, câte un italian, croat, ungur şi trei români, anume locot. Ioan Sacadat român transilvan, cu staţiunea în Siaieutiu[18], apoi Crişian, născut din Ungaria, iar Ioan Lupşian ca armiductor[19], care titlu astăzi nu se mai aude.

---

[16] Ad litteram „om al regelui", adică „liber".

[17] Span e vice-comite, dar aici pare a designa un administrator al fiscului.

[18] Probabil Şieuţ, între Reghin şi Bistriţa.

[19] Sau armiger = scutier.

După câţiva ani au eşit mai mulţi ofiţeri români, şi anume, pre cât timp institutul militar de la Năsăud încă nu era înfiinţat, se luă studenţi de la Blaj, cari înrolaţi se înaintă la rang de ofiţeri; între aceia fuseseră la început studenţii Mehesiu, Calliani, Itul, Aron de Bistra, Cuteanu, Capserment (feciorul popii George din Năsăud), cari mai toţi au ajuns la rang de ofiţeri de stat major, adecă maiori, vicecolonei.

Dintre familiile de ofiţeri născuţi din regiment aflăm câteva care merită ca fiecare să-şi aibă monografia sa şi ne mirăm foarte cum de nu se află câte un membru de al acelor familii care să nu-şi pregete a pune mâna şi pe pană, precum o au pus dânsul şi antecesorii săi pe sabie. Vom aduce aici numai două sau trei exemple.

Familia Mihăilaşiu. Strămoşul membrilor bătrâni din timpul nostru, ai familiei Mihăilaşiu, fusese căpitan de plăiaşi, pre când se înfiinţă regimentul, sabia lui se mai conserva la familie ca suvenir. Fiul aceluia Euthimiu (Iftene) Mihăilaşiu a servit în regimemt de la an. 1778 până în 1809. Ioan Mihăilaşiu, fiu al lui Euthimiu, succese tată-său în purtarea armelor la a. 1812, fu adjunct la colonelul Lenk şi când acesta înaintată la rang de general se mută la Mediaş, merse cu dânsul şi-i ajută la compunerea cunoscutului op *Lenk Geographisch-topographisches Lexicon.* În a. 1821 I. Mihăilaşiu se făcu locotenent şi adjutant la regiment; muri în a. 1857 ca maior în pensiune. Frate-său Grigorie servise ca locotenent, apoi trecut în pensiune, repausă în a. 1872. Francisc Mihăilaşiu, fiu al maiorului Ioan, înrolat ca cadet în a. 1839, eşind în 1846 împreună cu părintele său la expediţiunea galiţiană; după reîntoarcere în patrie, se făcu ofiţer la regimentul I secuiesc de pedestrime (Nr. 14); în 1848 fu strămutat iarăşi la regimentul rom. II sub comanda lui Urban; în 1849 se făcu adjutatele comandantului de diviziune general Fml.-loc.[20] Br. Zeisberg; între anii 1863–5 se afla în activitate la Sibiu ca căpitan, iar astăzi petrece în pensiune la Năsăud. Verii săi Carol, căpitan în pensiune şi Andrei Mihăilaşiu, locotenent pensionat. Alţi doi fraţi ai dsale, Leon, m. în 1864, fusese cadet-sergent-major în regimentul br. D. Ursu Nr. 64, iar celălalt cadet-corporal în reg. Nr. 63. Un unchi al căpitanului Fr. Mihăilaşiu a fost 30 de ani subofiţer pentru că ştia carte prea puţină, iar celălalt este paroh în comuna Siaieutiu, de unde se trage această familie bravă şi lăudată.

Familia Gabriel. Din aceasta văzurăm pe Pantelimon Gavrilă (numit mai târziu Gabriel), apărând heroiceşte podul de la Areda, în zilele bătăliei celei crunte Arcole; în a. 1801 se făcu adjutant la regiment, în care calitate a rămas până la moartea sa 1817. Acest Pantelimon este moşul căpitanului Fr. Mihăilaşiu după mama-sa. Leon Gabriel, fiu al lui Pantelimon, intrat în serviciu la 1820, mort ca locotenent primar în 1836.

Familia Pop. Asemenea una din cele mai renumite în regiment. Căpitanul Basiliu Popp (vedi *Poemation*, p. 52, între căpitani) avuse patru feciori, dintre cari Ioan paroh în comuna Feldru, Gavril căpitan în reg. II secuiesc confinian, Matei, căpitan de călărime în regim. de husari compus din secui şi români, iar Leon Popp, maior în regimentul rom. al II-lea, astăzi pensionat, este unicul veteran al acestui regiment, carele a făcut campaniile din anii 1812, 1813, 1814 et 1815 şi se mai află încă în viață, și totodată unul din aceia cari ar fi în stare să împlinească în mod autentic mai multe lacune din *Poemation* și din această istorioară a noastră. Leonidas Popp, fiul maiorului Leon Popp, educat la academia militară împărătească de la Wiener-Neustadt, se află în activitate ca locotenent colonel (Obristlieutenant) în statul major și nu ne îndoim că Maiest. Sa supremul belliduce va benevoi la timpul său a-i deschide calea la rang și funcțiune de general.

---

[20] Feldmarschall-locotenent.

Generosul căpitan, din ale cărui note scoaserăm aceste informațiuni, recunoaște că până în a. 1830 ofițer de stat major născut din regiment a fost numai maiorul Macedon Popp, că însă după aceea lucrurile s-au schimbat succesiv și în acest respect ceva spre mai bine pentru români, atât în regimentele confiniarie, cât și în acele de linie, apoi aduce mai multe exemple din zilele noastre, pe care le și transcriem aici.

Fii de ai regimentului ca ofițeri de stat major eșiți în pensiune: colonel Wilhelm Velican, născut în comuna Rusu. Colonel Iosif Gabor, născ. în Sieutiu. Maior: Leon Popp (vezi mai sus); Ioanu Mihăilașiu (ca mai sus); Petru Turbatu, n. în comuna Monoru strămutat la regim. rom. I, m. în Sibiu; Teodor Arsente (Axente) din comuna Gladin[21]. În activitate: maior Iosif Velican, n. în com. Mocod, se află la regim. de linie nr. 63 și Ferdinand Vlad, n. din Bârgău, este în reg. nr. 52.

După opiniunea noastră, ar fi mai putut înainta și alți ofițeri din acel regiment în statul major, dară de la an. 1849 înainte regimul aplică pe mai mulți inși în administrațiunea civilă, prin care li se curmă cariera militară. Unul din cei mai renumiți între cei trecuți la administrațiune este veteranul dn. Leontin Luchi, cunoscut țării încă de când se afla în cancelaria archiducelui Ferdinand d'Este la Cluj, între anii 1834–37; apoi din campania de la 1848/9, după care veni ca adjutant al guvernatorului general br. Lud. Wohlgemuth și fu însărcinat cu multe misiuni grele; de la 1851 prezidentele unui cerc, iar de la 1861 în primele funcțiuni districtuale la Năsăud. Asemenea am putea memora pe dn. Fetti, pe repaus. Botta (decorați) și pe alți mulți, dacă le-am cunoaște biografia.

Despre colonelul Kray, carele în *Poemation* figurează ca colonel, dn. căpitan crede că fusese român născut din Banat și observă că nu servise la regimental II, ci la I-lea; de aci încolo este cunoscută cariera cea strălucită a acelui bărbat, carele în a. 1788 învinse pe turci la Craiova, fu nobilitat cu predicatul[22] de Craiova, câștigă ordinul Mariei Theresiei, fu baronit și înaintat până la cele mai înalte ranguri, încât pe timpul lui Napoleon îl vedem belliduce (general en chef) în Italia. Dar Kray (Craiu) își câștigă gloria sa mai mult numai cu regimentulu I românesc numit al Oltenilor (distr. Făgăraș, comitat. Hunedoarei).

Despre generariul de artileria (k. k. Feldzeugmeister) anume Petru Duca, se știe asemenea că a fost român din Macedonia și a stat în mare favoare la împăratul Francisc I.

Generalii locotenenți mareșiali Moga și Calliani, cunoscuți din campaniile de la 1848/9, au fost asemenea și anume acest din urmă fiul căpitanului Calliani, memorat în această istorie.

---

[21] Recte Gledin, sate în zona Bistriței.

[22] Cu titulatura.

În zilele noastre mai sunt în armata imperială trei generali de naționalitate românească, adecă: dnii Basiliu Muncosiu, pensionat (petrece în Praga; conscolar cu Panga). Traian Doda, cunoscut foarte bine încă din campania de la 1849, când aici în secuime ca căpitan a făcut minuni de bravură, încât camarazii săi, îmbrățișându-l, i-au zis: Gloria zilei acesteia este a ta, Traiane! Generalul Doda e născut din Banat (în care comună, în care an?), a servit mult în corpul de geniu; în anul tr. s-a pensionat. Alexandru Guran, general-maior, comandant de brigadă în Viena.

Aici ar fi locul de a se memora cel puțin dd. ofițeri de stat major, eșiți și din regimentul I-lea, începând de la dnii frați Clococeanu, v. colonei și maiori, colonel D. Ursu, maiorii Novac, Pop ș. a.; dară asupra cui cade datoria aceasta dacă nu asupra fiilor acelui regiment și cu atât mai vârtos acuma, după scena cea de la Arad, prin care fu insultat elementul românesc din punct de vedere al valorii militare.

*

Întâmplările prin care a trecut încă și institutul de la Năsăud și preste tot instrucțiunea scolastică în acel district al regimentului, până când a ajuns la prefacerile și în starea de astăzi merită ca să fie iarăși tractate înadins și separat, pentru ca după aceea să li se facă loc în cadrul istoriei.

Tot asemenea trebuie să se conserve pentru posteritate nespusele greutăți, procese, lupte, alergături și petreceri cu ani ale deputațiunilor trimise de la comune și district, până când reușiră abia a-și asecura proprietăți, capitaluri și venituri în contra cerbicioaselor încercări de a li se răpi.

Din partea noastră tot ce mai avem la mână și ce nu a putut intra în această istorioară, vom trece în coloanele „Transilvaniei”.

CAUZELE PENTRU CARE AU REVOLTAT ROMÂNII ÎN AN. 1784*

Pe acelea cauze le-a enumerat din documente autentice însuşi comitele Dominic Teleki în cartea sa[1] citată de câteva ori şi în această foaie. Noi le vom reproduce aici în interesul adevărului istoric cu atât mai vârtos, cu cât se mai află oameni încă şi până în ziua de astăzi cari acea revoluţiune o adscriu[2] numai caracterului feroce al românilor munteni, când, din contra, ea a fost rezultatul desperaţiunei ultime, precum toate revoluţiunile ieşite din popor şi executate prin el însuşi sunt de regulă efecte ale desperaţiunei la care ajunge un popor maltratat, împilat şi tiranit în modul cel mai barbar, şi ajunge până atunci, până când mai este în el putere de viaţă, până când n-au apucat să dispară din el simţul de libertate şi nobilul instinct al conservării proprii.

Vom enumera cauzele revoluţiunei horaiane în ordinea în care le-a enumerat şi comitele Teleki. Iacă-le.

De la poporul iobăgit (robit) se storc şi scot pe seama nobilimei şi pe a ostăşimii tot felul de producte şi viclualii, galitie (paseri, adecă galine, gânşte, raţe), fără a se da oamenilor chitanţa, sau fără a li se computa în contribuţiune (Aşadară spoliere, împilare tirănească).

Iobagii de naţionalitate maghiară nu purtau greutăţile publice în proporţiunea în care sunt nevoiţi a le purta iobagii de naţionalitate românească.

Nu numai domnii (posesorii), ci încă şi iobagii de naţionalitate maghiară calomniază, batjocoresc, ba încă şi bat pe iobagii de naţionalitate românească, iar alteori îi amăresc până la suflet cu nomenclature scârnave, insuflătoare de urgie şi demne de pedeapsă aspră[1]. Din această cauză românilor le este imposibil de a petrece la un loc cu maghiarii; de aceea românii cerură de la împăratul ca să-i separe de către unguri şi să le dea lor funcţionari nemţi, iar serviciul lor iobăgesc să-l reguleze prin *urbariu.*

Amploiaţii maghiari apasă şi storc poporul românesc pentru că pre lângă ce smulg de la el tot felul de victualii, apoi îi despoaie şi de bani.

Iobagii sunt mânaţi la robota boierească încă şi în zilele de sărbători.

---

[*] Text reprodus după „Transilvania", 1872, V, nr. 7 din 1 aprilie, p. 73–75.

[1] Teleki Domokos, *A Hóra-támadás története* (Istoria răscoalei lui Horea), Pesta, 1865, X+183 p.

[2] Atribuie.

[1] Din acelea nomenclature batjocuroase câteva se mai aud încă şi până în ziua de astăzi în gurile maghiarilor şi ale saşilor.

După ce aşa-numitele sesiuni se desfac (în urmarea înmulţirii locuitorilor) în câte 8, încă şi în câte 12 părţi, boierii (domnii, nobilii, aristocraţii) iau de la *fiecare iobag* tot atâta serviciu urbarial, tot atâtea zile de robotă, de muncă, ca şi pre când moşia întreagă era numai la mâna unui iobag. Aşa dară unde mai înainte a fost de ex. un iobag cu 2 feciori pe una sesiune de 40 de iugăre, şi a muncit câte 104 zile pe an cu câte 4 boi, însurându-şi feciorii şi împărţind moşia între sine, au făcut şi ei câte 104 de zile, adecă toţi trei tot pentru acea moşie sau sesiune, 312 zile pe fiecare an. Şi aşa mai departe.

Peste acea robotă în natură mai trebuia să dea fiecare iobag câte 2 florini 33 cr., câte 1 stânjin de lemne şi câte una cană de unt. Mai demult se plătiseră de câte una sesiune *întreagă* lăsată în mâinile unui singur iobag, numai câte 5 fr. şi 57 cr. şi câte un porc de mărime mijlocie.

În unele ţinuturi iobagii sunt mânaţi la lucru anume în cap de iarnă câte patru săptămâni (la treierat, la tăiat de lemne în pădure, în cărăuşii etc.), iar vara câte două şi mai multe săptămâni intens, fără ca să-şi mai poată vedea şi de casă, familia şi economia sa. În alte ţinuturi iarăşi unii membri ai familiilor iobăgeşti trebuiau să stea regulat peste toată săptămâna în tot cursul anului în serviciul boieresc, sau cu palma, sau cu carul, sau şi în ambele moduri; afară de aceea mai avea să numere fiecare iobag de fiecare sesiune câte 22 de florini pe an tot la boier.

Soţiile şi fiicele iobagilor sunt obligate a împlini în curtea boierească lucruri femeieşti (meliţat, pieptănat, hecelat[3], periat la cânepă, tors şi ţesut, cernut la cereale etc., etc.), fără ca acea muncă să li se compute întru nimic.

Unii iobagi sunt obligaţi a plăti la boieroaică încă şi pentru femeile lor câte 1 fr., iar pentru răscumpărarea unor ţesături câte 30 cr.

Iobagii din unele domenii sunt necesitaţi a scoate câte 70–80 de cară cu boi, spre a transporta bucatele domneşti din Transilvania la Ungaria, iar dacă în acele drumuri lungi le pier vitele, nu li se face nici o dezdăunare.

Unele comune sunt obligate a cumpăra de la boierul lor vin de câte 25 fr., iar în cazul când vinul ar fi foarte rău, încât să nu-l poată bea, prin urmare nici să-l ia, atunci comunele tot trebuie să plătească preţul câte 25 fr.

De la toată casa trebuie să se dea boierului una ferdelă[4] (metretă) de prune, ferdela de 60 cupe câte 60 galete (*Cubulus*) de ovăz, sau câte 9 cr. de ferdelă.

Iobăgiţele trebuie să dea trenţe (zdrenţe, cârpe, rize[5], petece) pentru morile de papir, iar dacă n-au trenţe, sunt obligate a da pânzăria (rufăria) bună de purtat.

La zilele de naşterea vreunui prunc de boier iobagii trebuie să dea câte una găină, iar la Paşti coaste afumate de porc, sau 17 cr. Alţii trebuie să dea la St. Georgiu câte un miel gras, iar la Paşti şi la Crăciun câte una găină şi zece ouă. Vara sunt obligaţi a da câte 2 pui, 2 ferdele de ovăz, 200 melci, 1 bucată de răşină.

Orice vin rău au domnii (boierii), sau arendaşii lor, îl pun la câte un iobag în sat ca să-l vândă, însă fără a-l remunera măcar cu 3 cr. de vadră, ci din contra, dacă vinul nu se poate vinde, sau se strică, bieţii iobagi pe care va fi căzut soarta rea ca să-l vândă, trebuie să-l plătească din averea lor.

---

[3] Dărăcit (din ung.).

[4] Din germ. viartel (sbest) = baniţă, măsuri de capacitate variabilă după regiuni.

[5] Rîze (ardelenism) = haine vechi.

În comunele mai depărtate de locuința boierului fiecare iobag este obligat a prepara câte una mie pari de vie şi a-i transporta la locul unde li se demanda.

Sub pretextul de nimic, ca iobagii să nu fie obligați a plăti taxele lor între Crăciun şi Paşti, locuitorii satelor mai apropiate de locuința boierului sunt obligați a-şi mâna la Crăciun toți boii lor în curtea boierească, din care el îşi poate alege atunci un bou gras şi la Paşti altul, pe care-i plăteşte ce voieşte să defigă[6] el însuşi. (Adecă curat aşa, precum făceau şi turcii până în a. 1821).

De la câte trei iobagi se dau pe fiecare an câte un purcel în natură sau în valoare de bani. Mai de mult se luau din 10 porci 1 ca zeciuială, dară în zilele lui Iosif II apucaseră de luau din 5 porci 1, iar dacă porcii era macrii, adecă cum se zice, numai de sămânță, atunci boierul lua de fiecare purcel câte 17 cr.

De la câte 10 oi iobăgeşti boierul lua câte una cu miel.

La grăpat de semănături înjuga şi pe oameni, ca şi pe vite.

Pentru ghindă şi jir se plătea mai înainte 3 cr., în zilele lui Horea 6 cr.

Aristocrații supun şi subjugă şi pe oamenii liberi la iobăgie. După ce moare iobagul, toată averea lui cade în mâinile boierului, iar pe feciorii iobagului îi dă la oaste, sau îi face şerbi în curtea sa.

Pescuitul este tolerat numai ici colea, iar dacă iobagul prinde doi peşti, unul este al boierului. Boierii răpesc agrii de arat, livezile şi pădurile după placul lor de la iobagi, iar după aceea iobagii spoliați de păduri sunt necesitați a cumpăra lemne cu bani scumpi de la boieri, iar uneori trebuie să le lucre câte treizeci (30) de zile pentru câte un stânjin de lemne, iar dacă vitele iobagilor scapă la pădurea ce fusese mai înainte a lor, sunt supuşi la pedepse grele.

Transportatorii de sare şi alți zileri, deşi n-au locuri de cultivat, totuşi gem sub impozite mari şi taxe grele, iar cei cari nu plătesc taxe, muncesc la boier câte patru, sau şi mai multe zile pe săptămână.

Sunt şi zileri de acei lipsiți de locuri la câmp, cari adecă au numai căscioară şi grădinioară. Aceştia plăteau mai înainte câte 51 cruceri cu titlu de taxă, dară în zilele împăratului Iosif II boierii (nemeşii) storceau de la ei câte 4 fr. 30 cr., pe lângă aceea făceau şi zilele de robotă.

Arendatorii împilau peste măsură pe iobagi. Mulți iobagi s-au plâns şi au suplicat în contra lor până la împăratul; însă nu numai că nu le venea nici un fel de rezoluțiune, dară încă de atunci erau tratați şi mai tirăneşte. Ce e drept, de la guberniul țării şi de la respectivele administrațiuni de comitate (*Folytonos tábla*)[7] le-au fost venit oareşicare dispozițiuni favorabile, pe acelea însă nu le respecta nimeni, şi aşa ele rămâneau fără nici un rezultat.

Asupra funcționarilor de prin comitate se mai ridicară şi alte acuzațiuni, de ex. ca aceia până şi pe ostaşii invalizi, lipsiți de orice locuri de cultivat, îi torturează încărcându-le sarcine publice şi contribuțiuni[II].

Însuşi comitele Dom. Teleki recunoaşte, că din sus enumeratele abuzuri, excese, spoliațiuni, crudelități, una parte încă ar fi fost de ajuns pentru ca să apese înfricoşat asupra poporului. Cu atâta însă nicidecum nu este restabilit întregul adevărul istoric, spre a cunoaşte starea cea desperată la care ajunsese ţara şi poporul românesc până în zilele împăratului Iosif II. Mai era încă şi alte cauze de cea mai mare importanţă, pentru care poporul, nemaiputând suferi acea tiranie sălbatică şi neruşinată, redus la ultima desperaţiune, a trebuit să facă Va-banque cu viaţa, cu averea, cu familia şi cu tot venitoriul. D-lui Teleki însă îi mai place să arunce moartea în ţigani, cum se zice pe la noi, adecă să inventeze fabula ridicolă, că revoluţiunea lui Horea s-ar fi preparat prin iconarii ruşi (mai bine ruteni), cari îmbla cu icoane bisericeşti din sat în sat, şi dintre cari unii au şi fost arestaţi în acelea timpuri şi chiar torturaţi, pentru ca să spună cine i-a trimis în ţară[8]. Pentru ce nu putea fi nobilul comite cel puţin aşa de sincer şi generos precum fu dn. Francisc Szilágyi[9], carele, descriind starea veche şi mai nouă a poporului ţăran în Ungaria şi în Transilvania peste tot, recunoaşte şi mărturiseşte, că aristocraţia şi legislaţiunea ei fu peste măsură barbară şi crudelă către majoritatea locuitorilor ţării, cum şi că anume asupra poporului românesc mai adaose la tiranie încă şi sarcasmul, infamia. Aici este locul ca să aducem aminte comitelui Dominic Teleki şi la întreaga „naţiune de aristocraţi" încă şi trista insurecţiune din Ungaria de la 1735, cunoscută sub numire de rebeliunea lui *Pero*[10]. Recomandăm comitelui D. Teleki, ca în caz când ar mai scoate o ediţiune nouă din istoria revoluţiunei horaiane, să se arate mai iubitor de adevăr şi anume să întreţese în cartea sa tot ce se vede scris în cartea d-lui Szilágyi de la pag. 9 până la 22[III]. Atunci şi abia atunci se vor cunoaşte toate sau încai cele mai multe cauze, pentru care românii în a. 1784 nu mai aveau încătrău, trebuiau să apuce armele, tocma şi ne îndemnaţi de nimeni, şi tocma de ne se va adeveri în vecii vecilor, că în audienţa privată ce a dat împăratul Iosif cu un an mai înainte (1784) lui Horea în Viena, i-ar fi zis acestuia; „Thut ihr das", adecă: „apucaţi armele în contra domniei ungureşti", precum voieşte a şti c. Teleki, luându-se numai după o cărţulie de nimic, mânjită de unul Ribiczei[11] tocma pe la a. 1830, adecă aproape după 46 de ani de la revoluţiunea românească. Ceea ce avuse a zice împăratul Iosif II despre sălbaticele fapte şi purtări ale aristocraţiei transilvane şi ale funcţionarilor din comitate, se pot cunoaşte pe larg din acte oficiale, din autografe şi rescripte împărăteşti. Aşa între altele, însuşi împăratul recunoscuse că românii alergaseră cu plânsorile lor în curs mai bine de zece ani fără nici un rezultat. Pentru starea desperată a poporului românesc nu poate fi nici un criteriu mai sigur decât acea faptă istorică adeverită cu o sumă de documente, că tinerii şi bărbaţii români alergau cu sutele şi cu miile pe la comandele ostăşimii împărăteşti, pentru ca să-i înroleze în regimente, să le dea arme şi ofiţeri. Oricine cunoaşte această împrejurare, iar de altă parte ştie ce semnifică a se supune şi a sta un popor întreg sub disciplina ostăşească, şi încă disciplină străină, nemţească, foarte severă, precum era înainte cu 80–90 de ani, va putea judeca uşor mărimea tiraniei aristocratice sub care gemea poporul. „Decât iobag unguresc[12], de mii de ori mai bine ostaş împărătesc[13], eu, feciorii şi nepoţi de strănepoţii mei". Mai arătaţi-mi în istoria popoarelor europene încă un asemenea grad al înverşunării şi al desperaţiunei. Erau, ce e drept, şi aristocraţi umani; dar însuşi dn. Szilágyi constata la pag. 14, că aceia cădeau în excepţiune, şi că regula era: tirania.

---

[6] Fixeze.

[7] Instanță (autoritate) permanentă (în lat. tabula continua).

[II] Vezi Teleki, *A Hora támadás története*, pag. 65–67.

---

[8] În unele cercuri nobiliare, ale guberniului Transilvaniei şi ale Curţii din Viena, a circulat ca variantă privind cauza imediată a izbucnirii răscoalei instigaţia care ar fi fost făcută de iconari ruşi ce vindeau icoane ortodoxe în Ţările Române.

[9] Szilágyi Ferencz, *A Hóra-világ Erdélyben* (Lumea lui Horea în Transilvania), Pesta, 1871. VII+272 p.

[10] Este vorba de răscoala condusă de Pero Seghedinaţ.

[III] *Hóra-Világ Erdelyben*, Irta Szilágy Ferencz, Pest, 1871.

[11] Nobil din această familie. Mărturia lui tardivă e suspectă de antiiosefinism nobiliar.

De altminterea acela care voieşte să cunoască tocma toate cauzele revoluţiunei româneşti, să nu-şi pregete a frunzări prin Verböczi, prin *Approbate* şi *Compilate*, prin istoria ţării, prin acelea şapte colecţiuni de documente, la care se provoca c. Teleki, cum şi la toate câte le-a luat prin mână F. Szilágyi şi câte mai stau necercetate în archivul de stat de la Viena. Studiind bine toate faptele istorice, legile respective şi caracterul fiecărei clase de oameni din ţara noastră, va trebui să se convingă oricine uşor, că fără revoluţiunea cea de altmintrea foarte tristă[14] din 1784, şi fără măsurile absolutistice ale împăratului Iosif II, tirania veche era să se continue până la 1848 tot cu intensitatea şi sălbăticia ce se vede caracterizată în atâtea acte publice cu atâta adeverițiune.

---

[12] Iobag pe domeniul unui nobil maghiar.

[13] Soldat în regimentele imperiale.

[14] Datorită victimelor din cursul răscoalei.

PRINDEREA CAPILOR REVOLUŢIUNII ROMÂNEŞTI 1784/5[*]

În fine revoluţiunea fu înăduşită prin puterea armatei împărăteşti, ajutată prea bine de groasa neştiinţă, de lipsa disciplinei şi a comandanţilor cari să fi fost dotaţi cu experienţă; adăugăm şi lipsa cea mare de arme şi – trădarea[1]. Pentru ca însă ţara să fie sigură de repetirea revoluţiunei cel puţin pentru acelea timpuri, autorităţile publice căutau toate mijloacele şi căile, pentru ca să poată pune mâna pe cei trei români cari treceau de capi şi conducători ai revoluţiunii, adecă *Nicolae Ursu* supranumit *Horea*, născut din comuna Albacu, om ca de 54 de ani, *Ioan Cloşca*, născut din Cărpiniş, ca de 30 de ani, şi *Nicolae Christea* supranumit *Crişan*.

După ce insurgenţii români fuseră bătuţi şi răspândiţi, conducătorii lor încă au fost părăsiţi mai de toţi oamenii lor. Atunci aceştia îşi căutară scăpare în codrii cei seculari ai munţilor. Anume Horea şi Cloşca s-au tras în muntele *Scorăşiet*[2], situat dincolo de Albacu, în distanţă ca de două miliare[3]. Acolo petreceau ei în o căscioară, sau mai bine colibă, coperită cu frunzar de pin. Acel loc de scăpare îl ştiau numai câţiva oameni credincioşi ai acelor nefericiţi, prin urmare între alte împrejurări ar fi fost aproape imposibil de a-i afla în acele locuri ascunse şi depărtate. Dezlegarea acestei probleme fu comisă vicecolonelului Kray, german de origine, însă în serviciu la regimentul al II-lea de pedestrime secuiască confiniară.

Vicecolonelul Kray, ca străin în Transilvania, nu cunoştea nicidecum locurile şi ţinuturile din Munţii Apuseni. El însă chemă la sine îndată după spulberarea oştilor româneşti pe silvicultorul împărătesc (*k. k. Waldbereiter*), anume *Antonie Melzer*, carele în acea calitate a sa cunoştea prea bine munţii din ţinuturile Câmpenilor[I] şi de altmintrea încă ca unui neamţ, i se aprecia mult lealitatea. Luând Kray carta cea mare topografică a Munţilor Apuseni şi desfăcându-o înaintea lui A. Melzer, îl întreba pe acesta, că cum crede el că s-ar putea înconjura şi prinde Horea prin ostăşime în acei munţi. Pădurarul Melzer informă mai întâi pe Kray despre extensiunile şi distanţele acelor munţi între sine şi cu respect la regiunile învecinate, apoi răspunse că lui i s-ar părea lucru imposibil ca ostăşimea să poată străbate, înconjura şi cerceta locurile acelea, unde toată tufa, toată scorbura de arbore, cum şi speluncele (peşterile) şi desimea extraordinară a codrului da loc de scăpare unui fugar; el însă crede că este şi periculos ca să intre ostaşii prin codrii, acuma în cap de iarnă, când munţii sunt acoperiţi cu nea groasă. Într-aceea Melzer, aflând de la v. colonelul Kray suma premiului ce s-a pus pe capetele conducătorilor, îi recomandă un alt plan mai sigur. Eu sper, zise Melzer, că vom putea pune mâna pe corifeii principali ai valahilor prin oamenii cei mai fideli şi anume prin pădurarii mei, pentru că adaose Melzer, „este bine ca corb la corb să scoată ochii”. Adecă atât pădurarii, cât şi oamenii cei mai credincioşi ai lui Melzer era tot români, ca şi Horea, Cloşca şi Crişan, şi ca toţi ceilalţi, cari se sculaseră pentru libertatea poporului din jugul cel mai barbar al sclaviei. Melzer mai recomandă lui Kray, ca pentru asigurarea rezultatului şi spre a fi în ajutor pădurarilor[II], să trimită un despărţământ de ostăşime în poalele munţilor şi să o aşeze la un sat mai apropiat, de unde să le fie mai îndemână a patrula prin prejur. Învoindu-se Kray şi Melzer asupra planului, acesta chema apoi la sine pe *şapte români* din comuna Albacu (*Nagy-Aranyos*), cari cunoşteau prea bine acei munţi şi regiunile de prin prejur, iar de Horea încă se puteau apropia mai uşor, pentru că aceştia fuseseră amicii lui.

---

[*] Reproducere după „Transilvania", 1872, V, nr. 8 din 15 aprilie, p. 85–88.

[1] G. Bariţiu explică înăbuşirea răscoalei lui Horea prin lipsa de experienţă militară în armare şi prin trădarea căpitanilor principali.

[2] Sursele transcriu în diferite feluri acest nume, care, corect, ar trebui să fie Scoruşet, de la scoruş, un arbore mamut ce creşte pe la munte.

[3] Miliar, măsuri variabile pentru distanţe. Mai obişnuit = 1½ km.

[I] Ungur. Topánfalva.

Acei şapte români câştigaţi de Melzer pentru ca să-şi vândă sângele propriu pe bani de aur, conveniră cu toţii la locul numit Gura-Rezei[4], unde consultându-se mai întâi asupra executării planului, plecară apoi cu toţii la munte. Sâmbătă 25 dec., adecă în ziua de Crăciunul nou, Kray expedie spre munţi un despărţământ compus din regimentul al doilea secuiesc de pedestrime sub comanda locotenentului primar Vaida, şi din regimentul de husari numit al ducelui de Toscana, sub comanda locotenentului secui Ienei. Acest despărţământ era destinat ca să ajute la executarea planului celor şapte trădători. A treia zi, adecă în 27 dec., acei şapte spioni, ajutaţi de ninsoarea proaspătă, dederă abia în urma lui Horea şi Cloşca. În distanţa, adecă cam de una oră trădătorii apucară pe alt român, anume Nicolae Cristea[5], carele era pus de custodie din partea nefericiţilor conducători, pentru ca să le spună, dacă cumva li se apropie vreun pericol. Cei şapte inşi apucând pe acest Christea, parte prin ameninţări, parte prin promisiuni că n-are să i se întâmple nici nu rău, în fine îl înduplecară ca el să descopere locul cel ascuns unde petrecea Horea şi Cloşca. Între cei şapte români, Onuţ Matei, Ştefan Trif, Iacob Neagu şi Dumitru Neagu, armaţi fiind cu puşti, au mers înainte, iar ceilalţi trei rămânând mai îndărât, mergeau pe urma lor.

Trădătorii aflară pe Horea şi pe Cloşca aproape de colibă, şezând la un foc mare, sub un arbore pe jumătate scorburos. Apropiindu-se trădătorii, Horea-i salută şi primi ca pe amicii săi şi-i întrebă dacă au venit cumva la vânat. La aceasta ei răspunseră: La vânat am venit, pentru că trebuie să vânăm pe sama ostăşimei, însă n-am dat de nimic. După acestea, trădătorii, invitaţi chiar de Horea, şezură pe lângă foc, şi anume doi lângă Horea, iar alţi doi lângă Cloşca. Atunci acesta, adecă

[II] Cari în Munţii Apuseni poartă nume slav, de gornici, gvornici, dvornici.

[4] Gura Arăzii.

[5] Prinderea lui Nicula Cârste a avut loc în asemenea împrejurări.

Cloşca, îi întrebă, că ce se mai aude prin sat. La aceasta răspunseră cei şapte, că au dat mari nevoi peste oameni, că satele ar fi înghesuite de ostaşi, şi că poporului nu i-a mai rămas altceva decât a lua lumea în cap. Auzind aceasta, Cloşca începu să înjure, adăugind: Las' numai, că-i vom curăţi noi pe ei şi-i vom da dracului. Între-aceea, se apropiară şi ceilalţi trei români la locul cel fatal. În acel moment văzând Onuţ Matei şi Ştefan Trif apropierea celor trei, unul apucă de gât pe Horea şi celălalt pe Cloşca, îi trântiră la pământ, şi apoi ajutaţi de cei doi şi de ceilalţi trei ajunşi la loc, se apucară să-i lege. Între aceasta luptă s-a întâmplat că Horea, scoţând din sânul său un pachet de scrisori (*eine Hand voll Papier*) le aruncă în foc, fără ca trădătorii cari-i lega să-l fi putut împiedeca. Ce vor fi conţinut acele scrisori? Fost-au ele restul de acte din multele procese ale românilor? Fost-au corespondenţe secrete? Acest prepus din urmă a intrat în capetele scriptorilor neromâni, cari nu cred că adevăraţii urzitori ai revoluţiunii ar fi fost aceşti trei români, ci ei caută pe urzitori airea, încă şi în Rusia. Mai întâi însă ar trebui să probeze cineva că Horea şi Cloşca ar fi ştiut atâta carte, încât să fie în stare de a purta corespondenţă politică şi militară.

După ce acei şapte trădători legară pe comandanţii româneşti, în care timp Horea tăcea, iar Cloşca înjura, îi duseră de acolo curând, la o colibă păcurărească, pentru ca nu cumva să dea peste dânşii alţi români şi să-i scape din mâinile lor. De acolo trădătorii înştiinţară pe ofiţerii Vaida şi Ienei, apoi după ce ajunseră la ei patrulele de soldaţi, deteră pe Horea şi Cloşca în mâinile acestora. Horea şi Cloşca avuseră două puşti şi două lănci, iar Cloşca mai avea şi două pistoale. De aici se poate încheia, că dacă ei nu ar fi fost surprinşi cu perfidie de conaţionalii şi chiar de amicii proprii, ar fi fost în stare să-şi mai apere viaţa, încât să-i coste foarte scump pe trădători. Nici cai, nici alte scrisori, nici bani nu s-au aflat la comandanţii trădaţi, numai la Cloşca se aflară şase florini, iar de la Horea mai luară una traistă (canistru) de piele, ceva praf de puşcă şi gloanţe, una punguliţă, în care a fost sigilul său şi ceară roşie. Mai târziu se mai aflase la un alt român prins o altă traistă a lui Horea cu şapte bucăţi de acte de proces.

Escorta ostăşească ajunse la Abrud cu captivii numai a patra zi, adecă vineri, în 31 dec. pe la amiaza. De aici se vede că bieţii conducători rebeli ai românilor se ascunseseră departe de orice societate şi locuinţă omenească sus, în munţi şi codrii neumblaţi.

Aceste date istorice despre prinderea prin trădare a lui Horea şi Cloşca sunt culese din câteva documente autentice şi anume din raportul vicecolonelului Kray ddto. Abrud 31 dec. 1784 adresat comandantului de la Alba Iulia, din mărturisirea protocolară a pădurarilor Onuţ Matei şi Ştefan Trif, depusă în 12 ian. 1785, din raportul comun al gubernatorului şi al supremului comandant din Sibiu ddto. 11 febr. 1785, subşternut împăratului, în fine din naraţiunea lui Ignaţiu Melzer, archivar pensionat de la tribunalul montanistic, fiu al acelui Antoniu Melzer, carele a dat lui Kray planul cum să prindă pe comandanţii româneşti. Ignaţiu Melzer adecă a ţinut minte cele auzite de la tatăl său, avea şi unele documente despre revoluţiunea românească, pe care le-a dat el lui Szilágyi. Vezi şi actele câte am publicat noi despre răscoala lui Horea în „Transilvania" nr. 24 din 1869 şi nr. 1 din 1870.

Pe când aduseră pe Horea şi Cloşca în Abrud, mulţime nenumărată de oameni ieşise înaintea lor ca să-i vază. Cu acea ocaziune popa *Ioan Crişănuţ* din Bistra numit şi *Hagiu*, adecă sântit[6], pentru că fusese la Ierusalim, om ca de 56 de ani, stând în piaţa înaintea casei unde se schimba aur, începând să înjure pe unguri cum îi venea la gură, le zise între altele: „Iată aici este Horea pe care voi, ungurilor, l-aţi dorit aşa mult, acuma-l puteţi îmbuca şi mânca de viu". Atunci o femeie de ungur, anume *Rebeca* lui *Ştefan Király* născută Szapanosi, răspunse popei din Bistra: „Ba să vi-l mâncaţi voi pe Horea, că regele vostru a fost şi voi l-aţi denumit pe el". La aceasta zise popa: „Luaţi-vă seama voi ungurilor pentru că peste puţin veţi vedea ce se va întâmpla cu voi". Se înţelege de sine că asupra acestui preot încă s-a cerut pedeapsa de moarte.

În cercetarea preliminară ţinută la Abrud, Horea şi Cloşca mărturisiră în unanimitate că în adevăr ei au fost prinşi în modul arătat mai sus, iar mai departe spuseră că ei au voit să şadă ascunşi în pădure numai până când li se vor trimite bani de la comuna lor, pentru ca să poată călători la Viena. Din raportul gubernatorului baron Brukenthal trimis la împăratul ddto. 5 ianuarie 1785 aflăm că v. colonelul Kray au luat el însuşi pe Horea în cercetare, că însă acesta nu a voit să-i mărturisească nimic ce s-ar fi ţinut de lucru (*Im vorläufigen Verhöre, das der Oberstlieutenant Kray, zu welchem er (Horea) zuerst gebracht worden, mit ihm abgehalten, hat er sich in nichts zur Sache dienliches einlassen wollen*)[7].

Vicecolonelul Kray, având prinşi pe Horea şi Cloşca, încă din 31 decembrie dimineaţa la 9 ore, adecă înainte de a şi ajunge captivii la Abrud, a şi înaintat raport ştafetal către împăratul, scriind pe cuvertă: „Auf das allerschleunigste im Trab zu befördern, expedirt de 31. Dec. 1785 Früh 9 Uhr"[8]. Şi totuşi această estafetă ajunse la împăratul în Viena abia în 10 ianuarie, adecă în 10 zile. Primind împăratul ştirea, îndată în acea zi scrise comitelui Pálfy la Buda ca un lucru de mare bucurie.

Al treilea comandant românesc, adecă George Crişan în urmarea spargerei oastei româneşti din Zărand au scăpat cu viaţă şi s-au tras în ţinutul comunei Lupşa, unde a stat ascuns până pe la finea lui ianuarie; atunci însă popa Moise din Cărpiniş, orb de un ochi, ajutat de conlucrarea mai multor români, descoperi locul ascuns al petrecerii lui George Crişan şi-l trădă maiorului comite Pückler, care, trimiţând patrulă numeroasă în comuna Mogoş, acolo prinseră pe Crişan şi în 30 ianuarie îl aduseră la Abrud, de unde apoi fu transportat şi el pe urma lui Horea şi Cloşca la Alba Iulia, unde aceşti doi comandanţi se aflau aduşi încă din 2 ianuarie şi deţinuţi, anume Horea în închisoarea de supt poarta cea nouă, iar Cloşca supt poarta împăratului Carol. Pe Crişan l-au închis în cazemata de supt strajă.

Se ştie că împăratul pusese pe capul fiecărui comandant românesc câte 300 galbeni împărăteşti, iar după ce primi ştirea despre încaptivarea lor, scrise vicecancelarului comitelui Pálfy în 14 ianuarie, ca acei 600 galbeni, preţul capetelor lui Horea şi Cloşca, să dispună a-i număra îndată la cei 7 trădători, peste aceasta să-i declare oameni liberi de orice serviciu iobăgesc, iar pădurarului Melzer să-i numere separat 100 galbeni. Afară de remunerarea celor 7 trădători români din comuna Albacu şi a lui A. Melzer, s-a dispus şi decorarea cu medalie de aur a protopopului neunit din Abrud, anume Iosif Adamovici, pentru meritul că el în 19 noiembrie a prins în ţinutul Abrudului pe un căpitan românesc, anume Ursu Uibar, pe care apoi ungurii, pe temeiul sentinţei ieşite de la tribunalul Albei Inferioare, l-au tras în ţeapă în 25 nov. la Alba Iulia, când au tăiat capetele şi la alţi trei români, anume Toma Singătean, Vasilie Muntean şi Savu Muntean, iar pe Iacob Muntean şi pe Martin Irimie i-au frânt pe roată, şi în fine pe unul Mihoc până a nu-l omorî formal, îl tăiară în patru bucăţi, pe care apoi le spânzurară în patru locuri.

---

[6] Sfinţit.

[7] La interogatoriul preliminar, la care locotenent-colonelul Kray l-a supus pe Horea, adus în faţa lui, acesta n-a voit să mărturisească nimic din ale cauzei.

[8] A se expedia cât mai urgent în fuga (trapul) calului.

Guberniul provincial, în coînţelegere cu Tezaurariatul află cu cale a împărţi acele remuneraţiuni cu toată solemnitatea posibilă, iar ducerea la îndeplinire o comise comisarul gubernial Mich. Brukenthal. Solemnitatea se întâmplă la Zlatna sâmbătă în 5 faur, ca în zi de mărturie (târg de săptămână), după ce mai întâi s-a publicat în toate părţile, pentru ca oamenii să alerge şi să vadă ce onoare şi remuneraţiune se face acelora cari vând sângele propriu. Mulţi oameni au fost aduşi cu forţa, nu numai din comitatul Albei şi al Hunedoarei, ci şi din altele, dintre protopopi şi preoţime au trebuit să asiste foarte mulţi. În mijlocul pieţei se făcuse o baracă (şopron) de lemn, de o laturе coperită cu frunzar de pin (brad), pe acesta pus un covor, iar pe acesta portretul împăratului. În mijlocul baracei pe o masă coperită cu covor (tapet) frumos se vedea trei farfuri (talere) de argint, pe unul era şase sute de galbeni, iar pe al doilea medalia de aur destinată pentru protopopul Iosif Adamovici, iar pe al treilea sta diplomele aşa numite manumissionali, prin care cei şapte trădători erau eliberaţi din serbitutea, pentru a cărei sfărmare se sculară cei trădaţi.

Acea paradă s-a început pe la 9 ore dimineaţa şi a ţinut până spre amiază, pentru că poporul a fost chemat în cete la masă, spre a vedea totul şi a se informa despre toate, apoi ieşea fiecare pe altă parte a barăcii. De ambele părţi ale mesei sta patrula ostăşească, supravegheată de căpitanul Richard, iar pe piaţă ostăşimea sta în paradă. Pe la 11 1/2 ore veni comisarul Mich. Brukenthal însoţit de br. Gerliczi, directorul primar de la montanistică, iar înaintea lor mulţime de popi româneşti, duşi ca în triumf ruşinător, şi în urma lor ofiţerii militari şi camerali.

Ocupând comisarul Brukenthal locul său, mai întâi dispuse a se prelege respectivul rescript împărătesc, după aceea ţinu către popor o cuvântare în limba românească, pre cât o putea el vorbi ca sas, iar apoi chemând înainte pe protopopul Iosif Adamovici de la Abrud, îl apostrofă zicându-i: „Măi Iosife Adamovici!", apoi vorbindu-i mai multe tot cu măi şi tu, în fine demandă un biet de cancelist (copist) gubernial anume Dévai, ca să-i acaţe medalia la piept, ceea ce se şi întâmplă între detunet de trescuri[9], sunete de tobe şi trompete. Protopopul decorat mulţumi precum ştiu mai bine şi promise în toate supunere necondiţionată. După aceasta, fuseră chemaţi ceilalţi în ordine, spre a fi remuneraţi precum se arătă mai sus. După finirea acelei solemnităţi, M. Brukenthal iarăşi mai vorbi ceva pe scurt, iar după aceea toată ceata cea numeroasă a preoţilor merse la biserică, escortaţi însă de către un despărţământ de husari, iar adunarea se răspândi între sunete de muzică şi între strigătul funcţionarilor: *Vivat Josephus Secundus*.

---

[9] Pocnitori.

Finindu-se serviciul dumnezeiesc, preoţimea trebui să meargă iarăşi la comisarul Brukenthal, care le ţinu de nou un discurs destul de copios, dăscălindu-i foarte serios, cum au ei să se poarte ca preoţi.

Se înţelege că trădătorii lui Crişan nu au fost remuneraţi cu acea ocaziune, pentru că ei abia-l vânduseră mai înainte cu o săptămână, şi aşa pentru aceştia s-au luat dispoziţiunile necesare mai târziu.

Despre modul cum a fost executată sentinţa de moarte asupra celor doi comandanţi, Horea şi Cloşca, cum Crişan îşi luase el însuşi viaţa, cum au mai fost pedepsiţi încă şi alţii cu moarte, cum au scăpat cu viaţă câteva sute de inşi numai în urmarea severelor interdicţiuni venite de la împăratul, ca nobilimea ungurească să încete de la atâta sete de sânge; despre toate acestea vom mai conversa în alt nr., pentru că ele merită a fi tratate în un capitul separat.

SENTINȚELE DE MOARTE ŞI EXECUȚIUNILE CAPILOR REVOLUȚIUNII DE LA 1784[*]

Din câte s-au comunicat până acilea în această foaie despre revoluțiunea românească de la 1784, s-a văzut şi atâta, că împăratul Iosif II încă mai înainte de supresiunea totală a revoluțiunei denumise de comisar inchizitor şi executor în Transilvania pe comitele *Ant. Jankovich* (Iancoviciu), de națiune sârb, iar de la armată îi dede coleg pe generalul Papilla, despre carele unul Ios. Gábri zise în o epistolă scrisă către Emeric Daniel la Roma în 12 ianuarie 1785, că „ar fi un român prea bun". Despre comisarul gubernial Mich. Brukenthal ştim că acela era sas curat. Împăratul Iosif adecă, cunoscând foarte bine gradul extraordinar al urei celei înflăcărate şi al ferocei vindicte de care colcăia ungurimea[1] în contra românilor, a îngrijit pe cât numai a putut, că pedepsirea românilor insurgenți trântiți la pământ să depindă pe cât se putea mai puțin de la judecători de naționalitate maghiară. Din această cauză s-au şi auzit apoi mulțime de incriminări ridicate mai ales din partea claselor privilegiate maghiare, nu numai asupra comisarilor împărăteşti, ci şi de-a dreptul asupra persoanei monarhului, precum recunoscu şi afirmă chiar şi des citații scriptori maghiari Dominic Teleki şi Alexandru Szilágyi cu mai multe documente. Clasa privilegiată adecă aştepta, cerea şi pretindea că să fie spânzurați, traşi în țeapă şi frânți pe roată cât s-ar putea mai mulți români, sau încă mai bine toți câți căzuseră în mâinile învingătorilor. Împăratul însă a dat comisiunii sale instrucțiuni cu totul opuse acelei sălbatice dorințe. După opiniunea împăratului cineva trebuia şi în cazul acela să se crucifige, însă numai cineva, doi trei, iar alții aveau să-şi ia pedepse mult mai uşoare, şi numărul cel mai mare al românilor insurgenți era să se bucure de favoarea unei amnestii generale. Aceasta este după a noastră pricepere esența, sucul instrucțiunilor împărăteşti, carele cunoştea de minune țara, pe popor şi pe boieri. În acest spirit avea să conducă şi Jankovich lucrările comisiunii. Aşadar comisiunea numită a lui Jankovich de la preşedintele său, trecând de la Deva la Alba Iulia, adecă din comitatul Hunedoarei în comitatul Albei Inferioare, aici ca şi dincolo, despărți pe insurgenți în trei clase. În prima clasă căzură nefericiții capi sau conducători, în a doua intrară aceia despre cari s-a crezut că participaseră de bună voie la revoluțiune şi că au spoliat pe unde au trecut, ori că au omorât şi au dat foc, iar în a treia se numerară[2] acei români despre cari s-au adeverit că ar fi fost îndemnați și seduși de alții. În acele zile se aflau prinși în Deva peste 200, iar în Alba peste 400 de români. Comisiunea luă în cercetare, sau cum se zice pe franceşte, în anchetă, pe toți acei români arestați, unul câte unul. După aceasta Jankovich află cu cale ca să demită, a și demis din cei arestați la Deva pe 94, iar din cei deținuți în Alba pe 266 de români, computându-li-se ca pedeapsă timpul cât au stat în prinsoare. Peste 240 câți au mai rămas deținuți ca puşi în a doua clasă, au fost dați în mâinile tribunalelor municipale compuse tot numai din privilegiați, ca să-i judece acelea şi să-i pedepsească trupeşte, însă cu restricțiune, ca mai mult de 60 de bețe să nu capete nici unul, iar după aceea să fie demiși pe la casele lor ca şi ceilalți, pentru ca să-şi vadă de familii şi de amarul lor ce-i mai aştepta în condițiune de sclavi.

---

[*] Reproducere după „Transilvania", 1872, V, nr. 9 din 1 mai, p. 97–101.

[1] Nobilimea maghiară din Transilvania.

[2] Corect „enumerară".

Precum s-a observat şi mai sus, aceste dispozițiuni ale lui Jankovich şi Papilla făcură foarte mult sânge rău şi revoltară spiritele boierilor[1], întocma precum se revoltară şi în an. 1849, când generalul polon Bem interzicea strâns şi împiedeca pe cât nu mai putea, manifestarea urei naționale prin furci, sabie şi glonț. Dar în fine voia cea energioasă a împăratului Iosif II a trebuit să se împlinească. Comitele Jankovich supuse la preînalta cunoştință tot rezultatul dispozițiunilor sale prin relațiune submisă de data 2 faur 1785.

Cu toate acestea, sau tocma din cauzele sus-atinse, pozițiunea comisiunii împărăteşti era cu atât mai grea, cu cât de altă parte poporul românesc, necum să-i intre în cap că el ar fi făcut vreun rău mare prin acea insurecțiune a sa, dar nici nu voia să creadă că capii revoluțiunii ar fi căzut în captivitate, şi aşa el încă tot mai spera că aceia se vor reîntoarce cine ştie cu ce oaste şi ajutor, pentru ca să-l scape din lanțurile şerbitutei, bunăoară tot aşa, precum speraseră odinioară maghiarii că se va reîntoarce Emeric Tökölyi, mai târziu Francisc Rákoczy, iar în zilele noastre Kossuth, Klapka şi alții. Între aceste împrejurări Jankovich şi Papilla veniră la o ideea singulară: ei adecă demandară ca Horea şi Cloşca să fie scoşi din prinsoare, însă bine legați, apoi escortați de patrule militare, să fie preumblați prin mai multe comune de pe şesul Mureşului, pentru ca aşa văzându-i românii ce cred[3]. Acea preumblare tragică s-a întâmplat în 5 faur. Aşa românii văzură pe Horea şi Cloşca ferecați; dar, cu acel act, nu se ajunse încă şi un alt scop care se aştepta, că adecă românilor din acelea ținuturi să li se insufle frică şi teroare, nimic din acestea, ci mai curând se deştepta şi întrânşii nouă poftă de răzbunare.

În 6 faur era să se înceapă inchizițiunea cu cei doi capi ai revoluțiunei, adecă Horea şi Cloşca. Într-aceea însă au intervenit două lucruri în adevăr fatale pentru comisiune. În urmarea unui morb epidemic, comitele Jankovich căzu la pat în aceeaşi zi, iar actuariul său, căpitanul Knaabe se mută pe ceea lume. Într-aceea George Crişan, carele în 5 faur fusese scos a doua oară înaintea comisiunei, în 13 faur se sinucise el însuşi în prinsoare sugrumându-se cu curelele opincilor sale, şi aşa orice secret ar fi avut el să descopere, îl duse cu sine în mormânt, mai înainte de a se confrunta cu Horea şi Cloşca, precum era planul comisarilor împărăteşti. Comisarii adecă speraseră, că de la Crişan vor afla nu ştiu ce secrete mari despre scopurile revoluțiunii româneşti.

---

[1] Szilágy, pag. 224–225.

[3] Vor crede.

În 20 faur, comisarii își reîncepură activitatea lor. În 25 faur, Horea fu dus cea din urmă dată înaintea comisiunei. Atât Nicolae Ursu alias Horea, cât și Ioan Cloșca perseverară cu constanță admirabilă întru a nega orice culpă și întru a protesta pentru deplina lor inocență[4]; dar comisarii enumerând câte și mai câte crime ca comise de Horea, în fine-i spuseră verde, că oricât va nega, el tot va fi condamnat. La toate acestea însă Nicolae Ursu alias Horea răspunse și astădată; „Eu și până acuma v-am vorbit, ca și cum aș vorbi înaintea lui Dumnezeu; eu n-am luat nici o parte la turburări!". Întocma răspunse și Ioan Cloșca, negând în mod categoric orice crime adscrise lui, jurând pe tot ce avea sacru și pe sufletul său pentru inocența sa.

Așa dar, Horea și Cloșca n-au mărturisit despre nici o crimă ca comisă prin ei amândoi. Acest adevăr este chiar și luminat din actele și protocoalele comisiunei. Dar au mărturisit alții în contra lor. Așa este, s-au aflat adecă din țara întreagă numai 28 (douăzeci și opt) de inși, cari au spus, unii una, alții alta, în contra acelor doi conducători nefericiți. Din acele depozițiuni apoi culese și combinate de colea până colea, se formulară sentințele de moarte asupra lor, pentru că: cineva trebuia să se crucifige.

Depozițiunile cu care sunt motivate sentințele de moarte, se văd atinse și la Franc. Szilágyi, pag. 229. Acest scriptoriu însă făcea neasemănat mai bine, dacă publica originalul din care le-a scos el pe acelea, care este: *Extractus benignorum examinam contra Nikula Ursz alias Horja ejusque complicem Kloska Juon deservientium.* Cu motivele publicate de Szlágyi sentințele de moarte și executarea lor cea demnă de tigrii nicidecum nu sunt justificate. Unde sunt epistolele amenințătoare, incendiare, sanguinare, despre care se zice că Horea le-ar fi trimis către unii alții? Și dacă ele există undeva, pentru ce nu se publică? Și unde sunt celelalte publicațiuni ale lui Horea, despre care scriptorii unguri vorbesc așa bucuros? Într-aceea, tot ei susțin că Horea nu știa carte de loc, precum bunăoară nu știuse un Ștefan Báthori, sau în zilele noastre bătrânul Milos Obrenovici. Se mai zice însă, că Horea își avea câte un secretar care știa carte mai multă. Atunci unde sunt scriptele acestora? Horea putuse arunca în foc numai ceea ce avuse la sineși, iar nu și acele epistole și porunci, pe care le va fi trimis el către alții. Cum se poate ca comisiunea, ca tribunalele municipale și toți boierii maghiari să nu fi pus mâna mai pe nimic, și totuși să vorbească de atâtea și atâtea scripte revoluționare?

Cea mai cumplită crimă ce se impută capilor revoluțiunii românești este că planul lor ar fi fost a extermina cu totul pe națiunea maghiară; însă tocma aceasta nu e comprobată cu nimic. Din contra, este comprobat de ajuns, că tiraniile câte s-au comis prin români, au purces mai toate de la înșii iobagii acelor boieri cari trataseră mai tirănește pe poporul rural, iar altele au fost curat represalii, ca și cele din octombrie-decembrie 1848, când poporul începu să-și răzbune înfricoșat pentru vărsarea de sânge de la Mihalț și Luna, pentru barbara maltratare a protopopului Simion Balint de la Roșia Munteană și a advocatului Micași, pentru baterea și întemnițarea mai multor sute de români, ca pedeapsă pentru că au cutezat să participe la adunarea cea mare de la Blaj; pentru că ungurii au spânzurat fără pic de culpă pe teologul n.u. Vas. Pop, pe juriștii Simion[5] și Bătrâneanu, în fine pe septuagenariul protopop unit, anume Turcu de la Cătina din comitatul Clujului și altele multe.

---

[4] După cum rezultă din procesul-verbal al interogatoriului, luat la Alba Iulia celor trei conducători ai răscoalei, Horea și Cloșca au negat acuzațiile aduse de comisia de anchetă. Vezi mai pe larg I. Fruma, *Horea. Procesul și martiriul său*, Sibiu, 1947.

Despre vreun legist, advocat, carele să fi fost dat capilor revoluțiunei ca apărător, încă nu se văzu niciuna urmă în actele și documentele câte s-au publicat despre acea catastrofă transilvană până în zilele noastre. În staturile civilizate, încă și celor mai mari făcători de rele, li se permite a-și lua apărători, iar dacă le lipsesc mijloacele materiale ca să plătească la advocați, li se dau apărători *ex officio*.

În extrasul protocolar sus citat se zice: „Tumultuationis, caediumque nobilium et aliorum authorem Horam fuisse". Pentru ca această asertiune să se poată susține, nu faci cu niște legi barbare, ci faci cu dreptate și rațiune, mai lipsește încă foarte mult, și anume se cere ca să se constate și definească pe deplin calitatea și cercul de activitate pe care-și va fi luat Nicolae Ursu alias Horea și soții săi spre scopul ce-și prefipseseră de a elibera pe popor din șerbitutea faraonilor Transilvaniei. Cugetat-au acei conducători la vărsare de sânge mai înainte de a se fi vărsat în faptă, sau că ei au scăpat pe neașteptate frânele din mână, pentru că cupa durerilor fusese atâta de plină, încât o mișcare cât de ușoară a fost de ajuns ca să se răstoarne și să se verse? Mai bine de zece ani de alergături cu procese între Transilvania și Viena, fără pic de rezultat, nu era oare de ajuns ca să bage poporului ideea în cap: Dacă în această țară nici chiar poruncile împărătești nu mai au nici o valoare; dacă acești tirani își bat joc de dispozițiunile împăratului, atunci n-au mai rămas alta decât ca să ne luăm noi înșine satisfacțiune. Istoria ne este martoră că în cazuri analoage toate popoarele împilate și tiranite cugetă numai în modul acesta. În asemenea cazuri, apoi tribunii poporului scapă frânele din mâini, vocea moderațiunii nu se mai aude, pentru că uraganul care aduse tempestatea face să amuțească orice cuvânt articulat, se aud numai țipete și vaiete, zbierăte și răcnete, s-a început adecă belul civil; și revoluțiunea românească din an. 1784 încă n-a fost altceva decât bel civil, ca oricare alte beluri civile, mai mari sau mai mici, mai scurte sau mai lungi, după natura cauzei pentru care se începe și se poartă.

Iacă unele din acelea cauze, pentru care Horea și Cloșca putuseră mărturisi până în fine pentru inocența lor din toată convicțiunea sufletului lor, întocma ca și un Savonarola, ca un Cola Rienzi și ca mulți alții.

Horea, Cloșca și Crișan sunt trei personage istorice, cu care istoricii noștri ar trebui să se ocupe mai de aproape decât s-a întâmplat aceasta până acuma. Noi din partea noastră credem că le-am deschis loc destul în coloanele acestor foi înguste, pentru ca pe cât s-a scris aci despre dânșii, să dea altora îndemn și ocaziune la un studiu mult mai întins în această materie. Noi vom încheia acilea descriind încă numai modul cu care s-au executat sentințele de moarte, pentru ca și din aceasta să se cunoască caracterul timpului și mărimea urei naționale care produce asemenea efecte horibile.

---

[5] Simonis.

Execuțiunea se începu mai întâi pe cadavrul lui George Crişan, carele îşi luase viața el însuşi în 13 faur. În cealaltă zi cadavrul lui Crişan fu transportat la locul pierzărilor, unde carneficele îi tăie capul, iar apoi corpul îl desfăcu în patru bucăți. Capul lui Crişan fu dus la Cărpeniş, de unde fusese el, şi fu împlântat într-un par, un pătrar de cadavru îl transportară la Abrud, altul la Bucium în comitat. Hunedoarei, al treilea la Brad şi al patrulea la Mihăileni în comitatul Zărandului; toate patru fuseră spânzurate pe câte o roată, pentru ca să le vadă românii şi să se înfioare, iar corbii şi alte păsări răpitoare să-i mănânce carnea de pe oase.

În 24 faur 1785, comisiuuea îşi fini lucrările sale, iar la 2 zile, adecă sâmbătă în 26 faur, s-au publicat şi sentințele de moarte asupra lui Nicolae Ursu alias Horea şi asupra lui Ioan Cloşca emanată nu de la vreun tribunal regulat, cum ar fi în zilele noastre, ci de la însăşi acea comisiune. Sentințele erau compuse în limba nemțească, care pe atunci era introdusă ca limbă a statului. În acelea sentințe, se văd enumerate mai multe crime ca comise de acei doi conducători, cam în forma şi stilul în care sunaseră în a. 1849 şi sentințele generalilor, comisarilor şi miniştrilor ungureşti spânzurați sau împuşcați la Pesta şi Arad de br. Haynau, numit şi hiena de la Brescia, pentru că acolo băuse el mult sânge italienesc. Publicarea sentințelor se întâmplă în Alba Iulia dinaintea sentinelei[6] principale (*Hauptwache, varda*) în auzul unui conflux mare de popor. Într-aceea se demandase strâns, ca comunele româneşti din patru comitate să trimită deputați la Alba Iulia, ca să asiste cu toții la scena finală a tragediei, care s-a reprezentat luni în 28 faur. În acea zi cei doi condamnați escortați de putere armată fuseră scoşi din Alba Iulia la locul pierzărilor în direcțiune meridională spre Portul Mureşului (ungur. *Maros Portus*), unde sentințele se executară cu solemnitatea cea mai fioroasă.

Conform cuvintelor sentinței de moarte, carneficii trântiră mai întâi pe Ioan Cloşca peste un fel de pat, după aceea începură a-i frânge oasele cu roata, de la picioare în sus, dându-i cel puțin douăzeci de lovituri, până ce sfărâmându-i pieptul şi cu el părțile interne mai nobile, îşi dede sufletul în mâinile Creatorului. În acele momente doi feciori de ai carneficelui țineau pe Nicolae Ursu alias Horea de două părți în picioare, pentru ca să vadă cum moare soțul său.

După ce finiră cu Cloşca, aceiaşi carnefici traseră şi pe Horea peste acelaşi mechanism, şi legându-l mai strâns decum fusese adus legat, între răcnete şi vaiete începură să-i sfarme şi lui mai întâi picioarele; însă după a patra lovitură, căpitanul nemțesc Eckhardt, în calitate de comandant al ostăşimii de escortă şi execuțiune, demandă ca să-i sfarme pieptul şi aşa după opt sau nouă lovituri Nicolae Ursu alias Horea încă se mută la celea cereşti.

Execuțiunea se fini cu tăierea ambelor cadavre în câte patru părți, cu îngroparea inimilor şi a intestinelor sub furci, după care părțile de cadavre s-au transportat ca şi ale lui Crişan, pe la diverse comune, şi tot cu scopul sus arătat, deşi s-ar fi putut prevede că se va ajunge tocma contrariul.

Nu este adevărat că sau Cloşca sau Horea ar fi cerut pardon cu condițiune ca să descopere nu ştiu ce secrete mari; din contra, însuşi Alex. Szilágyi, după toate studiile sale câte a făcut el asupra revoluțiunei româneşti, la pag. 234 constată cu adevărată admiraţiune că anume acel Nicolae Ursu, alias Horea, acel om din popor, „purtând în inima sa soarta poporului său celui apăsat şi emanciparea lui din şerbitute, deşi spre acest scop nobil alesese mijloace condamnabile, dară pentru însăşi acea cauză el îşi sacrificase toată activitatea în tot cursul vieţii sale, niciodată nu o trădă, ci rămase credincios acelei cauze încă şi pe eşafod, încă şi în faţa morţii celei mai torturatorie, şi adecă până la cea din urmă a sa răsuflare”.

---

[6] Pazei.

Acestea au fost caractere din popor, însă caractere antice, de care se mai apropie încă numai puţini din cei căzuţi sacrificiu la a. 1848/9[II]. George Crişan îşi luase el însuşi viaţa, pentru că, cum se vede, dânsul cugetase a lipsi pe inamicii săi de diabolica bucurie pe care aşteptau să o aibă la spectacolul morţii sale prin tortură, iar trădătorilor săi voise a le lăsa hereditate mustrarea conştiinţei până la finea vieţii lor.

Câteva zile după executarea capilor revoluţiunei, un despărţământ de ostaşi comandaţi de locotenentul primar anume Török, a mai prins în comuna Bursuc din comitatul Hunedoarei încă şi pe un al patrulea căpitan, anume Ioan Fârţală, carele încă-şi câştigase din acea revoluţiune destul renume la popor. Despre căpitanul Ioan Fârţală se ştie deocamdată numai atâta, că pe dânsul îl aduseseră mai întâi la Zlatna, iar de acolo la Alba Iulia, de unde comisiunea lui Jankovich se dizolvise şi comisarii se depărtaseră fiecare la funcţiunile cu care erau investiţi, rămânând numai Michail Brukenthal ca comisar gubernial. Pe temeiul relaţiunei acestuia, guberniul provincial înainta, cu data din 8 martie 1785, un raport către împăratul la Viena despre cazul arestării lui Fârţală. Într-aceea acesta fu dat în judecată la tribunalul comitatului Hunedoarei, compus în mare parte de români renegaţi din vechime şi din maghiari emigraţi în acel comitat românesc. Acel tribunal condamna pe Fârţală la moarte prin tortură cu roata; sentinţa însă s-a înaintat spre suprareviziune la Cancelaria ungaro-transilvană de curte în Viena, care pe atunci avea şi atribuţiunile de curte supremă de reviziune şi casaţiune. Acea cancelarie, prin deciziunea sa din 1 august 1785 mai, reînfrângând setea de sânge a renegaţilor din comitatul Hunedoarei, cari în noiembrie an. 1784 spânzuraseră pe mai mulţi români fără cercetare şi cu călcarea tuturor formelor legale, schimbă sentinţa de moarte adusă în contra lui Ioan Fârţală în captivitate pe viaţă şi cu adaos ca să fie înfierat în faţă şi să i se dea pe fiecare an câte cincizeci de beţe. Împăratul aprobă acea sentinţă a cancelariei prin apostilul său: „Cancellariae opinionem approbo. Josephus m.p.”.

Este de însemnat că Ioan Fârţală a fost prins în urma publicării amnistiei generale împărăteşti; şi totuşi tribunalul îl condamnă la moarte, aducând de temei că acel om ar fi zis, că cu începutul primăverii iarăşi va fi revoluţiune, că adecă românii iarăşi se vor răscula. Însă din asemenea cauză, tribunalele ar fi mai putut condamna la moarte cine ştie câte mii de români, pentru că toţi românii sperau şi credeau că, în fine, tot va veni timpul în care dânşii vor scutura şi sfărâma jugul şerbitutei pentru totdeauna.

[II] Clujenii spun despre bătrânul protopop Turcu, că acela încă merse la moarte cu un curaj din cele mai rare, pe care-l pot da numai conştiinţa curată şi convincţiunea intimă despre sanctitatea cauzei apărate. Protopopul Turcu încă şi în momentele din urmă pe când se afla sub furci, a înfruntat aspru pe inamicii săi pentru barbaria lor, iar pe carnefice, care se purtă cu el în mod brutal, îl plesni cu ciobota sa pe care umbla să i-o tragă cu forţa. Se zice că tot cu curaj au murit şi advocaţii Dobra şi Buteanu.

*

Alexandru Szilágyi, membru al Academiei maghiare de ştiinţe, istoric de bun renume, autor al istoriei citate mai de multe ori în aceste fragmente istorice ale noastre, îşi pune tocma la finea istoriei sale întrebarea dacă aristocraţia transilvană ar fi învăţat ceva din evenimentele de la 1784, apoi află şi spune cu termeni destul de aspri că acea aristocraţie n-a învăţat nici cu acea ocaziune nimic pe lumea lui Dumnezeu, pentru că ea şi după aceea lucra şi se purta ca cea mai egoistă şi ca cea mai înverşunată inamică a poporului şi anume a românilor; proba învederată pentru această aserţiune, reacţionara şi machiavelistica lege din an. 1790/1 (art. 26), apoi mai presus de toate infama lege urbarială din a. 1847 coprinsă în 13 articlii, cari sunt o adevărată înfierătură pe fruntea ei, în urma căreia, aşa ori aşa, cu sau fără revoluţiunile europene din 1848, o catastrofă nouă în Transilvania era să fie inevitabilă. Însă apoi, tot din asemenea mărturisiri sincere ale d-lui Szilágyi, urmează cu logica mai tare ca bronzul, că el îşi contrazice înfricoşat, când în alte locuri ale istoriei sale condamna necondiţionat revoluţiunea din 1784, într-aceea d-lui Szilágyi poate să scape din strâmtoarea în care-l aduse logica sa, numai să voiască. Să caute răul la scaturigine, să condamne cauzele, iar nu efectele care au trebuit să rezulte din cauze.

HOREA, CLOŞCA ŞI CRIŞAN*

Ce sunt aceste furii şi această rebeliune de care este apucată din nou presa maghiară de la Cluj în contra românilor? Două sunt acelea tarantele din Munţii Abruzi, care au muşcat aşa de rău pe acei publicişti, încât se pare că ar fi iarăşi în stare de a face grămezi de pietrii de-a lungul străzilor Clujului, ca să spargă cu ele capetele tuturor românilor trecători. Numai să-şi ia sama prea bine, că locuitorii Clujului nu pot exista nici trei luni fără a peri de foame sau de ger în cap de iarnă, dacă nu vor merge românii pe fiecare săptămână ca să le ducă cu sute de cară tot ce le trebue, să le mai cultive şi moşiile acelora cari le mai au, dacă nu le vor fi vândut ori zălogit la fiii lui Israil şi ai lui Iuda.

Serbarea plănuită în memoria victimelor libertăţii din februarie 1785[1] de una, proiectul de statute pentru societatea Opinca[2] de altă parte a înfuriat pe publiciştii maghiari. Ei însă, şi toţi lectorii lor, în loc de a se înfuria, mai vârtos ar trebui să judece ca oameni serioşi, cu sânge rece, că ideea şi planul la ambele acele întreprinderi este abia pe jumătate meritul românilor, ci în mai mare parte al maghiarilor. La serbarea memoriei nefericiţilor bărbaţi Horea, Cloşca şi Crişan s-a pus temelia cea mai bună înainte de aceasta cu 19 ani de cătră un magnat al Transilvaniei, iar înainte cu 13 ani de către un alt maghiar de renume, ilustru şi membru al Academiei maghiare. Nici un român nu a descris vreodată spurcata tiranie sub care gemuse poporul românesc până la împăratul Iosif II, cum fu aceea descrisă de către comitele Dom. Teleki senior şi de cătră Francisc Szilágyi în cele două opuri ale lor. Apoi oriunde se exercită tirania cruntă şi încă cu suta de ani, încât nici împăraţii nu o pot înfrâna, acolo exista şi dreptul de a se apăra contra tiraniei. Aceasta este concluziunea logică, pe care trebue să o scoată orice om cu mintea sănătoasă din ambele scrieri ale acestor doi maghiari celebri în aceste două ţări. Comitele Dom. Teleki a cercat să se apere de acea concluziune cu câte o sofisimă, dară nicidecum nu a putut să scape de ea. Nici un procuror nu ar fi fost în stare să ridice o acuză mai sfărâmătoare asupra tiraniei specifice ardelene, decât se coprinde în acelea două opuri, atât asupra clasei feudale, cât şi asupra gubernelor care au fost după timp. Tirania barbară recunoscută, miile de suplice, plânsori, jăluiri şi suspine subşternute nu numai de către poporul din munţi, ci şi din celelalte părţi ale ţării, înaintate la guberniul ţării, dară niciodată ascultate, în fine toate acelea subşternute din toate părţile de-a dreptul cătră persoana împăratului Iosif II cu ocaziunea călătoriei sale a doua în Transilvania în an. 1783, sunt tot atâtea adevăruri confirmate prin acte publice. Apoi dacă tirania exista şi dacă gubernul nu voia sau nu putea să o întârzie, consecinţa absolută trebuia să fie desperaţiunea şi dreptul de apărare înnăscut omului. Chiar cânele tău domnesc, dacă-l baţi crunt, în crunta sa durere te muşcă şi pe tine şi încă uneori cu dinţi de câne turbat.

---

* Reproducere după „Observatorul", 1884, VII, nr. 57 din 30 iulie/18 august, p. 230–231; nr. 58 din 2/21 august, p. 233–234; nr. 59 din 6/25 august, p. 237–238.

[1] Din iniţiativa unui grup de tineri ardeleni trecuţi în România s-a preconizat sărbătorirea a 100 de ani de la răscoala lui Horea şi şi comemnorarea martiriului lui Horea şi Cloşca. Acest fapt a stârnit îngrijorarea autorităţilor din Budapesta şi Viena, teama lor faţă de intensificarea, în acest context, a acţiunilor românilor transilvăneni împotriva statului austro-ungar asupritor.

[2] „Opinca română". Societate pentru cultivarea naţionalismului (a luptei naţionale) român din Austro-Ungaria. Şi-a publicat „Statutele" în nr. 50 din 5/23 iulie 1884 al „Observatorului", p. 203, ele fiind întocmite de o „comisiune ad-hoc" din care au făcut parte George Bariţiu, Iosif Sterca-Şuluţiu, Visarion Roman, Anania Trombitaş.

La înfiinţarea societăţii „Opinca", românii au fost provocaţi prin exemplele date de maghiari din toate părţile, şi mai de aproape de studenţii din Cluj, cu cari a simpatizat poporaţiunea maghiară de acolo, cu vicecomitele Gyarmathi în frunte. În zilele lui Filip II, granzii Spaniei au insultat pe locuitorii Holandei cu nume de „cerşitori". Prea bine, au răspuns holandezii, „ne vom apăra ca cerşetori de rapacitatea voastră, ca să nu ne mai puteţi deţinea în condiţiune de cerşitori"; şi ei s-au apărat. Românii, auzind declaraţiunea că maghiarilor le pute opinca după care trăiesc şi ei, le răspunseră zicând: Vom face ca opinca să nu mai pută cum pute cămaşa unsuroasă şi neagră a locuitorilor de pe pustele Ungariei.

Dară să rămânem acilea numai pe lângă prima cestiune: Aniversarea centenarie a revoluţiunei din 1784, sau mai bine a morţii reprezentanţilor ei în 1785.

Dacă publiciştii maghiari ar fi întrebat numai simplu, că ce caută acea serbare în Bucureşti, unde nu ştie mai nimeni cine a fost Horea, Cloşca şi Crişan, aceasta tot mai avea un înţeles; dară ca să voiască a opri serbarea memoriei lor şi aici în ţară unde au căzut ei victime pentru scăparea poporului de jugul tiraniei, constatat şi adeverit chiar prin autografe împărăteşti, aceasta este un document de răutate sălbatică a micilor tirani din Cluj. Să afle acei tirănuţi că ideea serbării acestei aniversarie nu s-a născut mai întâi în căpăţâna studenţilor emigraţi, ci ea a răsărit din alte capete înainte de aceasta cu 13 şi chiar cu 18 ani, adecă după ce s-au cumpărat din Viena documente relative la acelea evenimente şi după ce s-au citit opurile lui Teleki şi Szilágyi. Această împrejurare ne face ca să reproducem aici câteva scrieri publicate pe atunci asupra materiei de faţă în alt organ de publicitate, după care vom trage şi alte concluziuni. În an. 1871, scriserăm acestea[3]:

„Sunt mai mulţi ani, de când istoricii maghiari şi saşi au început a se interesa de istoria revoluţiunii horaiane din mai multe puncte de vedere. Pe când românilor le era interzisă cu rigoare încă şi pronunţarea numelor Horea, Cloşca şi Crişan, compatrioţi de ai noştri din alte naţionalităţi adunau bărbăteşte documentele scrise, din care să se poată compune istoria acelei catastrofe transilvane, cum şi acele ştiri informatoare, câte apucaseră a ieşi la tipar sub împăratul Iosif II. Ce e drept, că cu toate aceste lucrări preparative, nici altora nu le era permis a publica prea multe lucruri din acea epocă, de aceea istoriografii treceau până acuma peste dânsa în fugă, ca şi cum s-ar teme multe altele din istoria Transilvaniei, pentru că aşa cereau «consideraţiunile politice mai înalte». Istoria trecea de studiul cel mai periculos pentru stat, iar cu respect la români, ea era considerată de adevărată crimă.

---

[3] În continuare este încorporat textul articolului publicat de G. Bariţiu cu titlul *Despre istoria revoluţiunii horaiane*, în „Transilvania", IV, 1871, nr. 24 din 15 decembrie, p. 281–282, fără intervenţii în text.

După moartea episcopului Ioan Bob, în an. 1830 capitlul din Blaj şi vicarul său Ioan Lemeni în frunte, decise a ridica în liceul din Blaj o catedră pentru istoria generală, care până atunci nu se propunea, pentru că propunerea ei nu era permisă. Guberniul din acele timpuri a interzis blăjenilor înfiinţarea acelei catedre. Ales fiind I. Lemeni de episcop, el introduse mai întâi studiul istoriei generale în liceu, iar cu propunerea ei însărcină pe junele Simion Bărnuţiu în mod provizoriu, până ce veni de la Viena Ioan Rusu, autorul *Icoanei pământului*, care din a. 1834 înainte propuse istoria în calitate de profesor public ordinar, însă numai cu concesiunea episcopului şi în contra voinţei gubernului, în carele până la an. 1848 funcţiona şi episcopul unguresc rom.-cat, în calitate de consilier. Acel episcop îşi arogă sieşi în mod necalificabil dreptul şi funcţiunea de inspector suprem al tuturor şcoalelor din Transilvania. Pe atunci şedea pe scaunul episcopiei rom.-cat. un secui, anume N. Kovács. Acel om, văzând că blăjenii nu voiesc a se lăsa de planul lor de a propune şi propaga cunoştinţele istorice, în una din şedinţele gremiului gubernial pronunţase memorabilele cuvinte: „Historia est oculus mundi, ideoquo valachus interdicendum est hoc stadium". Istoria este ochiul lumii, de aceea studiul ei trebuie să-l interzicem românilor.

Cu atât mai vârtos dară, era să fie interzisă românilor istoria epocii horaiane. Iată însă că a tot potentele spirit al timpului a spart drumul larg încă şi pe acest câmp, pe cât de frumos, pe cât de bogat şi plin de învăţăturele cele mai salutare, tocma pe atât de puţin cultivat aici la noi. O de am şti noi să preţuim timpul acestor puţini ani, carele ne fu destinat prin providenţie pentru repaus spiritual şi reculegere, ca să aruncăm fundamente mai bune venitoriului nostru, decât erau ele aruncate în 1848 şi chiar în 1863/4. O de am şti preţui istoria în toate părţile ei.

Iată că şi istoria epocei horaiane se vede scrisă şi publicată pe larg destul; numai nu în limba noastră naţională. Doi maghiari, unul renumit ca surcel al unei familii aristocratice odinioară române, mai târziu cu totul renegată, de rang superior, iar altul renumit prin erudiţiunea sa şi prin aceea că se află nespus de rar, prin spiritul său de imparţialitate, au scris până acuma istoria revoluţiunii horaiane, fiecare din punctul său de vedere, ambii însă aşa încât românii în tot cazul sunt datori sie şi patriei lor cu luarea în cea mai aproape consideraţiune a ambelor scripte care se vor cita îndată la locul acesta. Încă lipseşte mult până să fie cunoscută deplin acea epocă memorabilă, care pentru locuitorii ţării noastre a fost oarecum precursoarea revoluţiunii franceşti; atâta însă cât se vede publicat în acelea două opuri, deschide cale largă, pentru ca pe urma lor să afle şi să cunoască cineva înzecit mai mult.

Cărţile de care ne este vorba poartă titlul: *A Hóra támadás története.* Irta id. Gróf Teleki Domokos, Pest, 1865. Kiadta Rath Mór. Adecă: *Istoria revoluţiunii lui Horea.* Scrisă de comit. Dominic Teleki senior, 8° mare, pag. 183.

Sumarul acestui op este:

Prefaţiune I–X pag.

Istoria revoluţiunii lui Horea, pag. 1–110.

Scara cu indicele documentelor relative la revoluţiunea lui Horea, care se află: I. În biblioteca Telekiană din Târgul-Mureşului, pag. 113–116. II. În colecţiunea de la Subcetate (Várhegy). III. În colecţiunea lui Alexandru Mike. IV. În colecţiunea comitelui Iosif Kemény. V. În colecţiunea comitelui Georgie Bánffy. VI. În colecţiunea lui Carol Torma. VII. Corespondenţe private în posesiunea Muzeului transilvan din Cluj.

Numărul documentelor enumerate din aceste şapte colecţiuni este atât de mare şi coprinsul celor mai multe din ele atât de interesant, încât se poate zice cu tot dreptul, că comitele D. Teleki a trecut astădată prin ele în fuga mare, pentru că în cazul contrar cartea lui era să crească la un volum respectabil.

Al doilea şi cel mai important op istoric despre revoluţiunea lui Horea este:

A Hóra-Világ Erdélyben. Irta Szilágyi Ferencz, nyugalmazott iskolai tanácsos, s a magyar tudományos akadémia levelezö tagja. Pest. Az Athenaeum tulajdona. 1871. Ára 2 Irt.

Adecă: *Timpul Horei în Transilvania.* Scris de Francisc Szilágyi, consilier scolastic pensionat şi membru corespondent al academiei ştiinţifice ungureşti. Pesta, Proprietatea Ateneului. 1871. 8° mare, 272 pag.

Acest op constă din trei părţi, şi este scris cu destulă grijă şi critică. Partea I se ocupă cu geneza şi preludiul sau preparativa revoluţiunei poporului. Partea II. Începutul şi decursul acelei drame sângeroase. Partea III. Epilog. Pierderi şi coroana. Însemnătatea revoluţiunei, mai multe cauze ale ei, conspiraţiunea, comandanţii româneşti, adunările poporului, vărsările de sânge şi devastaţiunile, răscoale şi în Ungaria, ţinuta trupelor împărăteşti, dispoziţiunile guberniului, însemnătatea revoluţiunii horaiane în Viena. Esmisiunea comitelui Jankovich. Cruzimile nobililor, încercările de pace, reînnoirea ostilităţilor, finea revoluţiunii, execuţiunile etc. etc. Toate acestea sunt scrise cu o pană despre care se poate zice că îşi cunoaşte subiectul său şi că materialul istoric îi stă cu totul la dispoziţiune.

Ei bine, când vom avea noi un op scris în limba românească despre revoluţiunea lui Horea, măcar numai cum sunt aceste două, şi mai ales acest din urmă, se înţelege însă că un concinat[4] cu acea imparţialitate şi cu acea critică, fără care istoricul nu e istoric, ci numai partizan al vreunei coterii politice. Până să ne bucurăm de un op mai mare, în care istoria revoluţiunei horaiane să fie dedusă prin toate fazele sale în modul ca să merite a fi conservată pentru toată posteritatea, iată că primirăm cu adevărată plăcere sufletească un operat scris în această materie de către un bărbat, al cărui studiu de predilecţiune este istoria şi mai de aproape istoria patriei şi a naţiunei. Acest studiu al său este o «Scurtă descriere» precum îl şi suprascrie autorul; cu toate acestea suntem prea siguri că va interesa în grad eminente pe lectorii acestei foi literare. Cu 1 ianuarie 1872 se va începe publicarea lui[5], şi precum sperăm, va înpintena pe generaţiunile sucrescente, ca să urmărească toate părţile dramei cu toate peripeţiile şi episoadele ei, până ce vor da de adevărul întreg, carele până acilea era ascuns şi închis cu şapte lăcaţi. Istoria trebue să intre în posesiunea tuturor documentelor câte s-au mai păstrat din acelea timpuri, pentru că acelea încă au căzut în dominiul ei, iar critica le va cerne şi alege cu rigoare şi imparţialitate”[6].

---

[4] Compendiu.

[5] Este vorba de articolul mai amplu referitor la răscoală, datorat profesorului şi istoricului blăjean şi sibian Ioan V. Rusu, intitulat *Scurtă descriere a revoluţiounii lui Horea şi Cloşca din 1784* şi publicat în nr. 1–6 ale revistei „Transilvania" din 1872.

Ziarele din Cluj au impertinenţa ca să numească pe Horea, Cloşca şi Crişan, care se zic a fi fost capi ai revoluţiunei transilvane din 1784, de hoţi, tâlhari, bandiţi, tăciunari[7], cari au meritat roata şi ţeapa. Aceasta este o calomnie infamă, ca şi nenumăratele altele.

Din mulţimea actelor oficiale şi de stat, începând de la decretele şi biletele de mână ale împăratului Iosif II, de la rapoartele gubernatorului Samuil Brukenthal, ale comandantului general br. Francisc de Preiss (1771–1785) din Sibiu, ale comisarului împărătesc comite Jankovich înaintate la împăratul, de la corespondenţa gubernului ţării cu generalii până la rapoartele şi informaţiunile prefecţilor de comitate şi la ale celor mai mizerabili subprefecţi (*szolgabiro*), nici unul nu arată cu nici un cuvânt că acei trei români nefericiţi ar fi fost captivaţi[8] şi pedepsiţi cu moartea, pentru vreo crimă comună, ca furt, omor, tăciunărie[9] sau altele ca acestea, ci sunt consideraţi trataţi în toate acele acte publice şi în tot procesul lor capital numai ca conducători şi capi ai unei revoluţiuni politice şi sociale pornite de către o partidă politică în contra altei partide politice. Apoi, ştiut şi văzut este în toată istoria omenimii şi adevărat prin sute de exemple mari că capii şi reprezentanţii partidelor politice şi sociale, ca şi ai sectelor religioase, pot să fie, au şi fost foarte mulţi dintr-înşi oameni de caracter privat mai pe sus de orice imputare, de mobilitate şi moralitate demnă de tot respectul, şi totuşi să cadă victimă opiniunii lor, să fie arşi pe rug, torturaţi, sfărâmaţi în roată, traşi în ţeapă, spânzuraţi, împroşcaţi, înveninaţi. Ioan Huss şi Ieronim de la Praga, Nicola Rienzi şi călugărul Savonarola din Italia, Socin din Elveţia şi nenumăraţi alţii, Horea, Cloşca şi Crişan au fost capi ai unei partide democratice, care a luptat asupra partidei aristocratice din Transilvania, cu care nu mai fusese în stare nici chiar împăratul ca să mai scoată ceva la cale. Poporul secuiesc din Transilvania s-a revoltat până la măcelul de la Madefalva[10] din zilele Măriei Teresia, în trei sute de ani, cel puţin de zece ori asupra tiraniei aristocratice, maghiare ca şi ei, şi tot de atâtea ori fiind învins, capii revoluţionarilor secuieşti au ajuns regulat în furci şi în ţeapă sau că au fost tăiaţi în bucăţi, iar la cealaltă mulţime li s-au tăiat nasurile şi urechile. Acei secui[11] s-au văzut siliţi a chema în ajutor contra aristocraţiei pe Mihai Viteazul şi pe succesorul acestuia. Fost-au din acea cauză toţi acei comandanţi ai secuilor hoţi şi tâlhari?

---

[6] Aici se încheie republicarea articolului din „Transilvania”, 1871.

[7] Incendiatori.

[8] Închişi.

[9] Incendiere.

[10] Madefalva, azi Siculeni, sat în jud. Harghita, locul revoltei ţăranilor secui din 1764, când Curtea din Viena a început organizarea zonelor din estul şi sudul Transilvaniei în regiuni grănicereşti.

[11] Ţăranii secui au sprijinit acţiunea lui Mihai Viteazul din toamna anului 1599, când a unit Transilvania cu Ţara Românească, împotriva nobilimii maghiare din Principat.

Horea, Cloşca şi Crişan au făcut aceea ce făcuseră secuii de atâtea ori înainte de ei: au făcut uz de dreptul de a se apăra în contra sălbaticei tiranii şi în contra adevăraţilor bandiţi care devastau pe atunci comitatele Zărandului, Hunedoarei, Albei, Turdei, Clujului, se mai încercau să răpească şi cele din urmă resturi ale libertăţilor de care se bucurase poporaţiunea Munţilor Apuseni atâtea sute de ani. Dar, în revoluţiuni ajunse până la violenţă, se întâmplă şi omoruri, focuri, devastări? Aşa este, nici o revoluţiune nu se face cu mănuşi de mătase, nici cu complimente din danţul franţuzesc cadrilul, nici din cel românesc romana[12]. Şi în revoluţiunea lui Kossuth, s-a vărsat numai apă şi vin? Nu cumva cei 13 generali maghiari[13] au fost spânzuraţi şi împuşcaţi ca hoţi şi tâlhari? Iar capul lor, Ludv. Kossuth, cine va cuteza să-l numească fur şi hoţ?

Propria revoluţiune horiană nu s-a început în noiembrie, precum se zice de comun, ci ea s-a început încă din iulie 1784, mai întâi fără sânge[14], căci nu e condiţiune absolută ca în revoluţiuni politice şi sociale să curgă îndată şi sânge. Număr când cerbicia şi aroganţa tiranilor nu mai cunoscu nici o măsură începu să curgă şi sânge.

Ocaziuni de a se pune poporul în mişcarea preparată cu suta de ani s-au dat dintr-o dată trei: 1) nesuferirea migraţiunii libere a iobagilor din partea aristocraţiei, cel puţin aşa precum era ea în Ungaria; 2) planul Curţii imperiale de a mai înfiinţa încă două regimente grănicereşti de români pe lângă alte 2 ½ româneşti organizate mai dinainte, ceea ce doreau românii, iar aristocraţia se opunea din răsputeri; 3) rapacitatea tâlhărească a funcţionarilor fiscali din Munţii Apuseni.

Au ieşit până acum atâtea documente la lumină, încât cel puţin cauzele revoluţiunii se pot constata şi limpezi pe deplin. Dară nu aci se poate scrie cu critică obiectivă istoria revoluţiunei româneşti din 1784. După ce însă acea revoluţiune e pusă din nou la ordinea zilei, aşa cum o pune presa maghiară, dreptul şi datorinţa noastră este a invita pe publiciştii maghiari ca să nu vorbească în vânt şi nici înfuriaţi, ci să respecte actele publice din arhive, iară nu fabulele fantastice şi minciunile propagate cu tendinţă ostilă. Din acele acte ostile vor afla ei ca şi noi a) că asupra numiţilor capi ai revoluţiunii nu se poate proba nici o crimă comună, ordinară pe care să o fi comis ei în persoană şi pentru aceea să fi meritat moarte, ci numai că b) ei, provocaţi şi împinşi de către poporul adus la disperaţiune, s-au pus în fruntea lui ca să-l conducă, bine rău cum au ştiut, după ce au fost încurajaţi şi din aiurea; prin urmare, că ei, dacă au căzut, acea cădere a lor a fost pentru libertatea şi drepturile nu numai ale poporului românesc, ci totodată pentru ale poporului maghiar, tot aşa iobăgit în majoritatea sa ca şi românii în majoritatea lor, prin urmare, c) că moartea acelor trei oameni a fost moarte de adevăraţi martiri, victime ale intereselor democratice. Aşa i-au considerat românii contemporani ai lor, aşa-i consideră până în ziua de astăzi bătrânii care au învăţat a-i cunoaşte, nu atât din acte publice, cât mai vârtos din mărturisirea părinţilor şi moşilor, dintre care mulţi cunoscuseră pe Horea, Cloşca şi Crişan şi pe alţi soţi ai lor în persoană, iar unii au participat în mod activ la acele evenimente, precum au fost de ex. Ştefan Costa, fost secretar şi apoi consilier în guvern, dr. Molnar oculistul de la Sibiu şi alţi trimişi înadins din partea guvernului la poporul răsculat.

---

[12] Dans românesc creat de Ştefan Emilian şi Iacob Mureşan la mijlocul secolului trecut.

[13] Comandanţi din armata generalului Bem, închişi, judecaţi şi executaţi în cetatea Aradului după lupta de la Şiria (în octombrie 1849).

[14] Referire la frământările ţăranilor din unele părţi ale Transilvaniei, cu deosebire din viitoarea arie a răscoalei lui Horea, în cursul verii anului 1784, prilejuite de conscripţia militară.

Generaţiunile mai tinere n-au de unde să cunoască evenimentele din acel timp, decât numai din acte publice şi alte documente autentice. Între documentele cumpărate în an. 1861 de la un funcţionar maghiar din Viena, prin domnii fraţi Mocioni şi mitropolitul Alexandru Şt. Şuluţiu, se afla câteva şi relative la revoluţiunea din 1784. Noi le-am publicat în extrase compuse româneşte în an. 1869[15]. De atunci însă au trecut aproape 15 ani şi băieţii care erau în acel an de 10–15 ani, astăzi sunt juni şi bărbaţi de câte 25–30 de ani; se simte prin urmare necesitatea de a repeţi acele publicaţiuni pentru că, ori se va serba ori nu acea aniversară mult agitată, să se facă lumină mai multă asupra ei. Le vom reproduce împreună cu altele publicate în anul 1872[16].

În decembrie al an. 1869, dând noi peste documentele cumpărate din Viena, mai aflând şi de existenţa portretelor originale ale lui Horea şi Cloşca în Pesta, noi scriserăm şi aduserăm la cunoştinţa cărturarilor noştri şi ai maghiarilor acestea[17]:

„Despre răscoala lui Horea

Dn. comite Dominic Teleki publică în cartea sa intitulată: „A Hóra támadás története” (Istoria răscoalei lui Horea) extrasul unui număr mare de acte şi documente, din care să se poată scoate materialul istoric pentru scrierea genuină a revoluţiunii româneşti din an. 1784; domnia sa reflectă totodată şi la mulţimea cea mare a suplicelor şi protestelor româneşti înaintate la gubern şi la împăratul. Istoricul va fi constrâns a le cerceta şi pe acelea. În colecţiunea des citată, cumpărată pentru uzul scriitorilor români, aflăm despre acea răscoală numai câteva documente, dintre acelea pe care baronul Samuil Brukenthal cu ocaziunea retragerii sale din funcţiunea de gubernator (1777–1787) le-a restituit la archivul guberniului şi se află sub nr. 11 031 din 1787. Partea mai mare din acelea fac bilete de mână ale împăratului Iosif II, trimise în jos prin cancelarul de curte comitele Eszterházy, iar printre acelea vin amestecate şi altele. Noi le reproducem aici pe scurt aşa:

Nr. 1. Cancelarul comite Eszterházy notifică sub data din 28 august 1784 cum că consiliul belic fu provocat a porunci comandei generale, că în coînţelegere cu guberniul să se adopere a împiedeca conscripţiunile militare insuflătoare de îngrijire în comitatele Hunedoarei şi Albei.

---

[15] Publicate de G. Bariţiu în „Transilvania”, 1869, II, nr. 24 din 15 decembrie, p. 291–293.

[16] Într-adevăr, G. Bariţiu va republica în „Observatorul” său pe lunile august-septembrie 1884, în continuarea acestui articol, pe cele publicate în 1869 şi 1872 în „Transilvania”, astfel: *Două bilete ale împăratului Iosif II despre revoluţiunea din an. 1734*; *Cauzele pentru care s-au răsculat românii în anul 1784*; *Prinderea capilor revoluţiunii româneşti 1784–85*; *Comisarii. Investigarea. Critica ei. Sentinţele de moarte. Execuţiunile capilor revoluţiunii din 1784.* Vezi şi notele 3 şi 14.

[17] În „Transilvania”, 1869, II, nr. 24 din 15 decembrie, p. 291–293. Reproducerea din 1884 a acestui articol se face fără nici o intervenţie în text.

(Aceasta se înţelege aşa, că împăratul era să mai înfiinţeze două regimente româneşti, iar românii alergau cu miile la conscripţiune, numai ca să scape de atrocităţile iobăgeşti. Foarte caracteristic).

Nr. 2. Cancelarul Eszterházy sub data din 12 noiembrie 1784 face cunoscută deciziunea împăratului că pentru sugrumarea răscoalei din comitatul Hunedoarei să se ia măsurile cele mai energioase, iar turburătorii prinşi să fie trataţi după dreptul statar (în orig. standrechtmässig, adeca condamnare la moarte).

Nr. 3. Acelaşi cancelar trimite în 29 nov. 1784 comisarului împărătesc comitelui Jankovich instrucţiunile după care avea să proceadă în contra răsculaţilor, arătându-i totodată noua deciziune a împăratului, că adecă tocma din contră, spre a restabili pacea şi liniştea să se publice *amnestia generală*, de la care să nu fie scos nimeni. Într-aceea încă cu data din 15 noiembrie împăratul pusese preţ trei sute galbini pe capul lui Horea.

Nr. 4. Cancelarul scria din 20 noiembrie 1784 că trupele asediate în Transilvania nu se pot înmulţi încă cu două regimente, precum se ceruse.

Nr. 5. (? lipseşte).

Nr. 6. Cancelarul scrie din 6 decembrie 1784, că împăratul a încuviinţat toate măsurile luate în contra răsculaţilor, că însă voieşte a i se face cunoscut, dacă fiul lui Horea s-a înfăţoşat el însuşi sau că l-au prins locuitorii din Lupşa. În 13 decembrie 1784, împăratul da porunca nobilimei, că chiar în interesul propriu să tracteze mai omeneşte cu locuitorii ţărani.

Nr. 7. Vicecancelarul comitele Pálffy arată din 7 februarie 1785 că unii magnaţi şi nobili, cari se armaseră în contra românilor răsculaţi, îşi luară sieşi ranguri de ofiţeri, ceea ce li s-a interzis. Sub aceeaşi dată împăratul demandă lui Jankovich ca să facă tot ce va şti pentru ca românii, retraşi prin codri, să se reîntoarcă pe la casele lor.

Cum au căzut în prinsoare Horea şi Cloşca?

Unii cronicari şi scriitoraşi transilvani au răspândit cele mai fabuloase ştiri mai ales despre încaptivarea lui Horea, iară secuii se laudă că cei cari au pus mâna pe el au fost secui din un regiment de graniţă. Paul Kray vicecolonel la regimentul II secuiesc de pedestrime scrie dtto Abrud 31 decembrie 1784 acestea:

«În conformitate cu înalta porunca sunt gata de a mă schimba şi a mânecă.

Am bucuria nemărginită de a putea împărtăşi plăcuta ştire, cum că prin despărţământul meu detaşat în 25 ale acesteia şi mai vârtos prin doi spioni din Albac[1], anume Matei Nuţ şi Şt. Trif, împreună cu soţii lor, trimişi cu paşaport de la mine şi cu instrucţiunile mele, căpitanii Horea şi Cloşca fuseră împresuraţi în păduri şi în 27 ale acesteia fuseră prinşi mai întâi la Scorăşiet de cătră sus memoraţii locuitori prin înşelăciune şi în fine prin confăptuirea detaşamentului meu („erstlich von oberwähnten Inwohnern durch List und endlich Zuthat meines Commando gefangen worden seien")» etc.

---

[1] Comună munteană în comitatul Albei Inferioare, ungureşte Nagy-Aranyas.

În aceeaşi zi din 31 decembrie, încaptivaţii fuseră aduşi la Abrud, de unde apoi Kray îi trimise la Alba Iulia „ca prezent de anul nou", precum zice el.

În Proscript Kray recomandă pe pădurarul Anton Melzer, carele îl ajută că săşi câştige spioni dintre români şi să le dea instrucţiuni bune.

Un bilet împărătesc însă corege raportul vicecolonelului Kray, căci acela conţine aceasta:

«Iubite comite Pállfy! Din raporturile consunătoare alăturate aici, trimise mie din Transilvania prin consiliul belic de curte este învederat, că Horea şi Cloşca au fost prinşi în adevăr de cătră şapte ţărani. Acestora voiesc eu să le fac, afară de cei şase sute de galbini asemnaţi lor de către cancelarie din veniturile camerale, încă un beneficiu special declarând că aceşti şapte ţărani au să rămână ţărani liberi. Cu acest scop ei sunt răscumpăraţi de la erariu de toate prestaţiunile lor iobăgeşti; de aceea cancelaria să ia măsurile necesare în acest respect şi despre urmare să-mi facă relaţiune la timpul său.

Întru asemenea am decis ca pădurarului Melzer, memorat în relaţiunea vicecolonelului Kray, să-i dăruiesc o sută de galbeni, care i s-au şi asemnat de cătră cancelarie.

Luând cunoştinţă despre relaţiunea consiliului belic de curte, pe care încă l-am înştiinţat despre asemnatele premii, o voi remite aceluia.

Viena în 14 ianuarie 1785.

Iosif»

Relaţiunea comisarului împărătesc a comitelui Antoniu Jankovich făcută cătră împăratul dtto Alba Carolină în 3 martie 1785, adecă îndată după uciderea prin roată a lui Horea şi Cloşca, trebuie să fie prea interesantă, ceea ce se cunoaşte şi numai din ecsordiul ce se vede în colecţiunea noastră. După acea relaţiune Horea şi Cloşca au murit pe roată în 28 februarie 1785 în prezenţa mai multor mii de oameni. Crişan apucase a-şi lua viaţa, căci scoţând cureaua de la opincă şi legându-se cu ea de gât, se sugrumă, iar pentru ca sugrumarea să meargă mai iute, scoţând o piatră din mur şi legând-o în curea, atâta o suci până ce se înnecă, lăsându-se cu capul pe acea piatră, pentru ca cureaua să nu se lărgească. Horea şi Cloşca perseverară în negaţiunile lor, iar Crişan se acuzase el însuşi cu mai multe. De la execuţiune încoace poporul s-a supus şi ascultă de autorităţi.

Celor cari rătăcesc prin codri, le-am făcut de ştire, ca să se reîntoarcă fără nici o frică pe la casele lor. Sper că se vor reîntoarce şi aceştia.

Am publicat totodată de timpuriu prin autorităţile militare şi prin ale comitatelor, ca ţăranii să nu mai fie aruncaţi în prinsoare, pentru că prin aceasta cei de acasă se cuprind de frică, iar cei absenţi se tem a se reîntoarce».

Încât pentru presupusul amestec al străinilor, cari să fie smuţiat pe români la acea insurecţiune, Jankovich spune împăratului, că din cele mai exacte investigaţiuni ţinute cu cei inculpaţi, nu a ieşit nimic asemenea. Însă iaca cuvintele lui Jankovich: „Utut cum omni solertia, attentione et circumspectione ex omnibus captivis, sed et ipsis coriphaeis sollicite indagatum fuerit: utrum aliquis ex extraneis, aut fors etiam ex patriae filiis ad excitandum et propagandum hunc tumultum concurrerit? Nullus tamen vel extraneus vel domesticus influxum habuisse compertus est"[18].

Tocma pe când eram să dăm aceste documente la tipar, ne veni cu privire la Horea şi Cloşca o ştire din Pesta de la un magnat transilvan cunoscut al redactorului acestei foi din primele tinereţe şi bine cunoscător de limba românească. După acea ştire pozitivă, în Pesta se află portretele originale ale lui Horea şi Cloşca, luate în mărime naturală cu colori de ulei în zilele dintâi în care au fost ei prinşi. Portretarea s-a făcut pe spesele vicecolonelului br. Kray, de la care apoi acelea două tablouri au trecut la clironomii săi din o generaţiune în alta.

Astăzi acele două tablouri sunt de vânzare, iar preţul le este fixat cu 500 fl.v.a. (cinci sute florini cam 100 galbeni).

Neromânii au aflat cu cale a portreta îndată atunci pe capii desperatei revoluţiuni româneşti, pentru că ei au cunoscut la moment că acelor nefericiţi li s-a şi deschis o pagină mare în istorie, pagină luminoasă sau umbroasă, tot atâta, destul că pagină istorică de mare însemnătate. Oare se vor afla astăzi după 85 de ani dintre români, cari voiesc a lua în proprietatea lor acele 2 tablouri?

Ne rugăm de răspuns şi încă dacă se poate, în termen de 1 lună. 15 dec. 1869.

Red."[19]

---

[18] De la toţi cei arestaţi, precum şi de la căpetenii, s-a făcut cercetarea cu toată priceperea, atenţia şi grija dacă vreun străin sau vreunul din fiii patriei a participat la a stârni şi răspândi această tulburare? Nu s-a aflat că vreun străin sau om al ţării ar fi avut vreo influenţă.

[19] Aici se încheie textul articolului din 1869 publicat în „Transilvania" şi cu aceasta şi studiul mai întins din 1884 din „Observatorul".

DIRECTORUL DE ŞCOALE GHEORGHE ŞINCAI*

Vieaţa nemuritorului Gheorghe Şincai se află descrisă de către mult regretatul nostru compatriot repauzatul Alexandru Papiu Ilarianu. Studiul de două luni pe care îl făcuse biograful asupra vieţei celei mult agitate a lui Gheorghe Şincai din documentele şi datele câte le avuse la mână, a fost prezentat la timpul său Societăţei Academice Române din Bucureşti ca discurs de recepţiune şi a fost ascultat şi primit de către colegii noului membru ales cu cea mai călduroasă plăcere şi laudă. Dar, precum ni se întâmplă cu cei mai mulţi bărbaţi ai noştri renumiţi, cari au trăit, au lucrat şi au suferit între anii 1780–1840, oricât se adoperă biografii lor ca să le scoată la lumină toate peripeţiile vieţei lor câte merită a fi conservate prin tipar pentru posteritate, mai nici într-un caz nu li se împlineşte dorinţa. Acei bătrâni ai noştri, cu prea puţină excepţiune, n-au făcut în tot cursul vieţei lor mai nimica pentru sine, ci totul pentru nefericitul popor românesc, pentru limba, literatura, istoria, biserica, şcoala şi în genere pentru emanciparea lui de sub jugul sclaviei. De aici vine, că la mulţi dintre bărbaţii cei mai renumiţi nu aflăm însemnat nici măcar anul naşterei şi al morţii, iar dacă unii din ei au fost şi căsătoriţi, nu cunoaştem nici relaţiunile familiei lor. Gheorghe Şincai tot a mai lăsat câte ceva însemnat şi din vieaţa sa; cu toate acestea partea cea mai însemnată a vieţei sale, adecă activitatea sa ca profesor şi director în Blaj, este aşa de puţin cunoscută din acte, încât chiar şi în biografia scrisă de Papiu lacuna aceasta se simte tare. A voit însă o provedinţă binefăcătoare, ca pe lângă multele manuscripte ale lui Şincai conservate cu grije în arhivele episcopiei gr.-cat. din Oradea-Mare să rămâie şi câteva acte parte mare oficioase, din care se pot afla şi cunoaşte mai multe împrejurări ale şcoalelor din Blaj pentru care Gheorghe Şincai, în cele din urmă, venise în atingere neplăcută nu numai cu episcopul său, ci chiar şi cu guvernul provincial.

Crezând noi că mai multe din acele acte pot să aibă valoare istorică, le vom reproduce aici în extrase româneşti, iar în limbile originale în care se află ele, se vor publica tot în „Transilvania", pe cari noi o considerăm totodată ca un mic magazin de documente istorice până atunci, până când nu se vor afla alţi literaţi, ca să-i umple coloanele acestui organ al Asociaţiunei noastre cu alte producte literare şi ştienţifice mai folositoare, eşite din peana dânşilor.

Actele oficiale pe care le avem noi la mână, din zilele lui Gheorghe Şincai, se

---

[*] Reproducere după „Transilvania", 1885, XVI, nr. 5–6, p. 38–40; nr. 7–8, p. 54–56; nr. 9–10, p. 71–75.

ocupă mai mult numai cu planul înfiinţărei şcoalelor normali din Blaj şi al unor aşa-numite triviale din diverse părţi ale Transilvaniei. Ele se încep de la anul 1775 şi se continuă până la 1795. Le vom lua cât se poate în ordine cronologică, premitem însă, că la unele nu este pus anul în care au emanat, dar se poate combina din context cam în ce an au putut să emane.

În anul 1775, 21 iulie nr. guv. 4333, guvernul Transilvaniei adresează către o comisiune guvernială o rezoluţiune, în care îşi arată îndestulirea sa cu luarea măsurilor pentru edificarea unui local de şcoale normale în Blaj, şi provocându-se la un raport din 13 iulie al acelui an, pe lângă ce laudă zelul, face observarea, că întru înţelesul unui rescript regesc, a cărui dată nu se pune, tot materialul, precum şi munca de mână şi căraturile erau obligate comunităţile şi respective posesorii locurilor ca să le dea la edificarea acestui fel de şcoale; aşadar guvernul declară că acele materiale şi prestaţiuni, precum şi darea de lemne nu le poate arunca asupra altora, ci trebue să le împlinească cei numiţi în rescriptul regesc, iar plata zidarului se va număra la timpul său din fondul anumit de către Maiestatea Sa. Subscris: br. Samuel Bruckenthal gubern. şi Iosif Molnár secretar.

Din 9 noemvrie 1776 nr. 5065, iarăşi vine o rezoluţiune guvernială la un alt raport relativ tot la edificiul şcoalei normale din Blaj, din care aflăm că guvernul nu prea e îndestulat cu înaintarea lucrărilor şi comite[1] blăjenilor, ca să stea cu totdeadinsul de lucru cu atât mai vârtos că Maiestatea Sa împăratul a binevoit a porunci de repeţite ori ca acel edificiu să se gătească cât mai curând. Subscris: comitele Nicolae Bethlen şi M. de Sonnenberg secretar.

Sub data de 7 martie 1777, aflăm o adresă dată către episcopul românilor gr.-catolici în Blaj din sesiunea aşa-numitei „tabulae continuae" a comitatului Albei Inferioare cu reşedinţa în Aiud. Oficiul comitatului face episcopului cunoscut că a primit din nou un ursoriu[2] de la guvern, în care comitatul este provocat ca ţinându-se strict de ordinele anterioare să îngrijească pentru cât mai curânda terminare a edificiului şcoalelor normale din Blaj. Deci, comitatul invită *ex oficio* pe excelenţia sa episcopul, ca de câte ori vor fi necesari muncitori cu braţul din partea comitatului la edificarea acelor şcoale, sau atunci când se vor apuca de lucru, episcopul să se pună în conţelegere cu comitatul, căci acesta, conform prea înaltelor ordinaţiuni, nu va lipsi a-şi împlini dorinţa.

Tot din anul 1777 februarie 22, aflăm o adresă a sus-numitei comisiuni îndreptată tot către episcopul Făgăraşului cu reşedinţa în Blaj. În actul acesta numita comisiune provocându-se la un raport al comitatului Albei Inferioare, care semăna cu o denunţare asupra episcopului, ca şi cum acesta nu ar voi să întindă ajutor eficace la ridicarea edificiului pentru şcoala normală, comisiunea mustră totodată pe episcop, că până în acea zi nu dăduse vreun răspuns respicat şi anume o declaraţiune în acel înţeles, ca împlinirea voinţei împărăteşti să fie cât mai mult accelerată; de aceea comisiunea-şi cere de la episcop informaţiune exactă în sensul arătat. Subscrişii: comitele Nicolau Bethlen şi br. Iosif Miske în numele comisiunei publico-eclesiastice.

Din aceste două acte mai din urmă se vede că între episcop şi comisiune se iscaseră unele neînțelegeri, care se află indigitate și în alte acte; dar natura neînțelegerei nu poate fi bine cunoscută; se pare numai că comisiunea dedea prea înaltelor dispozițiuni relative la edificarea școalelor normale din Blaj un înțeles, iar guvernul și comisiunea guvernală cu totul altul.

---

[1] Pune în vedere.

[2] Presupunem că ar fi o adresă recentă (din lat. orgo-ere-ursi).

Sub nr. 2226 din 9 aprilie 1782, guvernul Transilvaniei face cunoscut episcopului gr.-cat. de la Blaj ca, cu respect la denumirea profesorilor, la înființarea școalelor, la introducerea metodului normal venise un decret reg. prea înalt din 12 dec. 1781, care se comunica episcopului în extras, dar cu acea intimațiune, ca catihet la școala din Blaj este acilea[3] (in promptu sit, adecă Pater Georgius Schincai Hieromonachus), care își luase mai dinainte instrucțiune în metodul catiheticei la școala normală din Viena. Subscris în numele guvernului cu reședința în Sibiu br. Samuel de Bruckenthal, iar subscripțiunea secretarului lipsește.

Din acest act guvernial încă se pare că scoate capul o neînțelegere între guvern și episcop asupra persoanei lui Gheorghe Șincai. Însemnăm aci că până în 12 august 1782 episcop al Făgărașului fusese tot Grigorie Maior, care tocmai în aceea zi se lăsase de episcopie și tot atunci sinodul adunat a ales pe cei trei candidați, dintre cari apoi în 21 octomvrie 1782 a fost denumit Ioan Bob. Această observațiune trebuia să o facem la locul acesta și încă cu adaos, că deși Ioan Bob fusese denumit episcop în 21 octomvrie 1782, dar preconizarea lui de către scaunul Romei s-a întâmplat abia în 15 dec. 1783, iar hirotonia lui s-a făcut în Blaj de către același Grigorie Maior numai în 6 iunie 1784. Aci dară dăm peste un așa-numit interregnum de aproape 2 ani, în care timp însă au emanat mai multe acte relative la școalele din Blaj, între cari câteva ne dau testimoniu trist despre nespusele trăgănări și pierderi de timp în comunicațiunea oficială dintre Sibiu și Blaj.

Sus-citatul decret din 12 dec. 1781, îl avem și noi acilea numai în extract, care însă este foarte nefavorabil pentru școalele din Blaj, așa cum se vede el în copia noastră. Se va fi aflând și originalul aceluia undeva; dar sune el anume cu respect la direcțiunea supremă a școalelor ori și cum, astăzi, după mai bine de o sută de ani el este căzut în desuetudine, și chiar dacă nu ar fi cazul acesta, astăzi el ar lovi foarte greu în legile care asigură confesiunilor religioase dreptul lor asupra școalelor confesionale, prin urmare nu mai poate să aibă nici o valoare. Ceea ce aflăm foarte demn de însemnat, din acel decret de la 1781, este că el constată, pe temeiul unui raport al comisarilor, cum că în Blaj numărul tinerimei școlastice a crescut atât de tare, încât zice monarhul, că acolo trebue să se ridice încă și alte școale și respective să fie lărgit edificiul destinat pentru școalele de acolo. Deci, monarhul comite guvernului Transilvaniei, ca să însărcineze pe așa-numita comisiune a studiilor din țară, ca să prepare un plan nou pentru școalele care sunt a se mai înființa la Blaj, să facă și un calcul pentru cât au să coste, apoi toate acelea elaborate să le submită Maiestății Sale pentru aprobare. Tot în acest decret, împăratul Iosif află că după ce numărul tinerimei românești școlastice se înmulțește așa de tare, prin aceasta se arată și necesitatea înființărei de școale triviale, de aceea împăratul permite ca să se caute un individ bine deprins în metodul de învățături normale și cunoscători de limbile necesare în Blaj, iar aceluia să i se asigure salar de 150 fl. pe an, spre a i se plăti din fondul şcoalelor normale şi cu acea condiţiune, ca pe lângă acea plată episcopul să-i dea locuinţa cuvenită şi ajutor în producte naturale. Mai departe monarhul comite episcopului, ca de catihet să denumească pe unul dintre ieromonahii din Blaj, cari şi aşa sunt obligaţi, în virtutea literelor fundaţionale ale acelei mănăstiri, ca să funcţioneze în calitate de profesori; dar catihetul să nu aibă încă şi alt salar special; iar dacă între ieromonahi nu s-ar afla vreunul carele să cunoască bine metodul normal, episcopul să-l trimită în Sibiu la şcoala principală de acolo ca să înveţe. Subscris: Josephus m. p., Thadeus Baro a Reisbach m. pr. Ad mandatum Sacrae Caes. Regiae Majestatis proprium. David Székely m. pr.[1].

---

[3] La îndemână, gata pregătit.

Tot din anul 1782, octomvrie 15, nr. 7329 s-a emanat un decret al guvernului ţărei adresat vicarului general ieromonah Ignatie Darabant. În actul acesta guvernul zice că d-l inspector primar al şcoalelor naţionale a informat pe guvern despre starea şcoalelor din Blaj; deci în urmarea aceluia guvernul comite vicarului general (pe timpul vacanţei scaunului episcopesc), ca şcoala naţională din Blaj să o împartă în două clase şi să o numere între şcoalele primare, iar catihetul acelei şcoale să fie conform ordinaţiunilor anterioare părintele Gheorghe Şincai, carele să fie şi director local, şi să se poarte cu subordinaţiune cuvenită către episcop, către directorul regesc şi către inspectorul primar al şcoalelor naţionale. Tot prin acest decret, sunt denumiţi ca docenţi (magistri) indivizii: Ioan Papp şi Samuil Coltor. Fiecare din aceştia vor avea salar câte 75 fl. din fondul şcoalelor naţionale, iar deputat[4] în grâu şi în lemne le este promis de către d-l episcop al Făgăraşului; acel deputat ei să-l împartă drept în două. Într-aceea până când se va termina noul edificiu al şcoalelor, vicarul general să îngrijească de locuinţa lor şi de comoditate, adecă de local pentru instrucţiunea şcolarilor. Subscris: br. Samuel Bruckenthal.

În anul 1783, dec. 27 sub nr. 8680, guvernul ţărei vine iarăşi în numele Ces. r. Maj. Sale Apost. cu un decret adresat tot vicarului general Ignatie, în care acelaşi guvern descopere că Gheorghe Şincai, ca director al şcoalei naţionale din Blaj, arată lipsele acelei şcoale, cum şi lipsele docenţilor şi ale sale, în urma cărora se iau următoarele măsuri: încât pentru lipsele docenţilor Reverenţia Sa D. Josephus Martonffy, în calitatea sa de inspector al şcoalelor naţionale înaintase încă din 5 dec. 1782, o representaţiune către înaltul tesaurariat regesc (ministerul de finanţe al Transilvaniei); mai departe aceluiaşi părinte Şincai i se comite ca pentru recvizitele necesare la învăţătură în şcoale, precum sunt scaunele şi mesele, să prepare şi să submită un calcul de spese, pe temeiul căruia să se facă toate cele de lipsă conform prea înaltei intenţiuni a Maiestăţii Sale pentru şcoalele din Blaj. Mai departe, încât pentru reparaţiunile celelalte necesare la localul de şcoale zice acelaşi guvern, că chiar în acea zi din 27 dec. s-a adresat către tesaurariatul regesc, să se îngrijească de facerea acelor reparaturi, precum şi de locuinţe pentru unul dintre docenţi, carele era însurat. În fine, încât pentru recvisitele mai mărunte s-au asignat câte 20 fl. pe an, adecă o sumă precum se dădea şi la şcoalele normale regeşti din Sibiu şi Cluj din cauza şcoalelor naţionale, iar acei 20 fl. are să-i ridice părintele Gheorghe Şincai pe lângă cuitanţa ce va da de la sine, despre care tesaurariatul a fost asemenea anunţat. Mai departe, să i se declare directorului Şincai că excursiunile arătate de el ca făcute în afaceri şcolastice n-au loc dacă nu vor fi recunoscute de necesarii şi arătate de către d-l Iosif Mártonffy, inspector primar al şcoalelor naţionale; iar salar în sensul rescriptului reg. din 12 dec. 1781 lui Şincai nu-i compete. Subscris: Sam. br. Bruckenthal.

---

[1] „Quoniam autem Comissariorum relatio perhibet numerum studiosae juventutis Balázsfalvae ita acrevisse, novae ibidem scholae erigi, et respective aedificium pro scholis hactenus destinatum ampliari debeat".

[4] Socoteală, cotă (arh. lat.).

Din anul 1784, sub nr. 8933, avem un extract dintr-un decret guvernial, din care aflăm că Gheorghe Şincai submisese guvernului un prea umilit memorial în cauza sa personală, iar guvernul îi da resoluţiune că şi până când comisarii vor fi gata cu raportul lor despre fondurile din Blaj, lui ca director al şcoalelor naţionale i se asigurează pentru intertenţiunea sa până la prima noemvrie al acelui an din fondul şcoalelor naţionale 30 fl., pe care are să-i ridice de la casa camerală a tesaurariatului. Subscrişi: br. Samuel Bruckenthal, David Székely, Antonie Horváth.

Tot din anul 1784, sub nr. 4018 iunie 22, guvernul, provocându-se la rescriptul Maiestăţii Sale din 28 aprilie, face cunoscut episcopului, că monarhul îngrijat de fericirea acestui popor, a decis a îmbunătăţi şi lărgi şcoalele normale, iar anume pentru gintea valahă (*pro gente Valacha*) a binevoit cu îndurare a decide ca să se înfiinţeze douăsprezece şcoale primare triviale, pentru a căror susţinere au aplacidat cu mare bunăvoinţă 600 fl., totodată Maiestatea Sa a poruncit, ca conform decretului său regesc din 6 august al anului trecut, episcopul să numească acele comune în care au să fie înfiinţate cele douăsprezece şcoale şi apoi să facă raport către acest guvern, iar salar pentru fiecare docinte de la acele şcoale să se plătească începând de la 1 noemvrie anul 1784 câte 50 fl. din fondul şcoalelor naţionale. Peste aceasta, împăratul mai decide, tot în acel rescript din 28 aprilie, ca la şcoala principală din Blaj să se mai adaogă încă o clasă cu un docinte, a cărui plată anuală să fie 100 florini. Cu această ocaziune guvernul mai comunică episcopului încă două puncte, al 7-lea şi pe cel din urmă din decretul regesc, de la 6 August anul 1783, şi îl provoacă ca să nu lipsească a se conforma prea înaltei rezoluţiuni. Subscris: Br. Samuel de Bruckenthal, David Székely, Adam Veres.

Decretul sus-citat eşise sub nr. 4818[5]. Guberniul, în loc de a-l trimite episcopului întreg, îi dă numai un extras din punctele 7 şi 12. Acel punct 7 din decret ţinea că încât pentru partea economică administrativă a şcoalelor săteşti în comunele unde nu sunt patroni, acelea să fie administrate în viitor, tot cum au fost în trecut; dar cum? nu se spune. Comunităţilor însă împăratul le impune şi comandă ca edificiile şcolastice să le ţie totdeauna în stare bună, iar aceleaşi comune să întindă acelor dascăli mai mult ajutor decât le-au dat până atunci „in naturalibus et victualibus”.

Acestea, zice împăratul că voieşte să se împlinească, aşa precum se întâmplă în Ungaria foarte bine, că se încheie contracte între comunităţi şi directori sau inspectori locali în favoarea şcoalelor. Iar în comunele în care se află patroni (domni feudali), pe aceia prefecţii comitatelor, inspectorii şcoalelor naţionale sau chiar şi parohii să se încerce în tot modul a-i îndupleca să doteze mai bine pe dascălii şcoalelor naţionale.

---

[5] Nu s-a putut controla unde este greşeala din text: 4818 sau 4018, ca mai sus?

În punctul 12 din decretul regesc se zice: că pentru ca învăţătura băieţilor, cari vor să treacă la gimnazii din şcoalele normale, să nu le fie nefolositoare, autorităţile şcolastice să se ştie obligate în puterea ordinaţiunilor anterioare ale monarhului a le observa strict, prin urmare băieţii cari învaţă în şcoalele normale să fie preparaţi mai bine pentru disciplinele gimnaziale; de aceea să priveghieze cu rigoare ca nici un băiat să nu fie admis în clasele gimnaziale, dacă n-a terminat cele trei clase principale, din care trebue să aibă testimoniu sau de la inspector sau de la director.

Aşadar, din aceste două documente din urmă învăţăm că împăratul Iosif al II înfiinţase în adevăr afară de şcoalele din Blaj încă douăsprezece şcoale naţionale româneşti pe teritoriul Marelui Principat al Transilvaniei, iar aceasta s-a întâmplat numai cu 6 luni înainte de a sparge revoluţiunea lui Horia, şi tot cu acea ocaziune a mai amplificat şi şcoalele din Blaj; totodată acelaşi monarh se încearcă a deschide băieţilor buni de român calea şi la învăţături mai înalte.

O rezoluţiune din 26 august 1784 nr. 7849 adresată directorului Gheorghe Şincai, directorului şcoalelor din Blaj, ne descopere o adevărată curiozitate pentru timpul nostru. Bietul G. Şincai fusese însărcinat cu reviziunea şi prepararea cărţilor şcolastice. După ce şi-a împlinit aceasta misiune, Şincai se roagă de guvern pentru un onorar de 15 galbini, dar inspectorul primar Iosif Márţonffy (preot rom. cat.) s-a opus, şi aşa guvernul resolvi lui Şincai numai o remuneraţiune de 24 fl., din cari să-şi plătească hârtia cumpărată şi pe copistul, la care i-a dictat, pentru că, adauge guvernul, fondul şcolastic este sărac şi n-are de unde să dea mai mult, iar acei 24 fl. să-i ridice de la tesaurariat. Subscris: br. Bruckenthal, Ştefan Costa.

Toate actele câte le deterăm pân-aici în extract emanaseră în limba latină, acum însă urmează unul în limba germană. (sub nr. gubernial 1430 L. 52). Acest act guvernial este o înfruntare grea dată directorului şcoalei normale de la Blaj. Guvernul arată lui Şincai, că a primit cu neplăcere ştirea că directorul nu să poartă către episcopul său cu reverinţa şi modestia cuvenită, precum şi că în alte cazuri uneori pierde din vedere bunăcuviinţa (*das erforderliche decorum*). Din cauza aceasta i se dă înfruntare foarte serioasă şi este dojenit că nu se poartă conform statului sau împrejurărilor în care se află şi pe care le cere interesul şcoalei, care trebue să-i fie totdeauna înaintea ochilor. La acest act nu e pus anul, nici luna şi ziua; acum însă ca guvernator îl vedem subscris, pe comitele Gheorghe Bánffy, iar ca secretar pe un Ignatius von... conumele nelegibil.

Noi mai că am cuteza să susţinem că suferinţele cele mai mari ale lui G. Şincai s-au început din epoca acestui intimat guvernial.

1785, nr. 4391 din 26 noemvrie. Despre înfiinţarea celor 12 şcoale româneşti naţionale.

Sub această dată, avem o suplică a directorului G. Şincai adresată către tesaurariarul regesc al ţărei în Sibiu, întru care Şincai zice că după ce în anul trecut, adecă 1784, din graţia şi clemenţa cesaro-regească înaltul guvern regesc a binevoit a înfiinţa în această ţară douăsprezece şcoale româneşti naţionale şi a dispus ca docenţii de la acelea aplicaţi cu salare de câte 50 fl. renani pe an să-şi tragă acel salar de la cassa din Sibiu, s-a ivit o greutate din cauza distanței câtorva comune în care s-au așezat acele școale, căci adecă docenții respectivi sunt siliți a-și primi salariile lor de-a dreptul din Sibiu. D-l inspector suprem al școalelor naționale prevăzuse acea dificultate, apoi și mijlocise ca unii dintre acei docenți să-și poată lua salariile lor de la orașe cu casse publice mai apropiate; dar cu acea ocaziune s-a observat tăcere despre șapte școale românești înființate, anume: la Reghinul unguresc, la Milașul Mare, la Szék[6], la Șomcuta Mare, la Sântău, la Almașul Mare și la Abrud. După ce docenții din acele șapte comune simt mare greutate și întârziere la primirea salariilor de la Sibiu, Șincai se roagă ca înaltul tesarauriat să binevoiască a dispune ca docenții din Reghin și Milaș să-și poată lua salarul lor de la comisarul de finanțe din Bistrița; cel din Sec de la provisorul fiscal din loc; cel din Șomcuta de la perceptorul salinelor Dejului; cei din Sântău și Almaș de la perceptorul de sare din Șimleu, iar cel din Abrud de la spanul fiscal sau de la provisoratul din Zlatna. Sub această suplică latinește, Șincai se subscrie așa: Primarius scholae Nationalis Balászfalvensis, et reliquarum Valachico-Nationalium Director.

Din acest document aflăm încă o dată pe sigur că acele douăsprezece școale românești, comandate de către împăratul Iosif, s-au fost și înființat în adevăr, și încă tocmai în anul memorabil 1784. Așadar, înainte cu o sută de ani, poporul românesc din Transilvania mai câștigase și aceste douăsprezece școale pe lângă cele înființate din ordinul consiliului suprem militar în mai multe comune din cele două regimente grănițere. Se mai știe apoi de câte o școală elementară ici-colea, bunăoară în Brașov și pe la câte un schit sau mănăstire mică, din câte rămăseseră în țară nedate flăcărilor pe timpul turburărilor religioase împreunate cu înființarea regimentelor sub generalul Bukow, precum s-au arătat la alt loc în actele înființărei regimentului I.

Din tradițiune, se vorbește că în zilele lui Șincai s-ar fi înființat la trei sute de școale românești în Transilvania și bătrânii, cari dacă ar mai trăi, ar fi astăzi de 100 de ani, susțineau această tradițiune; dar nouă nu ni s-a întâmplat să vedem vreun document scris în acest înțeles. Într-aceea, cunoscută fiind activitatea extraordinară al lui Șincai, este mare probabilitate, că el avuse și scopul acela de a înființa școale cât se poate mai multe în comunele românești, fără a lua în nici o considerare greutățile piramidale pe care le-ar fi întâmpinat, desigur, atât din partea domnilor feudali cari nu voiau cu nici un preț ca și românii să-și aibă școalele lor naționale, cât și chiar din partea guvernului Transilvaniei.

Nr. 4391 din 2 dec. 1785. Aci aflăm rezoluțiunea Tesauratului, cu care acela îndreaptă pe G. Șincai cu suplica sa la guvernul regesc; totodată îi pune și alte dificultăți în prospect, din care să poată cunoaște că nici guvernul nu-i va împlini rugămintea.

La locul acesta ne aducem aminte că până pe la 1838 tot se mai vorbia pe la Blaj despre vreo trei din acele douăsprezece școale românești înființate de către împăratul Iosif al II-lea, care încă tot ar mai vegeta, dar numai ca niște plante lipsite de razele soarelui și de ploaie. Noi am dori foarte ca oameni bătrâni din acele 12 comune să binevoiască a ne informa, dacă se mai află vreo urmă din acele şcoale pe la comunele lor, şi anume dacă acei câte 50 fl. îi mai trage vreun docinte cu dreptul vechiu câştigat înainte cu 100 de ani; căci Doamne, multe drepturi de acelea câştigate din bătrâni s-au pierdut, sau din neştiinţă, sau şi lenea descendenţilor, fii, nepoţi şi strănepoţi.

---

[6] Erau mai multe sate numite Szék în ungurește. Înclinăm pentru Săg, de lângă Șimleu.

Decretul guvernial din 8 februarie 1788 nr. 883 L. 26 îndreptat către directorul şcoalelor normale din Blaj G. Şincai, în cauza limbei germane ca studiu obligat. În acest decret guvernul Transilvaniei se provoacă la un mandat prea înalt din 9 ianuarie al aceluiaşi an cuprins în forma de decret al Curţii, întru care se zice că scopul cataloagelor care se cer pentru tinerii ce trec din şcoalele normale în cele gimnaziale este ca să se adeverească cum că nici un tânăr nu a fost primit în clasele gimnaziale fără cunoştiinţa limbei germane, dar cum că din cataloagele înaintate de la Blaj la guvernul ţărei nu se cunoaşte acea împrejurare, dacă bieţii intraţi în gimnaziu cunosc sau nu limba germană, aşadar guvernului i se impune ca să strângă pe direcţiuni şi pe profesori la exacta observare a dispoziţiunei acesteia. Aşadar guvernul obligă pe directorul Şincai ca să împlinească acea voinţă prea înaltă, să silească pe docenţi la împlinirea aceleia cu cea mai mare grije, să şi îngrijească ca limba germană să fie învăţată alăturea cu limba maternă şi în şcoalele latineşti, pentru ca aşa tinerimea, care apucase a învăţa limba germană în şcoalele naţionale să nu o uite în cele latineşti. Subscris comitele Gheorghe Bánffy, ca guvernator şi David Vajna ca secretar.

Este prea bine cunoscută lupta epocală a împăratului Iosif purtată cu popoarăle negermane ale monarhiei pentru introducerea limbei germane în toate şcoalele şi în toate afacerile statului; dar tot aşa e cunoscută şi rezistenţa înverşunată a acelor popoară şi mai ales a maghiarilor în contra acelui plan al împăratului. Din alte acte, care se mai află între scrierile rămase de la G. Şincai în arhivul episcopiei gr.-catolice de la Oradea Mare, se mai văd unele remonstraţiuni ale acelui director, ce e drept, nu îndreptate în contra învăţărei de limba germană, ci numai în contra posibilităţii de a o învăţa pe aceea în Blaj. Se pare însă tot din acele raporturi ale lui Şincai că împăratul făcea mare silă profesorilor şi directorilor în favoarea limbei germane, încât la un timp G. Şincai veni la ideia ca să propună guvernului, ca după ce sila este atâta de mare, atunci şcoalele din Blaj să fie strămutate cu totul în vreun edificiu public din vreun oraş săsesc, unde băieţilor li s-ar da ocaziune ca, pe lângă ceea ce învaţă în şcoală, să se deprindă în limba germană în atingere cu poporaţiunea din loc. Acest decret al guvernului e scris în limba germană.

Nr. 8099, din 10 octomvrie 1793. Decret guvernial. Rezboaiele cele mai crunte decurgeau în Europa din cauza marei revoluţiuni franceze. Imperiul[7] acesta era unul din monarhiile cele mai încurcate în evenimentele din acea epocă mare. Cu venirea, în anul 1792, a împăratului Francisc la tron, fiind foarte mare lipsă de bani şi clasele privilegiate nevoind nici atunci a se supune la plătirea de imposite regulate, adunându-se în dietă votau numai aşa-numite subsidii (ajutoare) din caz în caz. În acel an, s-au votat un subsidiu, care apoi se explicase aşa, că nu numai nobilii, ci şi parohii, profesorii şi funcţionarii să plătească în oareşicare proporţiune; s-au făcut însă şi excepţiuni, prin care d. ex. directori şi profesori, cari îşi trăgeau săracele lor salarii din unele fonduri publice, aveau să rămâie scutiţi de acea contribuţiune. Din întâmplare însă, G. Şincai, care încă era să fie scutit, a fost asuprit prin subtragerea din salar. Şincai aleargă la guvern cu plânsoare în numele său şi al profesorilor din Blaj. Guvernul îi răspunde că aşa este, căci decretul din 2 noemvrie nr. 7830 din 1792 ţine în cuvinte respicate că parohi, profesori şi alţii carii îşi trag salariile din vreun fond public să nu fie siliţi de cătră comitate a plăi repartiţiuni de acelea de unde urmează, că şi lui Şincai i s-a făcut nedreptate că i s-au tras din salar; dar după ce a plătit, acuma să cerce a regula lucrul cu inspectorul şcoalelor. Încât pentru profesori, aceia nu mai pot fi scutiţi, pentru că din întâmplare sumele împărţite pe comitate şi scaune au apucat a se împărţi şi pe familii şi indivizi. Aşadar profesorilor li se dete negativă pe un temeiu cu totul nelegal. Subscris: comitele Lupul Kemény, David Székely şi I. Bedeus de Scharberg.

---

[7] Imperiul Austriac.

Această suplică a lui G. Şincai, la care îi venise rezoluţiunea de mai sus, avea data din 26 septemvrie 1793. De aici învăţăm cel puţin atâta că G. Şincai mai funcţiona ca director în Blaj încă şi cătră finea anului 1793, adecă după zece ani de la venirea lui Ioan Bob pe scaunul episcopiei Făgăraşului, căci precum se ştie, Ioan Bob fusese ales în 21 octomvrie 1782, dar preconisat numai în 15 dec. 1783.

AVRAM IANCU*

În decursul lunei septembrie al anului curgător, ziarele româneşti şi neromâneşti din patria noastră anunţară moartea lui Avram Iancu, cele româneşti învestite în doliu sau încai manifestând prin cuvinte doliul lor, pe când, mai multe dintre cele care se publică în alte două limbi, se folosiră de această ocaziune spre a rupe cicatrici înscorţoşate spre a reîmprospăta memoria multor evenimente fioroase din anii 1848 şi 1849, iar altele îşi uitară de a lor demnitate – dacă o vor fi avut-o vreodată – până într-atâta încât moartea lui Iancu o însoţea cu blesteme barbare. În acelaşi timp, naţiunea dacoromână din tot cuprinsul Marelui Principat al Transilvaniei şi din vecinele comitate despre Apus se simţi pătrunsă de durere generală, care se poate asemăna numai durerii ce cuprinde pe oameni în timpul unei calamităţi publice. Această manifestare de doliu general la români, pentru moartea lui Avram Iancu, este un adevărat fenomen, apariţiune pe care orice popor ajuns la conştiinţa de sine îl va lua în cea mai de aproape consideraţiune. Au nu era Iancu mort pentru sine, pentru naţiunea şi patria sa încă din anul 1852? El petrecea între noi, conversa cu noi, aşa este; Iancu însă nu mai simţea nici durerile noastre alături cu noi, contemporanii săi, nici nu mai participa la bucuriile noastre, când ni se întâmpla ca să avem şi noi vreuna între legionul de dureri. Şi, cu toate acestea, Avram Iancu, mort pentru sine şi pentru societate, vieţuia în spiritele şi în inimile noastre, ale acelora care am ştiut să apreciem meritele lui, zelul şi amoarea lui pentru naţiune, căreia se devotase, până când îşi sacrifică ei toată existenta sa. Avram Iancu, mort pentru societatea contemporană, va vieţui în memoria noastră şi a tuturor generaţiilor care ne vor succede nouă până când istoria omenimii va mai avea să consemne câte ceva din viaţa naţiunii daco-româneşti.

În viaţa popoarelor, sunt unele momente extraordinare şi epocale, momente de viaţă şi de moarte, când ele îşi leagă soarta lor de câte un nume, de câte un individ, cărui apoi îi urma oareşicum orbeşte, la bine şi la rău, ca prin farmec sau predestinaţie. Însă tot aşa este iarăşi adevărat că numai epocile extraordinare produc oameni extraordinari, precum şi că numai popoare ajunse la un grad oarecare al conştiinţei de sine şi al culturii se ştiu folosi de asemenea epoci şi îşi aleg sau recunosc de conducători pe bărbaţi de aceia care au venit tocmai la timp, nu atât ca să vorbească, cât mai vârtos ca să lucre, bărbaţi ai faptelor, ai acţiunii, care apucaseră, cum am zice, a zbea în sine[1] spiritul naţiunii, care ştiuseră a-şi identifica interesele lor cu ale poporului şi a se inspira de mărimea epocei în care au ajuns. În timpuri normale sau în timpuri de servitute şi orbie generală, oamenii acţiunii n-au nici un rol, ci se nasc, vieţuiesc şi se trec ca şi alţii un milion, fără ca istoria să-i afle demni de a se ocupa de ei.

---

* Text reprodus după „Transilvania", 1872, V, nr. 21, p. 243–245; nr. 22, p. 253–258.

[1] A soarbe.

Avram Iancu, om născut pentru acţiune, venise tocmai la timp, tocmai în acei ani epocali, care, dacă ar fi trecut peste noi lăsând numai urme de simple adunări, de punctaţiuni[2], deputaţiuni, petiţiuni şi proteste, poate fi că naţiunea română ar sta în aceste zile de încercare nouă încă şi mai rău decât a stat până în anul 1848. Zică inamicii naţiunii noastre orice vor vrea despre Avram Iancu, el a fost pentru noi unul din acei bărbaţi adevărat providenţiali, ale căror merite pentru libertate toţi fanfaronii din lume nu vor fi în stare de a le întuneca. Este un adevăr foarte trist că libertatea în această lume trebuie să se răscumpere aşa des prin vărsare de sânge; însă nu avem ce face, aşa merge pe acest glob; lupta pentru existenţă şi libertate curge neîncetat sub forme foarte diverse, până ce de atâtea ori oamenii recurg şi la arme.

Calomnia ce se aude mai des în contra românilor transilvani cu respect la evenimentele din anii 1848 şi 1849 este când se zice că ei ar fi luptat pe atunci în soldul camarilei, adică în favoarea absolutismului. Acei care spun şi scriu această minciună sau nu cunosc de loc istoria acelor ani, sau, ce este şi mai probabil, ei o falsifică înadins, pentru scopurile lor. Nici un român adevărat din anii 1848–1849 n-a avut de scop a-şi vărsa măcar una singură picătură de sânge pentru despotism, ci numai pentru *libertate* şi în contra terorismului celui mai brutal şi mult mai barbar decât fusese pe atunci cnuta ţarului Nicolae şi carbaciul căzăcesc. Dar mai târziu românii fuseseră înşelaţi? Apoi, rogu-vă, care popor european nu a fost înşelat în acele timpuri, şi încă mult mai amar decât dacoromânii, cu atât mai amar cu cât speranţele şi planurile altor popoare fuseseră neasemănat mai mari şi mai încordate decât ale noastre. Republica Italiei s-a înecat în sânge în aceleaşi timpuri pe străzile Palermei, Messinei, Neapolei, Romei, Veneţiei; republica Franţei îşi află mormântul său în valuri de sânge, în Sena, în Algeria şi Caiena[3]; unitatea Germaniei fu sugrumată în modul cel mai barbar de către prusiani în Berlin, în ducatul Baden, la Frankfurt şi pe aiurea. Peste aceasta, istoria să fie dreaptă şi să nu uite că unele clase de oameni ieşite în largul lumei cu libertatea în gură, cu scoarţa servituţii, cu corupţiunea şi cu desfrâul în toată fiinţa lor, încă nu cunoşteau de loc ce înseamnă libertate, precum mai sunt şi astăzi oameni mulţi de care acea vergine sântă ce se numeşte libertate fuge cât mai departe. Printre oameni de asemenea calibru reacţiunea absolutistă prea curând îşi sparge drum nou, precum aceasta se poate vedea în toate zilele. Reacţiunea, care a venit peste noi de la 1850 înainte, a fost generală; ea nu a făcut excepţiune cu nici un stat şi cu nici un popor. Afară de aceasta, pe la noi terorismul unguresc trebuia să se înfrene că belul civil era să se întindă pe ani înainte, pentru că ungurii n-au ştiut niciodată ce este libertatea.

Avram Iancu era unul din acei bărbaţi eminenţi ai poporului dacoromânesc care fusese încălzit şi pătruns în adâncul sufletului său de sacrul foc al libertăţii.

---

[2] Tatonări.

[3] Cayenne – capitala coloniei franceze Guiana (Guyane) din America de Sud, vestită pe vremuri prin faptul că aici se exilau condamnaţii politici.

Ajutat de frumoasa stare materială a tată-său, care era unul din oamenii cei mai avuţi în comuna sa Vidra de Sus, ci peste tot în Munţii Apuseni, tânărul Avram, ca student în Cluj şi ca practicant la cancelaria Curţii de apel, avuse cea mai bună ocazie de a cunoaşte foarte de aproape libertatea şi desfrâul, servitutea şi barbaria însoţită de toate insultele câte îi place domnului desfrânat să arunce asupra sclavului său. Încă se vărsase sânge românesc numai la Mihalţ, pe la finea lui mai 1848, pe când Avram Iancu cel dintâi jurase pe sufletul său că acea faptă barbară nu o va lăsa nepedepsită. Aflându-ne pe atunci mai mulţi inşi la Sibiu, din câţi ne-am fost reîntors de la dieta rebelă[4] din Cluj, ne-a costat la „curtea Mediaşului"[5] destulă fatigă[6], pentru ca să-l abatem de la planul său de a merge în Munţi spre a lovi de acolo drept în Aiud, de unde venise pieirea mihalţienilor, unde închiseseră pe Simion Balint şi încă pe alţi câţiva români cu scopul de a teroriza. Anume Bărnuţiu zise lui Iancu: „Aveţi pacienţă, că veţi face iarăşi vreo horaiadă[7] nefericită". Avram ascultă, deşi fără voie. Ce erai să faci, el a fost omul acţiunii. Dacă lăsam atunci pe Iancu în voia lui, belul civil era să se înceapă şi în Transilvania, dintr-o dată cu cel din Ungaria, de la aşa-numitele şanţuri romane, iar rezultatele? Era să le ştie înainte tot numai Dumnezeu. Muscalii şi turcii încă nu apucaseră a veni în Moldova şi Muntenia; ei au venit acolo numai de la septembrie înainte. Ungurii apucaseră a smânci puterea din mâinile nepotenciosului rege Ferdinand V, ei puseră mâna pe câteva regimente şi pe vreo şapte sute de tunuri pe la cetăţi; cu toate acestea ei tot mai era încă rău armaţi şi puţin exercitaţi. În tot cazul, dacă românii ar fi început a se arma bărbăteşte îndată din aprilie, de când au început a se arma şi celelalte popoare, evenimentele din Transilvania erau să ia cu totul alta faţă. În fine, insurgenţii, prin barbarele lor brutalităţi, tot aduseră lucrul acolo, încât românii se văzură necesitaţi a se mai îngriji şi de arme, iar nu numai de proteste pe la dietă şi deputaţiuni pe la curte, iar la urma urmelor, adecă de la martie 1849 înainte, groasa ignoranţă şi mizeria celor şase generali austriaci câţi se aflau pe atunci în Transilvania avu de consecinţă că românii transilvăneni, lăsaţi de data asta de sinea lor, neprevăzuţi mai cu nimic din partea austriacilor, îşi încercau puterile numai ei singuri în contra trupelor de insurgenţi[8], care acum erau foarte numeroase şi armate neasemuit mai bine decât erau românii. Atunci, ca niciodată din secole, se cereau oameni ai acţiunii care să ştie să scoată ostaşi din pământ. Acei oameni ai acţiunii au fost pentru români Iancu, Balint, Axente, Dobra, Buteanu, Vlăduţ, Bradu, Solomon, Armatul, câţiva ofiţeri de la regimentele confiniare[9] şi un frumos număr de tribuni, vicetribuni şi centurioni, subordonaţi lor.

Toţi acei bărbaţi şi juni au fost bravi şi curajoşi, toţi inspiraţi de mărimea epocei extraordinare, toţi decişi a-şi da viaţa pentru libertatea naţională, însă farmecul cel mai tare ce atrăgea naţiunea se cuprindea pe atunci în numele Iancu. „Astăzi cu bucurie, românilor, cântaţi, Pe Iancu în câmpie cu toţii să-l urmaţi etc. etc.".

---

[4] Dieta Transilvaniei, care a votat în mai 1848 „uniunea" Transilvaniei cu Ungaria.

[5] Probabil local din Sibiu.

[6] Oboseală.

[7] Baie de sânge.

[8] În sens de răzvrătiţi, răsculaţi.

[9] Grăni
cereşti.

Acest cântec popular, al cărui autor e necunoscut ca al celor mai multor cântece româneşti populare, împrumutându-şi aria dintr-o operă italiană[10], se prefăcu iute într-un fel de marseilleză românească, ce străbătu nu numai Munții Apuseni, ci peste tot pe unde se afla suflare de român. Tinerimea din celelalte părți ale Transilvaniei, care auzea cântecul acesta, alergă la Iancu pentru ca să se înroleze în oastea lui. Încă şi din Muntenia pătrunseseră câțiva juni la Iancu, Balint şi Axente. Acolo era, între alții, Adrian (acum general), Dincă (astăzi căpitan în pensiune), unul din frații Goleşti, cel supranumit Albul, şi Aimeé Martin pentru nobilitatea sentimentelor sale, acolo au fost şi Racoviță (sub numele de Vițianu), unul Bălăceanu şi alți câțiva, care s-au exilat pe sineşi pentru ca să participe ca voluntari la calamitățile şi pericolele în care se aflau românii transilvăneni şi cauza românească în toate țările locuite de români. Toți acei ostaşi ai națiunii simțeau şi vedeau pe atunci imperativa necesitate în care ajunsese națiunea de a-şi apăra existența sa cu armele împumnate[11] de a restaura renumele de bravură belică dată mai cu totul uitării, de a insufla respect inamicilor, a vendeca[12] teroarea cu teroare şi a înfrânge trufia şi stupida îngâmfare a barbariei.

Au mai avut națiunea română pe un Iancu în secolul al XV-lea, adică Ioan Corvin de la Hunedoara, spaima sultanilor şi a tuturor turcilor, salvatorul Ungariei şi al creştinismului, consolatorul românilor transilvăneni şi bănățeni pe urma tiraniilor lui Carol Robert, ale lui Ludovic I şi Sigismund[13]. Să fie oare că acel nume mare, trecut prin tradițiune, din străbuni la strănepoți, va fi fost un ecou fermecător în auzul generațiilor de la 1848? Pentru ce nu? Distanța în timp era numai de ani 400, apoi popoarele conservă şi propagă nume şi evenimente mult mai vechi tot numai prin tradițiune.

Mai deunăzi, într-un ziar românesc, erau provocați Laurian, Bariț şi A. Papiu ca unul din ei să descrie viața lui Avram Iancu; într-aceea ea se publicase, încă fiind el în viață, de către d-l Vulcan[14]. După mine, partea cea mai ilustră şi mai glorioasă a vieții lui Avram Iancu se cuprinde în raportul său din luna noiembrie 1849, redactat de către răposatul Ioan Maiorescu din actele şi datele comunicate lui de către însuşi Iancu şi de către câțiva tribuni ai săi, acolo în munți, la fața locului, unde Maiorescu, ca orice bun istoric, a vizitat toate locurile şi pozițiunile în care au decurs afacerile belice între români şi unguri...

Partea vieții lui Iancu câtă se cuprinde în raport este scurtă după timp; ea însă este lungă după abundența minunatelor evenimente belice câte se află descrise în acelaşi. Un an şi, respective numai 10 luni, au făcut atâta cât n-au făcut mai înainte alți şaizeci şi patru de ani. Prelegeți[15], băieți, şi studiați acele raporturi din anul 1849, pentru ca să cunoaşteți pentru ce astăzi vă este posibil a vă numi români, a vorbi şi a scrie româneşte, a vă avea şcolile şi literatura voastră şi a spera în viitor. Iată biografia lui Iancu, iată şi cel mai pompos monument ce i se putea pune vreodată: acela este raportul lui.

---

[10] Din *Tancred* de Rossini. Referitor la aceasta, o indicație precisă a dat tot Barițiu în cartea sa *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 800.

[11] În sens de cu armele în mâini.

[12] A răzbuna.

[13] Regi ai Ungariei în secolele XIV–XV. Ultimul a fost şi împărat al Germaniei.

[14] Iosif Vulcan – întemeietorul şi redactorul revistei *Familia* (1865–1906), care a apărut mai întâi la Budapesta, apoi la Oradea Mare.

[15] Citiți.

Ce e drept, partea vieţii lui Iancu câtă a trecut din august 1849 până la retragerea sa totală de pe scena vieţei publice, adică până pe la finea anului 1852, încă nu e scrisă de nimeni; ea însă cuprinde câteva episoade foarte interesante, care, luate şi judecate în legăminte strânsă cu situaţiunea noastră politică din acel timp, ar fi pline de învăţătură dacă s-ar aduce la cunoştinţa generaţiilor prezente.

Îndată după sugrumarea peste tot a revoluţiei ungureşti, comandanţii armatei austriace dezarmară şi pe români în tot cuprinsul ţării, iar un punct al instrucţiunii secrete ce luase generalul br. Lud. Wohlgemuth, în calitatea sa de gubernator militar şi civil, ţinea ca el să desfiinţeze îndată orice comitet naţional sau politic, încât nici urmă să nu-i rămână.

S-a întâmplat şi una şi alta. Într-aceea românii aşteptau şi pretindeau că pentru fidelitatea, pentru devotamentul şi sacrificiile lor cele enorme să fie consolaţi şi remuneraţi de către stat şi de către coroană. Un episcop şi un număr frumos de deputaţi stăura[16] mereu în Viena, cerând şi insistând pentru drepturi politice, naţionale, ecleziastice. În acelaşi timp însă, aristocraţii maghiari conservativi, care ceruseră prin suplică formal ajutor armat de la împăratul Rusiei în contra partidei kossuthiene, ieşind de prin văgăunele şi unghieţele lor şi dând mâna cu patricienii saşilor, începură a lucra din toate puterile lor în contra românilor, atât la curtea împărătească, cât şi la guberniul impus ţării, cu reşedinţa în Sibiu. Iosif Bedeus de Scharberg, pe atunci consilier şi comisar suprem al provinciei, unul din cei mai înverşunaţi duşmani ai românilor, în timp ce se afla în retragere la Bucureşti în anul 1849, elaborase un memorial către regimul austriac, pe care apoi îl şi prezentaseră saşii la Viena. În acel act al lor, saşii dau regimului consiliul ca, îndată după sugrumarea revoluţiei, uniunea Transilvaniei cu Ungaria să fie desfiinţată cu totul; cele cinci regimente confiniare româneşti şi secuieşti să fie dezarmate şi, cum s-ar zice, provincializate; dezarmare generală, cu singura excepţiune de gardiştii[17] de la cetăţi, cărora să li se lase armele; să se aducă în Transilvania bărbăteşte colonii nemţeşti, însă cu multă precauţiune, pentru a nu se irita românii şi secuii înainte de timp, iar acele colonii nemţeşti să fie ajutate şi favorate în cât mai multe moduri; ţara să se împartă după naţionalităţi, pentru ca saşii şi românii să scape de funcţionarii tiranici ai maghiaro-secuilor etc. etc. După aşa-numita pacificare a ţării, petiţiunile, protestele, memoriile, audienţele se succedau unele pe altele, pentru ca din haosul în care ne aflam să ieşim în vreo parte, însă pe acest teren inamicii românilor erau meşteri neasemuit mai tari decât ei. Recăzuţi de atât amar de timp de la acţiunea politică, partea cea mai mare a românilor făcea „politică" tot cu acea naivitate copilărească cu care au făcut-o mai mulţi români transilvăneni şi ungureni până în ziua de azi, politică care dă cu bâta în baltă, bunăoară ca „Albina". Ceea ce însă ne lipsea pe atunci, din mare fericire, era politica unui soi de oameni bătuţi de Dumnezeu, care, ca şi unele păsări, îşi spurcau cuibul propriu. Între acele constelațiuni, numai ce ne deșteptarăm în una zi frumoasă că organele noului guvern încep a ne aresta și pe noi românii, ca și cum arestau pe maghiari, și așa se umpleau închisorile cu lobonții austriaci, ca și cu curuții kossuthieni[18]. Începutul se făcu mai întâi cu arestarea câtorva preoți românești, pe care în 14/2 decembrie îi transportară la Sibiu sub pretexte mărunte că ei ar fi adunat iscălituri la niște plenipotențe destinate pentru deputații noștri de la Viena. Pe fostul prefect Ioan Axente Sever îl ridicară din locuința sa și-l trântiră în cazarma de la Sibiu, sub pretextul că el, iar nu mai vârtos vicecolonelul Losenau, ar fi produs catastrofa de la Aiud. Iată însă că voiesc să pună mâna și pe Avram Iancu. Despre acea blestemăție aflăm în *Gazeta* nr. 22 din 15 decembrie 1849 următoarea corespondentă de la Sibiu, trimisă redacției de către amicii săi.

---

[16] Stăteau.

[17] În sens de oamenii de gardă.

„Sibiu, 12/24 decembrie. Nu știu dacă până la primirea acestei scrisori a mele vei căpăta știre despre un lucru foarte neplăcut ce s-a întâmplat înainte cu vreo 9 zile eroului nostru Iancu; deci mă grăbesc a ți-l face cunoscut după cum am aflat din izvor authentic. Înainte cu o săptămână și ceva mai bine, s-a dus bravul nostru Iancu la Hălmagiu la târg, unde, ajungând și preumblându-se pe ulițe, poporul român ce se afla acolo la târg se luă după dânsul, care de care întrecându-se de a-l putea vedea și saluta pe vrednicul fiu al națiunii sale. Într-aceea, iată! O patrulă de poleci[19] vine, întreabă după Iancu și voiește să prindă pe un român, anume Fodor, care încă se afla la târg, socotind că acesta ar fi Iancu; dar Fodor nu se lăsă să-l aresteze; când odată sosi și Iancu acolo și aflând că soldații voiesc pe dânsul să-l aresteze, a răspuns că merge el și de bunăvoie. Între aceea, înțelegând poporul că Iancu este prins, îndată se aruncă asupra gardurilor, rupse parii, merse la vardă[20] și năvăli asupra soldaților, cerând afară pe Iancu. Atunci, căpitanul cel ce comanda miliția de acolo se duse minteni[21] la locul unde se afla Iancu și-l rugă ca să domolească furia poporului, căci arestarea lui s-a întâmplat din greșală. Așa Iancu îndată ține cuvântare poporului, dojenindu-l ca să fie liniștit, căci dânsul nu se află în nici un pericol, apoi încălecă pe cal și porni către casă. Guvernatorul, îndată ce înțelese lucrul acesta, a trimis comisie cercetătoare și spunând că pe soldații cei vinovați îi va «pedepsi cu toată străşnicia»".

Se înțelege și nespus de noi că deputații de la Viena și câțiva bărbați români de la Sibiu n-au pierdut timpul, ci au alergat îndată în toate părțile ca să afle cauza acestor insulte infame și să mijlocească înlăturarea lor. În fine, a ieșit la lumină că, în urma intrigilor țesute la Viena în contra românilor, br. Wohlgemuth recepuse de la ministerul cel brutal Schwarzenberg-Bach instrucțiuni severe ca să arunce în prinsoare pe cei mai mulți prefecți și tribuni și să-i tragă la răspundere pentru faptele lor îndeplinite în decursul belului civil. În același timp, *Siebenbürger Bote*[22] din Sibiu, totdeauna ostil românilor, avusese nerușinarea ca să ceară încă și furcile pentru câțiva prefecți și tribuni. Între aceea, energica apărare din partea inteligenței care pe atunci trăia în concordie ca niciodată, cum şi alarma produsă în popor, constrânse pe Wohlgemuth ca să relaţioneze[23] la Viena „că nu e încă timpul acomodat spre a pune mâna pe prefecţii şi pe tribunii români; deci el roagă pe minister ca să se mai amine această măsură".

---

[18] Aluzie la cele două tabere ardelene din secolul al XVIII-lea, dintre care primii (lobonții) erau partizanii habsburgilor, iar ceilalți (curuții), conduși de Francisc Rakoczi, erau împotriva lor.

[19] Polonezi.

[20] Corpul de gardă.

[21] Imediat.

[22] Ziar săsesc cu tendințe conservatoare.

Din acele zile înainte, s-a cerut ca bărbaţii cei mai luminaţi şi mai devotaţi ai naţiunii noastre să dezvolte pe terenul politic energie spirituală tot aşa de mare, pe cât fusese cea armată din munţi, nu numai pentru ca să abată noul pericol de pe capetele lor, ci şi pentru ca să demaşte şi să dezmintă spurcatele intrigi, să dea informaţii exacte, să corecteze opiniile false ale miniştrilor, restaurând peste tot adevărul. Aceasta însă era problemă atât de grea, încât ea trecea aproape peste puterile noastre. Bărbaţii naţiunii trăiau pe atunci cu prea puţine excepţiune, în armonie deplină; încă nu apucase a-şi băga vreun diavol coada printre dânşii pentru ca să le tulbure concordia; cu toate aceasta, faţă cu acele împrejurări haotice, faţă cu neauzitele calamităţi rămase peste popor din belul civil, iar mai ales faţă cu numărul cel mare al inamicilor pe cât de înverşunaţi, pe atât şi de rafinaţi şi neruşinaţi, românilor le lipseau şi mijloacele, practica, exerciţiul pe teren politic. În fine, totuşi, românii reuşiseră ca să câştige mai întâi pe guvernatorul br. Wohlgemuth de partea lor; însă patronajul acestuia fu de durată scurtă, el muri în martie 1851 pe drum către Viena, unde mergea ca să se spele de calomniile patricienilor saşi din Sibiu, care îl denunţaseră în multe feluri la Viena, numindu-l încă şi „walachischer Tribun".

În acelaşi timp, Avram Iancu participă în mod eminent la toate lucrările inteligenţei româneşti: călătorea când la Viena când la Sibiu, iar mai de aproape se ocupa mult de soarta cea tristă a compatrioţilor săi munteni, ale căror cauze le lua în apărare nu numai ca confrate al lor, ci şi în calitatea sa de avocat. Acea perioadă a activităţii lui Avram Iancu merită să fie luată în cea mai îndeaproape consideraţiune: încă nici până în ziua de astăzi nu se ştie cauza directă şi imediată care a înfrânt puterile spirituale ale lui Iancu şi l-au adus la starea de melancolie şi dezolare totală în care a căzut. După cât ne-am putut informa noi, mie îmi vine să cred că nefericirea lui Iancu nu a fost produsă din vreun eveniment izbitor la moment, ci precum la mai mulţi alţi indivizi cu calităţi spirituale eminente, aşa şi la Iancu au conlucrat mai multe cauze psihice timp mai îndelungat, până ce l-au trântit cu totul la pământ. Obişnuit să comande şi să fie ascultat de un popor întreg, nutrit de speranţe vii că sacrificiul şi devotamentul extraordinar al poporului îşi va aduce fructele sale, pe care Iancu i le promisese în numele statului şi al împăratului de atâtea ori, Iancu se vede, tocmai din contră, când înconjurat de jandarmi, când ameninţat în alte feluri de către nişte oameni care mai înainte se ploconeau pe la uşile lui, iar drepturile poporului le vede călcate din nou în picioare şi devotamentul lui răsplătit numai cu câteva decoraţiuni[24].

Mai vârtos, starea acea precară a proceselor seculare pe care le avea poporul muntean cu domnii feudali şi mai ales cu fiscul (cu statul) a trebuit să cauzeze lui

---

[23] Să comunice.

[24] Avram Iancu îşi exprima în felul acesta indignarea pentru situaţia grea a românilor din Transilvania.

Iancu diverse torturi sufleteşti şi să-i irite mânia sa. Revoluția lui Horea, Cloşca şi Crişan fusese mai mult efectul acelor procese, adică al tiraniei feudale pe atunci, pe când partea mare a dregătorilor fiscali se putea asemăna prea bine cu banditii care ies la drumuri şi spoliază pe călători. Acele procese n-au încetat niciodată. În fine, nici că se mai afla vreun avocat către care să fi avut poporul cea mai puțină încredere. Aceasta fu cauza că mai pe urmă o parte din popor mergea de cerea învățătură de la o femeie văduvă, anume Varga Katalin (rom. Caterina Păpucaru), unguroaică de naționalitate, care locuia în Bucium, aproape de Abrud, şi cunoştea atât calamitățile poporului cât şi blestemățiile funcționarilor fiscali şi ale celor municipali, uniți întru toate spre a spolia poporul, întocmai ca şi ciocoii din timpul fanarioților în România. Se spune că acea femeie încă suferise unele asupriri de la funcționari. Lăsăm însă că nu e dat unei femei ca să poarte procese pe viață şi pe moarte de la care depindea soarta mai multor mii de locuitori, dar apoi ştiți că fusese prinsă şi acea femeie prin mare înşelăciune şi sub pretextul că ea a revoltat poporul în contra „domnilor", fu închisă în Alba-Iulia, de unde fu liberată numai, mi se pare în anul 1850.

Punctul 6 din protocolul adunării de la Blaj din 1848, despre ştergerea decimei metalurgilor şi cererea egalității între aşa-numiții metalurgi şi urburari[25] se adoptase în unanimitate în favoarea locuitorilor munteni. Punctul 11, în care se cerca comisiuni mixte de a regula relațiile teritoriale, de agrii[26], de păduri etc., iarăşi fusese adoptat *per eminentiam*[27] în favoarea muntenilor şi a locuitorilor români din scaunul Sibiului şi din districtul Braşovului. Dar cui păsa, în anii 1850–1851, de asemenea cauze particulare districtuale, locale pe când imperiul încă tot se mai cutremura din temelii? Îi păsa poporului, pe care-l durea amar, şi-i păsa lui Iancu şi consorților lui de arme în acei munți. Ei, dar cercul activității lor se strâmtora şi se îngusta tot mai mult, iar un temperament şi spirit ca al lui Iancu nu voia să ştie de măsuri dictate de legea marțială, despre care noi credeam, în naivitatea noastră cea românească, că nu este aplicabilă la noi, pentru că nu noi am fost rebelii. Dar inamicii purtaseră bine de grijă pentru ca şi românii să treacă de rebeli. În fine, totuşi, începură să iasă comisiuni la fața locului, şi se spune că anume, pe la 1852, regimul ar fi fost foarte aplecat a face din partea fiscului mari concesiuni poporului; acum însă Iancu, iritat peste măsură, se opunea în multe moduri, iar între altele la una ocaziune aranjamentul căzu numai din cauza limbei, pentru că Iancu pretindea că protocolul să se poarte exclusiv româneşte, la care comisarii nemți răspândeau că ei nu cunosc de loc limba noastră, prin urmare nici nu pot lucra într-însa.

Ne aflam în anul 1852, cel mai fatal pentru Avram Iancu. În vara acelui an, împăratul Francisc Iosif veni şi în Transilvania. Avram Iancu, soții săi de arme şi toată cealaltă inteligență românească din Munții Apuseni luară măsuri diverse pentru recepțiunea demnă de un împărat; Iancu însuşi veni la Sibiu, cu scopul de a mijloci ca Maiestatea-Sa, intrând de către Banat, să schimbe drumul, abătându-se prin Munții Apuseni la Abrud, Roşia etc. Cu 6 zile înainte de ajungerea Maiestății-Sale pe pământul acestei țări, A. Iancu îmi scria de la Zlatna, din locuința protopopului Grigorie Mihali, ca să merg şi eu îndată la dânşii, să le fiu de ajutor la primirea suveranului, şi anume să-i țiu un scurt cuvânt de bună venire. Îi răspunsei că, cu respect, la mijloacele de comunicațiune precum erau pe atunci, cum şi la preparativele de recepțiune pe care le făceam şi noi în Braşov, mă aflam în imposibilitate de a mă mişca din loc.

---

[25] Proprietari de mine care trebuiau să dea statului o parte din aurul scos, obligație numită urbură.

[26] Ogoare.

[27] Prin excelență.

Împăratul face pe voia muntenilor, vine la ei cu toată suita sa cea strălucită; însă cel care nu se prezentă la împărat din toți bărbații români de renume este unicul şi singurul Avram Iancu. Această ştire pătrunde în scurt ca fulgerul în toată românimea transilvană, şi încă cu adausul că absența lui fusese observată foarte aprig în cercurile împărăteşti, în care a produs şi presupusuri atât de grele, încât guvernatorul de atunci, principele Carol Schwarzenberg, simți necesitatea de a întreba pe Simion Balint: „Suntem siguri aici?". „Stăm buni cu capul nostru", fu răspunsul laconic al curajosului protopop. Faime diverse, unele mai fabuloase decât altele, se lățiră despre acea absentare misterioasă a lui Iancu. Unii voiau a şti că Simion Bărnuțiu l-ar fi provocat de la Iaşi ca să nu se prezinte la monarh; alții, din contra, spuneau că Iancu s-ar fi desgustat foarte mult în urma unei certe ce avusese în Sibiu cu câteva zile mai înainte, şi iarăşi alții căutau cauza acelei absentări fatale în nu ştiu ce influență amoroasă a unei domnişoare de naționalitate maghiară. Mulți iarăşi voiesc a şti că monarhul, cu acea ocazie, fusese determinat a înălța pe A. Iancu la rangul de baron, a-i face şi oareşicare donațiune în proprietate de pământ din averile fiscale, a şi decreta uşurări esențiale pentru locuitorii de naționalitate românească din Munții Apuseni. Noi încă am fost şi mai suntem foarte aplicați a crede în acele scopuri generoase ale împăratului Francisc Iosif I, însă nu ne putem abține ca să nu observăm că, dacă scopurile împărăteşti au fost acelea, apoi organele administrative politice au lucrat în dosul monarhului în direcțiune cu totul opusă, ca şi cum ar fi voit să extermine orice încredere din inimile românilor, iar complimentul[28] tuturor măsurilor brutale din câte luase în aceleaşi zile poliția centrală şi guvernatorul principal a fost călcarea polițienească a cancelariei arhiereului Alexandru S. Şuluțiu în Blaj, călcarea locuinței lui Ioan Maiorescu în Viena şi aspra batjocorire, ca din chiar senin, a mai multor români de frunte. Mai adăugăm la aceasta insultele care s-au publicat în contra românilor în unele ziare de acelea despre care se ştia că stau în relații intime cu poliția centrală şi cu Ministerul de Interne, în al cărui cap se afla Alexandru Bach.

Cu toate acestea, adevărata cauză imediată pentru care A. Iancu nu a voit să se prezinte împăratului în iulie 1852 este şi rămâne un secret, pe care dânsul l-a dus cu sine în mormânt, dacă cumva nu-l va fi încredințat vreodată la vreunul dintre intimii săi. Între aceea, despre acel eveniment, căci eveniment a fost, precum şi despre cadrul cel foarte fatal al arestării lui Iancu în septembrie 1852, ne-ar putea informa în interesul adevărului istoric mai bine şi mai exact d. S. Balint, Andreica din Câmpeni, Corcheş Const., Ilie Măcelariu, intimul amic al răposatului.

---

[28] Culmea.

Care au fost cauzele sau pretextele arestării lui A. Iancu? După ce-l închiseră la Alba-Iulia, pentru ce l-a maltratat (bătut) actuariul[29] Hohn (sas de naționalitate) în camera în care Iancu se află închis? Când l-au dat în grija domnului locotenent Şandru ca d-sa să-l conducă de la Alba la Sibiu, în ce stare psihică se mai afla Iancu? În Sibiu, Iancu a tras drept la vechiul său amic E. Măcelariu, unde a petrecut, de nu mă înşel, vreo două săptămâni. Tatăl lui Iancu încă venise în aceleaşi zile la Sibiu, pentru ca să vadă de nefericitul său fiu, care până atunci fusese fala şi gloria lui.

În zilele petrecerei [şederii] lui Iancu în Sibiu, s-au întâmplat mai multe scene, dintre care unele cu adevărat tragice. Martorul acelor scene a fost *per eminentiam* d-l Măcelariu. Scena de la băile de aburi, plânsul cel amar al lui A. Iancu, atât în baie, cât şi acasă la Măcelariu, şi strigătul cel dureros: „Nu mă lăsați, nu mă lăsați, că mă prind jandarmii!”. După aceea, Iancu adormi obosit fiziceşte şi înfrânt sufleteşte. După ce se deşteptă începu să ceară mereu vinars, ca şi cum ar încerca să-şi amorțească durerile! Acestea sunt tot atâtea împrejurări care merită să fie descrise cu fidelitate, pentru ca să le aibă înaintea sa nu numai psihologul, ci şi biograful şi istoricul. Iancu fantaza mult despre arhiducele Maximilian, frate al monarhului şi nefericit împărat în Mexico; către acel arhiduce Iancu se simțea atras de mari simpatii. Ce destin!

Din care moment se poate fixa decăderea în spirit a lui A. Iancu? De când a fost maltratat în Alba-Iulia sau din ziua arestării sale, ori din iulie de când s-a ferit a da față cu împăratul? Una împrejurare se poate constata: Iancu nu a căzut dintr-o dată în apatie spirituală, ci el a fost preparat la aceasta succesiv prin diversele măsuri absolutistice, care strâmtorau cercul său de activitate, maltratau poporul şi încercau să închidă viitorul dinaintea națiunii noastre.

Autoritățile austriace din Sibiu, fie că încă tot le păsa ceva de opinia publică, pe care însă unii o comparau cu femeia publică, fie din alte scopuri superioare, puseră pe colonelul br. Haidte, pe atunci cap al cancelariei prezidiale, ca să cheme pe Iancu la sine şi să încerce a-l îmbuna şi reconcilia, mai într-un mod, mai în altul, Iancu merse la Haidte cu amicul său Măcelariu. Haidte îi propuse ca să-şi aleagă un fel de funcțiune în serviciul statului, sau la Viena cu 2 400 fl., sau la Sibiu cu 1 800 fl. m. conv. Iancu mulțumi şi refuză, apoi însă începu să vorbească ca într-aiurea, zicând: „Voia mea este ca să avem universitate şi baie de aburi la Vidra de Sus”. Haidte, aflând cine ştie de unde că Iancu ar fi dator ici-colea, îl întrebă despre sumele ce ar avea să dea, iar Iancu i răspunse ca şi cum ar vorbi cu gura altuia: o sută fr. în adevăr însă el era dator ca la 300 fr. Haidte scoase să-i dea 500 fr. m.c. Iancu însă refuză rotund. Cu toate acestea, guvernul plăti în dosul lui Iancu toate datoriile câte făcuse acesta, mai ales în Sibiu. Pe la începutul lui octombrie, când se afla A. Iancu în Sibiu, eu încă petrecusem acolo 4 zile. În acel timp, provocat de către ai noştri ca să încerc şi eu, doar aş fi în stare să aflu de la Iancu adevărata cauză a turburării sale sufleteşti, am mers la d-l Măcelariu, unde într-o seară am conversat mult cu dânsul. Eu am aflat pe Iancu destul de liniştit sau calm, precum zic francii, însă melancolic, scurt la vorbă şi oareşicum înfrânt de durere, ca unul ce a luat cele mai cumplite lovituri ale sorții, iar vreun secret sau orișice vorbă ce ar fi semănat cu nu știu ce secret din gura lui nu a ieșit.

---

[29] Secretarul.

Pe cât timp Iancu petrecu oarecum internat în Sibiu, locuitorii din Munții Apuseni mereu trimiteau oameni înadins ca să afle ce s-a întâmplat cu el, nu cumva „nemții voiesc să-i ascundă soarele". Atât de înrădăcinată este neîncrederea tradițională întemeiată pe experiența seculară în poporul nostru dacoromânesc. Așa o pățise și Ioan Axente în anul 1861, pe când fusese invitat în Alba-Iulia la un prânz, la un ospăț de cele care se numesc diplomatice. La săptămână îi și veniră oameni de pe la comunele rurale vecine, ca să-i spună și să-l roage„să nu prea mănânce multe cireșe cu domnii de ungur, căci aceia, când îl vor iubi mai tare, îi vor scoate un ochi". N-ai ce să-i faci, așa este poporul pățit, ars și fript din toate părțile, el necum să dea crezământ la neamț și la ungur, îi intra veninul prepusului (suspiciunei) încă și asupra celor de un sânge cu el, dacă-i vede numai cevași angajați cu cei de alte naționalități. Cu toții am pățit-o, – în cazuri analoage asupra tuturor se ridica un fel de prepus, când mai greu, când mai ușor.

De la 1852, eu nu am mai văzut pe Avram Iancu până în august 1865, la adunarea noastră de la Abrud. Atunci, iarăși îmi ziseră oamenii noștri ca să încerc, doar l-am putea îndupleca să se lase de băut și să se reapuce de avocatură. L-am luat frumușel numai de la diploma sa de avocat (*stallum agendi*)[30], i-am accentuat nenumăratele calamități ale poporului și necesitatea de a i se da ajutor pe la tribunale și la autoritățile politice. Până la un loc, Iancu îmi vorbea, cum se zice, în toată firea, ca orice om cu mintea sănătoasă și răspundea precis; dintr-o dată însă, fixându-mă, îmi zise: „Hm, că doară n-ai vrea și d-ta ca să mă mai aresteze nemții austriaci?".

Aceasta apostrofă a lui Iancu mă dezarmă, căuzându-mi și mie întristare profundă. Așadară, atentatul de la Hălmagiu, arestarea și maltratarea din 1852 lăsară în sufletul lui Iancu impresiuni atât de dureroase, încât ele se prefăcură în ideea fixă, care-l urmări ca un spirit necurat în toată viața lui. Nu vă mirați de aceasta, căci mulți au mai pățit tot asemenea: unii în grad mai mare, alții mai mic. Câți maghiari n-au înnebunit și câți nu-și luară viața începând de la com. Șt. Széchenyi, com. Lad. Teleki, până la Bart. Szemere[31], fost ministru în 1848–1849! Și dintre bărbații Franței câți n-au pățit-o după fiecare catastrofă de stat. Este cunoscută sentința care ține că revoluțiunile își mănâncă, ca și Saturn[32], pe fiii săi. Dacă revoluțiunile-și mănâncă fiii, apoi despotismul îi amuțește, îi sugrumă, le ia graiul, nu numai la fiii revoluției, ci și la ai libertății peste tot.

Compatrioții noștri magiari vorbiră în ziarele lor cu mare ură și urgie despre Avram Iancu și, în genere, despre toți românii câți au luptat în contra insurgenților din 1848/9. Rău judecă magiarii în cauzele noastre de certe patriotice. Ei tocma din contra, dacă ar avea ochii mai limpezi şi ar judeca cu sânge rece, ar trebui să-şi gratuleze sie şi patriei comune că românii au ştiut să le insufle respect cu armele împumnate şi au dat probă de ceea ce ar putea ei face în societate cu ceilalţi compatrioţi în contra unui inemic comun. În tot cazul, magiarii au avut foarte mare trebuinţă de lecţiunile din mai şi iuniu 1849; iar dacă românilor le-ar fi succes a lua în fugă pe oastea insurgenţilor de la Alba-Iulia cu una lună mai înainte de reintrarea în ţară a trupelor ruso-austriace, atunci lecţiunea era să fie şi mai salutarie pentru venitor. Magiarii semăna foarte mult cu ceea ce numim copil stricat (*enfant gaté*); un copil stricat, desmerdat, răsfăţat, abia se mai poate corege altumentrea decât prin vergea. Aşadară, magiarii să lase în pace umbra lui Avram Iancu, să nu se încerce a o persecuta în deşert, pentru că nu-i mai pot face neci un rău! Avram Iancu a fost sacrificiu al simţului său de libertate şi onoare, al neînfricatei sale amoare către naţiune şi al devotamentului său sublim pentru patrie, tot atâtea virtuţi pe care oamenii de origine nobilă[33] şi de bună educaţiune le respectă şi la inamicii lor. Aducă-şi aminte magiarii de cuvintele sultanului, pronunciate după receperea ştirei despre moartea lui Ioan Corvin şi să nu sufere a fi ruşinaţi în ale lor simţiemente de către turcii mohamedani. Toate relele câte au făcut românii magiarilor în timpul revoluţiunei acestora au fostu numai neşte represalii, numai defensiva în contra celei mai crude barbarii, care acum este adeverită întru toată urâciunea ei prin istoria, prin chiar mărturisirea lor.

---

[30] Certificat de practică avocățească.

[31] St. Széchenyi (1791–1860), însemnat om politic cu vederi liberale, personalitate culturală din rândurile aristocrației maghiare. În 1848 s-a desolidarizat de tendințele revoluționare ale partidei lui Kossuth. L. Teleki (1811–1861), scriitor și om politic maghiar, nobil cu tendințe liberale radicale, legat de grupul lui Kossuth. B. Szemere (1812–1869), om politic și publicist maghiar, fost membru al guvernului revoluționar din 1848–1849.

[32] Aluzie la legenda din mitologia greacă, care spune despre el (zeul timpului) că și-ar fi mâncat mulți dintre proprii săi copii. În mitologia greacă este numele Kronos.

Preste aceasta, nu s-a văzut de când lumea, că belul să se fi portat în mânuşi albe şi cu batiste de mătasă.

Iară noi, acei români contemporani care am trecut prin aceleaşi probe de foc prin care a trecut şi Avram Iancu, care am luptat alăturea cu el, în un mod sau în altul, pentru emanciparea noastră naţională, să învăţăm din cazul cel funest al lui câteva lucruri. Să ne încredem întotdeauna neasemănat mai mult în puterile proprii decât în ajutorul altora. Să nu ne încordăm prea tare speranţele şi aşteptările noastre, pentru ca iluziunea să nu fie cu atât mai amară şi să nu aibă consecinţe funeste. Să nu credem niciodată în stabilitatea lucrurilor omeneşti, prin urmare să nu şi desperăm îndată ce vedem că a pus piciorul şi s-a înţepenit vreun sistem inamic, pentru că apa trece, pietrele rămân. Să avem totdeauna inima caldă pentru popor şi să ne ţinem solidar cu el, dară nu totdeauna să aşteptăm ajutor activ şi nici totdeauna recunoştinţă, pentru că gratitudinea este virtute foarte rară, iar ingratitudinea un viciu ce întâmpini la fiecare pas în lume. Să nu pretindem a secera îndată ce am semănat. Să învăţăm pacienţă de la mama natura.

---

[33] Autorul are în vedere sensul moral al cuvântului.

FAMILIA HURMUZACHE[*]

În zilele lui M. T. Cicerone, pre când moralitatea publică şi privată luase lovituri grele, sentenţia *Gratitudo rara virtus* ajunsese ca să fie repetită adesea în Roma veche. Să ne apere geniul nostru ca să nu mai cădem încă şi în păcatul acesta de a fi nemulţămitori cătră binefăcătorii noştri. Fie-ne de ajuns cu alte scăderi ale noastre, iar dacă nu suntem în poziţiune de a răsplăti cu bine celor cari se încearcă să ni le coreagă, să le împuţineze cel puţin să nu-i dăm uitărei. În cazul de faţă, datoria cade asupra noastră, celor ajunşi astăzi la bătrâneţe. Descendenţii noştri vor avea apoi să judece dacă trebuie să rămână şi ei mulţumitori cătră aceia cari au încărcat de bunătăţi pe părinţii lor.

La începutul conversaţiunei mele deschise asupra colecţiunei lui E. E. Hurmuzache apucasem a premite pe scurt că mă mustră conştiinţa pentru că în 28 de ani nu am fost în stare a mi-o uşura de sacra datorie a gratitudinei cătră casa Hurmuzache[I]. Astăzi doresc a vă convinge că acelei case ilustre îi suntem datori toţi cu recunoştinţă şi cu conservarea perpetuă a memoriei sale între noi, iar, întru aceasta, îmi vor fi de ajutor nu numai informaţiunile câştigate prin experienţa personală, ci şi altele, poate şi mai preţioase, comunicate mie de către unii nobili amici.

Nobila familie Hurmuzache nu este originară din Moldova, ci e una din cele care imigraseră înainte cu vreo 250 de ani din una insulă de ale Archipelagului, locuită amestecat de greci şi italieni, anume veneţiani, pre când Republica Veneţiei se afla în lupte continue cu turcii. La ruperea Bucovinei de cătră Moldova, străbunii acestei familii avuseră proprietăţi în ambele părţi; dară precum celelalte familii patriciane (boiereşti), aşa şi familia Hurmuzache, nevoind să sufere, de una parte proselitismul religios, de alta încercările de germanizare, s-a retras la proprietăţile sale din Moldova. Locurile acelor familii le ocupară în Bucovina succesiv alţi oameni noi, cari îşi câştigară titule şi ranguri austriace. După luarea Basarabiei de cătră Rusia, în a. 1812, şi după ce Moldova, câtă mai rămase ca principat autonom, îngenunchiase mai de tot sub jugul cel cumplit, turco-fanariotic, Eudoxiu Hurmuzache veni iarăşi în Bucovina, unde îşi cumpără domeniul Cernauca, între Prut şi Nistru, la distanţie ca de ½ oră de la capitala Cernăuţi. Aici capul familiei şi gentila sa soţie Elena, descendentă din familie de domn, după ce îşi regulă afacerile sale economice, îşi concentrară toate cugetele şi grijile cătră un singur scop sublim: ca să dea fiilor şi fiicelor pe cari le dăruia Dzeu educaţiune şi instrucţiune demnă şi de aspiraţiunile pe care le nutria în peptul lor. „Începutul înţelepciunei este frica Domnului" era simbolul lui Eudoxiu Hurmuzache. Aşadar, educaţiune religioasă mai presus de toate. Aşa s-a şi întâmplat. În rezidenţia sa cea nouă era şi un paraclis, întru care parochul comunei avea să facă rugăciunile prescrise în ritul nostru în toate serile de înainte de dominici şi sărbători, în prezenţa familiei şi a oaspeţilor amici, de care nu lipsia mai niciodată. „Să îngrijim iubitul meu soţ ca pruncii noştri în acest amestec de limbi să rămână aceea ce suntem noi, adecă români, şi să-şi conserve sentimentele lor naţionali în toată viaţa", era refrenul soţiei sale. Numai aşa s-a putut întâmpla ca cei cinci fii şi două fiice ale lor, deşi crescuţi între atâtea limbi, au ajuns ca să fie tot atâtea modele de virtuţi private şi publice, totodată însă şi aprigi luptători pentru dezvoltarea noastră naţională în timpuri de acelea, pre când a se numi cineva român trecea aproape de crimă.

---

[*] Reproducere după „Transilvania", 1878, XI, nr. 3, p. 25–28; nr. 4, p. 37–40.

[I] Aici se înţelege una din conferinţele ţinute la Sibiu în dec. a. tr.

Pentru instrucţiunea pruncilor, părinţii au făcut sacrificie, precum înainte cu 50 şi 60 de ani abia se mai vedea la familiile cele mai ilustre din Europa. Patru fraţi cei mai mari, Constantin, Eudoxiu, Georgie, Alexandru, au absolvit pe întrecute Facultatea juridică la Universitatea din Viena, şi numai Nicolae, după examenele de maturitate, s-a decis a rămâne pe lângă părinţi la ocupaţiuni economice. Surorile Eufrosina şi Elisa, pe lângă ce îşi vărsase Ceriul preste dânsele toate darurile sale, care fac pe femeie demnă de înalta sa vocaţiune, avură şi parte de educaţiune şi instrucţiune, precum în zilele noastre le cer pedagogii cei mai celebri ai Europei.

Diferenţa în etate între Constantin şi Eudoxiu era numai de un an şi câteva luni. Cu dânşii dintr-odată studia la Viena ardelenii Ioan Popasu, Ioan Maiorescu, Constantin Alpini şi regretatul Iosif Pop. Constantin Hurmuzache, decis a lua diploma de doctor în drepturi, abia apucase a depune vreo două rigoroase, pre când una din familiile principali de la Moldova îl îndupleca să lase orice studiu ulterior şi să treacă la Iaşi cu scop de a purta cele mai grele procese pe care le avea atât acea familie, cât şi altele câteva cu statul Rusiei pentru proprietăţile lor din Basarabia. Toate încercările de a scăpa moşiile acelea din ghiarele fiscului rusesc rămaseră până pe la 1835 vane. Procesele se purta la St. Petersburg, precum de sine se înţelege în limba rusească şi după legile ruseşti. Unde să afle boierii om de încredere, care să cunoască totodată limba rusească şi legile ruseşti? Junele C. Hurmuzache avu rarul curaj de a lua asupră-şi acele procese. În opt luni, învăţă şi limbă şi legi, iar apoi, trecând în Rusia, după lupte de jurisconsult-athlet, câştigă procesele şi salvă averile familiilor moldovene. Dar apoi Constantin nici nu mai scapă din Moldova, pentru că moldovenii cunoscură în curând eminentele lui calităţi, cum şi propriul lor interes de a-l avea totdeauna, precum zic latinii, *a consiliis*. Dară nici Constantin nu era omul care să facă paradă de persoana sa; de aceea imensa lui activitate nu numai în sfera juridică, ci şi pe terenul naţional, abia ieşi la lumină în una parte a sa, la a. 1848. Bărbat bine făcut, frumos, ca toţi membrii familiei sale, elocent, precum pot să fie numai oamenii cari înainta mereu cu epoca şi sunt ageriţi în luptele publice, ajutat de un tact fin, propriu iarăşi la întreaga familie, dânsul ştia să atingă scopuri mari în linişte, fără a înzgomota lumea de primprejur.

Frate-său Eudoxiu avuse, cu excepţiune de primii ani ai activităţei sale, viaţă şi mai retrasă. Decis odată a se devota, precum observasem airea, pe toată viaţa sa la studiul istoriei, retragerea sa de lumea mestecată o vom afla cu totul natural. Abia cătră finea vieţii sale se înduplecă să accepte prea onorifica funcţiune, dintru care fu chiemat la ai săi, spre marea noastră dorere.

Al treilea frate, Georgie, acea figură dulce şi amabilă, care doria să aibă braţe spre a coprinde cu ele câte un milion de români dintr-odată, şi al patrulea, Alexandru, acel cap genial, cu anima simţitoare totdeauna mai mult pentru alţii decât pentru sine, aceşti doi fraţi veniseră tocma la timp spre a lua în anii regeneraţiunei pe umerii lor cele mai grele misiuni din câte era de împlinit în acea epocă mare, în anii catastrofelor universali. Voind să apreciem mai de aproape meritele fraţilor Hurmuzache, nu ne este permis a perde din vedere că patria lor mai angustă era Bucovina, prin urmare şi cercul lor de activitate cu atâta mai strâmtorat, iar calea lor cu atât mai plină de obstacule, cu cât elementul românesc de odinioară al acelor regiuni ajunsese ca să fie ignorat mai de toată lumea şi decăzut aşa de rău încât, de exemplu în a. 1849, pre când petreceam şi eu în acea provincie, în capitala Cernăuţi, numai prin suburbii se mai afla români, cari avea o şcoală şi un docent bătrân cu simbrioara de 60 fl. pe an, pre când fondurile bisericeşti era preste cinci milioane. Într-un consiliu de familie, se decide înfiinţarea unui ziar într-o ţărişoară unde până atunci se citea în cercuri prea restrânse numai unele ziare germane, ici colea şi franceze. În ce limbă să se publice acel ziar? Nu cunva în limba maternă, pentru acele clase de oameni care în cei 71 de ani (1777–1848) sau uitaseră limba română sau că o vorbia încă numai cu clasa ţăranilor, ţărăneşte, sau pentru acel cler, din care una parte considerabilă adoptase limba germană de limbă a conversaţiunei diurne, imitând pe curtea episcopească, la care se vorbia mai mult nemţeşte şi ruteneşte, cu atât mai puţin româneşte. Se învoiră deci ca ziarul „Bucovina" să iasă în ambele limbi, germana şi româna, în text paralel, o dată pe săptămână, dar în format mare. Iar redacţiunea împreunată pe acele timpuri cu responsabilitate grea cine să o ia asupră-şi? Se cerea indivizi ce să şi stea la înălţimea vocaţiunei lor, să şi cunoască ambele limbi perfect. Aceia putea să fie numai unii dintre fraţii Hurmuzache. Aşa redacţiunea se încărcă pe umerii vigoroşi ai fraţilor Georgie şi Alexandru. Cu ce rezultat să vă spună fiecare pagină a Bucovinei, pe care oricine o mai are, să şi-o conserve ca un clenodiu pentru posteritate. Eu, în loc de a da probe de spiritul şi aspiraţiunile acelei publicaţiuni cu citate din ea însăşi, pe care le pot afla şi alţii, voi aduce mai la vale altele din scrisori private, în care oricine vorbeşte mai mult ca în familie, fără a se jena de publicul cel mare şi amestecat. Cu singura excepţiune de trei luni de vară ale anului 1849, pre când redactorul de atunci al „Gazetei", aflându-se internat prin forţă majoră în Cernăuţi, mai ajută pre cât se pricepea, toate greutăţile redacţiunei le purtară ambii fraţi în acea epocă de criză supremă, în care Alexandru, ca şi mulţi alţi publicişti din acele zile, pe lângă nu ştiu câte avertismente, trebui să sufere şi un arest militar de cinci zile, arest dictat din vendeta meschină şi fără altă satisfacţiune decât că unii din bărbaţii eminenţi ai naţiunei îi consolă cu împrejurarea că chiar şi reacţiunea absolutistică începuse a respecta puterea logicei din ziarul bucovinean şi că mulţime de intrige ţesute contra românilor se demască şi spărgea prin revelaţiunile aceluia.

Într-aceea, cu laude simple şi cu felicitaţiuni, fie acelea oricât de sincere, nu se susţine nici o publicaţiune. Era de prevăzut că anume un ziar fundat între susatinsele conjuncturi provinciali nu se va susţine numai din abonamente. Dară unde subvenţiunea materială? Nicăiri, decât numai de la familia Hurmuzache. Chiar şi aşa, ziarul „Bucovina" putea să aibă viaţă mai lungă decât numai până în a. 1850. De una parte însă acel ziar fu exilat ca şi „Gazeta", din Principatele Româneşti la ordinul categoric al consulilor ruseşti, pe atunci prepotenţi ca nişte proconsuli de ai Romei în ţările subjugate, iar de alta în Transilvania şi Banat, deşi nu era interzisă pe faţă, erau însă luate măsuri secrete ca nimeni din cei ce se află în funcţiuni publice să nu cuteze a citi „Bucovina". Preste acestea sănătatea lui Alexandru, alterată foarte în urmarea luptelor continue şi a laboarei prea încordate, îl constrânse ca să depună pana până la zile mai senine, care însă nu veniră până pe la 1861, când trecu şi ducatul Bucovinei prin prefaceri radicali. Într-aceea, mama, neuitata Mamuca a familiei, mai apoi părintele ei şi adevăratul patriarch al românimei din Bucovina, mutându-se la loc de repaus etern, în ceata celor fericiţi, lăsară pe familie în doliu profund, carele se prelungi şi prin moartea venerabilului ginere, a marelui logofăt Georgieş Sturdza, urmată în a. 1859.

Dară meritele familiei Hurmuzache nu se mărginesc numai la coloanele „Bucovinei". Niciodată catedra de limba şi literatura română nu s-ar fi fundat la gimnaziul nemţesc din Cernăuţi dacă acea familie ce-şi luase misiunea de la Dzieu pentru salvarea cel puţin a unei părţi din elementul nostru naţional, nu s-ar fi făcut, cum se zice, luntre şi punte pentru ajungerea acelui scop sânt. Fericitul în memoria noastră Aron Pumnul, născut din Veneţia, în districtul Făgăraşului, fost intern la St-a Barbara în Viena, după aceea profesor în Blaj, abia scăpase din Transilvania prin Moldova la Cernăuţi după arestări şi persecuţiuni diverse, pre când fraţii Hurmuzache îşi ziseră: „Acest român trebue să ajungă la noi profesor de limba şi literatura română". Ideea de a vedea propunându-se limba noastră la unicul gimnaziu din Bucovina era atât de nouă şi neuzitată, încât ventilarea ei puse la mirare chiar şi pe episcopul diecesan şi pe alţi bărbaţi, de altmentrea respectabili, din care cauză nu a lipsit nici opoziţiune destul de tare. Dară fraţii Hurmuzache, odată decişi a realiza planul lor şi nededaţi a recede cu una cu două, folosindu-se iute de conexiunile lor de la Leopole şi Viena, surprinseră pe adversari cu fapta complinită şi A. Pumnul fu denumit profesor, după ce în intervalul procesului se bucurase de toată ospitalitatea ilustrei familii[1].

Întreba-veţi despre urzitorii societăţei literare din Bucovina? Pe fraţii Hurmuzache îi veţi afla şi la aceea operând în linia primă. Voiţi a şti cari au fost principalii luptători întru emanciparea Bucovinei de sub Galiţia? Veţi da şi aci tot de fraţii Hurmuzache.

Ospitalitatea casei Hurmuzache! Apoi aceea era proverbială în trei ţări vecine, iar anume în anii regeneraţiunei ajunsese la culme. Boierii şi fetiorii de boieri, câţi scăpaseră din vecina Moldovă în martiu 1848 cu fuga în Bucovina, trebuia să petreacă la Cernauca cau săptămânile şi lunile, înainte de a pleca în alte părți, sub pedepsa de a fi dechiarați inemici ai casei, dacă nu i se acceptă ospitalitatea. Întocma acea primire adevărat părintească și frățiască avură în a. 1849 ardelenii refugiați, sau altmentrea călători, ofițerii de la Năsăud, funcționari, profesori, până când veni rândul și la redactorul „Gazetei" și al „Foaiei" că să fie adoptat chiar între membrii familiei, onoarea aceasta, pe care el o a prețuit mai presus decât toate decorațiunile. În iuliu și august 1849, se bucura de acea ospitalitate episcopul Iustin, Sion unchiul și nepotul; doi ardeleni, pre lângă cari mai invită, în fieacare săptămână, încă și pe alții, dintre cari îmi aduc aminte de genialii și neuitații boieri juni moldoveni Anast. Panu, Petru Casimir, Russo, mai târziu Kogălniceanu, unchiul și nepotul, Iacob Bologa în trecerea sa de la Viena către Transilvania, canonicul Tim. Cipariu, protopopul Grig. Mihali ș.a. și mai înainte Alexandru Cuza. „Câtă incomoditate", ar zice unii din generațiunile noi, cari nu mai pot avea idee de vechia ospitalitate românească. Nu așa zicea venerabilul septuagenar Eudoxiu Hurmuzache, ci, pre când încălecă superbul său armăsar arab, ca și oricare june cavaler, ca să-și vadă de ale economiei afară la câmp, întorcându-se către oaspeți: „Să nu vă pună păcatele ca să-mi fugiți în absența mea. Măi George, eu te cunosc din ochi că vrei să fugi. Vin de mă sărută și-mi dă parola că nu vei fugi". Nici o duminecă nu trecea ca să nu fie invitați și alți oaspeți din Cernăuți sau dintre proprietarii vecini. Pe ziua sa onomastică, ce cade în septembre, se adunaseră toți membrii familiei, iar serbarea ținu opt zile. Adevărat sărbătoare patriarchală.

---

[1] Despre viaţa şi opera lui Aron Pumnul, vezi: Ilie Radu, *Aron Pumnul (1818–1866)*. Prefaţă de V. Fanache, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2002, 339 p.

Se zice despre bătrâni că le place a lăuda trecutul, *laudatores temporis acti*. Noi bătrânii de astăzi nu avem cauză să ne lăudăm trecutul cel amar și dureros; zău însă nici cu acest materialism grosolan, nici cu egoismul inpertinent din această epocă nouă nu ne vom putea împăca niciodată. De altmentrea, fiind aci vorba de ospitalitate, apoi acest cuvânt acum, după treizeci de ani aproape, nu mai are semnificațiunea veche și cu atât mai puțin vechia importanță, mai ales în țări semicivilizate, precum este de ex. Ungaria, Galiția, Transilvania, România, prin urmare și Bucovina. Ospitalitatea de odinioară, pe lângă că era un criteriu al vieței sociale, naționale și familiare, nota caracteristică de bunăvoință, generozitate și amiciție, ea se prezenta totdeodată ca o mare necesitate în orice țară unde așa-numitele ospătării, ospele, hotele, pe turcește hanuri, nu erau cunoscute nici din nume, precum nu era nici locurile de convenire din zilele noastre, numite cluburi sau casine, societăți de lectură, cafenele elegante, care lipsia și pe la orașe și cetăți, cu singura excepțiune de unele situate în câte un centru, sau în calea mare a comerțului european; mai departe înlăuntrul țărei, dacă nu ți-ar fi deschis ușa vreun proprietar sau vreun preot mai înstărit, adesea nu ai fi cutezat nici a manea la alt loc necunoscut, mai ales când îți putea fi în joc chiar și securitatea personală. Lipsa de drumuri așternute, și cu atât mai mult de căi ferate, silia pe o lume de oameni ca să cuteze a întreprinde călătorii numai în anumite anotimpuri și după preparative luate cu săptămâni înainte. Dacă foloasele, dacă importanța ospitalităței în starea veche a societăței noastre și a mijloacelor de comunicațiune era atât de mare pentru locuitorii aceleiași provincii sau regiuni, cu cât trebuia să oblige ea mai mult pe călători din alte țări, mai vârtos dacă aceia erau sau niște refugiați de înaintea despotismului, sau scăpaţi numai cu corpul şi cu sufletul din flăcările vreunei revoluţiuni sau bel civil! Casa Hurmuzache a fost adeverat loc de azil sacru pentru mulţime de patrioţi eminenţi, aruncaţi de valurile şi catastrofele anilor 1848–9, precum fusese şi în a. 1821–3 şi în 1828–9. Dară ospitalitatea casei Hurmuzache avea o proprietate a sa, pe care nu ştiu să o descriu altmentrea, decât numindu-o antică în sensul clasic al cuvântului. Membrii familiei, în loc să aştepte mulţumita de la oaspeţii şi amicii lor, le mulţumia dânşii, iar după ce se depărta, îi invita de nou prin scrisori atât de amabile şi obligatorie, încât te aducea în tentaţiune de a pleca iarăşi la Cernăuţi şi Cernauca.

Am premisa mai sus ca spre a învedera gradul de activitate, devotamentul şi sacrificiele casei Hurmuzache pentru sânta noastră cauză, îmi voi permite a cita câteva probe din scrisorile private ale membrilor săi. Făcând aceasta, se va cunoaşte totodată acea abundanţie, ca să zic aşa, de cele mai nobile simpatii, cu care toţi membrii familiei îmbrăţişaseră cauza românilor din Transilvania şi Ungaria, precum şi ajutoarele materiali mijlocite prin conexiunile dlor.

Abia se aflase ştirea despre căderea în captivitate şi spoliarea fostului redactor al „Gazetei", când familia Hurmuzache cu alţi moldoveni generoşi ca: Anastasie Panu, Petru Cazimir, Dimitrie Ralet, punându-se în fruntea unei colecte anonime, îl surprinseră cu suma de 175 galbini, ca să aibă mijloace de subzistenţă până la reintrarea sa în patria natală[11].

După patru luni de la reintrarea sa în Transilvania, redactorul primi de la capul familiei subscris Doxaki Hurmuzake aga, cu data Cernăuţi 22 ianuariu (3 februariu) una epistolă mai lungă, în care se oglindează şi reproduce de minune fericitul temperament totdeauna vesel şi glumeţ al septuagenarului patriarch. Spre a nu vă prea obosi atenţiunea, pentru că aş mai avea multe de zis şi de citat, voi reproduce aici numai cam a patra parte din acea epistolă, iar restul să rămână pentru alte timpuri mai prospere.

(După adresă). „Precum râul pe pământul nostru sublunar produce totdeauna şi oareşice bine, aşa şi tristele evenimente ale ambilor ani de abia trecuţi, pe lângă toate pătimirile şi rănile sângetătoare ale românimei, care părea că numaidecât o vor nimici, au produs acest bine, ca bărbaţii români cari simt adânc şi sunt gata a se jertfi pentru naţiunea lor, împinşi de o putere nerezistibilă, se cunoscură, se iubiră şi se îndatoriră unii pe alţii, legându-se şi unindu-se spre binele neamului cu legăminte atât de plăcute, precum şi trainice. Din parte-mi, chiar deşi ultima mişcare a românilor nu ar fi avut alt spor, eu totuşi aş binecuvânta apropierea duhurilor, unirea inimilor, frăţietatea caracterelor, solidaritatea soartei, combucurarea şi compătimirea unuia cu toţi şi a tuturor cu unul, care au izvorât din acea mişcare şi prin care rezlăţitul trup al naţiunei noastre fără îndoială s-a îndesit şi s-a închegat. (De aci încolo, după ce conversaţia cu însuşi adresatul pe care zice el l-a adoptat între fiii săi, continuă în dulcea sa manieră umoristică): „De ar fi

---

[11] Epistola din 10/22 iuniu 1849, subscrisă de Theodor Sion, Petr. Cazimir, Anastasie Panu, George Sion. Epistolele lui Const. Hurmuzache de la Dulceşti 12 iuniu şi de la Fălticeni, 21 iuliu st. v. 1849.

Iar doamna Elisa Gr. Sturdza invită pe familia lui, care sta la Ploieşti, în aşteptarea celor ce era să se mai întâmple, ca să treacă la Dulceşti în Moldova, pentru tot timpul cât ar fi fost până la reîntoarcerea în patrie

Braşovul pe lângă Sadagura[III], zău că nu m-aş mânia şi de te-ar pune iarăşi în vreo chibitcă (căruţă) condusă de un tătar în uliţele Cernăuţiului. Cu toată întristarea mea, totuşi mai mult m-aş bucura, decât m-aş întrista..." Pe la fine, doreşte tot asemenea „chibitca" şi lui Andrei Murăşianu, pe care nu-l cunoştea în persoană, doria însă mult ca să-l apuce odată în rezidenţia sa.

În toamna anului 1851, fiind adunaţi cei mai mulţi membri ai familiei la m. logotet Georgieş Sturdza în Dulceşti (lângă Roman), Nestorul, precum singur se numise în altă epistolă, rezumând în scurt prefacerile prin care trecuserăm cu toţii, în consideraţiunea noii situaţiuni politice să exprime în epistola din 5/17 octobre între altele: „Nu vom înceta de a conserva aceste neapărate condiţiuni ale reieşirei sacrei noastre cause, căreia totdeauna vom închina toate puterile şi dorinţele noastre şi toate mijloacele legale; căci, ca şi dta, şi noi suntem convinşi că numai prin legalitate, credinţă cătră tron, cultură şi perseverenţă putem ajunge la ţinta dorinţelor noastre, care au fost şi totdeauna va fi fericirea naţiunei..." (Restul scrisorii are a face numai cu persoana fiului adoptat în 1849 lângă ai săi). Subscrişi: Părintele şi mama familiei, toţi cinci fraţi, surora Elisa şi iubitul său soţ.

În vara anului 1852, fiind şase membri ai familiei iarăşi la Dulceşti, în epistola din 8/20 iuliu, prin venerabilul cap al aceleia, aduce aminte iarăşi la cei cunoscuţi din Transilvania ca să nu-i dea uitărei.

Acesta fusese proprietariul nobil bucovinean, boier moldovan Eudoxiu, sau precum se subscria singur, Doxake Hurmuzake, unul din cei mai tari pilaştrii ai religiunei şi bisericii; casa lui altariul nationalităţei şi al limbei noastre; soţia şi fiicele sale, locuţitoare ale virginelor vestale lângă focul sacru, fiii săi, tot atâţi Fabii luptători pentru sânta cauză, ginerii săi demni imitatori ai socrului lor.

Eu însă nu poci să stau acilea; datoria mea frăţească mă obligă a serba în special memoria celor trei fraţi, răpiţi dintre noi prea curând prin cruda moarte, căci puţinele cuvinte nu pot da la nimeni ideea justă despre meritele lor imortali, iar ceea ce mă supără foarte este neputinţa la care am ajuns ca să nu mai fiu în stare de a vi-i prezenta întocma precum au fost şi au lucrat dânşii. Dară va veni cândva vreun biograf care va îndeplini toate neajunsurile mele.

Am atins în decursul naraţiunei mele că toţi membrii familiei Hurmuzache îmbrăţoşaseră cauza românilor din Transilvania cu tot zelul şi devotamentul. Mă doare foarte că nu mai sunt la mâna mea documente din care s-ar vedea că din toate institutele serioase de cultură şi binefacere câte s-au întreprins aici la noi în anii de întâi ai sistemei absolutistice, nu a fost mai nici unul la care membrii familiei Hurmuzache să nu fi participat atât direct, cât şi indirect. Biserica, şcoala, reuniuni, toate era obiectele îngrijirei lor, la toate au concurs cu sume considerabile. În lipsă de alte documente, care cred că se conservă undeva în vreun arhiv, mie-mi caută să recurg iarăşi la corespondenţa privată, din puţine câte am fost în stare a păstra sub statul poliţienesc, ca nişte relicvi scumpe.

Voi începe cu activitatea fratelui Constantin. Dintr-un postcript alăturat la scrisoarea din 26 ianuariu 1850 a doamnei Elisa G. Sturdza, sora sa mai mică, aflu că acest bărbat genial de stat făcea spese cu profuziune spre a deschide foilor

---

[III] Orăşel jidovesc între Cernăuţi şi Cernauca.

româneşti drumul în Moldova printre turci şi muscali, cari ţineau ţările româneşti ocupate.

Din scrisoarea sa de la 5 oct. 1851 se vede, că ambele sale surori, doamnele Eufrosina şi Elisa, continuă colecţiunea cântecelor româneşti şi punerea lor pe note, începută din a. 1849, luând spre acest scop artişti aleşi, pe cari îi plătea în mod splendid. „Până acum acest rar talent (artistul Mikuli) a transcris sub nemijlocita asistenţă şi îmboldire a mea şi a surorei mele Săftica (Elisa, Elisabeta), după executarea celor mai buni lăutari ce i-am adus din toate părţile, mai bine de 36 de cântece naţionale, din cele mai frumoase, care curând se vor trimite la Lipsca".

Iată dar că înainte cu 30 de ani încă şi muzica naţională era în programul naţional al familiei Hurmuzache. Bani costa încercările acelea şi-i număra mai ales genialile surori.

În epistola sa din 7/19 dec. st. v. 1851, pre cât de amplă, tocma pre atât de meduvoasă şi interesantă din diverse puncte de vedere, Const. Hurmuzache îmi face cnnoscut că, cu ocaziunea adunărei de familie la Dulceşti a strâns şi înaintat 400 fl. mon. conv. lui Simion Bărnuţiu, pentru că după ce în deputaţiuni naţionale încetase orice câmp de activitate a sa, să-şi poată continua studiele juridice la universitate. 400 fl. m. c. făcea înainte cu 27 ani cât astăzi 800 fl. Mai departe Constantin arăta în aceeaşi epistolă că pentru bisericele predate de unguri în Transilvania a adunat vestminte, cărţi bisericeşti şi preste acelea 1000 fl. mon. conv. trimise toate la episcopul Andrei Şaguna. C. Hurmuzache însă nu se îndestulă numai cu atâta, ci îndemnă şi rugă pe gubernul Moldovei ca să facă apel la ţara întreagă în favoarea bisericelor devastate, ceea ce se şi făcu, iar în capul listei magnaţilor ţării se puse bunul domn, marele, dar nefericitul patriot Grigorie Sturdza cu 100 de galbeni, după care urmară alte subscripţiuni. Sumele au ajuns succesiv la Sibiu şi se poate vedea din computurile episcopiei (acuma mitropoliei). De altmentrea, epistola aceasta din 1851 merită să ajungă în proprietatea publicului, cu exepţiune de intimitate strict privată, la care nu are drept nimeni altul.

Din epistola lui Const. Hurmuzache de la 28 iuliu st. v. 1852 văd că iarăşi mai înaintase o sumă de bani în aur la casa episcopiei din Sibiu şi totodată 60 de galbini pentru casa reuniunei femeilor române transilvane la Braşov, preste sumele trimise în a. 1851. Totodată îmi arată că a înaintat încoace şi transport de cărţi româneşti spre a le împărţi gratis la Sibiu, Blaj şi Braşov, iar 36 exemplare din *Baladele* lui Vas. Alecsandri să se vândă în folosul Reuniunei femeilor române. În acelaşi timp, C. Hurmuzache îşi dedese tot concursul său vigoros în societate cu A. T. Laurian, pentru *Chronica* lui G. Şincai, că să poată vedea lumina, ceea ce se şi întâmplă în următoriul an 1853 după ce domnul ţărei Grigorie Alexandu Ghica dedese spre acel scop spesele din caseta sa.

Meritele lui E. C. Hurmuzache pentru patrie şi naţiune sunt depuse şi conservate în cele 7 volume de documente, despre care am disertat mai înainte.

Pre cât timp se publica „Bucovina", fostul redactor al „Gazetei" a stat în corespondenţă necurmată cu redactorii ei şi mai ales cu diligentul şi genialul Alexandru; dară din toată acea corespondenţă a celor doi fraţi numai 15 epistole au putut scăpa de vechia poliţie absolutistică. Nu ţi-ar fi păsat nimic, să le tot citească, dară urgia era că luate odată de la om nu ţi se mai întorcea în posesiune; de aceea, pe unele, deşi inocente, dară poate humoristice, cum scria Alexandru, le făceai auto-dafé, în foc cu ele, că-ţi aduceai aminte de cuvintele cumplitului cardinal Richelieu: „Scrie-mi pe o bucăţică de hârtie trei cuvinte de orice înţeles vei vrea tu, pentru ca din acelea să-ţi formulez un proces criminal şi să te duc cu ele la perzare". Avea drept Richelieu pentru că într-un stat despotic în cazuri de acelea restul îl făcea şi împlinea denunţianţii, spionii şi martorii mincinoşi, un procuror servil, un advocat fără conştiinţă şi un tribunal de iepuri.

La începutul acestei conversaţiuni premisesem că părinţii familiei Hurmuzache au dat la toţi pruncii lor de ambele sexe educaţiune de model. Dacă nu m-aş teme că voi trece preste legile stricte ale modestiei, a-şi spune aici că ambele dulci surori cunosc câte cinci limbi străine, iar limba maternă o cultivă din mică pruncie, au urmărit regulat dezvoltarea ei şi s-au aflat totdeauna în curentul literaturei noastre. Acel stil ce curge lin ca şi o vâlcea din frumoasele câmpii ale patriei, acelea fraze elegante, acele idei sâmburoase şi totuşi pline de spirit, martore ale unei inteligenţe superioare, ar putea convinge pe oricine despre adevărul ziselor mele, dacă nu ar fi aşa de puţine acele fiinţe fericite, care să fi avut ocaziune de a cunoaşte modul scrierei dumnealor. În epoca pe care o am eu înaintea ochilor, subiectele de predilecţiune ale doamnelor Eufrosina P. Petrino şi Elisa G. Sturdza era: educaţiunea, literatura, muzica, la care se adăuga grija cea mare de a înmulţi colecţiunile cântecelor naţionale din ţările locuite de români, a le clasifica şi a face spese considerabili, ca la cele ce se aflau calificate, melodia să fie pusă pe note. Tot aci aş mai denunţa cu mare plăcere că în familia Petrino prima educaţiune şi instrucţiune a fiicelor a trebuit să se facă în urmarea voinţei determinate a mamei lor, imediat sub ochii dumneaei aşa că din câteva obiecte dă însăşi mama lecţiuni. Tot asemenea aşa mai şopti amicilor culturei noastre că doamna Elisa Gr. Sturdza, în lipsă de prunci proprii, împarte cu profuziune ajutoare la alte familii, ai căror prunci au lipsă de bună educaţiune. Dară fiind că fiicele lui Hurmuzache, ca şi odinioară neuitata dlor mamă, nu suferă ca să ştie stânga ceea ce face dreapta, voi pune frâu voinţei mele, cu atât mai vârtos că figura cu cap şi ochi de Minerva de la Rusniţa, ca şi acel ideal de Vestală de la Dulceşti impune tăcere, una prin căutătura sa maiestoasă, alta prin acel aer de bunătate şi blândeţe cuceritoare. Cu toate acestea însă, eu cer indulgenţă dumnealor pentru această lipsă de discreţiune şi o cer pe temeiul că parte considerabilă din virtuţile atinse de mine numai cum a-i atinge floricica Mimosa a ajuns chiar fără ştirea şi voia dlor în domeniul istoriei naţionale; căci nu este permis bărbaţilor naţiunii a desconsidera devotamentul acelor femei care au conlucrat şi conlucră la realizarea salvatoarei noastre civilizaţiuni. Mulţumită Ceriului, noi ne putem lăuda cu mulţime de femei, ale cărora frumseţe fermecătoare consistă în virtutea lor christiană, în virtuţile familiarie şi naţionali. Dacă dânsele, ca şi fetele cele înţelepte din Evangelie, îşi mărginesc activitatea lor în cercul familiei şi răspund în ascuns, ca dinaintea altariului din casă, la vocaţiunea destinată lor de către Dumnezeu şi natură, datoria bărbaţilor faţă cu acele virtuţi este a le face cunoscute familiei celei mari şi a le distinge pe fiecare după meritul lor. Femei române, care în mijlocul unei reacţiuni generale din toată Europa, în vederea baionetelor ruseşti şi turceşti, într-o epocă a pesimismului universal, avea tăria de suflet şi cutez a zice, divina presimţire şi prevedere, ca să poată scrie: „Daţi-mi voie să vă spun intima mea convingere că cauza naţională va reieşi, fără îndoială, în câtă vreme va avea aşa demni şi curajoşi apărători" (Elisa Gr. Sturdza, Iaşi, 26 ianuariu 1850); femei am zis, de această mărime sufletească, nu se poate să mai rămână retrase şi ascunse dinaintea ochilor naţiunei. Nu domnilor, aceasta nu se mai poate. Eu am comis indiscreţiunea pe care o văzurăţi; comiteţi şi Dvoastră asemenea în cazuri în care veţi descoperi virtuţi ca ale surorilor Hurmuzachi, căci, pentru mustrarea ce vom suferi, vom avea satisfacţiunea înălţătoare de animi de a fi prezentat generaţiunilor tinere tot atâtea modele de adevărate mame, nu numai ale familiilor proprii, ci şi ale familiei celei mari. Încă o dată: Femei române, ştiu să zică patrioţilor persecutaţi pe moarte: „Bărbaţii, cari în curs de atâţi ani au ştiut a dezveli cel mai rar curaj întru împlinirea sântei lor chiemări şi a înfrunta cele mai spăimântătoare pericole, n-au nicicum trebuinţă de a noastră mângâiere. Aceasta o află în conştiinţa binelui ce au făcut şi sunt în stare a mai face, precum şi în speranţa ce trebue să le insufle sânţenia cauzei pe care o au îmbrăţoşat şi apărat cu aşa mare căldură şi măiestrie etc.". Acestea şi acestora asemenea iar cuvintele de încurajare ce se îndreaptă pe la 2/14 august 1840 din Tusculum, din reşedinţa de la Dulceşti de cătră proprietarii ei. Femei sunt acestea sau mai bine îngeri vighietori, genii, buni luptători chiar contra destinului funest al multor bărbaţi? Onoraţi femeile! a comandat Schiller bărbaţilor naţiunei germane. Onoraţi virtuţile femeilor române cer eu de la bărbaţii naţiunii române.

Serbaţi memoria membrilor familiei Hurmuzache duşi de la noi la viaţa mai fericită, rog pe naţiunea noastră. Iertaţi neajunselor mele, căci nu am fost în stare să vă dau icoana mai fidelă a casei patriarchale de la Cernauca. Ca să-mi poci ajunge scopul acesta, aş fi avut să mă supun la altă laboare importantă, adecă la scrierea istoriei Bucovinei pe aceşti treizeci de ani din urmă, din care familia Hurmuzache îşi are partea leului.

THALIA ŞI MELPOMENE ÎN TRANSILVANIA[*]

Teatrul în Transilvania se poate considera preste tot ca o plantă tânără şi rău îngrijită, care precât ştim noi, nu este nici de şaptezeci de ani. Pe frontispiciul teatrului maghiar din Cluj stă anul 1813. Neputincioasele încercări ale naţiunii maghiare făcute până la acel an spre a transplanta această instituţiune în viaţa lor socială, vezi-le descrise în istoria lui Kőváry[1].

Teatrul nemţesc din Sibiu este transformat din o bastilă veche, prin renumitul patriciu sibian Hochmeister.

Teatrul din Braşov nu e teatru, ci este o vechitură de sală, adaptată, reparată, petecită, iaca aşea, proprietate privată a unei familii patriciene. De la anul 1836 încoace braşovenii se încercară de câteva ori a înălţa Thaliei un edificiu, carele să merite numele de teatru. În 1836 preliminariul spezelor edificării teatrului fusese calculat la şeptezeci de mii fiorini mon[edă] conv[enţională], iară locul destinat spre acest scop era cel de la poarta vamei, alias poarta monăstirei. Pe atunci partida care voia edificarea teatrului împinsese lucrul aşea departe, încât se adunase şi o parte de material pentru edificiu. Din contra, partida numită a bătrânilor, înjura şi afurisea pe acei „nebuni, cari cer înfiinţarea acelei şcoale de corupţiune, ca şi cum nu ar fi destulă corupţiunea produsă prin înfiinţarea aceiei de către prizonierii franci aduşi aici între anii 1813–1814". Acea partidă rămase pentru atunci victorioasă. Partida însă „liberală", săsească, după câţiva ani iarăşi încercă „norocul". Se mai făcură preliminarii şi în timpul absolutismului, se adună din nou material de edificat. Însă preliminariul astă dată conţinea sumişoara de 160 până la 200 de mii fior. „Enorm, enorm, sărăcie, faliment, ruina totală a familiilor!" striga partida veche. Ce e drept, că această partidă mai fu ajutată încă şi prin împregiurarea că în anii de curând trecuţi vreo trei societăţi de actori germani făcură faliment unele după altele, iar una sau două compuse din indivizi necalificaţi, sau fără vocaţiune pentru teatru, făcură şi fiasco, după care se şi răspândiră în toate vânturile rozei. „Bravo! striga partida veche, ducă-se la Hantatar, în oraşe pline de aristocraţi, iară pe noi să ne lase în pace cu secăturele lor" etc. În favoarea bătrânilor mai vorbiră şi câţiva ani de crize comerciale, în care timp, un mare număr de familii, abia-şi putea câştiga pânea de toate zilele, fără ca să fie în stare de a pune măcar un crucer la o parte, altele, iarăşi sărăcite cu totul, luară lumea în cap, adică trecură în Muntenia.

---

[*] Reprodus după „Transilvania", 1870, III, nr. 11 din 1 iunie, p. 131–133; nr. 12 din 15 iunie, p. 142–144.

[1] Kőváry Lászlo (1820–1907) – istoric maghiar, autor al unei *Istorii a Transilvaniei* în 6 volume.

Aşa Braşovul nu are teatru nici până în ziua de astăzi.

Alte teatruri nu mai ştim nicăiri în Transilvania, pentru că sărăciile de sălişoare adaptate pe la unele oraşe doară nu le vom insulta cu nume de teatru.

Acum să trecem la teatrele româneşti din Transilvania.

Ce? Teatre româneşti în Transilvania? Să vedem însă numai pe cât ştim şi pe cât ne aducem noi aminte din cursul vieţei noastre.

În iarna anului 1825, pe când ne aflam învăţând la gimnaziul din Blaj, în refectoriul seminariului s-a jucat de către junime *Aulularia* lui Plautus, dară precum mai că se înţelege de sine, tot în limba lui Plautus; destul însă că diletanţii cari s-au încumetat a ieşi pe scenă au fost juni dacoromâni. Publicul consta din profesori, clerici şi studenţi. Cei cari pricepeau bine limba latină râdeau şi aplaudau, fără „frenezie", chiar şi fără „entuziasm", însă cu multă plăcere. Iară decoraţiunile, gâciţi cum erau. Acelea erau albe, făcute din pânză ţesută de mânile româncuţelor noastre. Iară scena, podul? Nu vă mai ştiu spune, că eram prea mic, nu o vedeam, ci vedeam numai capetele actorilor improvizaţi, apoi nici că mă tăiase capul ca să întreb; presupun însă că au fost câteva scânduri puse pe vreo trei-patru grinzi.

În toamna anului 1831 venirăm şepte inşi de la Facultatea filosofică din Cluj în seminariul din Blaj. Toţi şepte inşi apucaserăm a merge de câte trei-patru ori la teatru în Cluj, însă numai pe furiş, mai ales toamna, cam pe la începutul cursurilor, pentru că pe atunci mergerea la teatru era oprită studenţilor sub pedepse grele, cum carcere, note rele etc. La vreo trei din acei şepte juni ne căşuna ca să producem şi noi la lăsata secului de Crăciun ceva ce ar semăna cu teatru. În anul dintâi ne produserăm, zău nu mai ştiu cu ce secătură mică compusă de mine, însă numai în prezenţa profesorilor, seara la masă, îmbrăcaţi iacă aşea, care cu ce aveam. Se vede că profesorii noştri vor fi aflat gust la bagatela noastră, căci în loc să ne înfrunte, dumnealor ne felicitară. Să vezi curaj la noi. Acum ne băteam capul, ca cum să ne producem la anul. Noi adecă credeam că nu se poate mai curând, pentru că numai o dată în an este lăsata secului de Crăciun; apoi, după un uz vechi, numai atunci era iertat junimei a face „câte o nebunie de carnaval".

Într-aceea urma, alegerea episcopului Ioan Lemeny, apoi instalaţiunea lui. Pentru acea ocaziune, d-n Tim. Cipariu, pe atunci profesor, compuse o eglogă prea frumoasă, pe care amatorii o pot citi, pentru că s-a tipărit[2]. Rolele acelei egloge se împărţiră între noi. Mai ştie D-zeu cum o vom fi executat, destul însă că numerosul public a rămas – cum să zic? – încântat.

În iarna anului 1832, pare-mi-se la Crăciun, cerurăm o sală de la ieromonahi, aşezarăm în ea un podişor, apoi ce mai ştiu eu cu ce fel de mecanism de trei cuie, decorarăm scena cu câteva linceole (lepedeie, cerşafuri), apoi reprezentarăm iarăşi nu mai ştiu ce, ca pământul, căci eu din tot ce-am scris până la etate de 25 de ani nu am păstrat nimic, pentru că nu a meritat de loc. Din acel an înainte ne căşuna, se înţelege că nouă, câtorva tineri, iară nu altora, ca să înfiinţăm, vezi Doamne, acolo în Blaj, „un teatru cumsecade". Spre acest scop manecarăm[3] multă lume împărăţia, cu epistole mai ales pe la protopopi şi cu liste acolo pe loc, şi adunarăm sumuşoara, pare-mi-se de 414 fiorini, valuta de Viena. Această sumă nouă ni se păru pe atunci atât de colosală, încât pe mine mă şi trimiseră îndată la Sibiu pentru ca să caut acolo un zugrav, carele să ne facă două culise (perdele) şi doară patru sufite[4]. Am aflat pe bătrânul Neuhauser, al cărui fiu îmi fusese comiliton[5] la Facultatea filosofică; acela ne făcu pentru acea sumuşoară tot ce am cerut noi, ba încă ne mai rămase un rest de bănişori, din cari se coperiră spezele pentru două călătorii şi alte speze până la înfiinţarea „teatrului din Blaj".

---

[2] Egloga lui Cipariu, dedicată lui Ioan Lemeny, s-a tipărit la Aiud în 1833; în 1860 ea a fost reprodusă de autor în volumul *Elemente de poetică metrică şi versificaţiune*, p. 201–220.

[3] *a maneca* – a pleca la drum dis-de-dimineaţă, a merge.

Ei, bine, „teatrul" este acum înfiinţat; însă ce era să se reprezinte pe acea scenă, când noi, junimea de atunci, nu dispuneam de o singură piesă dramatică, necum originală, dară nici tradusă; însă care din noi ar fi fost în stare măcar numai de a traduce pe atunci cumsecade o singură piesă din vreo limbă europeană?

Din acea perplexitate ne-au scos mai întâi d-n Cipariu, apoi şi repauzatul Ioan Rusu, profesoriu de istoria generală şi auctoriul *Icoanei pământului*. Acei doi bărbaţi ne traduseră câteva piese, pe care le-au ales din colecţiuni de drame uşurele, destinate a se reprezenta în cercuri familiare şi prelucrate aşea încât nici un rol de femeie să nu obvină[6] interesele; pentru ca, în cazul contrariu, ar fi fost vai de noi. Aşea s-a şi întâmplat: s-au produs în vreo trei-patru ani în sărbătorile Crăciunului câte două, mult trei piese, totdeauna în unul din muzeurile seminariului.

În septembre al an[ului] 1836, primind eu amicabila invitaţiune de la comercianţii din Braşov pentru ca să le ajut a înfiinţa o şcoală normală românească, deschizând apoi în 1838 aici şi cele două foi periodice româneşti, nu ştiu ce s-a mai ales din „teatrul nostru de la Blaj". Mi s-a spus însă că vreo doi ani îl mai folosiră unii tineri. Îmi mai aduc aminte şi de neşte scrisori, în care nu mai ştiu cine denunţa pe clerici, că cei cari au succes în seminariu după noi îşi bat joc de acele decoraţiuni câştigate cu banii publicului nostru, şi că de va merge tot aşea, se va alege nimic din ele. Am cutezat a le scrie şi a-i ruga ca să cruţe acele lucruri; am primit însă de la vreo doi inşi un răspuns scris în termini aleşi atât de bine, încât aceia ar fi putut ocupa loc în orice *pasquin*[7] precum au ieşit şi în timpurile noastre la modă. Mai târziu am aflat că în adevăr acele decoraţiuni zac aruncate într-un pod, unde le-au ros şoarecii în toate părţile lor. Aşadară întâiul embrion de teatru românesc transilvan deveni parte cuib, parte nutrement şoarecilor, iară memoria lui fu păstrată câţiva ani de către acele boieroaice din ţinutul Blajului, precum era baroneasa Splenyi de la Panade şi altele, care invitate fiind şi dumnealor la *„oláh teátrom"* (că pe atunci nici un ungur nu ştia ce este *szinház*, ci numai *teátrom*), nu se putea mira destul auzind că în limba valahă încă se poate juca teatru, şi că aceea înălţată pe scenă sună mult mai frumos decât în gura curtenilor... Apoi, ce e drept, când vei căuta bine, tinerimea de atunci nici că se zbuciuma în mod atâta de naiv pentru înfiinţarea teatrului, decât din singura ambiţiune ca să arate românilor şi neromânilor că limba românească încă este frumoasă, că ea încă are drept la viaţă şi la cultură, că ea (şi pe atunci) cuteza să iasă în public, în auzul lumei ce pretinde a fi cultivate. Tinerimea dintre anii 1831 şi 1836 atâta pricepea, mai mult nu prea.

---

[4] *sufit* – baldachin.

[5] *comiliton* – coleg de şcoală, de universitate.

[6] *a obveni* – a contraveni.

[7] Epigramă răutăcioasă (fr.).

Pe când mă mutasem eu la Braşov, aici se afla o societate dramatică germană bunicică; iară în următoriul an veni o societate de opere, tot germană, însă una din cele mai bune din câte călcaseră vreodată pe locurile acestea; căci, adică acea societate venea de la Bucureşti, unde, în lipsă de una italiană, fusese chemată înadins de la Viena; iară apoi societatea mai înaltă din Bucureşti ţinea tocmai şi pe atunci mult la muzica vocală şi instrumentală europeană. Până pe la a[nul] 1848 limba germană era foarte puţin cultivată în familiile româneşti din Braşov, cu toate acestea la operă mergeau mai multe familii, pentru că muzica este limba universală, înţeleasă de toţi câţi se bucurau de auzul muzical. Între acestea la Bucureşti începuse a se forma încă din a[nul] 1834, o societate românească sub protecţiunea mai ales a repauzatului patrician Ioan Câmpineanul, demn de memoria posterităţei pentru frumoasele sale virtuţi cetăţene. Acea societate se încerca în drame şi în vodevile; unii braşoveni care petreceau în Bucureşti, reîntorcându-se, spuneau ca de un lucru de raritate mare că în capitala Munteniei este teatru românesc. Noi cu d-n Cipariu văzuserăm acolo vreo două piese reprezentate în a[nul] 1836: ne şi luaserăm unele informaţiuni despre starea „societăţii filarmonice” de la însuşi Ioan Câmpineanul, care ca şi alţi câţiva bărbaţi de ştiinţă, sau altmintrea de renume, ne primise cu multă ospitalitate şi caritate. Din suma acestor împregiurări, se născu ideea că tinerimea română din Braşov încă să se încerce a forma o societate de diletanţi, de care saşii aveau una. Însă care tinerime? Aici nu era nici liceu, nici seminariu, nici măcar gimnaziu românesc, pentru ca să-ţi alegi junişori şi deştepţi şi adăpaţi în ştiinţe, ci erai constrâns a recurge la tinerimea din clasa comercianţilor, care foarte arareori este în condiţiune de a se ocupa cu aşea ceva. Să mai reflectăm încă şi la prejudeţiul, la superstiţiunea chiar ce domnea pe atunci la noi, ca şi pe airea şi mai domneşte în parte până în ziua de astăzi, asupra a tot ce se numeşte teatralist, actoriu, actriţă, adică tocmai întru înţelesul şi în spiritul în care se lua în antica Romă republicană cuvântul *histrio*, sau în Europa de înainte de 1790 cuvântul *comediant*. Cu tinerimea de sexul bărbătesc ar fi mai mers oareşicum, iară cu cea de sexul femeiesc odată cu viaţa nu. În fine, totuşi, două familii de frunte se înduplecară a lăsa pe fiicele lor, ambe de câte 11 ani, ca să joace nişte role de copiliţe. După ce se câştigă atâta, cei doi profesoraşi de atunci păşirăm mai departe, adecă la colectă, cu scop de a ne câştiga cortine şi alte lucruri necesare. Adecă să ne înţelegem: pe atunci nu putea fi vorba ca în aşa-numitul teatru nemţesc de aici să se dea reprezentaţiuni româneşti. În fine, trei cortine şi trei perechi de sufite au fost gata în decembre 1838, însă făcute pe credit de repaus[atul] Schnell, docente de pictură, până când se vor aduna bănişori din vânzarea biletelor, pentru că din colectă nu a ieşit mai nimic. Aşea, în 7 ianuariu 1839 (26 dec.), s-a reprezentat în Braşov prima piesă românească în sala ce se afla pe atunci în casele lui Langer (astăzi prefăcută şi adaptată altmintrea). Subiectul piesei nu-l mai ţiu minte, ştiu numai atâta, că era o piesă de salon, tradusă de mine, ce mai ştiu eu de unde[1] iar rola principală a unui ostaş invalid, care se afla în serviciul unui colonel, o avuse repauzatul Andrei Mureşan. Mica piesă plăcu atât de mult, încât dete familiilor materie de conversaţiune pe câteva luni înainte. Acea generaţiune mai văzuse unele piese, reprezentate tot aici în Braşov, între anii 1821–1823, adecă pe timpul fugei celei mari a moldavo-romanilor, însă nu în limba românească, ci în cea elină; de aceea oamenii şi făceau comparaţiune între acel trecut şi acel prezent al lor. Acea plăcere însă fu însoţită şi de un incident foarte uricios. Câţiva studenţi de altă naţionalitate se strecuraseră în sus, pe galerie. La ieşirea publicului din sală unii din ei începură să strige: Zwiebeltheater! Bläschtkeater![8]. Tinerimea românească, mândră de succesul său, iritată prin insultele ce auzise, începu să împartă la pumni şi ghiolduri, de unde se iscă bătaie de stradă, care fu molcomită de bătrâni cu destulă greutate, pentru că în ziua de S. Ioan să reînceapă cu atâta fervoare, încât se văzu necesitatea de a cere patrula ostăşească spre reînfrânarea ei, pentru ca la săptămână să se reînnoiască şi a treia oară, când apoi autorităţile municipale, în coînţelegere cu rectorul colegiului evanghelic, luară măsuri serioase în tot respectul. De la 1839 până la 1855, s-au mai format în Braşov, de câteva ori, societăţi de diletanţi, până când tinerimea se încumetă a-şi încerca puterile sale şi cu vreo două tragedii, precum *Regulus*, *Treizeci de ani din viaţa unui jucătoriu de cărţi* ş.a. Într-aceea se înduplecă o mamă cu fetiţele sale a lua asupra-şi câteva role, cum şi 2 fetiţe din alte 2 familii, acestea însă numai pentru câteodată. Între anii 1841–1844, diletanţii români câştigară un sucurs[9] bunicel de la o societate ungurească, care venise aici, pentru ca în limba maghiară să nu poată face neci o treabă, încât se şi desfăcu. O cântăreaţă în vodevile şi 2 bărbaţi cunoşteau binişor limba românească, încât anume în vodevile mergea de suferit.

---

[1] În nr. tr. am zis că n-am păstrat nimic din câte am scris până în etate de 25 de ani. Uitasem versurelul: *Murăş, Murăş, apă lină* etc. şi încă unul păstoresc.

Mai însemnăm că din an[ul] 1841 înainte, reprezentaţiunile româneşti se dau în sala cea mare de la „Soare”, mai apoi tocmai în teatrul german din cetate, pentru că acum începuseră a se preface opiniunile oamenilor. Însă nu ţin minte ca să se fi jucat în câte un an mai multe ca 2–3 piese, căci de-ar fi fost mai multe, publicul „ar fi obosit”. Din momentul în care tinerica Thalia românească se văzu într-un edificiu care-şi avea decoraţiuni înzecit mai multe decât erau ale sale (care costaseră abia 400 fr. mon. conv.), prin urmare tot mai semăna a teatru, acele decoraţiuni româneşti încă ajunseră pe urma celor de la Blaj, tot într-un pod, sus, la capela românească din cetate, pentru ca şi acestea să fie de culcuş şoarecilor şi cloţianilor din „ţara Bârsei”. Pe la 1855, neci urma lor nu se mai afla.

Acela care ar avea plăcere să culeagă şi mai multe date despre fragedele încercări ale românilor din Braşov de a prepara terenul prin diletanţi, începând de la 1838 până în ziua de astăzi – căci iacă şi estimp se mai formă o societate de diletanţi – adecă în curs de aproape treizeci şi doi de ani, nu are decât să foiască prin *Gazeta Transilvaniei*, mai ales pe la lunile ianuarie, aprilie şi mai, pe unde va afla mai multe urme de succese şi mai măricele, şi mai mititele; un lucru însă nu va descoperi nicăiri la generaţiunea care se trece, că adecă să-şi fi deschis vreodată graiul sau vreun om dotat cu stare materială considerabilă şi să fi zis: „Voiesc să las un sâmbure de fond şi pentru înfiinţarea unui teatru românesc”. Se vede că, cu toate încordaţiunile unor oameni din generaţiunea ce merge apunând, cu tot zelul lor de a face ca limba românească să răsune nu numai de pe amvon şi de pe tribună, ci şi de pe scenă, terenul pentru această plantă foarte delicată încă nu este preparat de ajuns, şi ne temem foarte că Thalia nu voieşte să-şi aleagă loc de reşedinţă nicăiri, pe unde nu este sigură atât de protecţiunea viguroasă a Minervei şi de ajutoriul diurn al surorilor sale muze, cât şi sigură de loviturile barbare ale despotismului, ca şi de insultele superstiţiunii şi ale prejudiţiilor omeneşti, care în Thalia nu voiesc a recunoaşte necidecum simbolul artei, ci numai pe reprezentanta plăcerilor brutale. Este prea adevărat că adepţii şi adeptele dânsei adesea i-au compromis foarte greu renumele şi o au degradat până pe treptele infime ale societăţii omeneşti, o au aruncat din Olimp de-a dreptul în părţile cele mai scârnave ale cetăţilor mari, încât în acea stare degradată tocmai şi amicii dânsei s-au jenat de apropierea ei. Tot asemenea este adevărat că mai toate muzele se feresc de acea parte a omenimei care se simte nefericită şi care spune la toată lumea că este nefericită. Muzele stau şi intră numai pe acolo pe unde întâmpină feţe ilarie, care sunt espresiunea îndestulărei şi a orişicărui grad de fericire pământească. La popoarele ferecate în lanţuri, la indivizii muribunzi, ele nu caută ospitalitate şi nu o acceptează; neci am auzit vreodată ca ele să-şi fi oprit pasul lor în regiuni şi stepe domnite de barbarie, sau între fiinţe omeneşti orbite de superstiţiuni seculare şi îmbrâncite întru întunecimea neştiinţei, pentru că, precum atinserăm mai sus, ele, fără ajutoriul Minervei şi fără protecţiunea Vestei virgine, seamănă prea mult orfanelor persecutate de soarta rea. Tocmai însă din cauzele acceptate aici, bărbaţii care vor fi simţind în pieptul lor vocaţiunea de a prepara şi la noi locuinţă şi azil muzelor şi anume, Thaliei, sunt datori a medita foarte serios la condiţiunile, fără a căror împlinire scopul său nu să va ajunge la loc, sau foarte târziu şi în mod foarte imperfect.

---

[8] Teatru împuţit, teatru de flecari (germ.).

[9] *sucurs* – ajutor.

Apariţiunea doamnei Fanni Tardini, a domnilor Milo şi Pascali dincoace de Carpaţi, pe scena românească cu societăţile dumnealor, de la a[nul] 1863 încoace, adecă tocmai de când a început să se audă aici limba românească şi de pe tribuna legislativă, rămâne ca să fie apreciată de către vreo altă pană, mai jună, mai viguroasă, mai aprigă, decât ar putea să mai fie a noastră vreodată. Venirea acestor societăţi a făcut la noi un fel de epocă pe terenul artei, ceea ce atât criticul, cât şi simplul recenzent nu va putea pierde din vedere. Ele aflaseră terenul preparat cevaşi. Până la ce măsură l-au preparat dânsele şi pe ce treaptă va fi stând astăzi dezvoltamentul gustului pentru artă, această are să ne-o spună şi unul şi altul.

DESPRE ISTORIA MAI NOUĂ ŞI MAI ALES DESPRE ISTORIA ANILOR 1848 ŞI 1849*

Domnii mei!

În art. IV, lit. b, din statutele Societății Academice Române stă deciziunea următoare:

„Secțiunea istorică culege orice documente importante din țările române sau din străinătate atingătoare de istoria românilor; organizează misiuni pentru asemeni lucrări; ia inițiativa pentru explorarea țărilor române din punctul de vedere archeologic; pune la concurs şi premiază operele istorice pre cari se cuvine a le populariza între români".

Acestea sunt scopurile Secțiunei noastre istorice. Ținând eu aceste scopuri înaintea ochilor, mă voi mărgini totuşi a cuvânta astă dată numai despre necesitatea de a se scrie istoria prin care au trecut generațiunile din cari facem şi noi parte.

În secului nostru, au zis şi au susținut unii bărbați de mare auctoritate, că popoarele europene nu învață şi nu trag nici un folos din istoria, din cercetarea trecutului lor.

Până la ce măsură asertiunea aceasta se poate aplica la alte popoare văd conductorii şi moderatorii acelora. – Încât pentru poporul românesc, este datoria bărbaților săi, atât a celor de stat, cât şi acelora cari s-au devotat literelor şi ştiințelor, a purta de grijă cu tot adinsul ca el să-şi cunoască istoria sa bine şi să tragă învățăturile cele mai salutarie dintr-însa. Eu adecă nu sunt de opiniunea acelora cari susțin că popoarele nu ar învăța nimica din istoria lor. Fireşte că nu vor învăța nimic dacă nu va purta nimeni grija ca generațiunile, după cum se succed unele la altele, să şi învețe una de la alta, iar să nu fie lăsate a cădea întru întunerec şi în umbra morții. Se mai poate, iarăşi, întâmpla ca istoria cutărui popor să se propună şi învețe cu totul falsificat, prin care generațiunile să fie aruncate de timpuriu pre căi rătăcite să fie oreşicum amețite întru atâta, încât să nu mai ştie ce au să creadă de sine şi de antecesorii lor, de viața lor politică, națională, religioasă. Când un popor are nefericirea de a fi înveninat, cum am zice, cu plastografii istorice, atunci el poate veni pre tot momentul în pericul de a-şi perde credința în individualitatea sa politico-națională, în puterile sale, în venitoriul său.

---

[*] Reproducere după „Analele Societății Academice Române", Tomul III, Anul 1870, Bucureşti, 1871, p. 150–159.

Să dăm în mânele poporului şi mai ales în ale generaţiunilor cari ne succed nouă, istoria patriei, a naţiunii şi a bisericii, scrisă de bărbaţi nu numai eruditi, ci şi pătrunşi de amoarea pentru adevăr, prin urmare şi nepărtinitori, cari adecă despreţuesc minciuna şi ţin de una crimă ruşinătoare a linguşi sau pre individ, sau pre un popor întreg, ci din contra, după cum unul sau altul a făcut bine sau rău, îi aplică criteriele moralei curate şi ale dreptăţii şi aşa îl judecă. Din ziua în care se va da poporului istoria sa scrisă bine, el va şi începe a învăţa din ea spre mântuinţa sa şi a patriei sale.

Într-aceea nu se cuvine a perde din vedere nici pre un moment împrejurarea că în viaţa popoarelor ajung unii ani cari fac epochă, în cari sau că evenimentele decurg aproape cu repeziunea zborului şi în trecerea lor schimbă faţa tuturor lucrurilor omeneşti, sau un singur eveniment mare şi extraordinar cutremură din temelie pre întreaga societate omenească la care străbate. În categoria acelor ani cad anii 1848 şi 1849. Cu singura excepţiune de prima lună din anul 1848, toate celealate au fost unele mai plăcute decât altele în evenimente oareşicum îngrecate[1] de consecinţe pentru câteva generaţiuni înainte. Mare şi îndelungă a fost revoluţiunea franceză dintre anii 1789 şi 1793, sublimă, parte însă şi foarte fioroase au fost consecinţele aceleia, nu numai pentru Francia, ci şi pentru mai multe alte popoare şi staturi europene şi estraeuropene; cu toate acestea, ea asupra poporului dacoromânesc neci pre departe nu avuse înrâurinţa zguduitoare pre care o avură anii 1848–49, prin urmare nici efectele aceleia, manifestate asupra vieţii publice a părinţilor şi a moşilor noştri nu se pot asemăna mai întru nimica cu cele de cari avurăm parte noi aceştia cu 58 de ani mai târziu. După căderea noastră cea înfricoşată, efect al tristelor dezbinări nutrite şi favorate prin despotismul de toate speciile, după stingerea cu plan precugetat a luminelor ştiinţei mai preste tot era lucru foarte firesc ca conştiinţa noastră naţională să adoarmă, simţul de demnitate să se tâmpească şi amoarea cea sacră către pământul patriei, udat cu văi de lacrime şi îngrăşat cu mult sânge românesc, să se restrângă aproape numai în amoarea către familia proprie. În acea stare a lucrurilor, unde putea să străbată aşa curând principiele revoluţiunei din 1789 în acele părţi ale Europei, cari istoricilor le sunt cunoscute sub nume de Dacia şi de Pannonia! Reacţiunea cea înverşunată, inaugurată la anul 1815 în Congresul de la Viena, măsurile funeste luate de către reprezentanţii aceleia, spre a sugruma orice libertate de a cugeta şi a lucra, cenzura cea severă, sistema de spionagiu intensă preste tot teritoriul Europei, supresiunea dreptului de reuniuni, influenţarea şi mărginirea instrucţiunii publice, adecă introducerea unei sisteme de obscurantism greţos în şcoale, mai în scurt, educaţiunea popoarelor sub varga despotismului şi sub presiunea baionetei, nu au fost necidecum acomodate a răspândi lumină în capete, nici a încălzi animele generaţiunilor cari au urmat până la 1848. Cu toate acestea, catastrofele parţiale urmate în anii 1829 şi în 1830, au mai revărsat cevaşi lumină printre întunecimea sistemei inaugurate la anul 1815; în urmarea acelora poporul nostru dacoromânesc, îmboldit de câţiva apostoli ai săi, încă a început a se deştepta din letargia sa, conştiinţa de sine i-a revenit din nou, dorul de libertate a crescut, pulsul vieţii naționale a început a bate mai accelerat. Așa preparat în curs mai vârtos de ani optsprezece, intra și el în acțiune alăturea cu alte națiuni europene în anul 1848.

---

[1] Încărcate.

Oare însă acele măsuri preparative, de cari avuse parte națiunea noastră până în acel an, fost-au ele de ajuns pentru ca să o poată apăra de erori capitale și chiar de una nouă cădere funestă?

Aceasta este, Domnilor, întrebarea, pre care, după opiniunea mea, au să și-o pună acei români, cari vor fi având de scop a compune istoria anilor 1848 și 1849. Numai prin exacta dezlegare a acestei întrebări, națiunii i se va da ocaziune de a învăța din istoria anilor 1848/9, iară până atunci așa ceva este aproape preste potenție.

„Mărturisiți-vă păcatele unii altora", a zis și a scris unul dintre apostolii lui Iisus Christos. „Cunoaște-te pe tine însuți", a fost simbolul unuia dintre cei mai renumiți filosofi elini.

Cea mai bună cunoștință de sine își poate câștiga oricare națiune din istoria sa. De la evenimentele revoluționare și belice din anul 1848/9, au trecut douăzeci de ani și mai bine. De atunci încoace, la toate popoarele europene, câte apucaseră a intra în acțiune, s-a și îngrijit nu numai ca să se adune tot felul de acte și documente din acei doi ani, ci totdeunadată ca din acelea să și scrie istoria lor și încă așa, încât din critica imparțială a evenimentelor, a persoanelor cu activitate publică și a gubernielor cum și a partidelor, să se poată prevedea fără vreun spirit mare de profet, în una perspectivă de mai mulți ani înainte, cel puțin în trăsuri[2] principale tot ce era să se întâmple mai târziu în mai multe state ale Europei. După ce Austria se umilise întru atâta încât ceru ajutoriul Rusiei în contra insurecțiunei revoluționarie unguresti, adecă în contra supușilor săi, după ce tocmai și magnații Ungariei, în număr ca de 150, alergaseră la St. Petropole cu suplica adresată împăratului Nicolae prin deputațiune trimisă înadins pentru ca să se îndure a-i scăpa de focul revoluțiunei, a susține principiul legitimității monarchice și a restaura tronul și coroana Sântului Ștefan, călcate în picioare încă din septembre 1848, de când cu masacrarea comisariului imp. a comitelui Lamberg pre podul de la Pesta, după toate acestea zic nu era tocmai greu de a prevede că cabinetul din St. Petropole, mai curând sau mai târziu, va căuta un pretext pentru ca să deschidă cestiunea orientală; pentru că acum cel mai aprig adversar al Rusiei în acea cestiune se considera ca paralizat prin recunoștința ce se credea că-i datorește de la 1849. De altă parte, după rușinătoarea umilire ce încercase Prusia din partea Austriei prin convențiunea de la Olmutiu[3] în 1850, se putea presupune că ambițiunea sa, ca și interesele dinastice nu o vor lăsa să doarmă, și că dânsa va căuta să se răzbune cândva înfricoșat. Ora vendictei a ajuns pre Austria la 16 ani.

Așa am putea enumera încă și alte câteva evenimente mari, cari cu ajutorul istoriei au putut fi prevăzute de timpuriu; când din contra, acele popoare la cari sau lipsise orice libertate de a-și scrie istoria, sau că le lipsiră bărbații devotați istoriei, acelea în timpuri extraordinarie, în mijlocul evenimentelor cutrierătoare[4], se simt de una dată suprinse, amețite și devin mai totdeuna jucăria soartei și prea plecate servitoare ale altora mai deştepte, mai agere, mai prevăzătoare. Preste aceasta, s-a observat adesea în decursul timpurilor că popoarele cari nu consultă istoria cu tot adinsul cad mai totdeauna în ghiatiosul[5] fatalism şi cred într-un fel de predestinaţiune oarbă, care apoi le duce în cele mai multe cazuri la perire; când, din contra, acele popoare, care ţin şi cred: Ajută-te tu, atunci apoi îţi va ajuta şi Dumnezeu, acelea totdeauna es pre deasupra ca oleul.

---

[2] Trăsături.

[3] Olmütz, azi Olomouc, în Cehia.

[4] Cutremurătoare, zguduitoare.

Nu stau la nici una îndoială că între bărbaţii noştri de ştiinţe încă se află mulţi cari posed şi până acum colecţiuni prea frumoase de documente istorice cât se poate mai interesante din timpurile noastre şi mai ales din anii 1848 şi 1849; până acum însă nu am văzut istoria acelor ani scrisă, nici publicată aşa încât generaţiunilor prezente să li se dea ocaziune de a judeca drept şi fără nici vreuna preocupare despre toate evenimentele câte au trecut preste dacoromani în acea epochă, cum şi despre consecinţele acelora până în zilele noastre. Libertatea de a scrie după convicţiune încă nu ar lipsi la maioritatea preponderantă a naţiunei româneşti. Aşadar, cari pot fi cauzele pentru cari dacoromânii simt şi până în ziua de astăzi lipsa istoriei mai noi şi anume a anilor epocali 1848–1849?

Noi am auzit numindu-se până acum mai vârtos două cauze principale, pentru cari se zice că la noi încă nu s-ar putea scrie istoria mai nouă a patriei şi a naţiunei, adecă: de una parte indolenţa, nepăsarea publicului pentru studiul istoriei preste tot şi pentru istoria nouă în specie; iară de alta, temerea scriptorilor că, voind a spune adevărul curat, vor veni în neplăcuta poziţiune de a vătăma pre unii contemporani, cari au luat parte activă la mişcările din acei ani într-una sau în alta direcţiune, dar cari se mai află încă în viaţă.

Indolenţa, nepăsarea, apathia mortăreaţă este fatală şi condamnabilă necondiţionat la orice popor, prin urmare cu atât mai vârtos la naţiunea noastră; pentru că acest viţiu, în poziţiunea noastră ne poate cauza moarte, când din contra altor popoare şi mai luminate şi mai bine consolidate, poate şi mai numeroase, abia le-ar cauza una durere de cap. În unele staturi ale lumii antice, indolenţa civilă era înferată şi pedepsită prin legi; în timpurile noastre, popoarele indolente sunt judecate şi adesea pedepsite înfricoşat de către opiniunea publică a societăţei europene. Să avem, Domnilor, respect de verdictul Europei luminate.

Încât pentru susceptibilităţile personale, cari pot fi că s-ar deştepta în urmarea unor revelaţiuni istorice, apoi eu nici într-aceasta nu aflu necidecum cauza plauzibilă pentru ca cineva, după 22 de ani, să se jeneze a descrie faptele şi evenimentele întocmai precum s-au petrecut acelea, dar întocmai cumpănite cu dramul, nici mai mult, nici mai puţin. Dacă noi aceştia, cari cu înaintarea în etate, dispărem succesiv de pre scena vieţii publice, vom fi comis în anii acei epochali mai multe erori, precum am şi comis în adevăr, generaţiunile cari ne succed avuseră de unde să şi-o câştige[6] cu nici un preţ. Aşadar, acţiunile lor erau mai mult rezultate ale unor teorii câştigate din cărţi, iar acţiunea gloatelor purcedea numai de la un instinct natural, încă necorupt, cum şi de la tradiţiunile cari se păstraseră din generaţiune în generaţiune. Dar teoria pre terenul politic înşela pre toţi aceia cărora le lipseşte cunoştinţa practică de oameni, de faptele şi de patimile lor, iar instinctul sănătos ne ajută ca să presimţim răul, el însă nu ne învaţă cum să-l şi înfruntăm şi să-l paralizăm; căci să evitezi răul se cere mare prudenţă şi spirit de prevedere, iar ca să-l înfrunţi, trebue să fie cineva pre lângă prudenţă, armat şi cu curaj insuflător de respect. Apoi pre lângă toate aceste, averea ori lipsa de mijloace materiale încă cumpăneşte în mod decisiv în cele mai multe acţiuni.

---

[5] Gheţosul, îngheţatul, rigidul.

[6] Sens obscur. Credem că trebuie citit „castige" (lat. Castigare) = reproşeze.

Românii transilvani, împinşi de fanaticii lor adversari în guera civile, care în Transilvania se încinse mai târziu decât în oricare altă parte a imperiului austriac, afară numai de Galicia, se aruncară în acelaşi cu un număr abia de 1300 puşti vechi, cu câteva mii de lănci şi cu una sumuşoară de vre una şapte mii fiorini mon. conv. care între alte împrejurari nici că ar merita ca să mai fie memorată. Apoi şi această sumă se adunase din colecte, iar după acea parte de bani câtă fusese în argint greu, la retragerea din 11 martiu 1849 rămase în Sabiniu[7], unde se şi perdu fără urmă. Toate celelalte spese ale guerei civile rămaseră încărcate pre umerii poporului şi pre ai unor particulari devotaţi cu totul cauzei sânte, emancipărei şi libertăţii naţionale. Întâmplându-se nu una dată, ci mai de multe ori, în mai multe părţi ale ţărei, ca înşii prefecţi şi tribuni eşeau la bătaie fără a lua cu sine măcar una coajă de pâne, iar combatanţii gregari, cari aveau puşti numai când sta faţă cu inamicul observa că le lipseşte sau pulbere, sau gloanţe, sau şi una şi alta. Era oare aceasta prudenţă şi prevedere!

Este prea adevărat, căci este constatat cu documente neresturnabile, că generalii austriaci îndată de la noembre 1848 înainte au înşelat de câteva ori pre români şi comandantul *en chef* bar. Anton Puchner în aceeaşi lună a poruncit comitetului românesc din Sabiniu ca să desarme pre tot poporul, pentru că, zicea el în una din zile la sine acasă, „ţara este pacificată cu singura esceptiune a districtului secuesc Trei-Scaune; apoi mai adause în termeni categorici că el nu va mai suferi represalie din partea românilor, ci că este determinat a deturna una parte a tunurilor în contra lor.

Această scenă, la care adstete comitetul întreg s-a întâmplat mi se pare a patra zi după bătălia de la M. Oşorheiu.

Oare, însă pentru ce românii transilvani îşi supuseră voinţa lor aşa necondiţionat la voinţa generalilor austriaci, şi-şi legaseră destinele lor de ale armatei austriace? Această întrebare este de una importanţă imensă, pre care istoricul va fi obligat a o cerceta din toate laturile, cu luarea în consideraţiune a trecutului istoric, cum şi a tuturor împrejurărilor şi a întregii situaţiuni în care se afla în 1848/9 atât M. Principat al Transilvaniei, ca ţară autonomă, cât şi naţiunea românească, care apucase a-şi proclama ea însăşi independenţa sa naţională. Fost-au acel devotament al românilor transilvani către imperiu şi dinastie una virtute civilă, fiică a convicţiunii, sau un calcul de prudenţă, sau una eroare, sau, cum ţin maghiarii, una adevărată trădare şi perdueliune (*proditio*, *perduellio*)[8]? La aceste întrebaţiuni trebue să se dea neapărat un răspuns limpede şi categoric, cu atât mai vârtos, căci ştiţi bine, Domnilor, că, ţinuta din 1848 a românilor transilvani a costat sânge foarte mult şi foarte scump. Ca să tăcem astă dată, de atâtea zeci de mii de oameni ucişi de una parte şi de altă parte în bătălii formale, înecaţi în râuri, aruncaţi în flăcările oraşelor şi satelor conflagrate, relevăm aici numai unele cifre, după noi foarte instructive, pentru că ele coprind pre acei locuitori ai Transilvaniei căror li se lua viaţa nu pre câmpul de bătălie, nu în luptă dreaptă, nici cu ocasiunea conflagărei locuinţelor omeneşti, ci în curs de câteva luni, pre când ţara, dacă nu şi toată, dară totuşi partea cea mai mare petrecea în armistiţiu şi în aşteptarea evenimentelor cari se preparau, iar auctorităţile publice funcţionau ca şi în timpii de pace. În acel interval, au fost condamnaţi la moarte şi executaţi, cât prin aşa-numitele tribunale de sânge sau tribunale marţiale, cât iarăşi prin prefecţi, suprefecţi, oficiari de insurgenţi şi câţiva aristocraţi, 4834 persoane. Din acestea au fost după naţionalitate 165 maghiari, 252 saşi, 4425, zi patru mii patru sute douăzeci şi cinci români, iar 72 de alte naţionalităţi[9]. Preste aceştia, în 24 octombre 1848, au mai perit la oraşul Dej 24 inşi, a căror naţionalitate fusese trasă la îndoială, mai târziu însă a eşit cu destulă probabilitate că şi aceia au fost români.

---

[7] Sibiu.

[8] Perduellio = înaltă trădare.

Aceste cifre sunt scoase din conscripţiunea oficială făcută de către organele publice ale guberniului împărătesc, închiate şi autenticate în 30 ianuariu 1851, adecă la 1½ an după supresiunea revoluţiunei ungureşti.

Şi oare de ce crimă erau acuzaţi acei români şi acei saşi, pre cari ungurii îi spânzurau, împuşcau, tăiau, aruncau în râuri mari sau şi cu alte moduri le ascundeau soarele? Ei au fost acuzaţi, cum s-a zis şi mai sus, de crimele înfricoşate ale trădărei, rebeliunei, perdueliunei.

Care din părţile beligerante transilvane au fost la anul 1848/9 în drept şi care nu? Şi cine să dea răspuns înfricoşat înaintea tribunalului ceresc şi al istoriei pentru cât sânge omenesc s-a vărsat, pentru cruzimile feroase câte s-au petrecut şi pentru câte averi s-au depredat în sume de multe milioane?

La toate acestea, numai istoria dreapă şi nepărtinitoare ne poate da răspuns îndestulător. Eu din parte-mi nu stau la îndoienţie că istoricul nepărtinitor va constata şi adeveri cu documente neresturniabile că poporul românesc din Transilvania, aruncat şi el alăturea cu alte naţiuni în valurile anilor 1848/9, n-a trebuit şi nu a putut apuca altă cale decât numai aceea pre care o apucase dânsul, nici a se alătura lângă alt aliat decât lângă acela pre care-l alesese mai de înainte, bun rău, onest sau perfid, curajos sau codard[10], acela căuta să fie; mai încolo tot istoria va scoate la lumină că românii au fost atunci în dreptul lor deplin a se scula cu arme de apărare şi a combate pre adversarii lor, cari deveniseră de mult cu totul surzi la vocea umanităţii, a cristianismului, a raţiunei şi a patriei. Nu românii au fost rebelii în 1848/9, ci rebelii au fost adversarii lor întru înţeles dublu, încât adecă ei s-au răsculat cu arme nu numai asupra dinastiei, căreia tot ei îi juraseră de nenumărate ori credinţă, ci şi asupra maiorităţii poporului ţărei, asupra căruia conspiraseră iarăşi de nenumărate ori, cu scop de a-i călca şi sugruma cele mai scumpe drepturi omeneşti şi naţionale eterne, prin urmare niciunadată prescriptibile.

---

[9] Cifrele nu dau totalul citat de Bariţiu, dar eroarea este redusă.

[10] Laş, pare a fi adoptat de Bariţiu din italiană.

Din împărtăşirile succinte, câte încăpură în cadrul acestor meditaţiuni, se poate cunoaşte că istoricul carele va întreprinde a descrie evenimentele anilor epocali, numiţi aci mai de multe ori, mai înainte de a se ocupa de persoane cari se vor fi aflând încă în viaţă, pre cari însă nu ar voi să le vatăme, va avea a face cu mai multe cestiuni de principiu, cum şi totunadată cu înregistrarea unui mare număr de evenimente, a căror cădere peste noi nu a depins de la nici un român, ci ele au venit de la alţii, din afară şi aşa au influenţat asupra noastră a tuturor.

Cu toate acestea, să punem cazul că unii bărbaţi români cari au luat parte la acţiunile din 1848/9, prin împărtăşirea documentelor ar deveni compromişi greu. În asemenea caz, ce are să facă istoricul?

După noi, asemenea compromisiune se poate reduce sau numai la nişte erori grele, comise de unul sau altul din lipsă de pricepere, sau în urmarea unor influenţe din afară; ori că joacă la mijloc vreuna trădare. În ambele cazuri, istoricul este dator în consecinţă şi pre onoare a cerceta documentele cu toată rigoarea, a comproba autenticitatea lor, a le împărtăşi întocmai şi a lăsa ca să vorbească ele şi numai ele; iar dacă-i lipsesc documente, a se informa cu de-amănuntul de la bărbaţi despre al căror character nepătat şi amoare pentru adevăr este convins, apoi a se provoca la mărturisirea lor. De se vor descoperi erori, ne vom desbaiera de vanitate şi ni le vom recunoaşte aceia cari le vom fi comis. De va fi trădare (*proditio*), apoi care om de onoare va cruţa vreunadată pre trădător? Însă tocmai aşa, nici un om de onoare şi prin urmare nici un istoric nu va cuteza să scoată din condeiul său cuvântul de trădare până când nu va fi în posesiunea documentelor autentice, convingătoare pentru că nu va avea plăcerea ca să treacă în ochii tuturor celor buni de calumniator infam.

Să recapitulăm cele zise până aici şi să încheiem.

Studiul istoriei patriei şi a naţiunei este pentru naţiunea românească una din condiţiunile esenţiale de viaţă. Dacă limba unei naţiuni se numeşte cu tot dreptul al ei suflet, apoi istoria ei este acel mijloc minunat prin care se manifestă viaţa sa naţională, ea este diploma de legitimaţiune cu care un popor se prezintă în societatea şi în concertul celorlalte popoare. Cine sunteţi voi? De unde aţi venit? Cari sunt faptele şi meritele voastre în serviciul umanităţii? Cari sunt drepturile voastre în partea Europei în care locuiţi? Răspundeţi-ne pentru ca să fim în stare de a combina la venitoriul vostru, la dreptul şi competenţa voastră de a şedea ca naţiune şi ca stat în mijlocul nostru şi alăturea noastră. La toate acestea şi alte întrebări de natura acestora se poate răspunde numai cu istoria în mână.

Într-aceea, a scrie istoria nu este necidecum lucru de toate zilele. Un popor poate să aibă sute de chronice şi tot atâtea monographii de ale cetăţilor şi districtelor, archivele sale pot să fie încărcate şi înghesuite de documente istorice din toate timpurile şi totuşi istoria să-i lipsească. Am cunoscut pre un bărbat de renume european, care, după ce adunase în curs de 35 de ani, mai multe mii de documente istorice, din cari să se poată împlini lacunele din istoria patriei sale, în fine întrebat fiind de amicii săi că pentru ce nu se apucă de scrierea istoriei, el le răspunse în scurt aşa: „Cu cât adun documente mai multe, cu atâta văd că-mi lipsesc şi mai multe. Istoria noastră o va scrie alţii pre urma mea". Acel bărbat fusesse comitele Jos. Kemény, iar patria pentru a cărei istorie şi sacrificase el parte mare a frumoaselor sale venituri este Transilvania. Toţi contemporanii noştri ţin minte coprinsul acelei note diplomatice ruseşti din 1848, în care se zicea că istoria poporului românesc se perde întru întunecimea veacurilor. După mine, nu există nici un popor european a cărui istorie să nu se peardă undeva întru întunecimea veacurilor; însă fiecare popor este dator existenţei şi onoarei sale naţionale a scoate la lumină faptele străbunilor săi pre atâtea veacuri pre câte îi este prin potenţie.

Iaca, Domnilor, adevăratele cauze pentru cari Societatea Academică Română prevăzuse în statutele sale şi înfiinţarea unei Secţiuni Istorice. Nu din vanitate, nici din mâncărimea de a încărca pre umerii săi greutăţi îndoit mai mari decât impusese guberniul Înălţimei Sale domnitorului în anul 1866/7, ci din profunda convicţiune despre imperativa necesitate de a ne cultiva istoria s-au decis câţiva membri ai săi a se înscrie în una Secţiune istorică. Un început trebuia să se facă şi pre terenul acesta, alăturea cu terenul filologic. Rămâne apoi la naţiune şi la reprezentanţii ei ca, îmbrăţişând ideea, să concurgă cu mijloacele sale materiale la realizarea ei.

Între acestea, până când să ne avem istoria scrisă pre lungul ev de 1770 de ani, ar trebui să avem mult mai curând istoria celor doi ani de eternă memorie, ani ai adevăratei regeneraţiuni. În lipsa unei istorii specifice a anilor 1848 şi 1849, scrisă *sine ira et studio*, precum zice Tacitus, din punctul de plecare al naţiunii româneşti şi cu respect la toată activitatea ei de atunci, vedem adesea cu destulă durere sufletească cum fiii aceleiaşi naţiuni, din etatea juniei, din a bărbăţiei mature şi din a bătrâneţelor conduse de lunga experienţă, abia se mai pot înţelege unii cu alţii asupra celui mai de aproape trecut. Credinţa mea este că răul acesta la lumina istoriei va trebui să dispară în partea sa cea mai mare. Preste aceeasta, românii în acei ani s-au aflat în acţiune alăturea cu celealte popoare ale Europei, dânşii sunt datori ca să probeze aceasta cu istoria lor şi să nu sufere ca faptele lor cele bune, mari sau mici, înţelepte sau eronate, să fie cufundate în mormântul uitării, precum din nefericire s-au cufundat altele multe pre câte un secul întreg sau şi pentru totdeauna. Am zis.

STUDII DE ISTORIA ISTORIOGRAFIEI

ISTORIA[*]

...„Istorein” este cuvânt atât latinesc, cât şi mai vârtos elinesc şi se traduce în limba noastră *a căuta*, *a cerceta*, *a afla* sau *a spune*, „enarrare” un ce întâmplat, o întâmplare sau eveniment adevărat şi cunoscut... Istoria trebuie să fie numai spunerea sau înşirarea faptelor şi a evenimentelor care nu suferă nicio îndoială.

Ce om trebuie să fie istoricul sau scriitorul de istorie? Însuşirile sau atributele unui istoric sunt foarte însemnate, chemarea lui este mare şi grea. Puţini se află care să fi răspuns desăvârşit la acea chemare; iar cei care şi-au împlinit-o este cu dreptul să fie respectaţi ca nişte învăţători ai oamenilor şi numele lor este aşa nemuritor ca şi al eroilor şi ca faptele acestora descrise de acei istorici. Însă la scopul acesta se cere întrunirea celor mai multe talente şi daruri spirituale şi a inimii. Pentru că nu e de ajuns ca istoricul să se apuce de adunarea, păstrarea cu mintea, alegerea, aşezarea şi compunerea materialelor istorice, adică a faptelor şi a întâmplărilor, ci toate aceste trebuie să le împlinească cu sârguinţă întinsă, să cunoască limbi mai multe în care s-au scris unele sau altele, să aibă o ţinere de minte bogată şi tare, o judecată matură şi un gust curat; mai încolo se cere ca istoricul să pătrundă cu agerime la pricinele ascunse şi la secretele pene încordătoare şi mişcătoare ale evenimentelor; el are să se înalţe cu mintea sa la un punct de vedere de unde, cu ajutorul filosofiei şi a cunoştinţei sale de lume, de ţări şi de oameni, să poată privi, a cuprinde şi a preţui faptele şi năzuinţele oamenilor, caracterele, raporturile şi interesele lor; unui istoric nu-i este iertat nicidecum a se orbi de prejudeţe, de partide politice sau religioase, nici de vaza persoanelor, ci trebuie să se înalţe mai presus de toate aceste şi adevărul să-l cunoască de adevăr pretutindeni şi în tot timpul. Pieptul său trebuie să bată pentru fericirea oamenilor şi a patrioţilor; el are să simtă fierbinte pentru patrie şi libertate, să fie înflăcărat de tot ce e mare şi bun şi să cuteze a spune în faţa lumii adevărurile de care e străbătut. El e dator a le vesti măcar de ar şti că cu aceea ar trage asupra-şi mânia celor tari... şi chiar prigoana şi ruşinarea însoţită şi de pierderea mijloacelor vieţii. – Această iubire de adevăr curată şi fierbinte este cea mai de frunte datorinţă a istoricului; pentru că istoria, fără adevăr îşi pierde toată însemnătatea, ea nu mai este istorie. Acela care îşi degradă condeiul spre minciună şi linguşire poate că este un panegirist, un apărător de interes străin, un politic înşelător, dar istoric niciodată... Dacă istoricul cu acele mari însuşiri mai uneşte şi tăria cuvântului, dacă limba sa este limpede şi mult zicătoare ca ideile sale şi vie ca simţul său, atunci ferice de o nație din al cărei sân poate ieși un Tucidide, un Tacit, un Gibbon sau un Ioan Müller[1].

---

[*] „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1845, VIII, nr. 49, p. 389–391.

Prețul și folosul istoriei este atât de prisos a vrea să-l spui prin cuvinte, precât e de prisos a voi să arăți că razele și căldura soarelui sunt neapărat trebuincioase și folositoare vitelor și plantelor. Când scriem aceste, nu înțelegem numai o istorie deși prea adevărată, dar prea scurtă, uscată și flămândă, compusă numai din nume și din numărul anilor, din câteva schimbări la tron și din bătălii sângeroase, ci o istorie purtătoare în sine de nutremânt mult mai bogat și mai scump.

– Au nu este un bold firesc, care se deșteaptă în fiecare om cevași mai bine simțitor, a voi să știe de unde se trage el, semința sa, nația sa, prin ce fel de păsuri și nenorociri a trecut patria sa, cum au viețuit străbunii săi și altele ca aceste? Au nu este un simț umilitor când, pentru că nu ne cunoaștem trecutul, nu pricepem nici acumul, nu putem ghici nimic pe viitor? Au nu este scădere mare când pentru lipsa cunoștințelor istorice nu înțelegem bine nici o carte, nici o gazetă scrisă mai cu tact și cu judecată, nici o dezbatere parlamentară, încât prea de multe ori ne aflăm în pericol de a ne arunca pe noi și pe ai noștri în rătăciri rupătoare de cap? – Câte simțuri nobile și scumpe deșteaptă istoria scrisă bine! Din toate acelea însemnăm numai iubirea de patrie și iubirea de libertate și cu atâta încheiem.

---

[1] Johann von Müller (1752–1809), istoric luminist german de origine elvețiană.

ISTORIA NOASTRĂ MODERNĂ*

Acea istorie ni se mai prezintă încă tot numai în perspectivă depărtată. Despre necesitatea imperioasă de a se scrie istoria noastră, pentru noi, din timpul nostru, s-a vorbit mai de multe ori, s-au ținut și unele disertațiuni în această materie, s-a luat la oareșicare discuțiune încă și în adunarea generală din anul trecut. Însă numai cu atâta, scopul nu va fi ajuns niciodată.

Mulți se plâng la diverse ocaziuni că națiunea daco-romană din Imperiu și-ar fi perdut, sau că ar fi în pericol învederat de a-și perde firul sau mai rău, a se perde cu totul, a veni în confuziune deplorabilă pe terenul vieței publice, politice, naționale. Lucru prea firesc acesta. Vai de acel om, carele când se scoală dimineața nu mai știe de loc ce a făcut eri și alaltăieri, ce i s-a întâmplat înainte cu o săptămână sau cu o lună! Oameni de aceștia uituci sunt supuși pe toată viața lor la confuziunile cele mai neplăcute, până ce mai pe urmă ajung de râsul și de compătimirea celorlalți.

Pentru ce conducătorii și fruntașii celorlalte popoare conlocuitoare sau locuitoare împrejur de noi se reculeg, se orientează mai iute și mai bine decât așa-numita inteligență românească, pentru ce aceasta rămâne păcălită în atâtea cazuri și ocaziuni? Pentru că alții își exercitează și memoria și judecata prin istorie și rămân cu trecutul în nex, în contact neprecurmat, iară noi ducem vieața publică efemeră, de joi până mai apoi, trăim din mână în gură; nu voim să învățăm din trecut, nici a ne prefige un scop chiar, o țântă limpede, un plan anumit și bine precugetat. Și mai crede cineva că aceasta se poate întâmpla fără ajutorul unei istorii critice? Căutați la generațiunile noastre june, care ies în lume mai ales de la 1800 încoace, cum oarbecă pe întunerec în cestiuni naționale și în afacerile țărei, cum perd nu numai firul evenimentelor din anii 1848 et 1849, dar n-au cunoștință de nimic din ce s-a întâmplat cu noi în cei zece ani ai absolutismului, ba nu mai cunosc nici chiar evenimentele dintre anii 1861–1865, adecă epoca ce se zice a sistemei lui Schmerling, sau epoca semiconstituțională. Din aceasta neștiința groasă a lucrurilor trecute de curând, adecă numai de câte zece sau douăzeci de ani, se poate explica un mare număr din aparițiuile cele mai neplăcute, grețoase, compromițătoare și chiar rușinătoare din câte s-au arătat între noi în anii aceștia mai din urmă.

Mulți germani și maghiari, din câți au scris și publicat istoria modernă a țărei, a națiunei lor, sau a vreunei partide la care țin ei, s-au ocupat, se mai ocupă mereu și de români, însă cum? Falsificând faptele și chiar acte publice oficiale, iar pe mai

---

[*] Reproducere după „Transilvania", 1873, VI, nr. 10, p. 116–119.

multe trecându-le de tot cu vederea, precum am observat şi altădată la ocaziuni diverse. Aşa ceva pentru români nu e istorie, ci este curat insultă, batjocură, infamie, blăstămăţie. Pentru voinţa rea şi ostilitatea altora nu poate fi respunzabil nici un român; este însă cu atât mai mare culpa şi chiar crima noastră, pentru că nu ne apărăm. Lipsa de apărare poteroasă în cazuri şi timpuri, în care te poţi apăra şi tot nu o faci, poate să purceadă numai din lipsa de ambiţiune nobilă, din debilitatea simţului naţional, din indolenţă, nepăsare, lene călugărească, din fatalism oriental, din servilism înăscut şi inscorţoşat.

Nu aşa fac oamenii cari ştiu să-şi prepare viitorul, cari au prudenţa şi prevederea de a da faptelor şi evenimentelor timbrul lor naţional; ei cunosc ce înseamnă a da generaţiunilor ce-şi succed nutriment istoric sănătos. Alţii nu se vaietă, nici nu se iau de cap pentru câteva sutişoare ce se dau ca subvenţiune la publicarea de arhive istorice, de colecţiuni, de disertaţiuni istorice, ci din contra, scot cu miile şi cu zecile de mii spre asemenea scop măreţ, au misiuni de bărbaţi eminenţi în ţări străine, pe la biblioteci şi arhive, pun premiu cu sutele de galbini, dau onorarii respectabile, şi pe toate le consideră ca câştig real pentru consolidarea vieţei lor naţionale, pentru deşteptarea spiritului, înălţare în faţa opiniunei publice ai lumei ştienţifice şi luminate; ei asemenea spese nu le trec în deficit. Căutaţi mai de aproape la lucrările Academiei împărăteşti de ştiinţă din Viena, la ale Academiei ungureşti din Pesta, la Societatea Kisfaludi, la Societatea Muzeului din Cluj, Societatea patriotică a saşilor în Sibiu, care lucră şi tipăreşte arhivul său mai bine de treizeci de ani, tot cu spese considerabile, şi le vinde în câte 10–15 ani. S-au văzut oameni, cari au dat pentru câte un singur document istoric câte una şi mai multe mii de florini, după care-i auzi zicând: „Am câştigat ceva lucru nepreţios”, iar nu că au păgubit.

Încât pentru istoria modernă a ţărilor noastre ai putea forma o bibliotecă respectabilă din publicaţiunile câte s-au făcut în limbile germane şi maghiare, cum şi în unele dialecte slavice de 24 ani încoace. Las că pe timpul rezbelului civil în Monitor (*Közlöny*) s-au adunat toate actele publice ungureşti, iar în *Sieb. Bote* din Sibiu cele nemţeşti; las că 1850 s-a început publicarea de acte secrete în amândouă limbile[1], iar apoi îndată în anii următori câţiva bărbaţi căzuţi din funcţiuni înalte şi parte emigraţi şi exilaţi, au şi început a-şi publica memorabilele şi cu acelea suferinţele lor; alţii mai mulţi le-au urmat lor, după ce au scăpat din captivitatea austriacă în care căzuseră.

Activitatea generalului Bem în Transilvania s-a scris şi publicat nemţeşte încă sub absolutism. În acelaşi timp a ieşit la Pesta: „Die ungarische Revolution im J. 1848 und 1849. Schilderung der damaligen Zeitereignisse in Ungarn und Siebenbürgen nebst Scenen und Bildern aus dem ung. Revolutions-kriege. (În trei ediţiuni una după alta. 8^0 pag. 291, iar suplementele pag. 304).

Alex. Szilágyi, unul din membrii cei mai renumiţi ai Academiei ştienţifice maghiare, ajutat de ai săi a publicat:

---

[1] *Geheim Archiv der ungarischen Revolution. Actenstüke zur Geschichte der Ereignisse in Ungarn und Siebenbürgen im Jahre 1848/9.* Pest, 1850. Bei Landerer und Heckenast.

A magyar forradalom férfiai 1848–1849-ban. (Bărbaţii revoluţiunei maghiare. 8^0 mare, pag. 344. Două ediţiuni).

A forradalom története 1848 és 49-ban. (Istoria revoluţiunei, 8^0 mare, pag. 424.)

A magyar forradalom napjai 1849. Július elsője után. (Zilele revoluţiunei maghiare, format 12 % pag. 192. Trei ediţiuni.)

Ludovic Asboth, fost oficial de stat major, a publicat memorialele sale „Asbothi Lajos emlékiratai az 1848 és 1849-iki magyarországi hadjáratból”. Două tomuri, 8^0, pag. 670.

Acelaşi Asboth a publicat o critică aspra asupra generalului Görgei, în contra fostului colonel Assermann, care-l apărase, 8^0 pag. 32.

Andreiu Vargyas, A magyar szabadság-harcz története 1848–49-ben, în 4^0 cu ilustraţiuni.

Lad. Kovári, de la Turda, istoric şi publicist prea bine cunoscut, între altele multe, a publicat în anul 1860 un Archiv cu documente din anii 1848–49, Okmánytár az 1848–49-iki esseményekhez. Kolozsvár 1860. Acelaşi a dat şi un fel de cronică prin anii 1849 până la 1860. Apoi

Erdély története 1848–49-ben. (Istoria Transilvaniei.) Pesta 1861, 8^0 mare, pag. 279.

Der Winterfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Von einem österreichischen Veteranen. Leipzig, 1861. De la acelaşi anonim eşise mai înainte de aceea: Skizzen und kritische Bemerkungen der Ereignisse in Siebenbürgen.

De la cunoscutul Coloman Csutak, fost mai în urmă colonel revoluţionar, au eşit memorialele sale scrise pe timpul cât a şezut în captivitate la Arad. „Aradi fogságom alatt irt Adatok az 1848/9 évi szabadságharc, különösen az Erdély havasai ellen bevezetett hadjáratról. Pest, 1868.

Acest Csutak avu a face foarte mult cu românii, iar tiraniile sale îi fuseseră imputate tocmai şi de către camarazi de ai săi; el însă cearcă a se spăla de toate.

De la Bartolomei Szemere, fost ministru de interne în revoluţiune, s-au publicat memorialele sau ziarul său, precum îl intitulase el însuşi[II]. Acel ziar l-a dus nefericitul Szemere în anii exilului său, s-a publicat însă numai în anul 1869 la Pesta, pe când Szemere începuse a-şi perde mintea. Cine vrea să cunoască durerile unui exilat, să cetească ziarul lui Szemere.

De la fostul generar revoluţionar Ioan Czetz, anume într-un tomuleţ 8^0 Campania transilvană a lui Bem în 1848–49, scrisă nemţeşte şi tradusă în ungureşte de Komáromi. Pesta, 1868. Acest Czecz fusese până în anul 1848 locotenent primar la un regiment împărătesc, care în parte să aflase în garnizoană la Braşov, iar de naţionalitate era român renegat, mi se pare din o familie de grăniţeri. Om foarte deştept, dar fanatic. În anul 1848 a trecut la revoluţionari.

Din scriptele rămase de la maiorul Bauer, fost adjutant general al lui Bem, a publicat L. Makray, fost vicecolonel, un tomuleţ în care încă se vorbeşte şi despre români, dar se înţelege uşor în ce ton şi în ce termini.

[II] „Naplom”, adecă Ziarul meu.

Nicolae Pap de la Cristur (armean de viță), cunoscut bun publicist unguresc și redactor al ziarului democratic „Magyar Polgár" din Cluj, publică până și în Călindarele sale diverse acte autentice din anii 1848–49.

Ce să zicem de memorialele generalului polon Dembinski[III], pe care le-a scris el pentru timpul pe cât își pusese sabia sa în serviciul ungurilor în contra Casei de Habsburg-Lotaringia. Acele memoriale au eșit și în carte separată, se publică și în „Wehrzeitung" din Viena ca foileton, și sunt foarte interesante. Se alătură lângă scriptele lui Dembinski încă și ale lui Klapka și Görgei.

Au mai publicat și alții colecțiuni numeroase, pe care noi nu mai suntem în stare de a le arăta la locul acesta una câte una; celui ce are plăcere a le cunoaște îi stau la dispozițiune cataloage, librării, biblioteci și – punga proprie, dacă o are, pentru ca să și le cumpere.

După acestea, ne-ar fi îndemână să punem aici întrebarea că din partea noastră, a daco-românilor, cu ce s-a înavuțit istoria cea mai nouă, anume de la anul 1848 până la 1865. Afară de documentele publicate în „Foaia pentru minte, inimă și literatură", afară de „Romänen der österreichischen Monarhie" în trei fascicole, de Magazinul Daciei fasc. VII, publicat de d-nul Laurian în Viena, din partea III a istoriei d-lui A. I. Papiu, de discursul răposatului Sim. Bărnuțiu ținut la Blaj în contra ungurilor, că ce mai putem noi produce în limba noastră pe acel period de 17 ani, dacă nu vom adauge cumva încă și Buletinul legilor tradus de translatorii pe cari i-am avut aplicați din partea regimului, apoi actele conferențelor naționale și ale dietei transilvane de la Sibiu 1863–5 pentru noi în etern memorabile. În anul 1848/9, au funcționat atâți prefecți și tribuni, cari au pățit multe în acele zile critice; n-am văzut însă pe nici unul să-și fi publicat memorialele lor, precum au făcut mulțime de ofițeri de ai insurgenților. Nici chiar dintre foștii membrii ai Comitetului național n-au scris până acilea nici unul din partea sa nimic despre acele timpuri, afară numai de d-l Laurian, pe cât se vede în istoria sa. Am avut și ofițeri în armata imperială, cari au trecut prin multe și mari suferințe. Știm că domnii ofițeri sunt supuși la oareșicare formalități, permisiuni, concesiuni, când voiesc a publica câte ceva; cu toate aceste cetim anume în foile publice militare, articli foarte interesanți, scriși cu multă cunoștință de lucru și în limbă viguroasă, energioasă, tot numai de către ofițeri împărătești; mulți alții își publică operile lor în formă de cărți. Pentru ce să nu să afle și dintre ofițerii români, cari să-și conscriă și publice măcar memorialele lor?

Numai din atâta material cât avem publicat până acum în limba noastră, în cauza și interesul națiunea noastre, nu se poate scrie istoria noastră cea mai nouă așa ca să fie deamnă de acest nume, ci se mai cere ca să adunăm la material cât se poate mai mult și mai bun. Istoria noastră trebue să ne spună adevărul întreg, întru toată golătatea, și dacă voiți, splendoarea sa, fără ca istoricul să întrebe, dacă acel

---

[III] Memoiren des Generals Dembinski.

adevăr place cuiva sau nu, dacă-l lumină sau îl şi arde. Apărarea noastră în contra minciunilor şi calumniilor străine, zău însă şi critica dreaptă nepărtenitoare a faptelor noastre, are să meargă alăturea cu descrierea evenimentelor.

Rugăm pe toţi acei contimporani ai noştri, cari poartă peana cu cevaşi desteritate, ca să nu-şi pregete, să nu mai aştepte unii de la alţii, să nu lase a trece zilele şi anii, ci să scrie ceea ce ştiu şi ce au păţit, să-şi facă reviziune încă şi la corespondenţele private pe care le vor fi conservat din timpii de pericol şi câte se vor fi ocupat cu afaceri publice, să le dea de material pentru istoria cea mai nouă! Căutaţi la popoarăle conlocuitoare, cum oamenii lor culeg şi publică toate petecuţele de scrisori, cari cred că vor revărsa lumină peste trecutul lor şi al ţărei. Noi românii încă putem să facem mult, în diverse direcţiuni, numai convicţiunea şi volenţa să nu ne lipsească.

RĂSPUNSUL DOMNULUI GEORGIU BARIȚIU[*]

Domnule,

În istoria popoarelor vine adesea câte un period de timp din carele, cunoscând cineva pe deplin viața unui sau unor bărbați care au condus afacerile și destinele unei țări sau națiuni, cunosc totdeodată aproape și istoria acesteia.

Acel bărbat român, carele va fi în stare de a compune biografiele cunoscuților triumviri: Samuil Micu, Georgiu Șincai și Petru Maior, pe un period rotund de ani cincizeci, începând adecă de la anul 1770–1820, acela ne va da chiar în aceste biografii istoria poporului român din patria în care s-au născut și în sânul căreia au lucrat ei în același period de ani 50.

Dacă presa pe timpul acelor triumviri, ar fi fost suferită a se mișca cel puțin în cercul în care-i era iertat a se mișca cu 20 de ani mai târziu în acele țări, atunci dezlegarea sus-atinsei probleme ar fi ușurat în mare măsură, pentru că în acest caz ne-am afla în posesiunea unui număr considerabil de documente, cari, după ce nu se păstrară prin presă, au și dispărut cu totul din scrinele privaților, iar altele tocmai și din arhivele publice.

Această împrejurare luată îndeaproape considerațiune îmi dă mie criteriul după care am să apreciez coprinsul meduvosului și elocentelui discurs pe care-l auzirăm din graiul d-tale, d-le Papiu!

De unde acea abundență de date istorice culese cu atâta grijă și critică? De unde acea pătrundere ageră în natura evenimentelor din secolul expirat, petrecute în acele țări în care istoria din acel secol și din acesta al nostru încă nu este scrisă, ci abia adumbrită în câteva liniamente destul de ușoare? Răspunsul ce-mi pot da la întrebări de natura acestora este că un bărbat încălzit și condus de același spirit sacru de care fuse condus și cel preconizat de dânsul nu află repaus până nu străbate în fundul adevărului. Această voință de fier te-a condus și pe d-ta, pentru că, începând din anii juniei și până în timpul de față, să sacrifici zile și nopți, bani și sănătate, spre a străbate prin locurile pe unde credeai că poate să stea ascuns adevărul istoric pentru națiunea noastră. După ce adecă în anul 1852, fiind în Viena, prin lucrările istorice publicate atunci, ai dat prima probă că ești determinat a călca pe urmele bărbatului a cărui panegirică o ai făcut astăzi, curând după aceea ai trecut în Italia, adecă în acea țară pe al cărei pământ luase și Georgiu Șincai aspirațiunile – de nu mă înșel – chiar primele informațiuni *autentice*, atât despre originea națiunei, cât și despre sorgintele cele copioase, din care s-ar putea scrie cândva istoria românilor și a pământului locuit de acest popor. Cu atâta încă nu te-ai îndestulat, ci precum Georgiu Șincai în curs de ani 34 cercetase mai multe biblioteci și arhive din imperiu, precum el umpluse zeci de tomuri cu documente istorice culese din toate unghiurile, întocmai d-ta, convins că o viață de om nu poate fi de ajuns necum a compune acea istorie, dară nici măcar a culege materialul necesar la ridicarea unui monument național atât de măreț, ai mers tot pe urmele lui Georgiu Șincai și ale contimporanilor săi, pentru ca să aduni la un loc tot ce vor fi scăpat ei din vedere, și cele pe care lor nu le-a fost dat a le cunoaște. *Tesaurul de monumente* în 3 tomuri și alte publicațiuni istorice ieșite până acum din condeiul d-tale au dat ocaziune publicului nostru, ca și celui străin, pentru ca să prevadă ceea ce mai are să aștepte de la d-ta, iar membrii acestei Societăți Academice au fost convinși îndată de la începutul activității sale, cum că d-ta trebuie să ocupi locul în mijlocul nostru. Tot din aceste cauze, era lucru firesc ca și compunerea biografiei lui Georgiu Șincai să o așteptăm de la d-ta. Ai corespuns și acestei misiuni într-un mod, încât avem dinaintea ochilor noștri spirituali imaginea autentică a istoricului, literatorului și totodată martirului Georgiu Șincai. O singură îndoială s-ar mai putea deștepta în spiritele noastre, o îndoială în fața căreia trebuie să se oprească fiecare om însetat de adevăr; iar aceasta este ca nu cumva biograful ori istoricul, preocupat și el într-un mod sau altul, să fi fost prea părtinitor pentru persoana singuratică și prea sever către societatea în mijlocul căreia viețuise acea persoană. Cu această reflexiune a mea voiesc ați rechema în memorie unele opiniuni cari s-au susținut într-un timp despre bărbatul glorificat de d-ta, că adecă acela ar fi fost un român prea înfocat; că prea ar fi voit să întoarcă lumea cu degetul; ca să încerce să delăture mai multe instituțiuni asupritoare și foarte funeste el singur cu umerii ca de un titan și așa mai departe.

---

[*] Discursul de recepțiune al d-lui Alexandru Papiu-Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai*, și răspunsul d-lui Georgiu Barițiu pronunțate în ședința publică a Societății Academice din 14 septemvre 1869, în *Analele Societății Academice Române*. Seria I, Tomul II, București, Tipografia Națională, 1869.

Fiindcă inculpări de natura acestora se auziră și mai târziu aruncându-se nu numai asupra istoricului Georgiu Șincai, ci și asupra unor succesori și, dacă voiți, adepți ai lui, fiindcă de altă parte în zilele noastre a început a se forma o școală așa-numită a cosmopoliților, care-și bat joc de ideea naționalității, pe care nici că o pricep de loc, eu cred, domnul meu, că este bine a constata cum că pre cât Georgiu Șincai, ca român, a știut a se înălța în toată viața sa mai presus de orice provincialism îngust, mărginit, miop, egoist, pre cât el și-a propus a proba că națiunea română este *una*, că *una* îi e limba, *unul* și al ei destin, tocmai pre atât el se adoperase a demonstra după istorie cum că colonilor lui Traian nu le-ar fi fost iertat niciodată, nu le-ar fi iertat nici în viitor a fi cosmopoliți mai nainte de a fi și a rămâne români întru toată puterea cuvântului.

D-ta, domnul meu, ai premis îndată în esordiul discursului d-tale că, pre când către finele seclului expirat în unul din staturile de rasă latină de la Apus se proclamară drepturile omului și ale poporului, pre atunci coloniele lui Traian erau îngenunchiate, călcate și umilite; iară eu mai adaug că acea stare a lucrurilor s-a păstrat, deși nu tocmai în cumplita sa intensitate de mai înainte, până la a doua prochiemare a drepturilor omenești.

Însă care era oare cauza principală a acelei condițiuni deplorabile?

După Georgiu Şincai, cea mai mare parte a suferinţelor seculare la cari a fost supus şi sub cari a gemut poporul românesc în decursul atâtor secoli se putea deduce şi explica mai vârtos din numele *roman*, *român*, ce poartă acest popor numit de străini *Blach*, *Vlach*, *Walach*, *Wälsch*. Această opiniune, sau dacă mai voim convincţiune, se întinde ca şi un fir roşu, în unele camiluri[1] de corabie, prin toate scriptele lui Georgiu Şincai şi ale contimporanilor săi. După acei scriptori ai noştri, românii au fost persecutaţi şi uneori condamnaţi la exterminaţiune totală, nu ca locuitori ai cutărei ţări, nu ca oameni de vreuna sau altă castă ori clase, ci de-a dreptul ca *romani*, ca *valachi*. De aici a urmat, fireşte, că străbunii noştri, loviţi ca români, tot ca români erau constrânşi a se şi apăra; iar când ei au scăpătat de pe acest teren, a şi fost vai de zilele lor. Încetând interesul naţional, solidaritatea dintre dânşii a şi dispărut; adormind simţul şi ambiţiunea de origine, braţele s-au dezarmat, umilirea şi cu ea servitutea i-au încălecat.

Într-aceea Georgiu Şincai, care propagă o doctrină ca aceasta, credea, totodată, în reînviere, în redeşteptare, el şi toţi contimporanii săi enumeraţi de d-ta. Aşa este, ei credeau, laborau, semănau, plantau nu pentru folosul propriu, ci numai pentru al posterităţii şi aşa se împlini într-înşii sentinţa unuia dintre sapienţii Romei antice: *Arbores serit agricola, quarum fructus ipse aspiciet nunquam*[2].

Trăsurile mai de frunte din decursul vieţii lui Georgiu Şincai, aşa precum ni le-ai împărtăşit d-ta cu destulă preciziune, explică şi mai limpede pentru ce istoricul şi literatorul Georgiu Şincai din ideea naţionalităţii române făcuse oareşicum un simbol al credinţei sale ca om şi apoi mai pretindea că în acest punct să fie toţi de o credinţă cu el. Oare, însă putea el să aibă altă credinţă în respectul naţionalităţii? A petrece în vigoarea juneţii cinci ani printre ruinele Romei lui Romulus, a Scipionilor, a lui Cezar şi Pompeius, a descoperi acolo, la sorginte, începând cu Columna lui Traian, toată originea înaltă şi glorioasă a limbei şi a neamului, apoi a se reîntoarce în patrie şi a trage paralela între odinioară şi între timpul său; mai era oare cu putinţă ca el şi soţii săi să nu se inspire şi să nu rămână dominaţi de unica idee sublimă şi salvatoare, a cărei concepţiune fusese ajutată cu atât succes de celelalte idei ale timpului său propagate din Francia la toate popoarele?!

Domnia ta nu-ţi pregetaşi a ne comunica un număr considerabil de date istorice, din cari se cunosc învederat în câte moduri se intentase în trecut dezmembrarea, paralizarea şi desfiinţarea totală a naţiunei româneşti. Dă-mi voie să reflect şi eu la locul acesta încă numai la cunoscutele acte publice, cari şi-au dat lor din timpul împăratului Sigismund şi care ţinu: *delendam esse e stirpe totam Valachorum progeniem*[3].

După ce Şincai dete peste câteva sute de asemeni documente; după ce el într-aceea se văzu spoliat prin moarte de cel mai putinte al său patron, adecă de acel monarh, sub ale căruie auspicie putea face multe pentru regenerarea naţiunei, precum el însuşi ne spune în elegiea sa; după ce, în fine, dânsul se văzu paralizat în toate acţiunile sale, atât ca cultivator al literaturei şi al ştiinţelor, cât şi mai ales ca organizator şi director al şcoalelor, atunci era prea natural ca spiritul său cel forte să voiască a ține cu ambele brațe ceea ce apucase odată și, prin urmare, să-și apere în tot timpul și în tot locul ideea sa de predilecțiune: *naționalitatea*. Un Șincai nu mai era în stare și nici nu-i era lui iertat a cocheta, ca să zic așa, cu reacțiunea feudalismului și a obscurantismului, căci ambele, de la anul 1795 înainte, iarăși apucaseră în capul mesei. Dacă asemenea stare a lucrurilor, îl aduse în conflicte diverse, aceasta nu se mai poate imputa unui amic al națiunei sale și al libertății, ci cu totul altora. Superioritatea spiritului și conștiința de sine, convincțiunile, curajul și inflexibilitatea principiilor pre care Domnia ta le-ai relevat cu multă justețe ca tot atâtea virtuți, nicidecum nu putea să aibă alt rezultat decât sacrificarea fără nici o cruțare a omului înzestrat cu asemenea virtuți și calități. Nici Șincai, nici consoții săi în suferințe n-au făcut un singur pas pe calea unui Cola Rienzo și nici măcar pe a unui Savonarola, nici a lovit în vreo religiune pozitivă, pentru ca să ajungă în urma lui Huss, pe rugul de foc; nimic din toate acestea, și totuși Georgiu Șincai a trebuit să ia pe fața sa insulta cunoscută, citată și de Domnia ta: *Liber igne, auctor patibulo dignus*[4]; iar aceasta i se întâmpla în seclul al XIX, nu în al XV!

---

[1] Probabil canelari = canale subţiri trasate pe o suprafaţă exterioară.

[2] Agricultorul sădeşte pomul al cărui fruct el nu-l va vedea niciodată.

[3] Trebuie stârpit din rădăcini tot neamul valah.

De aceea, dară eu sunt convins, domnul meu, că oricine ar voi a medita serios asupra vieții lui Georgiu Șincai, așa precum o auzirăm de la Domnia ta, va ajunge ușor la convincțiunea că atât el, cât și contimpuranii săi au trebuit să purceadă pe calea emancipării naționale numai așa precum au purces dânșii; sau, dacă era să se abată de la aceia, atunci în acel timp de reacțiune întunecos nu le rămânea altă alegere decât a părăsi cauza pentru tot restul vieței lor; sub această condițiune, ei ar fi fost lăsați în liniște și pace, care însă pentru națiune era să fie pacea și tăcerea morții! Ferice de națiunea noastră, că a rămas apărată de un pericol atât de înfricoșat; de trei ori ferice de noi, că avurăm câțiva antecesori în toate țările locuite de români cari, armați cu anticele virtuți cetățiane, luminați de sublima și dumnezeiasca morală evangelică, nu numai au știut rezista negrelor tentațiuni, ci, totodată, lăsând posterității ca ereditate credința neclintită în imortalitatea națiunei românești, prin aceasta ne impuseră și nouă strânsa îndatorire, ca să ne cultivăm *limba națională și științele*, pentru că în știință este *puterea*, iar fără limbă, naționalitatea nici că se poate cugeta.

Încât pentru ideile religioase ale lui Georgiu Șincai, așa precum le-ai dedus Domnia ta din scriptele lui, apoi se înțelege de la sine că acelea erau să displacă foarte mult la toți aceia cari țin morțiș la cunoscuta maximă: *divide et impera*. El mai displăcu încă și la toți acei nefericiți, cari nu sunt în stare de a se emancipa de rugina vechiului scolasticism, carele face ca confuziunea ideilor confesionale cu cele naționale, politice și sociale să nu mai încete niciodată.

„Iosif, iubitorul de omenire împărat, murise și principiele revoluțiunei celei mari în Ungaria și în Transilvania nu aveau sens".

Nu știu dacă am înțeles eu bine această sentință a Domniei tale, răspicată în partea discursului în care desfășori ideile politice-sociale ale lui Șincai. Eu adecă cred așa, că acele idei apucaseră a fi cunoscute în straturile superioare ale locuitorilor și presimțite ca prin instinct de masele populare, ceea ce se poate proba de o parte cu tot ce s-a scris și publicat în această materie în cei zece ani ai domniei lui Iosif II, pre cât presa se bucură de libertate aproape absolută, iar de alta, luptele din anul 1784 ce au fost ele? dacă nu cel mai solemn protest în favoarea drepturilor omeneşti şi ale poporului, un protest carele a preces cu 5 ani prochiamarea drepturilor omeneşti în Francia. Noi însă ştim bine ce a costat chiar şi pe Francia realizarea acelor drepturi, precum şi că, cu toată solidaritatea poporului francez şi în mânia giganticelor sacrificie aduse pe altarul patriei, ea căzu mai întâi sub despotismul unui soldat, iar după aceea suferi încă şi umilirea invaziunii străine. În Răsăritul Europei, a lipsit orice solidaritate, prin urmare dreptul istoric feudal înfruntat pre un timp relativ foarte scurt, prin mâna tare şi braţul înalt al lui Iosif s-a putut reculege şi consolida din nou, ceea ce în adevăr s-a şi întâmplat. După aceea, înţeleg şi eu, că Şincai, nemaivăzând altă cale de scăpare, se aruncă şi el cu ai săi pe terenul dreptului istoric, unde adversarii săi se credeau mai tari şi de unde el, voind a-i scoate, caută un punct ca al lui Arhimede prin labirintele istoriei, pre atunci încă puţin cunoscute.

---

[4] Cartea e vrednică de foc, iar autorul de spânzurătoare.

Eram pregătit, domnul meu, ca să te vedem tractând cu predilecţiune ideile naţionale, istorice şi literare ale lui Georgiu Şincai şi ale consoţilor săi, întocmai precum ai şi urmat în ultimele trei părţi ale discursului Domniei tale. Era în adevăr timpul în care generaţiunilor prezente să li se dea ocaziune de a compara gradul culturii ştiinţifice pe care se aflau bărbaţii de ştiinţă în sus atinsul period de ani 50, cu acela pe care se află în zilele noastre aleşii naţiunii româneşti. Într-aceia se cuvine ca noi, la asemenea ocaziuni, să nu pierdem din vedere neauzitele dificultăţi cu care aveau a se lupta părinţii noştri prin câştigarea de ştiinţe şi cunoştinţe, în comparaţiune cu abondantele mijloace cari stau în zilele noastre la dispoziţiunea junimei. Cum se putea oare, ca oameni, care avea câte o plătişoară anuală de 300 fr. sau 60 galbeni, să-şi câştige biblioteca copioasă, să adune mulţime considerabile de documente foarte preţioase, în fine, să întreprindă dese călătorii ştiinţifice pe un timp când în tot coprinsul patriei lor lipsea orice drum aşternut şi orice mesagerie de poştă. Acei bărbaţi însă iubeau cu devotament absolut naţiunea, limba, patria, ştiinţa; apoi Sânta Scriptură zice cu mare drept că caritatea împlineşte toate şi învinge toate. De aici şi numai de aici se şi explică extraordinarul devotament al acelor bărbaţi.

Cu adevărată duioşie am ascultat apoteoza ce faci Domnia ta lui Georgiu Şincai şi cu care îţi închei discursul de astăzi. Domnia ta voieşti ca spiritul său să fie în mijlocul nostru. Când vom observa cum că românii caută şi cultivă istoria patriei şi a naţiunei cu acelaşi zel carele se vede la celelalte popoare de rasă latină, atunci se va simţi şi la noi că spiritul tuturor bărbaţilor pe cari i-ai rechemat astăzi în memoria noastră, arătându-i de model posterităţii, se află în mijlocul nostru.

Una din problemele Societăţii Academice, de al cărui membru ales te salutăm noi astăzi pe Domnia ta, este a recomanda naţiunei studiul istoriei, iar mai ales a confăptui din toate puterile sale pentru cultivarea istoriei naţionale. Acesta este şi studiul Domniei tale de predilecţiune. Acest câmp, pre cât de frumos şi atrăgător, tocmai pre atât e de întins, sau mai bine vast, întrecurmat de munţi şi râuri mari, ca şi în lumea fizică. Într-aceea, noi vom pune umăr la umăr şi vom labora, deşi nu cu atâtea succese câte se vor fi aşteptând de la noi, desigur însă cu devotamentul rămas nouă de clironomia de la venerabilii noştri antecesori.

Să fii, domnule Papiu, binevenit în sânul acestei Societăţi Academice. Să ai parte de anii lui Nestor şi de succesele lui Livius pe câmpul istoriei noastre!

FRAGMENTE DE TEORIA ISTORIEI ÎN *PĂRȚI ALESE DIN ISTORIA TRANSILVANIEI PRE DOUĂ SUTE DE ANI ÎN URMĂ*[*]

Acelaşi drept de proprietate privată a avut şi poporul românesc *ab antiquo* în această parte a țărei; iar ceea ce-l asupria, era lipsa de drepturile politice şi religioase, care li se denegau cu toată cerbicia de către concetățienii lor şi nu li se acordau nici de către regi, iar aristocrația i-ar fi voit mult mai bucuros atât pe saşi, cât şi pe români călcați pe cerbice şi iobăgiți. Dară şi numai bucurându-se românii de dreptul privat la proprietate de pământ, şi pre lângă aceasta, dedați din veacuri la economia de vite şi la comerciul cu producte crude, au putut prospera mult mai bine, decât în stare de iobăgie. Acea prosperitate se cunoaşte mai bine dacă a văzut cineva mai întâi celelalte ținuturi ale țărei în care a domnit iobăgia şi numai după aceea trece prin aşa-numita săsime, sau şi dacă vine din România prin pasurile Predeal, Bran ori Turnu-Roşu, diferența e foarte bătătoare la ochi; comunele mult mai solid zidite, locuitori mult mai numeroşi, mai bine îmbrăcați şi nutriți; iar toate acestea sunt fructe ale dreptului de proprietate la pământ. Tot de aici, se explică şi împregiurarea, că comunele româneşti submuntene au fost în toate veacurile un izvor nesecat de împoporarea principatelor române, precum ele mai sunt şi până în ziua de astăzi. Această emigrațiune a fost şi este permanentă, ceea ce se va proba îndată şi din legile țărei.

Cu totul alta a fost soartea la imensa maioritate a poporațiunei rurale din toată cealaltă parte a Transilvaniei, afară de secuime şi săsime. Cât ține din aşa-numita Țară a Hațiegului, pe Murăş şi pe Someşiuri în sus, pe Crişiuri de vale, până la fruntariele Ungariei Superioare, urmele jugului feudal tot se mai cunosc bine încă şi după aceşti patruzeci de ani trecuți peste poporațiune, fără nici o distincțiune de naționalitate sau rasă, încât de multe ori petrecând pe unele locuri stai să te întrebi, care din ele a fost mai nefericită, rasa maghiară, ori cea română sau cea slavă.

La unii scriitori superficiali sau şi de rea credință, le place a explica starea miseră a locuitorilor români din comitatele feudali de la o lene înnăscută elementului românesc. Nici un neadevăr mai cornurat decât acesta; nici o lene mai demnă de a fi înferată nu am cunoscut decât este lenea acelor scriitori şi publicişti, cari nu fac nici un studiu ethnologic comparativ, scot ochii românilor tot numai cu poporul săsesc purtat de regi pe brațe în curs de şepte sute de ani, iară barbaria cumplită ce dăinueşte pe pustele Ungariei chiar la rasa maghiară nu o văd, nici mizerabilele colibe afumate ale bietului popor rutean nu le-au văzut, pânea lor de ovăs n-au gustat-o, nici alăturea cu bieții slovaci din Ungaria superioară n-au flămânzit şi nici în putorile oraşelor ungureşti n-au petrecut.

---

[*] Reproducere după *Părți alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă*, I–III, Sibiu, 1889–1891; vol. I, p. 111–113, 349–350, 432–434; II, p. 1–11, 618–619; III p. 264–266.

Cel care voieşte să studieze pe oameni după rasă, după naționalitatea şi aplicările lor primitive, este dator să-şi deschidă bine ochii, să distingă, să întrebe mai întâi ce are un popor de la natură şi ce caracter i s-a imprimat prin educațiunea dată lui în biserică şi prin legile țărei.

În toate țările coroanei ungureşti, preste tot sclavia pentru toate popoarele de toate limbile a fost mai vârtos în cinci sute de ani regula, iară libertatea excepțiune. Aristocrația fusese liberă până la desfrâu, preoțimea şi călugărimea foarte liberă, burgezimea liberă cam pe jumătate sau a treia parte. Imensa maioritate a locuitorilor, milioanele, adecă mai toată poporațiunea rurală a fost iobagită. A domnit feudalismul şi în alte țări europene, în Germania, în Francia, în țările austriace şi anume în Boemia, nicăiri însă nu a fost aşa cumplită ca în Polonia şi în Ungaria, nici nu durase aşa îndelungat ca în țările coroanei ungureşti, eară dintre acestea feudalismul cel mai împetrit prinsese rădăcini mai afunde în Transilvania, ceea ce pentru epoca lui Apafi se poate învedera prin legile următoare ale acestei țări.

În acei ani, împăratul deschise uşile dietei şi pentru un episcop român, ceea ce nu se întâmplase din veacuri în această țară. Lui Ioan Inocentie i se dete loc în calitate de regalist, adecă ca baron, ca magnații numiți de monarch. Chronicele săseşti ne spun că bietul episcop îndată de la început devenise obiect de batjocură în acea adunare, aflând între altele, că ştie rău latineşte, că e prost, nu se ştie purta; cu toate acestea în 1737, pre când le intrase frica în oase de asprimea comandantelui principe Lobkovitz, tot ei au trimis în 18 dec. pe episcopul românilor ca să încerce a-i modera mânia, precum a şi reuşit, căci principele atâta se înfuriase asupra lor, încât nu-i lasă din Sibiu ca să meargă acasă nici pe sărbători. În cât pentru latinia acelui episcop, noi din câte scrisori de ale lui am avut ocaziune să citim am aflat că a fost mai bun latinist decât nenumerați alți contimpurani de rangul lui; iară citatele latineşti ale chronicariului le presupunem mai mult ca scornite.

Lupta cea mai desperată a episcopului Ioan Inocentie a decurs în dieta din 1737 şi mai vârtosu în cea din 1738, după ce episcopul recursese iar la curte. Atunci, protestanții de toate confesiunile, înverşunați preste mesură, se preparaseră cu o colecțiune de cazuri speciali de crime şi delicte, pe care le-ar fi comis popi români, precum furturi, hoții, prevaricari de sare, de argint şi aur, falsificări de monetă, adulteri şi altele multe, pe care toate i le-au plesnit în fața episcopului în şedința publică şi apoi luându-le ca regulă generală de corupțiune a clerului întreg, iar nu de exepțiuni, precum acelea erau în adevăr, de aici au tras concluziunea, că nici clerul, nici poporul acesta nu merită nimic din câte pretindea episcopul pentru națiunea sa. Acesta singur singurel în dietă fu apărat numai de episcopul Sorger, care amerință protestanților cu puterea papii, dară în loc să-i ajute a înverşunat şi mai mult atât pe unguri, cât şi pre saşi[1]. Citind astăzi cu sânge rece argumentele adversarilor de atunci, vei fi silit a recunoaşte, că acelea sunt tot atâtea sofisme, din care lipseşte şi umbra de drept; nici urmă de sentimente humanitarie, iar spiritul christianismului dispărut cu totul dintr-însele. Mai mult: acelea diete nu aveau nici cea mai uşoară cunoştinţă despre sublima idee a unui stat humanitar şi civilizat; cu mintea lor cea tâmpită ei nu erau în stare să înţeleagă, că una din datorinţele imperioase ale statului este a înainta cultura tuturor claselor poporului, ear nu a o împedeca. Dacă poporul, dacă chiar clerul era barbar, cea mai grea răspundere cădea pe corpul legislativ şi pe guberne. Ce să ne mirăm însă de cele întâmplate pe la 1738, când ne stau sub ochi actele dietelor posterioare, anume ale celei faimoase din 1791 şi ale celor din 1837 şi 1842, între care s-au repeţit întocma aceleaşi sofisme asupra poporului român, ca şi în zilele lui Carol VI. A inculpa şi insulta de barbar pe un popor, dar nici a suferi măcar ca să-şi înfiinţeze el însuşi din puterile sale mijloace de cultură, era o specie de tiranie împrumutată de la staturile de înaintea erei christiane.

---

[1] A se vedea „Archiv des Vereins" etc. N.F. 16. Bnd 1. Heft. *Studien zur Geschichte Siebenbürgens* de la pag. 106 până la 115.

Adevăratele cauze ale dezbinărei celor două biserici mari din Roma vechia şi Roma nouă nu au fost dogmatice; dogmele şi instituţiunile au fost numai pretexte rău mascate. Dezbinarea trebuea să urmeze în urmarea rivalităţilor milenarie dintre popoarele de rasă grecească şi dintre cele de rasă italiană. Mai vârtos, după apunerea imperiului apusean, rivalităţile celor două elemente s-au transformat în cestiune de putere politică preponderentă. În Roma nouă sau Constantinopolea imperialismul a mai durat preste una mie de ani, cu putere, cu lustru, cu prestigiu mai mult sau mai puţin, când căzând, când iar sculându-se, odată trântit şi batjocorit în curs de şasezeci de ani până la sânge de către aşa-numiţii latini. În aceleaşi veacuri italianii cu capitala lor nu voiau să rămână mai prejos decât grecii, cari apucaseră a scoate şi limba latină din afacerile publice, conservând numai numele de «Imperiu romanu», care însă acuma în realitate era grecesc. Aşa italianii veniră la ideea de a se dezdăuna pentru domnia politică a imperiului perdut prin concentrarea potestaţii bisericeşti în Roma vechie pentru toată lumea christiană. Dară fala tradiţională a clerului oriental şi frica de a perde venituri colosali prin apelaţiuni şi recurse dese la Scaunul Romei vechi şi alte interese materiali nenumerate au înverşunat pe regimentele de călugări greci din tot Orientul şi dezbinarea fu gata. Capitala imperiului şi reşedinţia imperatorului pământesc, îşi ziceau ei, este acum Constantinopolea. Roma nouă, să fie şi reşedinţia imperiului ceresc, al religiunei tot aici era, nu în Roma veche. Preste aceasta, împăraţilor bizantini încă le-ar fi plăcut foarte ca să aibă pre toţi cinci patriarchii ecumenici în potestatea lor. Pe patru îi avea, pre cel din Roma vechie nu; acesta ştiu să-şi apere poziţiunea sa independentă în mai multe veacuri aşa de bine, încât mai mult timp ajunse ca să domine el preste tronuri şi coroane.

Iacă adevăratele cauze ale dezbinarii celor două biserici mari; ele se manifestau în geniul popoarelor mult mai curând şi mai bine decât în texturile Sântei Scripturi, interpretate în una mie şapte sute de ani de către mii de theologi aşa ca înţelesul lor se devină dintr-un veac în altul tot mai întunecat.

Popoarele Germaniei niciodată nu s-ar fi rupt de către scaunul Romei numai din cauza dogmelor. O sută de Luteri şi tot aţâţi Melanchtoni, Calvini, Zwingli ar fi putut să combată în toată viața dogmele, însă rupturele violente, sângeroase, ruşinătoare foarte pentru religiune nu ar fi urmat dacă acelea popoare nu ar fi devenit în curs de mai multe veacuri tributarie poporului italian sub firma primatului papii. Milioane multe curgeau pe fiecare an din țările germane şi din altele în sacul fără fund al Romei, până când specula necurată cu indulgențiele a pus la probă paciența tuturor. Jafurile călugărilor din Orient au împins țării întregi, milioane de locuitori în brațele lui Mohamed; rapacitatea celor din Apus a dat naştere la sectele protestante şi la răsboaiele religionarie.

Poporul român a fost aruncat aici în Dacia, foarte departe de Roma vecină, pre când biserica christiană nu avea nicăiri caracter public şi organismul ce va fi avut ea nu era cunoscut. Romanii însă, pre lângă limba lor maternă şi o mulțime de credințe sau superstițiuni, rituri sau cerimonii ethnice au mai adus cu sine şi un concept măreț, sub care poporul nostru îşi cugeta o putere cu totul extraordinară, aproape divină, cum şi o înțielepciune şi iubire de dreptate tot aşa de mare, iar acel concept, acele calități el le coprinde în cuvântul împărat (*Imperator*). Conceptele de *Rex et Princeps romanii* le perduseră demult; iar când auziră pe popoarele slave zicând la domnitorii lor Kral şi după ei ungurii Király, au început să zică şi românii la domnitorii altor popoare Crai[1]. În mintea lor însă Crai este mult mai puțin decât împărat, care după conceptul românesc face Crai, precum face şi Domni preste poporul sau neamul românesc. De aici vine, că şi traducătorii cărților sacre cuvântul Rex l-au tradus preste tot cu împărat, conform tradițiunilor milenarie ale poporului, carele din originea sa este imperialist[2] şi încă în acel înțeles, că şi religiunea sa o crede a fi religiune a împăratului romanilor. Cum aceasta? Iaca aşa, că deşi poporul acesta fusese rupt şi depărtat de la Imperiul apusean al romanilor, el însă a rămas în necurmată comunicațiune cu cestălalt imperiu, tot al romanilor, mult mai apropiat de patria sa Dacia din toate punctele de vedere, atâta înainte cât şi după dezbinare pe terenul religios. Relațiuni politice, comerciali, belice şi cu atâta mai vârtos religioase au adus mereu în contact pe locuitorii Daciei, pe uscat şi pe apă cu capitala Imperiului răsăritean; clerici şi seculari din Dacia au asistat în toate timpurile la solemnități bisericeşti executate în prezenția împăratului şi a curții sale, pe care apoi domnii țărilor române şi clerul le-au decopiat şi introdus acasă la ei pentru toate veacurile, ca pe religiunea care era şi a împăratului.

INTRODUCERE

Acei lectori ai noştri, care îşi vor fi însemnat bine din volumul I al studiului nostru cel puțin evenimentele şi mai ales calamitățile prin câte trecuse monarhia şi mai de aproape Transilvania, fie şi numai de la 1784 până la 1847, sub patru domnitori, îşi vor putea face o idee chiară despre dispozițiunea spiritelor întru care se aflau acetea, anume în seara de Anul Nou din 1848. Două popoare, românii şi ungurii, încă şi unele grupe de comune săseşti iobăgite, se simțeau peste măsură îngrijate şi iritate prin noua lege urbarială votată de către partida aristocraţiei conservative cu nespusă uşurime de minte. Aceasta însă era numai una din cauzele principale care provocau iritaţiunea spiritelor. Lasă că năpăstuirile şi necurmatele batjocuri câte veneau neîncetat asupra poporului român, mai era legionu dară necum poporul maghiar de la sate iobăgit ca şi cel românesc, acum nici clasa mijlocie sau aşa-numita burghezime, deşi mult mai bine situată decât sătenii, nu mai voia să sufere o administraţiune destrămată, o justiţie care nicidecum nu meritase acest nume venerabil. Pe orăşeni însă îi mai revolta şi nesuferita trufie aristocratică, scutirea nobilimii de orice sarcini publice, lipsa totală de credit, cum şi comunicaţiunea mizerabilă. «Până când»? îşi zicea burghezimea, să plătim numai noi şi sătenii contribuţiuni la stat şi la provincie; până când tot numai noi, aceste două clase de locuitori, să dăm recruţi, transporturi şi cuartire pentru ostăşime, iar nobilimea numai să comande şi să-şi bată joc de noi? Până când nobilul să tragă orăşanului palme şi să i le plătească cu 10 florini, iar palma dată unui nobil impertinent să ne coste câte 200 fl.?

---

[1] În sens de *rege*.

[2] Respectuos față cu instituția imperială.

Mai în scurt, servilismul vechi şi greţos al burghezimei începuse a se mai subţia. Mii de tineri, nu numai din clasa burghezimei, ci şi dintre feciorii ţăranilor apucaseră, de la Iosif II încoace, a trece succesiv prin şcoale gimnaziale, mulţi şi prin cele academice, care îşi simţeau demnitatea lor de om şi de cetăţian, prin urmare orice privilegii şi prerogative aristocratice le erau nesuferite. Tineri maghiari, saşi şi români, nenobili, neprivilegiaţi eşeau pe fiecare an din gimnazii, licee şi colegii, preparaţi însă mai mult numai pentru două cariere, cea preoţească şi în partea cea mai mare pentru cea juridică. Facultate de medicină, cu singura excepţiune de un curs prea modest de chirurgie în Cluj, nu exista nicăieri până la Pesta, însă şi aceea fără nici un renume. Cursuri de tehnică, de agricultură şi silvicultură, şcoale comerciale, nici de nume nu erau cunoscute pre tot teritoriul Transilvaniei locuit în acea epocă de 2 milioane şi preste două sute de mii suflete. În o ţară din cele mai bogate în metale de pe faţa pământului, nici umbră de institut pentru ştiinţa montanisticei. Aproape toată tinerimea nenobilă ieşită din şcoli se îmbulzea la cele două cariere sus-numite, iar câtă nu încăpea în cleruri sau în ceata cea preste măsură numeroasă de advocaţi, intra în serviciul proprietarilor mari şi pe la fiscalităţi în funcţiuni diverse. Aceeaşi tinerime nenobilă însă, dădea în toate locurile peste rivali înverşunaţi şi foarte numeroşi, eşiţi din sânul celor treizeci mii de familii nobile de toată starea şi condiţiunea, mici şi săraci ca şoarecii din biserici, mijlocii şi mari, cari toţi aveau drept de prioritate la toate funcţiunile, iar în municipiile feudale (în comitate), numai indivizi de familii nobile aveau drept la funcţiuni publice. Însă, chiar şi candidaţii şi concurenţii eşiţi din familii nobile, se aflau într-un număr atât de mare, încât din cauza rivalităţii lor, alegerile de funcţionari prin adunările municipale se întâmplau adesea între bătăi şi vărsări de sânge, dacă nu se putea prin cumpărare de voturi sau prin alte mijloace condamnabile. Urmarea foarte uşoară de înţeles a fost că atât aici, cât şi în Ungaria numărul proletarilor[3] eşiţi din şcoale şi al oamenilor perde-vară ajunsese la zecimi de mii. Cunoşteam în zilele noastre şi advocaţi, cari din cauza concurenţei mari în clasa lor, trăiau din mână în gură, ca vai de ei. Mai era şi o clasă tot numeroasă de funcţionari plătiţi cu câte 50, 100 sau cel mult 200 fl. pe an, cari adică se susţineau din despoierea popoarelor de orice naţionalitate. Chiar şi în săsime, locuitorii aveau să sufere foarte multe de la acele legiuni de inteligenţie sărăntoacă, totodată şi leneşă. Se încuibase adecă în aceste ţări încă din generaţiunile anterioare o blăstămată credinţă deşartă care ţinea că pentru «nemeşi, boieri, domni» şi pentru toţi oamenii trecuţi prin şcoale ar fi ruşine mare a lucra şi altceva cu mâinile lor, afară de a scrie câteodată, a călări, a vâna şi de a bate pe alţi oameni.

---

[3] Persoane de stare modestă.

Ce să mai motivăm cu detaliuri un lucru cunoscut foarte bine de către generaţiunea bătrână câtă se mai află în viaţă. Până la 1848, cărturarii proletari dădeau un contingent foarte considerabil pentru o conspiraţiune revoluţionară; le lipseau numai unele capete rafinate, care să o ştie organiza şi reglementa. În Transilvania se aflau numai malcontenţi care ştiau să zbiere, iar la ţesături de comploturi nu se pricepeau deloc. Aceştia însă îşi aveau pe dascălii lor în Pesta, iar aceia steteau în relaţiuni secrete cu conspiraţii din Polonia şi din Italia. Acest lucru îl ştiau românii de la unii poloni, care îşi cercaseră norocul şi printre români, care însă sunt cu totul necapabili de a conspira, căci precum observase prea bine renumitul publicist Const. A. Rosetti, românii ca şi toate popoarele de rasă latină n-au pacienţia, nu ştiu tace,' se vând ei pe sineşi. Apoi însă românii nu aveau nici umbră de încredere nici în poloni şi nici în unguri; de aceea se fereau de ei ca nu cumva să ajungă în spânzurătoare singur românul ca victimă a tuturor, precum constatase odinioară în Sibiu generalul c. r. comite Rabutin în zilele lui Iosif I pre când ţările acestea erau sfâşiate de curuţi şi de lobonţi.

Într-aceea, cu toată acea stare a lucrurilor din această ţară şi din Ungaria, o erupţiune revoluţionară atât de barbară şi îndelungată ca cea dintre anii 1848–1849 ar fi fost imposibilă dacă nu ar fi intervenit evenimente răsturnătoare dinafară şi dacă capii conspiraţiilor nu s-ar fi ştiut folosi de acelea cum am zice la moment, aşa încât gubernele să-şi piardă oareşicum prezenţa şi să comită câteva erori capitale, precum se va vedea în decursul acestui studiu.

Revoluţiunea polonă din Galiţia făcuse fiasco înfricoşat în 1846, prin urmare atunci şi conspiraţii din Ungaria n-au avut timp de ajuns ca să arunce masca şi să apuce arma alăturea cu ei cât apucaseră în 1830 pentru Polonia rusească, când o parte din ei alergase în ajutorul insurgenţilor. Tot în acel an, conspiraţii din Italia, veniseră în confuziune şi în strâmtoare de a nu putea începe nimic pentru scopul lor în urmarea reformelor liberale introduse cu totul pe neaşteptate de către papa Pio nono (comite Ioan Maria Mastai Ferretti), ales în 16 iulie 1846.

Până acilea tot ce s-ar fi putut pe la noi ar fi fost poate o nouă horiadă nefericită a poporului ţăran român şi maghiar din cauza legei urbariale ardelene, în caz când guberniul şi-ar fi înfipt piciorul în prag spre a o executa.

Au trebuit să străbată prin cele mai multe staturi ale Europei un orcan de revoluţiuni politice sângeroase, care să zguduie şi în parte să răstoarne tronuri şi dinastii, pentru ca şi conspiranţii din Ungaria să iasă pe faţă cu planurile lor cele adevărate, să facă îndată în primele săptămâni apel la arme, apucându-se de organizarea aşa-numitei garde naţionale, cu scop rezervat ca batalioanele de gardă, în caz de necesitate, să se prefacă în oaste regulată de linie, fără însă a voi să ştie că acea gardă de cetăţeni acum declaraţi liberi era să fie compusă în ambele părţi ale monarhiei din patru şi respectiv în sens mai larg din zece elemente naţionale, precum este compusă şi armata de linie.

Acel orcan plecase şi astă dată din Francia; de aceea pentru ca mai târziu să înţelegem cu atât mai uşor legătura dintre evenimente, care urmaseră cu repeziciune ameţitoare, aflăm cu cale a premite clar în această introducţiune o descriere cât se poate mai scurtă a catastrofei de la Paris din 23 februarie 1848, din care s-au născut toate celelalte din acel an, de la Paris până la Roma şi Berlin, la München, Viena, Praga, Leopole[4], Budapesta, Cluj, Iaşi şi Bucureşti.

Regele Ludovic Filip de Orleans a succedat lui Carol X de Bourbon, celui detronat tot prin o revoluţiune, în 30 iulie 1830. L. Filip însă, în 18 ani cât a domnit, în loc să câştige iubirea şi o înaltă stimă la popor, tocmai din contra, prin o mulţime de erori mari politice, precum şi în urmarea nenumăratelor nelegiuiri şi abuzuri întâmplate sub dominaţiunea sa, pre an ce mergea perdea din popularitate şi provoca ură asupra persoanei sale. Acel rege schimba foarte des ministerele şi pe miniştri, nu numai în urmarea unor voturi ale Camerelor, ci şi în cazuri când miniştrii se opuneau la planuri de ale lui, când ei credeau că prin acelea se viola vreo lege sau realizarea lor nu ar fi spre binele patriei. Uneori, câte un minister abia putea funcţiona câteva săptămâni sau trei patru luni şi era demisionat, iară odată un minister avu viaţă numai de patru zile. De opt ori s-au comis atentate asupra vieţii acestui rege, iar odată conspiraţii erau cât pe aci să ucidă pe doi fii ai lui. Mai adaogem la acestea şi cele două invaziuni ale lui Ludovic Napoleon Buonaparte cu scop de a trânti pe L. Filip şi a se proclama el imperator. Nu reuşise acel pretendente; după ce însă nu a fost condamnat la moarte, ci odată la exil în America, iar a doua oară la captivitate în Ham, el tot a rămas un pericul pentru rege. Răul cel mai mare însă venia de la nemaiauzita corupţiune, de la rapacitatea cea mai neruşinată a funcţionarilor, de la vinderea funcţiunilor pe bani grei şi cumpărarea, tot cu sume mari, a mandatelor în Camera Deputaţilor. Procesele scandaloase pe la tribunale şi curţi nu mai aveau capăt, până când în decursul anului 1847 ajunse a fi pertractat şi procesul criminal intentat pentru defraudări hoţeşti, atât generalului Cubière, cât şi lui Teste, fost preşedinte al Curţii de Casaţiune, ambii convinşi dovediţi de crimă, pedepsiţi cu casaţiune infamă şi cu exil. Se mai întâmpla tot pe atunci, adecă în 18 august 1847 că ducele Theobald Choiseul de Praslin, adecă descendent din o familie din cele mai vechi ale Franciei, omorâse el însuşi, cu sânge rece, pe consoarta sa, fiica fostului mareşal renumit Sebastiani, cu care avuse nouă prunci şi cu care luase ca dotă o avere foarte considerabilă. Asasinul luând venin a şi perit în prinsoare; dară crima lui cea drăcească a aruncat umbră groasă peste toată morala privată a magnaţilor ţării pe care regele îi părtinea.

Censul electoral încă era foarte mare în Francia, prin urmare alegători foarte puţini, aşa încât numai cei bogaţi mergeau la urne, adecă aristocraţia unită cu plutocraţia. Lud. Filip ţinea la burghezime; acum însă chiar şi aceasta se cam săturase de el. Partida republicană veche se înmulţise tare în generaţiunea mai nouă; aceasta nu voia nici o monarhie constituţională sau absolută, cu rege sau cu împărat, tot una; ei voiau republică; atâta numai că nici republicanii nu erau de acord între sine asupra formei, a organizaţiunei republicane. În acelaşi timp, îşi ridicase capul ca niciodată socialismul sau acea partidă care propagă doctrina că proprietatea privată a oamenilor trebuie să se desfiinţeze, căci precum ziceau ei «La propriété c'est le vol» – proprietatea este furt, să i se plătească şi să i se dea fiecărui om numai atâta pre cât merită el după munca lui. Alăturea cu socialiştii, ieşiră pe plan şi comuniştii, care ţin că tot ce există pe faţa pământului este proprietatea tuturor, până şi femeile pentru bărbaţi şi bărbaţii pentru femei şi alte absurdităţi cornurate.

---

[4] Lemberg, Lvov, Liov.

Cu toată rigoarea neîndurată a cenzurei din alte ţări, cu toată neadormita priveghere a sergenţilor de la finanţe şi a poliţiei de paşapoarte, cărţi şi ziare, ideile şi teoriile propagate în Francia pătrundeau şi în alte ţări ca prin aer. Librari şi alţi neguţiatori erau pedepsiţi cu amende în bani sau cu închisoare, căci strecurau în ţară cărţi şi ziare oprite; urmau călcări de domiciliu şi de bolte, prăvălii, confiscări cu ridicata; nu se putea însă opri de tot călătoria persoanelor dintr-o ţară în alta şi călătorii dacă li se confiscau cărţile la fruntarie le rămâneau ideile în capetele lor care nu se puteau confisca.

Numai cine va lua toate aceste împrejurări atinse acilea îndeaproape consideraţiune va fi în stare să înţeleagă cum s-a întâmplat, că focul revoluţiunilor s-a încins atât de repede, precum vom vedea îndată. Tot din acelea împrejurări ne vom explica şi confusiunea babilonică de idei, principie, opiniuni sănătoase amestecate cu altele fantastice, cu planuri extravagante, necoapte şi crude.

Revoluţiunea din Paris a fost mama tuturor celorlalte, prin urmare şi a acelor din monarhia habsburgică. Fără aceia nu s-ar fi răsculat nici Viena, nici Veneto-Lombardia, nici Praga, Cracovia, Leopole şi cu atât mai puţin studenţii din Pojon, B. Pesta, Agram, Cluj şi Oşiorhei. Evenimentele din Paris ne dau oareşicum cheia cu care să putem pătrunde în secretele celorlalte din staturile Europei. Din această cauză, cu bunăvoinţa lectorilor noştri aflăm cu cale a premite chiar acilea câteva momente din catastrofa de la Paris.

În 28 decembre 1847, regele Ludovic Filip deschisese Camerele cu un cuvânt de tron, întru care Maiestatea Sa înfruntase aspru pe toţi acei patrioţi cari în anii mai din urmă nu mai încetau a cere de la gubern reforme de toată plasa, de care credeau ei că ar fi absolut necesarie. Regele numi acele pretenţiuni ca «eşite din pasiuni ostile şi oarbe». Acele cuvinte înţepară în adevăr pasiunile chiar şi în sânul majorităţii din Cameră, cunoscută ca foarte servilă, căci ea era compusă din voturi cumpărate. Minoritatea Camerei ca opoziţiune se compunea din toate partidele şi fracţiunile, atât monarhice, cât şi republicane, în număr total ca de 200.

Văzând opoziţiunea că cu petiţiuni nu mai poate ajunge la nici un scop, veni la ideea de a da mese sau aşa-numite banchete publice, la care ţinând cuvântări politice, care de care mai înfocate, să oţelească şi să irite spiritele. Banchete de acelea se mai ţinuseră multe, nu numai în Paris, ci şi în alte cetăţi mai mari şi mici. Partidele se învoiră ca să dea şi astă dată un banchet în capitală şi, după unele tărăgănări, defipseră spre acel scop, ziua de 22 februarie 1848. Ministerul din acele zile era unicul care stetese câțiva ani neschimbat sub presidenția mareșalului Nicolae Soult, iar ceilalți erau renumitul Francisc Guizot, cunoscut prea bine si ca om al științelor, apoi Duchatel, Martin du Nord, Humann, Villemain, Teste, Duperré, Cunin-Gridaine. Acest minister înțeles cu regele căută și află o lege, din cele învechite, la care provocându-se interzise opozițiunei ținerea banchetului sub cuvânt că acel ospăț ar fi o demonstrațiune hostilă. Cei mai mulți membri ai opozițiunei, ascultând mai ales de renumitul publicist și fost ministru Lud. Adolf Thiers, au decis a renunța la ospăț și a căuta pe altă cale de interesele țărei, a nu da ocaziune la tulburări și la revolte. Așa cugetaseră membrii opozițiunei; acum însă era prea târziu, căci în Paris, în Lyon și în alte cetăți mari gubernul, camerele și opozițiuni nu aveau a face cu câteva sute de mii poporațiune săteană simplă, neajunsă la conștiința demnității sale, ci cu miriadele locuitorilor din clasele mijlocii și superioare ale națiunei. Prin decretul ministerial opritor de banchet, acelea clase s-au iritat preste măsură. În dimineața zilei din 22 februarie, străzile Parisului vermuiau în proporțiuni extraordinarie de mulțimea oamenilor care strigau: Să trăiască reforma! Jos cu Guizot! Acea demonstrațiune ministeriul o luă cam preste umeri, ca pre una de care se mai întâmplase și de alteori. În 23 februarie, dimineața, scoasă fiind și garda națională, compusă din cetățeni posesionați, aceasta în loc de a se apuca să înfrâne demonstrațiunile cooperând cu trupele de linie, începură să strige și gardiștii: «Vive la réforme! A bas Guizot!». Auzind acestea regele se îngrija foarte; ministeriul își dete dimisiunea. Comitele Molé fu invitat de rege ca să compună el un minister nou, care mergând la Cameră se promitea reformele cerute. Pre câteva ore se părea că spiritele s-ar fi liniștit; mai murmurau numai republicanii încarnați, lupta însă între popor și soldați se domolise. Tocmai seara târziu, în fața Ministeriului de Externe, o salvă teribilă cu gloanțe trăsni din partea trupelor asupra unor grupe de oameni nearmați, care omorî și răni pe mulțime de oameni. Un răcnet ca din fundul iadului se auzi: «Suntem trădați! La arme cu toții și să ne răzbunăm!» Nici vorbă ca Molé să mai compună ministerul. Regele cutremurat în toată ființa sa chemă la sine bărbați din opozițiune, pe Thiers, Odilon-Barrot, Remusat și Duvergier d'Hauranne, ca să compună aceia ministeriu. Acum și cu aceia prea târziu. Bătălia între cetățeni și ostășimea regulată a decurs toată noaptea; stradele erau pline de baricade. Ostașii nemâncați toată ziua și osteniți de moarte, în fine dimineața, în 24 febr., precurmară lupta după mult sânge vărsat de ambe părți. Poporul stete învingător. Membrii familiei regale tremurau în Tuilerii. Regele abdică în favoarea nepotului rămas de vreo patru ani după moartea tatălui său, a ducelui de Orleans. Mama pruncului, o damă germană foarte distinsă, merse la Cameră cu dânsul unde ceru să i se dea o regență de câțiva bărbați. Nu s-a putut, căci poporul înfuriat străbătuse și în Cameră. Regelui și familiei sale îi rămase numai fuga și scăparea sa ca prin urechile acului la Anglia, unde ajunseră în 2 martie.

În cameră, se compuse deocamdată în mod foarte zgomotos un gubern provizoriu, mai tot din partida republicană și bărbați eruditți, Dupont de l'Eure, Lamartine, Arago, Marie, Garnier-Pagès, Ledru-Rollin şi evreul milionar Crémieux, tot nume pe care le întâmpinăm o serie de ani în istoria Franţei.

Între acestea plebea, adecă gloatele flămânde, barbare, sălbatice şi rapace în strălucitul Paris, ca şi oriunde airea, ca în mijlocul codrilor, unde nu mai putea fura, devasta şi sfărâma tot ce-i cădea în ghiare, iară anume în reşedinţă în Tuilerii îşi vărsa furia sfărmând şi nimicind mobilierul, tronul şi mulţimea lucrurilor de artă. Faptele barbare se continuară şi în 25 februarie, când gloatele se aruncaseră şi asupra municipalităţii. Gubernul provizoriu, compus din elemente heterogene îndată din acea zi s-a şi dezbinat între sine. Cu chiu cu vai se proclamă republica, în care însă nu era nici o înţelegere. Socialiştii dezvoltau activitate foarte periculoasă. De linişte nu mai putea fi vorba, până când în 23 iunie sparse altă insurecţiune, fără asemănare, mai furioasă decât a fost cea din februarie. Generalul Cavaignac o înnecă abea a treia zi în torenţi de sânge, unde între cei morţi au fost şi câţiva generali şi bietul arhiepiscop din Paris, carele între plânsete pentru atâta sânge vărsat se încercase de pre o baricadă a cuvânta către popor.

Acel metod al Parisului de a-şi câştiga, ori şi numai, asigura libertatea a fost apoi imitat şi în alte ţări, mai bine, mai rău, după gradul deşteptăciunii şi al temperamentului popoarelor.

Spre a ne orienta mai bine întru cunoaşterea evenimentelor din ţări străine, ajunse până la noi înainte cu patruzeci şi mai bine de ani, avem să reflectăm la mijloacele de comunicaţiune din acele timpuri şi să le comparăm cu cele de astăzi, care difer nemărginit de cele vechi. Numai aşa ne vom explica în decursul acestei scrieri o mulţime de întârzieri, precum şi măsuri eronate sau neluare de nici o măsură în cazuri urgente, în pericole mari, în ajun de catastrofe nouă. Înainte de a fi cunoscute lumii corăbiile cu vapori, căile ferate şi telegrafiile, era o adevărată bravură de a înainta spre exemplu de la Paris până la Sibiu corespondenţă şi ziare în patru săptămâni, cu cai de poştă schimbaţi la fiecare staţiune. Până în anul 1848, se aflau pe continentul Europei numai câteva căi ferate, cele mai multe în Francia, în Germania vreo cinci, în Austria de la Viena la Praga şi tot de la Viena, una scurtă până la tunelul de lângă Pojon, iar în Ungaria numai de la Vaţ, până la Solnoc, şi mai încoace, nimic. Între Viena şi B.-Pesta, funcţionau şi vapoarele pe Dunăre. Drumuri de ţară aşternute sau aşa-numite şosele foarte puţine, dară şi acelea în Transilvania şi Ungaria, îngrijite foarte rău sau nicidecum pentru că zilele de lucru ale locuitorilor destinate pentru facerea şi deregerea drumurilor se consumau în cele mai multe comitate la munca de câmp a funcţionarilor, fără ca să se afle suflet de om care să-i tragă la vreo răspundere, iar presei periodice îi era pus, cum se zice, scaluş în gură ca să nu poată vorbi. Telegrafia era cunoscută în alte ţări europene, dară anume aici în Transilvania s-a înfiinţat numai la vreo doi ani de la pacificarea ţărei. Aşa folosind cu preciziune toate mijloacele de comunicaţiune şi înaintând cu caii de poştă zi şi noapte, pe la 1848/9 se putea primi în timp normal în 10–12 zile depeşe de la Viena la Sibiu, Cluj, Braşov, iar după ce s-a întins războlul civil, şi oamenii se omorau ca fiarele carnivore, depeşele înconjurau prin Croaţia, Serbia, Muntenia, până la noi. Numai când părţile beligerante îşi prindeau una de la alta scrisori se mai afla câte ceva din alte părţi de ţară. Anume generalii austriaci, câţi operau în Transilvania, părea că erau fermecaţi ca să nu voiască a spesa nimic pe un spionaj organizat; din contră, partida antiaustriacă sau kossuthiană avea spionaj întocmit foarte bine, compus din mii de indivizi şi familii întregi; anume în Ungaria jidovimea învoită cu capii revoluţiunei, fireşte pe lângă promisiuni de mari beneficii materiale, precum şi de o emancipare perfectă, a făcut acesteia cele mai mari servicii până la catastrofa de la Világos.

Aceste premise, trecem la dezlegarea gravei probleme a doua cu care ne-am însărcinat. Se poate ca în cercetările noastre să comitem şi erori cu totul în contra voinţei noastre; se mai poate ca să perdem din vedere unele fapte bune sau rele, care ar fi meritat ca să ocupe loc în istoria acestei ţări; dară cu toate aceste neputinţe, iubirea de adevăr şi căutarea lui obiectivă, imparţială, va fi conductorul nostru neschimbat.

Cu zilele lunei lui august 1849, s-a închis pentru aşa-numitele ţări ale Coroanei ungureşti, una epocă pe cât de măreaţă şi memorabilă, pe atâta şi tragică. Ferice de acele popoare, care după atâtea dureri cumplite ale renaşterii, vor fi învăţat ceva cu ajutorul reflexiunii în folosul generaţiunilor viitoare. La cestiunea pusă aşa şi aplicată la naţiunea română întreagă, din toate ţările locuite de acest element se poate răspunde cu mare consolaţiune a sufletelor că în urmarea catastrofelor prin care au trecut dintr-o dată toate popoarele, a ajuns şi dânsa nu numai la conştiinţa individualităţii sale naţionale, dară şi la conştiinţa demnităţii şi a valoarei sale, precum după alte catastrofe prin câte trecuse în sute de ani, nu se mai întâmplase niciodată. În alte cazuri nenumărate au simţit, au lucrat, au şi suferit goane, uneori şi moarte câteva persoane devotate şi decise a suferi pentru acest popor, fără ştirea lui, pentru că el nu venise la conştiinţa de sine; simţea foarte greu jugul de fer impus lui, dară el nici se încredea în puterile sale, nici nu cunoştea vreo altă putere din afară, care să voească a-i ajuta ca să mai înfrâne patima tiraniei, ce-şi făcuse aşternut moale pe cerbicea poporului. Tirania îşi avea maximele, regulile sale alese cu toată măiestria, după care guberna ea popoarele îngenunchiate, din toate însă mai cu grijă pe poporul român. Din mare nefericire, acest popor nu cunoştea acele maxime afurisite ale tiraniei din cauza mai vârtos că acelea era mai totdeauna învelite bine în formule religioase, aşa că lui îi era peste putinţă să le aleagă şi distingă de preceptele religiunii sale.«Toată puterea e de la Dzeu», îl învăţa religiunea sa; venea însă tirania şi dădea puterea de judecător unui bandit, cea de administrator politic şi poliţian altui bandit, apoi cu sfruntarea sa firească zicea românului: Aceasta este puterea pusă preste tine cu voia Dumnezeului la care te închini tu. Aşa vorbea şi făcea tirania, care nu credea şi nu voia să audă de nici un Dzeu, pre când, din contră, poporul român se afla, în parte se mai află şi până în ziua de astăzi, în acea părere, cu totul rătăcită, ca şi cum tiranii încă ar avea vreo religiune, ar crede şi ei în vreo divinitate şi s-ar teme de ea. De mii de ori acest popor devenise victimă făţăriei, fariseismului până la punctul de a se face unealtă a fariseilor chiar şi spre ruina şi perirea fraţilor săi.

§37. Cauza cea mare a desrobirei pământului ţărei şi a milioanelor de locuitori în legătură cu cestiunea libertăţii personale, a culturei şi a multor cestiuni agrare, dezbătută în dietă.

Oamenii în această țară s-au dedat a zice la toate ocasiunile că iobăgia este desființată iară presa maghiară susține regulat, cu frunte de fier, că acea desrobire s-ar fi făcut cu voia, din grația și din generozitatea aristocrației feudale sau pentru ca minciuna să fie și mai cornurată, se susține și mai mult că națiunea maghiară ar fi desrobit pământul și cu acela poporul românesc. Această minciună se trece în istoria țărei, pentru că după zecimi de ani să fie crezută ca adevăr.

A desrobi o țară, a restaura libertatea unui popor este un lucru foarte mare, e o faptă dumnezeiască. Cu atât mai vârtos este datoria noastră și a posterității din toate generațiunile, ca întru o chestiune atât de măreață să nu suferim a se încuiba minciuna, ci să-i smulgem de pe față masca nerușinată.

Iobăgia în Transilvania nu a fost desființată de bună voie, nici din grația nimărui, ci numai de frică, prin puterea cotropitoare a evenimentelor din 1848, care dacă nu ar fi venit peste Europa, în loc de minciuna propagată până astăzi cu atâta cerbicie, i-ar ocupa locul numai monstruoasa lege urbarială a dietei din 1846/7.

Însă chiar așa, de frica evenimentelor, prin care țara fusese scăldată în sânge, iobăgia s-a desființat numai în parte și pe lângă condițiuni foarte grele, clausulate[5] sucite, întortocheate, născătoare de procese înmiite, încât acuma, după 42 de ani, se poate convinge oricine că marea maioritate a foștilor iobagi din această țară ar fi pățit mult mai bine dacă ar fi venit o putere legislativă suverană și ar fi decretat că feudalismul cu «aviticitatea» sa e desființat, oricare domn feudal (nobil, aristocrat) își poate vinde moșia cu drept hereditar la cine va voi și cu ce preț îi va conveni; de altă parte oricare locuitor al țărei de orice clasă și stare, nobil, orășian, sătean, ca fiu al patriei, își poate cumpăra pământ și orice realitate înlăuntrul țărei, oriunde și ori de la cine, cu drept deplin hereditar, sau cum ziceau juriștii vechi «jure emtionis, venditionis et permutationis perpetuatae».

În Ungaria, se începuseră înainte de 1848 asemenea învoieli între iobagi și domni feudali, cu prea bun rezultat pentru ambele părți. Și teritoriul Ungariei proprie este de patru ori mai mare decât al Transilvaniei. O deslegare ca aceasta însă în patria noastră a fost totdeauna împedecată din răsputeri de către politica cea mai egoistică națională a claselor privilegiate, care s-au opus totdeauna și preste tot la orice măsură, prin care ar fi ajuns și locuitorii români în număr mai mare la prosperitate de pământ; tocma, din contra, oriunde se putea, familiile de naționalitate română erau spoliate și scoase din proprietatea lor, precum și mii de diplome nobilitarie românești nimicite, precum se arătase în vol. I al studiului nostru.

După pacificarea monarhiei prin puterea armelor, una parte din aristocrația cea mai potentă și mai avută, totodată și mai violentă din Transilvania și din Boemia, se încercase a îndupleca pe dinastia ca să restaure și iobăgia, însă nu a reușit.

Serbitute, adică iobăgia mai grea sau mai ușoară, a existat până în 1848 nu numai în țările coroanei unguresti, ci și în alte 15 provincii mari și mai mici ale monarhiei austriace, anume în Boemia, Moravia, Galiția. Serbitutea poporațiunei rurale a fost grea, însă regulată bine prin legi absolustice, pe care trebuea să le respecte domnii ca și țăranii și să li se supuie lor.

---

[5] Obscure.

În toate celelalte țări ale monarhiei, regularea urbarialităților și desdăunările pentru domnii feudali, s-au făcut mult mai curând decât în Transilvania, unde i s-a deschis calea abia la patru ani, prin patenta împărătească din 21 iunie 1854 și la 1858 prin altă patentă, adică legi absolutistice, ambele foarte favorabile pentru foștii proprietari de sclavi, însă și defectuoase și în unii §§-i neînțelese, din care cauză apoi venise însuși monarhul la convingere că anume patenta din 21 iunie avea trebuință de unele corecturi și așa se trimise la dietă proiectul de lege nr. 9, care apoi, însoțit de propunerile celor doi deputați, I. Pușcariu și dr. Ioan Rațiu, după multe greutăți întâmpinate în comisiune, în fine, abia în ședința din 3 septembre se dete în dezbatere publică.

Noi nu cunoaștem nici o lege care să taie așa de afund în viața fizică și spirituală a propriului popor din această țară, precum este legea urbarială cu toate ramificările sale și cu toate consecințele de care mai suferă zecimi de mii de familii, în multe privințe și țara întreagă. Din toate provinciile monarhiei, nu-mi veți numi nici una întru care legea urbarială să fi fost atât de asupritoare, să fi stors și să mai stoarcă până în ziua de astăzi puterile țărei și, precum se știe din alte legi posterioare, va mai stoarce încă zeci de ani măduva poporului. Nu noi afirmăm aceasta, ci au adeverit-o în dietă chiar organele gubernului.

BIBLIOGRAFIA
REFERINȚE ASUPRA ACTIVITĂȚII
LISTA ABREVIERI

BIBLIOGRAFIA OPEREI ISTORICE A LUI GEORGE BARIŢIU (1812–1893)

Întocmită de Veronica TURCUŞ

NOTĂ ASUPRA BIBLIOGRAFIEI

Activitatea scrisă, ziaristică, social-politică, ştiinţifică şi literară a lui George Bariţiu nu are încă o bibliografie completă. Eforturile de ani de zile datorate sociologului şi istoricului culturii româneşti din Transilvania secolului al XIX-lea, George Em. Marica (1904–1982), finalizate într–un manuscris pregătit pentru tipar, nu pot fi astăzi valorificate în lipsa acelui manuscris, care nu se ştie unde se află, dacă nu cumva a dispărut. O nouă încercare de întocmire a unei bibliografii a operei bariţiene ar cere îndelungată muncă de echipă, fiindcă un efort individual, de felul celui întreprins de George Em. Marica, nu îl vedem posibil deocamdată; iar lucrul în echipă este mai greu de întrevăzut astăzi.

Încercăm aici o bibliografiere a scrierilor istorice sau tangente istoriografiei ale lui George Bariţiu, necesară ediţiei de faţă, prima care selectează contribuţiile cărturarului român ardelean din secolul al XIX-lea aparţinând domeniului istoriografiei. Dificultăţile întâmpinate pe parcursul întocmirii ei ţin de greutatea delimitării domeniilor frecventate de G. Bariţiu. Dacă, în prima parte a activităţii sale, se constată o preponderenţă a abordărilor din unghiul de vedere al ziaristului, al omului politic, predominând articolele cu tentă socio-politică, din care nu lipsesc însă incursiunile de natură istorică, în cea de a doua parte a vieţii sale G. Bariţiu a avut reale preocupări aparţinând domeniului istoriografiei. La aceasta a contribuit, indiscutabil, calitatea sa de membru fondator al Academiei Române, de preşedinte al Secţiunii Istorice a acesteia, unde a prezentat mai multe comunicări ştiinţifice, dizertaţii, memorii. Însăşi istoriografia română se găsea, în ultimul sfert al secolului al XIX-lea, într-o altă etapă de evoluţie.

În vederea întocmirii bibliografiei de faţă, au fost utilizate bibliografiile mai vechi, de la cele publicate în perioada interbelică datorate îndeosebi lui Ioachim Crăciun (*Bibliografia Transilvaniei româneşti. 1916–1936*, Bucureşti, 1937, 366 p.), continuate de Lucia Turc (*Bibliografia istorică a Transilvaniei. 1936–1944*, Cluj-Napoca, 1998, 350 p.), dar, mai ales, cele postbelice: *Bibliografia Istorică a României*, Vol. I–XI pentru anii 1944–2006 şi respectiv *Secolul al XIX–lea* (Bucureşti, Editura Academiei Române, 1970–2007). De asemenea, menţiunile referitoare la scrierile istorice ale lui George Bariţiu datorate lui George Em. Marica în preţioasa lucrare intitulată *George Bariţiu – istoric* (George Em. Marica, *Studii de istoria şi sociologia culturii române ardelene din secolul al XIX-lea.* Vol. III, Editura „Dacia", Cluj–Napoca, 1980, 255 p.), prima lucrare, şi singura până acum, care valorifică opera istoriografică bariţiană.

Bibliografia de faţă rămâne, aşadar, un instrument de lucru incipient, în consecinţă perfectibil, revelator însă pentru activitatea de istoric a lui George Bariţiu.

BIBLIOGRAFIA OPEREI ISTORICE A LUI GEORGE BARIŢIU (1812–1893)

1. *Cuvântarea scolasticească la examenul de vară în şcoala românească din Braşov în Cetate, zisă de G. Baricz. Despre datoriile părinţilor şi a învăţătorilor asupra creşterii tinerimii*, Braşov, 1837.
2. *Câteva întâmplări scoase din istoria patriei,* în „Foaie literară", 1838, nr. 23, p. 177–181; nr. 24, p. 185–190; nr. 25, p. 194–196.
3. *Dumnezeii romanilor în Dacia,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1938, I, nr. 1, p. 6–7.
4. *Frideric cel Mare,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1838, I, nr. 6, p. 45–48; nr. 7, p. 53–54.
5. *O privire preste ţinutul Haţegului în Transilvania,* în „Foaie literară", 1838, nr. 3, p. 17–19.
6. *[Un document istoric]*, în „Foaie literară", 1838, nr. 26, p. 107–108; reproducere în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1853, XVI, nr. 13, p. 94–95.
7. *Urmările unei robii îndelungate,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1838, I, nr. 35–37.
8. *Carol, arhiduca de Austria,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1839, II, nr. 28, p. 217–218.
9. *Vechimi din Transilvania sau Dacia Mediteranea,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1839, II, nr. 17, p. 211–215.
10. *Ana Boleyn (Omorârea ei),* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1840, III, nr. 16, p. 124–127; nr. 17, p. 131–124.
11. *Canning,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1840, III, nr. 3, p. 21–24.
12. *Maria Stuart,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1840, III, nr. 4, p. 25–28.
13. *Pământul moldo-românesc (Pentru viitorul şi poziţia lui),* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1840, III, nr. 25, p. 193–200; nr. 51, p. 401–405.
14. *Richelieu,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1840, III, nr. 5, p. 33–36.
15. *Roma şi cei doi Grachi,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1840, III, nr. 9, p. 65–72.
16. *Ianiciarii,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1841, IV, nr. 5, p. 33–35.
17. *Privilegium andreanum!,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1841, IV, nr. 37, p. 291–293.

18. *Profesorii la turci,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1841, IV, nr. 11, p. 81–83.
19. *Românii şi panslavismul,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1841, IV, nr. 45, p. 353–358.
20. *Seminarul Central al Sf. Mitropolii din Bucureşti,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1841, IV, nr. 30, p. 233–237.
21. *Transilvania,* în „Gazeta de Transilvania", 1841, IV, nr. 14, p. 53–54; nr. 31, p. 121.
22. *Trei manuscrise pentru G. Şincai,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1841, IV, nr. 47, p. 370–374.
23. *Cărţi vechi româneşti,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1842, V, nr. 26, p. 205–206.
24. *Hatişerif împărătesc,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1842, V, nr. 50, p. 393–397.
25. *Mitropolitul Iacob al Moldovei (Câteva trăsuri din viaţa lui, după descrierea doctorului în medicină Andrei Wolf din Sibiu),* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1842, V, nr. 47, p. 367–371.
26. *Pacea de la Kainarge,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1842, V, nr. 6, p. 41–43.
27. *Românii şi maghiarismul,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1842, V, nr. 9, p. 65–69; nr. 10, p. 73–77; nr. 11, p. 81–86.
28. *Rugăciunea de toleranţie (Din cartea de rugăciune a Împăratului Iosif II),* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1842, V, nr. 7, p. 49.
29. *Starea şcoalelor în Marele Principat al Transilvaniei,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1842, V, nr. 48, p. 380–384.
30. *Ce este panvalahismul?,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1843, VI, nr. 6, p. 41–46.
31. *Spice din istoria patriei,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1843, VI, nr. 8, p. 57–61; nr. 17, p. 129–132; nr. 18, p. 137–140.
32. *Ioan Hristian Engel,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1844, VII, nr. 1, p. 1–4; nr. 2, p. 9–13; nr. 3, p. 17–20.
33. *Naţionalitate,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1844, VII, nr. 51, p. 399–400.
34. *O lovire a ruşilor cu cecenţii la a. 1842,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1844, VII, nr. 39, p. 307–311.
35. *Pentru istoricii patriei,* în „Foaie pentru minte, inimă şi lieratură", 1844, VII, nr. 11, p. 88.
36. *Puţine aieptări pentru istoricii noştrii,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1844, VII, nr. 22, p. 169–170.
37. *„Terra Blacorum", Districtul Făgăraşului de astăzi,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1844, VII, nr. 52, p. 407–410.
38. *Colecţie de documente vechi,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1845, VIII, nr. 3, p. 9–13.
39. *Episcopatul românesc neunit în Ardeal,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1845, VIII, nr. 45, p. 357–364; nr. 46, p. 366–369.

40. *Istoria,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1845, VIII, nr. 49, p. 389–391.
41. *Literatură străină pentru români,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1845, VIII, nr. 48, p. 383–384.
42. *Magazin istoric pentru Transilvania,* în „Gazeta de Transilvania”, 1845, VIII, nr. 49, p. 195.
43. *Românii la D. A. de Gerando,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1845, VIII, nr. 51, p. 405–411; nr. 52, p. 413–418; 1846, IX, nr. 1, p. 1–5; nr. 2, p. 9–13; nr. 3, p. 17–21; nr. 4, p. 25–28.
44. *Şematismul Episcopiei greco-unite de la Oradia-Mare pe anul 1845,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1845, VIII, nr. 50, p. 397–399.
45. *Transilvania. Bistriţa,* în „Gazeta de Transilvania”, 1845, VIII, nr. 45, p. 178.
46. *Copie asemenea,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1846, IX, nr. 8, p. 57–61; reproducere în „Magazinul istoric pentru Dacia”, 1846, II, p. 169–176.
47. *Daniil O'Connel,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1846, IX, nr. 42, p. 330–336; nr. 43, p. 339–341.
48. *Două documente de mare însemnătate,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1846, IX, nr.43, p. 341–343.
49. *Făgăraşul,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1846, IX, nr. 8, p. 61–64; nr. 9, p. 65–68.
50. *Istoria proprietăţii. O privire filosofică asupra dezvoltării proprietăţii între oameni,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1846, IX, nr. 19, p. 148–152; nr. 20, p. 153–157; nr. 21, p. 161–164.
51. *Literatură istorico-politică,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1846, IX, nr. 41, p. 326–328.
52. *Literatură străină,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1846, IX, nr. 18, p. 144.
53. *Pentru istorici,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1946, IX, nr. 17, p. 136.
54. *Pentru „Magazinul Istoric”,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1846, IX, nr. 35, p. 280.
55. *Protopopii,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1846, IX, nr. 15, p. 113–117.
56. *Reflexii la descrierea românilor prin D. A. de Gerando,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1846, IX, nr. 6, p. 41–48; nr. 7, p. 49–56.
57. *Românii în pământul regesc,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1846, IX, nr. 21, p. 165–168.
58. *Un câştig arheologic,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1846, IX, nr. 46, p. 363–366; reproducere în „Albina Românească”, 1847, XIX, nr. 43, p. 173–175 şi în „Curierul Românesc”, 1847, XIX, nr. 6, p. 22–23.
59. *Unele daturi istorice despre Polonia,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1846, IX, nr. 40, p. 316–317.
60. *Unele opinii politice ale lui Iosif II,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1846, IX, nr. 44, p. 346–348; nr. 45, p. 353–355; reproducere parţială în „Vestitorul Românesc”, 1846, X, nr. 91, p. 363–364; nr. 92, p. 367–368.
61. *Cum au fost primiţi articulii Dlui profesor I. Maior[escu] în românime,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”, 1847, X, nr. 29, p. 233–235.

62. *Daturi curioase despre români de la 1596,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1847, X, nr. 52, p. 417.
63. *Descoperirea unei noi colonii romane în Transilvania,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1847, X, nr. 19, p. 155–156; retipărire în „Albina Românească", 1847, XIX, nr. 41, p. 162–163.
64. *Cele dintâi versuri esametre şi pentametre în limba noastră română,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1847, X, nr. 26, p. 205–206.
65. *Documente privitoare la alegerea de episcop românesc neunit în Transilvania,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1847, X, nr. 45, p. 366–368.
66. *Tră[să]turi uşoare din istoria Poloniei,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1847, X, nr. 5, p. 37–39; nr. 6, p. 45–48; nr. 7, p. 52–56; nr. 8, p. 63–64; nr. 9, p. 67–72; nr. 10, p. 73–77.
67. *Ce voiesc românii transilvani?,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1848, XI, nr. 14, p. 105–106; nr. 15, p. 113–114, 116; nr. 16, p. 121–122.
68. *Cultura,* în „Gazeta de Transilvania", 1848, XI, nr. 1, p. 1–2; nr. 2, p. 5–6; nr. 3, p. 9–10; nr. 4, p. 13–14.
69. *Documente diplomatice asupra Italiei,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1848, XI, nr. 9, p. 69–72.
70. *Însemnări dintr-o călătorie prin Transilvania de la 1845,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1848, XI, nr. 13, p. 102–103.
71. *Osebirea între revoluţia Ţării Româneşti şi între alte revoluţii europene,* în „Gazeta de Transilvania", 1848, XI, nr. 57, p. 233.
72. *Revoluţia românilor. Rusia. «Regulamentul Organic»,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1848, XI, nr. 28, p. 217–224; nr. 29, p. 225–230; nr. 30, p. 235–236.
73. *Unele idei practice despre libertatea tiparului,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1848, XI, nr. 12, p. 93–95; reproducere în volumul George Bariţiu, *Articole literare*, ESPLA, Bucureşti, 1959, p. 108–113.
74. *Garnizoana de apărare a cetăţii Alba Carolina (A. Iulia, Bălgrad) în Transilvania, 1849,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1849, XII, nr. 12, p. 96.
75. *Monarhia austriacă peste tot,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1849, XII, nr. 6, p. 46–48.
76. *Bătăliile ruso-austriace cu maghiarii descrise de austriaci,* în „Gazeta Transilvaniei", 1851, XIV, nr. 21, p. 94.
77. *Despre contractele urbariale,* în „Gazeta Transilvaniei", 1851, XIV, nr. 89–90.
78. *Împăciuirea diferinţelor urbariale,* în „Gazeta Transilvaniei", 1851, XIV, nr. 82–83.
79. *Jurnalistica română de la anul 1825 şi până acum,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1851, XIV, nr. 14, p. 106–107.
80. *Pentru despăgubirile urbariale,* în „Gazeta Transilvaniei", 1852, XV, nr. 41–42.
81. *Despre diferinţele urbariale dintre foştii proprietari şi foştii iobagi sau robi,* în „Gazeta Transilvaniei", 1853, XVI, nr. 3, p. 10.

82. *Deutsch-rumänisches Worterbuch. Dicționar germano-român. I (A–K),* Tip. Romer & Kamner, Brașov, 1853 VI + 528 p.; II (L–Z), Brașov, Tip. Romer & Kamner, 1854, 2 f, 529–880 p. (în colaborare cu Gavril Munteanu).
83. *Documinte vechi pentru istoria națională transilvană,* în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1853, XVI, nr. 43, p. 323–326; nr. 44, p. 327–330; nr. 45, p. 335–336; 1854, XVII, nr. 1, p. 1–2; nr. 2, p. 5–6; nr. 3, p. 9–10; nr. 4, p. 13–14; nr. 5, p. 17–18; nr. 6, p. 21–22; nr. 7, p. 25–26; nr. 8, p. 29–30; nr. 9, p. 33–35; nr. 13, p. 57–59; nr. 14, p. 61–63; nr. 15, p. 70–71; nr. 16, p. 73–75; nr. 17, p. 81–82; nr. 18, p. 85–86; nr. 20, p. 97–98; nr. 21, p. 101; nr. 21 [bis], p. 109–110.
84. *Istoria comerțului prescurtată,* în „Calendarul pentru poporul român", 1853, II, p. 9–21.
85. *Opiniuni de ale cabinetelor despre Principatele Danubiene,* în „Gazeta Transilvaniei", 1853, VI, nr. 50, p. 192.
86. *Suvenire din călătoria mea,* în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1853, XVI, nr. 5, p. 37–38; nr. 7, p. 54–56.
87. *Urme de antichități romane,* în „Calendarul pentru poporul român", 1853, II, p. 27–43.
88. *Din macsimele de stat ale romanilor,* în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1854, VII, nr. 43, p. 232; nr. 45, p. 243; și în „Calendarul pentru poporul român", 1855, IV, p. 70–72.
89. *Date istorice și statistice din Turcia,* în „Calendarul pentru poporul român", 1855, IV, p. 1–15.
90. *Din cronica războiului ruso-turcesc de la ocuparea Principatelor românești și până la încheierea anului 1854,* în „Calendarul pentru poporul român", 1856, V, p. 42–48.
91. *Din cronica Transilvaniei (de la împăciuirea țării încoace),* în „Calendarul pentru poporul român", 1856, V, p. 49–58.
92. *Ceva despre biografiile sau viețile bărbaților renumiți din țările Imperiului austriac,* în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1857, XX, nr. 1, p. 1–2; nr. 2, p. 5–6; nr. 3, p. 9–10.
93. *Vocabular româno-german compus și întocmit cu privire la trebuințele vieții practice de G. A Polizu. Înavuțit și cores de G. Barițiu,* Brașov, Tip. Romer & Kamner, 1857, IX + 606 p.
94. *Biografia mitropolitului Moldaviei Veniamin Costache,* în „Calendarul pentru poporul român", 1858, VII, p. 17–25.
95. *Calendarul pentru poporul român cu privire la mai multe cerințe ale lui pe anul comun 1858 care este de 365 zile: anul VII,* Brașov, Tip. Romer & Kramer, 1858, 86 p.
96. *Ceva despre știința istoriei profane și bisericești,* în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1858, XXI, nr. 33, p. 211–213; nr. 34, p. 221–223; 1859, XXII, nr. 1, p. 1–2.
97. *Despre biografiile bărbaților noștri renumiți,* în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1858, XXI, nr. 15, p. 68–70.
98. *Dresda, capitala Saxoniei,* în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1858, XXI, nr. 24, p. 142–144.
99. *Probă de stil și limbă din cronica lui Gheorghe Șincai,* în „Calendarul pentru poporul român", 1858, VII, p. 6–16.

100. *Raritățile Vienei,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1858, XXI, nr. 22, p. 130–131; nr. 23, p. 134–136.
101. *Traducerea scriitorilor clasici în limba română,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1858, XXI, nr. 16, p. 78–79; nr. 17, p. 87.
102. *Idei despre un regulament pentru clerul Moldovei (Memorialul adresat fostului ministru de cult dn. Dimitrie Sturza),* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1859, XXII, nr. 32, p. 245–247; nr. 33, p. 253–255.
103. *Probă de stil şi limbă din cronica lui Gheorghe Şincai,* în „Calendarul pentru poporul român", 1959, VIII, p. 1–15.
104. *Un paragraf din istoria universală a lui L. C. Schlosser,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1859, XXII, nr. 4, p. 25–27; nr. 5, p. 35–37.
105. *Autonomia Transilvaniei,* în „Gazeta Transilvaniei", 1860, XXIII, nr. 48, p. 197–198.
106. *Cancelariul,* în „Gazeta Transilvaniei", 1860, XXIII, nr. 59, p. 243.
107. *Tripartitul lui Ştefan Verböczi,* în „Gazeta Transilvaniei", 1860, XXIII, nr. 60, 62.
108. *Unio trium nationum,* în „Gazeta Transilvaniei", 1860, XXIII, nr. 51, p. 209.
109. *Az erdélyi oláh nemzetről szolló országos törvényczikkek az unióval szemben és ezekről ertekezlet egy magyar és egy oláh közt,* Brassó, 1861, Romer és Kamner, 15 p.
110. *Cine a desființat iobăgia țăranilor în Ardeal?,* în „Gazeta Transilvaniei", 1861, XXIV, nr. 59–60.
111. *Monastirea Sinaia,* în „Calendarul pentru poporul român", 1861, X, p. 24–37.
112. *Movilele dintre Bran şi Zărneşti. Curuții şi lobonții,* în „Calendarul pentru poporul român", 1861, X, p. 46–53.
113. *Samuil Micu, Giorgie Şincai, Petru Maior, Georgie Lazăr,* în „Gazeta Transilvaniei", 1861, XXIV, nr. 1, p. 1–2.
114. *Carta cea mai veche sau Tablele lui Peutinger,* în „Calendarul pentru poporul român", 1862, XI, p. 1–4.
Din timpul urzirii diplomei leopoldine, în „Gazeta Transilvaniei", 1862, XXV, nr. 17, p. 65–66.
115. *Diploma leopoldină din a. 1691,* în „Gazeta Transilvaniei", 1862, XXV, nr. 1, p. 2–5.
116. *Libellus aurarius sive tabulae ceratae,* în „Calendarul pentru poporul român", 1862, XI, p. 5–6.
117. *Moartea lui Constantin Brâncoveanul, a familiei lui şi a Cantacuzinilor,* în „Calendarul pentru poporul român", 1862, XI, p. 7–19.
118. *Rugămintea celor doi episcopi româneşti,* în „Gazeta Transilvaniei", 1862, XXV, nr. 68–71.
119. *Rugămintea episcopului greco-unit,* în „Gazeta Transilvaniei", 1862, XXV, nr. 82–84.
120. *Şcoala lemnarilor din Dacia pe timpul romanilor,* în „Calendarul pentru poporul român", 1862, XI, p. 4–5.
121. *Auto da Fe sau până unde poate merge fanatismul,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1863, XXVI, nr. 10, p. 73–76.

122. *Care erau năpăstuirile românilor braşoveni pe la 1846?,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1863, XXVI, nr. 21, p. 149–152.
123. *Despre artele frumoase cu aplicarea lor la cerințele poporului românesc,* în „Calendarul pentru poporul român", 1863, XII, p. 1–17.
124. *„Asociațiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român",* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1864, XXVII, nr. 3, p. 20–22.
125. *Emanciparea țăranilor moldo–români în anii 1747 şi 1749,* în „Gazeta Transilvaniei", 1864, XXVII, nr. 45–49.
126. *Evenimentele din Moldavo–România în jurnalele ungureşti,* în „Gazeta Transilvaniei", 1864, XXVII, nr. 40, p. 161–162.
127. *Reforme în unii articuli din patenta urbarială,* în „Gazeta Transilvaniei", 1864, XXVII, nr. 53–60.
128. *Căpătarea moşiei sau dominiului din Blaj (după Petru Maior în prescurtare),* în „Gazeta Transilvaniei", 1865, XXVIII, nr.23, p. 90–91.
129. *Uniunea Transilvaniei cu Ungaria,* în „Gazeta Transilvaniei", 1865, XXVIII, nr. 73–76, 78.
130. *Alba Iulia şi câteva monumente istorice,* în „Gazeta Transilvaniei", 1866, XXIX, nr. 58, p. 229–230.
131. *Cola Riensi,* în „Gazeta Transilvaniei", 1866, XXIX, nr. 51, p. 202.
132. *Nevoi urbariale în Transilvania,* în „Gazeta Transilvaniei", 1866, XXIX, nr. 48–49; *Adaus la nevoi urbariale,* nr. 52–53.
133. *Originea românilor ca cestiune politică,* în „Familia", 1866, II, nr. 35–37.
134. *Din istoria comitetului românesc* [de la 1848], în „Gazeta Transilvaniei", 1867, XXX, nr. 1, p. 4.
135. *Din zilele curuților,* în „Gazeta Transilvaniei", 1867, XXX, nr. 85, p. 337–338.
136. *Epaminondas et Pelopidas,* în „Gazeta Transilvaniei", 1867, XXX, nr. 49, p. 193.
137. *Epistola lui Ludovic Kossuth asupra lui Sigismund Pop,* în „Gazeta Transilvaniei", 1867, XXX, nr. 51, p. 201.
138. *Guvernatorii Transilvaniei,* în „Gazeta Transilvaniei", 1867, XXX, nr. 26, p. 101–102.
139. *Machiavelli,* în „Gazeta Transilvaniei", 1867, XXX, nr. 37, p. 145–146; nr. 38.
140. *Nevoi urbariale,* în „Gazeta Transilvaniei", 1867, XXX, nr. 63, p. 250.
141. *Pericles (Dedicat candidaților la ministerii),* în „Gazeta Transilvaniei", 1867, XXX, nr. 52, p. 205.
142. *Popa Martinuțiu,* în „Gazeta Transilvaniei", 1867, XXX, nr. 53–54.
143. *Un episod din o adunare municipală şi o istorioară,* în „Gazeta Transilvaniei", 1867, XXX, nr. 59, p. 233.
144. *Acte electorale bisericeşti din 1850,* în „Gazeta Transilvaniei", 1868, XXXI, nr. 45–46.
145. *Archiva Istorică a României,* în „Transilvania", 1868, I, nr. 18–19.
146. *Cabinetul negru,* în „Românul", 1868, XII, nr. 25 decembrie, p. 1112.

147. *Clio,* în „Transilvania”, 1868, I, nr. 4, p. 68–72; nr. 5, p. 100–104; nr. 6, p. 124–128; nr. 7, p. 141–144; nr. 8, p. 174–176; nr. 9, p. 208–210; nr. 14, p. 318–320; nr. 15, p. 345–349; nr. 16, p. 376–379; nr. 17, p. 403–406; nr. 18, p. 434–438; nr. 19, p. 455–458; nr. 21, p. 516–518; nr. 22, p. 540–542; nr. 23, p. 568–569; nr. 24, p. 592–593; 1869, II, nr. 1, p. 6–8; nr. 2, p. 23–24; nr. 3, p. 35–36; nr. 4, p. 48; nr. nr. 5, p. 60; nr. 6, p. 71–72; nr. 7, p. 84; nr. 8, p. 95–96; nr. 9, p. 107–108; nr. 12, p. 143–144; nr. 13, p. 155–156; nr. 14, p. 167–168; nr. 15, p. 178–179; nr. 20, p. 240–242; nr. 21, p. 253–257; nr. 22, p. 273–274; nr. 23, p. 283; nr. 24, p. 291–293; 1870, III, nr. 1, p. 5–7.
148. *Culegere de documente istorice,* în „Transilvania”, 1868, I, nr. 1, p. 11.
149. *Dr. Vasile Pop,* în „Transilvania”, 1868, I, nr. 7, p. 129–135; nr. 8, p. 161–167.
150. *Despre istoria Transilvaniei după com. Emeric Mikó,* în „Transilvania”, 1868, I, nr. 9, p. 201–207; nr. 10, p. 217–222; nr. 11, p. 241–246; nr. 12, p. 265–271.
151. *Din datinile vechi ale Transilvaniei,* în „Transilvania”, 1868, I, nr. 13, p. 289–295; nr. 14, p. 313–318; nr. 15, p. 337–341; nr. 16, p. 361–365.
152. *Epistole familiare,* în „Transilvania”, 1868, I, nr. 25; 1869, II, nr. 1-3.
153. *Iobăgia în Secuime,* în „Gazeta Transilvaniei, 1868, XXXI, nr. 4, p. 13.
154. *Istoria patriei pentru tinerime şi publicul mijlociu,* în „Transilvania”, 1868, I, nr. 5, p. 104.
155. *Istoriograficu,* în „Transilvania”, 1868, I, nr. 1, p. 12–13.
156. *Marele Principat al Transilvaniei,* în „Românul”, 1868, XII, nr. din 29–30 iulie, p. 643–644; nr. din 31 iulie, p. 648–649.
157. *Marele Principat al Transilvaniei. Cestiunea rurală,* în „Românul”, 1868, XII, nr. din 9 august, p. 675–676.
158. *Şcoalele elementare în Franţa,* în „Transilvania”, 1868, I, nr. 24, p. 577–581.
159. *Din cronica lui Mihail Cserei. 1661–1711,* în „Transilvania”, 1869, II, nr. 3, p. 25–26; nr. 4, p. 37–40; nr. 5, p. 49–52; nr. 7, p. 73–76; nr. 8, p. 85–88; nr.9, p. 97–100; nr. 10, p. 109–113; nr. 11, p. 121–125; nr. 12, p. 133–136; nr. 13, p. 147–150; nr. 14, p. 157–161; nr. 15, p. 169–172; nr. 16, p. 181–184; nr. 17, p. 194–199; nr. 18, p. 210–214; nr. 19, p. 222– 225; nr. 20, p. 231–235; nr. 21, p. 248–251; nr. 22, p. 269–273; nr. 23, p. 279–283; nr. 24, p. 287–291.
160. *Răspuns* la Discursul de recepţie în Academia Română rostit de Alexandru Papiu-Ilarian în şedinţa publică din 14 septembrie 1869, despre *Viaţa, operele şi ideile lui Georgiu Şincai,* în „Analele Societăţei Academice Române”, Seria I, tomul II, Bucureşti, Tipografia Naţională, 1869, 2 f. + 156 p.; Republicat de Dr. Dorina N. Rusu în *Academia Română. Discursuri de recepţie. I (1869–1872),* Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 131–136.
161. *Despre educaţiunea femeilor la naţiunea românească,* în „Transilvania”, 1869, II, nr. 17, p. 199–201.
162. *Despre răscoala lui Horea,* în „Transilvania, 1869, II, p. 291–293; „Observatorul”, VII, p. 237–238, 241–242.
163. *Dicţionar unguresc-românesc. Magyar-román szótár, compus de George Bariţiu,* Braşov, Tip. Romer & Kamner, 1869, 3 f. + 646 p.

164. *Fragmente şi episoade istorice de la 1861 încoace*, în „Gazeta Transilvaniei", 1869, XXXII, nr. 9, p. 2.
165. *Ion Pop-Bariţiu* [Necrolog], în „Transilvania", 1869, II, nr. 12.
166. *Întâmplările monastirii călugărilor din Blaj*, în „Gazeta Transilvaniei", 1869, XXXII, nr. 74, p. 1–2.
167. *Portretele lui Horia şi Cloşca*, în „Transilvania", 1869, II, p. 293.
168. *Acte de-ale senatului scolastic din district. Făgăraşului [comentate de G. Bariţiu]*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 8, p. 89–93.
169. *† Basiliu Oroianu*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 24, p. 301–302.
170. *Catastrofele Braşovului în anii 1688 şi 1689*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 5, p. 57–61.
171. *Căile ferate*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 12, p. 140–142.
172. *Colecţiune de documente pentru istoria bizantină, ecleziastică şi politică*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 19, p. 233–234.
173. *Comitele Nicolae Bethlen cancelar şi cronicar [1642–1716]*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 6, p. 68–72.
174. *Culegere de documente istorice din anii 1848 şi 1849*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 15, p. 179–180.
175. *Despre istoria mai nouă şi mai ales despre istoria anilor 1848 şi 1849 (Discurs ţinut în şedinţa publică din 14/26 sept. A Societăţii Academice)*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 24, p. 293–298; ASAR, Tom III, Anul 1870, Bucureşti, 1871, p. 150–159.
176. *Despre originea sărbătorii Rosaliilor*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 17, p. 211.
177. *Dimitrie Cantemir, principele Moldovei*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 10, p. 118–121; nr. 11, p. 128–130.
178. *Din catagrafia făcută pe 31 decembrie 1869*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 12, p. 144–145.
179. *Din istoria eclesiastică generală*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 8, p. 98–99.
180. *Din istoria Reformaţiunii în Ungaria şi în Transilvania cu respect la români*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 7, p. 77–81.
181. *Din istoria societăţii iezuiţilor şi a călugărilor greci*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 16, p. 192–193.
182. *Din pomelnicul martirilor români de la 1848–1849*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 19, p. 231–232. Reluare în „Observatorul", 1883, VI, nr. 2–8.
183. *Documente istorice din zilele lui Mihail Apafi I*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 3, p. 32–33.
184. *Documente istorice transilvane*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 15, p. 178–179 [Rest din Registrele lui Jos. Kemény].
185. † *Dr. Eutimiu Murgu* [Necrolog] în „Transilvania", 1870, III, nr. 11, p. 130–131.
186. *Exilarea protestanţilor austriaci din Transilvania*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 2, p. 20–22.
187. *Fragment istoric despre unirea religioasă în Transilvania (după Nicolae Bethlen)*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 5, p. 53–57.

188. *Fragmente din istoria lui Ioan Bethlen,* în „Transilvania", 1870, III, nr. 10, p. 113–117; nr. 11, p. 125–128; nr. 12, p. 137–140; nr. 13, p. 149–152; nr. 14, p. 161–164; nr. 15, p. 173–175; nr. 16, p. 189–192; nr. 17, p. 201–204; nr. 18, p. 219–222.

189. *Gavril Munteanu* † [Necrolog], în „Transilvania", 1870, III, nr. 2, p. 24.

190. *George Şincai şi numele de român,* în „Transilvania", 1870, III, nr. 3, p. 29–32; nr. 4, p. 41–45.

191. *La istoria Societăţii iezuiţilor şi a călugărilor greci,* în „Transilvania", 1870, III, nr. 16, p. 192–193.

192. *Matei Millo,* în „Transilvania", 1870, III, nr. 14, p. 167–170.

193. *Paralele istorice, care încep după Sinodul I Ecumenic de la Niceia şi merg până la dezbinarea definitivă a bisericilor,* în „Transilvania", 1870, III, nr. 13, p. 152–154.

194. *Reuniunea femeilor române din Braşov,* în „Transilvania", 1870, III, nr. 2, p. 23–24.

195. *Rezultatele conscripţiunii poporului în Translaitania,* în „Transilvania", 1870, III, nr. 13, p. 156–157.

196. *Schiţă istorică din veacul al 10-lea şi al 11-lea de la Christos,* în „Transilvania", 1870, III, nr. 9, p. 104–105.

197. *Societatea Muzeului Transilvan,* în „Transilvania", 1870, III, nr. 10, p. 117.

198. *Statuia lui Traian,* în „Transilvania", 1870, III, nr. 7, p. 88.

199. *Textul legilor transilvane despre iezuiţi şi despre călugării româneşti de legea răsăriteană,* în „Transilvania", 1870, III, nr. 17, p. 205–206.

200. *Thalia şi Melpomene în Transilvania,* în „Transilvania", 1870, III, nr. 11, p. 131–133; nr. 12, p. 142–144.

201. *Colecţiune de diplome din Diplomatariul comitelui Iosif Kemény, care privesc mai ales pe români (valachi),* în „Transilvania", 1871, IV, nr. 2, p. 18–21 (Prefaţiune de G. Bariţiu); nr. 3, p. 28–30; nr. 4, p. 41–44; nr. 5, p. 55–56; nr. 6, p. 66–68; nr. 7, p. 79–81; nr. 8, p. 93–96; nr. 10, p. 117–120; nr. 11, p. 128–130; nr. 12, p. 139–141; nr. 13, p. 151–153; nr. 14, p. 163–166; nr. 15, p. 178–181; nr. 16, p. 193–195; nr. 18, p. 216–218; nr. 20, p. 238–240; nr. 21, p. 253–255; nr. 22, p. 266–268; nr. 23, p. 277–278; nr. 24, p. 287–289; 1872, V, nr. 3, p. 30–33; nr. 4, p. 41–44; nr. 5, p. 54–56; nr. 6, p. 66–68; nr. 7, p. 80–82; nr. 8, p. 92–93; nr. 9, p. 103–105; nr. 10, p. 112–116; nr. 11, p. 127–128; nr. 13, p. 150–153; nr. 14, p. 162–164; nr. 15, p. 171–174; nr. 16, p. 183–185; nr. 17, p. 197–200; nr. 18, p. 211–213; nr. 19, p. 220–223; nr. 20, p. 232–235; nr. 21, p. 245–248; nr. 23, p. 271–273; nr. 24, p. 282–283; 1873, VI, nr. 1, p. 5–8; nr. 3, p. 30–33; nr. 4, p. 39–45; nr. 5, p. 55–57; nr. 6, p. 64–68; nr. 7, p. 78–82; nr. 8, p. 90–93; nr. 9, p. 100–102; nr. 10, p. 114–116; nr. 11, p. 126–129; nr. 12, p. 141–144; nr. 13, p. 149–152; nr. 14, p. 162–165; nr. 15, p. 175–178; nr. 17, p. 201–204; nr. 18, p. 211–212; nr. 19, p. 222–224; nr. 20, p. 237–240; nr. 22, p. 262–264; nr. 23, p. 279–280; nr. 24, p. 290–292; 1874, VII, nr. 1, p. 6–9; nr. 2, p. 18–21; nr. 3, p. 28–31; nr. 4, p. 40–43; nr. 5, p. 56–59; nr. 6, p. 71–74; nr. 7, p. 83–86; nr. 8, p. 94–97; nr. 9, p. 109–111; nr. 10, p. 119–123; nr. 11, p. 128–131; nr. 12, p. 143–147; nr. 13, p. 153–157; nr. 14, p. 167–170; nr. 15, p. 177–180; nr. 16, p. 190–193.

202. *Damaschin Toma Bojinca,* în „Transilvania", 1871, IV, nr. 6, p. 64–66.
203. *Despre istoria revoluțiunii horaiane,* în „Transilvania", 1871, IV, nr. 24, p. 281–282.
204. *Gavril I. Munteanu (Citită în ședința privată a Societății Academice Române din septembrie 1870),* în „Transilvania", 1871, IV, nr. 5, p. 49–53.
205. *Ioan cav. Alduleanu,* în „Transilvania", 1871, IV, nr. 12, p. 141–142.
206. *Momente din istoria fanarioților,* în „Transilvania", 1871, IV, nr. 6, p. 61–64; nr. 7, p. 73–76; nr. 8, p. 89–92.
207. *Momente din istoria modernă a Greciei,* în „Transilvania", 1871, IV, nr. 9, p. 101–103; nr. 10, p. 113–116; nr. 11, p. 125–128; nr. 12, p. 137–139; nr. 13, p. 149–150.
208. *<Prefațiune> la Colecțiunea de diplome din Diplomatariul comitelui Iosif Kemény, care privesc mai akes pe români (valachi),* în „Transilvania", 1871, IV, nr. 2, p. 18–19.
209. *Protopărinții maghiarilor, numele și locuințele lor antice, scoase din fântâni originale armenești,* în „Transilvania", 1871, IV, nr. 6, p. 71–72.
210. *Rebeliunea unguro-sârbească din anul 1735,* în „Transilvania", 1871, IV, nr. 15, p. 173–176; nr. 16, p. 187–190; nr. 17, p. 199–202.
211. *Scurtă istorie a Societății Iezuiților,* în „Transilvania", 1871, IV, nr. 1, p. 1–4; nr. 2, p. 13–18; nr. 3, p. 25–28; nr. 4, p. 37–40; nr. 5, p. 53–55.
212. *Sulioții și femeile lor. Eroismul național,* în „Transilvania", 1871, IV, nr. 14, p. 161–163.
213. *Un monstru de femeie [Elisabeta Báthory],* în „Transilvania", 1871, IV, nr. 15, p. 176–178.
214. *Avram Iancu,* în „Transilvania", 1872, V, nr. 21, p. 243–245; nr. 22, p. 253–258; republicat în volumul: George Barit, *Scrieri social-politice.* Studiu și antologie de Victor Cheresteșiu, Camil Mureșan, George Em. Marica, București, Editura Politică, 1962, p. 236–252.
215. *Despre numele proprii, gentilice, geografice, topografice, străine și române,* în ASAR, Tom. IV, Anul 1871, București, 1872, p. 183–189; și în „Transilvania", 1872, V, nr. 1, p. 1–4.
216. *Cauzele pentru care au revoltat românii în an. 1784,* în „Transilvania, 1872, V, nr. 7, p. 73–75. Republicat în „Observatorul", 1884, VII, nr. 61, p. 245–246 și de Nicolae Edroiu în volumul *Horea în publicistica românească de acum un veac,* Cluj-Napoca, Editura „Dacia", 1985, p. 88–94.
217. *Confesiunile religioase în politică și în viața națională,* în „Gazeta Transilvaniei", 1872, XXXV, nr. 32, p. 1; nr. 33, p. 1–2; nr. 34, p. 1–2; nr. 35, p. 1; nr. 36, p. 1–2.
218. *Hyeronim Savonarola și Papa Alexandru VI Borgia,* în „Transilvania", 1872, V, nr. 11, p. 121–123; nr. 12, p. 133–135; nr. 13, p. 145–147.
219. *Ioan Eliade Rădulescu,* în „Transilvania", 1872, V, nr. 10, p. 117–118.
220. *Împăratul și regele Sigismund,* în „Transilvania", 1872, V, nr. 14, p. 157–159; nr. 15, p. 169–171; nr. 16, p. 181–183.
221. *Prinderea capilor revoluțiunii românești 1784/5,* în „Transilvania", 1872, V, nr. 8, p. 85–88. Republicat în „Observatorul", 1884, VII, nr. 68, p. 273–274; nr. 69, p. 277–278.

222. *Sentințele de moarte și execuțiunile capilor revoluțiunii de la 1784,* în „Transilvania", 1872, V, nr. 9, p. 97–101. Republicat sub titlul: *Comisarii. Investigarea. Critica ei. Sentințele de moarte. Execuțiunile capilor revoluțiunii din 1784,* în „Observatorul", 1884, VII, nr. 71, p. 285–286; nr. 72, p. 289–290; republicat și de Nicolae Edroiu, în volumul *Horea în publicistica românească de acum un veac,* Cluj-Napoca, Editura „Dacia", 1985, p. 103–112.

223. *Universitate de știință în Transilvania,* în „Gazeta Transilvaniei", 1872, XXXV, nr. 7–8.

224. *Alexandru Ioan I. Cuza,* în „Transilvania", 1873, VI, nr. 11, p. 135.

225. *Andrei Baron de Șaguna* [Necrolog], în „Transilvania", 1873, VI, nr. 14, p. 157.

226. *„Archivul". Documente istorice. Istoria noastră,* în „Gazeta Transilvaniei", 1873, XXXVI, nr. 23, p. 3–4.

227. *Bibliotecile mănăstirilor secularizate în Roma,* în „Transilvania", 1873, VI, nr. 10, p. 119.

228. *Căsătoria și unele date statistice,* în „Transilvania", 1873, VI, nr. 7, p. 77–78.

229. *Căutare de documente pentru istoria noastră,* în „Observatorul", 1873, VI, nr. 103, p. 514–515.

230. *Cultura științifică la turci și la creștinii din Răsărit,* în „Transilvania", 1873, VI, nr. 15, p. 172–175.

231. *Cum se susțin la noi scrierile științifice,* în „Transilvania", 1873, VI, nr. 5, p. 58–59.

232. *Cuvinte turcești în limba daco-românească,* în „Transilvania", 1873, VI, nr. 3, p. 21–24.

233. *Date statistice despre comerțul Transilvaniei cu România,* în „Transilvania", 1873, VI, nr. 3, p. 33–34.

234. *Despre belul civil transilvan din anii 1437–1438,* în „Transilvania", 1873, VI, nr. 1, p. 1–4; nr. 2, p. 13–17; republicare în volumul: Gheorghe Barițiu, *Studii și articole.* Cu o prefață de Dr. Ioan Lupaș, Sibiu, Tipografia Asociațiunii, 1912, p. 94–114; și în volumul: George Bariț, *Scrieri social-politice.* Studiu și antologie de Victor Cheresteșiu, Camil Mureșan, George Em. Marica, București, Editura Politică, 1962, p. 253–268.

235. *Focurile și tăciunăriile țării,* în „Transilvania", 1873, VI, nr. 4, p. 37–39.

236. *Georgie Fejér,* în „Transilvania", 1873, VI, nr. 5, p. 53–54.

237. *Ioan Corvin de Hunedoara. Originea, genealogia, faptele sale imortale,* în „Transilvania", 1873, VI, nr. 5, p. 49–52; nr. 6, p. 61–64; nr. 7, p. 71–76; nr. 8, p. 85–90; nr. 9, p. 97–100; nr. 10, p. 109–112; nr. 11, p. 121–123; nr. 12, p. 137–139; nr. 13, p. 145–148; nr. 14, p. 158–160; nr. 15, p. 169–172; nr. 16, p. 181–182; nr. 17, p. 193–196; nr. 19, p. 217–220; nr. 20, p. 235–237; nr. 21, p. 246–249; nr. 22, p. 259–262; nr. 23, p. 276–279; nr. 24, p. 287–290; 1874, VII, nr. 1, p. 1–4. Vezi pe marginea acestui studiu și Ar. Densusianu, *Glose la originea lui Ioan Corvin,* în „Transilvania", 1873, VI, nr. 14, p. 165–166.

238. *Istoria noastră modernă,* în „Transilvania", 1873, VI, nr. 10, p. 116–119.

239. *Max Müller*, în „Transilvania”, 1873, VI, nr. 19, p. 220–222.
240. *Papiru = Charteia. Fabrica de papiru*, în „Transilvania”, 1873, VI, nr. 3, p. 24–28.
241. *Premiu pentru cea mai bună istorie a secuilor din Transilvania*, în „Gazeta Transilvaniei”, 1873, XXXVI, nr. 35, p. 3.
242. *Sănătate şi curăţie*, în „Transilvania”, 1873, VI, nr. 1, p. 4–5.
243. *Societatea Academică Română, amicii şi contrarii săi*, în „Transilvania”, 1873, VI, nr. 21, p. 249–253; nr. 22, p. 257–259; nr. 23, p. 273–276; nr. 24, p. 285–287.
244. *Solemnitate seculară în Academia Ştiinţifică Maghiară de la Pesta*, în „Transilvania”, 1873, VI, nr. 2, p. 19–20; nr. 3, p. 28–30.
245. *Şematismul bisericii reformaţilor şi elementul maghiar în Transilvania*, în „Transilvania”, 1873, VI, nr. 5, p. 52–53.
246. *Ştiinţa şi arta militară, şcoale militare*, în „Transilvania”, 1873, VI, nr. 4, p. 45–46.
247. *Un necrolog nemţesc al celui din urmă Brâncovean*, în „Transilvania”, 1873, VI, nr. 10, p. 120.
248. *Universitatea naţiunii săseşti*, în „Gazeta Transilvaniei”, 1873, XXXVI, nr. 95, p. 1–2.
249. *Viena ca capitală şi reşedinţă*, în „Transilvania”, 1873, VI, nr. 14, p. 160–162.
250. *Adunaţi documente şi le păstraţi*, în „Transilvania”, 1874, VII, nr. 12, p. 137–138.
251. *Cabinetul negru*, în „Gazeta Transilvaniei”, 1874, XXXVII, nr. 28, p. 2.
252. *Campania de la 1444. Bătălia de la Varna*, în ASAR, Tom. VI, Anul 1873, Bucureşti, 1874, p. 70–81.
253. *Epilog la documentele istorice publicate până acum*, în „Transilvania”, 1874, VII, nr. 17–18, p. 209–210.
254. *Istoria Regimentului al II-lea românesc grănicer transilvan. După o monografie latină din 1830 şi după alte documente posterioare*, Braşov, Tip. Römer & Kamner, 1874, 110 p.; *Fragmente din istoria regimentului al II-lea românesc grănicer transilvan*, în ASAR, 1874, Tom. VII, p. 157–236; şi în „Transilvania, 1874, VII, nr. 20, p. 239–243; nr. 21, p. 254–258; nr. 22, p. 272–275; nr. 23, p. 284–288; 1875, VIII, nr. 1, p. 4–6; nr. 2, p. 16–19; nr. 3, p. 28–30; nr. 4, p. 40–41.
255. *Milităria*, în „Transilvania”, 1874, VII, nr. 3–4, p. 24–28.
256. *Relaţiunile proprietăţii de pământ*, în „Transilvania”, 1874, VII, nr. 17–18, p. 205–206.
257. *Victime ale regeneraţiunii şi pesimismul*, în „Transilvania”, 1874, VII, nr. 14–15.
258. *Acte prealabile şi memorandul de la Blaj (Mic episod din istoria noastră modernă)*, în „Transilvania”, 1875, VIII, nr. 4, p. 41–45.
259. *Adaose şi rectificări la istoria regimentului al II-lea confiniar din Transilvania*, în „Transilvania”, 1875, VIII, nr. 9, p. 100–103; nr. 10, p. 115–119; nr. 11, p. 132–134; nr. 12, p. 139–141.

260. *Biserica românească în lupta cu Reformaţiunea (Fragment istoric),* în ASAR, 1875, Tom. VIII, p. 60–79; şi în „Transilvania", 1875, VIII, nr. 22–24; 1876, IX, nr. 1.

261. *Documente historice din 1848 et 1849,* în „Transilvania", 1875, VIII, nr. 16–20, 22–24; 1876, IX, nr. 1–7, 9–17; Seria II, n. 18–20, 22; 1877, X, nr. 2, 5–7.

262. *Memorial istoric şi 79 documente din anii 1848 et 1849,* în „Transilvania", 1875, VIII, nr. 6, p. 64.

263. *Migraţiune. Colonizaţiune. Invaziune,* în „Transilvania", 1875, VIII, nr. 1, p. 1–4; nr. 2, p. 13–16; nr. 3, p. 25–28.

264. *Progresele limbii bisericeşti în România,* în „Transilvania", 1875, VIII, nr. 6, p. 64–68; nr. 7, p. 81–85; nr. 8, p. 94–96.

265. *Puţine noţiuni despre dreptul electoral în biserica orientală şi anume în cea din Dacia,* în „Gazeta Transilvaniei", 1875, XXXVIII, nr. 50–53.

266. *Adaose, adnotaţiuni şi rectificări la istoria Regimentului al II-lea român,* în „Transilvania", 1876, IX, nr. 1–3.

267. *Către istoricii şi către toţi bărbaţii de ştiinţe, membrii ai Asociaţiunii transilvane române,* în „Transilvania", 1876, IX, nr. 23, p. 267–268.

268. *Dicţionarul limbii române. După însărcinarea dată de Societatea Academică Română. Elaborat ca proiect de A. T. Laurian şi J. C. Massim,* I-II, Bucureşti, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, 1871-1876, I A–H, XXVI + 1242 p.; II I–Z. Colaboratori Iosif Hodoşiu şi G. Bariţiu, 1876, 2 f. + 1622 p.

269. *Iobăgia veche şi iobăgia nouă,* în „Gazeta Transilvaniei", 1876, XXXIX, nr. 1, p. 1–2; nr. 2, p. 1–2; nr. 3, p. 1–2; nr. 4, p. 1–2; nr. 5, p. 1–2; republicare în volumul: George Bariţ, *Scrieri social-politice. Studiu şi antologie* de Victor Cheresteşiu, Camil Mureşan, George Em. Marica, Bucureşti, Editura Politică, 1962, p. 280–294.

270. *Teoria lui Roesler despre originea românilor combătută şi înfrântă,* în „Transilvania", 1876, IX, nr. 18, p. 215.

271. *Urbariile în Transilvania,* în „Gazeta Transilvaniei", 1876, XXXIX, nr. 6, p. 1–2; nr. 7, p. 1–2; nr. 8, p. 1–2; nr. 9, p. 1–2; republicare în volumul: George Bariţ, *Scrieri social-politice.* Studiu şi antologie de Victor Cheresteşiu, Camil Mureşan, George Em. Marica, Bucureşti, Editura Politică, 1962, p. 294–309.

272. *Breviar istoric al şcoalelor din Blaj,* în „Transilvania", 1877, X, nr. 15, p. 175–176.

273. *Despre costumele naţionale româneşti,* în „Transilvania", 1877, X, nr. 23, p. 272–275.

274. *Despre Muzeul Ethnologic Universal din Lipsia,* în ASAR, Sesiunea anului 1877, Tom. X, Secţiunea I. Partea administrativă şi Dezbateri, Bucureşti, Tipografia Societăţii Academice Române (Laboratorii Români, 1877, p. 69–71.

275. *Document despre starea locuitorilor din Munţii Apuseni ai Transilvaniei,* în „Transilvania", 1877, X, nr. 1, p. 1–4.

276. *Epistola deputatului Ioan Gozman din Ungaria către Avram Iancu,* în „Transilvania", 1877, X, nr. 14, p. 159–160.

277. *Epistole de ale repausaților,* în „Transilvania", 1877, X, nr. 15, p. 172–173; nr. 16–19, 21–24; 1878, XI, nr. 1-8.

278. *26 ianuariu, aniversarea morței lui Fr. Déak,* în „Gazeta Transilvaniei", 1877, XL, nr. 7, p. 1-2.

279. *Conversațiuni literare. Colecțiunea de documente istorice a lui Eudoxiu E.Hurmuzache,* în „Observatorul", 1878, 1, nr. 11–14.

280. *Familia Hurmuzake,* în „Transilvania", 1878, XI, nr. 3, p. 25–28; nr. 4, p. 37–40.

281. *Material pentru biografia lui Andrei Mureşanu,* în „Observatorul", 1878, nr. 47–64.

282. *Noțiuni relative la Economia socială şi la Istoria civilizațiunei în Transilvania,* în ASAR, Sesiunea anului 1877, Tom. X. Secțiunea II. Memorii şi notițe, Bucureşti, Tipografia Societății Academice Române (Laboratorii Români), 1878, p. 21–32 (Memoriul I); Idem, Sesiunea anului 1878, Tom. XI, Secțiunea II. Memorii şi notițe, Bucureşti, Tipografia Societății Academice Române (Laboratorii Români), 1879, p. 165–192 (Memoriul II).

283. *Raport asupra manuscriptului purtând titlul: „Petrecerea românilor în Dacia lui Traian de la Aurelian până la 1300",* în ASAR, 1878, XI. Secțiunea I, p. 223–224.

284. *Studiu relativ la economia națională şi la istoria civilizațiunii în Transilvania,* în „Observatorul", 1878, I, nr. 78–83.

285. *Blajul,* în „Observatorul", 1879, II, nr. 97–98.

286. *Casinele. Cluburile,* în „Observatorul", 1879, II, nr. 104, p. 415–416.

287. *Catehismul calvinesc impus clerului şi poporului românesc sub domnia principilor Georgiu Rákoczi I şi II. Transcris cu litere latine după edițiunea II tipărită în anul 1656, însoțit de una excursiune istorică şi de un glosar. Cu spesele Academiei Româneşti,* Sibiu, Tip. W. Krafft, 1879, IV + 139 p.

288. *Despre genealogii şi memorii familiare,* în „Observatorul", 1879, II, nr. 65, p. 259.

289. *Din istoria germanizării în zilele împăratului Iosif II,* în „Observatorul", 1879, II, nr. 73, p. 291.

290. *Limba maghiară în biserici rutene şi româneşti,* în „Observatorul", 1879, II, nr. 22, p. 88.

291. *Magnații Ungariei şi ai Transilvaniei în revoluțiunea din 1848/49,* în „Observatorul", 1879, II, nr. 85–86.

292. *Material pentru biografia lui Andrei Mureşianu,* în „Observatorul", 1879, II, nr. 47–49, 51-52, 54–55, 64.

293. *Protestul armenilor transilvani în contra desființării ritului lor,* în „Observatorul", 1879, II, nr. 104, p. 415–416.

294. *Secretarul Aron Budai alias Budeanu,* în „Observatorul", 1879, II, nr. 92, p. 367–368.

295. *Bucovina,* în „Observatorul", 1880, III, nr. 1–2.

296. *De la 1790 încoace,* în „Observatorul", 1880, III, nr. 23, p. 89.

297. *Despre documentele istorice relative la monografia Regimentului I românesc grănicer de pedestrime din Transilvania,* în „Observatorul", 1880, III, nr. 64, p. 253–254.
298. *Despre serbitute sau sclavie,* în „Observatorul", 1880, III, nr. 100–104.
299. *Episoade din viața episcopului Ioan Pop de Lemeni,* în „Observatorul", 1880, III, nr. 17–22, 41–47, 101.
300. *Împăratul Iosif II,* în „Observatorul", 1880, III, nr. 94, p. 376.
301. *Presa periodică în Ungaria și Transilvania,* în „Observatorul", 1880, III, nr. 26, p. 101–102.
302. *Regularea nouă a cestiunei agrare în Transilvania,* în „Observatorul", 1880, III, nr. 5, p. 17–18.
303. *Societatea istorică, arheologică și de cultură în comitatul Hunedoarei,* în „Observatorul", 1880, III, nr. 17, p. 65.
304. *Școale confesionale în regimentele granițiare,* în „Observatorul", 1880, III, nr. 22, p. 85; nr. 23–24.
305. *Biografia lui Dr. Paul Vasici,* în „Observatorul", 1881, IV, nr. 77, p. 309–310; nr. 78, p. 313–314; nr. 79, p. 317–318; nr. 80, p. 321–322.
306. *Mihai Bravul în Academia ungurească din Budapesta,* în „Observatorul", 1881, IV, nr. 97, p. 400–401.
307. *Momente din viața lui Iosif Hodoș,* în „Observatorul", 1881, IV, nr. 70–73.
308. *Cestiunea agrară în România,* în „Observatorul", 1882, V, nr. 14, p. 55.
309. *Cestiuni urbariale,* în „Observatorul", 1882, V, nr. 49, p. 195.
310. *Culorile heraldice ale Transilvaniei,* în „Observatorul", 1882, V, nr. 59, p. 234; republicat în „Transilvania", 1883, XIV, nr. 3–4, p. 21.
311. *Încă odată regaliile și 120 de milioane,* în „Observatorul", 1882, V, nr. 57, p. 10.
312. *La cestiunea agrară din Transilvania,* în „Observatorul", 1882, V, nr. 42, p. 166.
313. *Răscumpărarea regaliilor în Ungaria și Transilvania,* în „Observatorul", 1882, V, nr. 56, p. 222.
314. *Societatea arheologică și istorică din Deva,* în „Observatorul", 1882, V, nr. 42, p. 165–166.
315. *Despre cruzimi barbare. Răspuns dat lui „Pester Lloyd" cu documente,* în „Observatorul", 1883, VI, nr. 2–8.
316. *Documente istorice pentru români,* în „Transilvania", 1883, XIV, nr. 23–24, p. 177–180.
317. *Mărunțirea moșiilor țărănești, înmulțirea proletarilor,* în „Observatorul", 1883, VI, nr. 9, p. 33–34.
318. *Raport asupra călătoiei la ruinele Sarmisegetusei și a informațiunilor adunate la fața locului, în anul 1882,* București, Tip. Academiei Române, 1883, 12 p. Extras din AAR, Seria II, Tom. VII, Secț. II. Memorii și notițe, 1882–1883, București, Tip. Academiei Române, 1883, p. 221–230.
319. *Calvinirea românilor din comitatul Marmației,* în „Observatorul", 1884, VII, nr. 85, p. 342.
320. *Călătoria împăratului Francisc I la 1817 în Transilvania,* în „Observatorul", 1884, VII, nr. 70, p. 281–282.

321. *Colonii şi sisteme antice de colonizare,* în „Transilvania”, 1884, XV, nr. 9–10, p. 68–70.
322. *Cruzimi barbare în Transilvania, din secolul al 17-lea,* în „Observatorul”, 1884, VII, nr. 87, 89.
323. *Cum au acuzat comitatele şi domnii feudali pe români, pe comandanţii trupelor şi chiar pe împăratul Iosif II,* în „Observatorul”, 1884, VII, p. 249–250, 253–254, 257–258.
324. *Din lucrările Academiei Române,* în „Observatorul”, 1884, VII, nr. 31, p. 121.
325. *Documente din Vatican şi din alte părţi ale Italiei pentru întregirea istoriei daco-românilor,* în „Transilvania”, 1884, XV, nr. 11–12, p. 85–87.
326. *Earăşi ciangăii,* în „Observatorul”, 1884, VII, nr. 89, p. 357–358.
327. *Generalul comite Kálnoky, ministru al afacerilor străine despre emigranţi,* în „Observatorul”, 1884, VII, nr. 89–91.
328. *Horea, Cloşca şi Crişan,* în „Observatorul”, 1884, VII, nr. 57, p. 230–231; nr. 58, p. 233–234; nr. 59, p. 237–238; nr. 71. Republicare fragmentară în volumul: George Bariţ, *Scrieri social-politice.* Studiu şi antologie de Victor Cheresteşiu, Camil Mureşan, George Em. Marica, Bucureşti, Editura Politică, 1962, p. 414–417, şi integrală în volumul: *Horea în publicistica românească de acum un veac* de Nicolae Edroiu, Cluj-Napoca, Editura „Dacia”, 1985, p. 150–163.
329. *Material pentru istoria Regimentului I grănicer din Transilvania,* în „Transilvania”, 1884, XV, nr. 23–24; 1885, XVI, nr. 1–10.
330. *Membrii de naţionalitate românească ai dietei transilvane din anii 1863–5 ţinută la Sibiu,* în „Observatorul”, 1884, VII, nr. 16, p. 61–62.
331. *Paralele de programe politice transilvane,* în „Observatorul”, 1884, VII, nr. 11, p. 41–42.
332. *Petiţiuni relative la înfiinţarea de academie juridică şi chiar de universitate românească,* în „Transilvania”, 1884, XV, nr. 11–12, p. 87–90.
333. *Prelegeri despre Horea, Cloşca şi Iancu în Paris,* în „Observatorul”, 1884, VII, nr. 14, p. 53.
334. *Programa politică a românilor unionişti din Marele Principat al Transilvaniei în anii 1867–1868,* în „Observatorul”, 1884, VII, nr. 10, p. 37–38.
335. *Revoluţiunea lui Horia de Francisc Szilágy (Recenziune şi critică),* în „Observatorul”, 1884, VII, nr. 73–84.
336. *Secretele generalului Görgey din a. 1849,* în „Observatorul”, 1884, VII, nr. 73, p. 295.
337. *Studiu istoric asupra raporturilor agrare din Ungaria şi Ţările Adnexe,* în „Transilvania”, 1884, XV, nr. 9–10, p. 65–68; nr. 11–12, p. 81–85; nr. 13–14, p. 97–101; nr. 15–16, p. 113–115; republicare fragmentară în volumul: George Bariţ, *Scrieri social-politice.* Studiu şi antologie de Victor Cheresteşiu, Camil Mureşan, George Em. Marica, Bucureşti, Editura Politică, 1962, p. 411–414.
338. *Teoria lui Roesler. Studiu asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană de A. D. Xenopol, profesor de Istoria românilor la Universitatea din Iaşi,* în „Transilvania”, 1884, XV, nr. 23–24, p. 182–187; 1885, XVI, nr. 1–2, p. 6–12.
339. *Universitate românească în Transilvania,* în „Observatorul”, 1884, VII, nr. 38–39.

340. *Colecțiunea de documente istorice a profesorului dr. Nicolae Nilles,* în „Transilvania", 1885, XVI, nr. 13–14, p. 104–108; nr. 15–16, p. 122–125.
341. *De la Deva până la Arad. Gorunul lui Horea,* în „Observatorul", 1885, VIII, nr. 13, p. 49.
342. *Decret în puterea căruia s-a înființat în Transilvania cel dintâi ziar politic în limba românească la an. 1838,* în „Observatorul", 1885, VIII, nr. 36, p. 141–142.
343. *Despre cele douăsprezece școale românești înființate de către împăratul Iosif II în Transilvania înainte cu 100 de ani,* în „Observatorul", 1885, VIII, nr. 39, p. 153–154.
344. *Despre un memorial din 1849 al episcopului Andrei Șaguna,* în „Transilvania", 1885, XVI, nr. 21–24.
345. *Directorul de școale Georgie Șincai,* în „Transilvania", 1885, XVI, nr. 5–6, p. 38–40; nr. 7–8, p. 54–56; nr. 9–10, p. 71–75 (*Acte oficiale aflate în colecțiunea G. Șincai relative mai ales la școalele din Blaj*).
346. *Documente istorice din 1848–9. Ce din urmă adunare națională românească din 1848,* în „Transilvania", 1885, XVI, nr. 15–16, p. 113–116.
347. *Episod istoric din 1784/5 despre plânsorile foștilor iobagi subșternute la împăratul Iosif al II-lea (După Fr. Szilágyi),* în „Transilvania", 1885, XVI, nr. 5–6, p. 41–42.
348. *Epistola repausaților Simion Bărnuț și Ion Maiorescu adresată din Viena către românii din Brașov, la a. 1852, în cauze naționale,* în „Transilvania", 1885, XVI, nr. 13–14, p. 101–102.
349. *Fabrica de hârtie mecanică de la Zărnești (Istoricul ei),* în „Transilvania", 1885, XVI, nr. 13–14, p. 97–101; nr. 15–16, p. 116–119; nr. 19–20, p. 159–162; nr. 23–24, p. 194–196.
350. *Literatura tradițională românească,* în „Transilvania", 1885, XVI, nr. 23–24, p. 196–198.
351. *Pentru istoria unui regiment de grănițari,* în „Observatorul", 1885, VIII, nr. 41, p. 163.
352. *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria 1784–1785... de N. Densușianu,* în AAR, Seria II, Tom. VII, 1884–1885, Secțiunea I, p. 172–176.
353. *Starea locuitorilor în comitatul Marmației,* în „Transilvania", 1885, XVI, nr. 15–16, p. 120–122; nr. 19–20, p. 153–155.
354. *Un document ca multe altele relative la goanele bisericii românești,* în „Transilvania", 1885, XVI, nr. 13–14, p. 102–103.
355. *Alt material pentru istoria contimporană a țării noastre,* în „Transilvania", 1886, XVII, nr. 1–4.
356. *Alte documente istorice relative la istoria românilor,* în „Transilvania", 1886, XVII, nr. 5–10.
357. *Agricultura la romani cu toate ramurile sale după Columella,* în „Transilvania", 1886, XVII, nr. 5–6, p. 33–37.
358. *Documente manuscrise în limba română aflate în arhiva din Brașov,* în „Transilvania", 1886, XVII, nr. 1–2, p. 1–2.
359. *Monografiile cetăților Transilvaniei,* în „Transilvania", 1886, XVII, nr. 11–16.

360. *Petițiune din anul 1849 în privința episcopiei Vârșețului,* în „Transilvania", 1886, XVII, nr. 7–8, p. 58–59.

361. *Starea școalelor în Principatul Țării Românești până la sfârșitul anului 1838,* în „Transilvania", 1886, XVII, nr. 13–14, p. 104–106.

362. *Sumarul câtorva rescripte și decrete religionare din Ungaria relative la goanele religioase din veacul al XVIII-lea,* în ASAR, 1885–1886, Seria II, Tom. VIII, Secțiunea I, Partea administrativă și Dezbateri, București, Tipografia Societății Academice Române (Laboratorii Români), 1886, p. 240–248.

363. *Ajutoare numărate în bani de către un episcop românesc pentru purtarea războiului Austriei cu Napoleon I, în a. 1809,* în „Transilvania", 1887, XVIII, nr. 5–6, p. 35–36.

364. *Apulum, Alba Iulia, Belgrad în Transilvania. Studiu* prezentat în ședința Academiei Române din 2 aprilie 1886, București, Tip. Academiei Române, 1887, 21 p. Extras din AAR, Seria II, Tom. VIII, Secț. II. Memorii și notițe, București, Tip. Academiei Române, 1887, p. 15–33; și în „Transilvania", 1886, XVII, nr. 21–22, p. 173–180.

365. *Date geografice despre Transilvania, Moldavia și Valachia de la anul 1597,* în „Transilvania", 1887, XVIII, nr. 13–14, p. 112–114.

366. *Despre micșorarea numărului sărbătorilor,* în „Transilvania", 1887, XVIII, nr. 1–2, p. 2.

367. *Document din 1806 despre spionarea românilor și prinderea scrisorilor românești. Sumarul decretului prezidial,* în „Transilvania", 1887, XVIII, nr. 5–6, p. 36–37.

368. *După 36 de ani. Suvenire la Reuniunea femeilor române din Brașov,* în „Transilvania", 1887, XVIII, nr. 5–6, p. 37–39.

369. *Epistole de ale repausaților,* în „Transilvania", 1887, nr. 15.

370. *Expozițiunea istorică de la Budapesta din a. 1886,* în „Transilvania", 1887, XVIII, nr. 21–22, p. 193–198. Și în AAR, Seria II, Tom. IX, 1886–1887, Partea administrativă și dezbaterile, București, 1887, p. 28–43.

371. *Explorările de la cetatea romană Aquincum,* în AAR, Seria II, Tom. IX, 1886–1887, Partea administrativă și dezbaterile, București, 1887, p. 44–51.

372. *Muzeul istoric și arheologic din Timișoara. Călătorii în interesul științei. Cercetări ulterioare în Oradea Mare,* în „Transilvania", 1887, XVIII, nr. 3–6.

373. *Pericope scurte din opul istoric intitulat: „Luptele românilor în Războiul din 1877" de T. C. Văcărescu,* în „Transilvania", 1887, XVIII, nr. 9–10 – 15–16.

374. *Cincisprezece ani din activitatea Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român,* în „Transilvania", 1888, XIX, nr. 17–24; 1889, XX, nr. 1–2.

375. *Despre documentele relative mai ales la istoria bisericească a românilor,* în „Transilvania", 1888, XXIX, nr. 11–12, p. 90–93.

376. *Documente istorice trimise Academiei Române de către subscrisul în timpul din urmă, pe lângă cele înaintate în cei din urmă trei ani,* în „Transilvania", 1888, XXI, nr. 7–10.

377. *În amintirea aniversării a 50-a a „Gazetei Transilvaniei" (1838–1888).* [Număr festiv], „Gazeta Transilvaniei", 1888.

378. *Şcoala de fete din Iaşi înainte cu 54 de ani,* în „Transilvania", 1888, XIX, nr. 5–6, p. 42.

379. *A. D. Xenopol, Istoria românilor din Dacia Traiană. Vol. I...,* în AAR, Seria II, Tom. XI. 1888–1889. Partea administrativă şi Dezbaterile, Bucureşti, 1889, p. 186–189.

380. *Baronul Nic. Wesselényi bătrânul,* în „Transilvania", 1889, XX, nr. 3–4, p. 17–19.

381. *Baronul Samuil Bruckenthal,* în „Transilvania", 1889, XX, nr. 5–6, p. 35–38.

382. *Material pentru istoria bisericească,* în „Transilvania", 1889, XX, nr. 3–4, p. 19–22.

383. *Monografia unor biserici româneşti din Transilvania,* în „Transilvania", 1889, XX, nr. 21–22, p. 163–166.

384. *Unele documente din 1849,* în „Transilvania", 1889, XX, nr. 9–10, p. 69.

385. *Părţi alese din istoria Transilvaniei . Pe două sute de ani în urmă,* I–III, Sibiu, 1889–1891, XX + 774 p. (I); XVI + 800 p. (II); XII + 625 p.; Ediţia a II-a, îngrijită, note, comentarii şi indice de Ştefan Pascu, Florea Salvan. Studiu introductiv de Ştefan Pascu, I–III, Braşov, Inspectoratul pentru Cultură al Judeţului Braşov, 1993–1995, 814 p. (I); 840 p. (II); 740 p. (III).

386. *Criticele „istorice" ale lui Iosef Sterca Şuluţiu de Kerpenyes scarmanate.* Informaţiune tipărită ca manuscript, Tip. W. Krafft, Sibiu, 1892, 22 p. [Datată şi semnată: „Sibiu, 1 mart. N. 1892, Georgie Bariţiu"].

387. *Studii şi articole.* Cu o prefaţă de Dr. Ioan Lupaş, Sibiu, Editura Asociaţiunii, 1912, 159 p.

388. *Românii şi maghiarismul,* în volumul: Gheorghe Bariţiu, *Studii şi articole,* Sibiu, Editura „Asociaţiunii", 1912, p. 19–40.

389. *Biserica românească în luptă cu reformaţiunea,* în volumul: Gheorghe Bariţiu, *Studii şi articole,* Sibiu, Editura „Asociaţiunii", 1912, p. 59–93.

390. *Însemnări din viaţa mea căsătorită,* publicate de Olimpiu Boitoş în „Studii Literare" (Cluj-Sibiu), 1942, I, p. 190–200 şi de Nicolae Edroiu, în volumul *Studii de Genealogie,* I, Cluj-Napoca, 2000, p. 115–132.

391. *Articole literare.* Cu un cuvânt despre George Bariţiu şi note de Vasile Netea, Bucureşti, ESPLA, 1959, 168 p.

392. George Bariţ, *Scrieri social-politice.* Studiu şi antologie de Victor Cheresteşiu, Camil Mureşan, George Em. Marica, Bucureşti, Editura Politică, 1962, 432 p.

393. *Viaţa şi ideile lui George Bariţiu.* Studiu introductiv, antologie şi note de Radu Pantazi, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1964, 396 p.

394. *George Bariţ magyar levelezése [1829–1893].* Redactori: Ioan Chindriş, Kovács Ferenc, Bucureşti, Editura Kriterion, 1974, 195 p.

395. *George Bariţ şi contemporanii săi,* I–X, Bucureşti, Editura Minerva, Editura Enciclopedică, 1973–2003.

Vol. I. Corespondența primită de la Aaron Florian, August Treboniu Laurian și Ioan Maiorescu. Ediție de Ştefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriş şi Titus Morariu. Coordonatori Ştefan Pascu şi Iosif Pervain, Bucureşti, Editura Minerva, 1973, XVI + 484 p.

Vol. II. Corespondența primită de la Pavel Vasici, Alexandru Roman și Atanasie Șandor. Ediție de Ştefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriş, Gelu Neamțu, Grigore Ploeşteanu şi Mircea Popa. Coordonatori: Ştefan Pascu, Iosif Pervain. Bucureşti, Editura Minerva, 1975, XIV + 434 p.

Vol. III. Corespondența primită de la Nicolae Maniu, Grigore Mihali, Ioan Fekete-Negruțiu, Ioan Antonelli, Iosif Many și Ioan Rusu. Ediție de Ştefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriş, Dumitru Suciu, Mircea Popa şi Gelu Neamțu. Coordonatori: Ştefan Pascu şi Iosif Pervain, Bucureşti, Editura Minerva, 1976, XIII + 498 p.

Vol. IV. Corespondență primită de la Constantin Papfalvi, Simion Mihali Mihalescu, Timotei Cipariu și Alexandru Șterca Șuluțiu, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, XIV + 482 p.

Vol. V. Corespondența primită de la Vasile Pop, Iosif Hodoș, Dimitrie Moldovan, Ilie Măcelariu și Ioan Micu Moldovan. Ediție de Ştefan Pascu, Ioan Chindriş, Gelu Neamțu, Dumitru Suciu şi George Cipăianu. Coordonator: Ştefan Pascu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981, XV + 388 p. + 12 f. ilustr.

Vol. VI. Corespondența primită de la Iordache Mălinescu, Nicolae Nifon Bălășescu, Gavril Munteanu, Ștefan Moldovan. Ediție de Ştefan Pascu, Ioan Chindriş, Ioan Gabor. Coordonator: Ştefan Pascu, Bucureşti, Editura Minerva, 1983, 448 p. + 6 f. ilustr.

Vol. VII. Corespondența trimisă (1827–1893). Ediție de Ştefan Pascu, Ioan Chindriş, Gheorghe Asanache. Coordonator şi Studiu introductiv de Ştefan Pascu, Bucureşti, Editura Minerva, 1985, 434 p. + 6 f. ilustr.

Vol. VIII. Corespondență de familie. Ediție de Ştefan Pascu, Ioan Chindriş, Gheorghe Asanache, Alexandru Matei şi Ioan Gabor. Coordonator şi Studiu introductiv de Ştefan Pascu, Bucureşti, Editura Minerva, 1987, 432 p.

Vol. IX. Corespondență primită de la Andrei Mureșanu, Constantin Alpini, Ladislau Baziliu Pop, Iacob Bologa, Visarion Roman. Coordonator: Ştefan Pascu. Ediție îngrijită de Ştefan Pascu, Ion Buzaşi, Ioan Chindriş, Gheorghe Asanache, George Cipăianu, Dumitru Suciu, Gelu Neamțu, Bucureşti, Editura Minerva, 1993, 271 p.

Vol. X. Corespondență trimisă. Ediție de Simion Retegan, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, 508 p.

396. George Barițiu, *Calea ferată în Transilvania* [Fragmente din memoriul adresat împăratului în 1860: *Die siebenbürgische Eisenbahn*]. Publicare şi studiu introductiv de Ioan Chindriş şi Alexandru Matei, în „Manuscriptum", 1987, 18, nr. 2, p. 138–145.

397. George Barițiu, *Ideea Dacoromaniei*, Braşov, Noua Gazetă Transilvană, 1990, 14 f. (Mica Bibliotecă Românească pentru Inimă. Extras din *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, cap. VII, 1890, p. 553–583).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE ASUPRA ACTIVITĂȚII ŞI OPEREI LUI GEORGE BARIȚIU[1]

Întocmite de Veronica TURCUŞ

1. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländer gelebt haben.* Von Dr. Constant v. Wurzbach, Erster Theil, Wien, Verlag der Universitäts, 1856, p. 158–159 [Vocea *Georg Barițiu*].
2. *Albumul omagial al doamnelor române din Pesta trimis lui G. Barițiu la împlinirea a 25 de ani de activitate publicistică*, XXVI, 1863.
3. *Suvenirul şi adresa către D. Georgiu Barițiu,* în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1863.
4. Iosif Vulcan, *George Barițiu,* în „Familia", 1865, p. 93–94.
5. Iosif Vulcan, *George Barițiu. Cu prilejul sărbătoririi a 50 ani de activitate,* în „Familia", 1886, p. 2–3.
6. A. D. Xenopol, *George Barițiu, Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă,* în „Arhiva Societății Ştiințifice şi Literare din Iaşi", 1890–1891, II.
7. Corneliu Diaconovich, *George Barițiu (12/24 mai 1812–1892). Foi comemorative la serbarea din 12/24 mai 1892*, Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1892, 2 f. + 88 p. + 1 tab.
8. *George Barițiu*, în „Familia", 1892, nr. 20 [Număr omagial].
9. *George Barițiu,* în „Telegraful Român", 1892, nr. 51 [Sărbătorirea din 1892].
10. *Jubileul d-lui George Barițiu* [Sărbătorirea din 1892], în „Gazeta Transilvaniei", 1892, nr. 106.

---

[1] La întocmirea referințelor de față asupra vieții şi operei lui George Barițiu au fost avute în vedere lucrările bibliografice datorate lui Ioachim Crăciun, (*Bibliografia Transilvaniei româneşti. 1916–1936,* Bucureşti, 1937, 366 p.), Lucia Turc (*Bibliografia istorică a Transilvaniei. 1936–1944,* Cluj-Napoca, 1998, 350 p.), *Bibliografia Istorică a României,* Vol. I–XI pentru anii 1944–2006 (Bucureşti, Editura Academiei Române, 1970–2007), precum şi singura bibliografie a referințelor de până acum, datorată lui Vasile Netea (*Bibliografia scrierilor despre viața, opera şi epoca lui George Barițiu,* în volumul: Vasile Netea, *George Barițiu, Viața şi activitatea sa,* Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1966, p. 331–337).

11. *Nestorul presei române* [George Barițiu], în „Tribuna”, 1892, nr. 108 [Sărbătorirea din 1892].
12. Zaharia Boiu, *Aniversarea a 80-a a d-lui George Barițiu*, în „Transilvania”, 1892, p. 161–164.
13. *A murit Barițiu !*, în „Familia”, 1893, nr. 17.
14. *George Barițiu* [Necrolog], în „Telegraful Român”, 1893, nr. 43.
15. *George Barițiu* [Necrolog], în „Transilvania”, 1893, nr. 5.
16. *George Barițiu* [Necrolog], în „Tribuna”, 1893, n. 88–94.
17. Dr. Augustin Bunea, *Cuvântare bisericească ținută la înmormântarea lui G. Barițiu,* în „Transilvania”, 1893, nr. 5.
18. Gh. Bogdan-Duică, *George Barițiu* [La moartea sa], în „Gazeta Bucovinei” (Cernăuți), 1893, nr. 32.
19. Zaharia Boiu, *Cuvânt în numele „Asociațiunii” la înmormântarea lui George Barițiu,* în „Transilvania”, 1893, nr. 5.
20. Gh. Bogdan-Duică și Al. Lapedatu, *George Barițiu și amicii săi,* în „Tribuna Poporului” (Arad), 1903, nr. 1–68.
21. At. M. Marienescu, *Întru memoria lui George Barițiu*, Sibiu, 1904.
22. Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, I, Vălenii de Munte, 1911, IV + 500 p.; idem, *Oameni care au fost*, I, București, 1967, p. 66–70.
23. Ioan Lupaș, *Un capitol din istoria ziaristicei românești ardelene. Gheorghe Barițiu,* Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1906, 26 p. (Biblioteca Despărțământului Sibiu al Asociațiunii, No. 2). Extras din „Transilvania”, 1906, XXXVII, nr. 1, p. 1–26.
24. Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea – de la 1821 înainte – în legătură cu dezvoltarea culturală a neamului,* I–III, București, 1907–1909, 324 p. + 267 p. + 348 p.
25. *Câteva scrisori ale lui Odobescu către Barițiu*, în „Convorbiri Literare”, 1908, nr. 11.
26. Ioan Lupaș, *Un jubileu (Șaptezeci de ani de la apariția „Gazetei Transilvaniei”),* în „Țara Noastră” (Sibiu), 1908, p. 68.
27. Nicolae Bănescu, *Legăturile lui George Barițiu cu românii din celelalte părți,* în „Convorbiri Literare”, 1908, XLII, nr. 7, p. 6–20.
28. Nicolae Bănescu, *Din corespondența lui Bariț* (1842–1892), în „Neamul Românesc”, 1908, p. 1451–2285; 1909, p. 390–913; 1910, p. 157–381.
29. Nicolae Iorga, *Ideile politice ale lui Bariț*, în Neamul Românesc”, 1908, p. 894.
30. Ioan Bianu, *Abonații foilor lui Barițiu*, în „Convorbiri Literare”, 1909, p. 1120.
31. Elie Dăianu, *Baronul Vas L. Popp și G. Barițiu – Părți din corespondența lor,* în „Răvașul” (Cluj), 1910, nr. 3.
32. Nicolae Bănescu, *Gheorghe Bariț. Rolul său în cultura națională*, Vălenii de Munte, 1910, 32 p.
33. Nicolae Bănescu, *Corespondența familiei Hurmuzaki cu G. Bariț*, Vălenii de Munte, 1911, 134 p.
34. Andrei Bârseanu, *Cuvânt la inaugurarea bustului lui George Barițiu (Sibiu, 13 octombrie 1912),* în „Transilvania”, 1912.

35. Al. Ciura, *Gheorghe Barițiu – la centenarul nașterii lui*, în „Cosânzeana”, 1912, nr. 21–22.
36. Ioan Lupaș, *Gheorghe Barițiu*, în „Luceafărul”, 1912, XI, nr. 20, p. 361–367.
37. Ioan Lupaș, *Gheorghe Barițiu – 100 de ani de la nașterea lui*, în „Cosânzeana”, 1912, 2, nr. 21–22, p. 267–270.
38. Ioan Lupaș, *Gheorghe Barițiu și «Asociațiunea»*, în „Luceafărul”, 1912, XI, nr. 29, p. 569–575.
39. Ioan Lupaș, *Gheorghe Barițiu*, prefață la volumul: George Barițiu, *Studii și articole*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1912, p. 3–17.
40. Ioan Lupaș, *Viața și activitatea lui Gheorghe Barițiu*. Conferință ținută la 30 septembrie 1912 cu prilejul dezvelirii bustului lui Gh. Barițiu în Sala festivă a Muzeului «Asociațiunii» din Sibiu, în „Viața Românească”, 1912, 7, nr. 11–12, p. 281–303; „Transilvania”, 1913, XLIV, p. 1–22.
41. Horia Petra-Petrescu, *Testamentul lui George Bariț*, în „Românul” (Arad), 1912, II, nr. 112 din 24 mai/6 iunie, p. 112.
42. Ștefan Pop, *Gheorghe Barițiu. 1812–1912*, în „Foaia Scolastică”, 1912, p. 353–364.
43. Ioan Lupaș, *Gheorghe Barițiu*, Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1913, 24 p.
44. Ștefan Meteș, *Câteva știri nouă privitoare la George Barițiu*, în „Gazeta Transilvaniei”, 1915, nr. 229–231.
45. Ioan Lupaș, *Din trecutul ziaristicii românești*, Arad, 1916, 78 p.
46. V. Cheresteșiu, *A magyarországi román sajtó politikai vezereszméi a szabadságharc elötti evtizedben. Adalékok Barițiu György politikai gondolkozásának jellemzésére* [Ideile politice conducătoare ale presei române din Ungaria în deceniul premergător luptei de eliberare], Budapesta, 1917.
47. Virgil Popescu-Râmniceanu, *Istoria mișcării românești din Ardeal în anii 1848 și 1849, după Părți alese din Istoria Transilvaniei de Gheorghe Bariț, urmată de Rapoartele Prefecților de Legiune: Avram Iancu, Simion Balint, Axente Sever și alte documente importante*, București, Editura Librăriei Stănciulescu, 1919, 313 p.
48. Nicolae Bănescu, *Opt scrisori ale lui Al. Odobescu* (Din corespondența lui Gh. Barițiu), în „Transilvania”, 1920, LI, p. 367–381.
49. Ioan Lupaș, *Cum se numea tatăl lui Gheorghe Barițiu?*, în AIIN, 1921–1922, I, p. 401.
50. Nicolae Iorga, *Istoria presei românești*, București, 1922.
51. Al. Ciura, *Bustul lui G. Barițiu*, în „Societatea de Mâine”, 1924, p. 518.
52. Teodor Bălan, *Cazul Barițiu*, în volumul: *Frații George și Alexandru Hurmuzaki și ziarul „Bucovina”*, Cernăuți, 1924.
53. Vasile Goldiș, *Gheorghe Barițiu*, în „Societatea de Mâine”, 1924, p. 511.
54. Coriolan Suciu, *Blajul, Brașovul și Barițiu*, în „Cultura Creștină” (Blaj), 1925, 9.
55. Al. Ciura, *Amintiri despre Gheorghe Barițiu*, în *Almanahul Presei Române*, Cluj, 1926, p. 92–94.
56. Ioan Lupaș, *Contribuțiuni la istoria ziaristicii românești ardelene*, Sibiu, Tip. Poporului, 1926, 120 p.

57. T. V. Păcățian, *Despre Gheorghe Barițiu*, în „Patria", 1930, XII, nr. 183, p. 1.
58. Ion Colan, *Scrisori vechi. G. Barițiu către Iacob Mureșianu*, în „Țara Noastră", 1931, III, p. 556–562.
59. Iulian Jura, *Gheorghe Barițiu ca îndrumător literar*, Brașov, Tip. Unirea, 1931, 11 p. Extras din „Țara Bârsei", 1931, III, nr. 1.
60. G. Bogdan-Duică, *Gh. Bariț la școala din Trăscău*, în „Satul și Școala" (Cluj), 1931–1932, I, nr. 3, p. 49–50.
61. Ioan Georgescu, *G. Barițiu autor dramatic*, în „Țara Bârsei", 1933, V, p. 325–326.
62. Ioan Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, I–II, Craiova, Scrisul Românesc, 1933, 240 p. (I), p. 241–470 (II); ediția a II-a, Craiova, Scrisul Românesc, 1941, XLIII + 551 p..
63. Gh. Bogdan-Duică, *Fragmente despre George Barițiu*, în „Revista Teologică", 1934, p. 159–183, 322–343.
64. Gh. Bogdan-Duică, *Mici studii istorice. Fragmente despre George Barițiu*, în „Telegraful Român", 1934, LXXXI, nr. 18, p. 2; nr. 19.
65. Aurel Mureșianu, *La împlinirea unui veac de la întemeierea „Gazetei de Transilvania"*, în „Țara Bârsei" (Brașov), 1938, nr. 2.
66. Ion Breazu, *Un omagiu al moldovenilor pentru Gheorghe Barițiu*, în „Transilvania", 1938, nr. 3.
67. Nicolae Iorga, *Sensul „Gazetei de Transilvania"*, București, 1938.
68. Nicolae Comșa, *Dascălii Blajului, seria lor cronologică, cu date bio-bibliografice*, Blaj, 1940, 151 p.
69. Virgil Șotropa, *Maltratarea lui Gh. Bariț în Cernăuți în 1849*, în „Arhiva Someșană", 1940, nr. 27, p. 181–186.
70. Candid C. Mușlea, *Contribuții la viața și opera lui Gheorghe Barițiu*, în „Gazeta Transilvaniei", 1941, 104, nr. 97, p. 8; 1942, 105, nr. 1, p. 4.
71. I. D. Suciu, *Șase scrisori inedite ale lui D. Bojinca către G. Barițiu*, în „Luceafărul", 1941, nr. 1–3.
72. Ion M. Neda, *Profesorimea craioveană și Gh. Barițiu*, București, 1941, 12 p.
73. V. Slăvescu, *Corespondența D. P. Marțian – Gh. Barițiu*, în AARMSI, Seria III, Tom. XXI'' Mem. 6.
74. Ion M. Neda, *Iosif Vulcan și Gh. Barițiu în scrisori (1863–1892)*, în „Familia", 1942, nr. 5–6.
75. Olimpiu Boitoș, *Memoriile lui George Barițiu*, în „Studii Literare", 1942, I, p. 190–200.
76. Vasile Netea, *Noi contribuții la cunoașterea vieții și activității lui Visarion Roman – Corespondența sa cu Gh. Barițiu și I. Hodoș*, Sibiu, 1942.
77. Candid C. Mușlea, *Scrisori către și de la Gh. Barițiu*, în „Gazeta Transilvaniei", 1942, 105, nr. 11, p. 2; 1943, 106, nr. 25, p. 2.
78. Octavian Scridon, *„Revista Română" și Gheorghe Bariț*, în „Studii Literare", 1942, 1, p. 210–213.
79. Lucia Cosma, *Gheorghe Barițiu – Amintiri*, în „Transilvania", 1943, LXXIV, nr. 6, p. 452–455.

80. Z. Pâclişanu, *Gheorghe Bariţiu, ziaristul. La o jumătate de veac de la moartea lui*, în „Transilvania", 1943, 74, nr. 6, p. 409–414.
81. E. Foişor, *Gheorghe Bariţiu – 50 de ani de la moartea sa*, în „Calendarul ţăranilor", 1944.
82. Vasile Gionea, *Procesele politice de presă ale românilor din Transilvania*, Braşov, Tip. „Dacia Traiană",1944, 38 p.
83. Victor Slăvescu, *„Memorialul" lui Bariţiu din 1862. Chestiunea căilor ferate din Vechiul Regat*, în „Gazeta Transilvaniei", 1944, 107, nr. 6, p. 1–3.
84. Olimpiu Boitoş, *Lupta lui G. Bariţiu în 1847 pentru introducerea căilor ferate în Transilvania,* în „Observatorul Social-Economic", 1945, XII, Seria II, nr. 4–6, p. 471–493.
85. Olimpiu Boitoş, *Întâiele călătorii în Apus ale lui George Bariţiu*, Sighişoara, Miron Neagu, 1947.
86. Ion Breazu, *Gheorghe Bariţiu, 140 de ani de la naştere*, în „Steaua" (Cluj), 1952, nr. 5.
87. Ion Breazu, *Gheorghe Bariţ şi patrimoniul popular*, în „Studii şi Cercetări Ştiinţifice". Seria III. Ştiinţe Sociale (Academia R.P.R. Filiala Cluj), 1955, VI, nr. 3–4, p. 33–42.
88. Ion Breazu, *Gheorghe Bariţ şi mişcarea teatrală românească din Transilvania*, în „Studia Universitatis V. Babeş Cluj". Seria Ştiinţe Sociale, 1956, nr. 1–2; şi în „Studii şi cercetări de istoria artei", 1956, III, nr. 1–2, p. 225–235.
89. Nicolae Dunăre, *Un studiu al lui Gh. Bariţiu despre portul naţional*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei", 1956, III, nr. 1–2, p. 282–284.
90. Gr. Mladenatz, *Contribuţii la cunoaşterea operei economice a lui George Bariţ*, în „Probleme Economice", 1957, X, nr. 12, p. 130–143.
91. I. Muşlea, *Calendarele lui Bariţiu (1852–1865) cu documente inedite privitoare la editarea, tipărirea şi difuzarea lor*, în „Studii şi Cercetări de Bibliologie", 1957, II, p. 255–261.
92. Vasile Netea, *Ideile despre limbă ale lui George Bariţiu până la 1848*, în „Limba Română", VI, nr. 5, p. 49–63.
93. Radu Pantazi, *Ideile social-politice ale lui G. Bariţiu,* în *Din istoria filozofiei din România,* II, Bucureşti, 1957, p. 183–223.
94. Leontin Ghergariu, *Gheorghe Bariţiu*, în „Tribuna", 1958, nr. 5.
95. Vasile Netea, *Timotei Cipariu şi George Bariţiu călători prin Ţara Românească în 1836. Note pe marginea unui text inedit,* în „Studii", 1958, XI, nr. 1, p. 117–132.
96. I. Pervain, *Gheorghe Bariţ şi chestionarul lingvistic al lui Haşdeu*, în „Studia Universitatis V. Babeş", Cluj, 1958, p. 101–105.
97. Vasile Netea, *George Bariţiu*, Cuvânt înainte la volumul: George Bariţiu, *Articole literare*, Bucureşti, ESPLA, 1959.
98. Lidia Bote, *Ideile literare ale lui Bariţiu*, în „Tribuna", 1960, nr. 12.
99. Al. Bărbat, *Fabrica de hârtie de la Zărneşti (1852–1878),* în SAI, 1962, IV, p. 3–27.

100. T. Bugnariu, *Concepţiile social-economice ale lui Gh. Bariţ*, în „Analele Acad. R.P.R.”,1962, XII, p. 303–311.
101. Radu Pantazi, *150 de ani de la naşterea lui Gheorghe Bariţiu*, în „Cercetări Filosofice”, 1962, 9, 165–176.
102. D. Prodan, *Gheorghe Bariţ. Cuvânt comemorativ la 150 de ani de la naşterea sa*, în „AAR. Sesiuni, Comunicări, Comemorări”, 1962, XII, p. 289–301; şi în franceză: *Gheorghe Bariţiu – Pour la* 150^e *anniversaire de sa naissance*, în RRH, 1963, 1.
103. Victor Cheresteşiu, Camil Mureşanu, George Em. Marica, *Viaţa şi activitatea lui George Bariţ,* studiu introductiv la volumul: George Bariţ, *Scrieri social-politice.* Studiu şi antologie de ..., Bucureşti, Editura Politică, 1962, p. 7–41.
104. Victor Cheresteşiu, *Întemeierea presei româneşti din Transilvania şi activitatea publicistică a lui George Bariţ până la izbucnirea revoluţiei din 1848,* în AIIC, 1963, VI, p. 11–35.
105. D. Ghişe, Kecskés I., P. Teodor, *Idei economice în opera lui George Bariţ privind promovarea industriei la românii din Transilvania*, în AIIC, 1963, VI, p. 41–74.
106. Kovács I., *Problema desfiinţării iobăgiei şi a împroprietăririi ţărănimii din Transilvania, văzută de George Bariţ*, în AIIC, 1963, VI, p. 97–107.
107. George Em. Marica, *Notele de călătorie ale lui George Bariţ (1836–1888),* în AIIC, 1963, VI, p. 123–147.
108. Camil Mureşanu, *Ideile social-politice ale lui George Bariţ în publicistica sa din perioada absolutismului şi imperiului „liberal”*, în AIIC, 1963, VI, p. 111–120.
109. I. Pervain, *Două autobiografii necunoscute ale lui George Bariţ,* în AIIC, 1963, VI, p. 91–96.
110. I. Pervain, *Gheorghe Bariţ, profesor la şcoala negustorilor români din Braşov (1836–1845),* în SUBB, Philologia, 1963, fasc. 2, p. 121–125.
111. Simion Retegan, *O scrisoare a lui George Bariţ referitoare la adunarea generală a „Astrei” de la Dej*, în AIIC, 1963, VI, p. 157–160.
112. Bujor Surdu, *George Bariţiu despre conferinţa naţională de la Miercurea (1869),* în AIIC, 1963, VI, p. 151–155.
113. Pompiliu Teodor, *George Bariţiu şi Principatele Române până la 1848,* în AIIC, 1963, VI, p. 77–89.
114. Al. Bărbat, *Statistica în opera lui George Bariţiu*, în „Revista de Statistică”, 1964, nr. 12, p. 50–61; 1965, nr. 1, p. 42–57.
115. E. Domocoş, *Contribuţii la studiul operei pedagogice a lui George Bariţiu*, în RP, 1964, XIII, nr. 7–8, p. 121–139.
116. Radu Pantazi, *Viaţa şi ideile lui George Bariţiu*. Studiu introductiv, antologie şi note de ..., Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1964, 400 p.
117. Radu Pantazi, *Ideile social-politice ale lui G. Bariţ*, în volumul: *Din istoria filosofiei în România,* II, Bucureşti, Editura Academiei, 1964.
118. Al. Bărbat, *Probleme social-economice în opera lui George Bariţiu,* în „Studii şi Articole de Istorie”, 1965, VII, p. 243–263.

119. Demény L., *G. Barițiu despre răscoala de la Bobâlna*, în vol.: *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965, p. 255–259.
120. Vasile Netea, *Cu privire la poziția democraților burghezi și a democraților revoluționari români din Transilvania în 1848*, în „Studii. Revistă de istorie", 1965, 18, nr. 3, p. 591–618.
121. Dan Berindei, *Un moment din viața și activitatea lui George Barițiu*, în SAI, 1966, 3, p. 405–409.
122. Vasile Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, București, Editura Științifică, 1966, 365 p.
123. V. Netea, C. Göllner, *Die Beziehungen zwischen Georg Barițiu und dem Kronstädter Buchdrucker Johann Gött*, în „Forschungen zur Volks -und Landes Kunde" (Sibiu), 1966, 9, nr. 1, p. 76–90.
124. Gelu Neamțu, *Din corespondența lui T. Cipariu cu G. Barițiu referitoare la editarea unui organ de presă al „Astrei"*, în AMN, 1967, IV, p. 581–588.
125. Vasile Netea, *George Barițiu*, în *Din istoria pedagogiei românești*, București, 1967, III, p. 162–181.
126. Ștefan Pascu, *Gheorghe Barițiu la 150 de ani de la nașterea lui*, în vol. *Pietre de temelie din trecut pentru vremurile de astăzi*, Cluj, 1967, p. 153–159.
127. I. Pervain, *Un manuscris al lui Gheorghe Bariț din 1837*, în „Cercetări de Lingvistică", 1967, XII, nr. 2, p. 307–312.
128. George Em. Marica, *George Barițiu*, în *Istoria literaturii române*, II, București, Editura Academiei, 1968, p. 404–412.
129. Vasile Netea, *George Barițiu, mesager al cărții românești. 75 de ani de la moartea sa*, în „Rev. Bibl.", 1968, 21, nr. 4, p. 238–239.
130. I. Pervain, *Gheorghe Bariț (1812–1893). Contribuții bio-bibliografice*, în SUBB, Philologia, 1968, 2, p. 23–41.
131. Gh. Pavelescu, *Preocupările lui Gh. Barițiu în domeniul artei populare*, în „Apulum", 1969.
132. Michael Kroner, *Activitatea socială și națională a lui George Barițiu*, în „Cumidava" (Brașov), 1971, V, p. 113–136.
133. George Em. Marica, *„Foaie pentru minte, inimă și literatură". Bibliografie analitică, cu un studiu monografic*, Editura pentru Literatură, București, 1969, 559 p.
134. George Em. Marica, *Preocupări filosofice, psihologice și sociologice la G. Bariț*, în RF, 1971, XVIII, p. 305–317.
135. I. Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj, 1971, p. 365–422.
136. Radu Pantazi, *George Barițiu*, în volumul: *Istoria filosofiei românești*, I, București, Editura Academiei, 1972.
137. Ioana Botezan, *Catalogul Arhivei personale «George Barițiu»*, Cluj, 1974, 203 p.
138. Michael Kroner, *Beziehungen zwischen Stephan Ludwig Roth un George Barițiu*, în „Siebenbürgisches Archiv", 1974, X, p. 49–61.
139. Vasile Netea, *George Barițiu*, în volumul: *Din gândirea politico-juridică din România. Figuri reprezentative*, București, Editura Științifică, 1974, p. 173–189.

140. Ion I. Drăgoescu, Răzvan Ciucă, *Documente inedite privind moştenirea muzeografică a lui Gheorghe Bariţiu*, în „Muzeul Naţional", 1975, 2, p. 491–493.
141. George Em. Marica, *George Bariţ, bibliograf şi bibliolog*, în „Biblioteca şi Învăţământul" (Cluj), 1976, 2, p. 841–852.
142. Mihai Sofronie, *Atitudinea lui George Bariţiu faţă de Războiul de Independenţă*, în „Transilvania", 1977, 6, nr. 5, p. 51–53.
143. Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicţionar de lingvişti şi filologi români*, Bucureşti, 1978.
144. Ioan Cornea, Lucian Cornea, *George Bariţiu – pedagog (150 de ani de la naştere)*, în „Transilvania", 1976, 7, nr. 2, p. 50–51.
145. Corneliu Dragoman, Gheorghe Iliescu, *Ein Presseprozeß gegen Gh. Bariţiu (1877–1879)*, în „Forchungen zur Volks- und Landeskunde" (Sibiu), 1977, 20, nr. 2, p. 60–63.
146. Ioan I. Şerban, *Date privind atitudinea lui George Bariţiu faţă de problema recunoaşterii internaţionale a independenţei de stat a României (1878–1881)*, în „Apulum", 1977, XV, p. 471–477.
147. V. C. (Vasile Curticăpeanu), *George Bariţiu*, în *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 46.
148. George Em. Marica, *G. Bariţiu şi literatura*, în vol. George Em. Marica, *Studii de istoria şi sociologia culturii române ardelene din secolul al XIX-lea*. Vol. II, Cluj–Napoca, Editura Dacia, 1978, p. 120–209.
149. *Dicţionar de literatură română. Scriitori, reviste, curente.* Coord. Dim. Păcurariu, Bucureşti, 1979
150. *Dicţionarul literaturii române de la origini până în prezent*, Bucureşti, 1979, 2002.
151. Iordan Datcu, S. C. Stroescu, *Dicţionarul folcloriştilor. Folclorul literar românesc*, Bucureşti, 1979.
152. Mircea Cenuşă, *George Bariţiu şi ziarul „Bucovina"*, în „Suceava" (Anuarul Muzeului judeţean Suceava), 1979–1980, 6–7, p. 179–184.
153. Vasile Căpâlnean, *Scrisori inedite ale lui George Bariţiu (în arhivele maramureşene)*, în RA, 1980, 1, p. 68–76.
154. George Em. Marica, *Studii de istoria şi sociologia culturii române ardelene din secolul al XIX-lea. Vol. III. George Bariţiu – istoric*, Cluj-Napoca, Editura „Dacia", 1980, 255 p.
155. Vasile Netea, *George Bariţiu*, în „Transilvania", 1980, 9, nr. 8, p. 28–30.
156. Elena Pălănceanu, *George Bariţiu*, în volumul: *Făuritori ai unităţii şi independenţei naţionale*, Bucureşti, 1983, p. 25–33.
157. Ieronim G. Bariţiu, *Din zbuciumul veacului. Scrieri literare, sociale şi politice*. Texte stabilite, studiu introductiv, note şi bibliografie de Bucur Ţincu. Cuvânt înainte de Vasile Netea, Cluj-Napoca, Editura „Dacia", 1982, 199 p.
158. Elena Dunăreanu, *Contribuţia lui George Bariţiu la edificarea Bibliotecii Astrei, biblioteca naţională a românilor din Transilvania*, în „Biblioteca şi Cercetarea" (Cluj-Napoca), 1984, VIII, p. 267–272.

159. Nicolae Edroiu, *Centenarul Răscoalei lui Horea în publicistica românească din Transilvania. Locul „Tribunei”*, în AMN, 1984, XXI, p. 581–588.
160. Kovács Ferenc, *George Bariț tanulóévei* (Anii de studiu ai lui George Barițiu), în „Korunk” (Cluj-Napoca), 1984, 43, nr. 2, p. 99–105.
161. Kovács József, Kovács Ferenc, *Két évszázad kortársa. George Barițiu. Válogatás George Barițiu irásaiból* (Două secole contemporan. George Barițiu. Scrieri alese din George Barițiu), Cluj-Napoca, Editura „Dacia”, 1984, 232 p.
162. R. Petriş, *Contribuții la cunoaşterea operei contabile a lui George Barițiu,* în SCEI, 1984, 10, vol. 2, p. 495–513.
163. R. Petriş, *George Barițiu – omul şi opera*, în SCEI, 1984, 10, vol. 2, p. 453–481.
164. R. Petriş, *George Barițiu – precursor în răspândirea cunoştințelor de contabilitate în sec. al XIX-lea*, în SCEI, 1984, 10, vol. 2, p. 482–494.
165. Grigore Ploeşteanu, *G. Barițiu şi Al. D. Xenopol*, în „Vatra”, 1984, 14, nr. 10, p. 163/163B.
166. Nicolae Edroiu, *Horea în publicistica românească de acum un veac* [Introducere la volumul:] *Horea în publicistica românească de acum un veac.* Ediție îngrijită, introducere, note şi comentarii de Nicolae Edroiu, Cluj-Napoca, Editura „Dacia”, 1985, p. 5–28.
167. Gelu Neamțu, *Sărbătorirea „Centenarului Horea” (1784–1785) simbol al luptei pentru unitatea românilor*, în AMN, 1985–1986, XXII–XXIII, p. 657–665.
168. Mircea Avram, *Gheorghe Barițiu în documente bucovinene*, în „Biblioteca şi Cercetarea” (Cluj-Napoca), 1986, 10, p. 64–68.
169. Carl Göllner, *Ein Presseprozess gegen G. Barițiu* [1879], în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, 1986, 29, nr. 1, p. 100–102.
170. Ana Grama, *Demersurile lui George Barițiu pentru organizarea celei dintâi expoziții româneşti în Transilvania*, în „Revista Muzeelor şi Monumentelor. Seria Muzee” (Bucureşti),1986, 23, nr. 8, p. 50–52.
171. Grigore Ploeşteanu, *George Barițiu şi Iacob Mureşanu urmăriți de poliția habsburgică [1851],* în „Vatra”, 1986, 16, nr. 7, p. 184 D–9.
172. Dan Berindei, *George Barițiu şi Academia Română*, în „Transilvania”, 1987, 16, nr. 16, p. V.
173. Ion Buzaşi, *George Barițiu şi Andrei Mureşanu*, în „Astra”, 1987, 21, nr. 6, p. 12.
174. Vasile Curticăpeanu, *Activitatea istorică a lui George Barițiu*, în MSI, 1987, 12, p. 17–27.
175. George Em. Marica, *Istoriografia lui George Barițiu în perioada prerevoluționară,* în „Transilvania”, 1987, 16, nr. 6, p. VI–VII.
176. Ion Mariş, *George Barițiu. 175 de ani de la naştere,* în „Tribuna României” (Bucureşti), 1987, 16, nr. 347, p. 4.
177. Pamfil Matei, *„Asociațiunea” şi cărturarii români: George Barițiu*, în „Transilvania”, 1987, 16, nr. 6, p. VII–VIII; nr. 7, p. I–III.
178. Camil Mureşanu, *Cu privire la locul lucrării lui George Barițiu, „Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă”, în istoriografia românească din secolul al XIX-lea,* în „Transilvania”, 1987, 16, nr. 6, p. 46–48.

179. Gelu Neamțu, *Din activitatea lui G. Barițiu pentru editarea unui organ de presă al Astrei*, în volumul: *Astra 1861–1950*, Sibiu, 1987, p. 281–287.
180. Gelu Neamțu, *Din activitatea redacțională a lui George Barițiu la „Gazeta de Transilvania" în timpul revoluției de la 1848–1849*, în SUBB. Historia, 1987, 32, fasc. 1, p. 7–16.
181. Nicolae Nistor, *Concepția istoriografică a lui George Barițiu*, în „Transilvania", 1987, 16, nr. 6, p. III–IV.
182. Ştefan Pascu, *George Barițiu – efigia unui cărturar*, în SUBB. Historia, 1987, 32, fasc. 1, p. 3–6.
183. Ştefan Pascu, *Personalitatea lui George Barițiu*, în MSI, 1987, 12, p. 13–16.
184. Pompiliu Teodor, *George Barițiu şi unitatea românească*, în „Transilvania", 1987, 16, nr. 6, p. I–III.
185. Gelu Neamțu, *Procesul de presă intentat lui George Barițiu în 1884 pentru „preamărirea" eroilor revoluției populare de la 1784–1785*, în AIIAC–N, 1987–1988, 28, p. 311–333.
186. Gelu Neamțu, *Procesul politic de presă din 3 septembrie 1879 intentat lui George Barițiu pentru publicarea unui document istoric în revista „Transilvania"*, în AMN, 1987–1988, 24–25, p. 711–724.
187. Eugen Onu, *Gheorghe Barit als Übersetzer aus Schillers Dramatik*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde" (Sibiu), 1989, 30/1, p. 99–101.
188. Iacob Mârza, *George Barițiu, elev şi profesor la Blaj*, în „Verbum" (Bucureşti), 1990, 1, nr. 7–12, p. 89–94.
189. D. Prodan, *Cuvânt despre George Bariț*, în „Academica", 1990, 1, nr. 1, p. 4–5, 28–29.
190. Horia N. Ursu, *„Observatoriul" (1878–1885) – tribuna de luptă a lui George Barițiu pentru emanciparea națională a românilor din Transilvania*, în volumul: *Filologie şi istorie. Omagiu Marii Uniri*, Sibiu, 1990, p. 155–163.
191. Doina Cobeț, *George Bariț, autorul „Grămaticii româneşti şi nemțeşti pentru tinerimea națională" (Braşov, 1838–1839)*, în „Studii şi Cercetări de Lingvistică" (Bucureşti), 1992, 43, nr. 6, p. 569–578.
192. Gelu Neamțu, *Contribuția istoriografică a lui George Barițiu privind Revoluția de la 1848–1849 în Transilvania*, în AIIC–N, 1992, XXXI, p. 17–30.
193. Ştefan Pascu, *George Bariț, mentorul presei româneşti*, în „Academica", 1992, 2, nr. 7, p. 19.
194. Mircea Popa, *George Barițiu, înnoitorul*, în „Viața Românească", 1992, 87, nr. 5, p. 51–53.
195. Dumitru Acu, *George Bariț şi Asociațiunea Transilvană pentru Literatura şi Cultura Poporului Român (Astra)*, în MSŞIA, 1993, 18, p. 37–41.
196. Marin Aiftincă, *Ideile filosofice ale lui George Bariț*, în „Academica", 1993, 3, nr. 11, p. 23; şi în MSŞIA, 1993, 18, p. 43–48.
197. Georgeta Antonescu, *Un intelectual complet: George Bariț*, în SUBB. Philologia, 1993, 38 fasc.1, p. 3–20.
198. Horia Colan, *Activitatea lui George Bariț pentru înaintarea învățământului şi ştiințelor tehnice*, în „Academica", 1993, 3, nr. 11, p. 22; nr. 12, p. 11–12.

199. N. N. Constantinescu, *George Bariț și dezvoltarea economiei naționale românești,* în MSȘIA, 1993, 18, p. 25–30.
200. Eugen S. Cucerzan, *Vocația europeană a lui George Barițiu,* în „Tribuna", 1993, 5, nr. 19, p. 1–2; nr. 20, p. 5.
201. Mihai Drăgănescu, *George Bariț tribun al Transilvaniei,* în „Academica", 1993, 3, nr. 8, p. 1, 3.
202. *Historia magistra vitae. In memoriam George Barițiu. 1893–1993.* Redactare științifică: Gheorghe Firczak, Deva, 1993, 58 p.
203. Mircea-Valer Stanciu, *Barițiu astăzi,* în volumul: *Historia magistra vitae. In memoriam George Barițiu. 1893–1995,* Deva, 1993, p. 5–8.
204. Gheorghe Firczak, *Origini și obiective în concepția istorică a lui George Barițiu,* în volumul: *Historia magistra vitae. In memoriam George Barițiu. 1893–1993,* Deva, 1993, p. 9–11.
205. Adela Herban, *De la Unirea cu Biserica Romei la formarea conștiinței naționale în „Părți alese din istoria Transilvaniei pre două sute de ani din urmă" a lui George Barițiu,* în volumul: *Historia magistra vitae. In memoriam George Barițiu. 1893–1993,* Deva, 1993, p. 13–16.
206. Mioara Șerbănescu, *George Barițiu și programul de „luminare" a neamului,* în volumul: *Historia magistra vitae. In memoriam George Barițiu. 1893–1993,* Deva, 1993, p. 17–21.
207. Dr. Simion Retegan, *Barițiu inedit: eforturi pentru o lege comună în anii guvernării liberale (1860–1865),* în volumul: *Historia magistra vitae. In memoriam George Barițiu. 1893–1993,* Deva, 1993, p. 23–26.
208. Ion Frățilă, *Din activitatea lui George Barițiu între 1867–1893,* în volumul: *Historia magistra vitae. In memoriam George Barițiu. 1893–1993,* Deva, 1993, p. 27–30.
209. Dr. Mihai Gherman, *George Barițiu – preocupări de limbă,* în volumul: *Historia magistra vitae. In memoriam George Barițiu. 1893–1993,* Deva, 1993, p. 31–33.
210. Maria Basarab, *Înștiințări de noi tipărituri în periodice barițiene,* în volumul: *Historia magistra vitae. In memoriam George Barițiu. 1893–1993,* Deva, 1993, p. 35–38.
211. Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc în gândirea lui George Barițiu,* în volumul: *Historia magistra vitae. In memoriam George Barițiu. 1893–1993,* Deva, 1993, p. 39–42.
212. Maria Razba, *Legăturile lui George Barițiu cu ținuturile hunedorene,* în volumul: *Historia magistra vitae. In memoriam George Barițiu. 1893–1993,* Deva, 1993, p. 43–47.
213. Mircea Dan Lazăr, *Cronica evenimentelor politice, economice, sociale și spirituale din comitatul Hunedoara în ziarele editate de George Barițiu,* în volumul: *Historia magistra vitae. In memoriam George Barițiu, 1893–1993,* Deva, 1993, p. 49–52.
214. Camil Mureșanu, *George Bariț: o încercare de portret psihologic,* în MSȘIA, 1993, 18, p. 31–36.

215. Anghel Nistor, Mircea Valea, *Aspecte din activitatea ASTREI în primii ani după Marea Unire,* în volumul: *Historia magistra vitae. In memoriam George Bariţiu. 1893–1993,* Deva, 1993, p. 53–57.
216. Ştefan Pascu, *Bariţ „homo universalis",* în MSŞIA, 1993, 18, p. 19–23.
217. Dorina N. Rusu, *Bariţ şi Academia Română,* în MSŞIA, 1993, 18, p. 49–56.
218. Dorin Goţia, *George Bariţiu – promotorul intereselor româneşti prin ASTRA,* în „Revista Istorică", 1993, 4, nr. 11–12, p. 1124–1131.
219. Maria Vodă-Căpuşan, *George Bariţ – Om de cuvânt şi condei,* în SUBB. Philologia, 1993, 38, 1, p. 21–105.
220. Ştefan Pascu, *George Bariţ. Viaţa şi activitatea sa.* Studiu introductiv la: George Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani în urmă,* ediţia a II-a, I, Braşov, 1993.
221. Victor V. Grecu, *George Bariţiu – ctitor al Marii Uniri,* în volumul: *Unirea din 1918 – împlinire şi speranţă,* Sibiu, 1994, p. 43–52.
222. Viorica Lascu, *George Bariţiu, elev al Blajului,* în „Tribuna", 1994, 6, nr. 41, p. 5.
223. Eugen Onu, *G. Bariţiu – traducător de teatru,* în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu", 1995, 2, p. 181–190.
224. Mircea Zaciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, *Dicţionarul scriitorilor români,* A–C, Bucureşti, 1995.
225. Octavian Tătar, *George Bariţiu – un pedagog de seamă al generaţiei de la 1848. Aprecieri ale hunedorenilor cu privire la activitatea sa,* în „Sargetia", 1995–1996, 26, nr. 2, p. 25–30.
226. Măriuca Radu, *Contribuţia lui Gheorghe Bariţ la întemeierea şi dezvoltarea „Asociaţiunii transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român" – reflectată în paginile presei braşovene,* în „Cumidava", 1996, 20, p. 193–199.
227. Ioan Chindriş, *George Bariţ, ctitor de publicaţii periodice,* în „Academica", 1997, 7, nr. 10, p. 6–7.
228. Gelu Neamţu, *Primul proces politic de presă intentat lui George Bariţ (1877–1879),* în volumul: *Studii istorice. Omagiu Profesorului Camil Mureşanu,* Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 369–386.
229. Nicolae Edroiu, *George Bariţiu (1812–1893). Contribuţie genealogică şi onomasiologică,* în volumul: *Studii de Genealogie,* I, Cluj-Napoca, 2000, p. 94–132.
230. Nicolae Edroiu, *Locul lui George Bariţiu (1812–1893) în cercetarea genealogică românească,* în volumul: *Studii de Genealogie,* I, Cluj-Napoca, 2000, p. 154–166.
231. Gheorghe Popescu, *Aspecte demografice în gândirea economică bariţiană,* Cluj-Napoca, Facultatea de Ştiinţe Economice, 2000.
232. Gelu Neamţu, *Din corespondenţa lui Francisc Hossu-Longin cu George Bariţiu (1877–1892) – 12 scrisori,* în „Sargetia", 2001–2002, 30, p. 551–561.
233. Remus Câmpeanu, *George Bariţ despre întemeierea Bisericii Române Unite,* în „AII «George Bariţiu" C–N. Historica", 2003, XLII, p. 83–88.

234. Ioan Chindriş, *Epistolierul George Bariț*, în „AII «George Barițiu» C–N. Historica, 2003, XLII, p. 101–120.

235. Camil Mureşanu, *Europeanul George Bariț*, în „AII «George Barițiu» C–N. Historica”, 2003, XLII, p. 51–56.

236. Gheorghe Naghi, *Corespondența lui Ioan Boroş cu George Bariț (1879–1883)*, în „AII «George Barițiu» C–N. Historica”, 2003, XLII, p. 121–139.

237. Gelu Neamțu, *Un destin istoriografic împlinit: George Bariț*, în „AII «George Barițiu» C–N. Historica”, p. 79–82.

238. Mircea Popa, *George Bariț – călătorul*, în „AII «George Barițiu» C–N. Historica”, 2003, XLII, p. 89–99.

239. Gheorghe Popescu, *Aspecte demografice în gândirea economică barițiană*, în „AII «George Barițiu»C–N. Historica”, p. 71–78.

240. Dr. Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. Dicționar*. Ediția a III-a, revăzută şi adăugită, cu un *Cuvânt înainte* de Academician Eugen Simion, Preşedintele Academiei Române, Bucureşti, Editura Enciclopedică/Editura Academiei Române, 2003, p. 81–82.

241. Corina Teodor, *Abandonarea izolată a confesionalismului. Istoricul profesionist George Barițiu*, în „Marisia”, 2003, 27, p. 217–228.

242. Iulian Văcărel, *George Bariț despre servituțile populației rurale şi povara fiscalității în Transilvania*, în „AII «George Barițiu» C–N. Historica”, 2003, XLII, p. 57–64; „Academica”, 2003, 13, nr. 15, p. 35–39.

243. Ciprian Ghişa, *O dezbatere în presa vremii: starea Bisericii Unite din Ardeal – viziunea lui Bariț*, în „Revista Bistriței”, 2004, 18, p. 281–289.

244. Coralia Maria Handrea, *George Barițiu şi cultura franceză*, în „Annales Universitatis Apulensis. Seria Philologica” (Alba Iulia), 2004, 5, nr. 2, p. 13–117.

245. Remus Câmpeanu, *Un lider al istoriografiei paşoptiste, George Bariț, despre cauzele şi începuturile unirii religioase a românilor transilvăneni cu Biserica Romei*, în „Annales Universitatis Apulensis. Seria Historica” (Alba Iulia), 2005, 9, nr. 2, p. 95–118.

246. Keith Hitchins, *George Bariț (1812–1893)*. Online publication, www.cats.ohiou.edu/~Chastain/ac/barit.htm, Ohio University, 2007.

247. I. <onuț> I.<sac>, *Bariț, George*, în volumul: Liviu Botezan, Ela Cosma, Ionuț Isac, Attila Varga, *Biografii istorice transilvane*. I. *Dicționar al personalităților revoluției de la 1848–1849 din Banat şi Transilvania (Chipuri dintr-un an de neuitat) – 160 de ani de la eveniment*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008, p. 16–25.

248. Ştefan Sorin Mureşan, *Discursurile parlamentare ale unui Român din Transilvania la Viena între 1863–1865. George Barițiu, deputat în Parlamentul Monarhiei Austriece/Parliamentary Discourse of a Romanian from Transylvania in Vienna between 1863–1865. George Barițiu, Member of Parliament in the Austrian Monarchy*, Cluj-Napoca, EIKON, 2008, 178 + 123 p.

LISTA ABREVIERILOR REVISTELOR

AAR – „Analele Academiei Române” (Bucureşti).
„Academica” – „Academica”. Revistă de ştiinţă, cultură şi artă (Bucureşti).
AIIAC–N – „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca” (Cluj-Napoca).
AIIC – „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj” (Cluj).
„AII«George Bariţiu» C–N Historica” – „Anuarul Institutului de Istorie «George Bariţiu» din Cluj-Napoca. Series Historica” (Cluj-Napoca).
AIIN – „Anuarul Institutului de Istorie Naţională” (Cluj).
„Albina Românească” – „Albina Românească” (Iaşi).
„AMN” – „Acta Musei Napocensis”. Muzeul de Istorie (Cluj; din 1974 Cluj-Napoca).
„Apulum” – „Apulum. Acta Musei Apulensis” (Alba Iulia).
„Arhiva Someşană” – „Arhiva Someşană” (Năsăud).
ASAR – „Analele Societăţii Academice Române” (Bucureşti).
„Astra” – „Astra” (Braşov).
„Calendarul” – „Calendarul pentru poporul român” (Braşov).
„Calendarul Ţăranilor” – „Calendarul Ţăranilor” (Oradea).
„Cercetări Filosofice” – „Cercetări Filosofice” (Bucureşti).
„Convorbiri Literare” – „Convorbiri Literare” (Iaşi; Bucureşti).
„Cosânzeana” – „Cosânzeana” (Orăştie).
„Cultura Creştină” – „Cultura Creştină” (Blaj).
„Cumidava” – „Cumidava”. Muzeul Judeţean (Braşov).
„Curierul Românesc” – „Curierul Românesc” (Bucureşti).
„Familia” – „Familia” (Budapesta; Oradea; Bucureşti).
„Foaia Scolastică” – „Foaia Scolastică”.
„Foaie literară” – „Foaie literară” (Braşov).
„Foaie pentru minte inimă şi literatură” – „Foaie pentru minte, inimă şi literatură” (Braşov).
„Gazeta Bucovinei” – „Gazeta Bucovinei” (Cernăuţi).
„Gazeta de Transilvania” – „Gazeta de Transilvania” (din 1849 „Gazeta Transilvaniei”) (Braşov).
„Limba Română” – „Limba Română” (Bucureşti).
„Luceafărul” – „Luceafărul” (Budapesta; Sibiu; Timişoara).
„Magazin Istoric pentru Dacia” – „Magazin Istoric pentru Dacia” (Bucureşti).
„Manuscriptum” – „Manuscriptum”. Muzeul Literaturii Române (Bucureşti).
MSI – Academie Română. „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice” (Bucureşti).
MSŞIA – Academiei Română. „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie” (Bucureşti).
„Muzeul Naţional” – „Muzeul Naţional” (Bucureşti).
„Neamul Românesc” – „Neamul Românesc” (Iaşi).
„Observatorul” – „Observatorul” (Sibiu).
„Observatorul Social–Economic” – „Observatorul Social-Economic” (Braşov).
„Patria” – „Patria” (Cluj).

RA – „Revista Arhivelor". Direcția Generală a Arhivelor Statului (București).
„Răvașul" – „Răvașul" (Cluj).
„Revista Bistriței" – „Revista Bistriței" (Bistrița).
„Revista Teologică" – „Revista Teologică". Mitropolia Ardealului (Sibiu).
RF – „Revista de Filosofie" (București).
„Românul" – „Românul" (Arad).
RP – „Revista de Pedagogie" (București).
RRH – „Revue Roumaine d'Histoire" (București).
RS – „Revista de Statistică" (București).
SAI – „Studii și Articole de Istorie" (București).
„Sargetia" – „Sargetia". Muzeul Județean (Deva).
„Satul și Școala" – „Satul și Școala" (Cluj).
SCEI – „Studii și Cercetări Economice" (Iași).
„Societatea de Mâine" – „Societatea de Mâine" (Cluj).
„Steaua" – „Steaua". Revistă a Uniunii Scriitorilor (Cluj).
„Studii Literare" – „Studii Literare" (Cluj-Sibiu).
SUBB. Historia – „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai». Historia (Cluj; din 1974 Cluj-Napoca).
SUBB. Philologia – „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai». Philologia" (Cluj; din 1974 Cluj-Napoca).
„Telegraful Român" – „Telegraful Român". Mitropolia Ardealului (Sibiu).
„Transilvania" – „Transilvania" (Sibiu).
„Tribuna" – „Tribuna" (Sibiu, Cluj).
„Tribuna Poporului" – „Tribuna Poporului" (Arad).
„Țara Bârsei" – „Țara Bârsei" (Brașov).
„Țara Noastră" – „Țara Noastră" (Sibiu).
„Vatra" – „Vatra". Revistă de Cultură (Târgu Mureș).
„Viața Românească" – „Viața Românească" (București).

ILUSTRAȚII

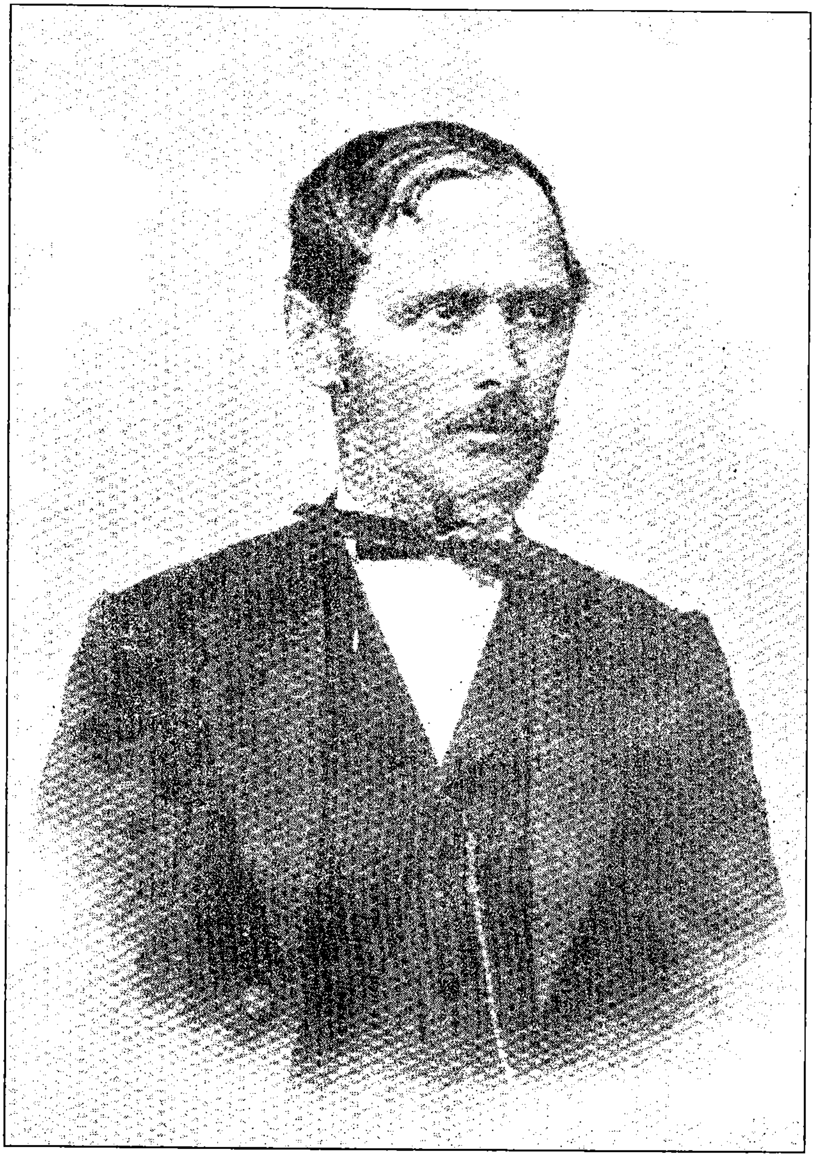

Fig. 1. George Barițiu (1866).

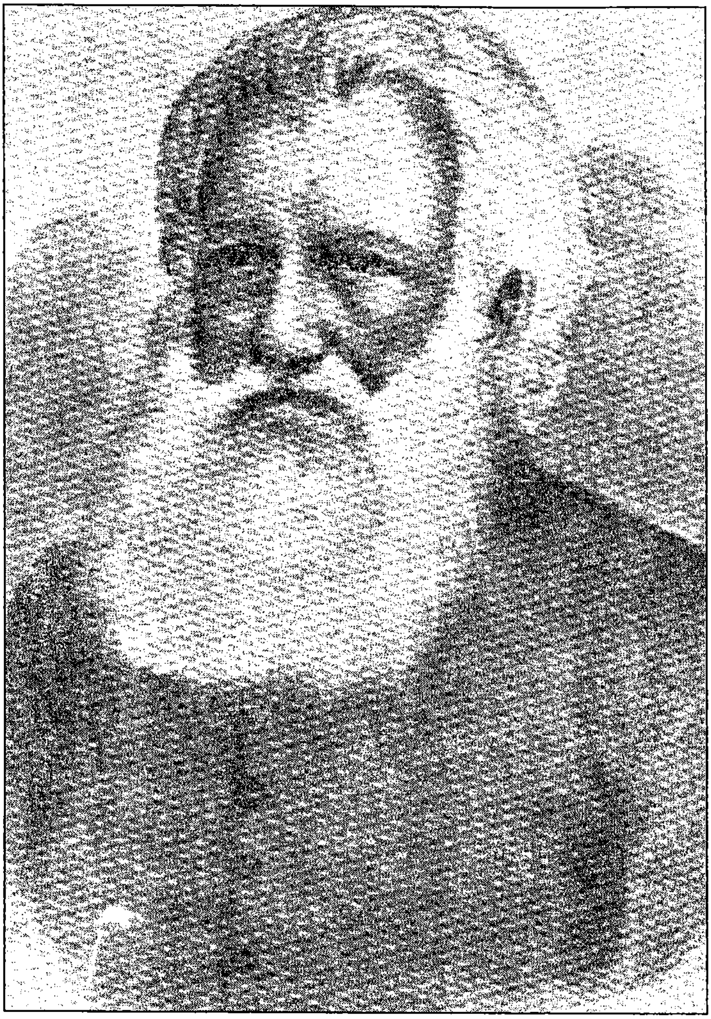

Fig. 2. Tatăl lui George Bariţiu. Portret publicat în revista „Cosânzeana", Orăştie (1912).

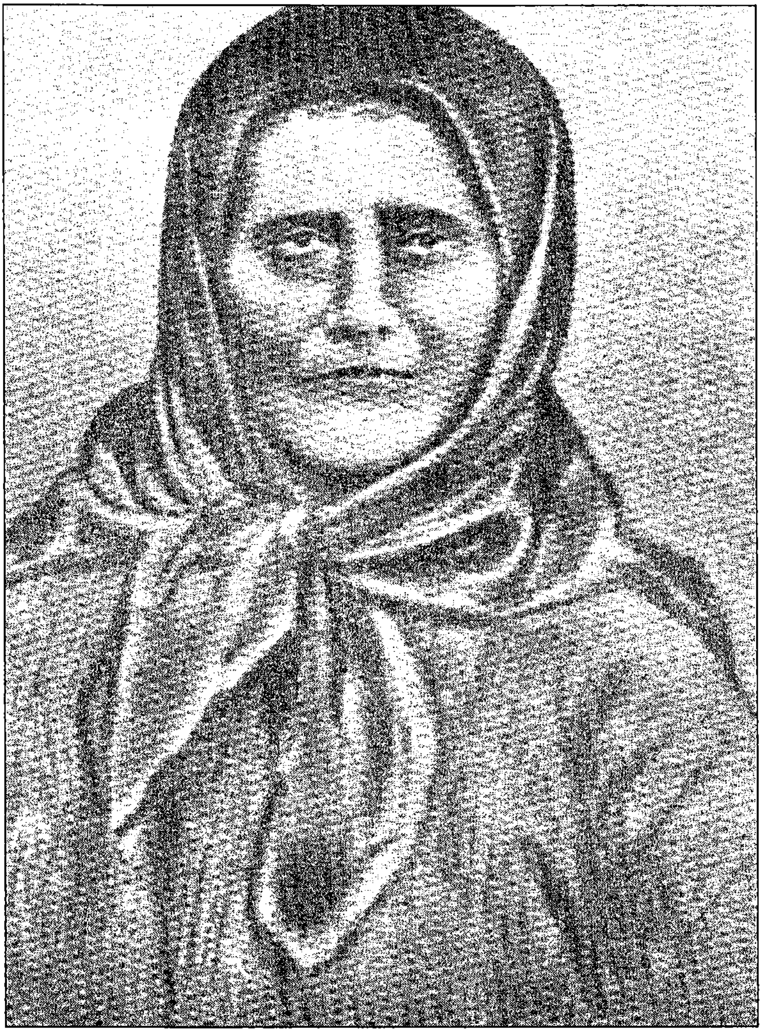

Fig. 3. Mama lui George Bariţiu. Portret publicat în revista „Cosânzeana"; Orăştie (1912).

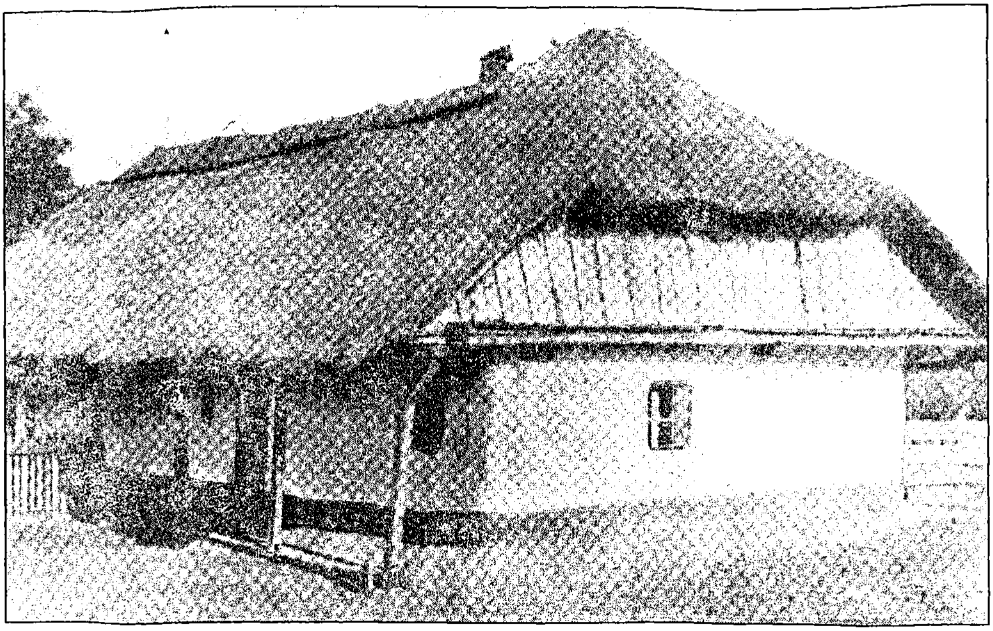

Fig. 4. Casa din Juc (jud. Cluj) în care s-a născut George Barițiu.
Reproducere după revista „Luceafărul", Sibiu (1912).

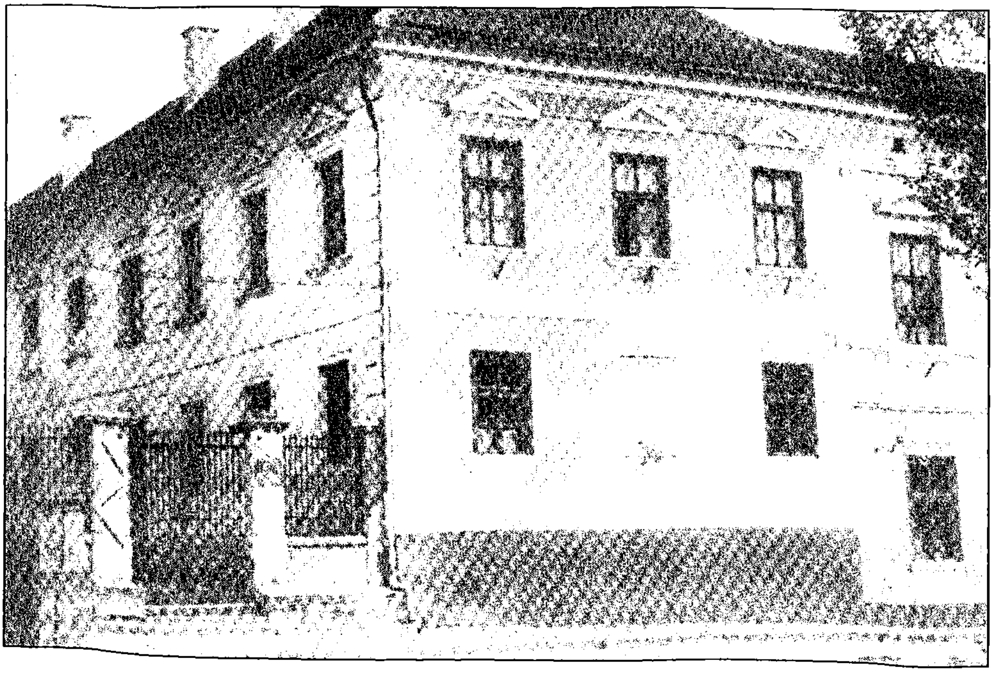

Fig. 5. Clădirea liceului din Blaj în care a studiat George Barițiu.

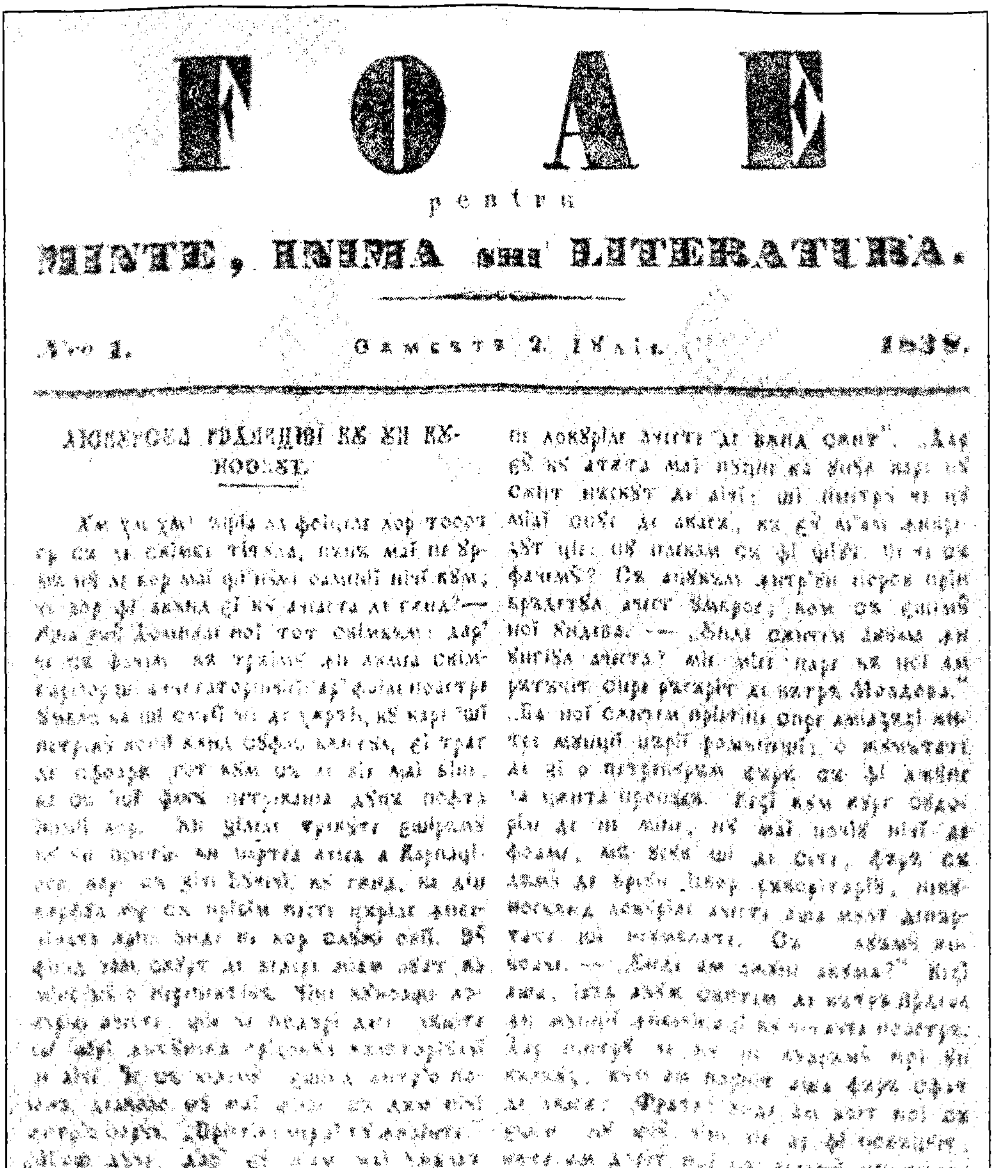

FOAE

pentru

MINTE, INIMA шi LITERATURA.

Nro 1. 1838.

Fig. 8. Primul număr al revistei „Foaia pentru minte, inimă şi literatură" scoasă de George Bariţiu la Braşov (1838).

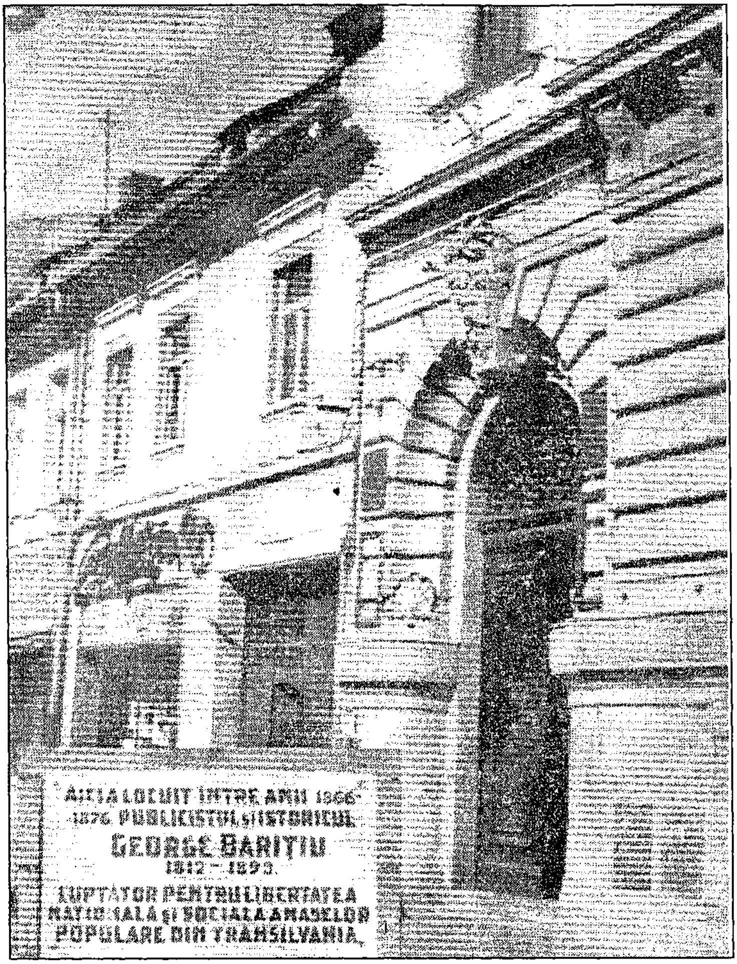
AICI A LOCUIT ÎNTRE ANII 1866-
1876 PUBLICISTUL ȘI ISTORICUL
GEORGE BARIȚIU
1812 – 1893.
LUPTĂTOR PENTRU LIBERTATEA
NAȚIONALĂ ȘI SOCIALĂ A MASELOR
POPULARE DIN TRANSILVANIA.

Fig. 9. Casa în care a locuit, la Brașov, George Barițiu, între 1869–1876.

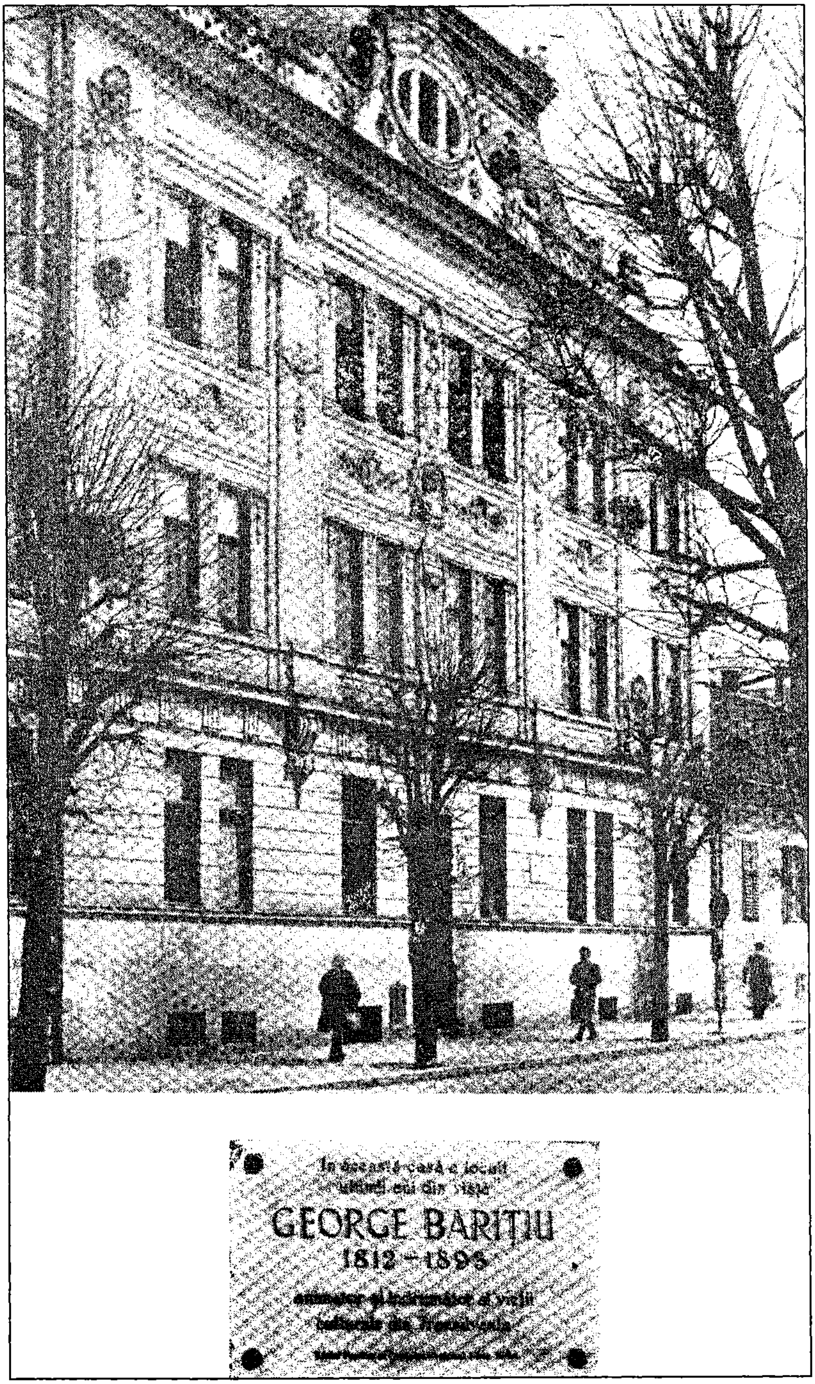
GEORGE BARIȚIU
1812 – 1893

Fig. 10. Casa în care George Barițiu a locuit la Sibiu, în ultima parte a vieții sale.

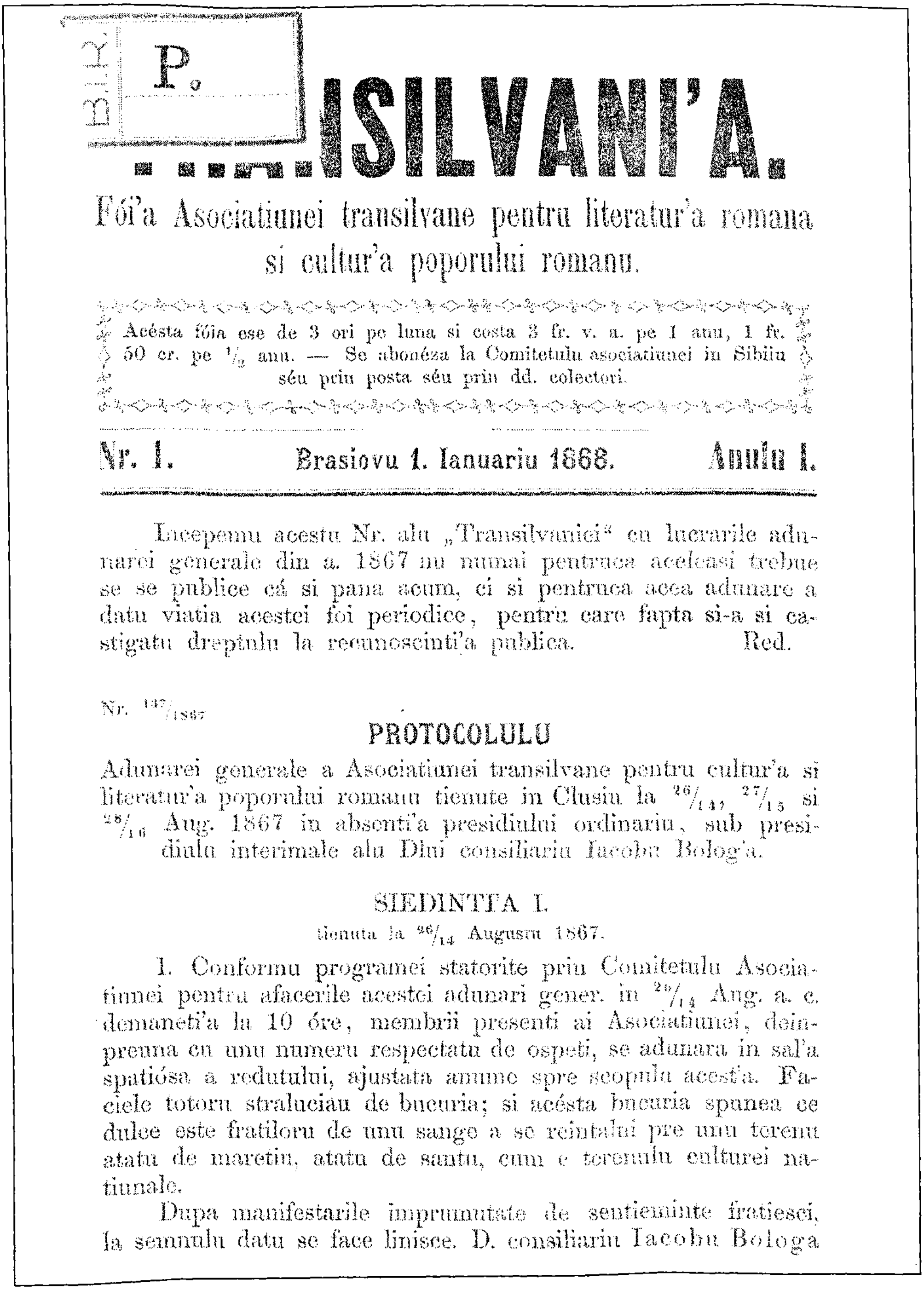

B.I.R.
P.

ISILVANI'A.

Fói'a Asociatiunei transilvane pentru literatur'a romana
si cultur'a poporului romanu.

Acésta fóia ese de 3 ori pe luna si costa 3 fr. v. a. pe 1 anu, 1 fr. 50 cr. pe $^{1}/_{2}$ anu. — Se abonéza la Comitetulu asociatiunei in Sibiiu séu prin posta séu prin dd. colectori.

Nr. 1. **Brasiovu 1. Ianuariu 1868.** **Anulu I.**

Incepemu acestu Nr. alu „Transilvaniei" cu lucrarile adunarei generale din a. 1867 nu numai pentruca aceleasi trebue se se publice cá si pana acum, ci si pentruca acea adunare a datu viatia acestei foi periodice, pentru care fapta si-a si castigatu dreptulu la recunoscinti'a publica. Red.

Nr. $^{137}/_{1867}$

PROTOCOLULU

Adunarei generale a Asociatiunei transilvane pentru cultur'a si literatur'a poporului romanu tienute in Clusiu la $^{26}/_{14}$, $^{27}/_{15}$ si $^{28}/_{16}$ Aug. 1867 in absenti'a presidiului ordinariu, sub presidiulu interimale alu Dlui consiliariu Iacobu Bolog'a.

SIEDINTI'A I.

tienuta la $^{26}/_{14}$ Augustu 1867.

I. Conformu programei statorite prin Comitetulu Asociatiunei pentru afacerile acestei adunari gener. in $^{26}/_{14}$ Aug. a. c. demaneti'a la 10 óre, membrii presenti ai Asociatiunei, deimpreuna cu unu numeru respectatu de ospeti, se adunara in sal'a spatiósa a redutului, ajustata anume spre scopulu acest'a. Faciele totoru straluciau de bucuria; si acésta bucuria spunea ce dulce este fratiloru de unu sange a se reintalni pre unu terenu atatu de maretiu, atatu de santu, cum e terenulu culturei natiunale.

Dupa manifestarile imprumutate de sentieminte fratiesci, la semnulu datu se face linisce. D. consiliariu Iacobu Bologa

Fig. 11. Primul număr al revistei „Transilvania" scoasă de George Barițiu la Brașov (1868).

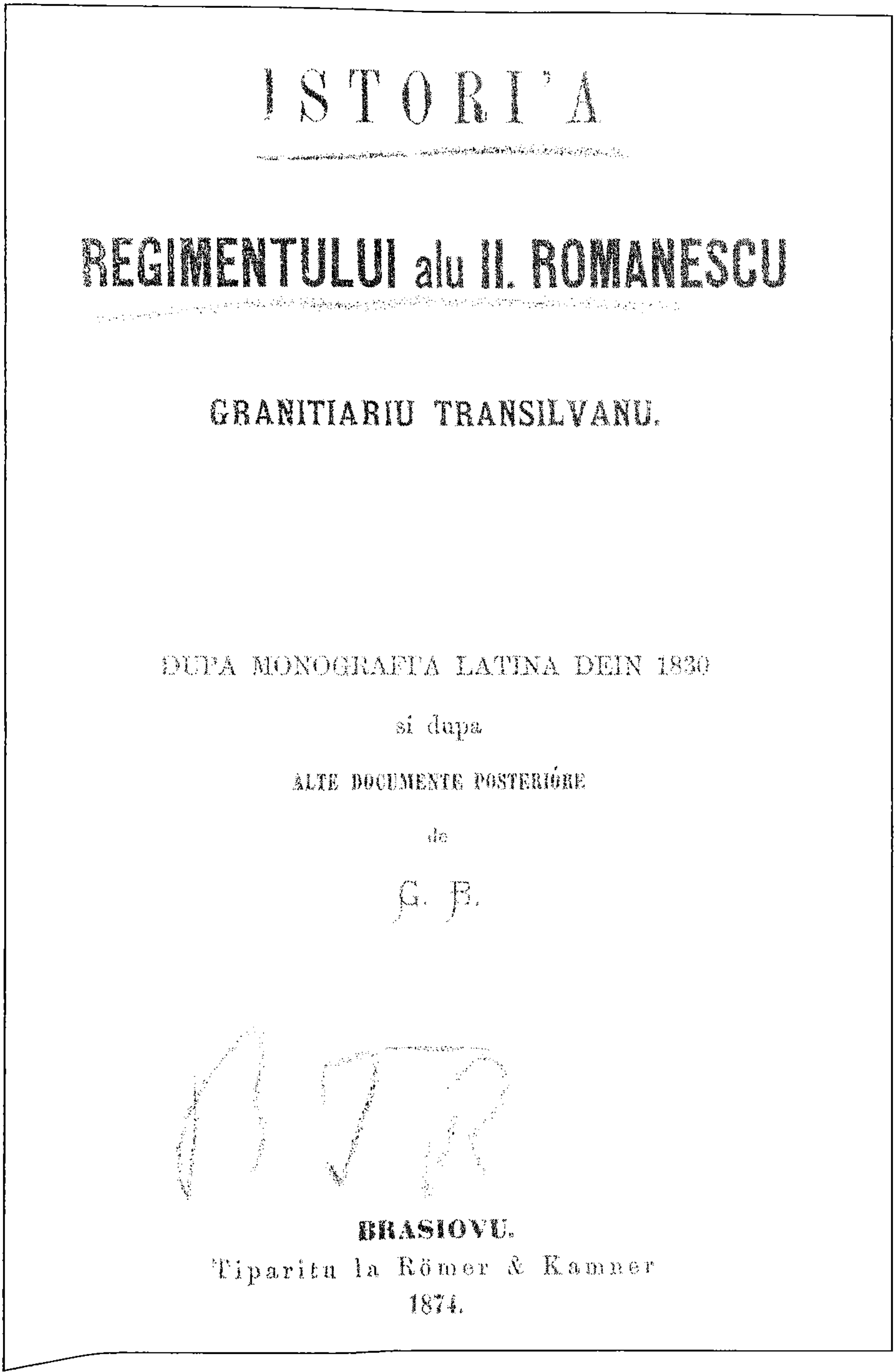

ISTORI'A

REGIMENTULUI alu II. ROMANESCU

GRANITIARIU TRANSILVANU.

DUPA MONOGRAFI'A LATINA DEIN 1830

si dupa

ALTE DOCUMENTE POSTERIÓRE

de

G. B.

BRASIOVU.
Tiparitu la Römer & Kamner
1874.

Fig. 12. Foaia de titlu a lucrării *Istoria Regimentului al II-lea românesc transilvan*, tipărită la Braşov în 1874.

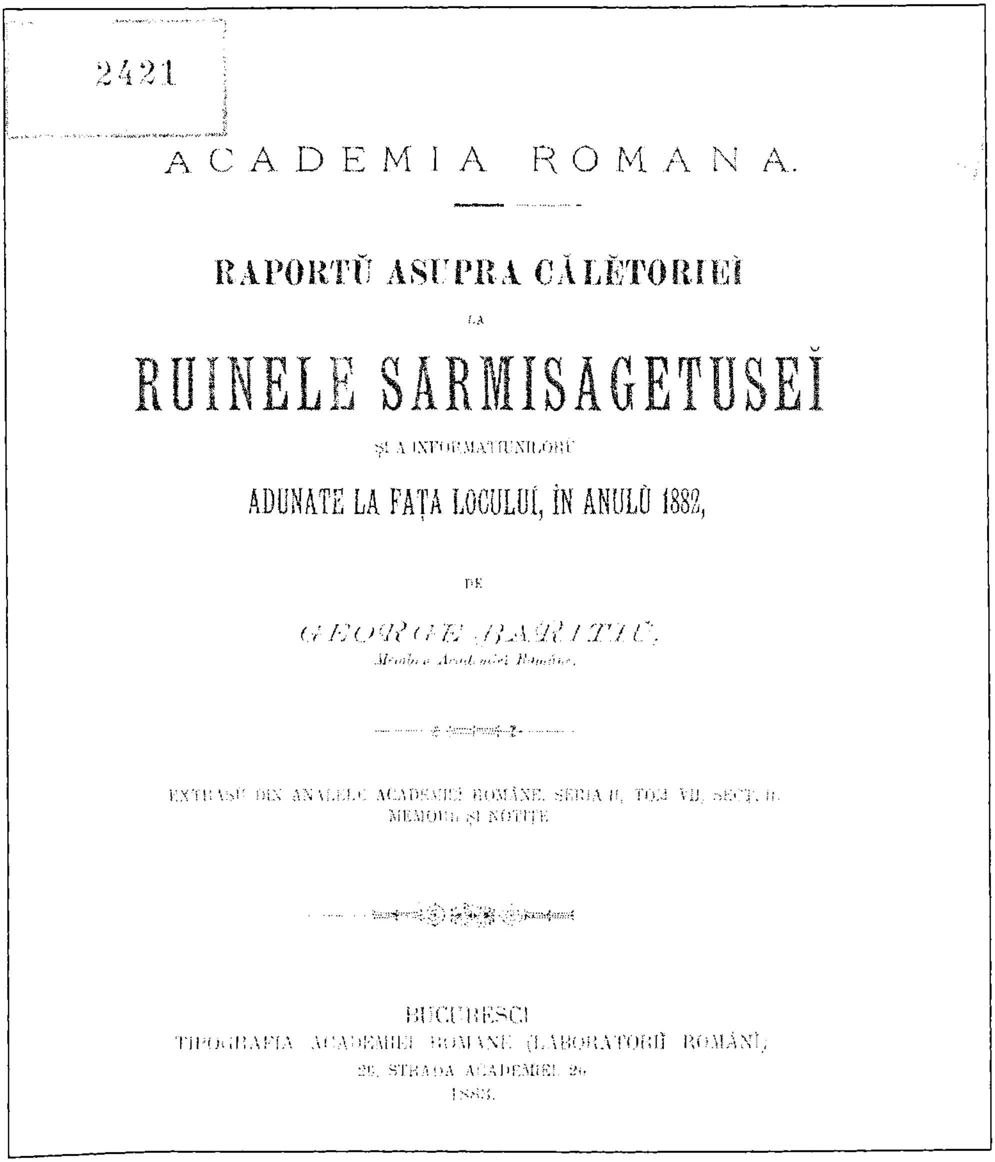

2421

ACADEMIA ROMANA.

RAPORTŬ ASUPRA CĂLĔTORIEĬ

LA

RUINELE SARMISAGETUSEĬ

ŞI A INFORMAŢIUNILORŬ

ADUNATE LA FAŢA LOCULUĬ, ÎN ANULŬ 1882,

DE

GEORGE BARIŢIU,

Membru Academiei Române.

EXTRASŬ DIN ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE. SERIA II, TOM VII, SECT. II.
MEMORII ŞI NOTIŢE

BUCURESCI
TIPOGRAFIA ACADEMIEI ROMANE (LABORATORIĬ ROMÂNĬ)
26, STRADA ACADEMIEI, 26
1883.

Fig. 13. Foaia de titlu a *Raportului asupra călătoriei la ruinele Sarmisegetuzei*, prezentat de George Bariţiu Academiei Române (1883).

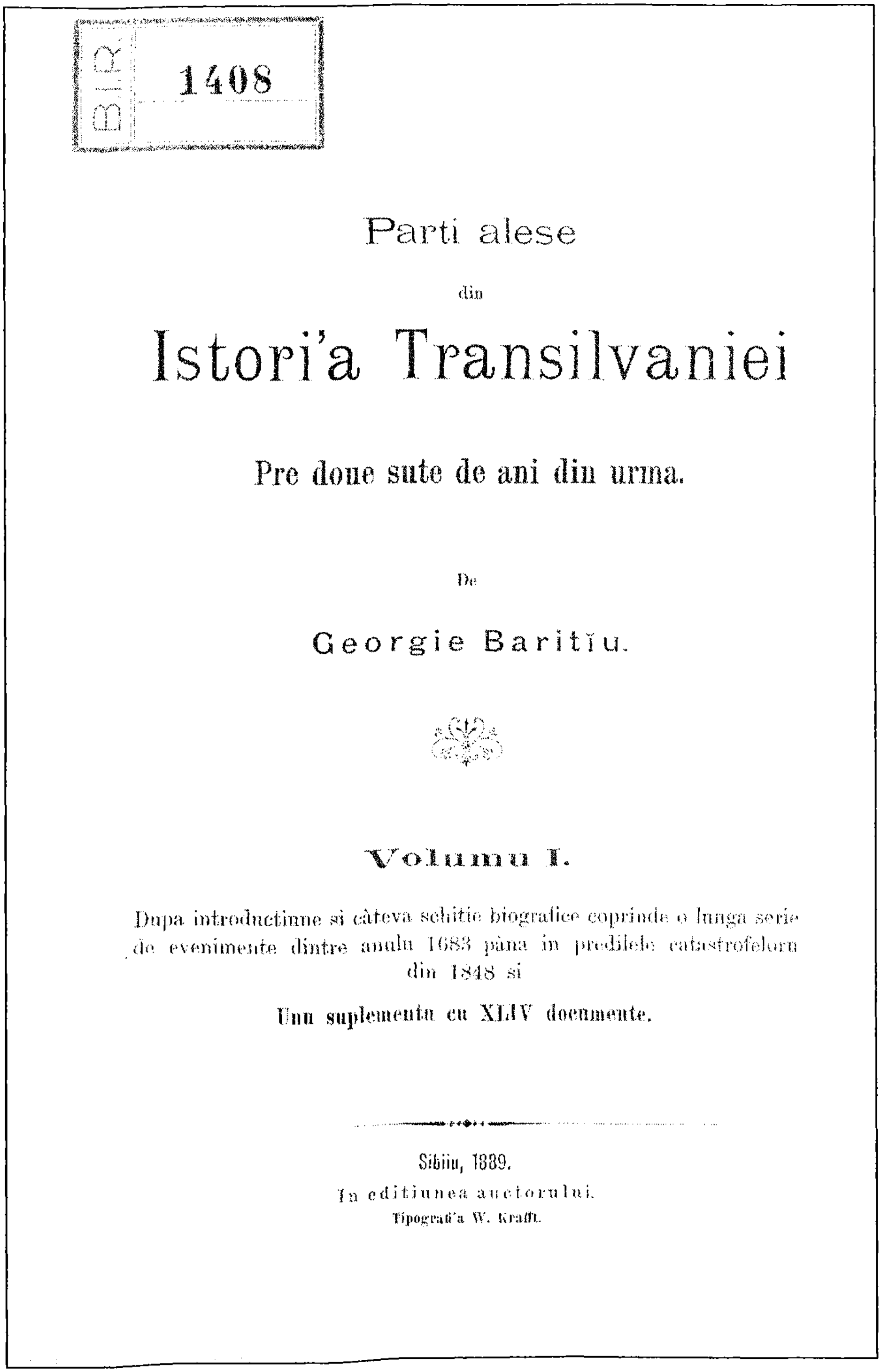

B.I.R. 1408

Parti alese
din
Istori'a Transilvaniei

Pre doue sute de ani din urma.

De

Georgie Baritiu.

Volumu I.

Dupa introductiune si càteva schitie biografice coprinde o lunga serie de evenimente dintre anulu 1683 pàna in predilele catastrofeloru din 1848 si

Unu suplementu cu XLIV documente.

Sibiiu, 1889.
In editiunea auctorului.
Tipografi'a W. Krafft.

Fig. 14. Foaia de titlu a primului volum din *Părți alese din istoria Transilvaniei* (Sibiu, 1889).

CARTEA A APĂRUT CU SPRIJINUL
AUTORITĂȚII NAȚIONALE PENTRU CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ